نىزامۇل مۇلك

تۈرك سەلجۇقىيلار سۇلالىسىنىڭ باش ۋەزىرى يازغان دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر
پارس، ئەرەب، تۈرك، ئىنگلىز، فرانسۇز، رۇس، ئۆزبېك ۋە خەنزۇ يېزىقلىرىدا نەشر قىلىنغان

مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ھۆكۈمدارلىق يولى

(سىياسەتنامە)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇسۇلمانلار ئىلمىنىڭ ھۆكۈمدارلىق بولى

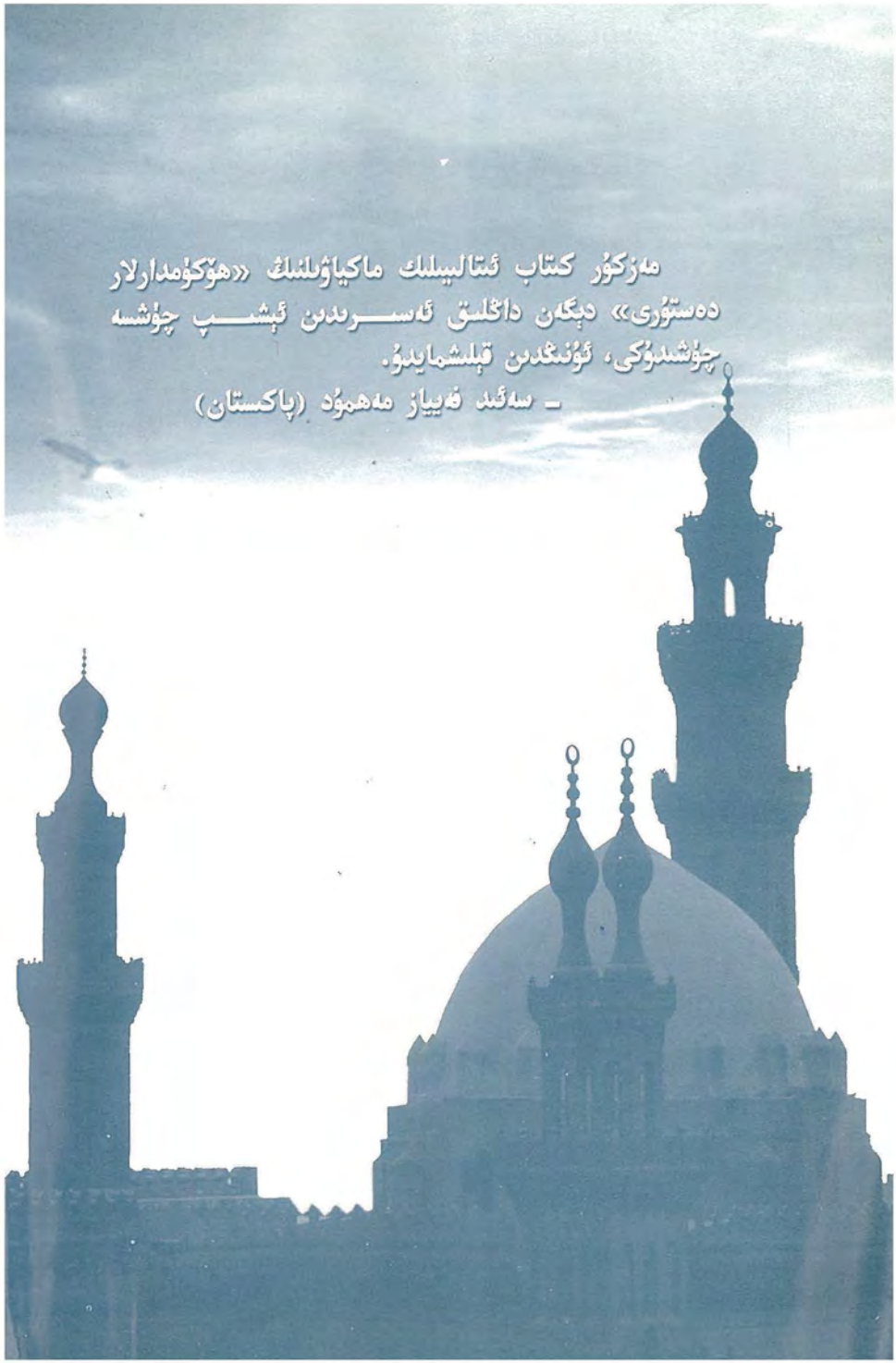
بۇ كىتابتا:

قەدىمكى مۇسۇلمان ھۆكۈمدارلىرىنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ئۇسۇللىرى، كەچۈرمىشلىرى، ئادەم تاللاش ۋە ئىشلىتىش ئۇسۇللىرى ھەمدە مەشھۇر ئىسلام ھۆكۈمدارلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى قاتارلىقلار بايان قىلىنىدۇ.

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-07973-6
(民文)定价：22.00元

ISBN 7-228-07973-6
9 787228 079735

مەزكۇر كىتاب ئىتالىيىلىك ماكىاۋىللىنىڭ «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى» دېگەن داڭلىق ئەسىرىدىن ئېلىنىپ چۈشەنچىسى، ئۇنىڭدىن قېلىشمايدۇ.

ـ سەئىد ئەيياز مەھمۇد (پاكستان)

نىزامۇل مۇلك

تۈرك سەلجۇقيلار سۇلالىسىنىڭ باش ۋەزىرى يازغان دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر
پارس، ئەرەب، تۈرك، ئىنگلىز، فرانسۇز، رۇس، گۈرۈپپىك ۋە خەنزۇ يېزىقلىرىدا نەشر قىلىنغان.

مۇسۇلمانلار ئىشىكى ھۆكۈمدارلىق يولى

(سىياسەتنامە)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

治国策/(古波斯) 尼扎姆·莫尔克编著:.—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2003.5
ISBN 7—228—07973—6

Ⅰ.治… Ⅱ.①莫… ②尼… Ⅲ.中东—中世纪史—史料—维吾尔语(中国少数民族语言)
Ⅳ.K370.6
中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 030035 号

责任编辑：哈德尔·哈吾孜
责任校对：怕热达·艾力
封面设计：艾克拜尔·沙力

治国策（维吾尔文）

尼扎姆·莫尔克 编者
库尔班·图兰 译
阿布来提·艾米尔 整理

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码：830001）
乌鲁木齐隆益达印务有限公司印刷
新 疆 新 华 书 店 发 行
850×1168 毫米 1/32 开本 14 印张 2 插页
2003 年 5 月第 1 版 2003 年 6 月第 1 次印刷

ISBN7—228—07973—6/K.370.6 定价：22.00 元

مۇندەرىجە

تەرجىماندىن 1
ئىنگلىزچە تەرجىمىسىگە كىرىش سۆز 11
مۇقەددىمە 1
بىرىنچى باب بەخت-سائادەت قۇياشىنىڭ چۆرگىلىشى ۋە پەرۋەردىگارغا مەدھىيە 5
ئىككىنچى باب ئاللاھنىڭ پادىشاھلارغا قىلغان ئىلتىپاتىنىڭ بايانى 11
ئۈچىنچى باب ناھەقچىلىكنى تۈگىتىپ، ئادالەتنى يولغاقويۇشنىڭ بايانى 14
ئادىل ئەمىر ۋە سەففارىيلار خاندانلىقى ھەققىدە بايان... 15
تۆتىنچى باب باجگىرلار، ۋەزىرلەرنىڭ خىزمىتى نى دائىم نازارەت قىلىشنىڭ بايانى 29
بەھرام گۆر ۋە راست رەۋشەن ھەققىدە بايان 31
بەشىنچى باب زېمىنداراللار ۋە دېھقانلارغا قىلىنىدىغان مۇئامىلىنىڭ بايانى 45
نۇشىرۋان ئادىل ھەققىدە بايان 46
ئالتىنچى باب قازىلار، ئىمامىلار ۋە مىرشەپلەر خىزمىتىنىڭ مۇھىملىقىنىڭ بايانى 61
ئەلى نۇشتېكىننىڭ كەيپىچىلىكى ھەققىدە بايان 67
غەزنە ناۋايىلىرى ھەققىدە بايان 69
يەتتىنچى باب باجگىر، قازى، ساقچىلار بېگى ۋە قەلئە بەگلىرىنىڭ ئىشلىرى ھەققىدىكى مەلۇماتلارنى توپلاش ۋە ئۇلارنىڭ ئىتائەت تىزگىنىنى مەھكەم تۇتۇشنىڭ بايانى 70

سۇلتان مەھمۇدنىڭ ھەييارلىقى ھەققىدە بايان..... 72
تۇرك ئەسىر بىلەن خەلىفە مۇئتەسىم ھەققىدە بايان...74
سەككىزىنچى باب دىن ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرىنى
سۇرۇشتۇرۇش ۋە تەھقىقلەشنىڭ بايانى ... 91
ئۆمەر ئىبنى ئابدۇل ئەزىز ۋە زور قەھەتچىلىك ھەق-
قىدە بايان..... 95
توققۇزىنچى باب ئىقتا خوجىلىرى ۋە ئۇلارغا بە-
رىلىدىغان تەمىناتنىڭ بايانى..... 97
ئونىنچى باب مەلۇماتچىلار ۋە خەۋەرچىلەر ھەمدە
ئۇلارنىڭ مەملىكىەت سەلتەنىتىدىكى مۇ-
ھىملىقنىڭ بايانى..... 98
كۇچ بالۇچ قاراقچىلىرى ھەققىدە بايان 99
ئون بىرىنچى باب ئوردا چۇشۇرگەن شەۋكەتلىك
پەرمان ۋە يارلىقلارنى ئۇلۇغلاشنىڭ بايانى...113
سۇلتان مەھمۇد ۋە پەرمانغا بويۇنتاۋلىق قىلغان باج-
گىر ھەققىدە بايان..... 113
پادىشاھ پەرۋىز ۋە بەھرام چۇبىن ھەققىدە بايان ... 114
ئون ئىككىنچى باب زور ۋەقەلەرنى سوراشقا
ئوردىدىن غۇلام چىقارتىشنىڭ بايانى..... 117
ئون ئۈچىنچى باب ئايغاقچىلار ۋە ئۇلار ئارقىلىق
مەملىكەتكە ۋە ئەل - يۇرتقا مەنپەئەت
يەتكۈزۈشنىڭ بايانى..... 118
ئەزدۇددەۋلە ۋە نائىنساپ قازى ھەققىدە بايان 118
سۇلتان مەھمۇد ۋە نائىنساپ قازى ھەققىدە بايان • ...132
ئون تۆتىنچى باب شاتۇر ۋە ئورپاقلارنى يالالاش-
نىڭ بايانى 139
ئون بەشىنچى باب كەيپچىلىكتە ۋە بىدارلىقتا
پەرمان چۇشۇرۇشتىكى ئېھتىياتچانلىقنىڭ

بايانى 140
ئون ئالتىنچى باب شاھ جەمەتنىڭ غوجدارى
ۋە بۇ خىزمەتنىڭ مۇھىملىقىنىڭ بايانى...141
ئون يەتتىنچى باب پادىشاھنىڭ يارەنلىرى، ھەـ
قەمسايىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ جاھاندارچىلىـ
قىنىڭ بايانى 142
ئون سەككىزىنچى باب ئىلىمدە كامىل ۋە تەجـ
رىبىلىك زاتلاردىن تەلىم ئالماقنىڭ بايانى...146
ئون توققۇزىنچى باب خاس قورۇقچىلار، ئۇلارـ
نىڭ قورال-ياراغلىرى ۋە ئۇلارنى ئىدارە
قىلىشنىڭ بايانى 149
يىگىرمىنچى باب گۆھەر - ياقۇتلاردىن كۆز قوـ
يۇلغان شاھانە ياراغلارنىڭ بايانى 151
يىگىرمە بىرىنچى باب ئەلچىلەر ۋە ئۇلارغا
قىلىدىغان مۇئامىلىنىڭ بايانى 152
يىگىرمە ئىككىنچى باب راباتلاردا ئوزۇق ۋە يەمـ
لەرنى كۆپلەپ زاپاس ساقلاشنىڭ بايانى.....160
يىگىرمە ئۈچىنچى باب لەشكىرىي تەمىناتىنى
تەھقىقلەشنىڭ بايانى 161
يىگىرمە تۆتىنچى باب كۆپ خىل قەۋمدىن قوـ
شۇن تۈزۈشنىڭ بايانى 163
يىگىرمە بەشىنچى باب ئوردىدا تۇرغاق تۇتۇشـ
نىڭ بايانى 165
يىگىرمە ئالتىنچى باب تۈركىمەنلەرنى ئوردا قوـ
رۇقچىلىقىغا تەيىن قىلىشنىڭ بايانى 166
يىگىرمە يەتتىنچى باب چاكارلارنى ئەمگەككە
سېلىشنىڭ بايانى 167
ئوردا قورۇقچىلىرىنى تەربىيىلەشنىڭ بايانى 168

ئالپ تېكىن ۋە سۇبۇق تېكىن ھەققىدە بايان 171
يېگىرمە سەككىزىنچى باب ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن
قوبۇلنىڭ بايانى 191
يېگىرمە توققۇزىنچى باب ئاش - زىياپەتلەردىكى
تەرتىپ - يوسۇنلارنىڭ بايانى..... 193
ئوتتۇزىنچى باب چاكارلار ۋە مەھرەملەرنىڭ تې-
گىشلىك ئورۇنلىرىنىڭ بايانى 196
ئوتتۇز بىرىنچى باب نۆكەرلەر، مەھرەملەر ۋە
ياساۋۇل باشلىرىنىڭ ئىلتىماس - تەلەپ-
لىرىنىڭ بايانى 197
ئوتتۇز ئىككىنچى باب سوقۇش ۋە يۇرۇشقىلىش-
قا لازىمەتلىكلەرنى جابدۇشنىڭ بايانى.....198
ئوتتۇز ئۈچىنچى باب سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەن كاتە-
تلارنى جازالاشنىڭ بايانى 199
ئوتتۇز تۆتىنچى باب ياتاق، تۇرغاق ۋە قاراۋۇل-
نىڭ بايانى 203
ئوتتۇز بەشىنچى باب زىياپەت شىرەسىدىكى نا
زۇ -نېمەتلەرنى راستلاشنىڭ بايانى 204
مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە فىرئەۋن ھەققىدە بايان..... 205
ئوتتۇز ئالتىنچى باب مەھرەم ۋە چاكارنىڭ تۆھ-
پىلىرىنى تەقدىرلەشنىڭ بايانى 209
ئوتتۇز يەتتىنچى باب تېرىقچىلارنىڭ ئەھۋالى ۋە
ئۇلارغا سېلىق چېچىشتا ئېھتىيات قىلماق-
نىڭ بايانى 212
ئوتتۇز سەككىزىنچى باب چالا ئىش قىلىشنىڭ
پادىشاھقا مۇناسىپ كەلمەيدىغانلىقىنىڭ
بايانى 213
ئوتتۇز توققۇزىنچى باب ياساۋۇل بېشى ۋە جازا

قوراللرنىڭ بايانى 216
خەلىفە مەئمۇن ۋە ئىككى ياساۋۇل بېشى ھەققىدە
بايان 217
قىرىقىنچى باب ئاللاھنىڭ مەخلۇقاتلىرىغا مېھ-
رىبانلىق قىلىش ۋە سەۋەنلىكلەرنى ئۆچ-
ۈشاشنىڭ بايانى 224
ھارۇن رەشىد ھەققىدە بايان 226
خەلىفە ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ۋە نامرات مەزلۇم ھەق-
قىدە بايان 231
مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە يېتكەن قوي ھەققىدە بايان... 234
ھاجى مەرۋەزى ۋە قوتۇر ئىت ھەققىدە بايان 235
ئاتاق ھەققىدە بايان 239
سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى ۋە ئۇنىڭ ئاتاق نامى ھەققى-
دە بايان 240
قىرىق بىرىنچى باب ئىككى خىزمەتنى بىر كىشى-
گە بەرمەسلىك، خىزمەتنى خىزمەتسىز كى-
شىگە بېرىش ۋە ئۇنى پېقىر قويماسلىق،
خىزمەتنى ئىمانى دۇرۇس كىشىگە تۇتقۇ-
زۇش، ئېتىقادسىزلارنى ئىشلەتمەسلىك،
شۇنداقلا ئۇلار بىلەن بەلگىلىك ئارىلىق
ساقلاش قاتارلىق ئىشلارنىڭ بايانى 255
فەخرۇددەۋلە ھەققىدە بايان 268
ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ۋە يەھۇدىي باجگىر ھەققىدە
بايان 274
سۇلايمان ئىبنى ئابدۇل مەلىك ۋە بەرمەكى ھەققىدە
بايان 278
قىرىق ئىككىنچى باب ئاياللار، ھەرەم قەسىرى
ۋە قوماندان مەرتىۋىلىرىنىڭ بايانى 288

ساۋەبا ۋە سىياۋۇش ھەققىدە بايان 289
يۈسۈپ بىلەن كىرسۈف ھەققىدە بايان 294
رەئىيەت ھەققىدە بايان 299
قىرىق ئۇچىنچى باب دۆلەتنىڭ دۈشمەنلىرى بولۇ-
غان ئېتىقادسىزلارنىڭ قىلمىشلىرى ھەققى-
دىكى بايانلار 301
قىرىق تۆتىنچى باب مەزدەك ئىسيانى، ئۇنىڭ ئە-
قىدىسى، نۇشرىۋان ئادىلنىڭ ئۇنى ۋە ئۇ-
نىڭمۇخلىسلىرىنى قانداق تارمار قىلغانلى-
قى ھەققىدە بايانى 304
قىرىق بەشىنچى باب نىشاپۇردا سىنباد مەجۇسى-
نىڭ باش كۆتۈرگەنلىكى ۋە ئۇنىڭ رەي-
دە مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىسيان قىلغانلى-
قى بايانى 330
قىرىق ئالتىنچى باب قەرمەتىلەرنىڭ باش كۆ-
تۈرۈشى ۋە ئۇلارنىڭ بىدئەت ئەھكاملىرى-
نىڭ بايانى 333
باتىنىيلارنىڭ خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھرده پەيدا بولۇ-
شىنىڭ بايانى 339
باتىنىيلارنىڭ ھىرات ۋە گۇر ۋىلايەتلىرىده پەيدا بولۇ-
شى ھەمدە بەربات بولۇشى ھەققىدە بايان 350
باتىنىيلارنىڭ خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھرده قايتا زاھىر
بولۇشىنىڭ بايانى 353
مۇھەممەد بەرقەئىيىنىڭ باش كۆتۈرگەنلىكى ۋە زەڭ-
گىلەر قوشۇنىنىڭ خۇزىستان، پەسرەدىكى باتى-
نىيلارنىقوللىغانلىقى ھەققىدە بايان 361
ئەبۇ سەئىد جەننابى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئەبۇ تاھىرنىڭ
بەھرەين بىلەن ئەھسادىكى ئىسيانى ھەمدە ئۇلار-

نىڭ مەككە شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغانلىقى ھەققىدە
بايان 362
قىرىق يەتتىنچى باب خۇرەمىي مەسلىكىنىڭ ئىسـ
پاھاندا باش كۆتۈرۈشى ھەققىدە بايان 369
بابەكىيلـەرنىڭ ئەزەربەيجاندىكـى ئىسيانـى ھەققىدە
بايان 370
خەلىفە مۇئتەسىمنىڭ ئۇچ قېتىملىق نۇسرىتى ھەققىدە
بايان 376
قىرىق سەككىزىنچى باب بايلىق، ئۇنى ساقلاش
ۋە ئىدارە قىلىشنىڭ بايانى 379
قىرىق توققۇزىنچى باب دەۋاگەرلەرنى بىر ياقلىق
قىلىش، ئەرزگە جاۋاب قايتۇرۇش ۋە ئۇنى
ئىجراغا قويۇشنىڭ بايانى 382
مەسئۇد ئىبـنى مەھمۇد ۋە ئۇنىڭ قەرزى ھەقـقىدە
بايان 383
ئەللىكىنچى باب بارچە ئۆلكىلەرنىڭ باج ھېسابا-
تىنى ساقلاش ۋە ئۇنى بىر ياقلىق قىلىش-
نىڭ بايانى 386
خاتىمە 388
سەرمۇنشىنىڭ ئىزاھى 389
قوشۇمچە I : مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسەب
جەدۋىلى 390
قوشۇمچە II : ئەلەۋىيلەر نەسەب جەدۋىلى 391
قوشۇمچە III : مەشھۇر ئىسلام سۇلالىرى يىلنامىسى...392
1. ئۇمەۋىيلەر سۇلالىسى I 392
2. ئۇمەۋىيلەر سۇلالىسى II 393
3. ئابباسىيلار سۇلالىسى 394
4. تاھىرىيلار سۇلالىسى 397

5. سامانىيلار سۇلالىسى 397
6. فاتىمىيلەر سۇلالىسى 398
7. غەزنەۋىيلەر سۇلتانلىقى 399
8. سەلجۇقىيلار سۇلالىسى 400
9. ئارتۇقىيلار سۇلالىسى 402
10. ئاتابەگلەر سۇلالىسى 404
11. ئەييۇبىيلار سۇلالىسى..... 406
12. مەملۇكىيلار سۇلالىسى 409
13. ئوسمانىيلار سۇلتانلىقى..... 412

تەرجىماندىن

نىزامۇل مۇلك — ئۇلۇغ سەلجۇقىيلار سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر ۋەزىرى بولۇپ، تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئەلى ھۇسەيىن، لەقىمى نىزامۇل مۇلك. ئۇ مىلادىيە 1018 - يىلى بەيھەقىيە ئۆلكىسى (ھازىرقى سەبزىۋار) دىكى بىر دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ 29 يىللىق ۋەزىرلىك قىلىش جەريانىدا ھۆكۈمدارلىق قىلىش ئۇسۇلىغا دائىر مەزكۇر ئەسەر — «سىياسەتنامە» (يەنە بىر نامى «سىيار الملك» (مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆكۈمدارلىق يولى) نى يېزىپ سەلجۇقىيلار سۇلتانلىرىنىڭ ئۆرنەك قىلىشىغا سۇنغانىدى.

سەلجۇقىيلار — كۆچمەن تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ X ئەسىرنىڭ باشلىرىدا سىر دەرياسىنىڭ شىمالىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانىدى، X ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ئۇلار ماۋەرائۇننەھرگە كۆچۈشكە باشلىدى. سەلجۇق تۈركلىرى باتۇر ۋە ئۇرۇشقا ماھىر بولغاچقا، خۇراسان رايونىدا پۈت دەسسەپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سىرتقا قارىتا كېڭەيمىچىلىك قىلىشقا باشلىدى.

سەلجۇقىيلارنىڭ قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە كەڭ كەتكەن رايونلارنى بويسۇندۇرۇپ تۈرلۈك رەقىبلەرنى تارمار قىلالىشى ئۇلارنىڭ قۇدرەتلىك قوشۇنى ۋە جاسارەتلىك، ئۇرۇشقا ماھىر نۆكەرلىرىنىڭ بولغانلىقىدىن ئىدى. سەلجۇقىيلار سەردارلىرى ئەزەلدىن لەشكىرىي ھوقۇققا تولىمۇ ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ، ئىستىلا قىلىنغان رايونلاردا لەشكىرىي زور ھوقۇقنى ھېچقاچان يات قەۋمدىكىلەرگە تۇتقۇزۇپ باققان ئەمەس ئىدى. ئەكسىچە

لەشكىرىي ھوقۇق دائىم ئېغىر سىناقلاردىن ئۆتكەن ۋە پىداكار-لىق روھىغا باي تۈركىلەرگە تاپشۇرۇلۇپ كېلىنگەنىدى. ھالبۇ-كى، ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ قولغا ئالغان جاھاننى قانداق ئىدارە قىلىش سەلجۇقىيلارغا نىسبەتەن مۇشكۇل بىر مەسىلە ئىدى. شۇڭا ۋەزىرلىكتىن تارتىپ تۆۋەندىكى مەمۇرىي ھوقۇقلارغىچە بىر دەك پارسلارغا تاپشۇرۇلدى. چۈنكى شۇلارلا مەمۇرىي ئىشلار-نى چۈشىنەتتى.

نىزامۇل مۇلك بەلختىكى بىر ھۆكۈمدارنىڭ ھۇزۇرىغا بار-غاندا مەزكۇر ھۆكۈمدار ئۇنى سەلجۇقىيلاردىن ئالىپ ئارسلانغا تونۇشتۇردى. ئەينى ۋاقىتتا ئالىپ ئارسلان تاغىسى توغرول بەگ-نىڭ ھاۋالىسى بويىچە دادىسى چاغرى بەگكە ۋاكالىتەن خوراسانغا مەمۇرىي ئەمەلدار قىلىپ ئەۋەتىلگەنىدى. توغرول بەگ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن پادىشاھلىق تەختى ئالىپ ئارسلاننىڭ ئىنىسى سۇلايمانغا قالدى. بۇ خەۋەر خوراسانغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئالىپ ئارسلان ئىنىسىغا ئىتائەت قىلىشنى خالىماي نىزامۇل مۇلكنىڭ قوللىشى بىلەن ئۆزىنى توغرول بەگنىڭ ۋارىسى دەپ ئېلان قىلدى.

ئالىپ ئارسلاننىڭ پادىشاھ بولۇشىغا ئۇنىڭ كۆپلىگەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى نارازى ئىدى. ئاقىۋەت ۋەزىر نىزامۇل مۇلكنىڭ ھەمراھلىقىدا ئالىپ ئارسلان ئۆزىنىڭ ئىككى تاغىسى، يەنى رەي شەھىرىنى زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان شىھابۇددەۋلە ۋە ھىراتنى ۋالىيسى ياقۇب بىلەن ئۇرۇش قىلدى. ئاخىرىدا ئالىپ ئارسلان غالىب كېلىپ ئۇلارنى تىز پۈكتۈردى.

نىزامۇل مۇلكنىڭ يارەملىشىشى ئاستىدا ئالىپ ئارسلان ماۋەرائۇننەھر رايونى ۋە خوراسانىنىڭ ۋەزىيىتىنى ئىزغا چۈشۈر-گەندىن كېيىن ئەرمىنىيە ۋە شەرقىي رىم زېمىنىغا ئۇرۇش قوزغىدى. نىزامۇل مۇلكنىڭ ئىستراتېگىيە جەھەتتىكى دانالىقى-دىن 10 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدىلا سەلجۇقىيلار سۇلالىسى-

نىڭ زېمىنى ھازىرقى ئىران، ئافغانىستان، پاكىستان، ماۋەرا-ئۇننەھر (قازاقىستاننىڭ جەنۇبى، ئۆزبېكىستان، قىرغىزىس-تان، تۈركمەنىستان، تاجىكىستان)، جەنۇبىي كاۋكاز (گىرو-زىيە، ئەرمىنىيە، ئەزەربەيجان)، داغىستان، ئاناتولىيە (تۈر-كىيە)، ئىراق، سۈرىيە، پەلەستىن، لىۋان، ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىدىكى تاقىم ئاراللار، ئىئوردانىيە، سەئۇدى ئەرەبىستانى، ئومان، بەھرەين، قاتار، كۇۋەيت، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى قاتارلىق جايلارغىچە كېڭەيدى.

ئالپ ئارسلان 1063 - يىلى دادىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سۈي-قەستكە ئۇچراپ ۋاپات بولدى. جان ئۇزۇش ئالدىدا ئۇ تېخى بالاغەتكە يەتمىگەن ئوغلى مەلىك شاھنى ۋەزىر نىزامۇل مۇلككە ھاۋالە قىلدى. مەلىك شاھ ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە شاھلىق تەختكە ۋارىسلىق قىلدى. ئاتىسىغا ئوخشاشلا تاغلىرىنىڭ قار-شىلىقىغا ۋە ئىتائەتتىن باش تارتىشىغا دۇچ كەلگەن مەلىك شاھ نىزامۇل مۇلكنىڭ ياردىمىدە ئۇلارنى مەغلۇپ قىلىپ تىزلاندۇردى ۋە شاھلىق تەختىنى مۇستەھكەملىدى.

نىزامۇل مۇلك ئۇمىرىدە ئاساسلىق قىلىپ ئالپ ئارسلان ۋە مەلىك شاھقا خىزمەت قىلدى. ۋەزىرلىكنى ئۆتىگەن مەزگىلدە غەربتە ئانتاكىيە (تۈركىيە) دىن شەرقتە قەشقەرىيىگىچە (بۇ چاغدا قاراخانىيلار سۇلالىسى سەلجۇقىيلار سۇلالىسىگە بېقىندى بولۇپ قالغانىدى.) بولغان كەڭ سەلجۇقىيلار زېمىنىدا يۈز بەرگەن كۆپلىگەن ۋەقەلەرنى ئىدىتلىق بىر ياقلىق قىلدى. خەلىپىلىككە قارىتا قوللىنىلغان سىياسەتلەرنىمۇ نىزامۇل مۇلك تۈزۈپ چىق-قان بولۇپ، ئۇنىڭ يېقىن ۋە ئىشەنچلىك خادىملىرى خەلىپە ئوردىسىنى نازارەت قىلىشقا مەسئۇل ئىدى. 1092- يىلى نىزا-مۇل مۇلك ئىسپاھاندىن باغدادقا كېتىۋاتقاندا كىشىلەر تەۋەسىدە جەندە كىيىگەن بىر ياش سوپى ئۇنىڭ پېشىنى كۆزىگە سۇرتۇۋې-لىش باھانىسىدە ئۇنىڭغا خەنجەر سىلىپ ئۆلتۈردى.

نىزامۇل مۇلك مەشھۇر ئەسىرى «سىياسەتنامە»نى پارس تىلىدا يېزىپ چىقتى. (كېيىن ئەرەبچە، ئىنگلىزچە، فرانسوز-چە، رۇسچە، تۈركچە ۋە ئۆزبېكچە قاتارلىق تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان.) ئۇ بۇ ئەسەرنى سۇلتاننىڭ ئارزۇسى بويىچە 1092-يىلى قەستكە ئۇچراشنىڭ ئالدىدا تاماملىغان بولسىمۇ 22 يىلدىن كېيىن ئاندىن ئېلان قىلىنغان. ئەسەردە ئۆزىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى سىياسى، ئىقتىساد، ئەدلىيە ۋە دىن قاتارلىقلارغا بولغان كۆز قاراشلىرى ۋە سۇلتانغا بېرىلگەن تەكلىپلەر توپلانغان.

ئىقتىسادىي جەھەتتە، ئەسەردە دۆلەت كىرىمىنى قانداق باشقۇرۇش شەرھلىنىدۇ: «ھەرقايسى ئۆلكىلەرنىڭ باج، كىرىم ھېسابات يازخشى ۋە مۇكەممەل ساقلىنىشى كېرەك. بۇ ھېسابات ئارقىلىق كىرىم - چىقىم ئەھۋالىدىن ۋاقىپلانغىلى بولىدۇ. بولۇپمۇ چىقىمنى ئۇنۇملۇك نازارەت قىلغىلى بولىدۇ؛ قىسقارتىشقا تېگىشلىك ھەر قانداق تۈرنى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا قىسقارتىۋېتىش كېرەك. ناۋادا بىرەيلەن كىرىم ۋە كىرىمنى ئاشۇرۇش توغرىسىدا سۆز قىلىشنى ئىستىسە ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۆرۈڭلار، ئەگەر ئۇنىڭ ئېيتقىنى ئورۇنلۇق بولسا ئۇ ئىنئام ئالسۇن. شۇڭا ھەشەمەت ۋە ئىسراپخورلۇق كۆرۈلسە مۇشۇ خىل ئۇسۇلدا ئىدىتلاپ چىققىلى بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى ھېچكىمۇ يوشۇرمايدۇ».

سىياسىي جەھەتتە نىزامۇل مۇلك كۆچمىنىڭ بارىچە سەلجۇقىيلار ئىمپېرىيىسىنىڭ قۇرۇلمىسىنى كۆچەيتكەن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «زامان - زامانلاردىن بۇيان ھېچبىر دانا ھۆكۈمدار ۋە دانىشمەن ۋەزىر ئىككى خىزمەتنى بىر ئادەمگە يۈكلىگەن ئەمەس، بىر خىزمەتنى ئىككى ئادەمگە ئۈلەشتۇرگەنمۇ ئەمەس. شۇڭا ئۇلار بىر ياقلىق قىلغان ۋاقەلەر ھەر زامان پاساھەتلىك بولۇپ كەلگەن. ئىككى ۋەزىپىنى بىر ئادەم ئارتتۇرغاندا، ھامان بىرى جايىدا ئورۇنلانماي قالىدۇ ۋە كەمتۈك بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى

بۇ كىشى شۇلارنىڭ بىرىگە تولىمۇ باب كەلسە ۋە ئۇنى ئىجتىهات بىلەن تاماملاش قابىلىيىتىگە ئىگە بولسا يەنە بىر تۇر تاشلىنىپ قالىدۇ ۋە خېمىغا يېنىپ كېتىدۇ؛ ناۋادا ئۇ بىرىنى بەجاندىللىق بىلەن ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن ئىككىنچىسىگە تۇتۇش قىلسا ئالدىنقى خىزمەت زىيانغا ئۇچرايدۇ ۋە مەغلۇپ بولىدۇ.....
ئۇنىڭدىن سىرت ئىككى ئادەم بىر ۋەزىپىنى ئۆتىگەندە بىرى مەسئۇلىيەت ۋەزىپىنى يەنە بىرىگە ئىتتىرىپ قويۇپ خىزمەتنىڭ مەڭگۇ تاماملىنالماسلىقىغا سەۋەب بولىدۇ.....»
مۇئەللىپنىڭ قارىشىچە، مەملىكەت ئىچىدە سۇلتانىنىڭ مۇتەلەق توپۇزى قوغدىلىشى، باشقىلارنىڭ دەخلى - تەرۇز قىلىشى مەنئى قىلىنىشى كېرەك. ئەسەردە مۇنداق بىر بۆلۈك بايان بار: «ئالتۇنشەچە سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئەمىرى - خوجدار ئالتۇن تاش خارەزمگە شاھ (شاھ - يەرلىك ئەمەلدار) بولۇپ تەينىلەنىپ خارەزمگە ئەۋەتىلىپتۇ. شۇ زاماندا خارەزمدىن يىغىلىدىغان باج تەخمىنەن 60 مىڭ دىنار، ئالتۇن تاشنىڭ خادىملىرىغا تارقىتىلىدىغان مائاش ئۇنىڭ ئىككى هەسسىسى ئىكەن. ئالتۇن تاش خارەزمگە كېلىپ بىر يىلدىن كېيىن، ۋەزىر باج پۇلىنى ئەپكېلىشكە ئۆز ئادىمىنى خارەزمگە ئەۋەتىپتۇ. ئالتۇن تاش ۋەزىرگە يوشۇرۇن ئەلچى ئەۋەتىپ خارەزمنىڭ باج خىراجىتى بولغان يىغىلغۇسى 60 مىڭ دىنارنى قول ئاستىدىكىلەرنىڭ مائاش هېسابىدا زوراغا مەهكىمىنىڭ ئاجرىتىپ بېرىدىغان خىراجىتى ئورنىدا بۇاستە ئۆزىگە بۆلۈپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ». ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىر شەمس هەزرەتلىرى ئۇنىڭ يۇقىرىقى مەزمۇندىكى مەكتۇبىنى كۆرگەندىن كېيىن، دەرهال جاۋاب مەكتۇب يوللىغان: «مەغپىرەت قىلغۇچى، مېهرىبان ئاللاهنىڭ نامىدىن ئېيتىمەنكى ئالتۇن تاش هەرقانچە قىلسىمۇ يەنىلا سۇلتان مەهمۇد ئەمەس. يىغۇۋالغان دىنارلىرىڭىزنى سۇلتانىنىڭ خەزىنىسىگە ئۆتكۈزۈپ، ساپلىقى ۋە ئېغىرلىقى بويىچە خەزىنىگە تاشلاڭ

ھەمدە ھۆججەت ئېلىڭ. ئاندىن ئۆزىڭىزنىڭ ۋە خادىملىرىڭىزنىڭ مائاشى ھەققىدە ئىلتىماس يېزىڭ. شۇنداق بولغاندا سىز بۇست ياكى سىستان تەۋەسىدىن ئېلىۋالىدىغان خىراجىتىڭىزنىڭ ھۆججەتگە ئېرىشىسىز. ئاندىن پۇلنى ئېلىۋېلىپ خارەزمگە ئاپىرىڭ. شۇنداق بولغاندا خوجا بىلەن خادىم ئوتتۇرىسىدىكى، يەنى سۇلتان مەھمۇد بىلەن ئالتۇن تاش ئوتتۇرىسىدىكى پەرق قوغدىلىدۇ. چۈنكى پادىشاھنىڭ رولى ۋە قوشۇننىڭ مەسئۇلىيىتى تولىمۇ پەرقلىق. خارەزمشاھ قۇرۇق گەپنى قىلماسلىقنى ئۆگىنىۋالسۇن. ئۇنىڭ تەلىپىگە كەلسەك، بىر بولسا ئۇ سۇلتاننى پىسەنتىگە ئالمىدى، بىر بولسا ۋەزىر شەمسۇل مۇلكنى قابىلىيەتسىز، نادان، تومپاي چاغلىدى. بىز خارەزمشاھنىڭ ھەققانىي ئاۋازىغا ۋە ئۇنىڭ ساغلام دانالىقىغا ئىشتىدا قىلىۋاتقىنىمىز يوق. شۇبھىسىزكى، بۇ ئىشنى ئاڭلىغان ھەر بىر ئەقىل ئىگىسى ھەيرانۇ ھەس بولماي قالمايدۇ. ئۇ بۇ خاتالىقنى بويىنىغا ئېلىشى كېرەك. قۇل خوجىسى بىلەن ھوقۇقنى بۆلۈشۈپ بەھرلىنىشنى ئويلىسا شۇبھىسىزكى زور جەتەرلىك كېلىپ چىقىدۇ».

ئەدلىيە مەسىلىلىرى توغرىسىدا نىزامۇل مۇلك توپ - توپ دەۋاگەرلەر ھەمىشە سوتقا كېلىۋالىدۇ. ئۇلارنىڭ تەلەپ ئىلتىجا-لىرىغا جاۋاب بېرىلگەندىن كېيىنمۇ ئۇلار كەتمەي تۇرۇۋالىدۇ. ياقا يۇرتتىن كەلگەنلەر ياكى ئەلچى - سەييياھلار ئاستانىگە كېلىپ بۇ چۇقان - سۇرەننى كۆرگىنىدە بۇ سوتتا ئادالەت يوق ئىكەن دەپ ئويلاپ قالىدۇ. بۇنداق ئادەملەرگە ئىشىكىنى تاقىۋېتىش لازىم؛ بارلىق تەلەپلەر (مەيلى ئۇ شەھەردىن كەلسۇن ياكى قىشلاقتىن كەلسۇن) دەۋاگەرلەرنىڭ ئىسمىنى ۋە كەلگەن يېرىنى خاتىرىلىۋېلىپ سوتقا بەش ئادەمنى كىرگۈزۈش كېرەك. ئۇلار-نىڭ بايانلىرىنى ئاڭلاپ ئىشنى ئايدىڭلاشتۇرغاندىن كېيىن تەلەپ-لىرىگە جاۋاب بېرىپ ھۆكۈمنى قولىغا تۇتقۇزۇش كېرەك. شۇ-نىڭدىن كېيىن ئۇلار كېتىشىۋېرىدۇ. مۇشۇنداق قىلغاندىلا بىھۇدە

ۋاراڭ ـ چۇرۇكدىن ۋە ئاخىرى چىقماس غوۋغادىن خالاس بولغـ
لى بولىدۇ دەپ قارىغان. ئۇ يەنە سۇلتان مەھمۇدنىڭ شەخسىيەتـ
سىز، ئادالەتپەرۋەر بولۇشىنى، ئەل ئىشىنى بىر ياقلىق قىلىشتا
قانۇننى مىزان قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان. شۇڭا، چىن (ئىلـ
گىرى جۇڭگو پارسچە «چىن» دەپىلەتتى)، قىتاي دۆلىتى،
مىسىر، ئەدەبىي سودىگەرلىرى خەزىنىگە يول ئېلىپ دۇنيانىڭ
سەرخىل مالىلىرىنى ئېلىپ كېلىشكەنىكەن.

ھۆكۈمرانلىق سەنئىتى توغرىسىدا نىزامۇل مۇلك مۇنداق
يازىدۇ: «پادىشاھ ياۋ بىلەن شۇنداق ئۇرۇشلارنى قىلىشى كېرەكـ
كى، ياۋ بىلەن سۇلھىلىشىشكە ئورۇن قالدۇرۇپ قويسۇن؛ پادىـ
شاھ شۇنداق سۇلھى كېلىشىمنى ئىمزالىشى كېرەككى، ئۇرۇش
قىلىشقا ئورۇن قالدۇرۇپ قويالىسۇن. رەقىبلەرگە قارىتا يىرتـ
ۋەتكىلى بولىدىغان كېلىشىملەرنى ئىمزالىسۇن؛ يىرتىۋەتكەندىن
كېيىن يەنە تولۇقلىۋالغىلى بولىدىغان كېلىشىمنى تۈزسۇن».
نىزامۇل مۇلكنىڭ بۇ نۇقتىئىنەزەرلىرىنى ئەدەبىيات ـ سەنئەتـ
نىڭ قايتا گۈللەنگەن دەۋرىدىكى ئىتالىيىلىك ماكىياۋىل راۋاجلاـ
دۇرغان دېيىشكە بولىدۇ. ماكىياۋىل «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى»
دا مۇنداق يازىدۇ: «دانا ھۆكۈمدار ۋەدىگە ۋاپا قىلىش ئۆز مەنپەـ
ئىتىگە زىيانلىق بولۇپ قالغاندا، ۋەدىگە ئەمەل قىلىشنىڭ سەۋەـ
لىرى مەۋجۇتلۇقتىن قالغاندا ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماسلىقى كېرەك.
ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى پەرىشتىلەردەك بولسىدى، ئۇ ھالدا بۇ
سەپسەتە ئاقمىغان بولاتتى. ئەپسۇسكى، ئادەملەر رەزىل كېلىدۇ.
ئۇلار ساڭا قارىتا ۋەدىسىدە تۇرمىغانىكەن، سېنىڭمۇ ئۇلارغا
قارىتا ۋەدىگە ۋاپا قىلىش مەجبۇرىيىتىڭ بولمايدۇ. پادىشاھنىڭ
ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماسلىقىغا مۇۋاپىق باھانە تېپىلماي قالمايدۇ.
بۇنىڭغا سان ـ ساناقسىز مىساللارنى كەلتۈرۈش مۇمكىن. بۇ
مىساللار نەچچىلىگەن كېلىشىم ۋە ۋەدىلەرنىڭ ھۆكۈمدارلارنىڭ
ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمىغانلىقى سەۋەبلىك ئىناۋەتسىز بولۇپ كەتكەـ

ننى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ».

نىزامۇل مۇلك پادىشاھلارنىڭ ئۆلىمالارنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ تۇرۇشنى ئومىد قىلىدۇ. ئۇ قازىلارنىڭ سۆزىدىن نەقىل كەلتۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: «دىنىي ئۆلىمالار نەسىھەت ۋە ئەقىل كۆرسىتىشكە ھەر قاچان تەييار. مەرھۇم ئاتىلىرى نۇھ ھەر كۈنى دىنىي ئۇستازلىرى بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ تۇراتتى. ئۇلار بىلەن كېڭىشىپ كۆرمەي تۇرۇپ يەڭگىللەرچە بىر ئىش قىلمايتى. ئاقىۋەت ئاۋارىچىلىقى كۆپ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇ جايى- جايىدا بىر ياقلىق قىلالىغانىدى. ئۆزلىرى ئۆلىمالار بىلەن كەمدىن - كەم مۇلاقەتتە بولىدىغانلىقلىرى ئۈچۈن مەرھۇم ئاتىلىرى بىر چىرايلىق بىر تەرەپ قىلىۋېتىدىغان ئىشلارنى دائىم توقۇناق قىلىۋېتىپ باردىلا».

پادىشاھنىڭ مەسئۇلىيىتى توغرىسىدا ئەسەردە مۇنداق تەكلىپ بېرىلىدۇ: «پادىشاھ بولغۇچى ھەر بىر ئىشتا ئادىل بولۇشى لازىم. ئۇ ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن دانا ھۆكۈمدارلار بەلگىلىگەن تەلىم - تەرغىباتلارغا ۋە ئادەتلەرگە رىئايە قىلمىقى جائىز. يامان- لىققا يول قويىدىغان قانۇننى تۈزمەسلىكى، مۇشىرىكلارغا ھەمدەم بولماسلىقى لازىم. پادىشاھنىڭ تۈرلۈك قىلمىشلارنى تەكشۈرۈپ تۇرۇش، باج تۆلىگۈچىلەرنى بىر ياقلىق قىلىش، كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىگىلەش، باج يىغىشقا كۆڭۈل بۆلۈش مەسئۇ- لىيىتى بار. شۇنداقلا دۆلەتنى قوغداش ۋە ياۋنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇش مەجبۇرىيتى بار».

پادىشاھنىڭ خىسلىتى توغرىسىدا نىزامۇل مۇلك مۇنداق يازىدۇ: «پادىشاھ ئۇنچىۋالا بېخىل بولۇپ كەتمەسلىكى كېرەك. بولمىسا كىشىلەر ئۇنى خەزىنە ساقلىغۇچى مالاي ۋە پايدا قوغلاشقۇ- چى ئەرزىمەس ئادەم دەپ ھاقارەت قىلىدۇ. يەنە بىر ياقتىن پادىشاھ زىيادە ئىسراپخور بولماسلىقى كېرەك، بولمىسا كىشىلەر ئۇنى بەتخەج بايۋەتچە دەپ مەسخىرە قىلىدۇ. پادىشاھ ئۆز قىممە-

تىنى كۆرسەتمەكچى بولغاندا ھەممەتكە سازاۋەر بولغۇچى ھەر بىر خادىمنىڭ دەرىجىسىگە دىققەت قىلىش لازىم. بىرەيلەنگە 10 دىنار مەرھەمەت قىلىش مۇڭاپىق بولسا، پادىشاھ ئۇنىڭغا 100 دىنار بەرمەسلىكى كېرەك. 100 دىنار بېرىشكە تېگىشلىك بولغان ئادەمگە 1000 دىنار بېرىشكە بولمايدۇ. بولمىسا تۆرىلەرنىڭ غۇرۇرىغا زىيان يېتىپ، كىشىلەر پادىشاھنى ئادەمنىڭ قىممىتىنى ۋە ئەمەل - مەنسەپنى زادىلا بىلمەيدىكەن دەپىشىدۇ. شۇنداقلا پۇقرالارنىڭ قابىلىيىتىگە ۋە خىزمىتىگە قارىتا ڭاپاغا جاپا قىلغان بولىدۇ. نەتىجىدە كىشىلەر سەۋەبسىزلا خاپىلىققا پېتىپ ئۆز ئىشلىرىدا ھۇرۇنلىشىدۇ ۋە يالقاۋلىق[1]قىلىدۇ»، «پادىشاھ مەست قىلىدىغان ئىچىملىكلەرنى ئىچمەسلىكى كېرەك، دائىملا ھەييار قىياپەتتە يۈرمەسلىكى كېرەك. دائىم سۈرلۈك بولۇڭالسا مۇ بولمايدۇ. ناۋادا ئۇ تاسادىپىي ئىچكۈلۈك بىلەن مەشغۇل بولۇپ قالسا، سەدىقە — پىتىر، تەھەججۇد، رامىزان ۋە باشقا خەيرىھسان قاتارلىق ياخشى ئىشلارنى قىلىش ئارقىلىق گۇناھىغا تەۋبە قىلسۇن. بۇ ئۇنىڭ ئىككى دۇنيالىقى ئۈچۈن پايدىلىق.

نىزامۇل مۇلكنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا پېرسىيە ۋە بابىلون رايونلىرى بىر مەھەل گۈللىنىش دەۋرىگە قەدەم قويدى. ئىسلام مەدەنىيىتى جەھەتتە ئۇ كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشتى. X ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئىسلام مەدرىسىلىرى گۈللىنىشكە باشلىغان بولۇپ، نىزامۇل مۇلك زامانىسىدا ئەڭ جانلانغانىدى. ئۇ دىنى ماۋارىپنى پۈتۈن كۈچى بىلەن كېڭەيتتى. مىلادىيە 1065～1067 - يىللىرى نىشاپۇر، باغدادتا ئۆز نامى قويۇلغان مەكتەپ «مەدرىسەئى نىزامىيە»نى قۇردى. مەدرىسەئى نىزامىيە تالىپلارنى تولۇق تۇرمۇش مەئىشىتىدىن بەھرىمەن قىلاتتى. نىزامۇل مۇلك ھەرقايسى مەدرىسەلەرگە مۇدەررىسلەرنى ئەۋەتىپ،

---

① بىكار تەلەپ

مۇڭاپىق ئۆلىمالارنى مەدرىسلەرگە ساڭاق بەرگۈچى قىلىپ تەيىنلەشنى ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي بۇرچى دەپ قارىغانىدى. ئۇ يەنە ئىلمىي ئىزدىنىشلەرگىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەنىدى. باغدادتىكى مەدرىسەئى نىزامىيە مۇسۇلمانلار دۇنياسىدىكى ئۆلىمالارنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان بولۇپ، نامى مەشھۇر شەيخ ئەبۇ ھامىد مۇھەممەد غەززالىمۇ مۇشۇ مەدرىسىنىڭ مۇدەرىسلىرىدىن ئىدى. نىزامۇل مۇلكنىڭ ھامىيلىقى ئاستىدا ئىسلامىيەتنىڭ بۇ بۇيۇك ئالىمى دەسلەپ نىشاپۇردا، كېيىن باغدادتىكى مەدرىسەئى نىزامىيەدە ئۆز ئەسىرىنى تاماملىدى.

كۆرۈڭبلىش تەس ئەمەسكى، نىزامۇل مۇلك كۆچمەن قەۋم قۇرۇپ چىققان سەلجۇقىيلار ئىمپېرىيىسىگە غايەت زور تۆھپە قوشقانىدى. ئۇنىڭ قەلىمىدە پۈتكەن «سىياسەتنامە» ئەينى ۋاقىتتىكى غەربىي ئاسىيا، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىمالىي ئافرىقا رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي، سىياسىي، ئەدلىيە، دىن، مەدەنىيەت ۋە ئاڭ فورماتسىيىسى ھەققىدىكى ئەھۋالاتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بولۇپ XI ئەسىرنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ئارتۇقلۇق قىلمايدىغان ئەسلى مەنبە ھېسابلىنىدۇ. «سىياسەتنامە» ئەسلى پارسچە يېزىلغان بولۇپ، كېيىن خۇبېرت دارك ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلغان. خەنزۇچە تەرجىمىسى 1978 ـ يىلىدىكى ئىنگلىزچە تەرجىمىسىگە ئاساسەن ئىشلەندى. بۇنىڭدا شۇشۇيا «مۇقەددىمە» ۋە 1 ~ 39 بابلىرىنى، لەن چى 40 ~ 50 بابلىرىنى ۋە پۈتكۈل ئىزاھلارنى تەرجىمە قىلدى. ئاخىردا پۈتۈن ئوربگىنالنى لەن چى تەكشۈرۈپ بېكىتتى.

لەن چى، 2000 ـ يىلى، ئاپرىل. گۈيجۇ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى

ئىنگلىزچە تەرجىمىسىگە كىرىش سۆز

ئەنگلىيە ئوقۇرمەنلىرىگە تەقدىم قىلىنغان مەزكۇر ئەسەر ئەڭ زور قىممەتكە ئىگە پېرسىيە ۋەسقىلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئەسەرنى تۇسلۇق ھۇسەين ئىبنى ئەلى يازغان بولۇپ، بۇ كىشى ئۆز زامانىسىدا ھۆرمەتلىنىپ نىزامۇل مۇلك دەپ ئاتالغانىدى.

ئۇنىڭ يىگىتلىك دەۋرىدىكى ھاياتى ھەممىگە تونۇشلۇق. ئۇنىڭ ئاتىسى بەيھەقىيەدىكى يەرلىك كىشىلەردىن ئىدى، ئۇ تۇسقا كېلىپ باجگىر سالاھىيىتىدە غەزنەۋىلەر خاندانلىقىغا خىزمەت قىلغان.

ھىجرىيە 431 - يىلى، مىلادىيە 1040 - يىللىرى سۇلتان مەسئۇدنىڭ مەغلۇبىيىتى تۈپەيلىدىن خۇراسان سەلجۇقىيلارنىڭ قولىغا ئۆتكەندە ھۇسەينىنىڭ ئاتىسى ئوغلىنى ئەگەشتۇرۇپ غەزنىگە كەلدى. ھۇسەين غەزنەۋىلەر ھۆكۈمىتىدە بىر مەھەل خىزمەت قىلغان. ئەمما بىر قانچە يىلدىن كېيىن ئۇ بۇ جايدىن ئايرىلىپ خوراساندىكى سەلجۇقىيلارنىڭ خىزمىتىگە كىرگەن. بۇ ۋاقىتتا سەلجۇقىيلارنىڭ ئاغا - ئىنى داھىيلىرى توغرول بەگ بىلەن چاغرى بەگ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى بۆلۈشۈۋالغانىدى: توغرول بەگ غەربىي قىسمىنى ئىدارە قىلغان بولۇپ، ھۆكۈمرانلىق مەركىزى باغدادتا تەسىس قىلىنغانىدى؛ چاغرى بەگ شەرقىي قىسمىنى ئىدارە قىلىشقا مەسئۇل بولۇپ، ھۆكۈمرانلىق مەركىزى مەرۋىدە ئىدى. ھىجرىيە 452- يىلى، مىلادىيە 1062 - يىلى چاغرى بەگ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، توغرول بەگ ئالىي ھۆكۈمرانىغا ئايلاندى. چاغرى بەگنىڭ ئوغۇللىرى

بولسا، ئاتىسىنىڭ ھوقۇقىغا ۋارىسلىق قىلىپ خۇراساننىڭ ھۆ-كۈمرانلىرى بولۇپ قالدى. ئالپ ئارسلان ئاتىسىنىڭ ئورۇنباسا-رى سۈپىتىدە شەرقىي خوراسانغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقاندا نىزا-مۇل مۈلكىنىڭ ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇۋاتقىنىغا ئۇزۇن يىللار بولۇپ قالغانىدى. كېيىنلىكتىمۇ ئالپ ئارسلان ئۇنى ئۆزىگە كۈچلۈك ياردەمچى قىلىپ ئىشلەتتى.

ئالپ ئارسلان (مىلادىيە 1063 ~ 1073 يىللىرى، ھىجـ-رىيە 455 ~ 465 يىللىرى) ۋە ئۇنىڭ ئوغلى مەلىك شاھ ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە سەلجۇقىيلار سەلتەنىتىنى يۈك-سەك پەللىگە يەتتى. نىزامۇل مۈلكمۇ ۋەزىرلىك ھاياتىنىڭ چوق-قىسىغا چىقتى. مەلىك شاھ تەختكە چىققاندا ئەمدىلا 18 ياشقا كىرگەن بولغاچقا زور دەرىجىدە ئۆز ۋەزىرى نىزامۇل مۈلككە تايانىدى. ئۇ نىزامۇل مۈلك ۋە باشقا بىر قانچە ۋەزىرنىڭ دۆلەت باشقۇرۇش سەنئىتىگە دائىر تەدبىرلەرنى يېزىپ چىقىشقا يارلىق چۈشۈرگەنىدى. بۇ بىر قانچە ۋەزىرنىڭ دۆلەت باشقۇرۇش تەدبىر-لىرىنى يازغان ـ يازمىغانلىقى نامەلۇم، ئەمما زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگىنى كۆز ئالدىمىزدا تۇرغان بۈيۈك پارس سىياسىئو-نىنىڭ تەۋەررۈك يالدامىسىدۇر.

ئەسەر نامى توغرىسىدا

چارس. سىكىف پارسچە نۇسخىسى (1891 ـ يىلى) ۋە فرانسۇزچە تەرجىمىسى (1893 ـ يىلى) نى نەشر قىلدۇرغاندىن باشلاپ، بۇ ئەسەر ياۋروپادا ئومۇميۈزلۈك «سىياسەتنامە» دەپ ئاتىلىپ كەلدى. شۇڭا ھازىرقى تەرجىمىزدە «سىياسەتنامە» دېگەن ئەسەر نامىنى ساقلاپ قالدۇق. ئەمما بارلىق ئەسلى قول-يازما تېكىستىدە ئەسەر نامى بىرەك «سيار الملك» (ھۆكۈمدار-لىق يولى) دېيىلگەن بولۇپ ئىران ۋە پارس ئەدەبىياتىدا نەقىل

كەلتۇرۇلگەن بىر قانچە ئەسەردە ئىزچىل مۇشۇ نام قوللىنىلدى. دەسلەپكى مەزگىللەردىكى پايدىلىنىش ۋەسىقىلىرىدىن «تارىخىي تەبەرى»[1]نىڭ بايانلىرى ئەڭ ئىشەنچلىك، «نەسىھەتنامە»[2] (70 ـ 71 ـ بەتلەر) نامىلىق ئەسىرىمۇ مۇشۇ نۇقتىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. شۇڭا پارسچە يېزىلغان «نەسىھەتنامە» تەمۇئاي ـ مۇلۇك شەكلىدە ئىسىم قويۇلغان، ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا كەلگەن غەززالى ئۇنى تەقلىد قىلغان، غەززالىدىن كېيىن بولسا تېخىمۇ نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنى تەقلىد قىلغانىدى.

ئەسەرنىڭ يېزىلغان ۋاقتى

نىزامۇل مۇلكنىڭ ئۆز دەۋرى ھەققىدىكى يازغانلىرى كۆپىنچە ئالپ ئارسلان ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدىكى ۋەقەلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بىرىنچى بۆلۈمدىكى مەلىك شاھ زامانىسىدىكى ئىشلار تىلغا ئېلىنغان بېگانە مەزمۇن 33 ـ بابنىڭ ئىكىكىنچى بۆلىكى بولۇپ «بىز سەمەرقەند ۋە ئۆزكەندگە بارغىنىمىزدا» دېگەن بۆلەكلەردە بايان قىلىنىدۇ. ئەگەر مۇئەللىپنىڭ بۇ جايىدا كۆرسەتكىنى تارىختىكى مىلادىيە 481 ~ 472 ـ يىللىرى، ھىجىرىيە 1088 ~ 1089 ـ يىللاردىكى ئاشۇ ئۇرۇش

---

① ئەبۇ جەئفەر مۇھەممەد ئىبنى جەرىر يازغان. ئۇ كىشى تارىخشۇناس، تەپسىرشۇناس فىقھەشۇناس بولۇپ شافىئىي ئېقىمىدىن. ئۇ كىشى ئۆزىگە خاس يول تۇتقان. تەبەرىستانىنىڭ ئامىل شەھرىدە دۇنياغا كەلگەن، باغدادقا ماكانلىشىپ مىلادىيە 923 ـ يىلى شۇ يەردە ۋاپات بولغان. «جامىئۇل بەيانى فى تەفسىيرىلقۇرئان (تەبەرىنىڭ تەپسىرى دېگەن نام بىلەن مەشھۇر.)»، «تارىيخۇل ئۇمەمى ۋەلمۇلۇكى (تارىخىي تەبەرى دېگەن نام بىلەن مەشھۇر.)»، «ئىختىلافۇل فۇقەھائى (دىنى ئالىملارنىڭ مۇنازىرىسى)»، «ئادابۇل قۇزاتى (قازىلارنىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاقى)»، «تەھزىيبۇلئاسارى (ئەسەرلەرنى تەتقىق قىلىش)» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان.

② ئەبۇھامىد مۇھەممەد غەززالى يازغان. ئۇ كىشى خۇراسانىنىڭ تۇس شەھىرىدىن. «ھۇججەتۇل ئىسلام» دەپ نام ئالغان. ئەبۇل مەئالى جۇۋەينىنىڭ ئوقۇغۇچىسى، باغدادتىكى نىزامىيە مەدرىسىدە ئوقۇغان. دەمەشىق، قاھىرە، مەككە قاتارلىق جايلارغا بارغان. كېيىن نىسابۇرغا قايتىپ كەلگەن. مىلادىيە 1111 ـ يىلى تۇس شەھىرىدە ۋاپات بولغان. «تەھافۇتۇل فەلاسىفە (پەلسەپەچىلەرنىڭ ھالاكىتى)»، «ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن (دىنى بىلىملەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش)»، «ئەلمۇنقىز مىنەززەلالى (ئازغۇنلۇقتىن قۇتقازغۇچى)»، «ئەلئىقتىسادۇفىل ئىئتىقادى (ئېتىقادتا نورمال بولۇش)»، «ئەلئىسمائۇل ھۇسنا (ياخشى ئىسىملار)»، «مەقاسىدۇل فەلاسىفە (پەلسەپىنىڭ نىشانى)»، «ئەلۇلەدىيە (سەبىلەر)»، «نەسىھەتۇل مۇلۇكى (ھۆكۈمدارلارغا نەسىھەت)» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان.

بولسا، ئۇ هالدا بىر بولسا بىرىنچى بۆلۈم مىلادىيە 1088 - يىللىرى، ھىجرىيە 481 - يىلىدىن كېيىن يېزىلغان بولىدۇ، بىر بولسا سەرمۇنشى تىلغا ئالغاندەك تۈزىتىلگەندە قوشۇلغان بولىدۇ. بىرىنچى بۆلۈم ھەققىدە بىز پەقەت ئۇنى مىلادىيە 1086 - يىللىرى ھىجرىيە 479 - يىلى ۋە مىلادىيە 1091 - يىللىرى، ھىجرىيە 484 - يىلى ئارىلىقىدا يېزىلغان بۇنىڭدىن بۇرۇن بولسا بولمىدۇكى، ھەرگىز كېيىن ئەمەس دېيەلەيمىز.

ھالبۇكى، مىلادىيە 1091 - يىللىرى، ھىجرىيە 484 - يىلى ئىككىنچى بۆلۈمنىڭ يېزىلغانلىقى ئېھتىمالغا تولىمۇ يېقىن. ئەمەلىيەتتە مىلادىيە 1090 - يىللىرى، ھىجرىيە 483 - يىلى ئىككى ۋەقە يۈز بەرگەن بولۇپ، مۇشۇ ئىككى ۋەقە ئۇنىڭ قولىغا قەلەم ئېلىشقا تۈرتكە بولغانىدى. بۇنىڭ بىرى ئۇ سۇلتان مەلىك شاھ بىلەن تاكاللىشىپ قالدى. بۇ ۋەقە ئۇنىڭ ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلۇشىغا سەۋەبچى بولمىغاندىمۇ (راھەتۇس سۇدۇرى ئۇنىڭ ئورنىغا تەيھەل مۇلكنىڭ چىقىرىلىشىنى ئېيتمىدۇ) ھېچبولمىغاندا ئەتىۋارلىنىشتىن قېلىشىغا يېتىپ ئاشاتتى. بۇمۇ ئەسەرنىڭ كېيىنكى بابلىرىدا ئەملىك تۇسىنىڭ قويۇقلۇقىنىڭ سەۋەبى ئىدى. يەنە بىر ۋەقە بولسا، شۇ يىلى ھەسەن ئىبنى سەببابانىڭ مىسىر دىن قايتىپ كېلىشى ئىدى. ئۇ ئەلەمۇت قەلئەسىنى ئىگىلەپ ئۇزۇنىڭ پىرسىدىكى پائالىيىتىنى باشلىدى. بۇمۇ ئۇنىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن يات كۈچلەرگە قارشى تۇرۇشنى تەرغىب قىلغانلىقى، بولۇپمۇ ئىسمائىلىيە پىرقىسىغا قارشى تۇرۇشىغا سەۋەب بولدى.

نىزامۇل مۇلك ۋە سۇلتان مەلىك شاھ مىلادىيە1092 - يىللىرى، ھىجرىيە 485 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن دۆلەت بىركە يانۇچى بىلەن مۇھەممەدنىڭ ھوقۇق تالىشىش كۈرىشى سەۋەبىدىن مالىمانچىلىققا پېتىپ قالدى. شۇڭا ھېلىقى سەرمۇنشىنىڭ ئېيتقانلىرىغا تولۇق ئىشىنىشكە ھەقلىقمىز، دېمىسىمۇ ئۇ زات

بۇ توپىلاڭ تىنچىتىلمايۇ تۇرۇپ بۇ ئەسەرنى ئاشكارىلاشقا جۇرئەت قىلالمايتتى. مۇھەممەد مىلادىيە 1105 ـ يىللىرى، ھىجرىيە 498 ـ يىلى مۇنازىرىسىز ھالدا سۇلتان بولغاندىن كېيىن دۆلەت ئىچىدىكى تىنچلىق ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. روشەنكى، ھېـ لىنقى سەرمۇنشى ئىزاھاتتا تىلغا ئالغان سۇلتان دەل مۇھەممەد تۇر. شۇڭا «سىياسەتنامە»نى مىلادىيە 498 ~ 505ـ يىللىرى، ھىجرىيە 1112 ~ 1105 ـ يىللىرى ئارىلىقىدا كۆچۈرۈپ تارقـ تىلغان دېيەلەيمىز.

ئەسەرنىڭ تۈزىلىرگە بۆلۈنىشى

مەزكۇر ئەسەرنى تۆۋەندىكىچە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ.

تەكلىپلەر: 1ـ، 2 ـ بابتىكى مۇقەددىمە ۋە پادىشاھنىڭ ئىمانى ھەققىدىكى تەبلىغنى، 44 ~ 47 بابلاردىكى ئالاقىدار تارىخىي ۋەقەلىكلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالدى بابلار بىرەك پادىشاھنىڭ قابىلىيىتى ۋە مەسئۇلىيىتىگە دائىر ئەمەلىي كۆزـ سەتمە بىلەن باشلىنىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال 43 ـ بابتا تونۇشتۇرۇـ لىدۇ. بۇ خىلدىكى تەكلىپ خاراكتېرلىك ماتېرىياللار ئىجادىيـ لىككە تولىمۇ باي بولۇپ، پەۋقۇلئادىدە مەزگىللەردە پەۋقۇلئادىدە ھۆكۈمرانلارغا قارىتا يېزىلغان. ئۇ ھېلىقى كونىچە ئۇسلۇبتىكى «پەندنامە» لەرگە پەقەتلا ئوخشىمايدۇ. ئۇ پەندنامىلەر چوڭقۇر بەدىئىي ئىستىدات ئاساسىدا يېزىلمىدىغانلىقى بىلەن ھەمىمىزگە تونۇشلۇق.

ئۇزۇندە، رىۋايەت ۋە ھېكمەتلەر: بۇ جەھەتتىكى ماتېرىياللار غايەت زور بىرىكمە گەۋدىنى ھاسىل قىلىدىغان بولۇپ، «قۇرئان كەرىم» دىن ئېلىنغان ئۇزۇندىلەر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ساھابىلەرگە ئائىت رىۋايەتلەر ھەمدە مەشھۇر ئۆلىمالارنىڭ ھېكـ مەتلىرىدىن تەشكىل تاپقان.

ھېكايىلەر: ھېكايىلەر كۆپ خىل قىسقا ھېكايىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بولۇپ، كۆپىنچە سەھىپىسى 1 ~ 2 بەت ئەتراپىدا بولىدۇ. مەزمۇن جەھەتتە بولسا، تارىختىكى بەزى ھۆكۈمرانلار ۋە ۋەزىرلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ يەردە شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، نىزامۇل مۇلككە نىسبەتەن ئېيتقاندا بۇ ھېكايىلەرنىڭ قىممىتى ئۇنىڭ كىشىلەرگە ئاتا قىلىدىغان ئەخلاق تەربىيىسىدە ئىدى. خۇددى مۇقەددىمىدە ئېيتىلغاندەك بۇ ھېكايىلەر يەنە بەلگىلىك دەرىجىدە ئوقۇرمەنلەرگە بەدئىي زوق ئاتا قىلىدۇ ۋە بۇ جەھەتتە ئېھتىياتچانلىق بىلەن تۇزۇلگەن قاتمال تارىخىي قىسسىلەردىن پۈتۈنلەي پەرقلىنىدۇ.

قىسسىلەر: قىسسىلەر ئادەتتە ئون - يىگىرمە بەتلەرگىچە بولۇپ ھەر خىل ئۇسلۇبتا يېزىلغان. مىسال ئۈچۈن مەزكۇر ئەسەردىكى مۇنۇ قىسسىلەرگە قاراپ باقايلى:

ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد ۋە سەففارىلار خاندانلىقى — 3 - باب، 12 ~ 4 بۆلەك.

بەھرام گۆر ۋە راست - رەۋىشىن — 4 - باب، 5 ~ 24 بۆلەك.

نۇشىرۋان ئادىل — 5 - باب، 2 ~ 15 بۆلۈك.

تۇرك ئەمىرى ۋە ئەل مۇئتەسىم — 7 - باب، 9 ~ 23 بۆلۈك.

كۇچ بالۇچ قاراقچىلىرى — 10 - باب، 2 ~ 16 بۆلۈك.

ئەزدۇددەۋلە ۋە ئادالەتسىز قازى — 13 - باب، 2 ~ 14 بۆلۈك.

سۇلتان مەھمۇد ۋە ئادالەتسىز قازى — 1 - باب 15 ~ 19 بۆلەك.

ئالىپ تېكىن ۋە سۇبۇق تېكىن — 27 - باب، 5 ~ 21 بۆلۈك.

سۇلتان مەھمۇد ۋە ئۇنىڭ نام - ئاتىقى — 40 - باب،

21 ~ 31 بۆلۈك.

فەخرۇددىنۇلە — 41 - باب، 21 ~ 26 بۆلۈك.

بەرمەكسي 41 - باب، 34 ~ 41 بۆلۈك.

مەزدەك ئىسيانى 44 - باب، 1 ~ 26 بۆلۈك.

ناسىر ئىبنى ئەھمەد ۋە قەرمەتىيلار - 46 باب، 8 ~ 17 بۆلۈك.

ئۆز زامانىسى بىلەن ئالاقىدار ھېكايىلەر: بۇ خىلدىكى ھېكايىلەر ئىچىدىن جەمئىي بەشى بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئالپ ئارسلاننىڭ ھۆكۈمرانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇلار:

1. 10 - باب، 18 - بۆلۈك، سۇلتان ئالپ ئارسلان بىلەن ئەبۇل فازىل ئوتتۇرىسىدىكى ئاخباراتچى خادىم ھەققىدىكى سۆھبەت.

2. 21 - باب، 3 ~ 5 بۆلۈك. بۇنىڭدا مۇئەللىپ بىرىنچى شەخس تىلىدىن سەمەرقەند ئەلچىسى بىلەن كۆرۈشكەنلىكىنى سۆزلەيدۇ.

3. 33 - باب، 2 - بۆلۈك، بۇنىڭدا سۇلتان مەلىك شاھنىڭ خەۋپ - خەتىرگە قارىماستىن سەمەرقەند ۋە ئۆزكەندكە ئاتلانغانلىقى ھېكايە قىلىنىدۇ.

4. 38 - باب، 2 - بۆلۈك. بۇنىڭدا ئابدۇرەھمان خالىنىڭ ئالپ ئارسلانىنى مەلۇم مەشھۇر زات (ئابدۇللاھ ئەنسارى) قا ئىشىنىشكە تىرىشقانلىقى ھەققىدىكى ھېكايە سۆزلىنىدۇ.

5. 41 - باب. 3 ~ 17 بۆلۈك. بۇنىڭدا ئالپ ئارسلان ئەردەمنىڭ شىئە مەزھىبىدىكى بىرەيلەننى ئۆزىگە مىرزا قىلىپ يالىلۇغالىقىنى ئاڭلاپ نارازى بولغانلىقى بايان قىلىنىدۇ.

تارىخىي تەسۋىرلەر: بۇ خىلدىكى تەسۋىرلەر «سىياسەتنامە» نىڭ 45 ~ 47 بابلىرىدا ھەمىشە دېگۈدەك ئۇچرايدىغان بولۇپ، مۇئەللىپ بۇ ئارقىلىق جاھانغا ئىبرەت قىلىش، زامانغا رەددىيە بېرىش، ئۆتمۈشتە ئىسلامغا قارشى چىققان توپىلاڭچىلار ۋە ھاكا-

مىيەتكە بويۇنتاۋلىق قىلغان ئەسەبىي ئۇنسۇرلارغا باھا بېرىشنى كۆزلىگەن.

بىز باشقا بىر تۈركە تىزىپ چىققان ناسىر ئىبنى ئەھمەدنىڭ ھېكايىسىنى ھېسابقا قىلمىغاندا بۇلارنىڭ ھەممىسى ھەقىقىي بايا-ۋلار بولۇپ، قىلچىمۇ يالغان ئارىلىشىپ قالمىغان. قارىغاندا ئۇلار ئازدۇر - كۆپتۇر سالماقتا نىزامۇل مۇلك كېرەك قىلغان خام ماتېرىياللاردىن بىۋاستە كەلگەن بولسا كېرەك. ئۇلار:

1. «تارىخىي ئىسپاھان».

2. «تارىخىي تەبەرى». 47 - باب 13 - بۆلۈكتە تىلغا ئېلىنىدۇ.

3. «تارىخىي خەلىفەئى بەنى ئاببباس» 47 - باب 13 - بۆلۈكتە تىلغا ئېلىنمىغان بولۇپ، ئەسىرا يازغان «كىتابۇل ئەۋراق» بولۇشى مۇمكىن.

4. مۇھەممەد ئىبنى زەكەرىيا رازى يازغان «مەقبەرەتۇل ئەنبىيا». 46 - بابنىڭ 2 - بۆلۈكىدە تىلغا ئېلىنىدۇ.

باھا ۋە مۇھاكىمە: ھېكايىلەرنىڭ ئۇزۇنى ياكى قىسقىسى بولسۇن بىرەك مۇستەھكەم بىرلىك بولۇپ، ھېكايە تېكىستىدە ئۇلارغا باھا بېرىشكە يول يوق (ناۋادا ئۇلار مەلۇم كىشىگە خاس نۇتۇق بولمىغاندا)، پەقەتلا ھېكايە ياكى شۇ سەھىپىنىڭ تۇغدۇ-چىسىدە ئۇچ - تۆت قۇرلا قىلىپ ئالدىنقى بەتلەردىكى مەزمۇنغا ئاددىيغىنا باھا بېرىپ قويۇلغان.

نەزەرىيەلەر: پادىشاھلارنىڭ ئۆرنەك قىلىشىغا ئارماغان (ھەدىيە) قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپلىرىگە ئوخشاش نىزا-مۇل مۇلكمۇ ئەسەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىككى بابىدا ۋە ئىككىنچى بۆلۈمىنىڭ بېشىدا ساسانىيلار زامانىسىدىن تارتىپ تارقىلىپ كې-لىۋاتقان پارسلارنىڭ پادىشاھلىق تەخت ھەققىدىكى ئەنئەنىۋى نەزەرىيىلىرىنى بايان قىلغان. ئۇنىڭ قارىشىچە پادىشاھ بولغۇچى-نى ئاللاھ يەر يۈزىدىكى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن كۆكۈل

قويۇپ تاللاپ چىققان. ئاللاھ پادىشاھلارغا ئەقىل - پاراسەت ۋە ئادالەت نۇرىنى سەپكەن. پادىشاھ بولغۇچى ئەسلىدىن يۇرگۈزۈ- لۈپ كېلىۋاتقان قائىدە-يوسۇنلارنى يېڭىلىغاندا ئاللاھ ئالدىدا جاۋابكار بولۇش مەجبۇرىيىتىگە ئىگە. ئەمەلىيەتتە بىرىنچى بابتا بايان قىلىنغىنى مۇقەددەس ئاللاھنىڭ نامى بىلەن باشلىنىپ زۇلمەتلىك ۋە پادىشاھى بولمىغان دەۋر بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇلـ- دۇ.

بىرىنچى بۆلۈكنىڭ ئاخىرىدىكى بابلاردا پۈتۈنلەي ھۆكۈمراـ- لار توغرىسىدا سۆز بولىدۇ. دۆلەتنى ئۇنۇملۇك ۋە تىنچ ئىدارە قىلىش، يەنە كېلىپ ئاۋام رازى بولغۇدەك ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن ئاۋام سۈلتانىغا ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىغا نېمىلەرنى قىـ- لىپ بېرىش كېرەكلىكى توغرىسىدا تەكلىپ بېرىلىدۇ. ئۇنىڭدا يەنە مۇنداق مەزمۇنلار سۆزلىنىدۇ: لەشكىرىي قوشۇن شۇبھـ- سىزكى ھاكىمىيەتنىڭ جېنى، شۇڭا يۇكسەك دەرىجىدە ئۇرۇش تەييارلىقى ھالىتىدە تۇرۇش زۆرۈر. دۆلەت مەمۇرىلىرى، بولۇپـ- مۇ قانۇنىي تەرتىپكە چېتىشلىق قازى، تەپتىش ۋە پاش قىلغۇچىـ- لارنىڭ كەڭ ھوقۇق - نوپۇزى ۋە يۇكسەك ئابرۇي - ئىناۋىتى بولۇشى كېرەك؛ ئەمما بۇ مەمۇرىي خادىملار ئاۋامغا باراۋەر مۇئامىلىدە بولۇشى، زۇلۇم قىلماسلىقلىرى لازىم. ئۇنداق بولـ- مىسا ئاۋام رازى بولمايدۇ. ئەنئەنىۋى ئېتىقادنى ساقلاش ۋە جارى قىلدۇرۇش لازىم، ئەمما شۇنى مەزھەبدىكىلەرنى چەتكە قېقىشقا بولمايدۇ. ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىغا يۇكسەك ھۆرمەت بىلدۇرۇلۇشى كېرەك. مۇئەللىپ يەنە ھېچقانداق ئادەمگە سادىق ياكى ئىشەنچلىك دەپ ئىشىنىپ بولغىلى بولمايدىغانلىـ- قىنى، شۇڭا ۋەزىپىلەرنىڭ تامام ئورۇنلىنىشى ئۈچۈن مۇرەككەپ بىر ئاخبارات ئورگىنى بەرپا قىلىپ ھەر قايسىسى چوڭ - كىچىك مەمۇرىي خادىملارنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتى ۋە ئىش - پائالىيەتلەـ- رى توغرىسىدا ۋاقتى - ۋاقتىدا مەخپىي ئاخبارات توپلاش كېرەكـ-

لىكىنى تەكىتلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە پادىشاھ بولغۇچى ئۆز يارەنلىرى بىلەن ھەر قاچان بىللە بولۇشى كېرەكلىكى، غايەت زور ئائىلىنىڭ ساھىبى بولۇش لازىملىقى، ئۇنىڭ ئەتراپىدا باي-زەردارلار تەق بولۇشى، پادىشاھ ئوردىسى قوۇل - دېدەكلەرگە لىق تولغان بولۇشى، ئۇنىڭ سېخىيلىقى ۋە مەردلىكى ۋايىغا يەتكەن بولۇشى كېرەكلىكى سۆزلىنىدۇ. مۇئەللىپ يەنە سەلجۇقىيلار-نىڭ قائىدە - مۇراسىملارغا ۋە خارجى يوسۇنلىرىغا رىئايە قىلمە-غانلىرىنى ئەيىبلەيدۇ. ئۇنىڭچە پادىشاھ يازما ياكى ئاغزاكى يار-لىقلارنى بەك كۆپ چۈشۈرمەسلىكى لازىم. ئۇ، شۇنداللا پادىشاھ كۈندىلىك مەمۇرىي ئىشلارغا ۋە ۋەزىرلەرنىڭ ھوقۇق - مەنپەئە-تىگە ئارىلىشىپ قېلىشتىن دائالارچە ساقلىنىپ قالالايدۇ. پادە-شاھنىڭ بىردىنبىر ئاشكارا خىزمىتى سۆز قىلىش ۋە ئەرز - شىكايەتلەرنى ئاڭلاپ خاتالارنى تۈزىتىش ئىدى. مۇئەللىپنىڭ قارىشىچە مەملىكەتنىڭ پۈتۈن ئىشلىرى كۆڭۈلدىكىدەك بولۇپ كېتىشى ناتايىن، ئەمما خاتالىقلار ئۇنچىۋالا ئېغىر ئەمەس. گەر-چە سۇلتانغا قارىتا تەنقىدلەر مەۋجۇت بولسىمۇ بۇ تەنقىدلەر ناھا-يىتى سىپايىلىك بىلەن ئېيتىلغان تەكلىپلەر ئىدى.

ئىككىنچى بۆلەكتە بايان قىلىنغان ئىشلار ئالدىنقىسىدىن پەرقلىنىدۇ. ئۇنىڭدا زامانىنىڭ زۇلمىتى، شۇملۇقىنىڭ جىمىلا جايغا يامراپ كەتكىنى، كاجلىق ۋە تەتۇرلۇكنىڭ كۆپلۈكى، كىشىلەرنىڭ ھەر قاچان ئاپەت ۋە قازادىن ۋايىم يەپ يۈرگەنلىكى سۆزلىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە 40 - بابىنىڭ بېشىدىكى بىر قانچە بۆلەكتە مۇئەللىپ بارلىق جىنايى قىلمىشلارغا تەپسىلىي چۈشەنچە بېرىدۇ، ئەمما چۈشەرلىك بىلەن نىقابلىنىپ، ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ھۆكۈملىرىنى قىياسەن ئېيتىلغان سۆز شەكلىدە بايان قىلىدۇ؛ زۇلمەتلىك ئەمەلىيەت ۋە خاتا ئۇسۇللار مەملىكەتنىڭ بىخەتەرلە-كىگە تەھدىت سالماقتا، تۆرىلەرنىڭ تەسىر كۈچى ئاجىزلىماقتا،

قارا بودۇنلار[1]نىڭ ئورنى ئۆسمەكتە، پىشقان كاسىپلار چۈشۈپ قورۇپ ئولتۇرماقتا ۋە ئىشسىز قالماقتا، لەشكەرلەرنىڭ تەمىناتى كاپالەتكە ئىگە بولالمايۋاتماقتا، خوتۇنلار دۆلەت ئىشىغا ئارىلىشىپ ياقىلار ئېتەك بولماقتا. سۇلتانغا قارىتىلغان تەنقىدىي پىكىرلەر 40 ـ بابنىڭ 18 ـ بۆلىكىدە، 41 ـ بابنىڭ 1 ـ، 2 ـ، 43 ـ بۆلىكىدە، 42 ـ بابنىڭ 1 ـ بۆلىكىدە بەكلا ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ، 41 ـ بابنىڭ 18～20 بۆلىكىدە بولسا، مۇئەللىپ ئۆزىنىڭ رەقىبى تەيھەل مۇلككە تىل تەگكۈزىدۇ. ئۇ مەنسەپ ـ مەرتىۋە ئۇنۇۋانلىرىنىڭ خاتا يولغا قويۇلۇشى ھەققىدە 40 ـ بابنىڭ 1 ـ بۆلىكى ۋە 19～34 بۆلەكلىرىدە بۇنى ناھايىتى ئەرزىمەس ھادىسە سۈپىتىدە تىلغا ئالىدۇ. ئىسمائىلىيە پىرقىسى تەلىماتىنىڭ تارقىلىشى ئۇنى ئەندىشىگە مۇپتىلا قىلغان بولۇپ، ئەندىشىسىگە بىۋاستە سەۋەب بولغان ئامىل ھەسەن ئىبنى سەبباھنىڭ (ھىجرىيە 483 ـ يىلى، مىلادىيە 1090 ـ يىلى) مىسىردىن ئىرانغا قايتىپ كېلىپ دەيلەمىيلەر خاندانلىقىنىڭ ئاساسلىق ۋاكالىزى بولۇپ تەيىنلىنىشى، ئۇنىڭ ئەلەمۇت قەلئەسى (ھەششاشى ـ نەشكەشلەر) ھۆكۈمرانلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ سەلجۇقىيلارغا قارشى توپىلاڭغا يېتەكچىلىك قىلىشى ۋە يوشۇرۇن قەستلەش ھەرىكەتلىرىنى ئەۋج ئالدۇرۇش ئىدى. 43～47 بابلاردا ئاساس قىلىپ دىنسىزلارغا قىلىنغان بىر قانچە قېتىملىق ھۇجۇمنىڭ تارىخى بايان قىلىنغان. بۇ مەزمۇنلارنى بېشى ۋە ئاخىرى پۈتۈن ئەسەر بويىچە ھەممىدىن بەكرەك ئازابقا تولغان بۆلەك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىسمائىلىيلەر ۋە قەرمەتىيلەر (ئۇ زامانلاردا يات دىنغا ئەگىشىپ كەتكەنلەر قەرمەتىيلەر دېيىلەتتى) نىڭ ئىسيانلىرى تۈپەيلىدىن نىزامۇل مۇلك ناھايىتى ئۇزۇن بىر باب (46ـ باب) نى يازىدۇ. 46 ـ بابتىكى مەزدەك

① خەلق

ۋە 45 ـ بابتىكى كەيقۇباد يۇقىرىدا ئېيتىلغان يات دىن مۇرتلىرى ئىدى، ئارقىدىنلا ئۇ بابەكنىلەر ۋە خۇرەمىيلەر توغرىسىدا توختىلىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدىكى ئۇچ بابتا (48～50 باب) مۇئەللىپ ئەسلىمە شەكلىدە 1 ـ بابتىكى ئۇسلۇبتا دىۋان ئىشلىرىغا دائىر بەزى ئاساسلىق مەسىلىلەرنى تونۇشتۇرىدۇ. ئەڭ ئاخىرقى بۆلەكتە ئۇ پاسىبانى بىلەن ۋىدالىشىپ ئۇنىڭغا تۇرلۇك ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلغاندا مۆتىدىل يول تۇتۇشنى ۋە ھەرقانداق ئەھۋالدا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى تەۋسىيە قىلىدۇ.

مۇقەددىمە

بسم الله الرحمن الرحيم

ئايىغۇچى، كۆيۈنگۈچى ئاللاھنىڭ نامى بىلەن (باشلايمەن). بارلىق ھەمدۇ - سانا ئاللاھقا خاستۇر (ئۇ ھەممىگە قادىردۇر)، ئۇ ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ ياراتقۇچىسىدۇر. بەندىلىرىگە رىزىق ئاتا قىلغۇچىدۇر. ھېچ نەرسە ئۇنىڭغا سىر ئەمەستۇر، ئۇ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، پۈتۈن مەۋجۇداتلارغا، مۆئمىنلەرگە بەخت ئاتا قىلغۇچىدۇر. ئۇ ئەڭ ئۇلۇغ بىلگۈچىدۇر. پەيغەمبىرىمىز①گە، ئائىلىسىگە ۋە مۆئمىنلەرگە ئاللاھنىڭ رەھمەتلىرى ياغقاي!

ئەمدى، تۆسلۇق ھۇسەيىننىڭ سۆزىنى تىڭشاڭلار: ھىجرىيە 479 - يىلى، مىلادىيە 1086 - يىلى ئىككى دۇنيانىڭ خىزمەتكارى، مۆئمىنلەرنىڭ يولباشچىسى (ئاللاھ ئۇنىڭ دۆلىتىنى زىيادە قىلغاي، دۇشمەنلىرىنى خارۇ - زار قىلغاي) ئەبۇل فەزىل مەلىكشاھ ئىبنى مۇھەممەد خادىملىرىغا ئۇشبۇ مۇقەددەس يارلىقنى تارقاتتى ۋە ھەربىر خادىمغا مەملىكەتنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى توغرىسىدا مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈش، «زامانىمىزدىكى ئوردا مەجلىسىدە، ئوردا - سارايلاردا، قوبۇلخانىلاردا سەۋەنلىك يۈز بەرگۈسى ھالقىلارنىڭ بار - يوقلۇقى، بىز دەققەت قىلىپ كېتەلمىگەن ياكى ئەستە تۇتۇش زۆرۈر بولۇپ قالغان ھادىسىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى، ئىلگىرىكى پادىشاھلارنىڭ تۇنقان يوللىرىدىن بىزنىڭ ئۆرنەك قىلىشىمىزغا توغرا كەلمەيدىغانلىرىنىڭ بار - يوقلۇقى، پادىشاھلار ۋە خان ئۇرۇقدىكىلەرنىڭ قانۇن - يوسۇنلىرىنىڭ

قانداق بولۇش كېرەكلىكى توغرىسىدا ئەقىل يۈرگۈزۈشىنى بۇيرىدى» . بۇ قانۇن - يوسۇنلارغا سەلجۇقىيلار سۇلتانلىرى ئىزچىل رىئايە قىلىپ كەلگەن بولۇپ، بىز ئۇنى مۇڭاپىق تۇزىتىشىمىز، كېيىنكى شەرئىەت ئىشلىرى مۇشۇ بەلگىلىمىلەر بويىچە يۈرگۈزۈلۈشى كېرەك ئىدى. يەنە: «قانداق خەير - ئېھسان تەدبىرلىرىنى قوللىنىش كېرەكلىكى، ئاللاھ بۇيرۇغان مەجبۇرىيەتلەرنى توغرا ئىجرا قىلالىغان - قىلالمىغانلىقىمىزنى، شۇ ئارقىلىق سەۋەنلىكلەرنى قايتا سادىر قىلماسلىققا ئىبرەت ئېلىشىنى، ئاللاھ بىزگە چەكسىز مەرھەمەت ئاتا قىلىپ دۇنيانىڭ پادىشاھلىقىنى بىزگە تۇتقۇزغانلىقى ۋە دۇشمەنلىرىمىزنى تىزلاندۇرغانلىقى ئۈچۈن مەملىكەتنىڭ كېيىنكى تارىخىدا زىيان - زەخمەت، مالىمانچىلىق، ئىسيان كەبى قىلمىشلارنىڭ يۈز بېرىمەسلىكى» توغرىسىدا كۆڭۈل تولۇپارىمىزنى تەپەككۇر ئاسمىنىدا جەۋلان قىلدۇرۇپ دىللارنى روشەن قىلىشىمىزنى ئەمر قىلدى. ئۇشبۇ سەۋەبتىن كەمىنە ناتىۋان، ئاللاھنىڭ مۆئمىنى ئۆزىنىڭ ھېس قىلغانلىرى، كۆرگەن - بىلگەنلىرى، ھەرقايسى ئۆلىما - شەيخلەردىن ئۆگەنگەنلىرىنى توپلاپ يېزىپ چىقتىم ۋە ئۇلارنى 50 بابقا تەقسىملىدىم. ھەرقايسى بابلاردا ئەۋلىيا - ئەنبىيالارنىڭ تەبلىغ - نەسىھەتلىرىدىن مۇڭاپىق ئۈزۈندىلەر كەلتۈردۇم. زاتى مۇبارەكلەرنىڭ شەۋكەتلىك قىسسىلىرىدىن نۇرلار بەردىم. شۇنىڭ بىلەن ئەسەر قىممەت ۋە گۈزەللىكتە پايانىغا يېتىپ كۆزدىن كەچۈرگۈچىلەرگە بىر - ھەسەل تېتىغۇدەك بولدى. بۇ كىتابتا نۇرغۇن غەنىيمەتلىك پايدىلار بار. جانابلىرى ئۇنى نەزەرلەردىن ئۆتكۈزۈپ ئەينەن ئىجرا قىلسىلا دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە زور ساۋابقا ساھىب بولىدىلا. كەمىنىلىرى ئوردا كۈتۈپخانىسى (ئاللاھ ئۇنىڭ ئاۋاتلىقىغا مەدەت بەرگەي) ئۈچۈن بۇ ئەسەرنى يېزىپ خالىس ئارماغان (ھەدىيە) قىلىشنى لايىق تاپتىم. ئاللاھ خالىسانە سىرىم ئالقىشقا سازاۋەر بولغۇسى.

هېچقانداق بىر پادىشاھ مەزكۇر ئەسەرنىڭ يوقلۇقى ۋە ئۇنى ئوقۇمىغانلىقىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۆستىگە ئالالمايدۇ. بولۇپمۇ زامانىمىز ھۆكۈمرانلىرى تېخىمۇ شۇنداق قىلىشقى جائىز. چۈنكى پادىشاھلار بۇ ئەسەرنى قانچە كۆپ كۆزدىن كەچۈرسە شۇنچە كۆپ مەنپەئەت ئالىدۇ، شەرىئەت ۋە جەمئىيەت ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىشتا شۇنچە دانا بولىدۇ، يارەنلەرنى ۋە دۈشمەنلەرنى كۆڭۈل كۆزى بىلەن تېخىمۇ روشەن كۆرەلەيدىغان بولىدۇ، پەزىلەت ۋە شاپائەت ئۇلارغا قۇچاق ئاچىدۇ؛ ئوردا، قوبۇلخانا، ساراي ۋە لەشكەرىي سىياسەتلەر؛ باج، سودا ـ سېتىق، ئەرز ـ دەۋا قاتارلىقلارغا تېخىمۇ كامىل بولىدۇ، پادىشاھلىقتىكى قىلمىش ـ ئەتمىشلەرنىڭ خاھى چوڭى، خاھى كىچىكى بولسۇن ھېچقايسىسى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن مەخپىي قالمايدۇ. (ئاللاھ خالىسا، بارلىق ھەمدۇ ـ سانا ئاللاھقىلا خاس)

ئىزاھات:

① مۇھەممەد ئالەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ. بۇ زات مىلادىيە 571 ـ يىلى تۇغۇلغان. مۇھىم ۋەقەلەر: مىلادىيە 610 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ بېشىدا ۋەھىنىڭ نازىل بولۇشى؛ مىلادىيە 621 ـ يىلى ئىسرا ۋە مىئراج، نامازنىڭ پەرز بولۇشى؛ مىلادىيە 622 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى مەككىدىن مەدىنىگە ھىجرەت قىلغان (ھىجرىيە يىلنامىسى مۇشۇ كۈندىن باشلانغان)؛ مىلادىيە 624 ـ يىلى (ھىجرىيە 2 ـ يىلى) بىرىنچى قېتىملىق بەدرى جېڭى، قىبلىنىڭ يۆتكىلىشى، رامىزاننىڭ پەرز بولۇشى، زاكاتنىڭ پەرز بولۇشى، چوڭ بەدرى جېڭى، تۇنجى ھېيت نامىزىنىڭ ئوقۇلۇشى؛ مىلادىيە 625 ـ يىلى (ھىجرىيە 3 ـ يىلى) ئۇھۇد جېڭى؛ مىلادىيە 627 ـ يىلى (ھىجرىيە 5 ـ يىلى) خەندەك جېڭى، ھەجنىڭ پەرز بولۇشى؛ مىلادىيە 627 ـ يىلى (ھىجرىيە 6 ـ يىلى) ھۇدەيبىيە جېڭى، رىزۋان بەيئىتى، ھۇدەيبىيە كېلىشىمى؛ مىلادىيە 628 ـ يىلى

(ھىجرىيە 7 ـ يىلى) خەيبەر جېڭى؛ مىلادىيە 630 ـ يىلى (ھىجرىيە 8 ـ يىلى) مەككە شەھىرىنىڭ فەتھى قىلىنىشى، ھۇنەين جېڭى، تائىف جېڭى؛ مىلادىيە 632 ـ يىلى (ھىجرىيە 10 ـ يىلى زۇلھەجە ئېيىنىڭ 9 ـ كۈنى) خوشلىشىش ھەججى قاتارلىقلار. مىلادىيە 632 ـ يىلى (ھىجرىيە 11ـيىلى رەبىئۇل ئەۋۋەلنىڭ 13ـكۈنى)، 6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى دۇشەنبىدە ۋاپات بولغان.

بىرىنچى باب

بەخت ـ سائادەت قۇياشىنىڭ چۆرگىلىشى ۋە پەرۋەردىگارغا مەدھىيە

ھەرقاچان، ھەر زامان رەببىمىز (ئۇنىڭغا ھەمدۇ ـ سانالار بولسۇن) بىر قەۋمدىن بىر كىشىنى خىلالاپ، ئۇنىڭغا پادىشاھلىق شاپائىتىنى تەسەددۇق قىلىدۇ ھەمدە دۇنيا مەئىشىتى ۋە بەندىلەر-نىڭ بەخت ـ سائادىتىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرىدۇ. پەرۋەردىگار ئۇ خادىمغا بۇزۇقچىلىقنى تۇگىتىش، مالىمانىنى تىنجىتىش ۋە تالاش ـ تارتىشقا ئادىل ھۆكۈم قىلىشنى كۆڭلىگە سالىدۇ. شۇنداقلا ئۇنىڭغا شۇنداق ئەمىر قىلىدۇكى، رەئىيەتنىڭ نەزىرىدە ئۇ گۈزەل پەزىلەتنىڭ ۋە ئابرۇي ـ ئىناۋەتنىڭ ساھىبى بولالـ-شى، ئۇنىڭ ئادالەت تۇغى ئاستىدا رەئىيەت[1] خاتىرجەم ياشاپ بۇ پادىشاھنىڭ شاھلىق سەلتەنىتىنىڭ ئەبەدىي داۋاملىشىغا دۇئا-لار قىلىش لازىمدۇر.

ھەر زامان (ئاللاھ ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن!) ئىنسانىيەتكە خارابلىق كەلتۈرگۈچى ياكى ئۇلارنى قان ـ ياشلىق شىكايەتكە ئۇندىگۈچى قانۇن ـ يوسۇنلار بارلىققا كېلىپ، ئاللاھنىڭ زېمـ-مىدىكى ھۆكۈمدارلىرىغا ئاھانەت كەلتۈرگۈسى قىلمىشلار ئەۋج ئالغاندا ئاللاھ ئۇلارغا لەنەت ئوقۇغان. ئۇلارنى ئۆزىنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلەرنىڭ جازاسىنى تېتىشقا بۇيرۇغان (پەرۋەر-دىگارىم، بىزنى بۇنداق شۇم تەقدىردىن ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغاي-

---

① رەئىيەت ـ پۇقرا.

سەن، بۇ ئاپەتلەرنى بېشىمىزدىن يىراق قىلغايسەن!) . شۇبھىسىزكى، ئاللاھنىڭ جازاسى بۇ كىشىلەرگە لايىق بولىدۇ، ئاللاھ ئۇلارنىڭ بويسۇنۇشنى تەرك ئەتكەنلىكلىرى ھېسابىغا ئۇلارنى ئۆز رەھمىتىگە مۇيەسسەر بولۇشتىن تەرك ئېتىدۇ. پادىشاھلىق ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قائىدىپ يۈرىدۇ، ئىسيان شەھىرى قىنىدىن سۇغۇرۇلسا قانلار يەر يۈزىنى بويايدۇ. زورلۇق قىلغۇچىلار، گۇناھكار بەندىلەر مالىمانچىلىق ۋە قان دېڭىزىدا تىپىرلاپ ھالاك بولغۇچە، دۇنيا ئۆزىنىڭ پاك ۋە راھەتبەخشلىكىگە قايتقۇچە خالىغىنىنى قىلىدۇ. بۇ پاسىق بەندىلەر گۇناھ قىلىۋاتقان مەزگىلدە ساپ دىل كىشىلەرمۇ مالىماننىڭ قۇربانى بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. بۇ بەجايىكى سامانلىققا ئوت كەتسە قۇرۇق نەرسىلەرنىڭ ۋە ھۆل ئوتۇنلارنىڭ ھەممىسى تامام كۆيۈپ كەتكەنگە ئوخشايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ھۆل ئوتۇن قۇرۇق ئوتۇنغا يېقىن تۇرۇپ قالغانلىقىدۇر.

ئاللاھنىڭ ئەمرىگە بىنائەن، بىر كىشى بايلىق ۋە قۇدرەتلىك ھوقۇقنى تەلەپ قىلغاندا ئاللاھ ھەربىر ئىنساننىڭ ئەملى ۋە سەۋەبىگە قارىتا بەخت ـ سائادەت، تالانت ـ ئىستىدات ئاتا قىلىدۇ. ئۇ مۇشۇ تالانت ـ ئىستىداتنى ئىشلىتىپ ۋە ئۆز ئارتۇقچىلىقلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ ئۆز قەۋمىنى قولغا كەلتۈرىدۇ. شۇنداقلا ئۆز ئىتائىتىدىكى مەرتىۋىلىك خادىملارغا ئۆز ئىلتىپاتىنى ئايىماي ئۇنىڭ ئوزى بىلەن ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى مۇۋاپىقلاشتۇرىدۇ. ئۇ مۇشۇ مەرتىۋىلىك كىشىلەر ئارىسىدىن ۋەزىر ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى ئىلغاپ چىقىپ ئۇلارغا تېگىشلىك ئورۇن ۋە تەمىنات بېرىدۇ، شۇنداقلا ئاشۇلارغا تايىنىپ تۇرۇپ شەرىئەت ۋە جەمئىيەت ئىشلىرىنى ئۇنۇملۇك يۈرگۈزىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ ۋەزىر ـ بۇيرۇقدارلىرى ئۇنىڭغا چەكسىز ھۆرمەت قىلىپ سادىقەتتە بولسا پادىشاھ بولغۇچى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئۇنى مۇشكۈلاتقا مۇپتىلا قىلماسلىقى جائىز. ئۇلار ئۇنىڭ ئادالەت بايرىقى

ئاستىدا ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقسۇن. ئاۋادا ۋەزىر - بۇيرۇقدارىدىن بىرەرى نامۇۋاپىق سەۋەنلىكلەر ياكى ئىسيان قىلمىشى سادىر قىلىپ قويسا ۋە بۇ خاتالىقنى تۈزىتمىشنى ئىستىسە ئۇنى ئەسلى ئورنىدا قالدۇرۇپ نەسىھەت قىلىش ياكى جازالاش ئارقىلىق بىغەملىك ئۇيقۇسىنى ئېچىپ قويۇش لازىم. ئەگەر ئۇ كىشى يەنىلا ئۆزى بىلگەن سەنەمگە دەسسەۋەرسە ئۇنى دەرھال ئىشتىن بوشتىش ۋە ئورنىغا باشقا بىر مۇۋاپىق كىشىنى قويۇش كېرەك. پادىشاھنىڭ خادىملىرى شاپائەتنى ئۇنۇتۇسا، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈشنىگە يېتىپ - ئاشقۇدەك كىرىمگە شۇكۇر قىلمىسا، ئەسلى - ۋەسلى، بايلىق ۋە جاۋاھىرلاردىن نېرى بولالمىسا ئۇنداقلار مۇقەررەر ئىسيان قىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا پاسىبان بولغۇچى ئۇلارغا ناشايان قىلىقلارنى توختىتىش توغرىسىدا تەنبىھ بېرىش ۋە ئۇلارنىڭ گۇناھىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ تېگىشلىك جازا بېرىشى كېرەك. پاسىبان بولغۇچى بۇ ئىشلارنى تاماملىغاندىن كېيىن ئۇلارنى كەچۈرۈشى ۋە خاتالاشقان ۋەزىرلەرنى ئەپۇ قىلىشى دۇرۇس. ئارقىدىن، پادىشاھ بولغۇچى سائادەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىشلار، مەسىلەن، ئەۋرەز يوللىرىنى ياساش، ئېرىق - ئۆستەڭ قېزىش، كۆۋرۈك - يول ياساش، ئېگىز ئىمارەتلەر ۋە مەئىشەتلىك ئۇرالغۇلارنى سېلىش، قەلئە - قورغان ياساش، يېڭى يۇرتلارنى بەرپا قىلىش قاتارلىقلار بىلەن مەشغۇل بولمىقى، غول يولىلار بويىدا ساراي - دەڭلەرنى قۇرۇش، بىلىم مەستانىلىرىگە مەدرىسىلەر سېلىپ بېرىش كېرەك. شۇنداق ئۇنىڭ نامى ئەبەدىي ئۆچمەيدۇ. ئاخىرەت دۇنياسىدىمۇ ئۆز قىلمىشىنىڭ يېتەرلىك مۇكاپاتىنى كۆرىدۇ. ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ رەھمىتى ياغىدۇ.

ئاللاھنىڭ كالام - شەرىپلىرىدە زامان مۇنداق بولۇشى كېرەك دېيىلىدۇ، يەنى مەزكۇر زامان ئارقىلىق ئۆتكەنكى زامانىنى

تەھقىلىگىلى بولۇشى كېرەك. شۇنداق بىر ئۆلچەم بولۇشى كې-
رەككى، مۇشۇ ئۆلچەم ئارقىلىق ئىلگىرىكى خان - پادىشاھلار-
نىڭ قىلمىشىغا ھۆكۈم قىلغىلى بولسۇن. شۇڭا پەرۋەردىگارنىم
ئۆزى يارانقان مەخلۇقلارغا ئۇلار بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى
ھېچبىر ئىنسان نائىل بولۇپ باقمىغان بەخت - سائادەتنى ئاتا
قىلىشى مۇمكىن. ئاللاھ «مەلىكۇل جەھان» نى يەنى پادىشاھلار-
نىڭ پادىشاھى بولغانلار ئارىسىدىن ئىككى ئېسىل نەسەبنى بارلىق-
قا كەلتۈردى. بۇ ئىككى نەسەب خانلارنىڭ ۋە كاتتىلارنىڭ يۆشۈ-
كىدۇر. ئۇلارنىڭ ئەجدادىنى ئەفراسىيابقىچە[1] سۈرۈشكە بولىدۇ.
پەرۋەردىگارىمىز ئۇنى (پادىشاھلارنىڭ پادىشاھىنى) سەلتەنەتكە
ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر قىلدى. بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى ئۇنىڭدىن
ئاۋۋالقى خان - پادىشاھلارغا بەرگەن ئەمەس. پەرۋەردىگارىمىز
ئۇلارغا بىر پادىشاھتا بولۇشقا تېگىشلىك بارچە سۈپەت - سۈمباتـ
لىق چىراي، ئىللىق مىجەز، دۇرۇسلۇق، كەسكىنلىك، باتۇر-
لۇق، قىيامىغا يەتكەن چەۋەندازلىق، مەول ئىلىم، تۇرلۇك
قورال - ياراغلاردىن ۋە خىلمۇخىل ئىلىم - ئېرپان بىلىملىرى-
دىن پايدىلىنىپ ئۆز پۇقرالىرىغا ھىممەت - شاپائەت ئاتا قىلىش،
ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ لەۋزىدە تۇرۇش، پەرۋەردىگارىغا ئىبادەت
قىلىش، ۋىتىر ۋە تەئەججۇد كېچىدە ئوقۇلىدىغان نەفلەنامـاز)
نامازلىرىنى تولۇق ئادا قىلىش، رامىزان روزىسىنى تۇتۇش،
شەرىئەتنىڭ نوپۇزىنى قوغداش، تەقۋادارلارنى قەدىرلەش، ئۆلـ
مالارغا ھەمدەمدە بولۇش، قەرەللىك خەير - ئېھسان قىلىپ
تۇرۇش، غېرىب - غۇرۇالارغا يارەم بېرىش، خادىملىرىغا ۋە
قۇل دېھقانلىرىغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇش، ئازاب - ئوقۇبەتكە
ئۇچرىغانلارنى قۇتۇلدۇرۇش قاتارلىقلارنى ھەدىيە قىلغان. ئۇ
پەقەت يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن مىزان بويىچە سەلتەنەت يۈرگۈز-

---

① بۇ كىشى تۈركلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى قاغانى ئەمەس. تۈركچە نامى ئالپ ئەر تۇڭا. مىلادىدىن 625 - يىل ئىلگىرى ۋاپات بولغان.

سىلا پەرۋەردىگار ئۇنىڭ ئېسىل خىسلىتىگە ۋە قىلمىش - ئەتـ
مىشلىرىگە قاراپ ئۇنىڭ ھوقۇقىنى ۋە زېمىننىنى تېگىشلىك دەردـ
جىدە زىيادە قىلىدۇ. پۈتۈن دۇنيانى ئۇنىڭ ئالىقىنىغا تاپشۇردـ
ىدۇ. پۈتكۈل دۇنيا ئۇنىڭغا ئولپان تاپشۇرىدىغان بولىدۇ. ئۇلار
ئۇنىڭدىن ئىلتىپات تەلەپ قىلسا يامانلىق كەلمەيدۇ.

ئەلھال، خەلقلەر زامانىسىدا خەلقلەرنىڭ دۆلىتى زىيادىلـ
شىپ كامالەتكە يەتكەن بولسىمۇ مەملىكىتىدە مالىمان، ئىسيان
ئۇزۇلمىدى. ھالبۇكى، بەختىيار زامانىمىزدا (رەببىمىزگە يۈزـ
مىڭ قەتىرە شۈكۈر) ھېچبىر دۇنيادا سۇلتانلىرىمىزغا ۋە خوجـ
مىزغا يامانلىق قىلىشنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگۈچى بولمىدى. بـ
ىرەر كىم بېشىنىڭ كېتىشىگە قارىماي پادىشاھلىرىمىزغا ھۆرمەتـ
سىزلىك قىلىپ باقمىدى. ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ دۆلىتىنى تاكى
قىيامەت كۈنىگىچە ئامان قىلغاي! ئاللاھ ئۇنىڭ دۆلىتىنى يامان
كۆزۈزلەردىن ساقلىغاي! ئۇنىڭ دۆلىتىنى كامىللىقتا بەر قارار
قىلغاي! شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ پۇقرالىرى ئادالەتلىك، نوپۇزلۇق
پادىشاھلىقنىڭ راھىتىنى كۆرگەي! بارچە ئەل چىن دىلىدىن
«مەلكۇل جەھان»غا بەخت - سائادەت تىلىگەي!

بۇ شەۋكەتلىك ئەل بەخت - سائادەتكە تولغاندۇر. ئۇنىڭ
بۈيۈكلۈكىگە يارىشا يېتەرلىك دەرىجىدىكى دانالىق ۋە شەۋكەتلىك
قانۇن - يوسۇنلار ھەرقاچان ھەمراھدۇر. «مەلىكۇل جەھان»نىڭ
ئەقىل - پاراسىتى بەجايىكى يۈز مىڭلىغان شاملارنى ياندۇرغۇچى
ئوتقا ئوخشايتتى. بۇ ئوتنىڭ تەپتىدىن دۇنيا گۈزەل ئىستىقبالـ
نى كۆرۈپ شۇنىڭغا تەلپۈندى ۋە زۇلمەتتىن مېڭىپ چىقتى.
«مەلكۇل جەھان» ھېچقانداق ئەقىلدارغا مۇھتاج ئەمەس، ئەمما
ئۇ ئېھتىياتكار ۋە ھوشيار ئىدى. ۋەزىرلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ ئەقلـ
نى ئۆلچەپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ بەزىدە ئەرزىمەس قۇل - دېدەكلەرـ
گە بىر پادىشاھ ئۇچۇن كەم بولسا بولمايدىغان بەزى ئېسىل
پەزىلەتلەرنى خاتىرلەپ قويۇشقا ئەمىر قىلاتتى. شۇنداقلا ئىلگـ

ىركى پادىشاھلار ئەمەل قىلغان، ئەمما ھازىرقى پادىشاھلارنىڭ ئەمەل قىلىشىدىن قەپقالغان ھەربىر مىزاننى خاتىرلەيتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى مەيلى ياخشى ئىش بولسۇن، ياكى يامان ئىش بولسۇن ئەپقالماستىن ھېلىقى قۇل ـ دېدەككە بايان قىلاتتى. ئۇ قۇل ـ دېدەك بولسا ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى تولۇق ئەسته تۇتۇۋېلىپ تامام خاتىرلەپ قويىاتتى.

ئىككىنچى باب

ئاللاھنىڭ پادىشاھلارغا قىلغان ئىلتىپاتىنىڭ بايانى

پادىشاھلار ئاللاھنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمىقى جائىز. ئاللاھنىڭ ئىرادىسى ئاللاھنى ياخشى كۆرىدىغان بەندىلەرگە تالىق (لايىق) بولۇپ ئۇلارغا ھىدايەت ئاتا قىلىدۇ. ئەلنىڭ دۇئاسىنى ئالغان مەملىكەت كۆنسېرى راۋاج تاپىدۇ. ياخشى كۆرىدىغان بۇ ئەلنىڭ پادىشاھىمۇ كۈچ - قۇدرەتتە تەڭداشسىز بولۇپ، ئاسايىشلىققا چۆمىدۇ. بۇنداق پادىشاھ بۇ دۇنيادا ھۆرمەت ۋە ئىناۋەت تاپىدۇ، ئۇ دۇنيادىمۇ يۇزى يورۇق بولۇپ بايىاشاتلىقتا ئۆتىدۇ.

ئەلقىسسە: يۇسۇپ ئەلەيھىسسالام (ئۇنىڭغا ئاللاھ رەھمەت قىلغاي) ئالەمدىن ئۆتكەندە كىشىلەر ئۇنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام (ئاللاھ ئۇنى مەغپىرەت قىلسۇن) نىڭ قەبرىسى يېنىغا ئېلىپ باردى. ئۇنى ئۇلۇغ بوۋىسىنىڭ يېنىغا يەرلىككە قويماقچى بولۇپ تۇرغاندا جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن) كېلىپ مۇنداق دېدى: «ئۇنى بۇ يەرگە قويماڭلار، ئۇنىڭ جايى بۇ ئەمەس. چۈنكى مەھشەرگاھتا ئۇ ئۆزى ئۆتىگەن پادىشاھلىق ۋەزىپىسىدىن ھېساب بېرىشى كېرەك». يۇسۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنكى ئىشلار راستىنلا شۇنداق بولسا قالغان پادىشاھلارنىڭ ئورنىنىڭ قانداق بولۇشى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇمدۇر.

پەيغەمبىرىمىز (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن) دىن بىزگە يېتىپ كەلگەن بىر ھەدىستە ئېيتىلىشىچە، قىيامەت كۈنى

سۇر چېلىنغاندا ئۆز ھاياتىدا ھوقۇق ئىگىلەپ باققان ۋە بەندىلەرگە يولباشچى بولغان ھاكىملار قوللىرى باغلاقلىق ھالدا ھازىر بولىدىكەن. ئەگەر ئۇ ئادىل ھۆكۈمدار بولغان بولسا شۇ ئادىللىقىنىڭ ساۋابىدىن قوللىرى باغلاقتىن بوشىنىپ كېتەرمىش ھەمدە جەننەتۇل فىردەۋسكە ئاپىرىلارمىش؛ ئەگەر زۇلۇم ۋە جەبىر قىلغان كىشى بولسا شۇ ئادالەتسىز قىلمىشلىرى تۈپەيلىدىن دوزاخقا تاشلىنارمىش. شۇنداقلا ئىككى قولى كىشەنلىنەرمىش.

يەنە بىر ھەدىستە مۇنداق دېيىلىدۇ: سۇر چېلىنغان كۈنى پۈتۈن مەۋجۇدادلار قىيامەتنىڭ سوئال ـ سوراقىدىن ئۆتىدۇ، ئەدناسى مال باققان مالچى ئۆزىنىڭ مېلىنى بېقىش ئىشىدىن ھېساب بېرىدۇ.

ئېيتىلىشىچە: ئابدۇللا ئىبنى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئاتىسى ئاخىرەت سەپىرىگە مېڭىش ھارپىسىدا ئابدۇللا ئۇنىڭدىن سورىغانىكەن: «ئەي ئاتا، قاچان ۋە قەيەردە سىز بىلەن قايتا دىدارلىشىمىز؟» ئاتىسى: «ئاخىرەتتە» دەپتۇ. ئابدۇللا يەنە دەپتۇ: «سىز بىلەن راستتىنلا بالدۇررراق دىدارلاشقۇم بار». ئۆمەر ئۇنىڭغا جاۋابەن مۇنداق دېگەنىكەن: «بۇگۈن كېچە، ئەتە ئاخشام ياكى ئۆگۈنلۈككە ئاخشىمى چۈشىگىزدە مېنى كۆرىسىز». ئەمما ئارىدىن 12 يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ، مەرھۇمنىڭ روھى بىرەر قېتىممۇ ئۇنىڭ چۈشىدە زاھىر بولماپتۇ. ھالا بىر كۈنى ئابدۇللا تاسادىپىي چۈشىدە ئاتىسىنى كۆرۈپتۇ ۋە ئۇنىڭغا دەپتۇ: «ئەي ئاتا، سىز ئاشۇ ئۇچ ئاخشامنىڭ بىرىدە چۈشۈمدە كۆرۈنمىدىغان بولغانتىڭىز، ئەمما ئۇنداق بولمىدىغۇ؟» ئاتىسى دەپتۇ: «ئەي پەرزەنتىم، پەقەتلا چولام تەگمىدى. باغداد سىرتىدىكى بىر كۆۋرۈك بۇزۇلغانىكەن، بەگلەردىن بىرەرسىمۇ ئۇنى ئوڭشاپ قويايلى دېمەپتۇ. بىر كۈنى بىر قوينىڭ پۇتى ئاشۇ كۆۋرۈكنىڭ يىرىقىغا كىرىپ قېلىپ سۇنۇپ كېتىپتۇ. مەن ھازىرغىچە شۇ ئىش بىلەن بولۇۋاتىمەن...»

دەرۋەقە «مەلىكۇل جەھان» نىڭ روشەن دىللىرىدىن مەخپىي قالمىغايكى، ئاشۇ ئۇلۇغ كۈندە ئۆزات ئۆزى ھۆكۈمرانلىق قىلغان پۇقرالىرىنىڭ سوئال - سورىقىغا جاۋاب بېرىدۇ. ۋاقتى كەلگەندە ئۇ پۈتۈن ئەيىبىنى باشقىلارغا دۆڭگەپ قويسا ئۇ ئەلنىڭ ئىشەنچىسىدىن مەھرۇم قالىدۇ. شۇڭا پادىشاھ بولغۇچى بۇ مۇھىم ۋەقەلەرنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلماسلىقى، پەرۋەردىگارنىڭ بەندىلىرىگە زۇلۇم قىلىشتىن ھېيىقىشى لازىم. ئەڭ ياخشىسى ۋەزىرلەر ئاشكارا ياكى مەخپىي رەۋىشتە پۇقرالارنىڭ ئەھۋالىنى پادىشاھقا مەلۇم قىلىپ تۇرۇشى كېرەك. پادىشاھ ۋەزىرلەرنى ھىمايە قىلىشى، ئۇلارنى قاقتى - سوقتى قىلماسلىقى، ئۇلارغا پادىشاھلىقنىڭ رىيازىتىنى يەتكۈزمەسلىكى لازىم. شۇنداق قىلالىسلا پادىشاھنىڭ ھىممىتى تېگىشلىك مېۋە بېرىدۇ، ئەل - يۇرت ئۇنىڭغا تەشەككۇر ئېيتىدۇ. مانا بۇ ئاللاھنىڭ ئىرادىسىدۇر.

ئۇچىنچى باب

ناھەقچىلىكنى تۇگىتىپ، ئادالەتنى يولغا قويۇشنىڭ بايانى

پادىشاھ بولغۇچىغا شۇ نەرسە مۇتلەق زۆرۈركى، ئۇ ھەپتىسىگە ئىككى قېتىم سارايغا كىلىپ سالامنى قوبۇل قىلىشى، خاتالىقلارنى تۈزىتىپ زۇلۇم قىلغۇچىدىن فىدىيە (تۆلەم) ئېلىشى، ئادالەتكە رىياسەتچى بولۇپ ۋەزىرلەرنىڭ ئاخباراتلىرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلىشى لازىم. ئەگەر بەزى مەلۇماتلار مۇھىم ئىكەنلىكى بىلەن دەققەتنى تارتسا ئۇنىمۇ پادىشاھقا سۇنۇشى، پادىشاھ ھەربىر مەلۇماتقا ھۆكۈم چىقىرىشى زۆرۈر. بۇ مەلۇمات پۈتۈن ئەلگە تارقالغاندا، «مەلىكۇل جەھان» ھەپتىسىگە ئىككى قېتىم ئوردا كۆرۈنۈشى قىلىشتا مەلۇمات يازغۇچى ۋە زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىنى ئوردا ئالدىغا چاقىرتىپ كىلىپ ئۇلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالسۇن. مۇشۇنداق قىلغاندا جازاغا تارتىلىشتىن قورقۇپ بارلىق زۇلۇم قىلغۇچىلار ئادالەتنى ياقلىماسلىققا بېشى ئونلۇق قىلالمايدۇ، پۇقرالارنى قاقتى ـ سوقتى قىلىشمۇ مەجبۇت بولمايدۇ.

قەدىمكى نامىلەردىن ۋاقىپ بولۇشۇمچە، كۆپلىگەن پارىس پادىشاھلىرى ھەمىشە ئات ئۇستىگە بىر پەشتاق ياستىپ شۇ پەشتاققا چىقاركەن. شۇندىلا ئۇ ئەرز ـ دەۋا ئۇچۇن كەلگەنلەرنى توسالغۇسىز كۆرۈپ ھەممىگە باراۋەر مۇئامىلىدە بولالايدىكەن. بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى، پادىشاھ بولغۇچى ئىشكى، قۇلۇپلىرى، سەيناسى بار ۋە قېلىن پەردىسى بار ئۆيلەردە تۇرسا خۇشا-

مەتچىلەر ۋە زۇلۇم قىلغۇچىلار پۈقرالارنى قوغلاپ پادىشاھقا يەـ
قىن كەلتۈرمەيدىكەن.

ئاڭلىشىمچە، مەلۇم بىر ئەلنىڭ پادىشاھىنىڭ قۇلىقى ئېغىر ئىكەن. شۇڭا ئۇ بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ ۋە تىلماچلارنىڭ ئەرز ـ شىكايەتچىلەرنىڭ دادلىرىنى ئەينەن يەتكۈزمەلسىكىدىن ئەنسىرەپ ـ لا يۈرىدىكەن. چۈنكى بۇنداق بولغاندا ئۇ ھەقىقىي ئەھۋالدىن خەۋەرسىز قېلىپ ئەمەلىي ئەھۋالغا ئۇيغۇن بولمىغان يارلىق چۈشۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن ئىكەن. شۇڭا تونۇۋالىشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن بارلىق شىكايەتچىلەرنىڭ قىزىل رەڭلىك كىيىم كىيىشىنى، بۇلاردىن باشقا كىشىلەرنىڭ قىزىل لىباس كىيمەسـ لىكىنى بۇيرۇپتۇ. ئاندىن پادىشاھ ھېچقانداق توسالغۇسىز ھالدا پىل ئۈستىدىكى پەشتاقتا چىقىپ قىزىل كىيىم كىيگەنلەرنى سەپ بولۇپ تىزىلىشقا بۇيرۇپتۇ. ئاندىن ئۇ بىر خالىي جايغا بېرىپ شىكايەتچىلەرنى بىر ـ بىرلەپ ئالدىغا چاقىرتىپتۇ، شىكايەتچىلەر توۋلاپ تۇرۇپ ئەرز ـ دادىنى بايان قىلغاندىن كېيىن پادىشاھ ئۇلارغا ئادالەتنى كۆرسىتىپتۇ.

ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق غەمخورلۇققا نائىل بولـ غاچقا قەبرە سورىقىدا جاۋاب بەرگەندە نادانلاردىن ھېسابلانماسـ مىش.

ئادىل ئەمىر ۋە سەففارىيلار خاندانلىقى[1] ھەققىدە بايان

سامانىيلار ئەۋلادىدىن ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد ئىسمىلىك

---

① بۇ ياقۇب ئىبنى لەيس سەففارى خوراساندا تاھىرىيلەر دۆلىتىنى يوقاتقاندىن كېيىن قۇرغان دۆلەت. 868 ـ يىلدىن 902 ـ يىلىغىچە دەۋر سۈرگەن. ياقۇب باغدادقا ھۇجۇم قىلغاندا خەلىفە مۇئتەمىد ئۆز ئىنىسى مۇۋەففىقنى قوشۇنغا قوماندان قىلىپ 876 ـ يىلى دىر ئاقۇل دېگەن جايدا ئۇنى مەغلۇپ قىلغان. 879 ـ يىلى ياقۇبنىڭ ئورنىدا ئىنىسى ئەمرلەيىس ھوقۇق تۇتقان. ئۇ خەلىفە مۇئتەمىد ۋە مۇئتەزىدلەرنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەن. ئۇنى ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد سامانى ئەسىر ئېلىپ مۇئتەزىدغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ خانلىق يوقالغان.

بىر پادىشاھ ئۆتكەنىدى. ئۇ پادىشاھ شۇنچىلىك ئادىل ئىدىكى، ئۇنىڭ خىسلەت ۋە پەزىلەتتە تەڭدىشى يوق ئىدى. ئۇ ئاللاھقا ناھايىتى تەقۋادارلىق بىلەن ئىبادەت قىلاتتى، غېرىب ـ غۇرۇالار-غا قولى ئوچۇق ئىدى. بۇلار پەقەت ئۇنىڭ گۈزەل پەزىلەتلىرىنىڭ تامچىسى بولالايتتى، خالاس. ئۇنىڭ ئوردىسى بۇخارادا بولۇپ خۇراسان، ئىراق ۋە ماۋەرا ئۇننەھر ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ شۇلارغا قارام ئىدى.

ياقۇب ئىبنى لەيس شىستان شەھىرى (زەرەنج شەھرى) دە ئىسيان قىلىپ پۈتكۈل شىستاتنى ئىگىلىدى ۋە خوراسانغا ھۇجۇم قىلىپ قولغا كىرگۈزدى. ئاندىن خوراساندىن يولغا چىقىپ ئىراققا باردى ۋە پۈتۈن ئىراقنى پەتھى قىلدى. ئۇ ئىمامىلارنىڭ دامىغا چۈشۈپ يوشۇرۇن ھالدا ئىسمائىلىيە پىرقىسىگە ساداقەت بىلدۈرۈپ قەسەم بەردى ۋە باغداد خەلىپىسىگە قارشى چىقىشقا نىيەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خۇراسان ۋە ئىراق ئەمىرلىرىنى كېڭەشكە چاقىرىپ باغدادقا يۈرۈش قىلىپ خەلىپىنى قەتلە قىلىپ ئابباسىيلار خەلىپىلىكىنى يەر يۈزىدىن يوقاتماقچى بولدى.

خەلىپەگە ياقۇبنىڭ ئۇدۇل باغدادقا قاراپ كېلىۋاتقانلىقى خەۋەر قىلىنغاندا خەلىپە ياقۇب تەرەپكە يالۋاچ (ئەلچى) ماڭدۇ-رۇپ مۇنۇ سۆزنى يەتكۈزدى: «باغدادتا تۇرۇشقا سىزنىڭ ھېچ ھەققىڭىز يوق. ئەگەر ياخشىسى ئىراق ۋە خوراساننى باشقۇرۇڭ، ئۇ جايلاردا توپىلاڭ ۋە خاندانلىقىمىزغا قارشى پىتنە پەيدا بولمە-سۇن. تېز قايتىڭ». ياقۇب بۇ پەرمانغا تەۋرەپمۇ قويماي: «ئار-زۇيۇم باغداد ئوردىسىغا بېرىپ ساداقەت مۇراسىمى ئۆتكۈزۈش ۋە ئۆز مەجبۇرىيىمنى ئادا قىلىش، مۇشۇنى قىلمىغۇچە ئىزىمدىن يانمايمەن» دېدى. خەلىپە ئارقا ـ ئارقىدىن بىر قانچە ئەلچى ماڭدۇرغان بولسىمۇ ياقۇب بىر خىللا جاۋابنى تەكرارلىدى ۋە باغدادقا قوشۇن تارتتى. خەلىپە ياقۇبتىن ئەنسىرەپ ۋەزىر ـ ئۇلىمالارنى يىغدى ۋە ئۇلارغا مۇنداق دېدى: «ياقۇبنىڭ ساداقەت-

تىن يۈز ئۆرۈگەنلىكى دىللارغا روشەن بولدى. ئۇ ھازىر ئاسىيـ
لارچە مۇشۇ ياققا قاراپ كېلىۋاتىدۇ. بىز ئۇنى چىللىمىساقمۇ
ئۇ يەنىلا مۇشۇ ياققا كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا قايتىشنى يارلىق قىلـ
ساقمۇ يەنىلا كېلىۋاتىدۇ. ھاسىل كالام، ئۇنىڭ قورسىقىغا جىن
كىرىپتۇ. پەمىچە ئۇ باتىنىيلارغا قول بەرگەندەك قىلىدۇ. ئۇ
مۇشۇ جايغا كەلگەندىن كېيىن ئەسلى ھالىنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا
دەرھال ئۇنىڭغا قارشى تەدبىر قوللىنىشىمىز كېرەك. ئەمدى
بۇنىڭ ئىلاجىنى قانداق قىلىمىز؟»

ئاقىۋەت ئۇلار مۇنداق قارار قىلىشتى: خەلىفە باغداد شەھـ
رىدىن چىقىپ دالادا بارگاھ تىكىش، باغداد ئوردىسىدىكى ۋەزىر-
لەر ۋە تۆرىلەر، خەلىفەنىڭ مەھرەملىرى خەلىفەنىڭ سايىسىدىن
قالماسلىق، شۇنداق قىلغاندا ياقۇب كېلىپ خەلىفەنىڭ قوشۇن
بىلەن ئاي دالادا قارارگاھ تىككىنىنى كۆرسە نىيىتى ئىشقا ئاشـ
مايدۇ ۋە ئۇنىڭ «مۆئمىنلارنىڭ ھامىيسى»غا قارشى مەۋقەسى
ئاشكارا بولىدۇ، نەتىجىدە بۆلۈنۈش يۈز بېرىدۇ. چۈنكى ياقۇب
ئىسيان قىلماقچى بولسا ئىراق ۋە خوراسانىنىڭ بارلىق ۋالىي،
تۆرىلىرى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەتمەيدۇ. ئەگەر ئۇ ئاشكارا دۈش-
مەنلىشىنى ئىستىسە ئاشۇ ۋالىي ۋە بەگلەر پۈتۈن كۈچى بىلەن
ياقۇبقا شىرەك تاشلىنىدۇ؛ ئەگەر ئۇلار شىرەك تاشلىنالماي
تەرەببال بولۇشقا ئاجىزلىق قىلىپ قالسا ئۇلار زىندانلارغا چۈ-
شۈشتىن ساقلىنىپ قالىدۇ ۋە بارالىغانلىكى جايلىرىغىچە كېتىپ
قېلىشىدۇ. بۇ قارار «مۆئمىنلەر ھامىيسى»غا ياقتى ۋە ئىجراغا
سۈنۈلدى. بۇ خەلىفە ـ مۇئتەمىد ئىدى.

ياقۇب يېتىپ كەلگەندىن كېيىن خەلىفەنىڭ قارارگاھى ئۇ-
دۇلىدا ئاتتىن چۈشۈپ بارگاھ تىكتى. ئۇنىڭ قوشۇنى خەلىفە
قوشۇنى بىلەن ئارىلىشىپ كەتتى. ئۇ كەلگەن كۈنىلا خەلىفەنى
نەزىرىگىمۇ ئېلىپ قويماي بىر مەھرەم ئارقىلىق «باغدادنى تاشلا-
پ بېرىپ خالىغان يېرىڭىزگە كېتىڭ» دېگەن سۆزنى يەتكۈزدى.

خەلىفە ئىككى ئاي مۆھلەت سورىغاندا ياقۇب رەت قىلدى. شۇ كېچىسى تۇن قاراڭغۇسىدا خەلىفە يېقىن ئادەمىدىن بىرنى ياقۇب-نىڭ قوشۇنىغا ئەۋەتىپ ئۇنىڭ سانغۇنلىرىغا مۇنداق دېدى: «ئۇ ئاشكارا ئىسيان قىلىپ سىيلار بىلەن ئۇلپەتلەشتى. ئۇنىڭ خىيا-لى خەلىفىلىكنى ئۆزۈۋېتىپ دۇشمەنلىرىمىزنى تەختكە چىقىرىش ئىدى. ئەجەبا سىلەرمۇ شۇنىڭغا رازى بولامسىلەر؟» بەزى ساد-غۇنلار مۇنداق دېيىشتى: «بىز ئۇنىڭ تۇزىنى يەپ كېلىۋاتىمىز. پەقەت شۇنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىغا ئىتائەت قىلغىنىمىزدىلا ئۆزىمىزنىڭ شان - شەۋكىتىنى جەۋلان قىلدۇرالايمىز». سانى ئانچە كۆپ بولمىغان سانغۇنلار مۇنداق دېيىشتى: «مەلكۇل جە-ھان» ئېيتقان ئەھۋالدىن بىخەۋەركەنمىز. بىز ئۇنى (ياقۇبنى) ئىسيان كۆتۈرىدۇ دەپ زىنھار ئويلىماپتۇق. ناۋادا ئۇ راستتىنلا ئاشكارا ئىسيان قىلسا بىز قول قوشتۇرۇپ ئولتۇرمايمىز. جەڭ ناغرىسى ياڭرىغان كۈنى بىز ئۇنىڭ بىلەن ئەمەس، خەلىفە بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ سىلەرگە ياردەم بېرىمىز» بۇلار ئاساسەن خۇرا-سان قىسىملىرىنىڭ سۇ باشلىرى ئىدى.

خەلىفە ھەزرەتلىرى ياقۇب سانغۇنلىرىنىڭ مۇنداق جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تولىمۇ مەمنۇن بولدى. ئەتىسى ئۇ بىر مەھ-رىمىنى يۇرەكلىك ھالدا ياقۇب ھۇزۇرىغا ئەۋەتىپ مۇنداق دېدى: «ۋاپاغا جاپا قىلىشنى لايىق كۆرگەن ۋە دۇشمەنلىرىمىز بىلەن ئەھدىلەشكەن بولسىڭىز ئوتتۇرىمىزدا پەقەت شەمشەر بىلەن قاد-غىلا ئورۇن قالمىدۇ. قوشۇنىڭىزنىڭ ئالدىدا ئۆزۈمنىڭ ئاجىز ئورۇندا تۇرۇپ قالغانلىقىمدىن زادىلا ۋايىم يېمەيمەن. چۈنكى ئاللاھ (ئۇ ھەممىگە قادىر، پۈتۈن ھەمدۇ - سانا ئاللاھقىلا خاس) ھەق يولدىكىلەرگە ياردەم قىلىدۇ، ئاللاھ بىز تەرەپتە تۇرىدۇ. سىزنىڭ ئېلىپ كەلگەن بۇ قوشۇنىڭىز ئەمەلىيەتتە ماڭا تەئەل-لۇق». ئۇ يارلىق چۈشۈرۈپ قوشۇنلارنى قورالاندۇرۇش، جەڭ دۇمبىقىنى ياڭرىتىش، لەشكىرىي كانايىنى چېلىش بۇيرۇقى بەر-

دى. ئۇنىڭ قوشۇنى ياۋ قارارگاھىغا نىشانلاپ توغرىسىغا سەپ تۈزۈپ كەلگەن ھالاغا يېيىلدى.

ياقۇب خەلىپەنىڭ بايانىنى ئىشتىكەندىن كېيىن «دەل كۆڭلۈمدىكى ئىش بولدى» دېدى. ئۇمۇ دۇمباق چېلىشقا بۇيرۇق بېرىپ پۈتۈن قوشۇننى ئاتلاندۇردى ۋە سەپ تۈزۈپ ياۋغا قارشى ماڭدى. خەلىپە ۋە ياقۇب ئۆز توپلىرى ئارىسىدىن چىقىپ ئىككى سەپ ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇقتا بىر - بىرىگە روبىرو بولدى. ئارقىدىنلا خەلىپەنىڭ بۇيرۇقى بىلەن گۈلدۇرمامىدەك ئاۋازى بار بىرەيلەن ئالدىغا ئۆتۈپ ياۋغا خىتاب قىلدى: «ئەي مۆئمىن مۇسۇلمانلار! ئېسىڭلاردا بولسۇنكى ياقۇب ئەشەددىي مۇناپىقتۇر. ئۇ ئاببا سىيلارنىڭ شەۋكەتلىك سەلتەنىتىنى قارا يەرگە ئىرغىتىپ، خەلىپىنىڭ دۇشمەنلىرىنى خەلىپىلىك تەختىگە چىقارماقچى، سۇنىنىلەرنى قىرىپ تۈگەتمەكچى. كىمكى ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ۋارىسى بولغان خەلىپىگە قارشى چىقسا ئاللاھقا قارشى چىققىنىغا باراۋەردۇر. كىمكى پەيغەمبەرگە (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن) ئاسىيلىق قىلسا ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلغانغا باراۋەردۇر، ئۇ مۇرتەدتۇر. ئاللاھ (پۈتۈن ھەمدۇ - سانا ئاللاھقا خاستۇر) ئۆزىنىڭ شەكتىن خالىي كىتابىدا (ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۇستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار («قۇرئان» 4 - سۈرە، 59 - ئايەت) دېگەن ئىدىغۇ! ئاراڭلاردىكى دوزاخنى ئەمەس جەننەتنى ئىستىگۈچىلەر، سەپسەتىگە ئەمەس ھەقىقەتكە ئىنتىلگۈچىلەر ماڭا ئەگىشىڭلار، دۇشمەنلەرگە ئەگەشمەڭلار!»

ياقۇبنىڭ قوشۇنىدىكىلەر بۇ خىتابنى ئاڭلاۋاتقاندا خۇراسان سانغۇنلىرى بىردەك خەلىپە قوشۇنىغا يېقىنلاشتى ۋە مۇنداق دېيىشتى: «بىز ئۇنىڭ ئوردىغا ماڭغىنىنى خەلىپىنىڭ يارلىقى بىلەن بولۇۋاتىدۇ دەپ ئويلاپتىمىز. ئەمدى بىلدۇقكى ئۇ ئىسيانچى مۇرتەد ئىكەن. بىز سىزگە قوشۇلمىمىز ۋە جانلىرىمىزنى

تەسەددۇق قىلىشقا تەييارمىز».

خەلىفە بۇ مەدەتكار ئاۋازلارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قوشۇنغا ھۇجۇم بۇيرۇقى چۈشۈردى. ياقۇب تۇنجى جەڭدىلا يېڭىلىپ خۇزىستان تەرەپكە قاچتى. ئۇنىڭ ئالتۇن - كۈمۈش، لەشكىرىي تەمىنات ۋە چېدىرلىرى خەلىفە قوشۇنىغا غەنىيمەت بولدى. ئۇ (ياقۇب) خۇزىستانغا بارغاندىن كېيىن تەرەپ - تەرەپكە چاپارمەن ماڭغۇزۇپ قوشۇن توپلىدى. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ سۇ باشلىرىنى توپلاپ ئۇلارغا ئىراق، خۇراسان خەزىنىلىرىدىن لەشكىرىي لاۋازىمەت ۋە تەمىناتقا ئالتۇن - كۈمۈش ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى.

خەلىفە ياقۇبنىڭ خۇزىستاندا قارار تىكەللىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەرھال بىر يالۋاچتىن ياقۇبقا مۇنداق مەزمۇندا مەكتۇب يوللىدى: «ھەممىمىز سىزنىڭ پاك دىل ئىكەنلىكىڭىزنى بىلىمىز. سىز دۈشمەنلەرنىڭ دامىغا چۈشۈپ كېتىپ تەۋەككۈلگە قىلغان خەتەرنىڭ ئاقىۋىتىنى بىلەلمەي قالدىڭىز. ئاللاھنىڭ سىزنىڭ قانداق جازالىغانلىقىنى كۆردىڭىز، ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن سىز ئۆز قوشۇنىڭىزنىڭ قولىدا مەغلۇپ بولدىڭىز. ئاللاھ بىزنى ئۆز پاناھىدا ساقلىدى، سىلەر پەقەت غەپلەتتە قېلىۋاتىسىلەر. سىزنىڭ باتىلدىن قول ئۈزگەنلىكىڭىز، قىلمىش - ئەتمىشلىرىڭىزدىن خىجالەتتە ئىكەنلىكىڭىز بىزگە ئايان. بىزنىڭچە ئىراق ۋە خوراسانىنىڭ ۋالىيلىقىغا سىزدىنمۇ بەكرەك لايىق زات تېپىلماس، بىز ھەرگىزمۇ سىزنىڭ يەلكىڭىزگە دەسسەيدىغان بىرەر خادىمنى سىزنىڭ يېنىڭىزغا ئەۋەتمىش خىيالىدا ئەمەسمىز. ئۆز زامانىسىدا قىلغان خىزمەتلىرىڭىز بەدىلىگە كۆپلىگەن ئىنئامالارغا ئېرىشكەنسىڭىز. سادىق ئىشلىگەن خىزمىتىڭىز بىرەدەملىك سەۋەنلىكىڭىزنى تامام بېسىپ كېتىدۇ». خەلىفە ياقۇبقا سېخىيلىق بىلەن كەڭ قول مۇئامىلىدە بولسام، ياقۇبنىڭ قىلمىشىنى ئىشقا ئاشمىغان خىيال دەپ قارىسام، شۇبھىسىزكى ياقۇب ئۆتكەن ئىشلارنى ئۇنتۇپ، ئىراق ۋە خوراسانغا ئاتلىنىپ بۇ

ئۆلكىلەرنى ساداقەت بىلەن ئىدارە قىلىدۇ، دەپ ئويلىغانىدى. شۇڭا مەكتۇب ئېلىپ ماڭغان يالۇاچ تېخى سەپەردە كېتىۋاتقاندا ئارقىدىنلا نوپۇز ۋە ھوقۇقنىڭ سىمۋولى بولغان تۇغ ۋە تونلارنى ماڭدۇرۇپ مالىمانچىلىقنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولدى.

ياقۇب خەلىپىنىڭ مەكتۇبىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن باغدارى زەررىچىمۇ ئېرىمىدى، قىلمىشلىرىدىن خىجىللىق ھېس قىلمىدى. ئۇ يوغان ياغاچ تاۋاققا ئازراق كۆدە، پىياز ۋە بېلىق سالغۇزۇپ ئۆزىنىڭ ئالدىغا قويدى، ئارقىدىنلا بۇ تاۋاقنى خەلىفىنىڭ ئەلچىسىگە تۇتقۇزۇپ قويدى ۋە ئۇنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى. ئاندىن بۇرۇلۇپ ئەلچىگە مۇنداق دېدى: «بېرىپ خەلىپەگە ئېيتقىن، مەن بىر مىسكەر ئائىلىسىدە چوڭ بولۇپ مىسكەرلىكىنى ئۆگەنگەنمەن. مەن تامىقىمغا نان، بېلىق، پىياز ۋە كۆدە يەيتتىم. ئىلكىمدىكى مەۋجۇت دۆلەت، خەزىنە ۋە بايلىق ئۆزۈمنىڭ قان ـ تەرىم بەدىلىگە كەلگەن، جاسارىتىمگە تايىنىپ قولغا كەلتۈرۈلگەن، بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ئاتامدىن مىراس قالغان ئەمەس. مەن خەلىپىنىڭ كاللىسىنى ئۈزۈۋېلىپ مەدىيە (شىئەلەر تۇرۇشلۇق جاي) گە ئەۋەتىپ بەرگىنىمدە ۋە ئۇرۇق جەمەتىنى يەتمىش پۇشتىغىچە قىرىپ تۈگەتكەندە ئاندىن بولدى قىلمەن. مەن بىر بولسا ھازىر دېگىنىمدەك قىلىشىم، بىر بولسا نان، بېلىق ۋە كۆدە يېيىشىم كېرەك. قارا، مەن ھازىر بايلىق قوۋۇقىنى ئاچتىم، قوشۇنلارنى توپلىدىم، مەن يالۇاچنى ئۈزىتىپ قويغاندىن كېيىنلا ئاتلىنىمەن». ئۇ شۇنداق دەپلا خەلىپىنىڭ ئەلچىسىنى كاللىسىدىن جۇدا قىلدى. ئارقىدىن خەلىپە ئۇنىڭغا كۆپلىگەن ئەلچىلەرنى ماڭغۇزغان بولسىمۇ ئۇ يەنىلا نىيىتىدىن يانمىدى. ياقۇب قوشۇن توپلاپ بولغاندىن كېيىن خۇزىستاندىن باغدادقا ئاتلاندى. يول يۈرۈپ ئوچ ئۆتەڭ بولغاندا قورساق ئاغرىقى ئۇنى يىقىتتى. ئاغرىق شۇنچىلىك كۈچەيدىكى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئەجەلىنىڭ يېقىنلا يەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ

قهرىندىشى ئەمىر ئىبنى لەيسنى ئۆزىنىڭ ۋارىسى قىلىپ بەلگە-
لەپ پۈتۈن خەزىنە ھېسابىنى ئۆتكۈزدى ۋە بىرەمدىلا جان تەس-
لىم قىلدى.

ئەمىر ئىراقتىكى خۇزىستانغا قايتىپ شۇ جايدا بىر مەزگىل
تۇرۇپ قالدى. كېيىن خوراسانغا بېرىپ پادىشاھلارەك دەۋران
سۈردى ۋە ئىزچىل خەلىفەگە ساداقەتتە بولدى. ياقۇب بىلەن
ئەمىرنى سېلىشتۇرسا ھەممىلا ئىنسان ئەمىرنى ياقتۇراتتى. چۈن-
كى ئۇ ناھايىتى مەرد، سېخى، غەيۇر، دانا، پادىشاھ سۈپەت
كىشى ئىدى. ئۇنىڭ مەرھەمىتى ۋە سېخىيلىقى شۇ دەرىجىدە
ئىدىكى، ئۇنىڭ ئاشخانا ئۆيىنى يۆتكەشكىلا 400 تۆگە ئىشلىتىل-
گەنىدى. قالدىسىنى مۇشۇنىڭدىن قىياس قىلىپ بىلىۋېلىش مۇم-
كىن.

ھالبۇكى خەلىفە ئىزتىراپلىققا چۆمگەمگەنىدى. ئۇ ئەمىر-
نىڭمۇ قەرىندىشى ياقۇبنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ قېلىشىدىن ئەندىشە
قىلاتتى. چۈنكى ئەمىرمۇ ئىسيانغا ئىشتىراك قىلغانلارنىڭ بىرى
ئىدى. گەرچە ئەمىردە بىرەر غەيرىي نىيەتنىڭ ئالامىتى كۆرۈل-
مىسىمۇ خەلىفە يەنىلا غەمناكلىقتىن خالىي بولالمىدى. ئۇ توخ-
تاۋسىز تۇردە بۇخارادىكى ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەدكە يوشۇرۇن
ئايغاقچىلارنى ماڭدۇرۇپ مۇنداق دېدى: «ئەمىرنى جايلىۋەتكەي-
سىز. يېڭىلمەس قوشۇنىڭىزنى باشلاپ ئۇنىڭ قولىدىكى پادىشاھ-
لىقنى تارتىۋېلىڭ. چۈنكى سىز خۇراسان ۋە ئىراقنىڭ ۋالىيسى
بولۇشقا تېخىمۇ ھەقلىقسىز. يادىڭىزدا بولسۇن: ئاتا ـ بوۋىلىرى-
ڭىزنىڭ ئۇدۇم بولۇپ كېلىۋاتقان دۆلىتىنى ئاشۇلار (سەففارىي-
لارنى دېمەكچى ـ ت) تارتىۋالغان. شۇڭا سىزنىڭ ئۇنى قايتۇرۇ-
ۋېلىش ھەققىڭىز بار. ئاندىن قالسا سىزنىڭ كامىل پەرزىلىتىڭىز
ئەلگە تېخىمۇ ياقىدۇ. ئاخىرىدا مېنىڭ دۇئالىرىم سىزگە نۇسرەت
ئاتا قىلىدۇ. مۇشۇلارنى كۆزدە تۇتقاندا سىزنى مەنلا ئەمەس،
رەببىمىزمۇ قوللاپ مەدەت بېرىدۇ. قوشۇنىڭىزنىڭ ۋە تەمىناتـ

كۆزنىڭ ئازلىقىدىن قايغۇرماڭ. ئاللاھنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنتۇماڭ. ئاللاھنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئاز جامائە كۆپ جامائە ئۇستىدىن غەلىبە قىلىدۇ. ئاللاھ چىداملىق كۆرسەتكۈچىلەر بىلەن بىللىدۇر («قۇرئان كەرىم» 2 - سۈرە، 49 - ئايەت)».

خەلىفىنىڭ سۆزلىرى ئىسمائىلنىڭ قېنىنى قىزىتتى ۋە ئەمىرنى يوق قىلىشقا بەل باغلىدى. ئۇ پۈتۈن قوشۇننى توپلاپ جەيھۇن دەرياسىدىن (جەنۇبقا) ئۆتكەندىن كېيىن قامچىسىنىڭ دەستىسى بىلەن قوشۇندىكى نۆۋۈكەرلەر ۋە قورال - ياراغنىڭ سانىنى ئېنىقلاپ كۆرۈۋېدى جەمئىي بىر تۈمەن چەۋەندار بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ مىنگىنى ياغاچ ئۆزەڭگىلىك ئاتلار ئىكەن، 10 نۆۋۈكەرگە بىردىن قالقان، 20 نۆۋۈكەرگە بىردىن ساۋۇت، 50 ئادەمگە بىردىن نەيزە توغرا كېلىدىكەن، يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئاتلىرىدا ئېگەر بولمىغاچقا ئۆزلىرىنىڭ ساۋۇتلىرىنى ئېگەر قىلغانىكەن. ئاندىن ئۇ قوشۇننى باشلاپ ئامۇل قەلئەسىدىن يولغا چىقىپ بەلخقە يېتىپ كەلدى.

ئەمىر ئىسمائىلنىڭ جەيھۇندىن ئۆتۈپ بەلخقە كەلگەنلىكىنى، مەرۋى ۋە شەھرىستان مەمۇرلىرىنىڭ قېچىپ كېتىشكىنىنى، ئىسمائىلنىڭ مەزكۇر ئۆلكىنى تارتىۋېلىش قەستىدە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئەمىر نىشاپۇردا يەتتە تۈمەن ئاتلىق سەرۋازىنى تەقلىدى، بۇلارنىڭ ھەممىسى دۇبۇلغا - ساۋۇت كىيىشكەن، قورال - ياراغلىرى خىل قوشۇن ئىدى. ئۇ بۇ قوشۇننى باشلاپ بەلخقە كەلدى ۋە ئىككى قوشۇن ئۇچرىشىپ جەڭگە كىرىشىپ كەتتى. ياھەببىم! ئەمىر بەلخ شەھىرى تۈۋىدە يەر بىلەن يەكسان بولدى، ئۇنىڭ يەتتە تۈمەن قوشۇنى شۇنداق پىتىراپ قېچىپ كېتىشتىكى، بىرەر نۆۋۈكەرمۇ ئەسىرگە چۈشمىدى، بىرەر نۆۋۈكەرمۇ زەخمىلەنمىدى. شۇنچىۋالا مىڭ - مىڭ نۆۋۈكەرلەردىن يالغۇز ئەمىرلا تىرىك ئەسىرگە چۈشتى. ئۇنى باغلاپ ئىسمائىلنىڭ ئالدىغا ئاپارغاندا ئىسمائىل ئۇنى ياساۋۇللارنىڭ رىجىمىغا تاپشۇر-

دى. بۇ جەڭنىڭ غەلىبىسى دۇنيادا بىر مۆجىزەئى كارامەت بولـ
دى.

شۇ كۈنى دىگەر مەزگىلىدە ئەمىرنىڭ ئات باقارلىرىدىن بىرى قارارگاھ ئالدىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ ئەمىرنى كۆرۈپ قالدى ۋە ناھايىتى كۆڭلى يېرىم بولۇپ ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى. ئەمىر ئۇنىڭغا «يېنىمدا بىرەدەم تۇرساڭچۇ، ھېچكىمنىڭ مەن بىلەن كارى بولمايۋاتىدۇ» دېدى. ئارقىدىنلا يەنە: «ئادەمدە جانلا بولـ
دىكەن ئوزۇقتا موھتاج بولىدۇ، بىرىپ ئاز ـ تولا يېگۈدەك بىر نەرسە تېپىپ كەلگىن، ئاچلىقتىن ئۆلەيلا دېدىم» دېدى. ئات باقار بىر ئامال قىلىپ بىر مائۇند① گۆش تېپىپ كېلىپ نۆۋەكەرـ
لەردىن بىر قازان سورىۋالدى. ئاندىن ئۇيان ـ بۇيان يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئاز ـ تولا قۇرۇق تېزەك تېپىپ كەلدى، ئاندىن ئۇچ تال كېسەكنى گىرەلەشتۇرۇپ گۆشنى كاۋاپ قىلماقچى بولدى. ئۇ گۆشنى قازانغا سېلىپ قويۇپ تۇز ئىزدەپ كېتىپ قالدى ۋە گۈگۈم چۈشكىچىمۇ كېلەلمىدى. شۇ چاغدا يۈگۈرۈپ كەلگەن بىر ئىت قازاندىكى گۆشنى كۆرۈپ قېلىپ بوينىنى سوزغىنىچە گۆشـ
نى بىر چىشلىۋىدى قىزىق گۆش ئۇنىڭ ئاغزىنى قاتتىق كۆيدۈرـ
دى. ئىت ئالمان ـ تالمان بېشىنى تارتىشىغا قازاننىڭ ئاستۇ شەكلىدىكى قۇلىقى ئىتنىڭ بوينىغا كىيىلىپ قالدى. قىزىق شورپىنىڭ بەدىنىگە تۆكۈلگىنىگە چىدىيالمىغان ئىت غىڭشىغىنىـ
چە قېچىپ كەتتى. مۇشۇلارغا جىمجىت قاراپ تۇرغان ئەمىر نۆۋەكەر ۋە ياساۋۇللارغا بۇرۇلۇپ: «ئىبرەت ئېلىڭلار، ھالاينىق! ئەتىگەندىلا تېخى 400 تۆگىگە يۈك بولغۇدەك ئاشخانىسى بار بەگ ئىدىم، كەچ بولغاندا بىر ئىت چېغىدا تامىقىمنى ئېلىپ قاچتى» (ئارقىدىنلا ئەرەبچە مۇنداق) دېدى: «سەھەردە ئەمىر ئىدىم، كەچقۇرۇن ئەسىر بولدۇم»، بۇمۇ دۇنيادىكى مۆجىزەئى كارامەت

① ھىندىلارنىڭ مىقدار بىرلىكى. تەخمىنەن 82.28 غا تەڭ.

ئىدى.

ئىسمائىل ۋە ئەمىر ھەققىدىكى ھېكايىمىزدە يۇقىرىقى ئىككى ۋەقەلىكتىنمۇ بەكرەك كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان بىر ۋەقەلىك بولغانىدى. ئەمىر ئەسىرگە چۈشكەندىن كېيىن ئىسمائىل بەگ ۋە تۆرىلەرگە قاراپ مۇنداق سۆز قىلدى: «ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن بۇ ئۇرۇشتا نۇسرەت بىز تەرەپكە بەر قارار تاپتى. ئاللاھتائالاغا يۈزمىڭ قەتىرىلەر شۈكرانىلار بولسۇن، ئاللاھدىن باشقا ھېچبىر شەيئى تەشەككۈرىمىزگە مۇناسىپ ئەمەستۇر». ئارقىدىنلا ئۇ مۇنداق دېدى: «ئېسىڭلاردا بولسۇنكى ئەمىر زىمىسىگە مۇشكۈل مەجبۇرىيەت تېڭىلغان مەردانە زات ئىدى؛ ئۇنىڭ قوراللىرى خىل، لاۋازىمىتى يېتەرلىك ئىدى، شۇنداقلا دانا ۋە مولال تاپقاق ئىدى. ئەل ئىشىدا ھوشيار، ئەئىيانلارغا پىداكار ئىدى. قاراپ باقسام ئۇ تېخى بەردەم تۇرۇپتۇ، زەنجىر - كىشەنلەر ئۇنىڭ پۇت - قوللىرىنى چۈشەپ قالالمايدىغاندەك قىلىدۇ». بەگ - تۆرىلەر بىردەك: «ئېيتقانلىرىڭ بەرھەق، تەقسىر. ئۇنىڭغا ئۆز دانالىقىڭنى بىر كۆرسىتىپ قويغىن» دېيىشتى. ئەمما ئىسمائىل ئەمىرگە: «تەشۋىشلەنمە، خەلىپەدىن بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلىۋالىمەن. سېنىڭ تىنىقىڭ ئۇزۇلمەيدىغانلا ئىش بولسا خالتامدىكى ئالتۇن - كۈمۈشلىرىمنى تامام - سەرپ ئېتىشكە رازىمەن» دەپ گەپ يەتكۈزدى.

ئەمىر بۇ سۆزلەرنى ئىشتىكەندىن كېيىن كەلگەن ساۋچى (خەۋەرچى) غا: «مۇستەھكەم زەنجىر، كىشەنلەردىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىم ئاسمان - زېمىن، قۇياش كەبى روشەندۇر. پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلاپ تۇرغاندا مەن نېمە دەي! ئاخىرەت سەپىرىگە ئاتلانغانلىقىمدىن باشقا ھېچقانداق ئىش خەلىپەنىڭ چېھرىگە شادلىق كۈلكىسىنى يۈگۈرتەلمەيدۇ. بېرىپ پاسىبانىڭغا ئېيتقىن، ئۇ ئۆزىنىڭ يېقىن كىشىسىدىن بىرنى ئەۋەتسۇن، يۈرەك - باغرىمدىكىنى ئۇنىڭغا تۆكسەم ئۇ ئىسمائىلغا يەتكۈزەر» دېدى.

ساۋچىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئىسمائىل ئۆزىنىڭ بىر بۇرادىرىنى ئەمىرنىڭ يېنىغا ئەۋەتتى. ئەمىر بۇ زاتقا مۇنداق دېدى: «ئىسمائىل يەتكۈزگىن، مېنى ئەسىرلىككە مۇپتىلا قىلغىنى ئۈ ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ تەقۋادارلىقى، ئىمانى، غەيرىتى ۋە رەببىمىزنىڭ ماڭا قىلغان غەزىپى. ئاللاھ (ئۇ كائىناتنىڭ ئىگىسى، پۈتۈن ھەمدۇ - سانا شۈنىڭغىلا خاس) قولۇمدىكى پادىشاھلىقنى يۇلۇۋېلىپ ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى. ئۇ كامىل پەزىلەت ئىگىسى، ئاللاھتائالانىڭ بۇ شاراپىتى ئۇنىڭغا تېخىمۇ مۇناسىپ. مەن ئۆزۈمنى ئاللىقاچان ئاللاھقا تاپشۇرغانمەن. ئىسمائىلنىڭ ئامانلىقىدىن باشقا ھېچ نەرسىدىن ۋايىم يېمەيمەن. ئۇشبۇ سائەتتە ئىسمائىل بىر پادىشاھلىقنىڭ ساھىبى بولۇپ قالدى. ئەپسۇس، ئۇنىڭ كېرەكلىك خەزىنىسى ۋە ئىشەنچلىك يۆلەكچىسى يوق. مېنىڭ ۋە قېرىنداشلىرىمنىڭ كۆپلىگەن ئالتۇن - كۈمۈشلىرى ۋە خەزىنىلىرى بار ئىدى. ھازىر شۇ بايلىقنىڭ تىزىملىكى مەندە. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىسمائىلغا ھەدىيە قىلاي، شۇندىلا ئۇ يۆلەكچىگە ۋە كۈچ - قۇۋۋەتكە تولىدۇ». ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ تونۇنىڭ قېتىدىن خەزىنىلەرنىڭ تىزىملىكىنى چىقىرىپ ھېلىقى كىشىگە بەردى. ئۇ كىشى بۇنى ئىسمائىلنىڭ قولىغا يەتكۈزدى.

ئىسمائىل بۇ ھالدىن تەئەججۇپلىنىپ بەگ - تۆرىلەرگە يۈزلەندى ۋە مۇنداق دېدى: «بۇ ئەمىر تولىمۇ تادان نېمەكەن، ئۆز - ئۆزىچە بىزنىڭ دانا قوللىرىمىزدىن قېچىپ كېتەلەيمەن دەپ ئويلىسا كېرەك. ئۇنىڭ بىزنى كوھىقاپ كەبى ئازگالغا باشلىماقچى بولغىنىنى كۆردۈڭلارمۇ؟» ئۇ ھېلىقى تىزىملىكنى سىرداش بۇرادىرىنىڭ كۆز ئالدىدا يەرگە تاشلاپ مۇنداق دېدى: «بۇنى ئۇنىڭ ئۆزىگە ئاپىرىپ بەرگىن ۋە مۇنداق دېگىن: تادانلىق قىلىپ قېچىپ كېتەلەيمەن دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟ ساڭا ئاسماندىن چۈشكەن خەزىنە قەيەردە ئىدى؟ سېنىڭ مىسكەر ئاتاڭ ساڭا سودىگەرلىكنى ئۆگىتىپ قويغانمىدى؟ ئاللاھنىڭ ئىرادىسى

بىلەن تەلۈبلەرچە دەۋران سۈردۈڭ. بۇ دىنار ۋە دەرھەملەرنى سەن تامام مۇئمىنلەردىن شۇلۇۋالغانسەن. زەردارلارنىڭ ئاياللىرى يىپ ساتقان پۇللاردىن قايرىۋالغانسەن. سەييادلارنىڭ بەلۈبغىدىن شىلىۋالغانسەن. ئاجىز ۋە غېرىبلارنىڭ نېسىۋىسىدىن تارتىۋالغانسەن. ئەتە ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا رەببىمىزگە روبىرو تۇرۇپ سوئال - سوراقلارغا بىر - بىرلەپ جاۋاب بەرگەيسەن ۋە ئاللاھنىڭ جازاسىنىڭ تەمىنى تېتىغايسەن. سەن ھازىر بۇ ئىپلاس گۈناھلىرىڭنى ماڭا ئىتتىرىشكە ئالدىرىمىساڭمۇ بولىدۇ. بولمىسا مەھشەر كۈنى قەرز ئىگىلىرىنىڭ تۆمۈر تىرنىقى بوينۇڭدىن ئالغاندا بۇلارنى مەن تامام ئىسمائىلگە بېرىۋەتكەن، سىلەر ئىسمائىلدىن ئېلىۋېلىڭلار، دېمەكچىمىدىڭ؟ سەن بۇ بايلىقنى ماڭا بېرىۋەتسەڭ مەن ئۇ ۋاقىتتا ئاشۇ كىشىلەرگە نېمىمۇ دېيە-لەيمەن؟ ئاللاھنىڭ جازاسىغا قانداقمۇ چىدىغايمەن!» ئاللاھتىن ھېيىققانلىقى ۋە تەقۋادارلىقى تۈپەيلىدىن ئىسمائىل ئەمىر ئۆتۈن-گەن تىزىملىكنى قوبۇل قىلىشنى راۋا كۆرمىدى ۋە ئۇنى ئەمىرگە قايتۇرۇۋەتتى. مال - دۇنيانىڭ چاڭلىرى ئۇنىڭ كىرپىكىگە قونۇشقا ئىلاج تاپالمىدى.

زامانىمىزنىڭ ئەمىرلىرى ئاشۇنىڭغا ئوخشامدۇ؟ ئۇلار بىر ھارام دىنار ئۈچۈن چەكلەنگەن گۈناھلىق ئىشتىن ئونىنى قىلىش-تىن يانمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ھىدايەتكە دەۋەت قىلىدىغان ئون ھەقىقەتنى تاشلىۋېتىشتىنمۇ ئۇيالمايدۇ. چۈنكى ئۇلار ئۆز ئاقە-ۋىتىدىن تەشۋىشلەنمەيدۇ.

ھېكايىمىزدىكى ئىسمائىلنىڭ ئادىتى شۇنداق ئىدى: قەھرە-تان سوغۇقتا، شۆرغانلىق بوراندا ئېتىغا مىنىپ بۇخارادىكى مەيدانغا بېرىپ پېشىنگە ئەزان چىققۇچە كۈتەتتى. ئۇ ھەمىشە مۇنداق دەيتتى: «ئۇۋالچىلىققا ئۈچرىغان بىرەرى ئوردىغا ئەرزگە كېلىپ قالار، ئېھتىمال ئۇنىڭ يانچۇقىدا سۇنۇق يارماقمۇ يوق-تۇر، ئېھتىمال ئوردىغا كىرەلمەي سىرتتا تۇرىدىغاندۇ، ھاۋانىڭ

سوغۇقلۇقىنى ۋە قارىنىڭ قېلىنلىقىنى سەۋەب قىلىپ ئوردىدىن چىقمىسام بۇ كىشىلەر مەن بىلەن دىدارلىشالماي كۈتۈشكە سەۋر قىلالماسلىقى مۇمكىن. مېنىڭ مۇشۇ يەردە تۇرۇۋاتقانلىقىمنى بىلسە ئۇلار مۇشۇ يەرگە كېلىشىپ ئۇۋالچىلىقىدىن دات ئېيتىدۇ ۋە رازىمەنلىك بىلەن قايتىشىدۇ.

بۇنداق ئەزگۈ ھېكايىلەر نۇرغۇن. بۇ يەردە بىر قانچىسىنى مىسال قىلىش بىلەنلا كۆپايىلىنىمىز. مۇشۇ ھاياجانلىق ئىشلار مەھشەر سورىقىغا جاۋاب بېرىشتە ۋە نام ـ ئەمەلنىڭ قانداق بولۇشىدا تولىمۇ مۇھىم.

تۆتىنچى باب

باجگىرلار، ۋەزىرلەرنىڭ خىزمىتىنى دائىم نازارەت قىلىشنىڭ بايانى

باجگىرلار مەلۇم بىر تەۋەلىكنىڭ خەج - خىراج ئىشلىرىنى زىممىسىگە ئالغاندا باج تۆلىگۈچىلەرگە ئادىل مۇئامىلىدە بولۇشى، يىغىشقا تېگىشلىك باجنىلا يىغىشى، باج يىغقاندا كەمتەر بولۇشى، باج سۈرۈكى كەلمەي تۇرۇپ قەتئىي باج يىغماسلىقى لازىم. چۈنكى باجگىرلار سۈرۈكتىن ئىلگىرى باج يىغسا تېرىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارغا كاشىلا كۆپ كېلىدۇ. تېرىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار (دېھقانلار) باج تۆلەش ئۈچۈن زىرائەتلەرنى يېرىم باھادا سېتىپ (بۇ چاغدا زىرائەت تېخى پىشمايدۇ) مۇشكۈلاتتا قالىدۇ ۋە ياقا - يۇرتلارغا سەرسان بولۇپ چىقىپ كېتىدۇ. ئەگەر تېرىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار مۇشكۈلاتتا قېلىپ ئۆكۈز ۋە ئۇرۇقلۇق دانغا موھتاج بولسا ئۇلارغا قەرز بېرىش ۋە ئۇلارنى يەڭگىللىتىش لازىم. شۇندىلا ئۇ تېرىكچىلىكنى داۋاملاشتۇرۇپ، ياقا - يۇرتلارىدا سەرسان - سەرگەردان بولۇپ يۈرمەيدۇ.

ئاڭلىشىمچە پادىشاھ قۇباد زامانىسىدا جاھاندا يەتتە يىلغا سوزۇلغان قەھەتچىلىك يۈز بېرىپ بىر تېمىمۇ يامغۇر ياغماپتۇ. كەي قۇباد باجگىرلارغا يىغىلغان ئاشلىقلارنى تامام سېتىۋېتىش، ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى سەدىقە قىلىۋېتىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى تەرەپلەردىكى نامراتلار خەزىنىدىن ۋە شۇ جايلار خەزىنىسىدىن بىرىلگەن سەدىقە

ئاشلىقنىڭ شاراپىتىدىن يەتتە يىل مابەينىدە بىرەرسىمۇ ئۆلمەپتۇ. بۇ تۆھپە پادىشاھنىڭ ئاۋامغا خەيرىخاھلىق قىلىشىنى ئەمەلدارلار-نىڭ يادىغا سالغانلىقىغا مەنسۇپ.

شۇبھىسىزكى، كىشىلەر باجگىرلارغا ئائىت كۆپلىگەن سوئاللارنى سورىشىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ قىلمىش - ئەتمىشى يۇقىرىدا زىكرى قىلىنغاندەك جايىدا ۋە ئادىل بولسا، ئۇ مۇشۇ تەۋەنىڭ باج ئىشلىرىنى يۈرۈشتۇرەلەيدۇ؛ ئۇنداق قىلالمىسا ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرى قويۇلۇشى كېرەك. ناۋادا ئۇ دېھقانلاردىن نورمىدىن ئوشۇق باج خىراجىتى شۇلۇۋالغان بولسا، ئارتۇق يىغىۋالغان قىسمىنى قايتۇرسۇن. بۇنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ قول ئىلكىدە يەنە ئېشىنچا خىراجەت قالغان بولسا، تولۇق مۇسادىرە قىلىپ دۆلەت خەزىنىسىگە تاپشۇرۇشى كېرەك. ئوردا بۇ باجگىرنىڭ ۋەزىپىسىنى بىكار قىلىشى ۋە قايتا مەنسەپكە تەيىنلىمەسلىكى لازىم. مۇشۇنداق قىلغاندىلا قالغانلارغا ئىبرەت قىلىپ ئۇلارنى قاقتى - سوقتى قىلىشتىن توسغىلى بولىدۇ.

ۋەزىرلەرنىڭ ۋە ئەئىيانلارنىڭ ئەھۋالاتلىرىنى يوشۇرۇن نازارەت قىلىپ تۇرۇش زۆرۈر، چۈنكى دۆلەتنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى ۋەزىرلەرگە باغلىق. ۋەزىر بولغۇچى پەزىلەتلىك، قابىلىيەتلىك ۋە ھۆكۈم چىقىرىشقا ماھىر بولغاندا مەملىكەت روناق تاپىدۇ. لەشكەرلەر ۋە دېھقانلار رازى بولىدۇ، ئەل - يۇرت تىنچ ۋە توق پاراۋان بولىدۇ، پادىشاھقىمۇ ئارتۇقچە غەم - ئەندىشە يېقىن يولىمايدۇ. مادامىكى، ۋەزىرلەر پەزىلەتتىن يىراق بولۇپ قالسا مەملىكەت شۇبھىسىز ئاپەتكە مۇپتىلا بولىدۇ، پادىشاھمۇ گاڭگىراش ئىچىدە نېمە قىلارىنى بىلەلمەي ھەممىلا جايدا مالىمان ھۆكۈم سۈرىدۇ.

بەھرام گۆر[1] ۋە راست رەۋشەن ھەققىدە بايان

رىۋايەت قىلىنىشچە بەھرام گۆرنىڭ بىر ۋەزىرى بولۇپ كىشىلەر ئۆز راست رەۋشەن («ئىشتا پەزىلەتلىك» دېگەن مەنىدە) دەپ ئاتايتتى. بەھرام گۆرمۇ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ پۈتكۈل ئەلنى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى، ئەمما ھېچ بىر زاتتىن راست رەۋشەننى يامانلايدىغان بىرەر سۆز ئىشتىمىدى. بەھرام گۆر بولسا، ئەلدىن خاتىرجەم كېچە - كېچىلەپ بەزمە - باراۋەتتە كەيپ سۈرۈپ، شىكار ۋە ئىچكۈلۈككە بېرىلىپ كەتتى. بىر كۈنى راست رەۋشەن ۋەكىل (ئوردا مەمۇرىيىتىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك خادىم - ت) گە مۇنداق دېدى: «ئادالىتىمىزنىڭ زىيادىلىكى تۈپەيلىدىن دېھقانلار قاشقاقلىشىپ ئىتائەتسىز چىققىلى تۇردى، ئەگەر ئۇلارنى جازالىمىساق بېشىمىزغا بالا بولىدۇ. پادىشاھ ئالىيلىرى كەيپ - ساپا ۋە شىكارغا بېرىلىپ كېتىۋاتىدۇ، ۋەزىرلەرنىڭ ئەھۋالىنى سوراپمۇ قويماي دېمەيدۇ. بېشىمىزغا بالا بولماستا دېھقانلارنى ئەدەپلەپ قويۇش كېرەك. جازا شۇنداق بولسۇنكى خادا تىكلەنسە سايىسى كۆرۈنگەندەك يامانلارنى كۆزدىن يوقىتىپ، ياخشىلارنى ئېلىپ قېلىشىمىز كېرەك. مەن سىزگە كىمنى تۇتۇشنى تاپشۇرسام شۇنى زىنداننغا مەھكۇم قىلىڭ». ۋەكىل تۇتۇپ كەلگەن ھەربىر كىشىدىن راست رەۋشەن بىر ئۇلۇش نەپ ئالغاندىن كېيىن ۋەكىلگە ئۇلارنى قويۇۋېتىشنى بۇيرۇدى. شۇنداق قىلىپ ئاخىردا مەملىكەتنىڭ پۈتۈن بايلىقى، ئەيتاۋۇر ئۆيۈڭ بولامدۇ، مەھرەملەر بولامدۇ، ساھىبجامالالار بولامدۇ، ئېكىنزارلار بولامدۇ ھەممىسى شۇنىڭ بولۇپ كەتتى. دېھقانلار خانۋەيران بولۇپ، تۆرىلەر تامام ياقا

---

① ئىران ساسانىيلار سۇلالىسىنىڭ 8 - شاھى. مىلادىيە 420 - 440 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان.

يۇرتلارغا كۆچۈپ كېتىشتى، خەزىنىگە بىر يارماقمۇ كىرىم بولمىدى.

شۇ ۋەقەلەردىن بىر زامان ئۆتكەندە بىر كىشى بەھرام گۆرگە قارشى ئىسيان كۆتۈردى. بەھرام گۆر قوشۇنىنى پۇل - پۇچەك ۋە لاۋازىمەتكە تويۇندۇرۇپ ياۋغا قارشى سىلىش خىيالىغا كەلدى. ئۇ دۆلەت خەزىنىسىگە كىرىپ قۇيقۇرۇق ئۆيلەرنىلا كۆردى. ئۇ بەگ - تۆرىلەر ۋە بەگلەرنىڭ قەيەردىلىكىنى سورىۋىدى «ئۇلار- دىن پالانى ۋە پۇستانى ياقا يۇرتلارغا كەتكىلى نەۋاخ. ئۇلار ھازىر پالانى - پوكۇنى جايلاردا تۇرۇۋاتماقتا» دېگەن جاۋابنى بېرىشتى. ئۇ: «ئۇلار نېمىشقا بۇنداق قىلىدۇ؟» دەپ سورىغاندا ئۇلار: «بىلمەيدىكەنمىز» دېدى. ۋەزىرلەردىن بىرەرسىمۇ راست سۆزنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. بەھرام گۆر كۈن - تۈنلەپ خىيال سۈرۈپ ئەقىل تۈلپارلىرىنى كۆكۈل ئاسمىنىدا چاپتۇرۇپ كۆر- گەن بولسىمۇ ئايىغىغا چىقالمىدى. ئەتىسى ئۇ خاپا ھالدا تەختا ئات چاپتۇرۇپ چۆلنىڭ ئىچكىرىسىگە يول ئالدى. ئۇ ماڭغاچ بۇ ئىشنىڭ ۋەجىنى ئويلاپ قاق چۈش بولغۇچە مېڭىۋەردى ۋە بىلىپ - بىلمەيلا يەتتە فەرسەخ (24. 6 كىلومېتىرغا تەڭ) يول يۈردى. كۈن بەك ئىسسىق بولغاچقا، چاڭقاپ كەتكەن بەھرام گۆر كەڭ دالاغا كۆز تىكىپ يىراق بىر جايدا تۈرۈلۈپ ئىس كۆتۈرۈلۈ- ۋاتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولدى. يېقىن بېرىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر توپ قوي يەردە ياتقاچ كۆشەۋاتقانىكەن. چېدىر ئۆيىنىڭ يېنى- دىكى دارغا بولسا، بىر ئىتنىڭ ئۆلۈكى ئېسىپ قويۇلغانىكەن. ئۇ بۇنىڭدىن تەئەججۈپكە چۆمۈپ چېدىرغا قاراپ مېڭىشىغا چېدىر- دىن بىر بالا ئىستىقبالغا چىقىپ ئۇنى ئاتتىن يۆلەپ چۈشۈردى، ئارقىدىن ئۇنىڭ ئالدىغا غورىگىل بولسىمۇ داستىخان سالدى. ھېلىقى بالا بۇ زاتنىڭ پادىشاھ بەھرام گۆر ئىكەنلىكىنى بىلمەيدى- كەن. بەھرام گۆر: «غىزاغا ئېغىز تېگىشتىن بۇرۇن بۇ ئىتنى نېمىشقا بۇ يەرگە ئېسىپ قويغانلىقىڭنى سۆزلىگىن، مۇشۇنىڭ

ۋەجىنى بىلگۈم بار» دېدى.

شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى بالا سۆز ئاچتى: «بۇ ئەسلىدە پادا باقىدىغان ئىتىم ئىدى. ئۇ شۇنچىلىك باتۇر ئىدىكى ئون بۆرە بىلەن بىر ئۆزى تەڭ تۇرالايتتى. ئىتتىن قورقۇپ بىرەرمۇ بۆرە قوي پادىسىغا يېقىن يولىمايتتى. شۇڭا پات - پاتلا ئىش بىلەن شەھەرگە كىرىپ كەتسەم ئەتىسى ياكى ئۆگۈنى يېنىپ كېلەتتىم. ئەمما ئىتىم ھەمىشە قويلارنى ئوتلىتىپ يەنە ساق - سالامەت ياندۇرۇپ كېلەتتى. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن قويلارنى ساناپ باقسام بىر نەچچىسى كەم چىقتى. كېيىنچە سەپسالسام ئارىلاپ - ئارىلاپلا قويلاردىن بىر - ئىككىسى يېتىپ كېتىدىغان بولدى. ئەمما بۇ چۆلگە بىرەر ئىنساننىڭ كەلگىنى مەلۇم ئەمەس ئىدى. ئۆزۈمۇ بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ يۈرىۋەردىم. قويلار ئازىيىپ ئاخىرى شۇ دەرىجىگە چۈشۈپ قالدىكى، (رەت قىلغىلى بولمايدىغان) سېلىقچى بۇ يەرگە كېلىپ ئەسلى قوي سانى بويىچە سېلىق سالغاندا بار - يوقى قويلىرىم سېلىققا ئازلا يەتتى. مادامىكى مەن سېلىقچىغا ئۆزۈمنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلمۇالىدىم.

ئەسلىدە بۇ ئىت بىر قانجۇق بۆرە بىلەن دوستلىشىپ قالغانىكەن. ئۇلار يەنە جۇپلىشىدىكەن، ئەمما مەن بۇلاردىن زادىلا خەۋەرسىزكەنمەن. زەن سېلىپ كۆرۈشمۇ يادىمغا كەچمەپتۇ. ئاخىرى بىر كۈنى چاتاق چىقتى. شۇ كۈنى ئوتۇن تەرگىلى كەتكەنىدىم، قايتىشىمدا بىر دۆڭلۇكتىن يامىشىپ قارىسام قويلىرىم ئوتلاۋېتىپتۇ، بىر بۆرە قوي پادىسىنى چۆرگىلەپ قويلىرىدىن كۆزىنى ئۈزمەيۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تىكەنلىكنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ زوڭزىيىپ ئولتۇرغىنىمچە قاراپ تۇردۇم. ئىت قانجۇق بۆرىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە قۇيرۇق شىپاڭشىتقىلى تۇردى. بۆرە بولسا بەخرامەن تۇرىۋەردى. بىر چاغدا ئىتىم ئۇنىڭغا ئارتىلىپ جۇپلەشتى، كېيىن بىر بۇ-

لۇڭغا بېرىپ پۇشۇلداپ ئۇيقۇغا كەتتى. ھېلىقى بۆرە بولسا قوي پادىسىغا ئېتىلىپ قويدىن بىرنى تۇتتى ۋە ئىچ - قارنىنى يېرىپلا يېيىشكە باشلىدى. ئىت بولسا، ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئۇيقۇسىنى ئۇخلاۋەردى. بۆرە بىلەن ئىتنىڭ بۇ خىلدىكى سودىسىنى كۆرگەندىن كېيىن ئىشمدىكى نەسچىلىككە مۇشۇ ئىتنىڭ زامىن بولغانلىقىنى بىلدىم. شۇڭا ئاسىيلىق قىلغان بۇ ئىتنى تۇتۇپ دارغا ئېسىپ ئۆلتۈردۈم.

ھېكايىنى ئاڭلىغان بەھرام گۆر تۇرۇپلا قالدى. قايتىشىدا مۇشۇ ئىشنى ئويلىغاچ ئاخىرى شۇنداق خۇلاسىگە كەلدى: «پۇقرالىرىم بەجايىكى مەن ئۈچۈن قوي پادىسى، ۋەزىرلىرىم بولسا چوپاندار. شۇنىسى ئايان بولدىكى، مەملىكەت ۋە پۇقرا مالىمانغا پېتىپ قاپتۇ، ھەممىلا ئادەم قورقۇۋېتىپتۇ. مەن ئۇلاردىن ئەھۋاللارنى سورىغىنىمدا ئۇلار چىن سۆزلىرىنى ئېيتىشمىدى، ھەقنى يوشۇرۇشتى. قىلمىغان ئىشىم پۇقرانىڭ ۋەزىرگە بولغان باغلىنىشى ئىكەن».

ئۇ ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن قىلغان بىرىنچى ئىشى زىندانىدىكى مەھبۇسلارنىڭ رويخېتىنى كۆرۈش بولدى. ئۇ پۈتكۈل رويخەتنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن راست رەۋىشىنىڭ ئىپلاس قولىنى كۆرۈپ يەتتى. ئۇنىڭ پۇقرالارنى ئېزىۋاتقانلىقىنى بىلدى ۋە «بۇ راست رەۋىشىن ئەمەس، قاراڭغۇدىكى كاززاپكەن» دېدى. ئارقىدىنلا ئۇ ئۇلۇغلارنىڭ مۇنۇ ھېكمىتىنى يادقا ئوقۇدى: «ئېزگۈ نام - شەرەپكە ئۆزىنى ئۇرغانلار ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتتى، ئېزگۈ نام - شەرەپ بىلەن باشقىلارنى ئالدىغانلار جانلىرىنى يوقاتتى. ئۇ يەنە: «مەن بۇ ۋەزىرنى ئەتىۋارلىغانىدىم، ھوقۇقنىڭ چوڭىنى بەرگەنىدىم. شۇڭا كىشىلەر ئۇنىڭ كۈچىدىن ئەيمىنىپ راست گەپنى ئېيتالمىغانكەن. ئەتە ئۇ سارايغا سالامغا كەلگەندە ھەرقايسى بەگ - تۆرىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا ئۇنى راسا بىر مەسخىرە قىلىپ باغلاققا ئالغۇزىمەن ۋە

پۈتىغا ئېغىر كىشەن سالدۇرىمەن. ئاندىن مەھبۇسلارنى ئالدىمغا چاقىرىپ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى سوراشتۇرىمەن. شۇنداق بىر مەزمۇندىكى بىر پەرماننى جاكارلايمەن: «راست رەۋىشىنىڭ ۋەزىرلىكى ئىناۋەتسىز قىلىندى ۋە قاماقتا ئېلىندى، مەڭگۈلۈككە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى، كىمدە - كىم ئۇنىڭ قولىدا ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان بولسا ئەرز قىلسۇن، شۇندىلا ھەقىقەتنىڭ شان - شەۋكىتى جەۋلان بولغۇسى. ئەل - يۇرت بۇ پەرماننى كۆرگەندىن كېيىن ئىشىنىڭ ھەقىقىتى مەلۇم بولىدۇ. ئەگەر كىشىلەر راست رەۋىشىنىڭ ياخشىلىقىنى، ھېچكىمنىمۇ قاقتى - سوقتى قىلمىغانلىقىنى ئېيتسا بىز ئۇنى تېخىمۇ ئەتىۋارلايمىز، ۋەزىرلىكىنىمۇ بېرىمىز، ئەكسىچە بولسا ئۇنى قاتتىق جازاغا تارتىمىز» دېدى.

ئەتىسى بەھرام گۆر تەختتە ئولتۇرغاندا بەگلەر چەپراس بولۇپ، ۋەزىرمۇ ئۆز ئورنىدا بەخۇدۇك ئولتۇردى. بەھرام گۆر بۇرۇلۇپ ۋەزىرگە سوئال قويدى: «جاي - جايلاردا كۆتۈرۈلگەن مالىمانچىلىق قانداق گەپ؟ قوشۇننىڭ لاۋازىمىتىنى ئۆكسۈتۈپ دېھقانلارنى ۋەيران قىلدىڭ؛ بىز ساڭا ئەل تىرىكچىلىك قىلسۇن، دۆلەتنىڭ پاراۋانلىقىنى ئالغا سۈرسۇن دەپ يارلىق چۈشۈرگەنىدۇق؛ بىز ساڭا دېھقانلاردىن باج ۋە سېلىق يىغقاندا نورمىدىن ئاشمىسۇن، دېگەنىدۇق؛ بىز سېنى دۆلەت خەزىنىسىنى لىق تولدۇرۇشنى بۇيرۇغانىدۇق. ئەمما بىزنىڭ كۆرگىنىمىز بوشاپ قالغان خەزىنە، لاۋازىمەتسىز قوشۇن، نامراتلاشقان دېھقانلار بولدى. سەن ئۆزۈڭچە مېنى ئىچكۈلۈك بىلەن شىكارغا دۈم چۈشتى، ئەلنى ۋە خەلقنى ئۇنتۇپ قالدى، دەپ ئويلىغانىدۇرسەن». بەھرام گۆر دەرھال ئۇنىڭ ۋەزىرلىك مەنسىپىنى بىكار قىلىپ زىندانغا تاشلىدى. پۈتىغا ئېغىر كىشەن سالغۇزدى. ئۇنىڭ جاكارچىسى قوۋۇقتا چېقىپ، شاھنىڭ پەرماننى جاكارلىدى: «ئەييۇھەننىاس! شاھ ئالىيلىرى راست رەۋىشىنى ۋەزىر-

لىكتىن قالدۇردى، ئۇنى مەڭگۈلۈككە ئىناۋەتسىز قىلدى. ئۇنىڭ ئۇۋالچىلىقىغا ئۇچرىغانلار قورقماي ئوردىغا كىلىپ ئەرز - دادىنى بايان قىلسۇن. پادىشاھ ئالىيلىرى ھەقىقەت ئىزدىنىدىغان ئادىل - ئادالەت سۈيى بىلەن سۇغۇرماقچى» بەھرام گۆر زىندان ئىشىكىنى ئاچتۇرۇپ مەھبۇسلارنى ئالدىغا چاقىرتتى ۋە ئۇلارنىڭ جىنايىتىنى بىر - بىرلەپ سورىدى.

بىر مەھبۇس ئېيتتى: «ناھايىتى دۆلەتمەن بىر قېرىندىشىم بار ئىدى. راست رەۋىشىن ئىزنى ئىزىپ كىلىپ ئۇنىڭ ئەسلى - ۋەسلىنى سىيرىپ - شۇلۇۋالدى ۋە قېرىندىشىمنى قاتتىق قىينىاپ ئۆلتۈردى. كىشىلەر راست رەۋىشىندىن قېرىندىشىمنى نېمىشقا ئۆلتۈرگەنلىكىنى سورىغاندا ئۇ ئېيلىس، قېرىندىشىمنى ئەلنىڭ دۈشمەنلىرى بىلەن ئالاقىدە بولغان، دەپ قارىلىدى. پادىشاھقا شىكايەت قىلماسلىقىم ئۈچۈن مېنى زىندانغا تاشلىدى»

يەنە بىرى ئېيتتى: مېنىڭ چۆپلىرى بۈككىدە ئۆسكەن، رەڭگا رەڭ گۈللەرگە پۈركەنگەن بىر گۈلزارلىق چاھار بېغىم بار ئىدى، بۇ چاھار باغ ماڭا ئاتامدىن مىراس قالغان. راست رەۋىشىنىڭ چاھار باغلىرىدىن بىرى مېنىڭ چاھار بېغىمغا قوشنا ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ باغقا كىرىپ چاھار باغدىن كۆزىنى ئۈزەلمەيلا قالدى ۋە سېتىۋالماقچى بولدى. ئەمما مەن ئۇنىمىدىم. شۇنىڭ بىلەن مېنى تۈتۈپ كىلىپ زىندانغا تاشلىدى ۋە مۇنداق دېدى: «ئاڭلىشىمچە پۈستانى زاتى مۇبارەكنىڭ قىزى بىلەن چاتىقىڭ بار ئىكەن. مۇشۇنىڭ ئۈزىلا يېتىپ ئاشقۇدەك گۈناھ، چاھار بېغىڭنى ئۇنتۇپ كەتكىن. بىر پارچە توختام پۈتۈپ چاھار باغنى كېرەك قىلمايدىغانلىقىڭنى ۋە باغنىڭ ماڭا ئۆتكەنلىكىنى كۆرسەت». مەن بۇنداق توختامنى پۈتۈشكە ئۇنىمىدىم. شۇنىڭ بىلەن بەش يىلدىن بېرى مۇشۇ زىنداندا تۇرۇۋاتىمەن.

يەنە بىرەيلەن ئېغىز ئاچتى: مەن بىر تۇججار، قىلىدىغان

ئىشىم جاھان كېزىپ سودا قىلىش. مېنىڭغۇ ئانچىۋالا كۆپ مال - دۇنيارىم يوق. بىرەر يۈرتتا ئاز - تولا مال ئېلىپ ئۇنى يەنە بىر يۈرتقا ئاپىرىپ سېتىپ ئۆزىگە چۈشلۈق نەپ ئېلىپ يۈرگەنىدىم. بىر قېتىم تاسادىپىي بىر تىزىق مەرۋايىت قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. مەن مۇشۇ شەھەرگە كەلگەندە بۇ مەرۋايىتلارنى سېتىۋەتمەكچى بولدۇم. پادىشاھنىڭ ۋەزىرى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ بىرىدىن مېنى چاقىرتىپتۇ. ئۇ ئەسلىدە مەرۋايىتنى سېتىۋالماقچى بولغانىكەن. بارسام بىر يارماقمۇ تۆلىمەي مەرۋايىتنى ئېلىۋالدى. ئۇدا بىر نەچچە كۈن ئىزدەپ بارسامۇ يا پۇل بەرمىدى يا مەرۋايىتنى قايتۇرۇپ بەرمىدى. بۇنداق ساقلاۋەرسەم ئۆزۈمگە زىيان بولىدىغان بولغاچقا بىر كۈنى ئۇنى ئىزدەپ بېرىپ : «مەرۋايىتنى ياقتۇرۇپ قالغان بولسىلا ئىز پۇلىنى بەرسىلە، كۆڭۈللىرىگە ياقمىغان بولسا ماڭا قايتۇرۇپ بەرسىلە» دېدىم. ئەمما ئۇ ھېچ نەرسە دېگىلى ئۇنىمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىلاجسىز چېدىرىمغا قايتىپ كەلدىم. قارىسام بىر كەمدە تۆت نۆۋەكەرنى باشلاپ بىر بەگ كېرىپ كەلدى ۋە بىز بىلەن ماڭ، ۋەزىر جانابلىرى سەن بىلەن كۆرۈشمەكچى دېدى. مەن خۇشاللىقىمدىن ۋەزىر مارجانىڭ پۇلىنى بېرىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ شۇلار بىلەن ماڭدىم. ئۇلار مېنى زىندانغا ئاپىرىپ گۇندىپايغا تاپشۇردى ۋە پۈتۈمنى كىشەنلەپ قاماپ قويۇشقا بۇيرۇدى. مانا شۇ تەرىقىدە قاماقتا ياتقىنىمغا بىر يېرىم يىل بولدى.

يەنە بىرى سۆز ئالدى: مەن ئەسلىدە مەلۇم بىر قەلئەنىڭ بېگى بولىمەن. ئۆيۈم ھەرقاچان مېھمانلارغا، يېتىم - يېسىرلارغا، ئىلىم ئۆگەنگۈچى مۇخلىسلارغا داغدام ئوچۇق ئىدى. كىشىلەرگە ھەر قاچان خەيىر - ئېھسان قىلىپ تۇراتتىم، بۇ ماڭا ئاتا - بوۋامدىن قالغان ئۇدۇم ئىدى. شۇڭا مىراس قالغان پۈتۈن بايلىقىم ۋە قورۇ - جايلىرىنىڭ كىرىمىنى يېتىم - يېسىر، غېرىب - غۇرۇالارغا سەدىقە قىلاتتىم. مېھمان بولۇپ

كەلگەن ئاق كۆڭۈل بۇرادەرلىرىمگە خەجلەيتتىم. پادىشاھنىڭ ۋەزىرى مېنى بايلىقىنى كۆز - كۆز قىلدى، دېگەن باھانە بىلەن تۈتۈپ كېلىپ زىندانغا تاشلىدى، پۈتلىرىمغا كىشەن سالدى. ئاخىرى ئىلاجسىزلىقتىن پۈتكۈل بايلىقىم ۋە ئېكىنزارلىقىمنى يېرىم باراۋەر ئەرزىنىغا ۋەزىرگە سېتتىم. شۇنداق قىلىپ قاماقتا ياتقىنىمغا ۋە قۇللۇققا ئۇچراۋاتقىنىمغا تۆت يىل بولدى. يېنىمدا ھازىر سۈنۈق يارماقمۇ يوق.

يەنە بىرى سۆزلىدى: مەن ئەسلىدە، بىر ئاقساقالنىڭ پەرزەنتى ئىدىم. پادىشاھنىڭ ۋەزىرى، ئاتامنىڭ بايلىقىنى ئالداپ ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئۇنى كىشەن سۆرەپ يۇرۇپ جان تەسلىم قىلىشقا مەجبۇر قىلدى. مەن زىندانغا تاشلانغان يەتتە يىلدىن بۇيان پېت - بۇرگىلەرگە يەم بولۇپ يۈرمەكتىمەن.

يەنە بىرى سۆز باشلىدى: مەن بىر لەشكەر. مەن شاھ ئالىيلىرىنىڭ ئاتىسىغا ئەگىشىپ كۆپ جايلارغا بارغان ۋە سوقۇش قىلغانىدىم، شاھ ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىدىمۇ كۆپ يىللار بولغانىدىم. ماڭا ئوردىدىن ئازغىنا مائاش بېرىلەتتى. ئۆتكەن يىلى ئوردىدىن بىر دەرخەمۇ بەرمىدى. بۇ يىل ۋەزىرگە ھال ئېيتىپ: «مەن بىر بالا - چاقىلىق ئادەم، بۇلتۇر ئوردىدىن مائاش ئالالمىدىم. بۇ يىللىق مائاش تەمىناتىمىزنى بېرىۋەتكەن بولسىلا، بىر قىسىم قەرزلىرىمنى قايتۇرۇپ، قالغىنى بىلەن تىرىكچىلىك قىلسام» دېدىم. ئۇ كىشى: «پادىشاھنىڭ قوشۇنىنى بېقىش ئۇرۇش ئۈچۈندۇر. ئەمدىلىكتە پادىشاھقا قىلىدىغان ئۇرۇش يوق. ئەمدى سىلەرنىڭ لەشكەر بولۇش - بولماسلىقىڭلار ئانچە مۇھىم ئەمەس. نان لازىم بولسا ئەمگەك قىلغىن» دېدى. مەن ئۇنىڭغا: «ئوردىغا قىلغان خىزمىتىمنىڭ بەدىلىگە مۇشۇ تەمىناتقا ئېرىشىش سالاھىيىتىگە ئىگىمەن، نېمە دەپ ئەمگەك قىلغۇدەك-مەن؟ مەمۇرىيەت ئىلمىنى ئوبدانراق ئۆگەنسىلە بولغۇدەك. سىلىنىڭ قەلەم ماھارەتلىرى مېنىڭ ئەلەم ماھارىتىمگە يەتمەيدى-

كەن. سوقۇش باشلانغاندا پادىشاھ ئۇچۇن جان تەسەددۇق قىلىش-
قىمۇ تەييار ئىدىم، شۇنداقتىمۇ پادىشاھنىڭ پەرمانىنى بىر ياققا
قايرىپ قويالمايتتىم. سىلى بولسىلا مائاش بېرىدىغان ۋاقىتتا
مېنىڭكىنى قىسۇالدىلا ۋە پادىشاھنىڭ پەرمانىنى ئىجرا قىلمىدى-
لا. پادىشاھ ئۇچۇن ھەر ئىككىمىز ئوخشاشلا خىزمەتكار. ئەجەبا
مۇشۇنىمۇ بىلمەمدىلا؟ ئەمما بۇنىڭ پەرقى شۇكى، مەن پادىشاھ-
نىڭ پەرمانىغا بەجانىدىل ئىتائەت قىلدىم، سىلى بولسىلا ئۇنداق
قىلمىدىلا. ناۋادا پادىشاھ ماڭا ئوخشاش كىشىلەرگە موھتاج بول-
سىدى سىلىگە ئوخشاش كىشىلەرنى كېرەك قىلمايتتى. پادىشاھ-
نىڭ مېنىڭ ئىسمىمنى مائاش رويخېتىدىن ئۇچۇرۇۋېتىش ھەققە-
دىكى پەرمانى بولسا ماڭا كۆرسەتسىلە. ئۇنداق بولمىسا، پادىشاھ
بەلگىلىگەن مائاشنى بەرسىلە» دېدىم. ئۇ ماڭا: «يوقال كۆزۈم-
دىن! ساڭا ۋە پادىشاھقا ئاتىدارچىلىق قىلغۇچى مانا مەن. مەن
بولمىغان بولسام سېنىڭ بۇ قاپاق كاللاڭنى سار چوقۇلاپ يەۋەتە-
كەن بولاتتى.» دېدى. ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇ مېنى زىندانغا
تاشلىدى. مانا ھازىر زىندانىدا يېتىۋاتقىنىمغا تۆت ئاي بولدى.

قاماقتىكىلەر 700 دىن ئارتۇق بولۇپ 20 گە يەتمىگەن
ئادەملا ئۆزلىرىنىڭ قاتىللىق، ئوغرىلىق جىنايىتىنى بوينىغا ئال-
دى. قالغانلار بىردەك ۋەزىرنىڭ ئاچ كۆزلۈكى ۋە ۋەھشىيلىكى
سەۋەبىدىن قاماققا ئېلىنغانلار ئىدى. قەلئەدىكى ۋە يېقىن مەھەل-
لىلەردىكىلەر پادىشاھنىڭ پەرمانىنى ئاڭلاپ ئەتىسى سانسىزلىغان
كىشىلەر ئۇۋاڭچىلىقى ئۇستىدىن داد ئېيتىپ ئوردىغا كەلدى.
ئادەملەر شۇنچىلىك كۆپىيىپ كەتتىكى ئوردىدا پۇت قويغۇدەك
يەرمۇ قالمىدى.

بەھرام گۆر بىگۇناھ تۇرۇپ ئۇۋاڭچىلىققا ئۇچرىغان بۇ كە-
شىلەرنىڭ ئەرز - دادىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، ئۆز -
ئۆزىگە شۇنداق دېدى: « بۇ كىشىنىڭ ئىپلاس ئىشلىرىنى يېزىش-
قا قومۇش قەلەمىمۇ ئاجىزلىق قىلغۇدەك. ئۇ ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ

بەندىلىرىگە يامان كۆزدە قارىدى، ماڭا چىشىنى بىلمىدى، ئۇنىڭ قىلمىش - ئەتمىشى شۇ دەرىجىگە بېرىپ يېتىپتۇكى، بۇنى ئويلاشقا كىشىنىڭ ئەقلى ئاجىزلىق قىلىدۇ. شۇڭا بۇ ئىشنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئېنىقلاش كېرەك». ئۇ راست رەۋىشىنىڭ تۇرالغۇسىغا ئادەم ئەۋەتىپ تېپىلغانلىكى ھۆججەت - ۋەسىقىلەرنى ئەپكېلىشكە بۇيرۇدى ۋە بارلىق ئىشكىلەرنى پىچەتلەتكۈزدى. ئۇلار بېرىپ شاھنىڭ پەرمانىنى ئىجرا قىلدى ۋە ھۆججەتلەرنى يىغىشتۇرۇپ كەلدى. ھۆججەتلەر ئارىسىدىن ئۇلار يەنە بىر پادىشاھلىقنىڭ راست رەۋىشىنگە يوللىغان مەكتۇپىنى تېپىۋالدى. بۇ پادىشاھ ئىلگىرى مالىمانچىلىق پەيدا قىلىپ بەھرام گۆرنىڭ مەملىكىتىنى يۇتۇۋېلىشنى قەستلىگەنىدى. ئۇلار يەنە راست رەۋىشىنىڭ قولىيازمىلىرى ئارىسىدىن ئۇنىڭ ئاشۇ پادىشاھقا ئۆز قولى بىلەن يازغان جاۋاب مەكتۇپىنى تېپىۋالدى. ئۇنىڭدا مۇنداق مەزمۇنلار بار ئىدى: «نېمىشقا بۇنچە كېچىكىسىز؟ دانىشمەنلەر بىغەملىك ئەلنىڭ ئوغرىسى، دېگەن. پۇتۇن كۈچۈم بىلەن سىزنىڭ ئۇلۇغۋار ئىشلىرىڭىزنى ۋۇجۇدقا چىقسىكەن دەيمەن. ھازىر ماڭا مايىل بىر قانچە سەردار سىزگە ھەمدەم بولۇشقا تەييارلاندى. ھازىر كۆپ قىسىم لەشكەرلەر تەمىناتتىن ئۇزۇلدى. يەنە بىر بۆلۈك قوشۇن پۇستانى يەردە پوكۇنى ئىشقا تەييارلانماقتا؛ پۇقرالارنى ئاچ - زېرىن، يالاڭتۆش، ماكانسىز ھالغا چۈشۈرەلىدىم. مۇشۇ مەزگىلدە پۇتۇن زېھنىمنى سەرپ قىلىپ ئۆزلىرىگە بىر دۆلەت خەزىنىسى تەييارلىدىم. بۇنداق خەزىنە تېخى ھېچبىر پادىشاھلىقتا بولغان ئەمەس. پېقىر يەنە شاھلىق تاجى ۋە كەمەر، ئالتۇندىن ياسىلىپ زۇننادىن كۆزلەر قويۇلغان زىياپەت پەتنۇسلىرىنى تەييار قىلدىم. بۇ ھەشەمەتلەرنى تېخى ھېچبىر ئىنسان كۆرگەن ئەمەس. ئەپسۇسكى، ھاياتىم قىل ئۈستىدە تۇرماقتا، يەرلەر قاغجىرىماقتا. ھېلىقى ئەشەددىي رەقىبىم تېخى غەپلەتتە، ئۇ غەپلەتتىن ئويغىنىشتىن ئاۋۋال قول سالىم-

ئۇنـز دېمەكچىمەن» .

20. بەھرام گۆر بۇ ھۆججەتلەرنى كۆرۈپ: «دۈرۈس، دۈشمەننى قۇترانقان، دۈشمەننى ئالدىغان كىشى دەل مۇشۇ. ئۇ قۇترانقان دۈشمەن شۇ تاپتا بىزگە قاراپ كەلمەكتە. ئەمدى بۇ شۇمبۇيىنىڭ ئاسىي ـ پاسىقلىقىغا ھېچ شەك قالمىدى» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇ راست رەۋىشىنىڭ بايلىقنى تولۇقى بىلەن دۆلەت خەزىنىسىگە ئۆتكۈزۈپ مۇسادىرە قىلىش، پارا ۋە زورلۇق ـ مۇتتەھەملىك بىلەن بۇلاپ كېلىنگەن قۇل ۋە چارۋىلارنى ئەسلى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇش، ئۇنىڭ ئېكىنزارلىقلىرى ۋە يەرلىرىنى سېتىش ياكى دەۋاگەرلەرگە قايتۇرۇش، تۇرالغۇ جايلىرىنى تۈزلىۋېتىش ھەققىدە پەرمان چۈشۈردى. ئاندىن بەھرام گۆر ئوردا قوۋۇقى ئالدىغا بىر دار ياساتقۇزدى. بۇ دار قالغان 30 دانىڭ ئەڭ ئالدىدا ئىدى. بىرىنچى بولۇپ راست رەۋىشىن ھېلىقى پادىچى بالىنىڭ خائىن ئىتىدەك دارغا ئېسىلدى. ئارقىدىنلا ئۇنىڭ شېرىكلىرى ۋە ھەقەمسايىلىرى دارغا ئېسىلدى. پادىشاھ يەتتە كۈنگىچە مۇنۇ مەزمۇندىكى يارلىقنى جاكارلاپ تۇردى: «پادىشاھقا قەست قىلغان، پادىشاھنىڭ دۈشمەنلىرى بىلەن دوست تارتىشقان، ۋاپاغا جاپا قىلغان، پۇقرالارنى بوزەك قىلغان، ئاللاھقا ئاشكارا ئاسىيلىق قىلغان، پادىشاھقا قارشى تۇرغان كىشىنىڭ جازاسى مۇشۇ».

شۇ قېتىمقى جازانىڭ نەتىجىسى شۇ بولدىكى يامانغا يانتاياق بولغۇچىلار بەھرام گۆردىن چۆچۈدى. ئۇ راست رەۋىشىنىڭ ئىشقا قويغان كىشىلىرىنى تامام مەڭگۈلۈككە بوشاتتى. نەسەب ـ مەرتىۋىلەرنى راست رەۋىشىن ئەمەلدىن قالدۇرغان كىشىلەرگە قايتۇردى ۋە پۇتكۈل ئەمەلدار، پۇتۇكچىلەرنى پۇتۇنلەي ئالماشتۇردى. بۇ خەۋەر بەھرام گۆرنىڭ پادىشاھلىقىغا يۇرۇش قىلىۋاتقان ھېلىقى پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا يەتكەندە ئۇ دەرھال قوشۇننى ئارقىغا قايتۇردى ۋە ئۆزىنىڭ قىلمىشىدىن خىجىللىق

هېس قىلدى. ئۇ لىگەن ـ لىگەن ئالتۇن ـ كۈموش ۋە ئېسىل سوۋغاتلارنى ئولپان ھېسابىدا بەھرام گۆرگە ئەۋەتىپ ئەپۇ سورىدى. ئۇ مۇنداق دېدى: «پېقىر ھېچقاچان جانابلىرىنى ئاغدۇرۇش خىيالىدا بولغان ئەمەس. ئەپسۇسكى، ئالىيلىرىنىڭ شۇم ۋەزىرى ماڭا ئارقا ـ ئارقىدىن مەكتۇپ ۋە سۆز يوللاپ پېقىرنى ئىسيانغا دەۋەت قىلدى. پېقىر قۇللىرىنىڭ شۇبھىسى ھەرقاچان دەللىلـ ـنىپ كەلدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ پاناھ جاي ئىزدەۋاتقان پاسىق مەلـ ـئۇن». پادىشاھ بەھرام گۆر ئۇنى ئەپۇ قىلىپ، ساداقەتمەن، پەزىلەتلىك بىر تەقۋادار كىشىنى ۋەزىرلىككە قويدى. پۇتۇن مەملىكەتتە ئىشلار جايىغا چۈشۈپ، خىزمەتلەر راۋانلاشتى. مەمـ ـلىكەت پاراغەتكە يۈز تۇتۇپ ئاۋام زورلۇقتىن خالاس بولدى.

ئەلقىسسە، ئىتنى دارغا ئاسقان ھېلىقى پادىچى بىر كۈنى ماڭاي دەپ تۇرغاندا بەھرام گۆر ئۇ كىشىنىڭ پۇتى ئالدىدىكى يەرگە ساداقتىن ئوق ئاتتى. ئاندىن ئۇنىڭغا: «مەن سېنىڭ تۇزۇڭنى ۋە نېنىڭنى يېگەنمەن، سېنىڭ دىشۋارچىلىقىڭنى ۋە تارتقان زىيىنىڭنى چۈشەنگەنمەن. شۇڭا مەن ساڭا كۆڭۈل جەھەتـ ـتە قەرزدار. بىلگىنكى مەن پادىشاھ بەھرام گۆرنىڭ غوجىدارى. ئۇنىڭ ئوردىسىدىكى بارلىق بەگ ـ تۆرىلەر مېنىڭ يارەنلىرىم بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى ياخشى بىلىدۇ. سەن بۇ ئوقنى ئېلىپ پادىشاھ بەھرام گۆرنىڭ ئوردىسىغا بارغىن. ھەرقانداق ئادەم بۇ ئوقنى كۆرسە سېنى مېنىڭ يېنىمغا باشلاپ كېلىشىدۇ. شۇ چاغدا مەن سېنىڭ زىيىنىڭنى تۆلەپ بېرەي. شۇندىلا مەن ساڭا كۆڭۈل قەرزمىنى ئادا قىلالايمەن» دېدى. ئاندىن بەھرام گۆر تۇز يولغا راۋان بولدى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ھېلىقى پادىچىنىڭ ئايالى ئۇنىڭـ ـغا: «ئوقنى ئېلىپ شەھەرگە بېرىپ باقمامسىز. قارىغاندا ھېلىـ ـقى ئاتلىق كىشى ئېسىلزادىلەردىن بولسا كېرەك. ئۇ ئۆزىنىڭ توققۇز كالىسىنىڭ بىرەر مويىچىلىك ئىنئام بەرسىمۇ بىزگە

يېتىپ ئاشىدۇ. بىكار يۈرمەيلى، بۇنداق كىشىلەرنىڭ گەپلىرى يالغاندىن يىراق بولىدۇ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن پادىچى شەھەرگە بېرىپ بىر كېچە تۇنىگەندىن كېيىن ئەتىسى بەھرام گۆرنىڭ ئوردىسىغا باردى. بەھرام گۆر بولسا ئاللىقاچان ۋەزىر - ۋۇزرالىرىغا: «مېنىڭ ئوقۇمنى كۆتۈرگەن بىرى كەلسە يېنىمغا ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ يارلىق قىلىپ قويغانىدى.

ياساۋۇللار ئوق كۆتۈرگەن ھېلىقى كىشىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا سالام قىلدى: «ئەي مۆھتەرەم زات! قەيەرگە ماڭدىڭ؟ سېنى كۈتۈۋاتقىنىمىزغا ئۇزاق بولدى. سەل تەخىر قىلغىن، بىز سېنى ئوق ئىگىسىنىڭ يېنىغا باشلاپ بارىمىز». بىر ئازدىن كېيىن بەھرام گۆر چىقىپ تەختكە ئولتۇردى ۋە قوبۇلغا تەييارلاندى. ياساۋۇللار ھېلىقى كىشىنى قولىدىن يېتىلەپ قوبۇلخانىغا باشلىدى. ئۇ كىشىنىڭ كۆز نۇرى بەھرام گۆرگە چۈشكەندە ئۇ پادىشاھىنى تونۇۋالدى ۋە: «ئاھ خۇدا، مەن ئۆلەي! ئاتلىق كىشى پادىشاھكەن ئەمەسمۇ، ئۇنىڭغا تېگىشلىك ھۆرمەتتە بولمايلا قالماستىن يەنە قوپال گەپ - سۆزلەرنى دەپ ساپتىمەن. ئۇ مەندىن سەسكەنمەي قالارمۇ» دېدى.

ياساۋۇل ئۇنى تەخت ئالدىغا باشلاپ كەلگەندە پادىچى پادىشاھقا چوڭقۇر تازىم قىلدى. بەھرام گۆر بەگ - تۆرىلەرگە بۇرۇلۇپ: «مانا مۇشۇ كىشى مېنىڭ ئەل ئىشىدىن ۋايىم يېيىشىمگە تۇرتكە بولغان» دېدى ۋە ئىتنىڭ قىلمىشلىرىنى ئۇلارغا سۆزلەپ بېرىپ: «مېنىڭچە ئۇ بىر بىشارەت» دېدى. ئاندىن پەرمان چۈشۈرۈپ ئۇنىڭغا تون ھەدىيە قىلدى ھەمدە 700 تۈياق قوي سوۋغا قىلدى. بۇ قويلارنىڭ كۆپىنچىسى قوشقار ۋە ساغلىقلار ئىدى. پادىشاھ يەنە يارلىق چۈشۈرۈپ (بەھرام گۆر) ھاياتلا بولسا بۇ پادىچىدىن ھېچقانداق سېلىق يىغماسلىقنى تاپشۇردى.

ئىسكەندەر زۇلقەر نەيىنىڭ دارانى يېڭىۋالغانلىقى جاھان ئەھلىگە سىر ئەمەس. دارا (پېرسىيە شاھى) نىڭ مەغلۇپ بول-

غانلىقى، ئۇنىڭ ۋەزىرى ئىسكەندەر بىلەن يوشۇرۇن سودىلاشقان-لىقىدىن ئىدى. دارانىڭ كاللىسى كېسىلىش ئالدىدا ئىسكەندەر: «ئەمىرنىڭ بىخۇتلۇقى ۋە ۋەزىرنىڭ ئاسىيلىقى سەۋەبىدىن ئۇنىڭ (دارانىڭ) شاھلىق تەختى قولدىن كەتتى» دېگەنىدى.

پادىشاھ بولغۇچى ھەرقاچان - ھەرزامان ئۆز خادىملىرىنى چۈشىنىشى، ئۇلارنىڭ ئىش - ھەرىكىتىنى يوشۇرۇن تەكشۈرۈپ تۇرۇش لازىم. ئۇ بىرەر خادىمنىڭ ناتوغرا ياكى ئاسىيلىق قىلىمىشلىرىنى سەزگەندە ئۇنى دەرھال ئىشتىن بوشىتىش ھەمدە ئۇنىڭ جىنايىتىگە قاراپ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىش لازىم. شۇنداقلا قالغانلار ئىبرەت ئېلىپ پادىشاھنىڭ جازاسىغا ئۇچراشتىن قورقۇپ شۇملۇق قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. ھەر زامانداپادىشاھ بولغۇچى مۇھىم ۋەزىپىنى ئارتتۇرۇۋاتقان كىشىنى پايلاپ تۇرۇشى (بۇنى ئۇ كىشىنىڭ ئۆزى بىلمىسۇن)، پايلاشقا مەسئۇل كىشى ئۇنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى مەلۇم قىلىپ تۇرۇشى لازىم.

ئارىستوتېل ئىسكەندەرگە مۇنداق دېگەنىدى: «ئۆز ۋەزىپىسىگە سادىق بىرەيلەننى رەنجىتىپ قويغان بولساڭ ئۇنى قايتا ئىشقا قويۇشتىن ساقلان، چۈنكى ئۇ سېنىڭ دۈشمەنلىرىڭ بىلەن بىرلىشىۋېلىپ تەختىڭنى ۋەيران قىلىشى مۇمكىن».

پادىشاھ پەرۋىز مۇنداق دېگەن: «پادىشاھ بولغۇچى مۇنداق تۆت خىل كىشىنى جازادىن ئەپۇ ئەتمەسلىكى زۆرۈر: بىرى، پادىشاھلىق تەختكە كۆز تىككەن كىشى؛ ئىككىنچى، ھەرەم قىز-لىرىغا كۆز ئالايتقان كىشى؛ ئۈچىنچى، شاھنىڭ مەخپىيىتىنى ئاشكارىلىغان كىشى؛ تۆتىنچى، ئاغزىدا شاھنى ھىمايە قىلىپ كۆڭلىدە شاھنىڭ دۈشمەنلىرى بىلەن دوست تارتىشىدىغان، ياۋ-نىڭ سىياسىتىنى ئىجرا قىلىدىغان كىشى».

بىر كىشىنىڭ مەخپىيىتىنى ئۇنىڭ ئىش - ھەرىكىتىدىن بىلىۋېلىش مۇمكىن. ناۋادا پادىشاھ ئىشلارنى چۈشەنسە ئۇنىڭ كۆزىنى ھېچ نەرسە غەلەت قىلالمايدۇ.

بەشىنچى باب

زېمىنداراڵار ۋە دېھقانلارغا قىلغان مۇئامىلىنىڭ بايانى

ئىقتا يەر①گە ئىگە مەمۇراڵرنىڭ دېھقانلاردىن يەر ئىجارىسى يىغقاندىن باشقا دېھقانلارغا ھېچقانداق ھوقۇق يۈرگۈزۈش ئىمتىيازى يوق. شۇنداقلا ئىجارە يىغقاندا كەمتەر بولۇش، توختاملاشقىنى بويىچە تېگىشلىكىنى يىغىشى زۆرۈر. ئىجارىنى تۆلىۋەتكەندىن كېيىن دېھقانلارنىڭ تىرىكچىلىكى، ئۆزىگە تەۋە بۇيۇملىرى، باالا ـ چاقىلىرى دەخلىسىز بولىدۇ. ئىقتا ئىگىلىرى ئۇلارغا ھېچقانداق تەلەپ قويماسلىقى شەرت. دېھقانلار ئوردىغا ئەرز ـ دادىنى ئېيتماقچى بولسا ئۇنىڭغا ھېچكىم توسالغۇ بولمىسۇن. خىلاپلىق قىلمىسا ئىقتا ئىگىلىرى ئەدەپلىمىشى، ئىقتا يېرى قايتۇرۇۋېلىنىشى ۋە ئۆزى جازاغا تارتىلىشى كېرەك. ئۇلارغا شۇ نەرسە روشەن بولسۇنكى، پادىشاھلىق زېمىن ۋە دېھقانلار خان ھوقۇقىغا مەنسۇپ. ئىقتا ئىگىلىرى (ئۆز جايلىرىدا) دېھقانلار ئۈچۈن مىسالى مەمۇرىي خادىمدۇر. پادىشاھنىڭ ئىختىساس ئىگىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ۋە پادىشاھنىڭ (ئىقتا يەردە بولمىغان) دېھقانلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى باراۋەردۇر. شۇنداق بولغاندا ئىشلار ئىزىدىن چىقىپ كەتمەيدۇ. ئۇلار پادىشاھنىڭ غەزىپىگە دۇچار بولمايدۇ، قىيامەت سورىقىدىمۇ ئازاپ چەكمەيدۇ.

---

① پادىشاھلىق تەرىپىدىن بۆلۈپ بېرىلگەن سۈيۈرغال يەر.

نۇشىرۋان ئادىل ھەققىدە بايان

ئېيتىشلارغا قارىغاندا پادىشاھ كەي قۇباد ساسانىيلار شاھى. 488 ـ 531 ـ يىللاردا ھۆكۈم سۈرگەن. قازا قىلغاندا ئوغلى نۇشىرۋان («ئادالەت» دېگەن مەنىدە ساسانىيلار شاھى مىلادىيە 531 ـ 579 ـ يىللاردا ھۆكۈم سۈرگەن) تەختكە ۋارىسلىق قىلغانىكەن. شۇ چاغدا ئۇ ئەمدىلا 18 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ ئۇنىڭدىكى پادىشاھلىق سۆلىتى يېتىپ ئاشاتتى. ئۇ كىچىكىدىنلا ئادالەت ۋە ھەققانىيەت تۈيغۇسىدا چوڭ بولۇپ ياخشى ـ ياماننى، ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغان خىسلەتكە ئىگە بولدى. ئۇ ھەمىشە: «ئاتام دىلى يۇمشاق، ئاقكۆڭۈل ۋە ساددا كىشى بولۇپ، ئاسانلا كىشىلەرنىڭ دامىغا چۈشۈپ قالاتتى. ئۇ مەملىكەتنى ئوردا خادىملىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا تاپشۇراتتى. ئۇلار بولسا، ئۆزى بىلگەنچە ئىش قىلاتتى. شۇڭا ئەل خارابلىشىپ خەزىنە قۇرۇقدىلىپ قالغانىدى. ئۇلار مەملىكەتنىڭ كىرىمىگە خىيانەت قىلىپ نومۇسسىز ۋە ئۆكىنىش زەنجىرلىرىگە مەھكەم باغلاندى» دەيتتى. پادىشاھ كەي قۇباد مەزدەكىيلارغا تولىمۇ مەھلىيا بولۇپ كەتكەنىدى؛ شۇنداقلا ئۇنى ۋالىي ۋە باجگىر ئالداپ كەتتى. بۇ ئىككەيلەن ئۆزلىرى باشقۇرۇۋاتقان ئۆلكىلەرنى ۋەيران قىلىپ ھارام يوللار ئارقىلىق دېھقانلارنى شۇلۇۋالدى. ئۇ زات مال ـ دۇنياغا بەكلا ھېرىسمەن بولغاچقا ئۇنىڭغا ئاشۇلار بىر دىنار بەرگەندە ھوشىدىن ئاجراپ قانائەت ھاسىل قىلاتتى. ئۇنىڭدا ئۇلاردىن سوراشتۇرۇپ كۆرۈش جۈرئىتى ياكى ئەقىل ـ پاراسىتى كەم ئىدى. ئۇ ھېچقاچان (ھېلىقى ۋالىيغا): «سەن ئاشۇ

ئۆلكىنىڭ ۋالىيسى ۋە سۇ باشى[1] ھېسابلىنىسەن، مەن ئاشۇ ئۆلكىنىڭ كىرىمىدىن بىر قىسىم خىراجەتنى ساڭا ئاجرىتىپ بەرگە نىدىم. بۇ خىراجەت سېپىنىڭ ۋە قوشۇنىنىڭ پۈتۈن چىقىملىرىغا يېتىپ ئاشىدۇ. شۇنىمۇ قىلمايمەنكى، ئەل - يۇرتتىن يېتەرلىك پۇل - پۇچەك شۇلۇۋالدىڭلار. بولمىسا بۇ ئېشىنچا پۇل - پۇچەك قەيەردىن كېلىدۇ؟ ئىلگىرى سەندە مەۋجۇت بولمىغان نەرسە ئەمدىلىكتە قانداق قىلىپ سەندە بار بولۇپ قالىدۇ؟ بۇ نەرسىلەر ساڭا ئاتاڭدىن مىراس قالمىغان، بەلكى ئەل يۇرتتىن ھارام يوللار ئارقىلىق شۇلۇۋېلىنغان» دېمەيتتى. باجگىردىنمۇ: «بۇ ئۆلكىنىڭ بېجى مۇنچىلىك ئىدى. باجنىڭ بىر قىسمىنى ھۆججەت ئارقىلىق ئەۋەتتىڭ، بىر قىسمىنى خەزىنىگە ئۆتكۈزدۈڭ. شۇنداق ئىكەن، سەندىكى بۇ ئېشىنچا پۇل قەيەردىن كەلدى؟ سەن بۇنى ھارام يوللار بىلەن ئەلدىن يۇلۇۋالغانسەن - ھە؟» دەپ سوراشتىن ئەيمىنەتتى. بۇ ئىشلارنى تەكشۈرۈپمۇ كۆرمەيتتى. مۇڭاپىق تەدبىر قوللىنىپ بۇ كىشىلەرنى تۈزىمەيتتى.

ئۇنىڭ سەلتەنىتى ئۇچ - تۆت يىلچە داۋام قىلغاندىن كېيىن ئىقتا ئىگىلىرى ۋە مەمۇرىيەت خادىملىرى بۇرۇنقىدەكلا ئەل - يۇرتنى شىلىشكە باشلىدى. نارازى بولغانلار پادىشاھ ئوردىسىنىڭ قوۋۇقى ئالدىدا ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈردى. نۇشىرۋان ئادىل ئوردىغا چىقىپ سەۋەنلىكلەرنى تۈزەتتى ۋە پۈتۈن تۆرىلەرنى يىغدى. ئۇ تەختتە ئولتۇرۇپ ئالدى بىلەن ئاللاھ تائالاغا شۈكرانىلەر بىلدۈردى، ئاندىن مۇنداق دېدى: «ھەر بىرىڭلارغا سىر ئەمەسكى، ئاللاھ (پۈتۈن ھەمدۇ سانا ئاللاھقىلا خاستۇر) بۇ پادىشاھلىقنى ماڭا ئاتا قىلغان، ئاندىن قالسا تەختكە ئاتامنىڭ ۋارىسى بولۇپ چىققانمەن. ئاخىردا تاغام ماڭا قارشى ئىسيان قىلغاندا مەن ئۇنىڭ بىلەن تۈتۈشۈپ قىلىچ ئارقىلىق شاھلىق تەختىنى قوغداپ

---

① بۇ لەشكىرىي ئاتالغۇ بولۇپ، «سۇ» سۆزى لەشكەر، قوشۇن دېگەن مەنىدە. ئادەتتە سۇ باشىنىڭ قول ئاستىدا بىر نەچچە سانغۇن بولىدۇ.

قالغان. خۇددى ئاللاھنىڭ دۇنيانى ماڭا ھەدىيە قىلغىنىدەك مەنمۇ دۇنيانى سىلەرگە ھاۋالە قىلىپ ھوقۇق ئىمتىيازىنى ھەر بىرىڭلارغا بەرگەنىدىم. شاھلىق تەختكە چىقىشقا مۇناسىپ كىشى تېپىلمىغۇچە تەختتىن چۈشمەيمەن. ئاتام زامانىسىدىن قالغان مەرتىۋىلىك كاتتىلارنىڭ ئورنى ئۆزگەرتىلمىدى، ئۇلارنىڭ قانات - قۇيرۇقى بوغۇشلانمىدى. مەن ھەمىشە سىلەرگە رەئىيەتكە ياخشى مۇئامىلىدە بولۇش، تېگىشلىك باجنىلا يىغىش ھەققىدە ئاگاھ قىلىپ كەلدىم. مەن سىلەرنى ھۆرمەتلىدىم، ئەمما سىلەر مېنىڭ ۋە سۆزلىرىمنىڭ ھۆرمىتىنى قىلمىدىڭلار. ئاللاھدىنمۇ قورقمىدىڭلار، باغرىڭلارنمۇ يۇمشاتمىدىڭلار. شۇڭا قىيامەتتە نېمە دەپ جاۋاب بېرىشتىن قورقۇۋاتىمەن. سىلەر زورلۇق قىلىپ بۇنىڭ قىساس - ۋابالى مېنىڭ زامانىمغا چۈشۈپ قېلىشتىن قورقۇمەن. جاھان دۇشمەندىن پاكلىنىپ سىلەر دۇنيا مەئىشىتىنىڭ ھالاۋىتىنى كۆرۈۋاتىسىلەر. ئەگەردە ئاللاھنىڭ سىلەرگە ۋە بىزگە بەرگەن نېمىتىگە تەشەككۇر ئېيتساڭلار زۇلۇم ۋە ۋاپاغا جاپا قىلىشنى راۋا كۆرمەڭلار. چۈنكى زۇلۇم مەملىكەتنى ۋەيران قىلىدۇ. ۋاپاغا جاپا قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى نېمەتتىن قۇرۇق قېلىش بولىدۇ. بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئاللاھنىڭ ئۇممەتلىرىگە ئەدەبسىزلىك قىلىنمىسۇن. سىلەر دېھقانلارنىڭ غېمىنى ئازايتىڭلار، ئاجىزلارنى بوزەك قىلماڭلار، ئۆلىمالارنى ئىززەتلەڭلار، ياخشىلار بىلەن بىر سەپتە تۇرۇڭلار، يامانلاردىن يىراق تۇرۇڭلار. ئۆز ئىشى بىلەن ئالدىراش كىشىلەرگە دەخلى قىلماڭلار. ئاللاھ ۋە پەرىشتىلەر گۇۋاھ بولسۇنكى، كىمدە - كىم ئاللاھنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلسا ئۇنى ھەرگىزمۇ كەچۈرمەيمەن.» ھەممەيلەن: «پەرمان بەردارمىز، جېنىمىز ۋە تېنىمىز ئالىيلىرىغا تەسەددۇق» دېيىشتى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىشتى ۋە ئاۋۋالقىدەكلا ئۆزى بىلگەن سەنەمگە دەسسەپ

رەئىيەتنى شىلىشنى داۋام ئەتتۈردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا نۇشرۋاننى گۆدەك چاغلاپ، «نۇشرۋاننى تەختكە بىز چىقارغان، شۇڭا نۇشرۋاننى پادىشاھ دېسەكمۇ بولىدۇ، دېمىسەكمۇ بولىدۇ» دەپ ئويلاشتى. نۇشرۋان ھېچ نەرسىدىن بىخەۋەردەك ئۇلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىگە سۈكۈت قىلدى. شۇ تەرىقىدە بەش يىل ئۆتتى.

سۇ باشلىرىدىن بىرەيلەننى نۇشرۋان ئادىل ئەزەربەيجان ۋىلايىتىگە ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ كىشى تولىمۇ دۆلەتمەن بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتتە ئۇنىڭدىنمۇ كاتتىراق سۇ باشى يوق ئىدى. چەۋەندازلىق، قورال - ياراغ ۋە باشقا جەھەتلەردە ھېچبىر بەگ - تۆرە ئۇنىڭغا تەڭداش بولالمايتتى. بۇ كىشى ئۆزى ھۆكۈمدارلىق قىلغان شەھەردە بىر قەسىر ۋە بىر چاھار باغ بىنا قىلىشنى ئويلاپ يۈرەتتى. شەھەر سىرتىدا بىر ئاغىچىغا تەۋە بىر پارچە زېمىن بار ئىدى. بۇ زېمىن شۇنچىلىك چوڭ ۋە مەنپەئەتلىك ئىدىكى، بۇ زېمىننىڭ ھوسۇلى بۇ ئاغىچا ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ پادىشاھ بەلگىلەپ بەرگەن ئومۇمىي سېلىق مىقدارىنى تۆلەپ دېھقانلارغا ئىش ھەققى بېرىشىگە يېتىپ يەنە ئاشاتتى. ئاشقان قىسمىنى خەجلىسە بىر كۈنىگە تۆت نان توغرا كېلەتتى. ئۇ ئاغىچا بۇ ناننىڭ بىرىنى باشقا يېمەكلىككە تېگىشەتتى، بىرىنى چىراغ مېيىغا تېگىشەتتى، قالغان ئىككىسىنى ناشتىلىق ۋە كەچلىك قىلاتتى. كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ ئاز - تولا كېيىم - كېچەك ئەكېلىپ بېرىپ تۇراتتى. ئەمما ئۇ ئاغىچا ئۆز كۆلبىسىدىن چىقماي زاھىدلارچە غورىگىل ياشايتتى. كۈندىلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئەمەلدارنىڭ كۆزى مۇشۇ يەرگە چۈشتى ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالماقچى بولدى. ئۇ مومايغا كىشى ئەۋەتىپ: «بۇ يەرنى سېتىپ بېرىڭ، ئۇ يەر ماڭا لازىم بولۇپ قالدى» دېدى. بىچارە ئاغىچا جاۋابەن: «بۇ يەرنى ساتالمايمەن، ماڭا بۇ يەر تېخىمۇ لازىم، دۇنيادا مۇشۇ يەر مېنىڭ يېگانە بايلىقىم،

هایاتلىقمىنىڭ مەنبەسى ۋە يىلتىزى، ھېچكىممۇ ئۆزىنىڭ يىلتىزىنى ساتمايدۇ» دېدى. ئۇ ئادەم: «بۇ يەرنىڭ ھېسابىغا تەڭگە بېرىمسىز ياكى مەنپەئەتتە مۇشۇنىڭغا باراۋەر زىمىن بېرىمسىز» دېدى. مومای: «بۇ زىمىن ماڭا ئاتامدىن مىراس قالغان، بۇ يەر سۇغا يېقىن، قوشنا - قولۇملارمۇ ماڭا شۇنداق ئىجىل، سەن ھەرقانچە قىلساڭمۇ ماڭا بۇنداق زىمىن بېرەلمەيسەن، زىمىنىمغا قول تەگكۈزگۈچى بولما.» دېدى. ھېلىقى سۇ باشى مومايىنىڭ گېپىگە پىسەنت قىلماي ئۇنىڭ زىمىنىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋالىدى ۋە چۆرىدەپ تام سوقتى. ھېلىقى مومای پاناھسىز قېلىپ مۇشكۈلاتتا قالدى ۋە ھېلىقى ئەمەلدار بېرىدىغان يەرنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بىر مەزگىلدىن كېيىن ئۇ ھېلىقى ئەمەلدارنىڭ يېنىغا بېرىپ: «پۇل بەرگىن ياكى باراۋەر مۇلۇك بەرگىن» دېدى. ئۇ كىشى مومايغا نەزەر كۆزىنىمۇ سېلىپ قويماي مومايىنى قوغلاپ چىقاردى ۋە ئۇ ئەمەلدار ھۆزۈرىغا يېقىن كېلىشكە رۇخسەت قىلمىدى. ئەمما ئۇ ئەمەلدار ھەر نۆۋەت ئوۋغا چىققاندا ياكى بەزمىگە ماڭغاندا ھېلىقى مومای ئۇنىڭ ئۆتەر يولىدا تۇرۇۋېلىپ: «پۇلۇمنى بەرسەڭ بولمامدۇ» دەپ توۋلايتتى. ئۇ پىسەنتنىمۇ قىلماي نېرىدىن ئۆتۈپ كېتەتتى. مومای ئۇنىڭ ياساۋۇللىرىغا ياكى غوجىدار - ھەقەمسايىلىرىگە بۇ گەپلەرنى دېسە ئۇلار ھەمىشە: «خاتىرجەم بول ئانا، بىز بۇنى ئۇنىڭ سەمىگە سېلىپ قويايلى» دەيتتى. مۇشۇ تەرىقىدە ئىككى يىل ئۆتتى.

ھېلىقى بىچارە مومای تولىمۇ مۇشكۈلاتتا قالدى. ئادالەتنى ئىستىگەنىدى ئۇنىڭغا يېقىن كەلمىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئەمەلدارىنىڭ ئىنساپقا كېلىپ قېلىشىدىن ئۈمىد ئۈزمىدى. ئۇ ئۆز - ئۆزىگە: «قىزارتىلمىغان تۆمۈرنى قانداقمۇ سوققىلى بولسۇن؟ ئاللاھتائالا غوجامنىڭ غوجىسىنى يارىتىشتىن ئاجىز ئەمەس. بۇ مەلئۇن نۇشىرۋان ئادىلنىڭ قولىدىكى ئاددىي خىزمەتچىدۇر ھەقچان. ئەگ ياخشىسى مادائىنگە بېرىپ نوشىرۋانغا ئۆزۈمنىڭ

ئۇۋالچىلىقىدىن دەرد ئېيتىپ باقاي، ئادالەتنىڭ نۇرى شۇ يەردىن كۆتۈرۈلۈپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ كۆڭلىدىكىنى ئىنسى ـ جىنغا تىنماي مىڭبىر جاپا ـ مۇشەققەتتە ئازەربەيجاندىن مادائىنگە كەلدى. سوراشتۇرۇپ يۈرۈپ نۇشىرۋاننىڭ ئوردىسىغا بېرىپ ئوردا دەھشىتىگە قارىغىنىچە، ئازەربەيجاندا مېنى ۋالىينىڭ قو- رۇسىغىمۇ كىرگۈزۈشمىدى. بۇ ۋالىيغۇ نۇشىرۋاننىڭ ئالدىدا ئاددىيغىنا بىر خىزمەتچى. قانداق قىلسام بۇ دۇنيادا ھۆكۈمراد- نىڭ ھۇزۇرىغا كىرگىلى بولار؟ ئەڭ ياخشىسى يېقىن ئەتراپتىكى بىر جايغا چۈشۈپ پايلاپ تۇراي. ئېھتىمال پادىشاھ سىرتلارغا چىقار. شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئېتىنىڭ تۇيىقى ئاستىدا يۈكۈنۈپ تۇرۇپ ئەرز ـ دادىمنى بايان قىلاي» دېدى.

ئويلىمىغاندا مومانىڭ يېرىنى تارتىۋالغان ئەمەلدار ئوردىغا كېلىپ قالدى. شۇ كۈنلەردە نۇشىرۋان شىكارغا جابدۇندى. موماي نۇشىرۋاننىڭ ئوۋغا چىققان كۈنىدە سوراشتۇرۇپ يۈرۈپ شىكار بولۇۋاتقان جايغا يېقىن باردى ۋە مەڭگەنلىك كەينىدە بىر كىچە تۇنەپ چىقتى. ئەتىسى نۇشىرۋان ياساۋۇل ھەم مەھرەملەر- نىڭ ھەمراھلىقىدا كەڭ دالاغا يېيىلىپ ئوۋغا كىرىپ كەتتى. بىر كەمدە نۇشىرۋان بىر قوراللىق نۆۋكەرنىڭ ئارقىسىدىن ئات چاپتۇرۇپ ئولجىنى قوغلاپ كېلىۋاتقاندا موماي پادىشاھنىڭ يال- غۇز ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ مەڭگەنلىكتىن شاھ تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى. ئۇ شىكايەتنامىنى كۆتۈرگىنىچە «داد پادىشاھى ئالەم، كەمىنە بىچارىگە ئاتىدارچىلىق قىلغىن، ئەرزىمنى كۆرۈپ چە- قىپ ھالىمغا يەتكىن» دېدى. نۇشىرۋان مومايغا ۋە ئۇنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە قاراپ ئىشىنىڭ ئېغىرلىقىنى پەملىدى. ئۇ ئېتىنى دېۋىتىپ ئۇنىڭ يېنىغا باردى ۋە شىكايەتنى ئېلىپ كۆرۈپ چىقتى. مومانىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئاڭلىدى. ئۇ كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ «ئەي ئانا، ئەمدى قورقما، بۇنىڭدىن مۇقەد- دەم بۇ سېنىڭ ئىشىڭ بولغان بولسا، ئەمدى بۇ بىزنىڭ ئىشىمىز-

غا ئايلاندى. بۇنى بىر ياقلىق قىلىش بىزنىڭ مەجبۇرىيىتىمىز. بىز سېنى رازى قىلىمىز ۋە ماكانىڭغا قايتۇرىمىز. بۇ يەردە ئارام ئالغاچ ھاردۇقۇڭنى ئېلىۋال» دېدى. ئۇ ئەتراپقا قاراپ مەپىكەشـ-نىڭ بىر خېچىردا كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى ۋە ئۇنى چاقىرىپ: «چۇشكىن، ماۋۇ موماينى قېچىرىڭغا مىندۇرۇپ ئاۋۇ مەھەللىگە ئاپار ۋە دورغىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ قايتىپ كەل. شىكاردىن قايتقىنىمىزدا ئۇنى مەھەللىدىن ئېلىپ شەھەرگە ئاپار ۋە بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرغىن. مەن ئۇنى چاقىرتقۇچە ئۇنىڭغا ھەر كۈنى ئىككى ماڭۇند نان، بىر ماڭۇند گۆش بېرىڭلار. يەنە ھەر ئايدا خىراجەتكە خەزىنىدىن بەش دانە ئالتۇن دىنار بېرىڭلار» دېدى. مەپىكەش ئىشلارنى شاھنىڭ دېگىنى بويىچە بېجىردى.

شىكاردىن قايتقاندىن كېيىن پادىشاھ نۇشىرۋان كېچەيۇ كۈندۈز قاتتىق ئويلىنىپ، ۋەزىر - ۋۇزرالارغا تايانماي تۇرۇپ ئاشۇ موماينىڭ ئۇۋالچىلىقىنى دەللىلەشنىڭ چارىسىنى تېپىشقا تىرىشتى. بىر كۈنى كۈن پېشىندىن قايرىلغاندا نۇشىرۋان ئوردىـ-دا ئادەم قالمىغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بىر خىزمەتكارنى بۇيـ-رۇپ ئىشەنچلىك مەھرىمىنى چاقىرتىپ كەلدى. پادىشاھ ئۇنىڭـ-غا: «ئەي مەھرەم، ساڭا سىر ئەمەسكى، قولۇمدا سانسىزلىغان جەسۇر ياساۋۇللار تۇرۇپتۇ. ئەمما مەن شۇلارنىڭ ئىچىدىن سېنى بىر خىزمەتكە سېلىشقا تاللىۋالدىم. سەن خەزىنىدىن ئازراق خىراجەت ئېلىۋېلىپ ئەزەربەيجان ۋىلايىتىگە بارغىن. ئەڭ ياخـ-شىسى ئاشۇ ۋىلايەتنىڭ پۇستانى يېرىگە بېرىپ 20 كۈن تۇرغىن. سەن ئۇلارغا بىر قاچقۇن مەھرەمنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىڭنى ئېيتـ-ساڭ بولىدۇ. سەن ئامال قىلىپ ھەر خىل كىشىلەر بىلەن پاراڭلاشقىن، كەيپ ياكى سەگەك قىياپەتلەردە ئۇلار بىلەن بىللە ياشىغىن ۋە ئۇلار بىلەن بولغان سۆھبەتلىرىڭدە پالانى موماينى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرگىن. ئۇ ئىلگىرى ئاشۇ شەھەرنىڭ پۇستانى يېرىدە تۇرغان، ھازىر غايىب بولغان ئوخشايدۇ. سەن ئامال

قىلىپ ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكىنىنى، ئۇنىڭ ھېلىقى زېمىنىغا نېمە دېشۋارچىلىق كەلگەنلىكىنى سوراشتۇرغىن. كىشىلەردىن ئاڭلىغان سۆزلىرىڭنى تامام ئەستە تۇتۇۋال ۋە قايتىپ كېلىپ ماڭا خاتاسىز يەتكۈز. بۇ سېنىڭ ھەقىقىي ۋەزىپەڭ. ئەمما ئەتە مەن سېنى ئوردىغا چاقىرتىپ بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا ساڭا ئوچۇق ـ ئاشكارا تاپشۇرۇق بېرىمەن. ئەمدى بېرىپ خەزىنىدىن ئازراق خىراجەت ئېلىۋال ۋە ئازەربەيجانغا جابدۇن. بارغانلىكى شەھىرىڭدە ئاشلىق ۋە مېۋىلەرنىڭ بۇ يىلقى ھوسۇل بېرىش ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىل ۋە تەپسىلىي خاتىرىلىۋال. ئاپەت بولغان ـ بولمىغانلىقىغا، يايلاق ۋە شىكار مەيدانلىرىغا دائىر ئەھۋاللارغا كۆز قىرىڭنى سېلىپ ئۆتكىن. ھايال بولماي قىلىپ كەل ۋە كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىڭنى ماڭا تولۇق مەلۇم قىل. سېنى بۇ ئىشقا ئەۋەتىشىمدىكى ھەقىقىي سىرنى ھېچ ئىنسان بىلمەسۇن» دېدى. مەھرەم تىزلىنىپ: «ئەمرىڭ قۇللۇق» دېدى.

ئەتىسى نۇشىرۋان ئادىل ئىشلارنى يۇقىرىقىدەك جۇندىدى. ھېلىقى مەھرەم ئۆز مەنزىلىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ كۆرسەتىلگەن جايدا 20 كۈن تۇرۇپ ئۇچرىغانلىكى كىشىدىن ھېلىقى موماينى سۈرۈشتۈردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىردەك: «ئۇ ھەقىقەتەنمۇ داڭدار ئائىلىنىڭ پەرزەنتى بولۇپ، تولىمۇ سۈلكەتلىك ئايال ئىدى. ئىلگىرى ئۇنىڭ ئۆز مەھبۇبى ۋە پەرزەنتلىرى بىلەن بىللە تۇرغانلىقىنى كۆرەتتۇق؛ كېيىن مەھبۇبى ۋە پەرزەنتلىرى تامام ئۆلۈپ كەتتى. ئۇ مىراس زېمىنىدا تىكەندەك يالغۇز قالدى. ئۇ ئاشۇ يېرىگە بىر دېھقانىنى يالاپ يەردىن چىققان ھوسۇل بىلەن پادىشاھقا سېلىق، دېھقانغا ئىش ھەققى تۆلەيتتى، قالغىنى ئۇنىڭ بىر كۈنىگە تۆت نادىن توغرا كېلەتتى ۋە شۇ تەرىقىدە كېلەر يىلدىكى ھوسۇلغا ئۇلىشاتتى. ئۇ بىر نېمىغا باشقا ئوزۇق تېگىشەتتى، بىر نېمىغا چىراغ مېيى ئالاتتى، قالغان ئىككىسىنى ناشتىلىق ۋە كەچلىك قىلاتتى. ۋالىي راۋاقلىق ۋە كۆركەم چاھار

باغلىق ئىمارەت سالماقچى بولدى ۋە ئۇنىڭ ئاشۇ زېمىننى زوربىغا تارتىۋېلىپ ئۆزىنىڭ باغلىق يېرىگە قوشۇۋالدى. ۋالىي بۇ يەرنىڭ بەدىلىگە پۇلمۇ بەرمىدى، يەرمۇ بەرمىدى. ئىككى يىلدىن بۇيان ئۇ موماي ۋالىينىڭ يېنىغا تولا بېرىپ يىغا ـ زار قىلىپ پۇل تەلەپ قىلغان بولسىمۇ ھېچكىم پەرۋا قىلمىدى. ئىلگىرى ئۇ مۇشۇ شەھەردە يۇرگەن، ھازىر نەگە كەتتىكىن غايىب بولدى. ئۇنىڭ ئۆلۈك ـ تىرىكلىكىنىمۇ بىلمەيمىز» دېيىشتى.

شۇنداق قىلىپ، ھېلىقى مەھرەم پايتەختكە قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا نۇشىرۋان ئوردىدا مەمۇرلارنى قوبۇل قىلىۋاتقانىدى. ئۇ ئوردىغا كىرىپلا نۇشىرۋان ئادىلغا ئېگىلىپ تازىم قىلدى. نۇشىرۋان ئۇنىڭغا: «قېنى، كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىڭنى تامام سۆزلىگىن» دېدى. مەھرەم ئېيتتى: «سېنىڭ دانالىقىڭدىن مەملىكەتتىكى زىرائەتلەر ناھايىتى ياخشى ئۆسۈپتۇ، ھېچقانداق ئاپەت بولماپتۇ، يايلاقلاردا چۆپلەر بولۇق، شىكار مەيدانلىرىدا ئولجىلار تولۇق تۇرۇپتۇ». پادىشاھ: «ئاللاھقا شۈكرانىلەر بولسۇن! سەن ياخشى خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭ» دېدى. قوبۇل تۈگەپ ئوردىدا ئادەم قالمىغاندا پادىشاھ مەھرەمنى چاقىرىپ سۆرۈشتۇرۇۋىدى مەھرەم ئاڭلىغانلىرىنى تولۇق بايان قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نۇشىرۋان ئادىل ھېلىقى مومانىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ تامامەن توغرا ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇردى. كۆڭلى بىئارام بولۇپ كۇن ـ تۈنلىرى خاتىرجەم ئۇخلىيالمىدى. بىر كۈنى سەھەردە پادىشاھ ھېلىقى ۋالىينى ئوردىغا چاقىرتىپ «تۆرىلەر كىرىپ كەلگەندە پوكۈنى كىشىنى كۆرسەڭ شۇ كىشىنى ساراي سەيناسىدا مەن چاقىرتقۇچە تۇتۇپ تۇرغىن» دېدى.

بارلىق بەگ ـ تۆرىلەر ۋە ئىمام ـ ئاخۇنلار قوبۇلخانىغا كېتىۋاتقاندا ھېلىقى ۋالىي نۇشىرۋاننىڭ دېگىنىدەك قىلدى. نۇشىرۋان چىقىپ ۋەزىرلەرنى كۆزدىن كەچۈردى. بىر كەمدە تۆرىلەرگە بۇرۇلۇپ: «مەن سىلەردىن بىر ئىشنى سوراپ كۆرەي،

ئۆزۈڭلارنىڭ دانالىقى ۋە پەزىل كەرەمى بىلەن راستىنى ئېيتىڭلار» دېدى. ھەممەيلەن بىر دەك: «قۇللۇق ئالىيلىرى» دېيىشتى. پادىشاھ سورىدى: «بىر كىشى ئازەربەيجاندا ئەمەلدار بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ بايلىقى ئالتۇن دىنارغا سۇندۇرۇلسا قانچە بولار؟» ئۇلار ئېيتتىكى: «بىر چەتكە تاشلاپ قويۇپ كېرەك قىلمايدىغان مۇلكى 200 تۇمەن دىنار چىقار». ئۇ يەنە سورىدى: «ئۆزي بىساتى ۋە تەئەللۇقاتلىرىچۇ؟»، ئۇلار ئېيتتىكى: «50 تۇمەن دىنار قىممىتىدە ئالتۇن ـ كۈمۈش بىساتلىرى بولۇشى مۇمكىن». پادىشاھ يەنە سورىدى: «ئۇنچە ـ مارجانلىرىچۇ؟» ئۇلار ئېيتتى: «60 تۇمەن دىنار.» يەنە سورىدى: «گىلەم ۋە باشقا ھەشەم بۇيۇملىرىچۇ؟» ئۇلار: «30 تۇمەن دىنار» دېيىشتى. ئۇ يەنە سورىدى: «زېمىن، قورۇق ۋە چاھار باغلىرىدىن قانچىلىكى بار؟»، ئۇلار ئېيتتى: «خۇراسان، ئىراق، بەسرە، ئەزەربەيجان قاتارلىق جايلاردىكى ھەممىلا قەلئە، يۇرتلاردا ئۇنىڭ يەتتە ـ سەككىز، ھەتتا ئونلاپ چاھار باغلىرى، تۇگمەنلىرى، سارايلىرى، ھور مۇنچىلىرى ۋە قورۇقلىرى بار». ئۇ يەنە سورىدى: «قانچىلىك ئات ۋە قېچىرى بار؟»، ئۇلار ئېيتتى: «ئۇچ تۇمەن»، ئۇ سورىدى: «قويىچۇ؟»، ئۇلار: «20 تۇمەن» دېدى. ئۇ يەنە سورىدى: «تۆگىچۇ؟» ئۇلار دېدى: «ئۇچ تۇمەن». ئۇ سورىدى: «قۇل ۋە ئىشلەمچىلىرى قانچىلىك چىقار؟» ئۇلار ئېيتتىكى: «تۈرك، رۇم، ھەبەش بولۇپ 1700 مەھرىمى بار، ھۆسن ـ رۇخسارى ئاينى خىجىل قىلغۇدەك 400 چۆرىسى بار». پادىشاھ نۇشىرۋان سۆزلىدى: «بىراۋ شۇنچە بايلىققا تىنىپ كەتسۇن، شۇ ھالدا ھەر كۈنى 20 لىگەندە گۆش، تاتلىق ـ تۇرۇم يېسۇن، يەنە بىراۋ ئاللاھنىڭ مۆئمىنى بولۇپ قېرى ۋە ئاجىز، تەنھا، يۆلەنچۈكسىز ھالدا ھەر كۈنى ئىككى نانىنى ناشتىلىق ۋە كەچلىك غىزا قىلىپ يېسۇن، ناۋادا ئاشۇ بايلىققا تىنىپ كەتكەن كىشى يەنە بىر قېرى كىشىنى مەجبۇرىي

نانسز قويغان بولسا ئۇنىڭغا قانداق جازا بېرىلىشى كېرەك؟»
ھەممەيلەن بىر ئېغىزدىن: «ئۇنداق ئىنساپسىزغا جازانىڭ ھەر-
بىر تۈرىدىن تولۇق بېرىش كېرەك. ئۇنداق كىشىگە ھەرقانچە
جازا بەرسىمۇ ئازلىق قىلىدۇ» دېيىشتى. نۇشىرۋان ئېيتتى:
«ئاشۇ كىشىنىڭ تېرىسىنى سويۇۋېلىپ گۆشىنى ئىتقا تاشلاپ
بېرىڭلار. تېرىسىگە سامان تىقىپ ئوردا قوۋۇقى ئالدىغا يەتتە
كۈن ئېسىپ قويۇڭلار. بۇگۈندىن ئېتىبارەن كىمدە - كىم
رەئىيەتنى ئانىي تاپسا، باشقىلارنىڭ بىر تال سامان، بىر چۆجە
ياكى بىر تال دان چاغلىق نەرسىسىنى مۇتتەھەملىك بىلەن تارتى-
ۋالسا بىرەرى شىكايەت قىلغىان ھامان زۇلۇم قىلغۇچى
مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە دۇچار بولىدۇ».

نۇشىرۋان مەيكەشكە ھېلىقى موماينى ئەپكېلىشنى بۇيرۇ-
دى. ئارقىدىنلا بەگلەرگە مۇنداق دېدى: «بۇ مەزلۇم زۇلۇمغا
ئۇچرىغۇچىدۇر. زۇلۇم قىلغۇچى تېگىشلىك جازاسىنى
تارتتى». ئاندىن ئۇ ئازەربەيجانغا ئەۋەتىلگەن مەھرەمگە قاراپ
«ئەي مەھرەم، مەن سېنى ئازەربەيجانغا نېمىگە ئەۋەتتىم؟» دې-
دى. ئۇ ئېيتتىكى: «مۇشۇ موماينىڭ ئەھۋالىنى ۋە ئۇنىڭغا
ئۇۋال بولغان - بولمىغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىقىشقا، شاھ ئالىيلە-
رىغا ھەقىقىي بولغان ئاخبارات ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتىلگە-
نىمەن.» ئارقىدىنلا نۇشىرۋان بەگ - تۆرىلەرگە مۇنداق دېدى:
«شۇڭا كۆڭلۈڭلاردا شەك قالمىسۇنكى مەن بۇ جازانى كاللامغا
نېمە كەلسە شۇ بويىچىلا بېرىۋاتقىنىم يوق. بۇگۈندىن ئېتىبارەن
زۇلۇم قىلغۇچىلارنىڭ تېتىدىغىنى قىلىچمىنىڭ ئۆتكۈر تىغى
بولىدۇ. مەن ساغلىقنى ۋە پاقلان - قوزىلارنى بۆرىلەرنىڭ ھۇجۇ-
مىدىن ساقلاپ قېلىشىم، ئاچ كۆز تويماسلارنىڭ تىلىنى كېسە-
شىم، شۇملۇق ۋە ياۋۇزلۇقنى يەر يۈزىدىن يوقىتىپ، دۇنياغا
ئادالەت ۋە باراۋەرلىك نۇرىنى سېپىشىم لازىم. چۈنكى بۇ مەن
تۇغۇلغاندا ماڭا يۈكلەنگەن ۋەزىپە. ئەگەر ئىنسانلار ھەممىسى

قىلماقچى بولغان ئىشنىڭ ھەممىسى دۇرۇس ئىشلار بولسىدى، ئاللاھ يەر يەزنىگە ئۆزىنىڭ سايىسىنى ئەۋەتىپ ئۇلارغا ھۆكۈمراڭلىق قىلمىغان بولاتتى. شۇڭا ئۆزۈڭلارنى بۇ خىل دەھشەتلىك قىسمەتكە مۇپتىلا قىلغۇچى يامانلىقلارنى قىلىشتىن ھەزەر ئەيلەڭلار». قوبۇلخانىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى پادىشاھنىڭ كەسكىن لىكى ۋە سۆزىدىن ئەيمىنىپ لاغىلداپ تىترەپ كېتىشتى. نۇشىرۋان ھېلىقى مەزلۇمغا قاراپ: «سېنى ئانىي تاپقان كىشىنى قاتتىق جازالىدىم. ئۇنىڭ تۇرالغۇسى ۋە سېنىڭ زېمىنىڭنى قوشۇپ ياسالغان چاھار بېغىنى ساڭا ھەدىيە قىلىمەن. ساڭا يەنە ئازراق چارۋا ۋە ئالتۇن دىنار بېرىمەن. شۇنىڭ بىلەن سەن مەن بەرگەن لەۋھەنى ئېلىپ يۇرتۇڭغا سالامەت قايتالايسەن. ئوقۇغان نامىزىڭدا دۇئا قىلغاندا بەلكىم مېنىمۇ ياد ئېتەرسەن» دېدى. ئاندىن بەگ ـ تۆرىلەرگە قاراپ سۆز قىلدى: «نېمە ۋەجىدىن ئوردىنىڭ قوۋۇقى زۇلۇم قىلغۇچىلارغا داغدام ئوچۇق؟ زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىلارغا ئېتىكلىك؟ نۆۋۈكەرلەر ۋە دېھقانلار مېنىڭ خادىملىرىم. ئۇلار مېنىڭ ئەمگەك قىلىدىغان كۈچلىرىم. دېھقانلار ئاشلىق تېرىيدۇ، نۆۋۈكەرلەر بۇنى يەيدۇ. شۇڭا مەمۇرلار نەۋكەرلەرگە قارىغاندا ئاشلىق تېرىغۇچىلارغا ئۆڭلۇقراق بولۇشى لازىم. ھازىر شۇنداق بىر خىل ئىللەت، ئۇدۇمغا ئايلانمىغان قىلىق چىقتى: ھەر قېتىم زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىلار ئوردىغا شىكايەتكە كەلسە مېنىڭ ئالدىمغا كېلىشتىن توسۇپ قويۇلۇۋاتىدۇ. ئەگەر مۇشۇ مەزلۇم ئوردىغا كىرەلىگەن بولسا ئۆۋ مەيدانىغا بېرىپ يۇرمەيتتى». شۇنىڭ بىلەن نۇشىرۋان ئادىل ئوردا قوۋۇقىدىكى قوڭغۇراققا يەتتە ياشلىق بالىنىڭ قولىمۇ يەتكۈدەك قىلىپ زەنجىر ئېسىپ قويۇشنى ئەمىر قىلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئوردىغا ئەرز ـ شىكايەتكە كەلگەن ھەرقانداق كىشى ئوردا باشبۇغىنىڭ ئالدىغا بېرىپ يۇرمەيلا زەنجىرنى تارتسا قوڭغۇراق جاراڭلايدىغان، نۇشىرۋان بۇ دەۋاگەرنى قوبۇل قىلىپ ئەرز ـ دادىنى

ئاڭلىغاندىن كېيىن ئادىل ھۆكۈم چىقىرىدىغان بولدى. بۇ چارە ھەقىقەتەنمۇ ئەملىدە يۈرگۈزۈلدى.

بەگ ـ تۆرىلەر ۋە سۇ باشلىرى ئوردىدىن ئۆز قەسىرلىرىگە قايتقاندىن كېيىن دەرھال غوجىدارلىرىنى ۋە خادىملىرىنى چاقىرتىپ مۇنداق دېيىشتى: «مۇشۇ ئون يىل مابەينىدە قانچىلىك مال ـ دۇنيا شىلتۇالغانلىقىمىزغا قاراپ چىقىڭلار. قانچىلىك خۇن دەۋاسىغا قەرزدار ئىكەنلىكىمىزنى، كەيپىچىلىكتە ۋە سەگەك ھالىتىمىزدە كىملەرگە زىيان سالغانلىقىمىزنى ئېنىقلاپ چىقىڭلار ھەمدە ئاشۇ دەۋاگەرلەر ئوردىغا بىزنىڭ ئۇستىمىزدىن شىكايەت قىلغۇچە ئۇلارنى رازى قىلىپ ئاغزىنى تۇۋاقلىۋېتىڭلار». شۇنىڭ بىلەن بۇ خادىملار ئىسىگە ئالالىغىنىچە ئۆزلىرى جەبىر ـ زۇلۇم قىلغان كىشىلەرنى ئىزدەت ـ ئىكرام بىلەن چىللاپ كېلىپ ياكى ئۆيلىرىگە پەتىگە بېرىپ ھەممىسىنى رازى قىلىشتى. يەنە تۆلەم ئالغان، رىيازىتىگە چۈشلۇق كۆڭلى ئەمىن تاپقان كىشىلەردىن قايتا دەۋا قىلسا دەۋاسىنىڭ باتىل (بىكار) بولۇشى ھەققىدە تىلخەتلەر ئېلىشتى. شۇ تەرىقىدە تۇشرۇڭان ئادىلىنىڭ دۆلىتىدە تەرتىپ ئىزىغا چۈشتى، زۇلۇم يوقالدى. جاھان شۇنچىلىك ئەمىنلىككە تولدىكى يەتتە يىلغىچە بىرەر ئىنسان ئوردىغا شىكايەتكە كەلمىدى.

يەتتە يىلدىن كېيىنكى بىر كۈنى قوبۇلخاندا ھېچكىم قالمىغاندى، ماڭىدىغانلارنىڭمۇ ھەممىسى مېڭىپ بولۇشقانىدى. نۆكەرلەرمۇ نەيزىلىرىگە يۆلەنگىنىچە مۈگدەپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئەنە شۇ چاغدا ئۇشتۇمتۇتلا قوڭغۇراق جاراڭلىدى. تۇشرۇڭان قوڭغۇراق ئاۋازىنى ئاڭلاپ دەرھاللا ئىككى چاكارنى قاراپ بېقىشقا ئەۋەتتى. ئۇلار ئوردا قوۋۇقىغا بېرىپ قارىسا قۇرۇق سۆڭەك ۋە پۇتۇن بەدىنىنى يېغىر قاپلىغان بىر قوتۇر ئېشەك قوۋۇق ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ قوڭغۇراقنىڭ زەنجىرىگە ھەدەپ دۈمبىسىنى سۈركەۋاتقانىكەن. قوڭغۇراقنىڭ جاراڭلىشى شۇنىڭدىن

ئىكەن. ئۇلار قايتىپ بېرىپ: «ھېچكىم ئەرز قىلماپتۇ، پەقەت ئۇستى - بېشىنى يېغىر بېسىپ كەتكەن بىر قوتۇر ئېشەك قىچىشقان يېرىنى زەنجىرگە سۈركەۋېتىپتۇ» دېدى. نۇشىرۋان ئېيتتى: «ھەي كالۋالار، ئىش سىلەر ئويلىغاندەك ئۇنداق ئاددىي ئەمەس. بېرىپ ياخشىراق قاراپ بېقىڭلارچۇ: مۇشۇ قوتۇر ئېشەكمۇ ئادالەتكە تەشنا بولۇپ كەلگەن. سىلەر بېرىپ ئاشۇ ئېشەكنى يېتىلەپ بازارغا ئاپىرىڭلار ۋە كۆرگەنلىكى كىشىدىن ئېشەكنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتۇرۇڭلار. ئاندىن قايتىپ ماڭا مەلۇم قىلىڭلار». ھېلىقى ئىككى چاكار ئېشەكنى يېتىلەپ بازارغا ئاپاردى. ۋە كىشىلەردىن بۇنىڭ ئىگىسىنى سۈرۈشتە قىلدى. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىزدىن «ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمىزكى بۇ شەھەردە بۇ ئېشەكنى بىلمەيدىغان كىشى يوق» دېيىشتى. چاكارلار: «بۇ ئېشەك تۇغرىسىدا نېمىلەرنى بىلىسىلەر؟» دەپ سورىۋىدى كىشىلەر: «بۇنىڭ ئىگىسى ئەسلىدە بىر كىرچى ئىدى. ئۇ دائىم كىشىلەرنىڭ يۇدۇرىدىغان كىرلىرىنى مۇشۇ ئېشەككە ئارتىپ كىر يۇيىدىغان جايغا ئېلىپ باراتتى. كەچقۇرۇنلۇقى كىيىملەرنى ئارتىپ يېنىپ كېلەتتى. بۇ ئېشەك قاۋۇل ۋە كۆچتۇڭگۇر ۋاقىتلاردا ئىگىسى ئۇنى ياخشى باققانىدى. ئەمدى قېرىپ كۆچىدىن قالغاندا ئىگىسى ئۇنى كېرەك قىلماي ئۆيدىن قوغلىۋەتتى، بۇنىڭغىمۇ بىرەر يىل بولۇپ قالدى. ئۇ كۈنلەپ - تۈنلەپ كوچا - كويلاردا، بازار رەستىلەردە ۋە تۇرالغۇلار ئارىلىقىدا قاڭقىپ يۈرىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئېچ ئاغرىتقانلىرى بىرەر ئىككى باغلام بېدە - چۆپ بېرىپمۇ قويىدۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئىككى كۈندىن بېرى بىرەر چىشلەم چۆپ يېگەنلىكىنى ياكى بىرەر يۇتۇم سۇ ئىچكەنلىكىنى بىلمەيمىز» دېيىشتى.

بۇ ئىككى چاكار ئۇچرىغانلىكى كىشىلەردىن سورىسا ھەممىسى ئاساسەن ئوخشاش جاۋاب بېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تېزلا قايتىپ ئاڭلىغانلىرىنى شاھقا يەتكۈزدى. نۇشىرۋان ئادىل:

«مەن سىلەرگە بۇ ئىشەك تەڭسىزلىك ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كەلگەن، دېمەپمىدىم؟ ئەتە ھېلىقى كىرچىنى ۋە تۆت سەركارنى بىللە ئېلىپ كېلىڭلار. ئەگەر مۇڭاپىق تېپىلسا ئۇلارنى جازالايمەن» دېدى. ئەتىسى چاكارلار يارلىق بويىچە ئىش كۆردى ۋە كىرچى، ئىشەك، سەركارلارنى شاھ ئالدىدا دەرقەمتە قىلىشتى. نۇشىرۋان كىرچىغا قاراپ: «ئاڭلىشىمچە بۇ ئىشەك ساغلام ۋە كۈچلۈك ۋاقىتتا سەن ئۇنىڭغا ياخشى قارىپسەن. ئۇ قېرىپ كۈچىدىن قالغاندا ئۇنىڭ بىلەن كارىڭ بولماپتۇ ۋە ئۇنى ئۆيۈڭدىن قوغلاپ چىقىرىپسەن. ئۇنىڭ ساڭا 20 يىل ئىشلىگەن ھەققى نەگە كەتتى؟» دېدى. ئارقىدىنلا بۇ كىشىنى 40 قامچا ئۇردى ۋە: «مۇشۇ ئىشەك ھاياتلا بولسا ئۇنى ھەر كۈنى مۇشۇ تۆتەيلەننىڭ يەيدىغان نېنى بىلەن تويغۇچە ھەلەپ ئېتىپ بېرىپ باقىسەن. ئۇنداق قىلمىغانلىقىڭنى بىلىپ قالسام مەندىن رەنجىمە. يادىڭدا بولسۇنكى، پادىشاھلار ھەر زامان ئاجىزلارنىڭ ھەققىنى ئويلايدۇ، مەمۇرلار، زېمىنداركلار ۋە مەھرەملەرنىڭ ئىش - كۈشلىرىگە نازارەتچىلىك قىلىدۇ. چۈنكى ئۇلار پانىي ئالەمدىكى نام - شەرىپى ۋە باقىي ئالەمدىكى شاپائەت بىلەن ھېسابلىشىدۇ» دېدى.

باجگىرلار ۋە زېمىندارلارنىڭ چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كېتىپ تەسىرىنىڭ زورىيىپ كېتىشىدىن ۋە خاتىرجەمسىزلىك پەيدا قىلىشىدىن ساقلىنىشى ئۈچۈن، ئۇلارنى ئىككى - ئۈچ يىلدا بىر قېتىم يۆتكەپ ئالماشتۇرۇپ تۇرۇش كېرەك. بۇ خىل ئۇسۇلنى قوللانغاندا ئۇلار دېھقانلارغا ياخشى مۇئامىلىدە بولىدۇ، ئۇلارنىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئۆلكىلەرمۇ ئاسايىشلىققا پۇركىنىدۇ.

ئالتىنچى باب

قازىلار، ئىمامىلار ۋە مىرشەپلەر[1] خىزمىتىنىڭ مۇھىملىقىنىڭ بايانى

مەملىكەتتىكى قازىلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئەھۋالىدىن تەپسىلىي ۋاقىپ بولۇپ تۇرۇش زۆرۈر. ئىلىمگە ئاشىق، تەقۋادار، ئالا كۆڭۈللۈك ۋە ئاچ كۆزلۈكتىن خالىي قازىلارنى ئۆز ئورنىدا قالدۇرۇش كېرەك. بۇنداق قىلالمىغانلارنى خىزمەتتىن قالدۇرۇش، ئورنىغا مۇناسىپ كىشىلەرنى قويۇش لازىم. ھەربىر قازىنىڭ ئورنىغا قاراپ مائاش بەرگەندە ئۇلار ئاسىيلىق قىلمىشىدا بولمايدۇ. بۇ ناھايىتى زىل ۋە قول تۇتىدىغان ئىش. چۈنكى ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ ھاياتىغا، مال ـ مۈلكىگە ۋە ھەققىگە ھۆكۈم چىقىرىشىدۇ. ناۋادا قازىلاردىن بىرەرى بىغەملەرچە ياكى ئاچ كۆزلەرچە ياكى يامان نىيەتتە كېسىم چىقارسا ۋە بۇنى جاكارلىسا قالغان قازىلار مەزكۇر خاتا ھۆكۈمنى پادىشاھقا يەتكۈزۈشى، ھلېبقى قازى خىزمىتىدىن قالدۇرۇلۇپ جازالىنىشى جائىز.

باشقا مەمۇرىي خادىملار بىرەك قازىنىڭ كۈچىنى ئاشۇرۇشى، قازىخانىنىڭ ئابرۇي ـ ئىناۋىتىنى ھىمايە قىلىشى لازىم. ناۋادا بىرەر كىشى قازىخانىدا كۆرۈنۈش قىلىشقا بويۇنتاۋلىق قىلسا ئۇنىڭ كىشى بولۇشىغا قارىماي قىلىچ ـ نەيزە بىلەن بولسىمۇ مەجبۇرىي قازىخانىغا كەلتۈرۈش كېرەك. چۈنكى پەيغەمبىرىمىز (ئۇنىڭغا رەھمەت ۋە ھىدايەتلەر بولسۇن) ۋە ئۇنىڭ ساھابىلىرى

---

① ئەسلى ئەمىرشەب بولۇپ، كىچىلىك كۆزەتچى دېگەن مەنىدە.

زامانىسىدا كېسىمنى ئۇلار ئۆزلىرى چىقىراتتى، ھەرگىزمۇ بۇنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلمايتتى. شۇڭا ھۆكۈم - كېسىملەردە تەڭ-سىزلىك ياكى باھانە كۆرسىتىپ قازىخانىغا كەلمەسلىك كۆرۈل-مەيتتى. ئادەم ئەلەيھىسسالام (يانئان يېرى جەننەت بولسۇن) زامانىسىدىن بىزگىچە بولغان ھەربىر زاماندا، ھەربىر قەۋمدە، ھەربىر مەملىكەتتە باراۋەرلىك، ئادالەت، ھەققانىيەت ھۆكۈم سۈردى. قايسى ئىقلىم مۇشۇنى ئورۇنلىيالىسا شۇ جايدىكى پادە-شاھلىقلار زامان - زامانغىچە ئۆزۈلمەي داۋام قىلىپ كەلدى.

ئېيتىلىشىچە، پارسلار پادىشاھىنىڭ مۇنداق بىر ئادىتى بول-غان: ۋە نورۇز كۈنلىرى پادىشاھ رەئىيەتنى شۇنداق قوبۇل قىلاتتىكى، ئەڭ غېرىب كىشىمۇ شاھ ھۇزۇرىغا كىرىشتىن چەك-لەنمەيتتى. قوبۇل پەيتىدىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن جاكارچى بۇنى جاكارلايدىغان بولغاچقا كىشىلەر ئەرز - شىكايەتلىرى بولسا راسلاپ قوبۇلغا تەييارلىناتتى. ئەرز - شىكايەت قىلىنغۇچى كە-شىلەرمۇ شۇنداق قىلاتتى. قوبۇل كۈنى پادىشاھنىڭ پەرمانچىلە-رى ئوردا قوۋۇقى سىرتىدا: «پادىشاھىمىزنىڭ ئەمرى شۇنداقكى دەۋا - دەستۇرغا توسقۇن بولغۇچىنىڭ قېنى سىياسەت تېغىدا ئاقتۇرۇلىدۇ» دەپ جاكارلىشاتتى. ئارقىدىنلا پادىشاھ رەئىيەت-نىڭ تەلەپ - ئىلتىماسنامىلىرىنى يېغىپ ئۆزىنىڭ ئالدىغا قويات-تى. پادىشاھ بۇلارنى بىر - بىرلەپ كۆرگەچ ئۆز نامىغا قىلىنغان شىكايەتلەر بولسا دەرھال شاھلىق تەختىنى چۈشۈپ «مۇباد - مۇبادەن» (پارسچىدا بۇيۇك قازى، دېگەن مەنىدە. بۇ زات ئادەتتە پادىشاھنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرىدۇ) نىڭ ئالدىدا يۇكۇنۇپ تۇرۇپ: «قالغان دەۋاگەرلەرگە كېسىم چىقىرىشتىن ئاۋۋال ناھا-يىتى باراۋەر ۋە ئادىل ھالدا مۇشۇ ئىككىمىزنىڭ دەۋاسىنى ئايرىپ قويغىن» دەيتتى. شۇنىڭ بىلەن شاھ ئۇستىدىن شىكايەت قىلغۇ-چىلار بىر چەتكە تۇرغۇزۇلۇپ ئۇلارنىڭ دەۋاسى ئاۋۋال كېسىم قىلىناتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن پادىشاھ مۇبادقا دەيتتى: «ئاللاھنىڭ نە-زەرىدە (پۈتۈن ئالەمشىلار ئاللاھقا خاستۇر) بارچە يامانلىقنىڭ ئەڭ يۇكسەك پەللىسى پادىشاھلارنىڭ خاتالىقىدىن ئاشالمايدۇ. بىر پادىشاھنىڭ ئاللاھنىڭ نېمەتىنى ئېتىراپ قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى ئۆز پۇقرالىرىغا جەبىر قىلماسلىق، ئا-ۋامغا ئەدىل - ئادالەتنى باشچى قىلىش، ئۇلارغا زۇلۇم قىلماس-لىقتۇر. پادىشاھ زالىم بولسا ئوردىدىكى سىپاھ بەگلەر زوراۋان-لىق كەمىرىنى تاقايدۇ. ئاللاھنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكى روشەن كۆڭۈللەردە خىرەلىشىپ ئاللاھنىڭ بەرگەن نېمەت - شاپائىتىگە ئاسىيلىق قىلىش يۈز بېرىدۇ. شۇبھىسىزكى، ئاللاھنىڭ ئۇلارغا بولغان جازاسى ناھايىتى قاتتىق. شۇنداقلىقتىن ئۇلارنىڭ دۆلە-تى گۈمران بولىدۇ، شۇنداقلىقتىن ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ ھالاك بولۇشىدۇ. پادىشاھلىق بىر قەۋمدىن يەنە بىر قەۋمگە ئۆتۈپ تۇرىدۇ. ئەي تەقۋادار مۇباد، ماڭا يان باسمىغىن، بولمىسا سې-نىڭ ئىمانىڭ پاكلىقتىن يىراقلىشىدۇ. ئاللاھ (جىمى ھەمدۇ - ناسا ئاللاھقا خاس) قىيامەتتە مەندىن ھېساب ئالغاندا مەن سەندىن ھېساب ئالىمەن. شۇڭا مەن ساڭا يېتەرلىك ھوقۇق بەرگەنمەن» شۇنىڭ بىلەن مۇباد بۇ دەۋاغا قاراپ چىقاتتى. پادە-شاھ ۋە شىكايەت ئىگىسىنىڭ ھەق - ناھەق قىلمىشىغا كېسىم چىقىرىلغاندىن كېيىن ئادالەت ۋە ھەققانىيەت بويىچە ھەقىقەت تەرەپدارلىرىغا پاسىبانلىق قىلاتتى. ئەمما بىرەر كىمنىڭ پادىشاھ ئۇستىدىن قىلغان شىكايىتى تۆھمەت بولۇپ قالسا ۋە دەلىل - ئىسپات بولمىسا قاتتىق جازاغا تارتىلاتتى، شۇنداقلا بۇ ئىش جىمى جاھانغا جاكارلىناتتى. پادىشاھ ۋە ئوردا ئۇستىدە تىرناق تۆۋىدىن كىر ئىزدىگەنلەر دەھشەتلىك جازاغا ھۆكۈم قىلىناتتى. پادىشاھ بۇ ماجىرالارنى بىر ياقلىق قىلىپ بولغاندىن كېيىن شاھلىق تاجىنى تاقاپ تەختكە چىقىپ ئولتۇراتتى ۋە بەگ - مەھرەملەرگە مۇنداق دەيتتى: «مېنىڭ قانداقلىقىمنى كۆردۈڭ-

لار. ئاراڭلاردا باشقىلارغا جەبىر قىلىشنى نىيەت قىلىۋاتقانلار بولسا ئەڭ ياخشىسى بۇ هارام نىيەتتىن يانسۇن. ئەمدى ئاراڭلار-دىكى ئاداۋەت تۇتۇپ يۇرگەنلەر ئۆزئارا رازى بولۇشقۇدەك هالغا كېلىڭلار». شۇ كۈنى پادىشاهقا ئەڭ يېقىن بولۇپ يۇرگەن كەشىلەر پادىشاهتىن ئەڭ يىراق كىشىلەر بولۇپ قالاتتى. قۇدرەت ساهىبلىرى ئەڭ بىچارىلەرگە ئايلىنىپ قېلىشاتتى.

بۇ خىل ئادەت ئەردە شىر (224 ـ 242) زامانىسىدىن يەزدىگىرد (399 ـ 420) دەۋرانىغىچە داۋام ئەتتى. ئەمما يەزدىگىرد ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ بۇ خىل ئۇدۇمىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئادالەت سەلتەنىتىنى جارى بولۇشتىن توستى ۋە زالىملىقنى دوست تۇتتى. رەئىيەتنىڭ هالى خارابلىشىپ قارغىش ئوقلىرى ئۇنىڭغا يامغۇر كەبى ئېتىلدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىگەر ـ جابدۇقسىز ياۋداق ئاتتىن بىرى ئۇشتۇمتۇتلا ئوردىغا چېپىپ كىردى. بۇ ناهايىتمۇ بەقۇۋۋەت ئات بولغاچقا ساراي ئەهلى ئۇنى ئىلاهى توسۇن ئاتنىڭ ئۆزىكەن، دەپ ئېغىزلىرىنى چاكىلدىتىپ قالدى. شۇڭا هەممىلا كىشى بۇ ئاتنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىپ باققان بولسىمۇ هېچكىم بۇنىڭغا قادىر بولالمىدى. ئات چېپىپ كېلىپ يەزدىگىردنىڭ ئالدىغا كەلگىنىچە تۇرۇپ قالدى. يەزدىگىرد: «هەممىڭلار ئورنۇڭلارغا بېرىڭلار. بۇ ئاللاه (ئۇ-نىڭغا هەمدۇ-سانالار بولسۇن) نىڭ ماڭا قىلغان ئىلتىپاتىكەن» دېدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئاتقا ئاستا ـ ئاستا يېقىنلاشتى ۋە ئاتنىڭ يايلىسىدىن تۇتتى. ئاتنىڭ بېشىنى سىلىغاچ ئاتنىڭ دۇمـ-بىسىنى بوشقىنا شاپىلاقلاپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئات ئۇركۈش-تىن توختاپ ئاستا ـ ئاستا تىنچلاندى. يەزدىگىرد مۇلازىملىرىغا ئاتنىڭ ئىگەر ـ جابدۇقلىرىنى ئەپكەلدۇردى. ئاتقا يۈگەن سېلىپ ئىگەرنى ئارتتى ۋە تۆشلۈك تارتتى. ئاندىن ئايلىنىپ ئاتنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ قۇيرۇقىنىڭ ئاستى تەرىپىدىكى تاسمىنى تارتىپ چىڭىتماقچى بولدى. كۈتۈلمىگەندە ئات كەينىگە قاتتىق بىرنى

تېپىۋەتتى. تېپىك دەل يەزدىگىردىنىڭ يۈرىكىگە تېگىپ شۇ يەردىلا جان تەسلىم قىلدى. شۇ ئوپۇر - توپۇردا كىشىلەر ئاتنى تۇتۇۋالـ غۇچە چۇلۇڭۇرنى بىرلا كۈچەپ ئۇزۇڭۇلىپ چېپىپ ئاققان يۇلتۇزـ دەك چىقىپ كەتتى. ھېچكىمۇ بۇ ئاتنىڭ قەيەردىن كەلگەنلىكىـ نى دەپ بېرەلمىدى. قەيەرگە كەتكىنىنىمۇ ھېچكىم كۆرەلمەي قالدى. ھەممىلا كىشى بۇ ئاتنى شاھنىڭ زالىملىقى ئۈچۈن ئاللاھ ئەۋەتكەن پەرىشتە ئىكەن دەپ قېلىشتى.

ئېيتىلىشچە، شۇ كۈنى ئەممار ئىبنى ھەمزە مەشھۇر زات ئەبۇ داۋانىقى (خەلىفە مەنسۇرنىڭ لەقىمى) بىلەن بىللە ئولتۇـ رۇپ كىشىلەرنىڭ ئەرز - شىكايىتىنى ئاڭلاۋاتقانىدى. جەبىر قىلىنغان بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ ئەممار ئىبنى ھەمزەنىڭ ئۆز ئېكىنزارلىقىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋالغانلىقى ھەققىدە شىـ كايەت قىلدى. ئەمىرۇل مۇئمىنىن ئەممارگە: «تۇرۇپ رەقىـ بىنىڭ بىلەن يۈزلەشكىن ۋە ئۆزۈڭنى ئاقلىغىن» دېدى. ئەممار: «مەن بۇ كىشىنىڭ رەقىبى ئەمەس. ناۋادا ئاشۇ ئېكىنزار مېنىڭ بولسىدى مەن ئۇنى ئاشۇ كىشىگە سوۋغات سۈپىتىدە بېرىۋەتكەن بولاتتىم. مەن خەلىفىنىڭ ماڭا ئىنئام قىلغان زېمىنىدىن ئايرىـ لىپ قېلىشنى خالىمايمەن. بىر ئېكىنزارلىقنى دەپ ئۆزۈمنىڭ ئابرۇي - ئىناۋىتىنى توققۇز قەۋەت ئاسماننىڭ نېرىسىغا چۆرۈۋېـ تىشنىمۇ خالىمايمەن» دېدى. سارايدىكى تۆرىلەر ئۇنىڭ مەردۇ - مەردانىلىكىدىن قاتتىق ھەيرەتتە قالدى.

روشەن دىللارغا يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى، پادىشاھلار ئادالەتـ كە باش بولۇشى، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەرز - دادىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلىشى جائىزدۇر. پادىشاھ تۇركلەردىن ياكى پارسلارـ دىن بولسا ۋە ياكى ئەرەبچە بىلمەيدىغان، ئىسلام ئەقىدىلىرىنى ئۆگەنمىگەن كىشى بولسا بىرەيلەننى ۋاكالىتەن شاھلىق سەلتەنـ تىنى يۈرگۈزۈشكە تەكلىپ قىلىمىقى زۆرۈر. سوداگەرلەر ئەنە شۇنداق ۋاكالەتچىلەردۇر. شۇڭا پادىشاھ بولغۇچى قازىلارنىڭ

هوقۇق كۇچىنى كۇچەيتمىكى لازىم. ئاندىن قالسا قازىلارنىڭ ئابرۇي - ئىناۋىتى يۇكسەك مۇقامغا يېتىشى، ئۇنىڭغا دەخلى - تەرۇز قىلىنماسلىقى كېرەك. چۈنكى ئۇلار خەلىقنىڭ ۋەكىللىرى، خەلىقە تۇغى ئاستىدا خىزمەت كۆرسەتكۈچلەردۇر. بۇلارنى پادىشاھ خىزمەتكە قويىدىغان بولۇپ، پادىشاھنىڭ زۇۋانى ھېسابلىنىدۇ.

بۇنىڭغا باراۋىرى شۇكى، مەسچىت - خانىقالاردا خەتمە - تىلاۋەت قىلغۇچى ئىمام - ئاخۇنلارمۇ تەقۋادارلىقىنىڭ قايسى دەرىجىدە ئىكەنلىكى، «قۇرئان كەرىم» بىلىملىرىدىن قانچىلىك خەۋەردار ئىكەنلىكىگە قاراپ پادىشاھ تەرىپىدىن تەيىنلىنىشى لازىم. چۈنكى، ئىمامىلار — مۇسۇلمانلارنىڭ ئىبادەتتىكى يېتەكچىسى. شۇڭا ئىمامنىڭ ئىبادىتى كامىل بولمىسا قالغان نامازخانىلارنىڭ ئىبادىتىمۇ بوشقا كېتىدۇ.

ھەربىر شەھەر - قەلئەگە بىرىدىن مىرشەپ بەلگىلەش زۆرۈر. ئۇلار تارازىنىڭ ئادىل بولۇشىغا، مالىلارنىڭ سېتىلىشىدىكى باھا نەرخىنىڭ يۇقىرىدىن تۆۋەنلىكىگە، سودا ئىشلىرىنىڭ يۈرۈشۇش ئەھۋالىغا مەسئۇل بولىدۇ. ئۇلار ئۆز مەجبۇرىيىتىنى يوللۇق ۋە ئادىل ئىجرا قىلىش كېرەك. مىرشەپ بولغۇچى چەت - يىراق جايلاردىن مۇشۇ شەھەرگە ئېلىپ كېلىنگەن مالىلارغا ئالاھىدە دىققەت - ئېتىبار بېرىدا بولۇشى، بۇ مالىلارنىڭ ئارىسىدا ناچار مالىلارنىڭ بار - يوقلۇقى، ئېغىرلىقىنىڭ ئۆلچەمگە توشىدىغان - توشمايدىغانلىقى، شەرىئەتكە ئۇيغۇن ياكى ئەمەسلىكى قاتارلىقلارنى تەكشۈرۈپ تۇرۇشلىرى كېرەك. پادىشاھ ۋە باشقا مەمۇرلار ئۆز ھوقۇقىنى مەھكەم تۇتۇشى كېرەك. چۈنكى بۇ مەملىكەت ھاكىمىيىتىنىڭ موللىرىدىن بىرى، ھەققانىيەتنىڭ گەۋدىلىنىشى. پادىشاھ بولغۇچى بۇ ئىشقا سەل قارىسا نامراتلار بالايىئاپەتكە مۇپتىلا بولىدۇ، سودىگەرلەر ۋە سېتىقچىلار خالىغانچە سودا قىلىدۇ، سودىدا كەم بېرىش ھەممىلا بازارغا يامرايدۇ،

ئادالەت سۈپەتلىرى كۇھىقاپتىن ماكان تۇتۇپ مۇقەددەس قانۇن - تەرتىپ توزۇپ كېتىدۇ. مىرشەپلىقنى بىرەر تۆرگە ياكى بىرەر ياشانغان تۈرككە بېرىش دۈرۈسراق. بۇ خىلدىكى كىشىلەر ھېچكىمگىمۇ يان باسمايدۇ، بەگلەر ۋە رەئىيەت بىردەك ئۇلاردىن ھېيىقىدۇ. مۇشۇنداق قىلغاندىلا سودا - سېتىق ئىشلىرى ئادىل بولىدۇ. خۇددى تۆۋەندىكى ھېكايىدە زىكىر قىلىنغا- دەك ئىسلام شەرئىتى ھمايىگە ئېرىشەلەيدۇ.

ئەلى نۇشتېكىننىڭ كەيپىچىلىكى ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشىچە، مەلۇم ھۆكۈمران ھەر كېچىسى بەگلەر ۋە ئۇلپەتداشلىرى بىلەن مەيخورلۇق قىلاتتىكەن. بۇ خىل مەيخور- لۇق كۆپىنچە تاڭ سۈزۈلگۈچە داۋام قىلاركەن. ئەلى نۇشتېكىن ۋە مۇھەممەد ئىبنى ئەرەبى ئۇ ھۆكۈمرانىنىڭ سانغۇنلىرىدىن بول- غاچقا ئۇلارمۇ پات - پاتلا بۇنداق سورۇنلارغا داخىل بولۇپ قالاتتى ۋە كېچىچە ھۆكۈمرانغا ئىلپەت بولۇپ كېچە - كېچىلەپ ئۇخلىماي چىقاتتى. شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە ناشتا ۋاقتى بو- لۇپ قالغاندا ئەلى نۇشتېكىننىڭ كۆزلىرى خۇمارلىشىپ، ئۇيقۇ- سىزلىق ۋە زىيادە مەيخورلۇقنىڭ ئازابىنى تارتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھۆكۈمراندىن قايتىشقا ئىجازەت سورىۋېدى ھۆكۈمران ئۇنىڭ- غا: «مۇشۇنداق كۇپكۇندۇزدە ماڭمىغىن، ئارامخانىدا دەم ئېلىپ نامازدىگەر بولغاندا يېشىلىپ ئاندىن ماڭمامسەن؟ مۇشۇنداقلا چە- قىپ كېتىپ مىرشەپقە تۇتۇلۇپ قالساڭ قامچا يەيسەن. بۇ ئۆ- زۇڭگىمۇ ئۇيات بولىدۇ، مېنىمۇ تەڭلىكتە قويىسەن. ساڭا مەنمۇ ھەمدەمدە بولالماي قالىمەن» دېدى. ئەلى نۇشتېكىن بەش تۇمەن كىشىلىك زور قوشۇنغا ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، ئۆز زامانىسىنىڭ باھادىرى ۋە ئەتىۋارى ئىدى. كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە ئۇ مىڭلىغان

دۇشمەنلەرمۇ يېڭەلمەيدىغان باتۇر ئىدى. شۇڭا ئۇ مىرشەپنىڭ ھەرقانچە بولسىمۇ بۇنچىلىك قاپ يۈرەكلىك قىلالىشىغا ئىشەنمىدى ۋە تاقەت قىلالماي: «مۇشۇ ھالىمدا قايتقىنىم قايتقان» دەپ تۇرۇۋالدى. ھۆكۈمران: «ئۆزۈڭنى ئايىساڭ بولاتتى» دېدى ۋە مەھرەملەرگە: «بولدى قويۇۋېتىڭلار، ئۇ كېتىۋەرسۇن» دېدى. ئەلى نۇشتېكىن ئېتىغا مىنىپ مەھرەم - غۇلاملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۆيىگە ماڭدى.

ئىشلار شۇنداق دەل كەلدىكى، قاياق بازاردا مىرشەپ ئاتلىق ۋە پىيادە بولۇپ بىرەر يۈزدەك ئادەمنى بىلەن ئۇچراپ قالدى. ئۇ ئەلى نۇشتېكىننىڭ كەيپ ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ مەھرەملەرگە ئۇنى ئاتتىن يۇلۇۋېلىشقا ئەمر قىلدى. ئارقىدىنلا ئۆزىمۇ ئېتىدىن چۈشۈپ ھاسىسىنى بىلەن قىلچە رەھىم قىلماستىن ئەلى نۇشتېكىننى 40 تاياق ئۇردى. تاياقتىن ئەلى نۇشتېكىن يەرگە دومۇلاپ چۈشتى. چەتتە قاراپ تۇرغان مەھرەم - غۇلاملار بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرەلمىدى. ھېلىقى مىرشەپ تۇرك ۋەزىرلىرىدىن بولۇپ ياشتا ۋە ئابرۇيدا چوڭ ئىدى. قابىلىيىتى ۋە ساراي خىزمىتى بىلەن ئۇزاق مەزگىل مەشغۇل بولغانلىقى ئۈچۈن كۆپ ھوقۇقلارنى ئىگىلىگەنىدى.

مىرشەپ جازانى بېرىپ بولۇپ كېتىپ قالغاندىن كېيىن ئەلى نۇشتېكىننىڭ خىزمەتچىلىرى ئۇنى يۆلەشتۇرۇپ ئۆيىگە ئېلىپ ماڭدى ۋە يول بويى: «ھۆكۈمراننىڭ ئەمرىنى ئاڭلىسا بۇنداق ئىش بولمايتتى» دېيىشتى. ئەتىسى ئۇ ھۆكۈمراننىڭ سارىيىغا بارغاندا ھۆكۈمران: «مىرشەپكە يولۇققىدىڭمۇ؟» دەپ سورىدى. ئەلى نۇشتېكىن تۇنىنى قايرىپ ھۆكۈمرانغا دۇمبىسىنى كۆرسەتتى. ھۆكۈمران قارىسا قىزىل - قىزىل يوللار تورغانىكەن. ھۆكۈمران كۈلۈپ: «ئەمدى بىلگەنسەن؟ مەيدىن كېيىن سىرتقا چىقما» دېدى.

مەملىكەتتە مەمۇرىي تەرتىپ قاتتىق يۈرگۈزۈلسە يۇقىرىدا

زىكىر قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك ئادالەت ۋە ھەققانىيەت ئۆز نۆۋىنى تولۇق چاچالايدۇ.

غەزنە ناۋايىلىرى ھەققىدە بايان

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بىر كۈنى غەزنە شەھىرىنىڭ ناۋايىلىرى ناۋايخانىلارنى تاقىۋېتىپ ناننىڭ قىسلىقىغا سەۋەب بولغانلىكەن. ناننىڭ باھاسىمۇ نەچچە بارا‌ۋەر ئۆرلەپ كەتكەنلىكەن. ياقا - يۇرتلۇق مۇساپىرلار ۋە نامراتلار مۇشكۈلدە قېلىپ ئوردىغا ئۆز نارازىلىقىنى بايان قىلدى. سۇلتان ئىبراھىمغا ناۋايىلار ئۇستىدىن شىكايەتلەر قىلدى. سۇلتان ناۋايىلارنىڭ بارىنى يىغدۇرۇپ: «نېمە ۋەجدىن ناننى ئۇزۇپ قويدۇڭلار؟» دەپ سورىدى. ئۇلار: «شەھەرگە توشۇلۇۋاتقان ھەربىر ھارۋىدىكى بۇغداي ۋە ئۇنلارنى سېتىڭ ناۋايىلىرىڭ ئېلىپ كەتتى ۋە ئامبارلىرىغا دۆۋىلەپ قويۇشتى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە بۇ يارلىقەنمىش. ئۇلار بىزنىڭ بىرمائۇند ئۇن ئېلىشىمىزغىمۇ ئۇناشمىدى» دېيىشتى.

سۇلتان دەرھال ساراي ناۋىيىنى باغلىتىپ كېلىپ پىلىنىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلىدى. پىل بۇنى دەسسەپ ئۇ دۇنياغا ئۇزاتقاندىن كېيىن ئۆلۈكىنى زور بىر پىلنىڭ ئۇزۇن چىشىغا ئارتىپ پىلنى ھەيدىگىنىچە شەھەر ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلدى. شۇنداقلا «دۇكىنىنى ئاچمىغان ناۋاينىڭ قىسمىتى مۇشۇنداق بولىدۇ» دەپ جاكارلاتقۇزدى. ئاندىن ھېلىقى ئۆلگەن ناۋاي بېسىپ قويغان ئۇنلارنى ھەممە ناۋايلارغا ئۈلەشتۇرۇپ بەردى. خۇپتەنگە ئەزان چىققاندا ھەممىلا ناۋايخانىدا 50 مائۇندلاپ نان ئېشىپ قالدى.

يەتتىنچى باب

باجگىر، قازى، ساقچىلار بېگى ۋە قەلئە بەگلىرىنىڭ ئىشلىرى ھەققىدىكى مەلۇ-ماتلارنى توپلاش ۋە ئۇلارنىڭ ئىتائەت تىزگىنىنى مەھكەم تۇتۇشنىڭ بايانى

ھەر بىر شەھەر ـ قەلئەنىڭ ئەھۋاللىرىنى كۆزىتىپ تۇرغۇ-چى ئادەم بولۇشى، كىم نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ، كىم ئاللاھقا قانداق مۇئامىلىدە بولۇۋاتىدۇ، كىم دىيانەتلىك خىزمەت قىلىۋا-تىدۇ، دېگەنلەرنى تەھقىقلەپ تۇرۇش لازىم. شۇ كۆزەتكۈچىلەرگە مۇنداق دېيىش لازىم: «مۇنۇ شەھەر ـ قەلئەسىنىڭ ئەمىنلىكىنى سىلەرگە ھاۋالە قىلدۇق. ئاللاھ بىزنى نېمىگە بۇيرۇغان بىلەن بىز-مۇ سىلەرنى شۇنىڭغا بۇيرۇيمىز. سىلەر باجگىرلا-رىنىڭ، قازى ـ سودىيەلەرنىڭ، ساقچىلار ئاقساقلىنىڭ ۋە مىر-شەپلەرنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىنى كۆزىتىڭلار. ئۇلارنىڭ رە-ئىيەتكە قانداق مۇئامىلىدە بولۇۋاتقانلىقىغا كۆز ـ قۇلاق بولۇڭ-لار. سىلەر بىلگەن ھادىسىلەرنىڭ ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ئىكەن-لىكىنى ئېنىق بىلىشىمىز، شۇنىڭغا قاراپ مۇناسىپ يارلىقلارنى تارقىتىشىمىز زۆرۈر». پەزىلەتتە دۇرۇس كىشىلەر بۇ خىل ئىشەنچنى قوبۇل قىلىشتىن باش تارتسا ئۇلارنى ئىتائەتكە مەج-بۇرلاش يوللۇق. ئۇلار چوقۇم شۇنداق قىلىشى لازىم.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ئابدۇللا ئىبنى تاھىر ناھايىتى دۇرۇس

ئەمىر ئىدى. ئۇنىڭ مەقبەرىسى نىشاپۇردا بولۇپ، كەمىنە ئىلـ
گىرى زىيارەتتە بولغانىدىم. بۇ مەقبەرىگە زىيارەتكە كەلگۈچىلەر
ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئاللاھمۇ ئۇلارنىڭ تىلەك ـ ئارزۇلىرىنى
ئىجابەت قىلىپ كەلدى. تاھىر ھەمىشە تەقۋادار، ئوت يۈرەك
زاتلارنى ئۆز خادىملىقىغا قويياتتى. بۇ كىشىلەرگە پانىي ئالەمنىڭ
مەئىشەتلىرى كېرەك ئەمەس ئىدى. ئۆز تۇغمىنىگە سۇ قويۇشـ
نىڭ غېمىدىمۇ يۈرمەيتتى. نەتىجە شۇ بولاتتىكى، باج ـ سېلىق
ئۆز ۋاقتىدا يىغىلاتتى. دېھقانلارغا پاراكەندىچىلىك داجمايتتى،
ئۆزىمۇ ھەرەج تارتمايتتى.

بىر كۈنى ئەبۇ ئەلى دەققاقى ئەمىر ئەبۇ ئەلى ئىلىياسنى
زىيارەت قىلدى. ئەمىر ئەبۇ ئەلى ئىلىياس خوراسانىنىڭ سۇ باشى
ۋە ۋالىيسى ئىدى. ئۇنىڭ پادىشاھلىقتىكى مەرتىۋىسى شۇنچە
يۇكسەك بولسىمۇ ئۆزى تولىمۇ كەمتەر ئىدى. دەققاقى ئۇنىڭ
ئالدىغا يۈكۈنگەندە ئەمىر ئىلىياس: «قېنى ماڭا مۇبارەك تەلـ
مىڭنى ئايىمىغىن دېدى. دەققاقى: «ئەي ئەمىر، بىر سوئالىم
بار، جاۋاب بېرەلەمسەن؟» دەپ سورىۋىدى ئۇ: «ئاللاھ خالىسا»
دېدى. دەققاقى سورىدى: «ئېيتقىنا، ئالتۇنلىرىڭ بىلەن دۇشـ
مەنلىرىڭدىن قايسىسىنى ياقتۇرىسەن؟» ئەمىر ئىلىياس ئېيتتى:
«ئەلۋەتتە ئالتۇنلىرىمنى»، دەققاقى يەنە سورىدى: «سەن قانداقـ
چە ئالتۇنلاردىن قىيالماي قالدىڭ؟ ئاخىرەت سەپىرىگە ئاتلانغـ
نىڭدا ئالتۇنلىرىڭ پانىي ئالەمدە قېلىۋېرىدۇ، ئەمما ئۆزۈڭ ياقـ
تۇرمايدىغان دۇشمەنلىرىڭنى باقىي ئالەمگە ئەپكېتەلەمسەن؟» ئەـ
مىر ئىلىياس كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالغىنىچە: «سەن ماڭا
ناھايىتى ياخشى تەلىم بەردىڭ، مېنى پاراغەتلىك چۇش دۇنياسـ
دىن ئويغاتتىڭ. سېنىڭ بۇ سۆزۈڭ ئالەم ھەقىقەتلىرىنىڭ جەۋـ
ھىرى بولدى، بۇ ماڭا بىر ئۆمۈر مەنپەئەت يەتكۈزگۈسى» دېدى.

سۇلتان مەھمۇدنىڭ ھەييارلىقى ھەققىدە بايان

رىۋايەتلەردىن يېتىپ مەلۇم بولۇشىچە، سۇلتان مەھمۇد غازى («ھۇجۇم قىلغۇچى» دېگەن مەنىدە) نىڭ تۇرقى دۇرۇس-لۇقتىن يىراق ئىدى. ئۇ ئات يۇزلۈك، يۇز تېرىلىرى تاتىراڭغۇ، غاز بويۇن، بۇرنى تولىمۇ ئېگىز، ساقال - بۇرۇتى يوقنىڭ ئورنىدا بىر كىشى ئىدى. ئاتىسى سۇبۇق تېكىن ئالەمدىن ئۆتكەن-دە ئۇ ئاتىسىنىڭ شاھلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلدى. شۇ چاغدا ھىندىستان مەملىكىتى ئۇنىڭ ئىختىيارىدا ئىدى. بىر كۈنى سە-ھەردە ئۇ خاس ھۇجرىسىدا جەينامازدا ئىبادەت قىلىۋاتاتتى، ئال-دىنقا تارغاق ۋە ئەينەك قويۇلغان بولۇپ، ئىككى مەھرەم يېنىدا ئۇنىڭ خىزمىتىگە تەييار ھالدا كۈتۈپ تۇرۇۋاتاتتى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ ۋەزىرى شەمسۇل كۇفات ئەھمەد ئىبنى ھەسەن كىرىپ كەلدى ۋە ئۇنىڭدىن ئېسەنلىك سوراپ تازىم قىلدى. مەھمۇد ئۇنىڭغا كۆز ئىشارىسى قىلىپ ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى. ئىبادەتنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئۇ قالپىقىنى ۋە تون - ئۆتۈكلىرى-نى كىيىپ ئەينەككە قارىدى. ئۇ ئەينەكتىن ئۆز جامالىنى كۆ-رۈپ كۈلگىنىچە ۋەزىر ھەسەنگە ئېيتتى: «مۇشۇ دەقىقىدە نېمە ئويلىغانلىقىمنى بىلەمسەن؟» ھەسەن ئېيتتى: «ئاللاھ ھەممە-دىن بەك بىلگۈچىدۇر». مەھمۇد ئۇنىڭغا قاراپ: «مەن كىشى-لەرنىڭ مېنى ياقتۇرماسلىقىدىن ۋايىم يەۋاتىمەن. چۈنكى رەئى-يەت ئەزەلدىن جامالى كېلىشكەن پادىشاھلارنى ياقتۇرىدۇ» دې-دى. ھەسەن ۋەزىر ئېيتتى: «ئەي پاسىبانىم، بىر ئىشنىلا قىلساڭ رەئىيەت سېنى ئۆز ئايالىرى ۋە پەرزەنتلىرىدىن ئاشۇ-رۇپ ياقتۇرىدۇ، ھەتتا سېنى ئۆزلىرىدىنمۇ ئاشۇرۇپ سۆيىدىغان بولىدۇ. سېنىڭ پەرمان - يارلىقلىرىڭمۇ ئانقان ئوقتەك جارى بولىدۇ». سۇلتان مەھمۇد: «مېنى نېمە قىل دەيسەن؟» دەپ

سوربدی. هەسەن ۆەزىر ئېيتتىكى: «ئالتۇنلارنى ئۆزۈڭنىڭ دۇشمىنى دەپ بىلگىن، شۇندىلا رەئىيەت سېنى ئۆزلىرىنىڭ يارەنلىرىدەك كۆرىدۇ». مەھمۇد بۇنىڭدىن شۇنچىلىك زوقلاندى ۆە مۇنداق دېدى: «بۇ مەن ئاڭلىغان ئەڭ چوڭقۇر ۆەز بولدى، بۇ كىشىگە ھەقىقەتەنمۇ زور مەنپەئەت يەتكۈزىدۇ». شۇنىڭ بىلەن ئۇ كەڭ قوللۇق بىلەن سەدىقە ئېھسان قىلىپ مەردلىكتە شىجائەت كۆرسەتتى. پۈتكۈل جاھان ئەھلى ئۇنىڭ نامىنى مەمنۇنىيەت ۆە مەدھىيەنىڭ ھەقىقىي ساھىبى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىشتى. ئۇنىڭ ئىككى قولىدىن ئۈزلۈكسىز تۇرده كۆپلىگەن قىممەتلىك ئەسەر ـ نامىلەر ۆە بۈيۈك زەپەرلەر دۇنياغا كېلىشكە باشلىدى. سومىناتقا بېرىپ ئىلاھىي ھەيكەلنى يۇلۇۋالدى ۆە ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ قەدەم ئىزى سەمەرقەند ۆە ئىراق زېمىنلىرىغىچە بېرىپ يەتتى. شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ھەسەنگە مۇنداق دېدى: «ئالتۇننى ئۆزۈمدىن تەرك ئەتكەندىم، ھەر ئىككىلا دۇنيالىقنى قولغا كەلتۇردۇم. پانىي دۇنيادىن ئۆزۈمنى تارتقانىدىم ئىككىلا دۇنيانىڭ سائادىتىگە ئېرىشتىم»

ئۇ (مەھمۇد) دىن ئاۋۋال «سۇلتان» دېگەن ئاتاق يوق ئىدى. ئىسلامىيەت دۇنياسىدا مەھمۇد تۇنجى بولۇپ «سۇلتان» ئاتالدى. كېيىنچە بۇ ئاتاق كۆپلەپ ئىشلىتىلدى. ئۇ شۇنداق پادىشاھ ئىدىكى، دۇرۇسلۇق، تەقۋادارلىق، ئىلىمگە ھېرىسلىق، سەگەكلىك، شەرئىەتكە سادىقلىق، ئىمان ئۇچۇن قىلىچ ئويىنىتىش ئۇنىڭغا دائىم ھەمراھ ئىدى. دۇرۇس پادىشاھنىڭ سەلتەنەت يۇرگۈزگەن دەۋرى ئەڭ كامىل زامانىدۇر.

بىر ھەدىستە ئېيتىلىشىچە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام (ئۇنىڭغا ئاللاھ رەھمەت قىلسۇن) مۇنداق دېگەنىكەن: «ھەق ـ ئادالەت ـ ھاكىمىيەت ۆە دىننىڭ نۇرى، بايلار ياكى پېقىرلارنىڭ پاراغىتى شۇنىڭدىن كېلىدۇ». بۇ پۈتكۈل ياخشى ئىشلارنىڭ ئاساسى. خۇددى ئاللاھ (ئۇنىڭغا ئالقىشلار بولسۇن) ئېيتقاندەك «ئاللاھ ئاسمانىنى ئېگىز ياراتتى، ئۆلچەمدە زۇلۇم قىلماسلىقىڭ

لار ئۇچۇن ئاللاھ تارازىنى بېكىتتى» («قۇرئان كەرىم» 55 ـ سۈرە 7 ـ 8 ـ ئايەتلەر) ھەق ـ ئادالەتنىمۇ ياخشىراق نەرسە يوقتۇر. ئاللاھ مۇنداق دېگەنىدى: «ئاللاھ كىتاب (يەنى قۇرئان) نى ھەق بىلەن نازىل قىلىدى ۋە ئادالەتنى نازىل قىلىدى» («قۇرئان كەرىم» 42 ـ سۈرە، 16 ـ ئايەت). ئەڭ ياخشى پادىشاھ شۇنداق كىشى بولۇشى كېرەككى، كۆڭلى ـ كۆزىسى ھەق ئادالەتكە تولغان بولۇشى، ئۇنىڭ ساراي ـ ئايۇانلىرى ئۆلىما دانىشمەنلەرنىڭ جەننىتى بولۇشى، ئۇنىڭ يارەنلىرى ۋە مىرزىلىرى ئېھتىياتچان بولۇشى لازىم.

فەزائىل ئىبنى ئىياد دائىم مۇنداق دەيتتى: «ئەگەر مۇمكىن بولغان بولسا مەن ئىبادەتنى دۇرۇس پادىشاھلار ئۇچۇنلا قىلغان بولاتتىم. چۇنكى پادىشاھلاردىكى بۇ خىل دۇرۇسلۇق رەئىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ۋە دۇنيا مەمۇرچىلىقىنىڭ كاپالىتى».

پەيغەمبىرىمىز (ئاللاھ ئۇنى مەغپىرەت قىلسۇن، ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن) زامانىسىدىن يېتىپ كەلگەن بىر ھەدىستە مۇنداق دېيىلىدۇ: «ئاللاھ پانىي ئالەمدە باشقىلارغا دۇرۇس مۇئامىلىدە بولغان كىشى ئاخىرەتتە ئۇنچە ـ مەرۋايىتتىن ياسالغان پەشتاقتا ئولتۇرىدۇ»

ھەق ـ ئادالەت ۋە رەئىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۇچۇن پادىشاھلار ھەمىشە تېجەشلىك ۋە تەقۋادار كىشىلەرنى خىزمەتكە قويۇشى لازىم. ئۇلاردا ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىش خاھىشى مەۋجۇت بولمىغاچقا، تۇرلۇك ئەھۋاللارنى ئەينەن مەلۇم قىلىدۇ. خەلىفە مۇئەتەسىم باغدادتا ئەنە شۇنداق قىلغانىدى.

تۇرك ئەمىر بىلەن خەلىفە مۇئتەسىم ھەققىدە بايان

ئەمدى ھېكايىمىزگە قۇلاق سالغايسىز. ئابباسىيلار خەلىفىلىرىدىن تېخى ھېچبىرى ھوقۇق، ھۆرمەت، بايلىقتا مۇئتەسىم

گه تەڭداش بولالمايتتى. ھېچقايسىسىدا تېخى ئۇنىڭ ئىلكىدە بولغاندەكىدەك ئۇنچىۋالا كۆپ تۇرك قۇللار يوق ئىدى. ئېيتىلىـ شىچە، ئۇنىڭ يەتتە تۇمەن تۇرك مەھرىمى بولغانىكەن. بۇلاردىن كۆپىنچىسىنى ئۆستۈرۈپ ژالىيلىققا قويغان بولۇپ، ھەمىشە «باشقىلارنىڭ خىزمىتى ئۈنۈمدە تۇرىكلەرگە يەتمەيدۇ» دېگەننى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

بىر كۈنى بىر ئەمىر غوجىدارىنى چاقىرتىپ: «سۈرۈشتۈـ رۈپ كۆرگىن، باغدادتىكى سودىگەرلەر ياكى رەئىيەتتىن مەن بىلەن 500 دىنارلىق سودا قىلغۇدەك بىرەرى بارمىكىن. ماڭا بۇ خىراجەت جىددىي كېرەك بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. ھوسۇل يىغقاندا بۇ پۇلنى جەزمەن قايتۇرۇۋېتىمەن» دېدى. غوجىدار ئۇيان ئويـ لاپ، بۇيان ئويلاپ ئۆزىنىڭ بىر تۇججار (سودىگەر) بۇرادىرىنى ئەسكە ئالدى. بۇ كىشى تېخى يېقىندىلا 600 دىنار پايدا چىققان بىر سودىنى پۈتتۈرگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەمىرگە: «تۇج ـ جارلىق قىلىدىغان بىر بۇرادىرىم بولىدىغان، يېقىر دائىم شۇنىڭ دۇكىنىدىن كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئالاتتىم. ئۇ تېخى يېقىندىلا 600 دىنار پايدا كۆرگەن. ناۋادا سەن ئۇنى بۇ يەرگە چىللاپ كەلسەڭ، ئۇنى ئەزىز مېھمانىنى قەدىرلىگەندەك قەدىرلىيەلسەڭ ۋە ئەتراپلىق كۈتەلىسەڭ غىزادىن كېيىن پۇلنىڭ گېپىنى چىقار ـ غىنىڭدا مېھماندوستلۇقۇڭنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ بولسىمۇ تەلـ پىكىنى رەت قىلماس» دېدى. ئەمىر غوجىدارنىڭ دېگىنى بويىچە دەرھال بىرەيلەندىن تۆۋەندىكى مەزمۇندا بىر مەكتۇپ يوللىدى: «قىممەتلىك ۋاقتىڭنى خار قىلىپ غورىگىل داستىخىنىمغا بىر كېلىپ كەتسەڭ. سەن بىلەن سۆزلىشىدىغان بىر ئىش بار ئىدى». ھېلىقى سودىگەر ئەمىرنى زادىلا تونۇمىسىمۇ يەنىلا ئە ـ مىرنىڭ تۇرالغۇسىغا كەلدى. ئۇ دەرۋازىدىن كىرىشىگە ئەمىر ئۇنى ئىللىق چىراي بىلەن كۈتۈۋالدى. ئەمىر ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلاشقاچ خادىملىرىدىن «مۇشۇ كىشى شۇمۇ؟» دەپ سورىۋىدى

ئۇلار: «شۇنداق تەقسىر» دەيىشتى. ئەمىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇ كىشىنى تۆرگە باشلىدى. ئارقىدىنلا ئەمىر ئېغىز ئېچىپ: «جانابلىرى، ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك نام - شەرىپلىرىنى ئۇزاقتىن بۇيان ئاڭلاپ كەلگەنىدىم، ھەقىقەتەنمۇ سىلىنىڭ سەممىي فازىلىلىقلىرى، تەقۋادار مۆمىن ئىكەنلىكلىرى ھېچكىمگە سىر ئەمەس ئىدى. شۇڭا جانابلىرى بىلەن دەرقەمدە ئولتۇرۇپ سۆھبەت - مۇلاقەتتە بولۇپ كۆرمىگەن بولساممۇ نام - شەرىپلىرى قۇلىقىمغا سىڭىپ قالغانىكەن. كىشىلەر پۈتكۈل باغداد دىيارىدا ئەخلاق - پەزىلەتتە سىلىنى بىسىپ چۈشەلىگۈدەك بىرەرىنىڭ يوقلۇقىنى بايان قىلماقتا» دەيدى. ئارقىدىنلا يەنە مۇنداق دەيدى: «بەھۇزۇر ئولتۇرسىلا، مېنى ئۆزلىرىنىڭ قېرىندىشىدەك كۆرىۋەرسىلە». مېھمان ئەمىرنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىگە بىردىن تازىم - تەۋەززۇ قىلىپ ئولتۇردى. غوجىدارمۇ توختىماستىن: «دۇروس، دۇروس، شۇنداق بولماي» دەپ لوقما سېلىپ تۇردى. بىر كەمدە غۇلاملار پەتنۇسلاردا غىزا ئەپكىردى. ئەمىر ھېلىقى مېھماننى ئۆزىنىڭ يېقىنىدا ئولتۇرغۇزۇپ غىزاغا يېقىشقا ئۇندەپ تۇردى ۋە توختىماستىن غىزانىڭ سەرخىل يەرلىرىدىن ئۇنىڭ قاچىسىغا سېلىپ قويغىلى تۇردى.

داستىخان يىغىلىپ قوللار دۇئاغا كۆتۈرۈلۈپ پاكىز يۇيۇلغاندىن كېيىن ئۆيدە ئەمىر بىلەن مەھرەملىرىلا قالدى. ئەمىر سودىگەرگە بۇرۇلۇپ: «نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە چاقىرتىپ ئاۋارە قىلغانلىقىمنى بىلەمدىلا؟» دەپ سورىدى. سودىگەر: «ئەمىرنىڭ كۆڭلىگە ھەممىدىن بەكرەك ئايانداۇر» دەيدى. ئەمىر ئېيتتى: «يادىلىرىدا بولسۇنكى، باغدادتا نۇرغۇن دوست - يارەنلىرىم بار. ئۇلار مېنىڭ ئەڭ ئەرزىمەس ئىلتىماسلىرىمنىمۇ رەت قىلىشمايدۇ. ئۇلاردىن بەش مىڭ ياكى بىر تۈمەن دىنار سورىساممۇ ئۇلار زادىلا بېخىللىق قىلمايدۇ. چۈنكى ئۇلار مەن بىلەن سودا قىلىپ يۈرۈپ بېيىپ كەتكەنلەر. ئۇلار مەن بىلەن سودا قىلىش جەريانىدا

هېچقاچان زېيان تارتىپ باققان ئەمەس. شۇ تاپتا ئۆزلىرى بىلەن دوستلۇق رىشتىسىنى مۇستەھكەم چىگىشتىن ئۆزگە ئارزۇيۇم يوق. قەرز ئالىدىغانغا نى ـ نى زەردارلارنى تاپالىسامۇ ھازىرقى ئەھۋالىمدا ئۆزلىرىدىن تۆت ـ بەش ئاي سۈرۈك بىلەن مىڭ دىنار ئارىيەت ئېلىشنى ئىستىمەكتىمەن. ھوسۇل يىغىلغاندا ئالغان قەرزنى بىر پارچە تون بىلەن قوشۇپ تولۇق قايتۇرىمەن. ئۆزلىرى ئۇچۇن بۇ ھېچقانچە گەپ ئەمەس، ياق دېمەيدىغانلا؟» ھېلىقى مېھمان ئەمىرنىڭ كۆپ جۇۋاپ كەتكەنلىكىدىن ئويلىنىپ: «ئەمىرنىڭ خىزمىتىگە تەييارمەن. ئەپسۇس، پېقىر مىڭلاپ دىنارغا ئىگە تۇججارلاردىن ئەمەس. ھەرقانداق كىشى ئۆز خوجىسىغا چىن سۆز قىلمىقى لازىم. ھازىر بارى ـ يوق 600 دىنار پۇلۇم بار، مۇشۇ پۇل بىلەن ئاران ـ ئاران كۇن ئۆتكۇزۇپ ئۇششاق سېتىقچىلىق قىلىۋاتىمەن. بۇ دىنارلارنى ناھايىتى ئۇزۇندا كۆپ مۇشەققەتلەر بەدىلىگە يىغقانىدىم» دېدى. ئەمىر: «خەزىنەمدە تېخى قول كۆرمىگەن تىللالىرىم تۇرۇپتۇ، ئەمما بۇ تىللالار ھازىرقى مۇددىئايىمغا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. سىلى بىلەن مۇئامىلە قىلىشىمدىكى مۇددىئامۇ ئۆزلىرى بىلەن دوست ـ يارەنلەردىن بولۇپ قېلىش ئۇچۇندۇر. ئاشۇ كىچىككىنە سېتىقچىلىقتىن قانچىلىك پايدا ئالىدىلا؟ 600 دىنارنى ماڭا بەرسىلە، مەن سىلىگە 700 دىنارغا تىلخەت يېزىپ بېرەي. قالغانلار شۇنىڭغا گۇۋاھ بولسۇنكى ھوسۇل يىغقاندا پۇللىرىنى كۆركەم سوۋغات بىلەن ياندۇرىمەن» دېدى. شۇ ئاردا غوجىدارمۇ: «سەن ئەمىرنى تېخى بىلمپ كەتمىگەنسەن، مەملىكەت مىقياسىدا تېخى سودا پەزىلىتىدە ھېچقايسى تارقان ۋە تۆرىلەر ئۇنىڭغا يېتەلىگەن ئەمەس» دېدى. ھېلىقى سودىگەر: «ئەمىرنىڭ ئېيتقىنى ۋاقىپ، بېخىللىقتىن ئۇيالدىم» دەپ دىنارلىرىنى ئەمىرگە بەردى ۋە تىلخەتنى ئالدى.

تىلخەتنىڭ سۈرۈكى توشقاندىن كېيىنكى ئون كۇن ئىچىدە ھېلىقى سودىگەر ئەمىرنى زىيارەت قىلدى. ئۇ كېلىشتىكى مۇد-

دىئاسىنى دەپ يۈرمەيلا كۆڭلىدە «ئەمىر مېنى كۆرسىلا ھېلىقى پۇلنى ئالغىلى كەلگەنلىكىمنى چۈشىنىدۇ» دەپ ئويلىدى. ئۇ مۇشۇ خىياللار بىلەن سۈرۈك توشۇپ ئىككى ئايغىچە ئەمىرنى ئون قېتىم زىيارەت قىلدى. ئەمما ئەمىر قانداقتۇر ئۇ سودىگەر-نىڭ نېمە مۇددىئادا ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇغاندەك ياكى ئۆزىنىڭ ئۇ كىشىگە نېمە قەرزى بارلىقىنى بىلمەيدىغاندەك قىلاتتى. سودىگەر ئەمىرنىڭ پۇل توغرىسىدا زادىلا زۇۋان سۈرمىگىنىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئۆز مەقسىتىنى قىسقىچە چۈشەندۈرۈپ بىر پارچە خەت كىرگۈزدى. خەتتە مۇنداق دېيىلگەنىدى: «پېقىر ھازىر سىلىگە ئۆتىنىگە بەرگەن ئاشۇ ئەرزىمەس دىنارلارغا موھتاج بولۇپ قېلىۋا-تىمەن. ئۇنىڭ سۈرۈكى تولغىلىمۇ ئىككى ئاي بولۇپ قالدى. ئەمىر مۇۋاپىق كۆرسە ئاشۇ ئەرزىمەس پۇللارنى پېقىر قۇللىرىغا قايتۇرۇۋەتسىلە بولاتتى» ئەمىر ئۇنىڭغا: «مېنى پۇلىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالدى، دەپ ئويلىدىڭمۇ؟ ئەندىشىدە بولما، سەۋرچانلىق بىلەن بىر قانچە كۈن كۈتكىن. مەن ئۆز مەھرەملىرىدىن پۇلۇڭ-نى پېچەتلەنگەن ھەمىيانغا سېلىپ چىقارتىمەن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى سودىگەر يەنە ئىككى ئاي كۈتكەن بولسىمۇ پۇلىنىڭ سايىسىنىمۇ كۆرمىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ يەنە بىر قېتىم ئەمىر-نىڭ تۇرالغۇسىغا بېرىپ پۇلنى قايتۇرۇش ھەققىدە يەنە بىر پارچە خەت كىرگۈزدى ۋە شەخسەن ئەمىرگە ئېغىز ئاچتى. ئەمىر ھەييارلىق قىلىپ گەپنى ئەپچىپسىپ يېقىن كەلگىلى ئۇنىمىدى. سودىگەر 2 ـ 3 كۈندە بىر دېگۈدەك كېلىپ پۇلنى سۈيلەپ باققان بولسىمۇ ھېچقانداق نەتىجىسى بولمىدى. شۇ تەرىقىدە سۈرۈكتىن سەككىز ئاي ئېشىپ كەتتى.

مۇشكۈلاتتا قالغان سودىگەر بىرقانچە كىشىنى ئارىغا قويدى. قازىنى تېپىپ ئەمىرنى شەرىئەت قازىخانىسىغا چاقىرتىشنى ئۆتۈنۈ-دى. تارقان ـ تۆرىلەردىن بىرەرىمۇ ئەمىرگە يان باسمىدى ۋە سودىگەر ئۇچۇن ئارىغا چۈشتى، ئەمما بۇمۇ قاملاشمىدى. سودە-

گەر ئىلاجسىز قازىخانىدىن 50 ئادەمنى يارىدەمگە چاقىرتىپ كەل-
گەن بولسىمۇ يەنىلا ئەمىرنى قازىخانىغا ئېلىپ بارالمىدى. ئەمىر
تارقان - تۆرىلەرنىڭ بىر ئېغىز سۆزىنىمۇ ئىلىك ئالمىدى.
شۇنداق قىلىپ بىر يېرىم يىل ئۆتۈپ كەتتى. سودىگەر ئۇمىدىنى
ئۈزۈپ ئۆسۈمنى ئالماسلىق، 600 دىنارلا پۇل بېرىش تەلىپىنى
قويغان بولسىمۇ يەنىلا ئاقمىدى. ئۇ تۆرىلەردىن يارىدەم كۈتۈش
ئۇمىدىنى ئۈزۈپ هارغىنلىقتىن ئولتۇرۇپلا قالدى. ئاخىرى ئۇ-
مىدىنى ئاللاهقا باغلاپ فەزىلمەند مەسچىتكە كىرىپ بىر نەچچە
رەكەت نامار ئوقۇدى ۋە شۇنىرلاپ ئاللاهقا ئىلتىجا قىلدى:
«ئەي، مەۋجۇتلۇقى زۆرۈر ئاللاه، پېقىرنىڭ دۇئا - تەكبىرلە-
رىنى قوبۇل كۆرگەيسەن. تېگىشلىك هەققىمنىڭ يېنىپ كېلە-
شىگە بىر يول ئاتا قىلغايسەن. ئاشۇ ئىنساپسىزغا ئادالەت نۇرلە-
رىنى سەپكەيسەن!» دەل مۇشۇ ۋاقىتتا مەسچىتتە ئولتۇرغان
نامازخان دەرۋىش سودىگەرنىڭ شۇنىرلىشىنى ئاڭلاپ قېلىپ
كۆڭلى ئۇنىڭغا مايىل بولدى. سودىگەر ئىبادىتىنى تۈگەتكەندە
دەرۋىش ئۇنىڭغا ئېغىز ئاچتى: «هەي شەيخىم! بېشىڭغا نېمە
كۈلپەت كەلدى؟ سېنى شۇنچە بىئارام قىلغۇدەك نېمە ئىش بول-
دى؟ ماڭا ئىزهار ئەيلىگىن» سودىگەر دېدى: «ماڭا كەلگەن بۇ
بەختسىزلىك شۇنچىلىك ئېغىركى، هېچبىر بەندە ئۇنىڭغا كار
قىلالماس. پەقەت قادىر ئاللاه (هەمدۇ - سانا ئاللاهقىلا خاس-
تۇر) لا يارىدەم قىلالايدۇ». دەرۋىش دېدى: «شۇنداقتىمۇ بىر
ئېيتمامسەن؟ بۇ دېگەن سەۋەبنىڭ ئالىمى». سودىگەر ئېيتتى:
«ئەي قەلەندەر، بۇ ئىشنى دادلاپ بارمىغان خەلىقلا قالمىدى،
باشقا ئەمىر - تارقانلارغا ئۇۋالچىلىقىمدىن هال ئېيتتىم، قازىخا-
نىغىمۇ باردىم، هېچبىر پايدىسى بولمىدى. ماڭا ئىزهار ئەيلىسەم
سېنىڭ قولۇڭدىن نېمە كېلەر؟» دەرۋىش دېدى: «ماڭا دېگىن،
پايدىسى بولمىسا زىيىنىغۇ بولماس؟ سەن بەلكىم ئەۋلىيالىرىمىز-
نىڭ «مۇشكۈلاتتا قالغىنىڭدا ئۇچرىغانلىكى كىشىگە هالىڭنى

ئېيت، بەلكىم پېقىر - مىسكىنلەر ئارىسىدىن بۇنىڭ چارىسى تېپىلىپ قالار، دېگەن سۆزىنى ئاڭلىمىغاندۇرسەن.. دەردىڭنى ماڭا ئېيتساڭ ھېچبولمىغاندا ساڭا تەسەللى بېرەلەيمەن. ساڭا تەسەللى بېرەلمىگەن ھالەتتىمۇ دەردىڭ يەڭگىللەپ قالىدۇ». سودىگەر ئۇنىڭ سۆزىنى توغرا تېپىپ بولغان ئىشنى يېپىدىن يېڭىسىغچە دەرۋىشكە سۆزلەپ بەردى.

دەرۋىش ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتنى تولۇق ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن: «ئەي خوجام، بېشىڭغا كەلگەن كۈلپەت - دىشۋارچىلىقىنى ماڭا ئېيتىپ بېرىۋېدىڭ بۇنىڭ ئامالى دىلىمغا ئايان بولدى. خاتىرجەم بول، ئەگەر مېنىڭ دېگىنىمدەكلا قىلساڭ بۇگۈننىڭ ئۆزىدىلا شۇ دىنارلىرىڭنى قايتۇرۇۋالالايسەن» دېدى. سودىگەر سورىدى: «مېنى نېمە قىل دەيسەن؟» دەرۋىش ئېيتتى: «مۇشۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدىلا چوڭ مەيدانغا بارغىن، مەيداندا بىر قۇببىلىك مەسچىت بار. شۇ مەسچىتنىڭ يېنىدا بىر دەرۋازا بار، دەرۋازىنىڭ ئارقىسىدا بىر كاسىپخانا بار. شۇ دۇكانغا كىرسەڭ جۇل - جۇل كىيىملىك بىر بوۋاينى كۆرىسەن. ئۇ ھازىر چىدىر تىكىۋاتىدۇ. يېنىدا بىر نەچچە ئۇششاق بالىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ يېڭنە ئىشى قىلماقتا. سەن شۇ بوۋايغا كۆرۈنۈش قىلغاندىن كېيىن يۇكۇنۇپ تۇرۇپ بولغان ئىشلارنى تولۇق سۆزلەپ بەرگىن. ئارزۇ - مۇرادىڭنىڭ ھەسرىتى گۇللىرى پۈركىلەپ ئېچىلغاندا مەن پېقىر دەرۋىشكە دۇئا قىلىپ قويارسەن. بارغىن، ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈۋەتمە، دېگىنىمدەك قىل». ھېلىقى سودىگەر مەسچىتتىن چىققاچ كۆڭلىدە «بۇ قانداق گەپ بولۇپ كەتتى؟ شۇنچە بەگ - تۆرىلەر، ئەمىرلەر ئارىغا چۈشۈپمۇ ھېچ نەرسە قىلالمىدىغۇ؟ ئەمدى بۇ دىۋانە ماڭا ئاشۇ پۇتلىرى گۆرگە ساڭگىلىغان قەبرىنى سايە قىلىۋاتىدۇ. تېخى ئاشۇ قەبرى مېنى مۇرات باغچىسىدىن مەقسەت گۈللىرىمنى ئۈزدۈرگۈدەك. بۇ بىر يوقىلاڭ ئويۇن بولماي نېمە؟ ئەپسۇس، بۇنىڭدىن ئۆزگە چارەمۇ

يوق. مەيلى نېمىلا بولمىسۇن بىر بېرىپ باقمايمۇ. ھەرنېمە بولسا شۇنچىلىك بولار» دەپ ئويلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھېلىقى دۇكاننى تېپىپ بوۋايغا سالام بەردى ۋە ئۇنىڭ ئالدىدا يۇكۇنۈپ ئولتۇردى. بوۋاي ئۆز ئىشىنى قىلىۋەردى، سودىگەر بولسا بىر مەھەل ئولتۇرۇپ قالدى. بىر كەمدە بوۋاي قولىدىكى ئىشنى قويۇپ: «ساڭا نېمە كېرەك، ئوغلۇم؟» دەپ سورىدى. سودىگەر بېشىغا كەلگەن كۈلپەتنى يېپىدىن ـ يېڭىسىغىچە تولۇق سۆزلەپ بەردى.

بوۋاي ھەممىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «ئاللاھ (ئۇ ھەممىگە قادىردۇر، ئۇنىڭغا ھەمدۇ ـ سانالار بولسۇن) بەندىلىرىنىڭ ئىشلىرىنى جايى ـ جايىدا ئورۇنلاشتۇرغۇچىدۇر. كۆپ گەپنىڭ پايدىسى يوق. مەن سېنىڭ ئورنۇڭدا بېرىپ ئۇنىڭغا گەپ قىلىپ باقاي. ئىلاھىم ئىشلىرىمىز ئوڭغا تارتسۇن. سەن ئاۋۇ تامغا يۆلىنىپ بىر ئاز ئارام ئېلىپ تۇر» دېدى. ئاندىن شاگىرتلىرىدىن بىرىگە: «قولۇڭدىكى ئىشنى قويۇپ ئەمىرنىڭ ئۆيىگە بار. غىن ۋە دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرغىن. بىرەرى چىقىپ كىرسە ئۇنىڭدىن بىر تىككۈچى شاگىرتىنىڭ سىرتتا ساقلاپ تۇرغانلىقىنى ئەمىرگە يەتكۈزۈشنى ئۆتۈنگىن ۋە ئۇنىڭغا ئېيتىدىغان بىر ئىشىنىڭ بارلىقىنى ئېيتقىن. ئەمىر سېنى چاقىرتقاندا كىرىپ ئۇنىڭغا سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن: «ئۇستام سالام ئېيتتى، ئۇنىڭ ئېيتىشىچە بىراۋ ئۇستامغا سىزدىن شىكايەت قىلىپ بېرىپتۇ، ھېلىقى كىشىنىڭ قولىدا سىز مۆھۈرلىگۈزنى باسقان، 700 دىنارلىق تىلخەت بارئىكەن. تىلخەتنىڭ سۈرۈكى توشقىلى بىر يېرىم يىل بوپتۇ. سىزنى دەرھال پۇلنى ئېگىسىگە قايتۇرۇپ ئۇنى تولۇق رازى قىلسۇن دېدى، دەپ ئېيتقىن. ئاندىن تېز قايتىپ كەل ۋە ئۇنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى ماڭا يەتكۈز» دېدى.

ھېلىقى شاگىرت بالا ئوقتەك يۈگۈرۈپ ئەمىرنىڭ ئۆيىگە كەتتى. سودىگەر بولسا ھاڭ ـ تاڭلىق ئىچىدە تامغا يۆلىنىپ

ئولتۇرۇپ قالدى. بىر چاغدا ھېلىقى شاگىرت بالا قايتىپ كەلدى ۋە ئۇستىسىغا دېدى: «سەن ئېيتقاندەك قىلدىم ۋە سۆزۈڭنى يەتكۈزدۈم. ئەمىر چاچراپ تۇرغىنىچە ،بېرىپ ئۇستاڭغا مەندىن سالام ئېيت ۋە تەشەككۈرۈمنى يەتكۈز. ئۇنىڭ دېگىنىدەك بولدۇ. پۇلنى ئۆزۈم ئالغاچ بارىمەن ۋە سەۋەبلىكىمدىن ئەپۇ سوراپ ئۆز قولۇم بىلەن تاپشۇرىمەن، دېدى». ئارىدىن بىر چاي قاينىمى ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئەمىر مىراخور ۋە مەھرەملەرنى ئەگەشتۈرۈپ يېتىپ كەلدى. ئۇ ئېتىدىن چۈشۈپ دۇكانغا كىرىپ بوۋايغا سالام قىلدى ۋە ئۇنىڭ قوللىرىنى سۆيدى. ئەمىر بوۋاينىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغاندىن كېيىن مەھرەملىرىنىڭ بىرى سۇنغان كىچىك تېرە خالتىنى ئېلىپ: «پۇل مۇشۇ خالتىدا، پېقىرنى بۇ ئالتۇنلارنى يۇتۇۋالدىمكىن دەپ قالما. بۇنىڭ ھەممىسى ئاشۇ غوجىدارنىڭ سەۋەبلىكى» دېدى. ئۇ توختىماستىن ئەپۇ ۋە ئۆزىڭىخاھلىق ئېيتىپ مەھرەملىرىدىن بىرىگە: «بازارغا بېرىپ سەررافتىن بىرنى چاقىرىپ كەل، تارازىسىنىمۇ ئالغاچ كەلسۇن» دەپ بۇيرۇدى. مەھرەم ھايال بولماپلا سەررافتىن بىرنى باشلاپ كەلدى. ئالتۇنلار ئۆلچىنىۋېدى جەمئىي 500 دىنار چىقتى. ئەمىر: «ئۇ بۇگۇن مۇشۇ پۇلنى ئېلىپ تۇرسۇن، ئەتە ساراي يوقلىمىسىدىن يېنىپلا ئۇنى قوبۇلخانامغا چاقىرتىمەن ۋە قالغان 200 دىنارنى بېرىۋېتىمەن. ئىلاج قىلىپ ئۇنى رازى قىلىمەن. ئەتە بامدات نامىزىدىن بۇرۇن بىر قەسىدىچىنى ھۇزۇرۇڭغا ئەۋەتىمەن» دېدى. بوۋاي: «مۇنۇ 500 دىنارنى ئاۋۇ كىشىنىڭ قوينىغا سالغىن، لەۋزىڭدە تۇرىدىغانلىقىڭغا ئىشىنىمەن» دېدى. ئەمىر: «خاتىرجەم بول» دېگىنىچە پۇلنى قوينۇمغا سېلىپ بوۋاينىڭ قولىنى سۆيۈپ قويدى ۋە قايتىشقا تەرەددۇتلاندى. شۇ تاپتا سودىگەر خۇشاللىقىدىن ۋە ئەدەبكەنلىكىدىن چۈش كۆرۈۋاتقاندەكلا ھېس قىلدى. سودىگەر تارازىنى ئالدىغا تارتىپ 100 دىنارلىق ئالتۇننى ئۆلچىدى ۋە بوۋاينىڭ ئالدىغا قويۇپ: «مەن ئەسلىدە يۈز دىنار ئېلىشقىمۇ

رازى بولغانىدىم، ئەمدىلىكتە سىلىنىڭ ياردەملىرى بىلەن پۈتۈن پۈلۈمنى قايتۇرۇۋالدىم. مۇشۇ يۇز دىنارنى ماڭا قىلغان ياردەملىرى ئۈچۈن چىن يۈرىكىمدىن ئۆزلىرىگە ئاتىدىم» دېدى. بوۋاي قوشۇمسىنى تۇرۇپ: «بىر مۇسۇلمان كىشى مېنىڭ سەۋەب بولۇشۇم بىلەن مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلغان بولسا شۇنىڭ ئۆزى مېنى رازى قىلىشقا يېتىدۇ. بىراق مەن ئىمانىمغا ئاشۇ دىنارلاردىن بىرنى ئېلىشنى بۇيرۇسام، مەن بۇ تۇركتىنمۇ بەكرەك بەدنىيەت ئادەمگە ئايلىنىپ قالمامدىم. تۇرغىن، دىنارلىرىڭنى ئېلىپ يولۇڭغا مېڭىۋالغىن. ناۋادا ئەتە دېيىشكەن ۋاقىتتا ئۇ ساڭا قالغان 200 دىنارنى بەرگىلى ئۇنىمىسا ماڭا ئېيتقىن. بۇنىڭدىن كېيىن سودا قىلىشتا سودىلىشىدىغان ئادىمىڭنى ئوبدان كۆزەت» دېدى. سودىگەر شۇنچە ئۆتۈنگەن بولسىمۇ بوۋاي ھەق ئېلىشنى قەتئىي رەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن سودىگەر بوۋايغا خوش دەپ كۆڭلى ئاپتاپتەك ئېچىلىپ ئۆيگە قايتتى. شۇ كېچىسى ياستۇقنى ئېگىز قىرلاپ بەخۇدۇك ئۇخلىدى.

ئەتىسى سودىگەر ئۆيىدە خەۋەر كۈتتى. كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە ئەمىرنىڭ مەھرەملىرىدىن بىرى كەلدى ۋە: «ئەمىر سىلىنى بىر كېلىپ كەتسە، دېگەن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن سودىگەر ئەمىرنىڭ ئۆيىگە باردى. ئەمىر ئۇنى ئىززەت - ئېكرام بىلەن تۆرگە باشلىدى، ئارقىدىنلا غوجىدارنىڭ ھاڭۋاقتىلىق قىلغانلىقىنى ئەيىبلەپ ئۆزىنىڭ دۆلەت ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتكىنىنى سۆزلەپ بەردى. بىر كەمدە خەزىنىدارغا «ئالتۇن قاپچۇقنى ۋە تارازىنى ئېپكەل» دېدى. ئۇ 200 دىنارنى ئۆلچەپ ئۇنىڭغا بەرگەندە ئۇ تەۋەزۇ بىلەن تازىم بەجا كەلتۈردى ۋە مېڭىشقا ئىجازەت سورىدى. ئەمىر: «يەنە بىر دەم ئولتۇرسىلا» دەپ غىزاغا تۇتۇۋالدى. غىزا يېيىلىپ قوللار يۇيۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئەمىر بىر غۇلامىنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. ئۇ چىقىپ كېتىپ بىر كەمدە بىر چوڭ تۇگۈنچەك

كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى. ئەمىر: «ئۇنىڭغا بەرگىن» دەپدى ئۇلار بوپىنىڭ ئىچىدىكى قىممەت باھا لىباسنى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ قويدى. يەنە ناھايىتى ئەلا سورتلۇق كاناپ رەختتىن ئىشلەنگەن پەرەنجىنى ئۇنىڭ مۈرىسىگە ئارتىپ قويدى. ئارقىدىن ئەمىر: «تولۇق رازى قىلالىدىمۇ؟» دېدى. ئۇ: «شۇنداق تەقسىر» دېگەندىن كېيىن ئەمىر: «ئەمىسە تىلخەتنى ماڭا بېرىپ بۇ ۋاينىڭ يېنىغا بارغىن ۋە ئۇنىڭغا پۇلنى ئالغانلىقىڭنى، تولۇق رازى بولغانلىقىڭنى ئېيت» دېدى. ئۇ: «خوپ تەقسىر، ئۇ كىشىمۇ قانداقلا بولمىسۇن ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى يەتكۈزۈشۈمنى تاپىلىغانىدى» دېدى. سودىگەر خوشلىشىپ ئەمىرنىڭ تۇرالغۇسىدىن ھېلىقى دۈكانغا بارىدى ۋە بولغان ئىشلارنى تولۇقى بىلەن بايان قىلىپ ئۇ ھەدىيە قىلغان تون ـ سەرپايلارنى كۆرسەتتى ۋە: «ئەي مۆھتەرەم زات، بۇلارنىڭ ھەممىسى سىلىنىڭ ئىنايەتلىرى بىلەن بولدى. شۇنداق بولغاندىكىن، مۇنۇ 200 دىنارنى قوبۇل قىلسىلا نېمىشقا بولمايدۇ» دېدى. سودىگەر قانچە يېلىنسىمۇ ئۇ ھەرقانداق ھەقنى رەت قىلدى. سودىگەر ئىلاجسىز بۇۋاي بىلەن خوشلىشىپ كەيپى چاغ ھالدا دۈكىنىغا كەتتى.

سودىگەر ئەتىسى بىر پاقلاننى ۋە بىر نەچچە چۇجنى كاۋاپ قىلىپ بىر پەتنۇس مېۋە بىلەن بۇۋاينىڭ تىككۈچىلىك دۈكىنىغا بارىدى ۋە ئۇنىڭغا: «ئەي شەيخ، پۇل ئېلىشنى مەقبۇل كۆرمىسىلە مۇنۇ كاۋابلارنى ۋە پېقىرنىڭ چىن سالىمىنى قوبۇل قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن. بۇلارنى كەمىنە ھالال ئەمگەك تەرىمگە ئالغان. بۇنى قوبۇل قىلغان بولسىلا بېشىم كۆككە يەتكەن بولاتتى» دېدى. بۇۋاي قوبۇل قىلىدى ۋە شاگىرتلىرى بىلەن بىللە تائاملارغا ئېغىز تەگدى. سودىگەر ئۇنىڭدىن: «رۇخسەت قىلسىلا، بىر نەرسىنى سورىۋالسام» دېگەندىدى ئۇ «نېمىنى؟» دەپ سورىدى، سودىگەر: «باغدادتىكى شۇنچە بەگ ـ تۆرىلەر مەن ئۇچۇن ئوتتۇرىغا كىرىپ ئەمىرگە ئىلتىماس قىلىشقاندىمۇ ھېچ نەرسىگە دال

بولمىغانىدى، ئۇ ھېچكىمنىڭ گېپىنى ئىلىك ئالمىغان، ھەتتا قازىمۇ ئۇنىڭغا گېپىنى ئۆتكۈزۈلمىگەنىدى. ئۇ قانداقلارچە سىلەنىڭ گەپلىرىنى كىچىك گۆدەك كەبى ئاڭلايدۇ؟ نېمە ۋەجدىن سىلىنى شۇنچە ھۆرمەتلەيدۇ؟» دېدى. ئۇ سودىگەردىن قايتىلاپ سورىدى: «ساھىبقىران بىلەن ئوتتۇرامدا يۈز بەرگەن ئىشلاردىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟»، مەن بېشىمنى چايقىۋېدىم، ئۇ: «ئۇنداقتا سۆزۈمگە قۇلاق سال» دېدى.

ئۇ سۆز باشلىدى: بىلگىنكى، ناماز ۋاقىتلىرىدا مۇشۇ مەسچىتنىڭ مۇنارىغا چىقىپ ئەزان توۋلاۋاتقىنىمغا 30 يىلدىن ئاشتى، مېنىڭ ئەسلى ھۈنىرىم تىككۈچىلىك بولۇپ، مەي - شاراب دېگەنگە يېقىن يولمايتتىم. بۇزۇقچىلىق ۋە كەيپ - ساپا ئىشلىرىغا يېقىن كەلمەيتتىم. ھېچقانداق بىئەدەبلىكنىمۇ ھمايە قىلماس ئىدىم. شۇ زامانلاردا مۇشۇ كوچىدا بىر ئەمىرنىڭ ساريىسى بولىدىغان. بىر كۈنى ئەسىر نامىزىدىن يېنىپ دۇكانغا كېلىۋاتسام ھېلىقى ئەمىر كەيپىلىكتە دەلدۇگۈنۈپ ئۇيان - بۇيانغا چايقالغىنىچە بىر ئايالنىڭ چۈمبىلىنى تارتقۇشلاپ ئۇششۇقلۇق قىلغىلى تۇردى. ھېلىقى ئايال بولسا يىغا - زار قىلىپ تېپچەكلىگىنىچە: «ئەي مۇسۇلمانلار، ياردەم قىلىڭلار، مەن ئۇنداق ئايالىلاردىن ئەمەس. مەن پۇستانىنىڭ قىزى، پوكونىنىڭ مەھبۇبى بولىمەن، ئۆيۈم پالانى يەردە، ھەممىلا ئادەم مېنىڭ پاك - دىيانەتلىك ئايالىلقىمنى بىلىدۇ. مۇنۇ تۇرك نېيتىنى بۇزۇپ ماڭا يامان نىيەتتە بولۇۋاتىدۇ. مۇرەببىم تېخى نەچچە كۈنىنىڭ ئالدىدىلا ئۆيدىن بىر قەدەم ئايرىلسام تالاق قىلىۋېتىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم قىلغانىدى، ماڭا ياردەم قىلىڭلار!» دەپ توۋلاپ كەتتى. ئايال شۇنچە يىغلاپ - قاخشىسىمۇ بىرەرى ئارىغا چۈشۈشكە پېتىنالمىدى. چۈنكى بۇ ئەمىر تولىمۇ مۇتتەھەم ۋە دەھشەتلىك كىشى ئىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدا بىر تۈمەن كىشىلىك قوشۇن بولۇپ، ھېچكىممۇ ئۇنىڭغا چىش يېرىپ بىر نەرسە

دېيەلمەيتتى. شۇ چاغدا ئۇنىڭغا بىر نەچچە ئېغىز قاتتىقراق گەپ قىلغان بولسامۇ پايدىسى بولمىدى. ئۇ پەقەتلا ھېلىقى ئايالنى ئۆز ساراىيى تەرەپكە تارتقۇشلىغىلى تۇردى. ئەنە شۇ غەزەپلىك پەيتتە ئىمانىم مېنى ئۆز ئىختىيارىمدىن ئاجراتتى. مەن شۇ ئەتراپتىكى مۆتىۋەر مۇيسىپىتلارنى يىغىپ كېلىپ ئەمرىنىڭ ئۆز-يىگە باردىم ۋە ئىشىك تۇۋىدە تۇرۇپ گۇرەن تومۇرلىرىمنى كۆپ-تۇرگىنىمچە: «ئىسلام يوقالدىمۇ؟ مۇشۇ باغدادتا، خەلىپىنىڭ بوسۇغىسىدا ئاياللارنى كۆپكۈندۈزدىلا بۇلاپ كېتىپ بۇزۇقچىلىق قىلامسىلەر؟ ھېلىقى ئايالنى قويۇۋەتسەڭ قويۇۋەت، بولمىسا ھا-زىرنىڭ ئۆزىدىلا خەلىفە مۇئتەسىمنىڭ ئوردىسىغا بېرىپ ئۇستۇڭ-دىن ئەرز قىلىمىز» دەپ تۇۋلىدىم. تۇرك ئەمىر بىزنىڭ ۋاڭ - چۈشمىزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر توپ غۇلام - مەھرەم-لىرىنى ئەگەشتۇرۇپ چىقىپ كەلدى ۋە قىلچە رەھىم قىلماستىن بىزنى دەسسەپ - چەيلىۋەتتى.

شۇنىڭ بىلەن ھەممىمىز پات - پاراقچىلىق ئىچىدە قېچىپ كېتىشتۇق. خۇپتەندىن كېيىن كېچىلىك لىباسلىرىمنى كىيىپ ياتتىم. ئەمما غەزەپتىن ئىچىم سىقىلىپ تۇن يېرىم بولغۇچمۇ ئۇخلىيالمىدىم. ئۇشتۇمتۇت ئىنسانىي قەبىھلىكىنىڭ ئاللىقاچان يۈز بېرىپ بولغىنى، مېنىڭ ھېچنېمىگە قۇربىمنىڭ يەتمىگەنلىكى يادىمغا كەلدى. تېخىمۇ چاتاق بولغىنى ھېلىقى ئايالنىڭ ئېرى ئايالى كېچىسى تالاغا چىقسا تالاق قىلۋېتىدىغانلىقى ھەققە-دە قەسەم ئىچكەنىدى. مەيخورلارنىڭ ئىچىپ غەرق كەيپ بولغاندا شۇ يەردىلا يېتىپ قالىدىغانلىقىنى، يېشىلگەندىن كېيىن بولسا ئاخشىمى نېمە ئىش قىلغانلىقىنى زىنھار بىلمەيدىغانلىقىنى ئاڭلە-غانىدىم. شۇڭا مەسچىت مۇنارىغا چىقىپ ئەزان ئوقۇشنى نىيەت قىلدىم. بۇنداق قىلسام ھېلىقى تۇرك ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلاپ تاڭ ئاتتى دەپ قالاتتى ۋە ھېلىقى ئايالنى قويۇۋېتەتتى، ئاندىن ئۇ ئايال جەزمەن مەسچىتنىڭ ئالدىدىن ئۆتەتتى، مەن بولسام ئەزانىنى

توۋلاپ بولۇپلا دەرھال پەسكە چۈشۈپ ئىشىك ئالدىدا ساقلاپ تۇرسام ئايال كەلگەن ھامان ئۇنى ئېرىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويالا-يتتىم. شۇنداق بولغاندا بۇ بىچارە مەزلۇم ئېرىدىن ئايرىلىپ قالمايتتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۆز ئويۇم بويىچە ئىش قىلىش نىيىتىگە كەلدىم. مەن مۇنارغا چىقىپ پۈتۈن ئاۋازىم بىلەن ئەزان ئوقۇغان ۋاقىتتا ساھىبقىران مۇئتەسىم ھەزرەتلىرى تېخى ياتمىغانىكەن. ئۇ بۇنداق نامۇۋاپىق ۋاقىتتا ئېيتىلغان ئەزانىنى ئاڭلاپ: «بۇنداق تۇن يېرىمىدا ئەزان ئېيتقىنىدىن قارىغاندا شۇبھىسىزكى، ئۇ بىر بەدنىيەت ئىنسان، ئەزانىنى ئاڭلىغان ھەرقانداق ئادەم تاڭ يورۇ-غان ئوخشايدۇ، دەپ كوچىغا چىقىپ قالسا ئۇدۇللا پاشىناپلارنىڭ قولىغا چۈشمەمدۇ؟» دەپ قاتتىق كايىپ كېتىپتۇ ۋە دەرھال مۇلازىملىرىغا: «بېرىپ قاراۋۇللارغا ئېيتىڭلار، نامۇۋاپىق ۋا-قىتتا ئەزان توۋلىغان ئاشۇ بەدنىيەتنى پۈت - قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئېلىپ كېلىشسۇن. مەن ئۇنىڭغا شۇنداق قاتتىق جازا بېرەيكى، ھېچقانداق كىشى بۇنداق نامۇۋاپىق ۋاقىتتا ئەزان توۋ-لىمايدىغان بولسۇن!» دەپ بۇيرۇق قىپتۇ. مەن مەسچىت دەرۋا-زىسى ئالدىدا ھېلىقى ئايال چىقىپ قالارمىكىن، دەپ تۇرسام ئۇشتۇمتۇتلا مەشئەل كۆتۈرۈشۈۋاتقان قاراۋۇللار ئالدىمدا ئاس-ماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالدى ۋە «ھازىر ئەزان ئېيتقان سەنمۇ؟» دەپ سوراشتى. «شۇنداق» دېسەم ئۇلار: «نېمە دەپ مۇشۇنداق نامۇۋاپىق پەيتتە ئەزان توۋلىدىڭ؟ خەلىقە تولىمۇ غەزەپلەندى ۋە سېنى تۈتۈپ كېلىشكە بىزنى ئەۋەتتى. ئەمدى ئۆز ئۇۋالىڭ ئۆزۈڭگە» دېيىشتى. مەن قاراۋۇلغا: «ئەمرىڭ قوللۇق تەقسىر، ئەمما بىر بەدەۋى مەخلۇق مېنى مۇشۇنداق بىئەپ ۋاقىت-تا ئەزان توۋلاشقا مەجبۇر قىلدى» دېسەم ئۇ مەندىن: «قانداق بەدەۋى مەخلۇق ھەققىدە سۆزلەۋاتىسەن؟» دەپ سورىدى. مەن جاۋابەن: «ئۇ شۇنداق بىر مەخلۇقكى، نە ئاللاھتىن نە خەلىقەدىن

قورقمايدۇ» دېدىم. ئۇ مەندىن: «سەن زادى كىمنى دېمەكچى؟» دەپ سورىدى. مەن: «بۇنى ساھىبقىرانىنىڭ ئۆزىگە- لا ئېيتىمەن. ئەگەر مېنىڭ قىلمىشىم يامانلىقنى كۆزلىگەن بولسا خەلىپە ماڭا قانداقلىكى جازا بەرسە بولۇۋېرىدۇ» دېدىم. ئۇ ماڭا قاراپ: «ئاللاھنىڭ نامىدىن قەسەم قىلمەنكى تېزرەك ماڭغىن. مەن سېنى خەلىپە ئوردىسىغا ئېلىپ بارايى» دېدى.

ئوردىغا بېرىپ قارىسام مەھرەم - غۇلاملار كۈتۈپ تۇرۇشۇپ- تۇ. ھېلىقى قاراۋۇل ئېيتقانلىرىمنى مەھرەم بېشىغا سۆزلەپ بېرىۋىدى، ئۇ ئىچىگە كىرىپ مۇتتەسىمگە ئېيتتى. مۇئتەسىم: «ئۇنى ئېلىپ كىر» دېگەن چېغى، مەھرەم مېنى ئىچكىرىگە باشلاپ كىردى. خەلىپە مەندىن ئەزانىڭ ۋەجىنى سورىۋېدى ھېلىقى تۈرك ئەمىر بىلەن ئايال ھەققىدىكى ئىشلارنى تەپسىلىي بايان قىلدىم. خەلىپە بۇلارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاراۋۇلغا مۇ- داق دېدى: «دەرھال يۈز نۆۋەكەرنى باشلاپ پالانى ئەمىرنىڭ ئۆيىگە بار ۋە خەلىپە چاقىرىدۇ، دەپ ئېيت. ئۇنى تاپقاندىن كېيىن تۇنۇگۈن ئۆيگە ئاپىرىۋالغان ھېلىقى ئايالنى قۇتۇلدۇرۇڭ- لار ۋە مۇنۇ بوۋايغا ئىككى - ئۈچ چاكارنى قوشۇپ ئېرىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇڭلار. ئېرىنى ئىشىك تۈۋىگە چاقىرىپ خەلە- فە مۇتتەسىمنىڭ سالام ئېيتقىنىنى دەڭلا ۋە ئايال ئۇچۇن ئارىغا چۈشۈپ ئىككى ئېغىز ياخشى سۆز قىلىپ قويۇڭلار. شۇنداقلا بۇگۈنكى ئىشتا ئۇنىڭدا ھېچقانداق سەۋەنلىك كۆرۈلمىگەنلىكىنى ئېيتىڭلار. بۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئايالغا تېخىمۇ ياخشى مۇئامىلىدە بولسۇن. شۇ ئىشلارنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ھېلىقى ئەمىرنى ئالدىمغا ئېلىپ كېلىڭلار». ئاندىن خەلىپە ماڭا قاراپ: «بۇ يەردە بىردەم تۇرۇپ تۇرغىن» دېدى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە ئۇلار ھېلىقى ئەمىرنى مۇتتەسىمنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. مۇتئەسىم ئۇنىڭغا بېگىزدەك تىكىلىپ تۇرۇپ: «سەن قانداقلارچە مېنى ئىمانى سۇس كۆرۈپ قالدىڭ؟ مېنىڭ رەئىيەت-

نى ئانىي تاپقانلىقىمنى كۆرگەنمىدىڭ؟ شاھ بولۇپ تۇرغىنىمدا دىنغا مۇخالىپ ئىش قىلغانلىقىمنى ئاڭلىغانمىدىڭ؟ ئەجەبا رۇمـ لۇقلار نەزەربەند قىلغان مۇسۇلمانلارنى قۇتقۇزغانمىدىمغۇ؟ باغداد- قا قوشۇن تارتىپ رۇم قوشۇنلىرىنى يېڭىپ پادىشاھ قەيسەرنى قولغىلۇەتتىمغۇ؟ رۇملۇقلارنىڭ زېمىنىنى ئالتە يىل پايخان قـ- لىپ ۋە پاك - پاكىز سويۇۋالغانىدىمغۇ؟ چوڭ خانىقا - مەسچىت- لەرنى سېلىپ ھېلىقى كىشىلەرنى زىندانىدىن نىجاتلىققا ئەپچىقىپ ئاندىن ئورداغا قايتقانىدىمغۇ؟[1] ئەمدىلىكتە مېنىڭدىن ھېيىقىپ ۋە دۇرۇسلۇقۇمغا تەن بېرىپ بۇرە بىلەن پاقلان بىر ئېرىقتىن سۇ ئىچىدىغان بولغانىدى. سەن بولساڭ يۇرىكىڭنى قاپتەك قـ- لىپ باغدادتا، بۇرنۇمنىڭ تۈۋىدە بىر ئايالنى زورلاپ يامان نىيەت- تە ئۆيۈڭگە ئاپىرىۋاپسەن. كىشىلەر سېنى يامانلىقتىن توسۇسا ئۇلارنى كالتەكلەپسەن» دېدى. ئاندىن ئەمىرنى بىر تاغارغا سو- لاپ ئاغزىنى چىڭ بوغۇشنى بۇيرۇدى. ئاندىن لاي ئېتىدىغان ئىككى باھادىرنى ئەپكەلدۇرۇپ ئىككى مەھرەمگە ئىككى تەرەپتىن خالتىدىكى ئەمىرنى ئۇرۇپ مىجغىنى چىقىرۋېتىشكە بۇيرۇدى. ئۇلار خەلىپەنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈپ: «ئەي ساھىبقىران! ئۇنىڭ سۆڭەكلىرى چۇل - چۇل بولۇپ كەتتى، يەنە قانداق تاپشۇرۇقلىرى بار؟» دەپ سوراشتى. خەلىپە ئۇلارغا ئاغزى تې- خىچە چىڭ چىگىكلىك تۇرغان خالتىنى شۇ پېتى دەجلە دەرياسىغا تاشلاشنى بۇيرۇدى.

ئاندىن ئۇ ماڭا قاراپ: «ئەي شەيخ، بىلگىنكى، ئاللاھ (ئۇنىڭغا ئالقىشلار بولسۇن) دىن قورقمىغان كىشى مەندىنمۇ قورقمايدۇ. ئاللاھتىن قورقۇدىغان كىشى بولسا، ئىككى دۇنيا- لىقنى يوق قىلغۇسى ئىشلارنى ھەرگىز قىلمايدۇ. بۇ ئەمىر

---

① «تارىخىي غۇزدە» (319 - بەت) دە ئېيتىلىشىچە، مۇسۇلمان ئاياللارنى قۇتقۇزۇش ۋە كونىستانتىنوپولغا يۈرۈش قىلىش خەلىپە مۇئتەسىمنىڭ ئىسلام دىنىغا بولغان قىزغىلىقىنىڭ يۇكسەك پەللىسى ئىدى. تەبەرى مۇئتەسىمنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا بېغىشلىغان ئەسىردە بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇماتلارنى بېرىدۇ.

جىنايەت ئۆتكۈزدى، شۇڭا تېگىشلىك جازاسىنى تارتتى. ساڭا شۇنداق بۈيرۇق قىلمەنكى، بۈگۈندىن ئېتىبارەن باشقىلارغا ئا-زار بەرگەن، شەرىئەت يوسۇنلىرىنى كۆزگە ئىلمىغان ھەرقانداق كىشىنى كۆرسەڭ بۈگۈن كېچە قىلغىنىڭغا ئوخشاش ناموسۇڭاپىق ۋاقىتتا ئەزان توۋلا. مەن ئەزان توۋلىغىنىڭنى ئاڭلىغان ھامان سېنى چاقىرتىپ نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى سۈرۈشتە قىلد-مەن، ئاندىن مۇنۇ ئىتنى قانداق جازالىغان بولسام ئۇنىمۇ شۇنـ-داق جازالايمەن. مەيلى ئۇ بىر تۈغقان قېرىنداشلىرىم ياكى ئۆز پۈشتۈمدىن تامغان پەرزەنتلىرىم بولسىمۇ ئاياپ قويمايمەن» دې-دى. گېپىنى تۈگىتىپ ماڭا ئۆز سوۋغىتىنى بەردى ۋە قايتىشىم-غا ئىجازەت قىلدى. ئەمدى بولسا ھەرقانداق بەگ - تۆرىلەر بۇ ئىشنى بىلىدۇ. شۇڭا ھېلىقى ئەمىرنىڭ پۇلۇڭنى ساڭا قايتۇرۇ-شى قانداقتۇر مېنى ھۆرمەتلىگەنلىكىدىن ئەمەس، بەلكى ھېلىقى تاغاردىن، لاي ئېتىدىغان باھادىرىدىن ۋە دەجلە دەرياسىدىن قورق-قانلىقىدىندۇر. چۈنكى، ئۇ پۇلىنى قايتۇرۇشنى رەت قىلسا مەن مۇنارغا چىقىپ ئەزان توۋلايتتىم. نەتىجىدە ھېلىقى تۈرك ئەمىر-نىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەت مۇنۇ ئەمىرنىڭمۇ بېشىغا كېلەتتى.

ھاسىل كالام، بۇ خىلدىكى قىسسە - ھېكايىلەر كۆپ، بۇ ھېكايىنى بايان ئەيلىشىم «مەلكۇل جەھان» خەلىپىلەر ۋە پادە-شاھلارنىڭ قانداقلارچە قوينى بۆرىنىڭ ھۇجۇملىرىدىن ساقلاپ قالغانلىقىنى، ئۆز مەمۇرلىرىنى قانداق تىزگىنلىگەنلىكىنى، ئۇ-لارنىڭ جىنايەتلىرىگە قانداق مۇداپىئە تەدبىرى قوللانغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئىمان نۇرلىرىنى قانداق مۇستەھكەملەپ قانداق قوغداپ ئاسرىغانلىقىنى بىلىپ قالسۇن، دېگەندىن ئۆزگە ھېچبىر مەق-سەت - مۇددىئانى نىشان قىلمايدۇ.

سەككىزىنچى باب

دىن ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرىنى سۈرۈشتۈرۈش ۋە تەھقىقلەشنىڭ بايانى

دىنىي مەسىلىلەرنى تەھقىقلەش، دىننىڭ قائىدە ـ قانۇنلىرىنى بىلىش ۋە ئۇنى سۆز ـ ھەرىكەتكە تەتبىقلاش، ئاللاھ (پۈتكۈل ھەمدۇ ـ سانالار ئاللاھقا خاستۇر) نىڭ ئىرادىسىگە ئىتائەت قىلىش قاتارلىقلار پادىشاھ بولغۇچىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيەتلىرى؛ ئىمام ـ ئۆلىمالارنى قەدىرلەش، ئۇردا خەزىنىسىدىن ئۇلارغا ماڭاش ـ تەمىنات بېرىشمۇ پادىشاھنىڭ مەجبۇرىيىتى. پادىشاھ تەقۋادار ۋە پاك ـ دىيانەتلىك كىشى بولمىقى زۆرۈر. بۇنىڭدىن سىرت، ئۇ ھەر ھەپتىدە بىر ـ ئىككى قېتىم ئىمامىلارنى ئوردىسىغا چىللاپ مۇشۇلار ئارقىلىق ئاللاھ بۇيرۇغان ئىشلارغا دائىر ۋەز ـ تەبلىغنى ئاڭلىشى، «قۇرئان كەرىم» ۋە پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت ۋە ئېھسانلار قىلسۇن) ئەلەيھىسسالامغا ئائىت ھەدىسلەرنى زېھىن قويۇپ كۆڭۈل دەپتىرىگە ئورنىتىشى لازىمدۇر. ئۇ يەنە ئادالەت-پەرۋەر پادىشاھلار ۋە پەيغەمبەرلەر ھەققىدىكى قىسسە ـ ھېكايىلەرنى ئاڭلىسا ئوشۇقلۇق قىلمايدۇ. پادىشاھ بولغۇچى مەملىكەت ئىشلىرىدىن قولى بوشىغاندا ئۇلارنىڭ ۋەز ـ تەبلىغلىرىنى روشەن زېھىنلىرىگە ئەسىر قىلىشى، ئۆلىمالار ئارا بەس ـ مۇنازىرە ئۆتكۈزۈپ ئۆزى يېشەلمەيۋاتقان تۇگۇنچىلەرنى يېشىشى لازىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇزاق داۋاملىشىۋەرسە ئادەتكە ئايلىنىدۇ. ئۇزاقا قالمايلا دىنىي قائىدە ـ قانۇنلارنى ئاساسەن پىششىق بىلىۋا-

لالايدۇ. «قۇرئان كەرىم» نىڭ مەنىسىنى ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام (ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن) نىڭ ئىش - ئىزلىرىنى چۈشىنىۋالىدۇ. شەرئىەت ۋە جەمئىيەت ھادىسە - ۋەقەلىرىنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئادىل بىر ياقلىق قىلىدۇ. قانداقتۇر مۇغەمبەر دىنسىزلار ياكى پىرقىلەر ئۇنىڭ ئىمانىنى ئوغرىلىيالمايدۇ. ئۇنىڭ ھۆكۈم قۇشلىرى يېڭى قانانقا، پەزىل - كامالىتى تۈگىمەس ئوزۇققا ئېرىشىدۇ. مەملىكەتتە قۇرۇق سۆلەتلىك ۋە پىتنە - پاساتقا ماكان تېپىلمايدىغان بولىدۇ. ھۆكۈمرانلىق سەلتەنىتى جارى بولۇۋاتقان مەزگىللەردە شۇملۇق، چىركىنلىك ۋە خۇسۇمەت تۈپ يىلتىزىدىن يوقىتىلىدۇ. ئادالەتنىڭ قۇۋۋىتى ئېشىپ شۇملۇق كۈنسايىن يوقىلىدۇ. بۇ دۇنيادا شان - شۆھرەتكە، ئۇ دۇنيادا شاپائەتكە مۇيەسسەر بولۇپ چەكسىز ساۋابنىڭ ساھىبى بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ياشتىكى كىشىلەر ئىلىم - ئېرپان ئۆگىنىشكە تېخىمۇ ھېرىسمەن كېلىدۇ.

ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) نىڭ ئېيتىشىچە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەنىكەن: «ئادالەت - ئەرشىئالادا ۋە ئادىللىق ھۆكۈم سۈرگەن ئوردا - قەسىرلەردە توختايدۇ».

پادىشاھ ئۇچۇن ئەڭ زۆرۈرى دىنغا بولغان كامىل ئىمان. چۈنكى پادىشاھلىق تەخت بىلەن دىن مىسالى بىر جۇپ قېرىنداش-لاردۇر. مەملىكەتتە مالىمانچىلىق كۆرۈلسە دىنغىمۇ زەخمەت يېتىدۇ. دىنسىزلىق ۋە جىنايەتچىلەر كۆپىيىدۇ. ھەر زامان دىن بۇزۇلغاندا ئەلدە مالىمان ئەۋج ئالىدۇ، ئوغرى - ئۇندىپاي بولىدۇ، شاھ ھوقۇقى ئاجىزلىشىپ پىتنە باش كۆتۈرىدۇ، ئاسىيلار قۇدرەت تاپىدۇ.

سۇفيان تەھۇر مۇنداق دېگەنىدى: «دانا پادىشاھ ئۆلىمالار بىلەن يارەنلىك شەرىبتى ئىچىدۇ. ئۆلىمالارنىڭ ئوسلى پادىشاھ بىلەن دوستلۇق رىشتىسى ئورنىتىشنى ئىستىگەن ئۆلىمادۇر».

ئەردەشىر مۇنداق دېگەنىدى: «ئوردا ۋەزىرلىرىنى تەھقىقلەپ تۇرۇشقا قۇربى يەتمىگەن پادىشاھنىڭ ئۆزىگە تەۋە رەئىيەتنى ۋە دېھقانلارنى تىزگىنلەپ كېتەلمىشى ناتايىن». «قۇرئان كەرىم» دىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاپراق كېتىدىغان مۇنداق قۇرلار بار: «يېقىن خىش - ئەقرىبالىرىڭنى ئاگاھلاندۇرغىن» (26 - سۈرە، 214 - ئايەت).

ئۆمەر ئىبنى خەتتاب (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) مۇنداق دېگەنىدى: «ھۆكۈمدارغا يېقىنلىشىش مۇشكۈل بولسا مەملىكەتكە زىيان ۋە دېھقانلارغا ئاپەت بولۇشتا جاھاندا بۇنىڭدىن ئارتۇق ئىش بولماس. ئەكسىچە ھۆكۈمدارنىڭ ئۆز پۇقرالىرىغا يېقىنلىشىشى ئوڭاي بولسا جاھان مىقياسىدا بۇنىڭدىنمۇ مەنپەئەتلىكرەك ۋە ئەمەلىيرەك ئىش بولماس. بولۇپمۇ مەمۇرلارغا ۋە باجگىرلارغا نىسبەتەن تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. چۈنكى ئۇلار ھۆكۈمدارنىڭ رەئىيەتكە ئوڭايلا يېقىنلىشىدىغانلىقىنى بىلگەچكە دېھقانلارنى ئانىي تېپىشقا ۋە قاقتى - سوقتى قىلىشقا پېتىنالمايدۇ».

ھەزرىتى لوقمان ھەكىم مۇنداق دېگەنىدى: «پانىي دۇنيادا ئىلىمدىنمۇ ئېسىلراق يارەن بولغان ئەمەس. ئىلىم — مال - دۇنيادىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدۇ. چۈنكى مال - دۇنيانى بەندە ساقلىمىسا بولمايدۇ، ئەمما ئىلىم - ئېرىپان بەندىنى ساقلايدۇ».

ھەسەن بەسرى (ئاللاھ ئۇنى مەغپىرەت قىلسۇن) مۇنداق دېگەنىدى: «دانا شۇكى، ئۇ ئەرەب تىلىنى كۆپرەك بىلگىنى بىلەن ئەمەس، ئادەتتىكى كىشىلەرگە قارىغاندا سۆز ئىشلىتىش پاساھىتىدە كامىللىقى بىلەن ئايرىلىدۇ؛ دانا شۇكى، ئۇ ئۆزىنىڭ نېمىلەرنى بىلمىشى كېرەكلىكىنى بىلىدۇ. ناۋادا ئۇ بىر قانچە قەۋمنىڭ تىلىنى بىلسە بۇ تېخىمۇ دانالىقتۇر. ناۋادا بىر كىشىنىڭ قەلب تۆرىگە شەرىئەت ئەھكام - يوسۇنلىرى قۇياشتەك روشەن بولسا ھەمدە تۇركچە، پارسچە ياكى يۇنانچە، قۇرئان

كەرىم، نى كۆز سىنىقىدىن راۋان ئۆتكۈزەلمىسە، ئەمما ئەرەبچىنى بىلمىسە ئۇنى بىر ئۆلىما دېيىشكە بولمىدۇ. ناۋادا ئۇ كىشى يۇقىرىقىلارغا قوشۇپ ئەرەبچىنىمۇ بىلسە، ئۇ چاغدا يېتۈك ۋە كامىل ئۆلىما بولغان بولمىدۇ. چۈنكى ئاللاھتەئالا «قۇرئان كەرىم» نى ئەرەب تىلىدا نازىل قىلغان، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام (ئاللاھ ئۇنى ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن) مۇ ئەرەب ئىدى».

پادىشاھ بولغۇچى شاھلىق سەلتەنىتىنى مۇقەددەسلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرسە ۋە ئىلىم - ئىرپان يولىدا ئىزدەنسە ئىككى دۇنيالىق بەخت - سائادەتكە مۇيەسسەر بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ئىلىم - ئىرپاندا يېتىلگەن بولغاچقا ئۆزىنىڭ نادانلارچە ئىشلىرىنى قىلىپ سېلىشتىنى چەكلىيەلەيدۇ. ئەقىل تۇلپارىنى چاپتۇرۇپ كۆرسەك شۇ نەرسە ئايان بولىدۇكى، دانا پادىشاھلارنىڭ نام - نىشانى قانچىلىك يۇكسەك؟ ئۇلارنىڭ سەلتەنەت تۆھپىلىرى قانچىلىك ئۇلۇغ؟ شاھ ئەفرىدۇن، ئىسكەندەر زۇلقەرنەين، شاھ ئەردەشىر، نۇشىرۋان ئادىل، ساھىبقىران ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما (ئاللاھ ئۇنىڭدىن ۋە دادىسىدىن رازى بولسۇن)، خەلىفە ھارۇن رەشىد، خەلىفە مەئمۇن، خەلىفە مۇئتەسىم، خەلىفە ئۆمەر ئىبنى ئابدۇل ئەزىز (ئاللاھ ئۇنىڭ قەبرىسىنى نۇرغا پۇركىسۇن)، سامانىيلار دۆلىتىدىكى ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد ۋە سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى (ئاللاھ ئۇلارنىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلسۇن) كەبى زاتى مۇبارەكلەرنىڭ نام - شۆھرىتى مەڭگۈگە جىلۋىلەندى، تاكى رەببىمىز قىيامەتنى مۇڭاپىق كۆرگۈچە جاھان ئەھلىنىڭ ئالقىش مەدھىيىلىرىگە نائىل بولغۇسى. ئۇلارنىڭ ئۆمۈر سەھىپىلىرى قىسمەت داستانلارغا كىرگۈزۈلگۈسى. كىشىلەر شۇ قىسسەلەردىن ئۇلارنىڭ ئۇلۇغۋار شەۋكەت نىشانلىرىغا نەزەر سېلىپ ئۇلارغا ئالقىش ۋە دۇئالاردا بولغۇسى.

ئۆمەر ئىبنى ئابدۇل ئەزىز ۋە زور قەھەتچىلىك ھەققىدە بايان

ئېيتلىشچە، ئۆمەر ئىبنى ئابدۇل ئەزىز[1]نىڭ سەلتەنەت زامانىسىدا زور قەھەتچىلىك كۆرۈلۈپ رەئىيەت ئېغىر مۇشكۈلاتتا قالدى. بىر كۈنى بىر جامائە ئەرەبلەر ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ: «ئەي ساھىبقىران! قەھەتچىلىك دەستىدىن قۇرۇق سۆڭەك بو-لۇپ قالدۇق، يېگۈدەك بىر نەرسىنىڭ يوقلۇقىدىن چىرايلىرى-مىزنىڭ زەپىرەڭدەك سارغىيىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپسەن. ھازىر بىز سېنىڭ خەزىنەڭگە موھتاج بولۇپ تۇرۇپتىمىز. چۈن-كى خەزىنە ساڭا مەنسۇپ بولۇشىمۇ مۇمكىن، ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ بەندىلىرىگە مەنسۇپ بولۇشىمۇ مۇمكىن، ئەمما ئاللاھ ئۇنىڭغا موھتاج ئەمەس؛ ئەگەر خەزىنەڭ ساڭا مەنسۇپ بولسا مۇقەددەس كىتابتا ئېيتىلغاندەك «بىزگە سەدىقە قىلغىن، ئاللاھ سەدىقە قىلغۇچىلارنى ھەقىقەتەن مۇكاپاتلايدۇ» («قۇرئان كەرىم، 12 ـ سۈرە 88 ـ ئايەت)، ئەگەر خەزىنەڭ بىزگە مەنسۇپ بولسا، بىز شۇنىڭ سايىسىدە قەھەتچىلىكتىن ئۆتۈۋالايلى» دېدى. ئۆمەر ئۇلارغا ئىچ ئاغرىتىپ كۆزىگە ياش ئالدى ۋە دېگىنىڭلاردەك قىلىمەن، دېدى. ئۇ دەرھال ئۇلارغا خالىغان نەرسىسىنى بېرىش ۋە رازى قىلىش مەزمۇنىدا يارلىق چۈشۈردى. ئۇلار قوزغىلىپ ماڭغاندا ئۆمەر (ئاللاھ ئۇنى مەغپىرەت قىل-سۇن): «ئەي جامائەت، قەيەرگە ماڭدىڭلار؟ دەرۋەقە سىلەر ئۆزۈڭلارنىڭ ۋە ئاللاھنىڭ باشقا كىشىلەرنىڭ ھالىنى ماڭا يەت-كۈزدۈڭلار. ئەمدى سىلەر مېنىڭ ئەھۋالىمنى ئاللاھقا يەتكۈزۈڭ-

---

① ئۆمەۋىيلار سۇلالىسىنىڭ خەلىفىسى، ياشىغان دەۋرى مىلادىيە 681 ـ 720 ـ يىللار تەختتە ئولتۇرغان ۋاقتى 717 ـ 720 ـ يىللار.

لار (يەنى ئىبادەتنىڭلاردا ماڭىمۇ دۇئا قىلىپ قويۇڭلار)» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ جامائەت ئەرەبلەر كۆككە قاراپ: «ئەي مەۋجۇدلۇقى شەكسىز ئاللاھ، ئۆمەرگە رەھمەت ۋە سائادەت ئاتا قىلغىن، چۈنكى ئۇ بەندىلىرىڭگە سائادەت ئاتا قىلدى» دەپ دۇئا قىلىشتى.

ئەييۇھەننەس، ئۇلار دۇئاسىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرۈپ تۇرۇشقا قارا بۇلۇتلار كۆكنى قاپلاپ شارقىراپ يامغۇر يېغىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا بىر تال مۆلدۈر كاللىكى ئۆمەرنىڭ ئوردىسىدىكى خىشنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ ئىككى پارچە بولۇپ يېرىلدى ۋە ئىچىدىن بىر پارچە قەغەز چىقتى. ئۇلار كېلىپ قارىسا قەغەزگە ئەرەبچە «بۇ قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ ئۆمەرگە ئاتا قىلغان سائادەت يامغۇرى، بۇ ئۇنى ئىسسىقنىڭ ئازابىدىن خالاس قىلىدۇ» دەپ يېزىلغانىكەن.

توققۇزىنچى باب ئىقتا

خوجىلىرى[1] ۋە ئۇلارغا بېرىلىدىغان تەمىناتنىڭ بايانى

تولۇق ئىشىنىشكە بولىدىغان كىشىلەرنى كاتتا ئىقتا خوجىلىقىغا قويۇش زۆرۈر. ئۇلارنىڭ مەجبۇرىيىتى شۇكى، ئۇلار ئوردىدا نېمە ۋەقە - ھادىسىلەرنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسۇن. زۆرۈر تېپىلغاندا ئۆز مەلۇماتلىرىنى ئايىمسۇن. ئۇلار دۇرۇس ۋە سەمىمىي ئورۇنباسارلىرىنى ئۆزلۈكىدىن ھەرقايسى ۋىلايەت - شەھەرلەردىكى باج - سېلىق ۋە كىرىم ئەھۋاللىرىنى نازارەت قىلىش، چوڭ - كىچىك ئىشلاردىن ۋاقىپلىنىشقا ئەۋەتىش لازىم. ئۇلارنىڭ مائاش - تەمىناتى دېھقانلارنىڭ زىممىسىگە يۈك بولۇپ ئارتىلماسلىقى، دېھقانلارنىڭ خانۇەيران بولۇپ كېتىشىگە سەۋەب بولۇپ قالماسلىقى زۆرۈر، ئەمما ئۇلارنىڭ زۆرۈرىيەت ئېھتىياجلىرى مەملىكەت خەزىنىسىدىن تولۇق چىقىم قىلىنىشى لازىم. شۇنداق بولغاندا ئۇلارنىڭ خىيانەت ۋە پارا شەيتانلىرىغا تەسلىم بولۇشىغا ھاجەت قالمايدۇ. ناۋادا ئۇلار ئىجتىھات ۋە پاراسەت بىلەن خىزمەت قىلسا ئۇلارنىڭ تەمىناتىنى مائاش مىقدارىنىڭ ئوندىن تاكى يۈز ھەسسىسىگىچە ئاشۇرۇشقا بولىدۇ.

---

① شاھلىق تەرىپىدىن بۆلۈپ بېرىلگەن بەر.

ئونىنچى باب

مەلۇماتچىلار ۋە خەۋەرچىلەر ھەمدە ئۇلارنىڭ مەملىكەت سەلتەنىتىدىكى مۇھىملىقىنىڭ بايانى

يېقىن - يىراقتىكى دېھقانلارنىڭ ۋە قوشۇنلارنىڭ ئەھۋالىدىن ھەمدە ۋەقە - ھادىسىلەرنىڭ ھەقىقىتىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش پادىشاھنىڭ مەجبۇرىيىتى. ناۋادا پادىشاھ بولغۇچى بۇ مەجبۇرىيەتنى ئۆتىمىسە خاتالىشىدۇ. كىشىلەر ئۇنى شاھلىق ھەققىگە سەل قارىدى، ھۇرۇنلۇق ۋە ياۋۇزلۇق قىلدى، دەپ ئەيىبلەيدۇ ھەمدە: «پادىشاھلىقىمىزدىكى جەبىر - زۇلۇم ۋە خارۇ زارلىقنى پادىشاھ بىلىدۇ يا بىلمەيدۇ. ئەگەر ئۇ بىلسە تۇرۇپ بۇنىڭغا قارشى تەدبىر قوللانمىسا ۋە توسمىسا ئۇمۇ ئاشۇلارغا ئوخشاش بىر جەبىر قىلغۇچى بولغانلىقىدىن شۇنداق قىلىدۇ، زۇلۇمغا سۈكوت قىلىدۇ؛ ئەگەر بۇلاردىن خەۋەرسىز بولسا نان يېمەس ۋە كور پادىشاھ بولغان بولىدۇ» دېيىشىدۇ. رەئىيەت بۇ ئىككى خىل سەۋەنلىكىنىڭ ھېچقايسىسىنى كۆرۈشنى خالىمايدۇ. شۇڭا ئۇ رابات بەگلىرىگە مۇھتاج بولىدۇ، بۇ كەم بولسا زادىلا بولمايدۇ. جاھىلىيەت دەۋرىدە ۋە ئىسلامنىڭ ھەربىر زامانىسىدە پادىشاھلار رابات بەگلىرىنى تەسىس قىلىپ شۇلار ئارقىلىق ياخشى - يامانلىقنى ھەممىسىدىن ۋاقىپ بولۇپ تۇرغاندى. مىسالەن ئېيتايلى: بىراۋ باشقا بىرەيلەننىڭ بىر چۈجىسىنى ياكى بىر باغ بۇغدىيىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋالسا ھەمدە بۇ ۋەقە 500 فەرسەخ يىراقلىقتىكى ۋىلايەتتە يۈز بەرگەن بولسا پادىشاھ بۇنىڭدىن دەرھاللا ۋاقىپلىنىدۇ ۋە ئۇنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىدۇ.

دۇ. شۇنداق قىلغاندا رەئىيەت پادىشاھىنىڭ كۆزىدىن ھېچ نەرسىنىڭ قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ. پادىشاھ بولغۇچى ھەممىلا جايلارغا مەلۇماتچى ۋە خەۋەرچىلەرنى قويۇپ زورلۇق قىلمىشلىرىنى نازارەت قىلىپ سېتىقچىلىق ۋە تېرىقچىلىق ئەمگىكىنىڭ خاتىرجەم ۋە ئادىل يۈرۈشۈشىگە كېپىللىك قىلىش كېرەك. ھالبۇكى، بۇ ناھايىتىمۇ زىل خىزمەت بولۇپ تالاش - تارتىشقا سەۋەب بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. بۇ خىلدىكى ئىشنى ئىشىنىشكە ئەرزىيدىغان ۋە ئۆز نەپسىنى ئويلىمايدىغان كىشىلەر گىلا تاپشۇرۇش مۇمكىن. چۈنكى مەملىكەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئاشۇلارغا تايىنىدۇ. ئۇلار ھېچقانداق كىشىگە ئەمەس، نەق پادىشاھنىڭ ئۆزىگە خىزمەت قىلىش، غەم - قايغۇسىز ھالدا ئۆز خىزمىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن ئوردا خەزىنىسىدىن قەرەللىك مائاش - تەمىنات ئېلىشى كېرەك. ئۇلارنىڭ مەلۇماتلىرىنى پادىشاھتىن ئۆزگە ھېچقانداق ئىنسان بىلمەسۇن. مۇشۇ تەدبىرنى قوللانغاندا پادىشاھ يۇز بەرگەن ھەرقانداق ئىشتىن توغۇق خەۋەردار بولۇپ تېگىشلىك يارلىق - پەرمان چۈشۈرەلەيدۇ. ئالاقىدار خادىملارغا كۈتۈلمىگەن ئىنئام ياكى جازالارنى بېرەلەيدۇ. پادىشاھ بولغۇچى مۇشۇنداق قىلالىسا رەئىيەتنىڭ ۋەبەگ - تۆرىلەرنىڭ ھەرقاندىقى پادىشاھقا ئۆز ساداقىتىنى بىلدۇرۇشنى تالىشىدۇ؛ شۇنداق قىلالىسىلا پادىشاھقا كۆز ئالايتىش، پادىشاھقا قارىتا سۇيىقەست - نەيرەڭلەردە بولۇشقا ھېچكىم جۈرئەت قىلالمايدۇ. شۇندىلا ئىشقا قويۇلغان مەلۇماتچىلار ۋە خەۋەرچىلەر دۇرۇس، ھوشيار ۋە يىراقنى كۆرەر پادىشاھقا سادىق بولىدۇ.

كۈچ بالۇچ قاراقچىلىرى ھەققىدە بايان

سۇلتان مەھمۇد ئىراق دىيارىنى پەتھە قىلغاندا قاراقچىلار

نىڭ دىرجىس دېگەن جايدا كارۋانلار بىلەن بىللە كېتىۋاتقان بىر مەزلۇمنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ كەتكەنلىكى ھەققىدە ھېكايىلەر تارقالدى. بۇ قاراقچىلار كۈچ بالۇچتىن كەلگەن بولۇپ، بۇ جاي ھازىر كرمان ئۆلكىسىنىڭ تەسەررۇپىدا. ھېلىقى ئايال سۇلتان مەھمۇدنىڭ ھۇزۇرىغا شىكايەتكە باردى ۋە مۇنداق دېدى: «دىر-جىستا قاراقچىلار بار - يوقۇمنى بۇلىۋالدى. ئۇلاردىن ئۆزۈمگە تەۋە بولغان تەئەللۇقاتمنى قايتۇرۇپ ئېلىپ بەرگەيسەن. بۇنىڭغا ئىلاج قىلالمىساڭ يىتكەن مېلىمنىڭ ئورنىغا پۇل - پۇچەك بېرىشىڭنى سورايمەن». سۇلتان مەھمۇد سورىدى: «دىرجىس دېگەن قەيەر؟» ھېلىقى ئايال ئېيتتى: «بۇ جاي ھازىر سېنىڭ ئىلكىڭدىكى زېمىنلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. شۇنداق بولغا-نىكەن سەن ئۇلارنى قانتىق جازالىغىن». سۇلتان ئېيتتى: «ئېيتقانلىرىڭ دۇرۇس. بىراق بۇ قاراقچىلار قايسى قەبىلىگە تەۋە؟ ئۇلار قەيەردىن كېلىشىپتۇ؟» ئايال جاۋاب بېرىپ: «ئۇلار كېرمانغا يېقىن بولغان كۈچ بالۇچتىن ئىكەن» دېدى. سۇلتان: «ئۇ جاي بەكلا يىراقتىكى ئۆلكىدىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ ئىلكىمدىكى پادىشاھلىققىمۇ تەۋە ئەمەس ئىكەن. شۇڭا ئۇلارغا مېنىڭ ئىلاجىم يوق» دېدى. ھېلىقى ئايال: «سەن شاھىم ئەجەبا ئۆز يېرىنىمۇ باشقۇرالمايدىغان يارىماس ھۆكۈمدارلاردىن سانىلار-سەنمۇ؟ ئەگەر سەن قوي پادىسىنى بۆرىنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغدا-يالمىساڭ قانداقمۇ چوپاندار بولالايسەن؟ قارا، مەن توخۇنى يۇڭ-دىغۇدەكمۇ كۈچى يوق يېگانە مەزلۇممەن. سەن بولساڭ زور قوشۇنغا ئىگە ھوقۇقلۇق پادىشاھسەن» دېدى. سۇلتان كۆزىگە ياش ئېلىپ: «ئېيتقانلىرىڭ ئورۇنلۇق. مەن سېنىڭ زېيىنىڭنى تۆلەپ بېرەي، بۇ ئىشنى راۋۇرۇس جۆندەي» دېدى.

شۇنىڭ بىلەن سۇلتان خەزىنىدىن ھېلىقى ئايالغا بىر ئاز كۈمۈش تەڭگە ئېلىپ بەردى ھەمدە كىرمان ۋە تىزىنىڭ ئەمىرى بولغان ئەبۇ ئەلى ئىلىياسقا بىر پارچە مەكتۇپ يوللىدى. مەكتۇپ-

تا مۇنداق مەزمۇنلار بار ئىدى: «مېنىڭ ئىراقتا كېلىشتىكى مۇددىئايىم ئۇنى پەتھى قىلىش ئەمەس، ھازىر پۈتۈن ئەسكەرلىرىم ھىندىستاندا سوقۇشۇۋاتىدۇ. بۇ يەرگە كېلىشىمگە بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىۋاتقان مەكتۇپلىرى سەۋەب بولماقتا. ئۇلار ئۆز مەكتۇپلىرىدا دەيلەمىيلىقلارنىڭ ئىراق دىيارىدىكى چىركىنلىكى، رەئىيەتنى بوزەك قىلىۋاتقانلىقى، دىنسىزلىقنى تەرغىب قىلىۋاتقانلىقى كەبى ئوساللىقلىرىنى يەتكۇزدى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ نىجىسلار يوللارغا مۆكۈنۈپ تۇرۇپ يولدىن ئۆتكەن ساھىبجامال ئاياللارنى ۋە ئۆسمۈرلەرنى تۇتۇپ كېتىۋېتىپتۇ. تۇنقان ئاياللىرىنى قاراقچىلار ئۆز ئۇۋىسىغا ئاپىرىپ كۆڭۈل ئاچىدىكەن ۋە زېرىككەندە ئاندىن قويۇۋېتىدىكەن. ئۇلار پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئۇممەتلىرىگە ئاشكارا تىل تەگكۈزۈۋېتىپتۇ. بۇ ئىبلىسلار ھەر يىلى دېھقانلاردىن ئىككى - ئۈچ ھەسسە ئاشۇرۇپ سېلىق يىغىۋېتىپتۇ. ئاڭلىشىمچە مەجىد دەۋلە دېگەن پادىشاھنىڭ توققۇز خوتۇنى بار ئىكەن، يەنە تېخى بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ رەسمىي خوتۇنلىرى ئىكەن. ئۇ ھازىر ئۆزىنى شاھىنشاھ دەپ ئاتىۋاپتۇدەك. بۇلاردىن سىرت دېھقانلارغا مۇشرىكلىكنى ۋە باتىنىيلىقنى ① تەشۋىق قىلىۋېتىپتۇ. ئۇلار ئاللاھنى ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنى ھاقارەتلەپتۇ، ئاللاھنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، ئۆشرە - زاكات بېرىشنى، رامىزانىنى، ھەج پەرزىنى، سەدىقىنى ئىنكار قىپتۇ. تەخت ساھىبلىرى ئۇلارنى بۇنداق دىنسىزلىقتىن توسۇشقا ئاجىزلىق قىلىۋېتىپتۇ. ئاھانەتلىك تەشۋىقاقارشى تۇرۇك ئېغىز لىللا سۆز قىلالماي گۇناھقا چوڭقۇر پېتىپتۇ.

ئىراق دىيارىدىكى بۇ ناكەسلىكنى ماڭا يەتكۈزۈشكەندە بۇ ئىشلارنى جۆندىۋېتەي دەپ ئويلاپ بۇ خىزمەتنى ھىندىستاندىكى سوقۇشنىڭ ئالدىغا قويدۇم. شۇ ۋەجىدىن كامىل ھەنەفىلەردىن بولغان تۇرك قوشۇنىنى دەيلەمىيلەرنى، مۇشرىكلارنى ۋە باتىنىيە-

لارنى قىرىپ تاشلاشقا ئەۋەتتىم. شىر يۈرەك باھادىر نۆۋكەرلە-
رىم نۇسرەت تەنتەنىسى بىلەن قايتىپ كەلدى. نىجىسلارنىڭ
بەزىلىرى باتۇر نۆۋكەرلىرىمنىڭ قىلىچ - شەمشەرلىرىدە جان
بەردى، بەزىلىرى قۇل - چاكار قىلىنىدى، قالغانلىرى تامام
قوغلاپ چىقىرىلدى. ئىراق دىيارىدىكى بارچە مەمۇرلارنى خىز-
مەتتىن قالدۇرۇپ ئورنىغا خوراسانلىق، شۇنداقلا ھەنەفى ياكى
شافئى مەمۇرلىرىنى دەسسەتتىم. ھەنەفىلەر ۋە شافئىلار تۈرك-
لەرگە ئوخشاشلا تەۋھىدچىلەر بولۇپ رافىزىيلار②، باتىنىيلار
ۋە باشقا ئاسىي قەۋملارغا غەزەپلىك تىكىلدى. ئىراق ئۆلىمالىرى-
نىڭ كۆپ قىسمىنىڭ يات مەزھەپتە ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ
ئۇلارنىڭ بىرىنىمۇ ئىشقا ئالمىدىم. چۈنكى ئۇلار ھەرقاچان
تۈركلەرنىڭ ئېشىغا توپا چېچىشى مۇمكىن. شۇنداق قىلىپ ئاللا-
ھتەلانىڭ ئىنايىتى بىلەن مەزكۇر تەدبىرلەر ئارقىلىق يات مەز-
ھەپتىكىلەرنى تامام كۆزدىن يوقاتتىم. ئاللاھ (ئاللاھ ئۇستىمىز-
دە تۇرۇپتۇ) مېنى ياراتتى ھەمدە مېنى ئۆزىنىڭ بەندىلىرىگە
يولباشچى قىلىپ تەيىنلىدى. شۇڭا دىنسىزلارنى يىراقلاشتۇرۇپ
مۆئمىنلەرنى ساقلاش، مەردۇ مەردانىلىك بىلەن ئۇشبۇ دۇنيانى
ئاۋاتلىققا پۈركەش ماڭا پەرزدۇر.

ئۇشبۇ پەيتتە كۈچ بالۇچتىن كەلگەن قاراقچىلارنىڭ دىر-
جىستا يول توسۇپ بۇلاڭ - تالاڭ بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقى
توغرىسىدا ئەخبارلار كېلىشكە باشلىدى. ئۇمىدىم شۇكى، دەر-
ھال ئۇلارنى بەند قىلىپ مال - مۇلۇكلەرنى قايتۇرۇۋالغىن،
ئاندىن ئۇلارنى دارغا ئاسساڭمۇ ئىختىيارىڭ. بۇ ئىشلارنى پۈتتۈر-
گەندىن كېيىن ئۇلارنى ۋە ئوغرىلانغان ھارام مالالارنى قورۇقداپ
رەي ئەمىرىگە ئېلىپ كەلگىن. ئۇلار بۇنىڭدىن ئىبرەت ئالسۇن،
ئىككىنچىلەپ كىرمان تەۋەسىدىن ماڭا قاراشلىق ئۆلكىلەرگە كې-
لىپ يول توسار قاراقچى بولۇشقا پېتىنالمايدىغان بولسۇن. ئۇن-
داق قىلالمىساڭ كېرمانىڭ سومىناتتىن ئانچە يىراق ئەمەسلى-

كىنى بىلىسەنغۇ. مېنىڭ قوشۇنۇم ئۇچۇن بۇنچىلىك مۇساپە ھېچگەپ ئەمەس».

يالۋاچ بۇ مەكتۇپنى ئەبۇ ئەلى ئىلمىياسنىڭ قولىغا يەتكۈزگەندىن كېيىن ئۇ قوقاستا ئولتۇرۇۋالغاندەك بولۇپ قالدى. ئۇ يالۋاچنى ھەشەم بىلەن كۈتۈۋالدى ۋە تۇرلۇك گۆھەر - ياقۇت، دېڭىز مەرۋايىتلىرى ۋە بىر خالتا ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىقلارنى سوۋغات سۈپىتىدە سۇلتان مەھمۇدقا ئەۋەتىپ ئۆزىنىڭ ئىتائەتتە ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ جاۋاب مەكتۇپىغا مۇنۇ مەزمۇنلارنى يازدى: «مەن سېنىڭ ئەرزىمەس قۇلۇڭمەن. ئەپسۇسكى، كەرەمىلىك پادىشاھ ئۆز پۇقرالىرىڭنىڭ ئىشلىرىنى ۋە كىرمان ئۆلكىسىدىكى ۋەقە - ھادىسىلەرنى بىلمەيدىغان ئوخشايسەن. كىرماندىكىلەرنىڭ ھەممىسى سۈننىيلەر بولۇپ، ياۋاش - يۇمشاقلىق بىلەن ئۆز تىرىكچىلىكىنى قىلىپ كېلىۋاتقان كىشىلەردۇر. كۈچ ۋە بالۇچ تاغلىرى ئۇ جاينى كىرماندىن ئايرىپ تۇرىدۇ. ئۇ جاينىڭ يوللىرى خەتەرلىك، مېڭىش قىيىن. ئۇ جايدىكى ئاھالىنىڭ ھەممىسىلا ئوغرىلىق ۋە قاراقچىلىق بىلەن جان باقىدۇ. ئۇلار 200 فەرسەخ دائىرىدىكى ئادەملەرنى ئەنسىزلىككە چۈشۈرۈپ قويغان بولۇپ، مېنىمۇ بوزەك قىلغانىدى. ئاندىن قالسا، ئۇلارنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ. مېنىڭ ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك كۈچۈم يوق. «سۇلتانۇل جەھان» قۇدرەت ساھىبى، جاھاندا سەنلا ئۇلارغا تېتىيالايسەن. مەن بېلىمنى مەھكەم باغلاپ سېنىڭ ھەرقاندىق بۇيرۇقىڭغا تەييار تۇرماقتىمەن».

سۇلتان مەھمۇد ئەبۇ ئەلى ئىلمىياستىن يۇقىرىقىدەك جاۋابنى ئالغاندىن كېيىن ئىشىنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدى. ئۇ سوۋغا بىلەن بىر چاپارمەننى ئەبۇ ئەلى ئىلمىياس ھۇزۇرىغا يالۋاچلىققا ئەۋەتتى ۋە مۇنداق دېدى: «پۈتۈن كىرمان قوشۇنىنى يىغقىن، پالانى ئاينىڭ بېشىدا سەپراس بولغان قوشۇنىڭنى باشلاپ كۈچ

بالۇچ چېگرىسىدا يارلىقىمىسى ساقلا. مەن ئەۋەتكەن يال-
ۋاچ نام - نىشان بىلەن يېتىپ بارغاندا كۇچ بالۇچ ئۆلكىسىگە
دەرھال ئىچكىرىلەپ كىرگىن، كۆزۈڭگە چېلىققانلىكى قاۋۇل
ئەركەكلەرنى قەتلىئام قىلىپ مېڭىۋەر. ھەرگىزمۇ باغرى يۇ-
شاقلىق قىلما. ئۇلارنىڭ ئاياللىرى ۋە قېرى - چۆرىلىرىنىڭ
مال - دۇنياسىنى غەنىيمەت ئېلىپ بۇ يەرگە ئېلىپ كەل. مەن
ئۇ نەرسىلەرنى مال - مۈلكىدىن ئايرىلىپ قالغان يولچى كىشى-
لەرگە تارقىتىپ بېرىمەن. سەن ئۇلار بىلەن مەۋجۇت مەسىلىلەر-
نى تىنچ تۇگىتىدىغان بىرەر بىتىم - كېلىشىم تۇزگەندىن كېيىن
قايتقىن».

ئۇ ئەبۇ ئەلى ئاياسنىڭ ھۇزۇرىغا يالۋاچنى يولغا سېلىۋەتكەن-
دىن كېيىن يەزىد ۋە كىرمانغا بارماقچى بولغان سودىگەرلەرنىڭ
ئۆز تەييارلىقلىرىنى پۈتتۈرۈشىنى، مالىلىرىنى تېگىپ تەق بولۇ-
شىنى، بۇ كارۋاننى ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئارقىلىق قوغداي-
دىغانلىقىنى، كۇچ بالۇچ قاراقچىلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ
قالسا تارتقان زىيىنىنى ئوردا خەزىنىسىدىن تۆلەپ بېرىدىغانلىقە-
نى بىلدۇرۇپ بىر پارچە پەرمان جاكارلىدى.

بۇ خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن يېقىن ئەتراپتىكى سانسىزلە-
غان سودىگەرلەر رەي شەھىرىگە توپلاندى. بەلگىلەنگەن مۆھلەتتە
سۇلتان مەھمۇد بىر ئەمىرنىڭ ئىختىيارىغا 150 نۆۋكەرنى بەلگە-
لەپ كارۋانلارنى قوروقداشنى تاپشۇردى ۋە ئۇلارغا مۇنداق دېدى:
«خاتىرجەم مېڭىڭلار، سىلەر يولغا چىققاندىن كېيىن يەنە قوشۇن
ئەۋەتىمەن». قوروقچى نۆۋكەرلەر يولغا چىققاندا ئۇ قوشۇنغا
مەسئۇل ئەمىرنى چاقىرتىپ كىچىك قۇتىدىكى بىر شىشە زەھەرنى
ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى ۋە مۇنداق دېدى: «ئىسپاھانغا بارغاندا ئۇنى
كۇن توختاڭلار. شۇنداق قىلساڭلار ئۇ جايدىكى تۇججارلارمۇ
سەپەر ھازىرلىقلىرىنى پۈتتۈرۈپ كارۋانىڭلارغا قوشۇلىدۇ. مۇ-
شۇ ئارىلىقتا ئۇنى سۇكەن ئىسپاھان ئالىمىسى ئالغىن ۋە ئۇنى ئۇن

تۆگىگە ئارتقىن. ئىسپاھاندىن ماڭغىنىڭدا ئالما ئارتىلغان تۆگىلەرنى كارۋانلارنىڭ تۆگىلىرىگە ئارىلاشتۇرۇۋەت ۋە قونالغۇ قىلىندىغان رابانقا قاراپ مېڭىۋەر. رابانقا بارغانىنىڭ ئەتىسى قاراقچىلارغا ئۇچرايسىلەر. شۇڭا رابانقا بارغان كۈنى ئاخشىمى ئالمىلارنىڭ ھەممىسىنى چېدىرىڭغا ئەكىرگۈزگىن. ئاندىن ھەربىر ئالمىغا بىگىز سانجىپ يىڭنىدىن تومراق ئۇچلانغان چۈنقا زەھەر سۈرۈپ ئالمىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزگىن. مۇشۇ تەرىقىدە پۈتۈن ئالمىلارغا زەھەر سىلىپ بولغاندىن كېيىن سۇكەنگە ئەسلىدىكى قاچىلاپ قويۇڭلار. ئەتىسى ئالما ئارتىلغان تۆگىلەرنى كارۋان تۆگىلىرى ئارىسىغا قوشۇۋېتىڭلار ۋە يولۇڭلارنى داۋاملاشتۇرۇڭلار. قاراقچىلار پەيدا بولۇپ كارۋىنىڭلارغا ھۇجۇم قىلغاندا ئۇلار بىلەن ئېلىشماڭلار، چۈنكى ئۇلار سىلەردىن كۆپ. مەيلى ئۇلارنىڭ قولىدا قورال - ياراغ بولسۇن - بولمىسۇن ياكى ئۇلار ئاتلىق ياكى پىيادە بولسۇن نۆۋەكەرلىرىڭنى باشلاپ ئارقاڭغا قاچ. يېرىم فەرسەخ نېرىسىغا بارغاندىن كېيىن پۈرسەت كۆتۈڭلار. قاراقچىلار ئۆزىنىڭ ئىشىنى قىلىۋەرسۇن. شۇبھىسىزكى، ئۇلارنىڭ تولىسى ئالما يەپ ئولىدۇ. شۇ چاغدا سەن شەمشىرىڭنى سۇغۇرۇپ قالغان قاراقچىلارنى ئۆلتۈرگىن، قاچقانىنى قوغلاپ بېرىپ چاپ، ئۇلارنى قانچە كۆپ ئۆلتۈرسەڭ شۇنچە ياخشى. قەتلىئام تۆگىگەندىن كېيىن يارامليق ئون چەۋەندازدىن مۆھۈر ئۈزۈكۈمنى ئەبۇ ئەلى ئىلىياسقا ئەۋەتكىن. ئۇنىڭغا كۈچ بالۇچىتىكى ۋەقەلەرنى ھېكايە قىلىپ بەر ۋە قوشۇننى باشلاپ ئاتلىنىشىغا بۇيرۇق بەر. ئۇ ئىلگىرى تاپشۇرۇۋالغان يارلىق بويىچە ئاشۇ ئۆلكىگە ھۇجۇم قىلسۇن. چۈنكى بۇ چاغدا ئۇ ئۆلكىدە قاراقچىلار قالمىغان بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كارۋان كرمان شەھىرىگە كىرسۇن، مۇمكىن بولسا ئەبۇ ئەلى بىلەن قوشۇلۇڭلار».

ھېلىقى ئەمىر ئېيتتى: «ئەمرىڭ قۇللۇق، پاسىبانىم. شاھ

ئالىيلىرىنىڭ ياردىمى بۇ قېتىم ئۇتۇق قازىنىدىغانلىقىمىزنى، مۇسۇلمانلارنىڭ توسقۇنسىز يۈرۈش ئىمكانىيىتىگە قىيامەتكىچە ئىگە بولىدىغانلىقىنى يۈرىكىم تۇيۇپ تۇرىدۇ». شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ سۇلتان مەھمۇد بىلەن خوشلىشىپ سودا كارۋىنىنى باشلاپ ئىسپاھانغا يېتىپ كەلدى. بۇ شەھەردە ئون تۆگىگە ئالما ئارتىپ كىرمانغا قاراپ يولغا چىقتى. بۇ چاغدا قاراقچىلارنىڭ ئايغاقچىلىرى ئىسپاھاندىن يولغا چىققان بۇ كارۋاننىڭ نەچچە مىڭ تۈياق مال، كۆپلىگەن قىممەتلىك بۇيۇملارنى ئېلىپ ماڭغىنىنى، بۇلارنىڭ قانچىلىك پۇلغا يارايدىغانلىقى بىر ئاللاھنىڭ ئۆزىگە مەلۇم ئىكەنلىكىنى، مۇشۇنداق باي كارۋاننىڭ تېخى ئۆتكەن مىڭ يىلدىمۇ كۆرۈلمىگەنلىكىنى، ئەمما ئۇلارنى ئارانلا 150 تۈرك نۆۋكىرىنىڭ قوغداپ كېتىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزۈشتى. قاراقچىلار قاتتىق خۇشال بولۇشۇپ كۈچ بالۇچتىكى بارلىق قاۋۇل ياشلارنى ۋە قاراقچىلارنى توپلاپ، تولۇق قوراللانغان 4000 كىشىلىك قوشۇن بولۇپ يول بويىغا مۆكۈنگىنىچە سودىگەرلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتتى.

ئەمىر باشلىغان كارۋان بىر رابانقا كەلگەندە رابات (ئۆتەڭ) مەمۇرلىرى: «نەچچە مىڭ قاراقچى ماڭار يولۇڭلارنى توسۇپ يېتىۋېتىپتۇ، ئۇلارنىڭ كۈتۈۋاتقىنىغا بىر نەچچە كۈن بولغان ئوخشايدۇ»، دېگەن ئاخبارنى يەتكۈزدى. ئەمىر قاراقچىلارنىڭ رابانتىن قانچە فەرسەخ يىراقلىقتا ئىكەنلىكىنى سورىۋىدى، ئۇلار بۇنىڭ بەش فەرسەخلىك مەنزىل ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى. سودىگەرلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىزتىراپقا چۈشكىنىدىن پۈتى كۆيگەن توخۇلاردەكلا بولۇپ قالدى. شۇ كۈنى كۈن چۈشتىن قايتىلغاندا ئەمىر كارۋان بېشى ۋە باشقا خادىملارنى يىغىپ مەجلىس ئاچتى ۋە ئۇلارغا تەسەللى بەردى. ئۇ سورىدى: «قېنى ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ، جان بىلەن مال ـ دۇنيانىڭ قايسىسى ئەزىز؟» ئۇلارنىڭ ھەممىسى: «جان ئەزىز» دېدى. ئەمىر: «ھەممىڭلار باي ئۆتكەن

كىشىلەر، سىلەرنىڭ سەۋەبىڭلاردىن بىز شېھىتلىك شارابىنى ئىچىشكە تەييارمىز. ئەمما قورقۇنچ بىزدىن تولىمۇ يىراقتا. نېمە ۋەجىدىن قايتا تېپىۋالغىلى بولىدىغان بايلىقىڭلار ئۈچۈن مۇنچىۋالا قايغۇرىسىلەر؟، سۇلتان مەھمۇد بىزنى بۇ يەرگە مەقسەت مۇددىئا بىلەن ئەۋەتتى. ئۇ ھېچ نەرسىدىن - ھېچ نەرسە يوقلا بىزنى ئۆلۈمگە تۈتۈپ بەرمەيدۇ. ئۇنىڭ خىيالى بۇ قاراقچىلارنىڭ قولىدىن ئۇلار دىرجىستا بىر قېرى مەزلۇمنىڭ قولىدىن بولىۋالغان مال - دۇنيانى قايتۇرۇۋېلىش. سىلەر ھېلىھەم سۇلتان قاراقچىلارنىڭ سىلەرنى بۇلىشىغا قاراپ تۇرىدۇ، دەپ ئويلامسىلەر؟ جاسارەت تۇلپارلىرىڭلارنى چاپتۇرۇڭلار! سۇلتان مەھمۇد ھەرگىزمۇ سىلەرنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ. راستىنى ئېيتسام ئۇ ئۆزىنىڭ پۈتۈن چارە - تەدبىرلىرىنى ماڭا سۆزلەپ بەرگەن. ئەتە كۈن چىققاندا سۇلتاننىڭ ئۆزى مۇشۇ يەرگە كېلىدۇ. ئاللاھ خالىسا، ھەممە ئىشىمىز ئوڭغا تارتىدۇ. ئەمما سىلەر جەزمەن مېنىڭ دېگىنىمدەك قىلىڭلار، ئۆزۈڭلارنىڭ رىزقى ئۆزۈڭلارنىڭ قولىدا.

سودىگەرلەر ئەمىرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بەدىلىرىگە قايتىدىن جان كىردى. ئۇلار: «دېگىنىڭدەك قىلىشىمىزغا قىل سىغمايدۇ» دېيىشتى. ئەمىر: «ئاراڭلاردىكى قورالى بار ۋە جەڭ قىلالايدىغانلار بۇياققا كېلىڭلار» دېدى. ئۇلار بىر چەتكە تىزىلغاندا ئەمىر ئۇلارنىڭ سانىنى ئېلىپ كۆردى. قاراپ باقسا ئۆزىنىڭ نۆۋكەرلىرى بىلەن قوشۇلۇپ جەمئىي 370 ئادەم بوپتۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە پىيادىلەرمۇ بار ئىدى. ئەمىر ئۇلارغا: «بۇگۈن كەچتە يولغا چىقىمىز. ئاتلىقلار ماڭا ئەگىشىپ كارۋانىنىڭ ئالدىغا ئۆتىسىلەر، پىيادىلەر ئارقىدا ماڭىسىلەر. بۇ قاراقچىلارنىڭ ئادىتى شۇكى، ئۇلار مال - بايلىقنىلا بۇلايدۇ، ئادەمگە زەخمە يەتكۈزمەيدۇ. پەقەت سىلەر قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەندىلا ئاندىن ئادەم ئۆلتۈرىدۇ. ئەتە كۈن ئىككى ئوق ①

ئېگىزلىككە كۆتۈرۈلگەندە ئۇلارغا دۇچ كېلىمىز. ئۇلار كارۋانغا ھۇجۇم باشلىغاندا مەن ئۆرۈلۈپلا قاچىمەن. سىلەر مېنىڭ قاچقىنىمنى كۆرگەن ھامان دەرھال قېچىڭلار. بىرەر فەرسەخ نېرىغا بارغاندىن كېيىن مەن سىلەرگە سوقۇشۇشقا بەلگە بېرىمەن ۋە سىلەرگە قوشۇلىمەن. بىرەر ئاش پىشىمى كۆتكەندىن كېيىن ئارقىمىزغا قايتىپ قاراقچىلارغا چاقماقتەك تاشلىنىمىز. شۇ چاغدا سىلەر شۇنداق مۆجىزىنى كۆرىسىلەركى ئەقلىڭلار ھەيرانۇ ھەس بولغۇسى. بۇ ماڭا ئالدىن يەتكۈزۈلگەن. مەن يەنە سىلەر بىلمەيدىغان ئىشلارنىمۇ بىلىمەن. ئاللاھ خالىسا ئەتە ئۆز كۆزۈڭ-لار بىلەن كۆرىسىلەر. سۇلتان مەھمۇدنىڭ دانالىقىغا، ئېيتقاز-لىرىنىڭ تامام راسلىتىقىغا چىنپۇتىسىلەر» دېدى. ھەممەيلەن پەرمانبەردارلىق بىلدۈرۈپ تارقىلىشتى.

تۈن پەردىسى يېيىلغاندا ئەمىر ئالما سۈكەنلىرىنى يەشكۈ-زۈپ ئالمىلارنىڭ ھەممىسىگە زەھەر سالدى ۋە سۈكەنگە قايتا قاچىلىدى. ئۇ بەش نۆۋۈكەرنى ئون تۆگىلىك ئالمىغا قاراشقا قويدى ۋە ئۇلارغا: «بىز قاچقىنىمىزدا قاراقچىلار كارۋانغا تاشلا-نىپ مال تېگمەقلىرىنى يەشكىلى تۇرىدۇ. شۇ چاغدا سىلەر ئالما سۈكەنلىرىنىڭ ئارقانلىرىنى كېسىپ تاشلاپ سۈكەنلەرنىڭ قاپقا-لىرىنى ئېلىۋېتىڭلار ۋە ئالمىلارنى يەرگە تۆكۈڭلار. ئاندىن دەرھال قېچىڭلار» دېدى.

ئەمىر تۈن يېرىمىدا يولغا ئاتلىنىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى ۋە ئەتىسى تاڭ سۈزۈلۈپ كۈن چىققۇچە ماڭدى. قاراقچىلار ئۇچ تەرەپتىن پەيدا بولۇپ يالىڭاچ قىلىچلىرىنى شىلتىگىنىچە كارۋانغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى. ئەمىر ئانچە ـ مۇنچە ئېلىشىپ بىر ئىككى تال ئوق ئېتىپ قويۇپلا بۇرۇلۇپ قاچتى. كارۋاندىكى پىيادىلەرمۇ قاراقچىلارنى كۆرۈش بىلەنلا بەدەر قېچىشتى. ئەمىر يېرىم فەر-سەخ نېرىسىدىن ئۇلارنى ئىزەپ تېپىپ كۈتۈشنى ئېيتتى. قا-راقچىلار مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ئازلىقىنى، قوغدىغۇچى نۆۋۈكەرلەر-

ئىگىمۇ سودىگەر تۇججارلار بىلەن بىللىلا بەدەر قېچىشقىنىنى كۆ-رۈپ خۇشاللىقىدىن بەخۇدۇك ھالدا تېگىلارنى ئاچقىلى تۇردى، ئۇلار ئالمىنى كۆرۈش بىلەنلا ۋاراسلىتىپ يېگىلى تۇردى. ئالما ئالالمىغانلىرى كۆپرەك ئېلىۋالغانلارنىڭ قوللىرىدىن تارتىشتۇ-رۇپ ئېلىشىپ يېيىشتى. شۇنداق قىلىپ قاراقچىلاردىن ئالما يېمىگىنى قالمىدى. بىرەر ئاش پىشىم ۋاقتى ئۆتە - ئۆتمەيلا قاراقچىلار بىر - بىرلەپ تىك موللاق چۇشكىلى تۇردى.

كۇن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە ئەمىر بىر دۆڭلۇككە چىقىپ كارۋاتنى ۋە قاراقچىلارنى كۆز نەزەرىدىن ئۆتكۈزسە ئادەملەر ساينىڭ تېشىدەك يېتىشىپ كەتكەن، قارىماققا ھەممەيلەن ئۇخلاپ قالغاندەك قىلاتتى. ئەمىر تاغدىن ئوقتەك يۇگۇرۇپ چۇشكىنە-چە: «مەرھابا جامائەت! سۇلتان مەھمۇد يارەدەم قىلىپ قاراقچى-لار تامام قىرىلىپ تۇگەپتۇ. يۇرۇڭلار قېرىنداشلار، تېز بولۇڭ-لار، تېخى ئۆلمىگەنلەر بولسا جەھەننەمگە ئۇزىتىڭلار» دەپ تۇۋ-لىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاتلىرىنى قامچىلاپ پىيادىلەر يۇگۇ-رۇشۇپ ئالغا تاشلىنىشتى. بىرىپ قارىسا جەسەتلەر ھەممىلا جايغا تاشلىنىپ يېتىشقان، قالقان، قىلىچ - شەمشەر ۋە ئوقيالار چېچىلىپ تۇرغانىكەن. پەقەت ئازغىنا قاراقچىلارلا ئۆلمىگەن بولۇپ، ئەمىرنىڭ نۆۋكەرلىرىنى كۆرۈش بىلەنلا بەدەر قېچىش-تى. ئەمىر باش بولۇپ قاچقانلارنى قوغلاپ كەتتى، قالغانلارمۇ ئارقىدىن ئەگىشىپ ئاتلىق ئاتلىقچە، پىيادىلەر يۇگۇرگىنىچە قاراقچىلارنى قوغلىدى. ئۇلار ئىككى فەرسەخ نېرىغىچە قوغلاپ قاراقچىلارنى تامام قىرىپ تاشلىدى. ئۇلاردىن بىرەرىمۇ بېرىپ خەۋەر يەتكۈزەلمىدى. ئەمىر ئۇلارنىڭ ياراقلىرىنى تۇگەل يىغ-ۋېلىپ يۇكلىۋىدى نەچچە تۆگىگە يۈك بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كارۋاننى باشلاپ كېينىكى زاباتقا يېتىپ كېلىپ ئىدىتلاپ كۆرسە بىر تال يىگىنە چاغلىق چىقىم بولمىغانلىقى مەلۇم بولدى. جامائەت خۇشاللىقىدىن قىن - قىنىغا پاتماي قېلىشتى. بۇ جاي-

دىن ئەبۇ ئەلى ئىلمياسنىڭ تۇرۇشلۇق جايىغا 12 فەرسەخ مۇساپە بار ئىدى. ئەمىر ئون نۆۋكەردىن مەھمۇدنىڭ ئۇزۇكىنى تېزدىن ئەبۇ ئەلى ئىلمياسقا يەتكۈزۈشكە ماڭدۇردى ۋە بولغان ۋەقەنى ئۇنىڭغا بايان قىلدى.

ئەبۇ ئەلى ئىلمياس ئۇزۇكنى ئالغان ھامان چەپراس بولۇپ تۇرغان قوشۇننى باشلاپ كۈچ بالۇچقا ئاتلاندى. ئەمىرنىڭ ئادەملىرى ئۇلار بىلەن قوشۇلۇپ يول بويى شۇ جايدىكى بىرەر تۇمەن ئاھالىنى قىرىپ تاشلاپ نەچچە مىڭ دىنارنى ئولجا ئالدى. يەنە كۆپلىگەن مال ـ مۈلۈكلەر، قىممەتلىك زىبۇ ـ زىننەتلەر، قوراللار ۋە مال ـ چارۋىلار غەنىيمەتكە چۈشتى. ئەبۇ ئەلى ئىلمياس ۋە ئەمىر پۈتۈن غەنىيمەتلەرنى سۇلتان مەھمۇدنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ بارغاندىن كېيىن مەھمۇد: «مەنكى مەھمۇد ئىراق زېمىنىغا ئاياغ باسقاندىن بۇيان كۈچ بىلۈچ قاراقچىلىرىنىڭ بۇلاڭ ـ تالىڭىغا ئۇچرىغانلار بولسا ھۇزۇرۇمدىن نېسىۋىسىنى ئېلىۋالسۇن» دېگەن مەزمۇندا پەرمان جاكارلىدى. بۇلاڭغان كىشىلەر بەس ـ بەستە خان ھۇزۇرىغا كېلىپ رازىمەنلىك بىلەن قايتىشتى. شۇنىڭدىن 50 يىل ئۆتكۈچمۇ بىرەر ئىنسان كۈچ بالۇچلىقلارنىڭ ئوغرىلىق ـ بۇلاڭچىلىق قىلغىنىنى ئىشتىمىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن سۇلتان مەھمۇد ھەممىلا ۋىلايەت ـ قەلئە-لەرگە مەلۇماتچى ۋە خەۋەرچىلەرنى خىزمەتكە قويدى. شۇنىڭ بىلەن غەزنىۋىلەر زېمىنىدا بىرەر كىم باشقىلارنىڭ بىرەر چۈجىسىنى زورلۇق بىلەن پەۋالسا ياكى باشقىلارنى بىرەر مۇشت ئۇرۇۋالسا رەي شەھىرىدە تۇرۇۋاتقان سۇلتان مەھمۇد دەرھال بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ ئىش تېرىغۇچىنى ئەدەبلەپ قويالايدىغان بولدى. قەدىمدىن بۇيان پادىشاھلار مۇشۇ ئۇدۇمنى داۋام ئەتتۈرۈپ كەلگەنىدى. يالغۇز سەلجۇقىيلار پادىشاھلىرى بۇنىڭغا كۆڭۈلشىمىدى.

ئەبۇل فازىل سىگزى④ «مەرھۇم سۇلتان» ئالپ ئارسلان (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت ئاتا قىلسۇن) دىن نېمىشقا مەلۇماتچى ئىشلەتمىگەنلىكىنى سورىغاندا، سۇلتان: «ئەجەبكىم سەن مېنىڭ پادىشاھلىقىمنى مالىمانغا پېتىپ يىراق - يېقىندىكىلەرنىڭ قول-لاشلىرىدىن مەھرۇم قالسۇن، دېمەكچىمۇ؟» دەپ سورىغانىكەن. ھەزرىتىم: «نېمىشقا بۇنداق بولغۇدەك؟» دەپ سورىغاندا، سۇل-تان: «ئاۋادا ھەممىلا جايغا مەلۇماتچى ئايغاقچىلارنى ياغدۇرۇۋەت-سەم ۋە ئۇلارنى ئۆزۈمگە يېقىن تۇتۇپ ئاشۇلارنىڭ ئاخبارلىرىغا مەست بولۇپ يۈرسەم ئۇلارنى باشقىلاردىن پارا ئالمايدۇ، دەپ ئېيتقىلى بولارمۇ؟ رەقىبلىرىم ئۇلارغا پۇل - پۇچەك بېرىپ ئازدۇرماسمۇ؟ شۇبھىسىزكى، ئۇ ھالدا مەلۇماتچىلار يەتكۈزگەن ئەھۋاللار شۇملۇقلار بىلەن تولۇپ كېتىشى مۇمكىن. شۇنداق بولسا ياخشى - يامان مەلۇماتلارنىڭ ھەممىسى ئارىلىشىپ كېتىدۇ ۋە ئۆزئارا زىت بولۇپ قالىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىرەر مەلۇماتقا ئىشىنىپ قالغاندا ئىش يامىنىغا ئۆرۈلۈشكە باشلايدۇ. نەتىجىدە ئۆزىمىزنىڭ يېقىن - يورۇقلىرىغا قارىتا نارازىلىق پەيدا بولىدۇ. ئاقىۋەت ئۇلار بىزدىن يىراقلىشىپ رەقىبلىرىمىز ئە-شەنچىكە ئېرىشىۋالىدۇ. ھېچقانچە ئۇزاققا بارمايلا بارلىق يېقىنلە-رىمىز بىزدىن تېزىپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئورنىنى دۇشمەنلىرە-مىز ئىگىلەيدۇ. ئىش ئۇ ھالغا يەتكەندە بۇنىڭغا ھېچكىمنىڭ ئىلاجى بولماي قالىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى.

سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك يەنىلا مەلۇماتچى خەۋەرچىلەرنىڭ بولغىنى ياخشىراق. چۈنكى ئۇلارنى ئىشقا قويۇش مەملىكەتكە ھاكىملىق قىلىش ماھارەتلىرىنىڭ بىرى. يۇقىرىدا بايان قىلغە-نىمىزدەك ئۇلارغا تولۇق ئىشەنگىنىمىزدە ھېچ غەم - قايغۇغا ئورۇن قالمايدۇ.

ئىزاهلار:

① ئىمام ئىسمائىل بەرپا قىلغان ئىسمائىلىيە پىرقىسىگە تەۋە بولۇپ تەۋھىدچىلەر تەرىپىدىن باتىنىيلار، دەپمۇ ئاتالغان. بۇ مەزھەپتىكىلەر «قۇرئان كەرىم»نى ئوخشىتىش ۋاستىلىرى ئارقىلىق شەرھلەشنى قۇۋۋەتلەيدىغان بولۇپ، دىنىي ھەقتەقەتلەر ئىچكى مەنىگە ئىگە، شۇڭا ئۇ شەكىلەن ھادىسىلەر بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان، دەپ قارايدۇ. شۇ سەۋەبتىن بۇ مەزھەپكە مۇرت بولغانلار مۇشۇ مەزھەپ پېشۋالىرىنىڭ «باتىنىي» تەرغىباتلىرىلا ئىسلامىنىڭ ئىچكى مەنىلىرىنى روشەن بايان قىلالايدۇ» دەپ قارايتتى. خەنزۇچە تەرجىمىدىن.

② جۇۋەينىنىڭ «تارىخىي جاھانكۈشاي» (642 ـ بەت) نامىلىق ئەسىرىگە قارىغاندا رافىزىيلار شىئەلەرنىڭ بىر تارمىقى بولۇپ، بەشىنچى ئەۋلاد ئىمام مۇھەممەد باقىرنىڭ مۇرتلىرى ئىدى.

③ ئوق — (پارسچە «تىر» دېيىلىدۇ) بىر كېچە ـ كۈندۈزنى 24 بۆلەككە پارچىلاپ قوللانغان. ئىككى ئوق دېگىنى ئېھتىمال كۈن چىققاندىن كېيىنكى ئىككى سائەت ئارىلىقىنى كۆرسەتسە كېرەك.

④ ئەبۇ فازىل سىگىزى ـ ئۇنى غەزنەۋىلەر سۇلتانى مەھمۇد شىستانغا ئەسىرلىككە تەيىنلىگەنىدى. سەلجۇقىيلار زامانىسىدە ئۇزات ئىزچىل مۇشۇ مەنسەپتە بولغان. مىلادىيە 1073 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئون بىرىنچى باب
ئوردا چۇشۇرگەن شەۋكەتلىك پەرمان ۋە يارلىقلارنى ئۇلۇغلاشنىڭ بايانى

مەكتۇپلار ئوردىدىن ئۇزۇلمەي يوللىنىدۇ، بۇ مەكتۇپلار-نىڭ سانى كۆپەيگەنسېرى بۇلارغا ئىلتىپات قىلىنىدىغان ھۆرمەت بارغانسېرى ئازىيىدۇ. شۇڭا پەۋقۇلئاددە زور ۋەقەلەر بولمىغاندا يەڭگىلتەكلىك بىلەن ئوردىدىن مەكتۇپ چىقارماسلىق پايدىلىق. ئەمما مەكتۇپ چىقىرىلغان ئىكەن ئۇنىڭ ھۆرمىتى شۇنداق بولۇ-شى كېرەككى، ئۇنى تاپشۇرۇۋالغۇچى ئۇنىڭغا دەخلى قىلىشقا پېتىنالماسلىقى، بۇيرۇقنى تولۇق ئورۇندىشى لازىم. ناۋادا بە-راۋنىڭ مەكتۇپتا كۆرسىتىلگەن شاھانە يارلىقنى كۆزگە ئىلماي، دەرھال ئىجراغا يوللىمىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندا ئۇ كىشىنى قاتتىق جازالاش كېرەك. گەرچە ئۇ پادىشاھنىڭ يېقىنى بولسە-مۇ، پادىشاھ بىلەن باشقىلار (مەسىلەن، ئىقتا خوجىلىرى) نىڭ پەرقى يارلىق ـ پەرمانلارنىڭ جارى بولۇشىدا.

سۇلتان مەھمۇد ۋە پەرمانغا بويۇنتاۋلىق قىلغان باجگىر ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشچە، نىشاپۇردىن بىر ئايال غەزنە شەھىرىگە كە-لىپ شىكايەت سۇنغانىدى. ئۇ سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىلگەندە: «نىشاپۇردىكى باجگىر ئېتىزلىقىمنى ئۆزىنىڭ قە-لىۋالدى» دەپ داد ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئېتىزلىقنى قايتۇرۇش مەزمۇنىدىكى بىر پارچە مەكتۇپ ئوردىدىن يوللاندى. ھېلىقى

باجگىردا يەر توختىمى بولغاچقا: «يەر مېنىڭ، قولۇمدا توختام تىلخەت بار. بۇنى ئوردىدىكىلەرگە ئىزاھلاپ قويالايمەن» دېدى. ھېلىقى ئايال ئۇزاق ئۆتمەيلا ئىككىنچى قېتىم غەزنەۋىيلەر ئوردىسىغا كېلىپ ئۇۋالچىلىقىدىن داد ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئوردا بىر غۇلامنى ئەۋەتىپ ھېلىقى باجگىرنى تىشاپۇردىن غەزنەۋىيلەر ئوردىسىغا ئېلىپ كەلدى. سۇلتان ئۇنىڭغا ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا 1000 پالاق ئۇرۇش جازاسى بەردى. پالاقتىن بۇرۇن باجگىر بىرەرىنىڭ ئارىغا چۈشۈشىنى ئۈمىد قىلغان بولسىمۇ قامالاشمىدى. شۇنىڭ بىلەن مىڭ تىشاپۇر دىنارىنى مىڭ پالاققا كاپارەت (تۆلەم ھېسابىدا) قىلماقچى بولغان بولسىمۇ رەت قىلمىدى. ئۇلار ئۇنى ئەيىبلەپ: «ئېتىز سېنىڭ بولغان ھالەتتىمۇ نېمىشقا ئاۋۇال يارلىققا بويسۇنۇپ كېيىنچە ئىزاھلاشنى ئويلىمىدىڭ؟ بىز بۇرۇنلا بۇ ئىشنى سوراشقا يارلىق چۈشۈرگەندۇق» دېيىشتى.

بۇ ھېكايىنى بايان قىلىشتىكى مۇدىئا شۇكى، باشقىلار بۇ قىسسەنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پادىشاھنىڭ پەرمانىغا بويۇنتاۋلىق قىلالمايدىغان بولسۇن.

قامچىلاش، كاللىسىنى ئېلىش، پۈت ـ قولىنى كېسىپ تاشلاش ئېغىر جازالارنى پادىشاھنىڭ يارلىق ـ پەرمانلىرى ئارقىلىق ئىجرا قىلىش لازىم. ناۋادا بىراۋ پادىشاھنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالمىغان ياكى پادىشاھنىڭ يارلىقى بولمىغان ئەھۋالدا باشقىلارغا (مەيلى بۇ ئۇنىڭ قۇل ـ دېدىكى بولسۇن) ئاشۇ جازالارنى بەرسە پادىشاھ بولغۇچى ئۇنىڭ ئۆزىگە مۇشۇ جازانى قايتۇرۇپ بېرىش كېرەك. شۇ ئارقىلىق باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش، ئۇلارغا ئۆزىنىڭ ئورنىنى تونۇتۇش لازىم.

پادىشاھ پەرۋىز ۋە بەھرام چۇبىن ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشىچە، پادىشاھ پەرۋىز دەسلەپ بەھرام چۇبىنغا ئېـ

تىبار ـ تەۋەززۇدا بولغاچقا ئۇلار ھەمىشە بىرگە بولاتتى. كەيپ بولۇپ قالغاندا، شىكارغا چىققاندا، ياكى ئۇخلىغاندا پادىشاھ پەرۋىز بەھرام چۇبىننىڭ ئۆزىدىن نېرى كەتمىشىنى زىنھار خالىماياتتى. بەھرام چۇبىن چەۋەندازلىققا تولىمۇ كامىل بولۇپ، باشقىلار بىلەن يەكمۇ يەك ئېلىشىشتا تەڭداشسىز ئىدى. بىر كۈنى ئۇلار ھىرات ۋە ساراخستىن پادىشاھلار پەرۋىزگە قىزىل يۈڭلۇق 300 تۆگىگە سوۋغات ئارتىپ ئېلىپ كەلدى. تۆگىلەر بەھرام چۇبىننىڭ تۇرالغۇسى ئالدىدىن ئۆتكەندە پادىشاھ تۆگىلىرىدىكى پۇتۇن يۈكنى ئۇنىڭ سارىيىغا چۇشۇرۇپ بېرىشنى يارلىق قىلدى.

ئەتىسى پادىشاھ پەرۋىز «ئالدىنقى ئاخشىمى بەھرام ئۆزىنىڭ بىر غۇلامىنى يەرگە يانتۇزۇپ قويۇپ تۇرۇپ 20 پالاق ئۇرغۇزىدى» دېگەن مەزمۇندا بىر مەلۇمات تاپشۇرۇۋالدى. پادىشاھ پەرۋىز قاتتىق غەزەپلىنىپ بەھرامنى چاقىرتىپ كەلدى. ئۇ شاھنىڭ ئالدىغا كىرگەندە پادىشاھ ياراغ ئامبىرىدىن 500 دانە شەمشەرنى ئەپچىقتۇرۇپ: «ئەي بەھرام، قېنى مۇشۇلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ ياخشىسىنى تاللاپ باققىن» دېدى. بەھرام ئۇلاردىن ياخشىراق بولغانلىرىنى ئىلغاپ چىققاندا پادىشاھ: «بۇلارنىڭ ئەڭ سەرخىللىرىنى تاللاپ باققىن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بەھرام بۇلاردىن ئوننى ئىلغىۋالدى. پادىشاھ يەنە بۇيرۇدى: «ئەمدى بۇ ئون شەمشەردىن ئەڭ ياخشى بولغان ئىككىنى تاللا». بەھرام سىنچىلاپ قاراپ بۇنىڭدىن ئىككىنى تاللىۋالدى. شۇ چاغدا پادىشاھ: «ئەمدى بۇ ئىككى شەمشەرنى بىر غىلاپقا سالغىن» دېۋىدى بەھرام: «پادىشاھى ئالەم، ئىككى شەمشەرنى بىر غىلاپقا سالغىلى بولمايدۇ» دېدى. پادىشاھ پەرۋىز: «ئۇنداقتا بىر شەھەرگە ئىككى ھۆكۈمدار قانداق سىغىدۇ؟» دەپ سورىۋېدى بەھرام بۇنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ دەرھال ئۆزىنى يەرگە تاشلاپ ئۆز سادالىقىتىنى بىلدۈردى ۋە مەغپىرەت تەلەپ قىلدى. پادىشاھ پەرۋىز ئېيتى-

تى: «ناۋادا ماڭا شۇنچه ۋاپادار بولمىغان بولساڭ، مەنمۇ ئۆز قولۇم بىلەن تەربىيىلىگەن ئادەمنى پاره - پاره قىلىۋەتكىنى خالىمىغان بولسام، سېنىڭ بۇ خاتالىقىڭنى ھەرگىز كەچۈرمەيتتىم. بۇ مۇشكۈلاتنى يەنىلا بىز ئۇستىمىزگه ئالايلى. چۈنكى ئاللاھ (ئۇ ھەممىگه قادىردۇر، ئۇنىڭغا ھەمدۇ - سانالار بولسۇن) جاھاندىكى ھەق - ئادالەتنى جارى قىلدۇرۇش ۋەزىپىسىنى ماڭا ئەمەس بىزگه تاپشۇرغان. قانداق دەۋا بولسۇن ئۇنى ئالدىمىزغا ئېلىپ كەلسۇن. بىز ئۇنى ئادىل باھالاپ زۆرۈر بولغان يارلىقلارنى جاكارلايمىز. بۇنىڭدىن ئېتىبارەن قولۇڭغا قاراشلىق خادىملار ياكى قۇللار سەۋەنلىك ئۆتكۈزسە ئاۋۋال بىزگه مەلۇم قىل، بىز يارلىق چۈشۈرۈپ تېگىشلىك جازا بېرىمىز. شۇندىلا ھېچكىم جەبىر كۆرمەيدۇ. بۇ قېتىم سېنى كەچۈرەي».

مانا بۇ پادىشاھنىڭ بەھرام چۈبىنغا ساۋاق بەرگەنلىكى ھەققىدىكى ھېكايە. بەھرام بولسا پادىشاھنىڭ سۈباشى ۋە يېقىنى ئىدى.

ئون ئىككىنچى باب

زور ۋەقەلەرنى سوراشقا ئوردىدىن غۇلام چىقارتىشنىڭ بايانى

ئوردا ھەمىشە سىرتقا غۇلاملارنى چىقارتىدۇ، غۇلاملارنىڭ سىرتقا چىقىشىدا بەزىدە مۇقەددەس پادىشاھ يارلىقىنى ئىجرا قىلىش ۋەجى بولىدۇ، كۆپىنچە بۇنداق ئەھۋال بولمايدۇ. ئۇلار ئوڭايلا رەئىيەتكە پاراكەندىچىلىك تېپىپ بېرىپ، ئۇلارنى قاقتى ـ سوقتى قىلىۋالىدۇ. 200 دىنارلىق دەۋانى بىر غۇلامغا ھاۋالە قىلغاندا ئۇ ئۆزىنىڭ نېسىۋىسىنى چىقىرىۋالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن رەئىيەتكە جەبىر بولىدۇ. شۇڭا پەۋقۇلئاددە زۆرۈرىيەت كۆرۈلمىگەندە ئالدىراپ غۇلاملارنى سىرتقا چىقارتماسلىق كېرەك. چىقىرىش توغرا كەلسە يارلىق بويىچە ئىش قىلسۇن. ئۇلارغا ئۆزلىرى ئېلىشقا تېگىشلىك ھەقنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكى ئېنىق بولسۇن. بۇنىڭدىن سىرت سۇنۇق يارماقمۇ ئالمىسۇن، شۇنداقلا بولسا جاھانناڭ ئىشلىرى توسقۇنسىز يۈرۈشۈپ كېتىدۇ.

ئون ئۇچىنچى باب

ئايغاقچىلار ۋە ئۇلار ئارقىلىق مەملىكەتكە ۋە ئەل - يۇرتقا مەنپەئەت يەتكۈزۈشنىڭ بايانى

ئايغاقچىلارنى سودىگەر، سەييياھ، دەرۋىش، ئېلچىلار - ساتار ۋە دىۋانە نىقابىدا پادىشاھلىقنىڭ چەت - چۆرىلىرىگە ئەۋەتىپ شۇلارنىڭ ئېلچىلار كەلگەن مەلۇماتلىرىنى توپلىغاندا ھەممىلا ئىش ئالىقاندىكىدەك روشەن بولىدۇ. كۆڭۈلسىزلىك ئېلچىلار كەلگۈچى ئىشلارنى دەل ۋاقتىدا بىر ياقلىق قىلغىلى بولىدۇ. ئۆتكەن زامانلاردا ۋالىي، ۋەكىل، مەمۇرلار ۋە سۇ باشلىرى پادىشاھقا قارشى سۇيىقەست - ئاسىيلىقلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈپ مەملىكەتكە ئاپەت بولغانىدى. ئەمما ئايغاقچىلار بۇ ئىشلار توغرىسىدا پادىشاھقا ئالدىن مەلۇمات يەتكۈزگەنلىكتىن ئۇلارنىڭ شۇم نىيەتلىرى ئۆزلىرىگە يانغانىدى. خارجى ئەللەر پادىشاھلىرى ياكى قوشۇنلىرى مەملىكىتىمىزگە مۇداخىلە قىلىشنىڭ پېيىغا چۈشكەندىمۇ ئايغاقچىلار ئۆز پادىشاھىنى ۋاقىپلاندۇرغانلىقى ئۈچۈن تېگىشلىك تەدبىرلەر قوللىنىلغان ۋە ئۇلار تارمار كەلتۈرۈلگەندى. ئايغاقچىلار يەنە دېھقانلارغا ئائىت خەۋەر - ئاخبارلارنى سۇنغاندىمۇ پادىشاھلار بۇ ئىشلارغا ئېھتىيات نەزەردە مۇئامىلە قىلغانىدى. ئەزدۇددەۋلە بىر قېتىم شۇنداق قىلغانىدى.

ئەزدۇددەۋلە ۋە نائىنساپ قازى ھەققىدە
بايان

دەيلەمىيلارنىڭ پادىشاھلىرى ئىچىدە ئەزدۇددەۋلە ئىبنى رۇكنىددەۋلە[1] ھوشيارلىق، دانالىق، يىراقنى كۆرەرلىكتە تەڭداشسىز ئىدى. ئۇ مەملىكەتنىڭ ئاساسىنى بىنا قىلغۇچى، يۇكسەك مەجبۇرىيەت ۋە سىياسەت ساھىبى ئىدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر ئايغاقچى مۇنداق مەزمۇندىكى بىر مەلۇماتنى يەتكۈزدى: پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مۇقەددەس تاپشۇرۇقىنى بەجا كەلتۈرۈش سەپىرىدە شەھەر قوۋۇقىدىن ئۆتۈپ 200 قەدەمچە مېڭىۋىدىم ئۇشتۇمتۇت بىر ئىنسانىنىڭ يول بويىدا تۇرغانلىقى كۆزۈمگە چېلىقتى قالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا قان دىدارى يوق بولۇپ، يۈز - كۆزى ۋە بويۇنلىرى جاراھەت ئىدى. ئۇ مېنى كۆرۈپ سالام قىلدى. مەنمۇ جاۋابەن سالام قىلىپ: «بۇ يەردە تۇرۇشۇڭنىڭ ۋەجى نېمىكەن؟» دەپ سورىدىم. ئۇ: «پادىشاھى دۇرۇس، قازىسى ئادىل بىر شەھەرگە بېرىشقا ھەمراھ ئىزدەۋاتىمەن» دېدى. مەن: «نېمە دەۋاتقانلىقىڭنى بىلەمسەن؟ سەن ئەزدۇددەۋلەدىنمۇ دۇرۇس پادىشاھنى، ئاشۇ شەھەرنىڭ قازىسىدىنمۇ بەللىكرەك زاتنى تاپالارسەنمۇ؟ دېدىم. ئۇ ماڭا قاراپ: «پادىشاھى ئادىل بولسا قازىسىمۇ دۇرۇس ۋە ئىشەنچلىك بولىدۇ. قازىسى نائىنساپ ۋە ئىشەنچسىز بولغانىكەن پادىشاھنىڭ پەرۋاسىز ئىكەنلىكى ھەقىقەت» دېدى. مەن: «پادىشاھنىڭ نېمىگە پەرۋاسىزلىق قىلغىنىنى، قازىنىڭ قانداق نائىنساپلىق قىلغىنىنى سۆزلەپ بېرەلەمسەن؟» دەپ سورىسام ئۇ: «ئېيتىپ كەلسەم گەپ ئۇزىراپ كېتىدۇ. ئەمما مۇشۇ شەھەردىن كەتسەم قىسقىراپ قالار» دېدى. مەن: «ئۇنداق بولسا سۆزلىگىن، سۆزلەش سەۋ-

---

① مىلادىيە 983 - يىلى ۋاپات بولغان.

دىن، ئاڭلاش مەندىن بولسۇن» دېدىم. ئۇمۇ: «شۇنداق قىلايلى. شۇنىڭدا يول ئازابى بىلىنمەس» دېدى.

بىز يولغا چىققاندىن كېيىن ئۇ سۆز باشلىدى: «مەن ئەسلىدە بىر سودىگەرنىڭ ئوغلى ئىدىم. ئاتام ئاشۇ شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق ئىدى. ئاتام ئايالىلارغا ۋە بالىلارغا غەمگۇزار ئىدى. مال - دۇنياسىمۇ ئېشىپ - تېشىپ تۇراتتى. ئاتامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئەيش - ئىشرەتكە ئەسىر بولغىنىمچە نۇرغۇن يىللار بىھۇدە ئۆتۈپ كەتتى. ئاخىرى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ يېتىلدىم، ئەزرائىل ماڭا قاراپ كەلگىلى تۇردى. شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئاللاھقا قەسەم قىلىپ «كېسىلىمگە شىپالىق ئاتا قىلغىن، قەسەم قىلىمەنكى يېگىتلىك قۇۋۋىتىم يېنىپ كەلگەندىن كېيىن سېنىڭ رىزالىقىڭ ئۈچۈن ھەج - پەرزىنى ئادا قىلىمەن، غازاتقا بارىمەن» دېدىم. رەببىم تەن ساقلىقىمنى قايتۇردى، مەن كېسەل ئازابىدىن خالاس بولۇپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم.

جىسمىنىم مادارغا تولۇپ يەر دەسسەپ ماڭغۇدەك بولغاندىن كېيىن ئاۋۋال ھەجگە، ئاندىن غازاتقا بارماقنى نىيەت قىلدىم. شۇنىڭ بىلەن ئىلكىمدىكى پۇتۇن دېھقانلىرىنى ۋە غۇلاملارنى ھۆرلۈككە چىقاردىم. ئالتۇنلىرىم، ئۆي - جايلىرىم، ئېتىز - ئېرىقلىرىمدىن ئۇلارغا تويلۇق مالالار بېرىپ ئۇلارنى ئۆزئارا ئۆيلۇك - ئوچاقلىق قىلىپ قويدۇم. ئاندىن قالغان - قاتقان مال - دۇنيايىمنى ساتسام بەش تۇمەن دىنار بولدى. ماڭماقچى بولغان ئىككى مەنزىللىك ئۆمۇر يولۇمىنىڭ خەۋپ - خەتەرگە تولغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ پۇتۇن دىنارلىرىمنى بىلىمگە تۇگۇپ مېڭىشنىڭ ئاقىلانىلىك بولمايدىغانلىقىنى جەزملەشتۇردۇم. شۇنىڭ بىلەن ئۇچ تۇمەن دىنارنى ئۆزۈم بىلەن ئېلىپ مېڭىپ، قالغىنىنى قويۇپ تۇرۇش نىيىتىگە كەلدىم. بازارغا بېرىپ ئىكى دانە مىس كۇپ ئېلىپ كەلدىم ۋە ھەر بىرىگە بىر تۇمەن

دىنارىدىن سالدىم. ئاندىن بۇ مىس كۆپنى كىمگە ئامانەت قويۇشنى ئۇزاق ئويلىدىم ۋە شەھەرىمىزدىكى ئىنسانلار ئارىسىدىن قازى ھەزرەتنى مۇناسىپ كۆردۈم. كۆشلۈمدە ،ئۇ دېگەن دىيانەتلىك زات، يەنە كېلىپ قازى، پادىشاھ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ مۇسۇلمانلار-نىڭ مال - دۇنياسى ۋە جېنىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تۇتقۇزغان. ئۇ ھەرگىزمۇ مېنى ئالدىمايدۇ، دەپ ئويلىدىم. شۇنىڭ بىلەن بىرىپ ئىلتىماسىمنى ئۇنىڭغا ئېيتسام مەمنۇنلۇق ئىچىدە قوبۇل كۆردى، بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇرسەن بولدۇم. تۇن يېرىم بولغاندا ئورنۇمدىن تۇرۇپ تىللا قاچىلانغان ئىككى كۆپنى قازىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردىم ۋە ئامانەتكە قويۇپ قويدۇم. شۇنىڭدىن كېيىن خاتىرجەم بولۇپ مۇسۇلمانلىق ھەج پەرزىنى ئادا قىلىش سەپىرىگە جابدۇندۇم. كېيىن مەككە ۋە مەدىنەدىن رۇمغا يول ئالدىم. غازاتچىلار سېپىگە قوشۇلۇپ بىر نەچچە يىل مۇجاھىد بولدۇم. بىر قېتىملىق سوقۇشتا دۇشمەننىڭ قورشاۋىدا قېلىپ يۈزۈم، پۇت - قوللىرىمنىڭ ساق يېرى قالمىدى. ئاخىرى رۇملۇقلارغا ئەسىر چۈشۈپ قېلىپ، رۇم ئېلىنىڭ ئۇلۇغ خاقانى كېسەللىك-تىن ئۆلگۈچە تۆت يىل قول بولدۇم. پادىشاھنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن رۇملۇقلار پۇتۇن ئەسىرلەرنى ھۆرلۈككە قويۇۋەتتى. ھۆرلۈككە چىقىپلا نەۋاكىي (يالانما ئارمىيە - ت) بولدۇم. ئۇلار ئۈچۈن خېلى يىللار نۆۋكەر بولغىنىمدىن كېيىن ۋەتىنىمگە قايتقۇدەك دەسمايە يىغىۋالدىم. باغداد قازىسىغا ئامانەت قويۇلغان ئىككى تۇمەن دىنارىم ھەر زامان ماڭا زور تەسەللى بولدى. شۇڭا ئۇمىدۋارلىق بىلەن ۋەتەن سەپىرىگە يول ئالدىم.

شۇنداق قىلىپ، ئون يىلدىن كېيىن جۇل - جۇل كىيىم-لىك يالاڭتۆش ھالىتىدە شانلىق باغدادقا قايتىپ كەلدىم. پۇتۇن بەدىنىم كېسەللىك ۋە زەئىپلىك بىلەن چىرمالغانىدى. مەن قازى-نىڭ يېنىغا بېرىپ سالام بەردىم ۋە ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇردۇم. مۇشۇ تەرىقىدە ئۇنىڭ زىيارىتىدە ئىككى كۈن بولغان

بولساممۇ ئۇ بىر ئېغىز سۆز قىلمىدى. ئۇچىنچى كۈنى يەنە بىر قېتىم ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ ئۇزاق ئولتۇردۇم. بىر كەمدە ئۆي ئىچىدە بىز ئىككەيلەنلا قاپتىمىز. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنىڭغا يېقىن سۈرۈلۈپ شۇنداق دېدىم: «مەن پۈستانىنىڭ ئوغلى پوكۈنى بولىمەن. ھازىر ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ غازات مەجبۇرىيىتىمنى تۈگىتىپ قايتىپ كەلدىم. نۇرغۇن يىللار مۇشەققەت ۋە ريازەت-لەر چەكتىم. خۇددى ھازىر سەن كۆرۈپ تۇرغاندەك ئۇچامدا سۇنۇق دەرھەمگە يارىغۇدەك ھېچ نەرسە قالمىدى. ئەمدى ساڭا ئامانەتكە قويغان ئىككى كومزەك دىنارىمنى ئېلىپ كېتەي، دېدىم. قازى ھېچ نەرسە دېمىدى، ھەتتا «سەن زادى نېمىلەرنى دەۋاتىسەن» دەپمۇ سورىمايلا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. مەن كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ يېنىپ كەتتىم. مۇشكۈلچىلىكتىكى قاق سەندىم ھالىمغا قاراپ ئۆيۈمدىكىلەر ياكى دوست - بۇرادەرلىرىمنىڭ يېنىغا بېرىشتىن ئۇيالدىم. كېچىلىرى مەسچىتلەردە تۇنىدىم، كۈندۈزلىرى كوچا - بۇلۇڭلاردا يۇردۇم. گەپنىڭ قىسقىسى، يۇقىرىقى تەرىقىدە قازىغا نەچچە رەت ئىلتىماس قىلغان بولساممۇ زادىلا جاۋاب ئالالمىدىم. يەتتىنچى كۈنى مەن قاتتىقراق گەپ قىلىۋىدىم ماڭا: «سەن بەكلا ئاجىزلىشىپ كېتىپسەن، سەپەر مۇشەققىتى ۋە يولنىڭ چاڭلىرى خاتىرەڭنى خىرەلەشتۈرۈپتۇ. مەن سېنى پەقەتلا ئەسلىيەلمەيۋاتىمەن، نېمىلەرنى بىلجىرلاۋاتقىنىڭنىمۇ چۈشىنەلمەيۋاتىمەن. سەن تىلغا ئالغان ھېلىقى يىگىت تولىمۇ سۈمباتلىق، باي ۋە تازا يىگىت ئىدى، دېدى. مەن: «قازى غوجام، ئاشۇ يىگىت مەن شۇ. تۈرلۈك - تۈمەن مۇشەققەتلەر چىرايىمنى زەپىرەڭ، بەدىنىمنى نىمجان، چىرايىمنى خانۇۋەيران قىلدى» دېدىم. ئۇ: «يوقال، ئەمدى مېنى ئىلەشتۇرمە! چىرايلىقچە كېتىۋال» دېدى. مەن: «ئەي قازى، خۇدانىڭ جازاسىدىن قورققىن! پانىي دۇنيادىن كېيىن باقىي دۇنياغا يول تەييار، قىيامەتتە سورىقى

يوق ئىش بولمايدۇ، دېسەم «يىراقراق كەت! ئەمدى مېنى ئاۋارە قىلما» دېدى. شۇنىڭ بىلەن: «ئىككى تۈمەن دىنارنىڭ ئىككى مىڭىنى ياكى بەش مىڭىنى ساڭا بېرەي» دېسەمۇ جىم تۇرۇۋالـدى. مەن: «ئەي قازى ھەزرەت، بىر كومزەكتىكى دىنارنى ساڭا تولۇق تاپشۇراي، يەنە بىرنى ماڭا بېرىۋەتكىن. مەن ھازىر بەكلا قىينىلىپ قالدىم. ئالتۇننىڭ يېرىمىنى ساڭا بەرگەنلىكىمگە دەلىل سۈپىتىدە تىلخەتمۇ پۈتۈپ بېرەي» دېسەم «سەن جەزمەن ئەقلىڭدىن ئېزىپسەن. سېنى ساراڭلار گۈندىخانىسىغا ئاپىرىپ پۈت ـ قوللىرىڭنى ئەبەدىيلىككە كىشەنلىۋەتسە بولغۇدەك» دېدى. شۇنىڭ بىلەن قورقۇپ قالدىم. ئويلىسام ئۇنىڭ ئالتۇنلارنى پۈتۈنلا يۇتۇۋالغۇسى بار ئىكەن. مېنى ھېلىقى گۈندىخانىغا ئاپىرىۋېتىشمۇ ئۇنىڭ قولىدىن كېلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئارتۇق سۆزنى ئارتۇق كۆرۈپ يېنىپ چىقتىم. بۇ ماقالە ياخشى ئېيتىلغانىكەن: «گۆش پۇراپ قالسا تۇز سالغۇلۇق، تۇز پۇراپ قالسا نېمە سالغۇلۇق» قالغان قازىلار مۇشۇ قازىنىڭ ئاغزىغا قاراۋاتسا يەنە قايسى قازى ئۇنى بىر نېمە دېيەلىسۇن؟ ئەزدۇددەۋلە دۇرۇس پادىشاھ بولغان بولسا مېنىڭ ئىككى تۈمەن دىنارىم قازىنىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈپ كەتمەيتتى. مەنمۇ بۇنداق ئاچ ـ يالىڭاچ يۈرمەيتتىم. مال ـ دۇنيالىرىمنى، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن شەھرىمىزىنى، ئەزىز ۋەتىنىمنى تاشلاپ كەتمىگەن بولاتتىم».

ئايغاقچى ھېلىقى يىگىتنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى ۋە مۇنداق دېدى: «ئەي ھۆرمەتلىك دوستۇم، قاراڭغۇلۇقتىن كېيىن يورۇقلۇق كېلىدۇ. ئاللاھقا ئىشەن. ئاللاھ (ئاللاھ ھەممىگە قادىر، ئاللاھقا ھەمدۇ سانالار بولسۇن) ئۆز بەندىلىرىگە ھەممىدىنمۇ بەكرەك ئادىلدۇر». ئۇ يەنە ھېلىقى يىگىتكە مۇنداق دېدى: «مۇشۇ يېزىدا بىر دوستۇم بولىدىغان، ئۆزى تولىمۇ مەرد ـ سېخىي، قولى ئوچۇق زات. مەن ھازىر شۇنىڭ زىيارىتىگە بارماقنى نىيەت

قىلىۋاتىمەن. ماڭا ھەمراھ بولۇپ بارغان بولساڭ سەندىن تولىمۇ سۆيۈنگەن بولاتتىم. بۈگۈن كۈندۈز ۋە كېچە شۇ يەردە قونۇپ ئەتە نېمە قىسمەتلەرنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى كۆرمەمدۇق؟» شۇ-نىڭ بىلەن ئايغاقچى ئۇ يىگىتنى ھېلىقى بۇرادىرىنىڭ تۇرالغۇسىغا ئېلىپ باردى. بۇرادىرى ئۇلارنى مېھماندوستلۇق كۆرسىتىپ كۈتۈۋالدى. ئايغاقچى دەرھال كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى مەكتۇپ قىلىپ پۈتۈپ ئۇنى شۇ يېزىدىكى بىرىگە بەردى ۋە: «ئەزدۈددەۋلە ئوردىسىغا بېرىپ غۇلامنى تاپ ۋە مەكتۇپنى ئۇنىڭغا تاپشۇر. ئۇنىڭغا مەكتۇپنى قانداق كىشىنىڭ يوللىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ قوي. ئۇ بۇنى دەرھال ئەزدۈددەۋلەگە يەتكۈزسۇن. ئاندىن سەن جاۋاب مەكتۇپنى ئېلىپ كەل» دېدى. ھېلىقى كىشى بېرىپ مەكتۇپنى دېيىلگەن غۇلامغا تاپشۇردى، غۇلام دەرھاللا ئەزدۈد-دەۋلەگە يەتكۈزدى.

ئەزدۈددەۋلە مەكتۇپنى كۆرگەندىن كېيىن غەزەبتىن بارماق-لىرىنى قاتتىق چىشلىدى. ئۇ ھېلىقى ئايغاقچى قونالغۇغا چۈش-كەن جايغا چاپارمەن ماڭدۇرۇپ خۇپتەن نامىزىغا ئۇلگۈرتۈپ ھېلىقى كىشىنى ئېلىپ كېلىشنى ئەمىر قىلدى. ئايغاقچى يار-لىقىنى كۆرگەندىن كېيىن ھېلىقى كىشىگە: «يۈرگىن، ئەمدى شەھەرگە بارمىساق بولمىدى. ئەزدۈددەۋلە بىزنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتىپتۇ. چاقىرغىلى كەلگەن نۆۋكەرنى ئاشۇ زات ئەۋەتىپتۇ» دېدى. ئۇ كىشى: «ياخشىلىقمۇ - يامانلىقمۇ؟» دەپ سورىۋىدى ئايغاقچى: «جەزمەن ياخشىلىق. ئېھتىمال ماڭا سۆزلەپ بەرگەن سەرگۈزەشتلىرىڭنى ئاللاھ ئەزدۈددەۋلەنىڭ قۇلىقىغا يەتكۈزگەن-دۇ. ئېھتىمال يىتتۈرگەنلىرىڭگە قايتا ئېرىشىپ غەم - قايغۇدىن خالاس بولارسەن» دېدى. ئۇ شۇنداق دەپ ھېلىقى كىشىنى ئەز-دۈددەۋلەنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ باردى. پادىشاھ ئۇنىڭ بىلەن خاس مۇلاقەتتە بولۇپ ئۇنىڭ دەردىنى سورىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بولغان ئىشلارنى تەپسىلىي بايان قىلدى. ئەزدۈددەۋلەنىڭ كۆڭلى

بۇزۇلۇپ ئۇنىڭغا: «خاتىرجەم بول، ئەمدى قالدىسى سېنىڭ ئەمەس، مېنىڭ مەجبۇرىيىتىم. ھېلىقى قازى مېنىڭ خادىملىرىمدىن بولغانىكەن بۇ دەۋانى سوراش مېنىڭ ئىشىم. ئاللاھ ماڭا مۇشۇ مەملىكەتنى ساقلاش مەجبۇرىيىتىنى يۈكلىگەن، شۇڭا ھېچكىمنىڭ جەبىر - زۇلۇم كۆرمەسلىكى، قازىلارنىڭ زۇلمىغا تېخىمۇ ئۇچرىماسلىقى لازىم. مەن ئۇنىڭغا مۇسۇلمانلارنىڭ جېنى ۋە مېلىنى قوغداش مەجبۇرىيىتىنى يۈكلىدىم، ئايمۇ ئاي ماڭاش بەردىم. بۇنىڭدىمۇ ئۇنى رەئىيەتلىرىنى ئادىل سورىسۇن، شەرىئەتتىن چىقمىسۇن، خىيانەتكە يولىمىسۇن دەپ گەننى كۆزلىدىم. بىر ئالىيجاناب ۋە دىيانەتلىك، ياشانغان نوپۇز ساھىبى ئاستانىمىزدا مۇشۇنداق قىلالىغانىكەن ياش قازىلار ۋە چەت جايلاردىكى قازى قۇزغاتلارنىڭ ئەھۋالى نېمە بولماقچى؟ بۇ زات دەسلەپ پاك ۋە پېقىر كىشى ئىدى، بالا - چاقىسىمۇ كۆپ ئىدى. ھەر ئايلىق ماڭاش تەمىناتى ئاران - ئارانلار يېتەتتى. ھازىر بولسا باغدادتا نەچچە يەردە باغ - زىمىنلىق بولۇپ قالدى. ئائىلە - بىساتلىرىمۇ ھەشەمەتكە تولدى. بۇلارنى ئۇ ماڭاشتىن ئېشىنىپ ئالالىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇبھىسىزكى ئۇ مۇسۇلمانلارنى قاقتى - سوقتى قىلغان» دېدى. پادىشاھ ئۇنىڭغا 200 دىنار ۋە بەش قۇر كىيىم - كېچەك بېرىپ شۇ كېچىسىلا ئىسپاھانغا ئاپىرىپ قويدى. ئەزدۇددەۋلە قازىنىڭ قولىدىن ھېلىقى دىنارلارنى قانداق قىلىپ قايتۇرۇپ كېلىشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ كېچىچە كىرپىك قاقمىدى. ئۇ ئۆز - ئۆزىگە: «شاھلىق سەلتەنەتىمگە تايىنىپ ئۇنى كىشەنلەپ زىندانغا تاشلىسام، ئۇ تېنىۋالسا تېنىۋالىدۇكى ھەرگىزمۇ بوينىغا ئالمايدۇ، بۇنىڭدا ئالتۇن دىنارلارنى قايتۇرۇپ كەلگىلى بولمايدۇ. كىشىلەرمۇ غۇلغۇلا قىلىشىپ ئەزدۇددەۋلە باش قازىغا ئوخشاش ئابرۇيلۇق ۋە دىيانەتلىك زاتنى زىندانغا تاشلىدى، دېيىشىدۇ. ياماندىن ئاتىقىم بىر كېچىدىلا جاھانغا پۇر كېتىدۇ. شۇڭا قازىنىڭ پاسىقلىقىنى خەلقىئالەمگە

ئاشكارا قىلىپ ئالتۇنلارنى قايتۇرۇشنىڭ چارىسىنى تېپىشىم لازىم. » دېدى.

شۇ ئىشلار بولۇپ بىر - ئىككى ئاي ئۆتۈپ كەتكەندە قازى ئالتۇن ئىگىسىنىڭ غايىب بولغانلىقىنى كۆرۈپ: «ئىككى تۇمەن دىنار قولغا كەلدى، شۇنداقتىمۇ بىرەر يىل كۈتۈپ باقاي، ئېھتىمال ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلارمەن. ئۇنىڭ ئۆتكەنكى ئەپتىگە قارىغاندا ئۇزاققا بارمايلا ئۆلىدىغاندەك قىلىدۇ» دەپ ئويلىدى.

ئىككى ئايدىن كېيىنكى ھاۋا ئوتتەك قىزىپ كەتكەن بىر كۈنى ئەزدۇددەۋلە قازىنى ھۇزۇرىغا چىللاپ كىشى ئەۋەتتى. قازى يېتىپ كەلگەندە پادىشاھ ئۇنى خاس قوبۇلخانىغا باشلاپ كىرىپ سۆز باشلىدى: «قازى جانابلىرى، سىزنى بۇ يەرگە نېمە ۋەجدىن چاقىرتىپ كەلگىنىمنى بىلەمسەن؟» قازى: «پادىشاھ ئالىيلىرىغا ھەممىدىنمۇ بەكرەك روشەندۇر» دېدى. پادىشاھ ئېيتتى: «ساڭا ئېيتسام كەلگۈسىدىن ھەرقاچان غەمناك بولماق-تىمەن، غەم - غۇسسە دەستىدىن كۆزدىن ئۇيقۇ بىدار ھالەتكە چۈشۈپ قېلىۋاتىمەن. پانىي دۇنيا ۋە شاھلىق تەختىمگە بولغان ئىشەنچ - ئېتىقادىم غايىب بولۇۋاتىدۇ. ھازىر ئىككى تاشنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىسىلىۋاتىمەن: بىر بولسا بىرەر زۇلۇم ساھىبى بىر كېچىدىلا پادىشاھلىقنى قولىمىزدىن تارتىۋېلىشى مۇمكىن. خۇددى بىز باشقىلارنىڭ قولىدىن تارتىۋالغاندەك. ئېسىڭدىمۇ، تەختنى ئالىقىنىمىزغا ئالغۇچە قانچىلىك قان - تەر تۆكتۇق؟ يەنە بىر بولسا ئاللاھ بىزنى ئۆز دەرگاھىغا چىللىسا تەختتىن ۋە مەملىكەتتىن ئايرىلىمىز. ئۆلۈم ھېچكىمنى ئاياپ قويغان ئەمەس. ھاياتلىقىمىزدا كامىل پەزىلەت ئىگىسى ۋە دىيانەت سا-ھىبى بولۇپ ئاللاھنىڭ بەندىلەرىگە ياخشىلىق قىلالىساق دۇنيا مەۋجۇتلا بولسا، ئۇممەتلەر ھاياتلا بولسا ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى بىزگە تەسبىھ ئوقۇيدۇ، قىيامەتتىمۇ شاپائەتكە مۇيەسسەر بولۇپ جەننەتۇل فىردەۋسكە كىرىمىز؛ ئەمما ئىشلاردا دۇرۇسلۇقنى

تەرك ئېتىپ ھارامنى دوست تۇتۇپ ئۇممەتلەرگە يامانلىق قىلساق ئۇلار بىزنى مەڭگۈلۈككە قارغايدۇ. قىيامەتتە قاتتىق ئازابقا دۇچار بولۇپ ئەھلى دوزىخى بولۇپ كېتىمىز. شۇڭا ھەق - ئادالەت ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشىمىز، رەئىيەتكە ئادىل بولۇشىمىز، ئۇلارغا خەير - ئېھسان قىلىشىمىز زۆرۈر. بۇ قېتىم سېنى مۇلاقەتكە چاقىرىشىمدىكى مۇددىئايىم شۇكى، ئوردىدا بىر توپ خانىش - توقاللىرىم ۋە پەرزەنتلىرىم تۇرۇپتۇ. پەرزەنتلىرىم قۇش بالىلىرىدەك ئەركىن يۇرۇشمەكتە. ئەمما، خانىشلىرىم ئاجىزلىق ۋە يېگانىلىكتىن زارلانماقتا. شۇڭا قولۇمدىن كېلىدىغان ۋاقىتدا ئۇلارنىڭ غېمىنى يەپ قويۇشنى مۇۋاپىق تاپتىم. ئالمادىس ئەزرائىل زىيارەتكە كەلسە ياكى شاھلىق سەلتەنىتى قولدىن كەتسە، ئۇ چاغدا ھېچ نەرسىگە ئۇلگۈرەلمەي قېلىشىم چوقۇم. جەزملىشىمەنكى پاكلىقتا، كەڭ قورساقلىقتا، تەقۋادارلىقتا، ئىشەنچ، لەۋزىدە تۇرۇشتا تەڭداشسىز سەن. شۇڭا مەن 200 تۇمەن دىنارلىق ئالتۇن ۋە گۆھەر - ياقۇتنى ساڭا ساقلاشقا تاپشۇرسامەن، دەيمەن. بۇ ئىشنى ئاللاھدىن باشقا ئىككىمىزلا بىلىپ قالايلى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ماڭا بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قېلىپ خانىشلىرىم مۇشكۈلاتتا قالسا سەن ئۇلارنى يوشۇرۇن چاقىرىپ كېلىپ بۇ مال - دۇنيانى ئۇلارغا بۆلۈپ بەرگىن. شۇ چاغدا تىرىكچىلىك ئېھتىياجىدىن كوچىلاردا دۇئانچىلىك قىلىشىتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇلار مۇۋاپىق بىرىگە ياتلىق بولۇۋالسۇن. شۇڭا سەن ئۆز ساريىڭدا پىششىق خىشتىن بىر قازناق بەرپا قىلغىن، ئىشەنچلىك بولسۇن. قازناق ئۆيى پۈتكەندە ماڭا خەۋىرىنى بەرسەڭ بىر كۈنى كېچىسى ئۆلۈمگە بۈيرۇلغان 20 مەھبۇسقا بۇ مال - دۇنيانى كۆتۈرگۈزۈپ سېنىڭ ساريىڭغا ئەۋەتىپ بېرىمەن. ئۇلار بۇ دۇنيانى سېنىڭ ياساتقان قازناق ئۆيۈڭگە جايلاشتۇرۇپ قازناق ئۆينىڭ ئېشىكىنى ئېتىپ تاشلىشىدۇ ۋە قايتىپ كېلىدۇ. شۇ چاغدا مەن ئۇلارنىڭ كاللىسىنى

تېنىدىن جۇدا قىلىشقا ئەمىر قىلىمەن. بۇ ئىشنى ھېچ ئىنسانغا تىنما.» قازى: «شاھ ئالىيلىرى خاتىرجەم بولسۇن، پۈتۈن كۈچۈم بىلەن ئورۇنلايمەن» دېدى. پادىشاھ بىر غۇلامغا خەزىنىدىن 200 دانە مەغرىب دىنارىنى ھەمىيانغا سېلىپ ئېلىپ چىقىشقا بۇيرۇدى.

غۇلام ئالتۇن دىنارلارنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن ئەزدۇدە ھۆزلە ئۇنى قازىنىڭ ئالدىغا قويۇپ: «بۇ 200 دىنارنى قازناق ياساشقا سەرپ قىلغىن، يەتمىسە يەنە بېرىمەن» دېدى. قازى: «ئاللاھ گۇۋاھ بولسۇنكى پادىشاھ ئالەم، بۇ قازناقنى ئۆز خىراجىتىم بىلەن ياستىمەن» دېدى. ئەزدۇددەۋلە: «مېنىڭ ئىشلىرىمغا سېنىڭ دىنارىڭنى خەجلىسەم دۇرۇس بولمايدۇ. مۇشۇ قازناقنى ياسىساڭ كامىل خىزمەت قىلغان بولىسەن» دېدى. قازى: «پەرمان بەردارمەن، ئالىيلىرى» دېگىنىچە 200 دىنارنى چۆنتىكىگە سېلىپ پادىشاھ ھۇزۇرىدىن يېنىپ چىقتى. ئۇ گۇلقەلەنىرى ئېچىلغىنىچە: «ئاللاھ مېنى شۇنچە تەلەيلىك يارىتقانىكەنىدە. ئۆيگە لىققىدە كەلگەن بۇ دۇنيا تامام ماڭا قالغۇسى. ئالىمادىس پادىشاھقا بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالغان تەقدىردىمۇ ھېچقانداق دەلىل ـ ئىسپات بولمىغاندىكىن بۇ دەپىن ـ دۇنيا مېنىڭ بولماي قالامتى؟ ھېلىقى ئىككى كومزەك دىنارنىڭ ئىگىسى تېخى ئۆلمىدى، ئەمما ئۇمۇ مەندىن سۇنۇق يارماق ئالالمايدۇ. پادىشاھ ئۆلسە ياكى قەتىل قىلىنسا بۇ دەپىن ـ دۇنيانى كىممۇ ئېلىپ كېتەلەيتتى؟» دەپ ئويلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ قازناق ياستىشقا كىرىشىپ، بىر ئايىنىڭ ئىچىدىلا ناھايىتى پىششىق قىلىپ ياساپ پۈتتۈردى. بىر كۈنى خۇپتەن ۋاقتىدا ئوردىغا كىرىپ پادىشاھ بىلەن خاس مۇلاقەتتە بولدى. پادىشاھ ئۇنىڭدىن: «قەدىمكىگە مۇبارەك بولسۇن، سېنى بۇ يەرگە كېلىشكە نېمە مەجبۇر قىلدى؟» دەپ سورىدى. قازى: «پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ شەۋكەتلىك نەزەرىگە مەلۇم بولسۇنكى،

قازناق شاهنىڭ پەرمانى بويىچە ياسىلىپ پۈتتى» دەدى. پادىشاھ: «مېنى كۆپ خۇرسەن قىلدىڭ. ئاللاھ گۇۋاھ بولسۇنكى، مېنىڭ كۆزۈم ئىنسانىنى زادى خاتا كۆرمەيدۇ. بۇ قېتىم مېنى بەكلا ئەنسىزلىككە گىرىپتار قىلغانىدى. ساڭا ئېيتقان پۈلدىن 150 تۈمەن دىنارنى ۋە گۆھەر - ياقۇتلارنى جايلاپ قويدۇم، يەنە 50 تۈمەنلىك ئامالىنى قىلىۋاتىمەن. خاس مەھرەملىرىم تون سەرپاي، ئىپار - ئەنبەر، ئۇنچە - مەرۋايىت، ھېقىق - گۆھەرلىرىمىزنى پۈل قىلىۋاتىدۇ. يەنە بىرەر ھەپتە ئۆتسە پۈتۈپ قالىدۇ. شۇ چاغدا پۈل - پۇچەكنى تامام يىغىپ بىر يوللا ئۆيۈڭگە ئاپىرىمەن. ئەمما ئەتىلىككە كەچقۇرۇن جۇلدۇر كىيىم بىلەن ئۆيۈڭگە بېرىپ قازناقنى بىر كۆرۈپ باقاي. ئاڭغىچە سەن ئۆز ئىشىڭنى قىلىۋەر. مەن ئۆزۈم بېرىپ، ئۆزۈم يېنىپ كېلىمەن». ئۇ قازنىنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن ئىسپاھانغا كەتتى ئەۋەتىپ ھېلىقى ئىككى كومزەك دىنارنىڭ ئىگىسىنى ئالدۇرۇپ كەلدى. ئەتىسى ئاخشىمى پادىشاھ دىۋانە قىياپىتىدە قازناقنىڭ ئۆيىگە بېرىپ قازناقنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە ناھايىتى رازى بولۇپ قازناغا: «سەيشەنبە كۈنى كېلىپ تەييارلىغان دەپتەر - دۇنيانى كۆرۈپ باققىن» دەدى. قازى قوللۇق بىلدۇردى. قازناقنىڭ ئۆيىدىن يېنىپ كەلگەندىن كېيىن پادىشاھ باش خەزىنىدارغا 150 كۈپكە لىق دىنار قاچىلاپ باشقا بىر ئۆيگە تىزىپ قويۇشنى، بۇ كۈپلەرنىڭ ئۈستىگە ئۇچ شىشە قويۇپ بىر شىشىگە كۆك ياقۇت، يەنە بىرىگە قىزىل ياقۇت، يەنە بىرىگە يېشىل كەھرىۋا سىلىپ قويۇشنى تاپىلىدى.

سەيشەنبە كۈنى باش خەزىنىدار يارلىقنى پادىشاھنىڭ ئېيتقىنىدەك ئورۇنلىدى. ئىككى كومزەك دىنارنىڭ ئىگىسىمۇ كەلدى. ئەزدۇددەۋلە قازىنى قولىدىن يېتىلەپ ئالتۇن ۋە گۆھەر - ياقۇتلار تىزىپ تەييارلانغان ئۆيگە باشلاپ كىردى. قازى

بۇ دەپسن - دۇنيانى كۆرۈپ ئەقلىدىن بەھۇش بولغىلى قىل قالدى. ئەزدۇددەۋلە: «بۇ دۇنيالارنى مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە ئېلىپ كەتكىن» دېدى. قازى - شاھ ھۇزۇرىدىن يېنىپ چىققاندىن كېيىن خۇشاللىقىدىن قىن - قىنىغا پاتماي يۇرەكلىرى گۈپۈل-دەپ سوققىنىچە ئۆيىگە يېنىپ كەلدى. ئەتىسى پادىشاھ ھېلىقى ئىككى كومزەك دىنارنىڭ ئىگىسىگە: «سەن ئەمدى بېرىپ قازىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگىن ۋە ئۆزۈڭنىڭ كۆتۈپ كۆپ تۇرۇپ قالغانلىقىڭنى، ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىپ كەلگەن بولساڭمۇ ئەمدىلىكتە سەۋر قاچاڭنىڭ يېرىلغانلىقىنى، سىلەرنىڭ ئاتا - بوۋاڭلاردىن تارتىپ باي ئۆتكىنىڭلەرگە پۇتۇن ئەل - يۇرتنىڭ گۇۋاھ بولالايدىغانلىقىنى ئېيت. ناۋادا ئۇ دىنارلىرىڭىزنى قايتۇرۇپ بەرسە ئىشىنىڭ ئوڭ بولغىنى، ئەگەر يەنىلا بەرگىلى ئۇنىمىسا ئۇنىڭغا ئۇدۇل ئەزدۇددەۋلەنىڭ ئوردىسىغا بېرىپ ئۇسۇتۇڭدىن داد ئېيتىمەن، سېنى رەسۋا قىلىمەن، خەلقى - ئالەمگە ئىبرەت قىلغۇزىمەن، دېگىن. ئۇ شۇ چاغدا ساڭا بىر نەرسە دەيدۇ. ئۇ ئالتۇنلىرىڭنى بېرىۋەتسە ئۇنى ئۇدۇل يېنىمغا ئېلىپ كەل، ئەگەر يەنىلا بەرگىلى ئۇنىمىسا ماڭا بىر خەۋىرىنى بېرىۋەتكىن» دېدى.

ھېلىقى كىشى قازىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭغا روبىرو ئولتۇرۇپ شاھنىڭ ئۆگەتكەنلىرى بويىچە كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى بايان قىلدى. قازى: «بۇ سولتەك شاھ ئالىيلىرىنىڭ يېنىغا بېرىپ شىكايەت قىلسا ئۇنىڭدا شۇبھى تۇغۇلۇشى چوقۇم، ئۇ چاغدا پادىشاھ دەپسن - دۇنيالارنى بىزنىڭ ئۆيگە ئەمەس باشقا جايغا قويۇشى تەھقىق. ئەڭ ياخشى چارە ئۇنىڭ پۇلىنى بېرىۋېتىش. 150 كومزەك ئالتۇن ۋە گۆھەر - ياقۇتلارنىڭ ئالدىدا ئىككى كومزەك ئالتۇن دېگەن نېمىتى؟» دەپ ئويلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھېلىقى كىشىگە: «سەل تەخىر قىلغىن. مەن ھەممىلا جايدىن سېنى ئىزدىدىم» دېگىنىچە باشقا بىر ئۆيگە كىرىپ كې-

تىپ بىر كەمدە ئۇنى چاقىردى ۋە ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ: «سەن مېنىڭ دوستۇم، شۇنداقلا يېقىن دوستۇمنىڭ ئوغلى، سەن ماڭا ئۆز ئوغلۇمدەكلا. سەن دەسلەپ كەلگەندە ئېھتىيات يۈزىسىدىن ھېلىقى گەپ - سۆزلەرنى قىلغانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن سېنى كۆپ ئىزدىدىم. ئاللاھقا يۈز مىڭ مەرتىۋە شۈكرانىلەر بولسۇن. كى، سېنى ئاخىر تېپىۋالدىم. ئەمدى غەم - غۇسسىدىن خالاس بولدۇم. سېنىڭ ئالتۇنلىرىڭ ئاۋۇ يەردە» دېدى. بىر چاغدا ئىككى كومزەكنى ئەپچىقىپ: «سېنىڭ ئالتۇنلىرىڭ مۇشۇ شۇ. مۇ؟» دەپ سورىۋىدى ھېلىقى كىشى: «شۇنداق» دەپ تەستىقلىدى. قازى: «ئەمدى بۇلارنى ئالغىن - دە، خالىغان يېرىڭگە بارغىن» دېدى. ھېلىقى كىشى چىقىپ ئىككى ھاممالنى چاقىرىپ كەلدى ۋە ئۇلارغا كومزەكلەرنى كۆتۈرگۈزۈپ ئەزدۇددەۋلەتنىڭ ئوردىسىغا باردى.

بۇ چاغدا ئەزدۇددەۋلە شاھانە قوبۇلدا بولۇپ بارچە خادىملار ئوردىدا ئىدى. ھېلىقى كىشى ئىككى كومزەكنى ئېلىپ كىرىپ تازىمدىن كېيىن ئۇلارنى ئەزدۇددەۋلەتنىڭ ئالدىغا قويدى. پادىشاھ كۈلگىنىچە: «ئاللاھقا ئالقىشلار بولسۇن، ئاخىرى ئۆز ھەققىڭنى قايتۇرۇۋالدىڭ. قازىنىڭ ئامانەتكە خىيانەت قىلغىنى پۈتۈن جاھانغا ئايان بولدى. بۇ ئالتۇنلىرىڭنى قولۇڭغا ئېلىشتىن بۇرۇن مېنىڭ قانداق چارە تاپقانلىقىمنى سەن بىلمەيسەن - دە، » دېدى. بەگ - تۆرىلەر بۇنىڭ تەپسىلاتىغا قىزىقىپ كۆڭۈللىرىدىكى تۈگۈچنى يېشىشنى ئىلتىماس قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئەزدۇددەۋلە ھېلىقى يىگىتنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى، ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا قانداق ياردەم قىلغىنىنى سارايدا ئولتۇرغانلارغا سۆزلەپ بېرىۋىدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھاڭ - تاڭ بولدى. پادىشاھ يوسۇن بېگىگە قازىنى ئالدىغا ئېلىپ كېلىشنى، كەلگەندە قازى تاقىر باش، سەللىسى بوينىغا ئېسىلغان ھالەتتە بولۇشنى ئەمىر قىلدى. يوسۇن بېگى قازىنى ئەمىر قىلىنغان ھالەتتە شاھنىڭ

ئالدىغا ئېلىپ كىردى.

قازى ھېلىقى يىگىتنىڭ ئىككى كومزەك بىلەن بىللە شاھ ھۇزۇرىدا ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى، ئۆزىنىڭ توقۇناق بالاغا قالغىنىنى چۈشەندى. پادىشاھنىڭ ئۆزىنى كولدۇر-لىتىشىدىكى مۇددىئاسىنىڭ ئاشۇ ئىككى كومزەك ئالتۇن ئۈچۈن-لىكىنى بىلدى. ئەزدۇددەۋلە ئۇنىڭغا غەزەپ قىلغىنىچە: «سەن بىر ياشانغان كىشى، بىر ئۆلىما، بىر قازى ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان بىر تەقۋادار كىشى تۇرۇقلۇق ئاللاھنىڭ ئالدىدا زور جىنايەت ئۆتكۈزدۈڭ، ئامانەتكە خىيانەت قىلدىڭ. سەن شۇنداق قىلساڭ قالغانلارنىڭ ھالى نېچۈك بولغاي! ئەمدى روشەن بولدى-كى، سېنىڭ پۇتۇن بايلىقىڭ مۇسۇلمانلاردىن شىلىۋېلىنغان پارا ھېسابىدا كەلگەنىكەن. بۇ دۇنيادا مەن جازا بەرسەم ئۇ دۇنيادىمۇ تېگىشلىك جازاغا تارتىلىسەن. ياشانغانلىقىڭ ۋە ئۆلىمالىقىڭنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن بىر قوشۇق قېنىڭدىن كېچەي، لېكىن پۇتكۈل مال ـ بىساتىڭ مۇسادىرە قىلىنىپ ئوردا خەزىنىسىگە ئۆتكۈزۈلىدۇ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ پۇتۇن ئەسلى ـ ۋەسلى مۇسادىرە قىلىنىپ مەڭگۈلۈككە ئىشتىن قالدۇرۇلدى. پادىشاھ ھېلىقى ئىككى كومزەكنى ئىگىسىگە قايتۇرۇپ قايتىشىغا ئىجازەت بەردى.

سۇلتان مەھمۇد ۋە نائىنساپ قازى ھەققىدە بايان

سۇبۇق تېكىنىڭ ئوغلى سۇلتان مەھمۇدمۇ يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغانغا ئوخشاپراق كېتىدىغان بىر ھادىسىگە شاھىد بولغانـ-دى. بىر كۈنى سۇلتان مەھمۇد سىرتتا ئايلىنىپ يۈرگىنىدە بىرى ئۇنىڭغا بىر شىكايەتنامە سۇندى. ئۇنىڭدا مۇنداق مەزمۇنلار يېزىلغانىدى: «پېقىر 2000 دىنارنى يېشىل كىمخاپ ھەمیانغا

سىلىپ شەھىرىمىزنىڭ قازىسىغا ئامانەتكە قويغاندىم، ھەمىيانىڭ ئوستىگە پىچەتمۇ سىلىپ قويغانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن سەپەرگە ئاتلاندىم. ھىندىستان يولىدا قاراقچىلار ئەسلى - ۋەسلىمنى بۇلاپ كېتىپ قاق سەنەم قىلىپ قويدى. سەپەردىن قايتىپ كەلگىنىمدە قازىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئامانەتكە قويغان ھەمىيانىمنى ئىلىپ ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. ئىچىپ قارىسام ئىچىگە لىققىدە دەرھەم (مىس پۇل - ت) قاچىلانغانىكەن. بېرىپ قازىغا: «سەلىگە ئامانەت قويغان ھەمىيانىغا سىلىنغىنى ئالتۇن دىنار ئىدى، ئىچىپ قارىسام ھەممىسى مىس دەرھەمگە ئايلىنىپ قاپتۇ. بۇ نېمە ئىش؟» دېدىم. قازى: «ھەمىيانىنى ماڭا ئامانەتكە قويغىنىڭدا يا سانىمىدىڭ يا ئىچىدىكىنىڭ نېمىلىكىنى ماڭا ئېيتمىدىڭ؛ ئامانەت قويغىنىڭدا ھەمىيانىغا پىچەت سالغانىدىڭ. قايتۇرۇپ ئالغىنىڭدا پىچىتى بۇزۇلمىغان ھالەتتە ئالدىڭ. ھەمىيانىنى ساڭا بەرگىنىمدە، بۇ سېنىڭ ھەمىيانىڭ شۇمۇ؟ دەپ سوراسام سەن ‹شۇنداق› دېدىڭ ۋە ھەمىيانىنى تاپشۇرۇۋالدىڭ. ئەمدى مۇنداق چاك باسماس سەۋەبتىن كۆتۈرۈپ كەلسەڭ نېمە دەيمەن؟ دەپ قوغلاپ چىقاردى. خۇدا ھەققى سۇلتان، ماڭا ياردەم قىلغىن، ھازىر بىر چىشلەم نانغا زار بولماقتىمەن».

سۇلتان مەھمۇد كۆڭلى ئېرىپ: «خاتىرجەم بول، مەن ساڭا ياردەم قىلىمەن. ھېلىقى ھەمىيانىنى ماڭا بەرگىن» دېدى. ھېلىقى كىشى ھەمىيانىنى سۇلتان مەھمۇدقا بەردى. سۇلتان شۇنچە سىنچىلاپ قاراپمۇ ھەمىيانىڭ سۆكۈلگەن بىرەر يېرىنى كۆرمىدى. ئۇ ھېلىقى دەۋاگەرگە: «ھازىرچە ھەمىيان مەنده قالسۇن. غوجىدارىمدىن ئۇچ مائۇند نان، كۇنلۇكىگە بىر پارچە گۆش، ئايدا بىر دىنار ئالغىن. شۇنداق قىلغىنىمىزدا سېنىڭ دەۋايىڭ سورالغۇچە ئاچلىق ئازابى تارتمايسەن» دېدى. بىر كۈنى چۈش مەزگىلىدە سۇلتان ھەمىيانىنى ئالدىغا قويۇپ بۇنىڭ زادى قانداق ئىشلىكى ھەققىدە خىيال دېڭىزىغا غەرق بولدى. سولتان ئاخىرى

شۇنىڭغا ئىشەنمىكى ھەمىيان سۆكۈپ ئېچىلغان، ئالتۇن دىنارلار دەرھەمگە ئالماشتۇرۇلغاندىن كېيىن قايتا تىكىپ قويۇلغان. سۇلتاننىڭ كارىۋىتىدا تاۋازى ئۇستىلىرىنىڭ قولىدا پۇتكەن زەر نەقىشلىك چايشاپ بار ئىدى. شۇ كۈنى تۈن يېرىم بولغاندا ئۇ تۇرۇپ چايشاپتىن يېرىم غېرىچچە جايىنى كېسىۋېتىپ ئۇخلاپ قالدى. ئەتىسى سەھەردە ئۇ ئۇچ كۈنلۈك شىكارغا چىقىپ كەتتى.

ئوردىدا شاھنىڭ ھۇجرىسىنى سەرەمجانلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بىر خاس غۇلام بار ئىدى. سەھەردە ئۆيىنى سەرەمجانلاشتۇرۇۋېتىپ چايشاپنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يىرتىلغان جايىنى كۆرۈپ قورقىنىدىن يىغلاپ كەتتى. باشقا بىر غۇلام ئۇنى كۆرۈپ: «ساڭا نېمە بولدى؟» دەپ سورىدى. ئۇ: «بىرى ماڭا قەست قىپتۇ. سۇلتاننىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ ئۇنىڭ كارىۋىتىدىكى چايشاپنى يىرتىپ يوغانلا تۆشۈك ئېچىپ قويۇپتۇ. سۇلتان بۇنى كۆرۈپ قالىدىغان بولسا مېنى بوغۇزلىۋېتىدۇ» دېدى. ئۇنىڭ ھەمراھى سورىدى: «بۇنى سەندىن باشقا يەنە بىرەر كىم كۆردىمۇ؟» ئۇ: «ياق» دېگەندىن كېيىن ئۇنىڭ دوستى: «قورقما، بۇنىڭ چارىسىنى مەن ساڭا ئۆگىتەي: سۇلتان سىرتقا شىكارغا چىقىپ كەتتى، بۇ بىر نەچچە كۈندە قايتىپ كەلمەيدۇ. مۇشۇ شەھەردە ئەھمەد ئىسىملىك بىر تىككۈچى بار. ئۇنىڭ دوكىنى شەھەرنىڭ پۈستانى يېرىدە. ئۇ تىككۈچىلىككە شۇنچىلىك ماھىركى، شەھەردىكى بارچە تىككۈچىلەر ئۇنىڭ شاگىرتلىرى. سەن چايشاپنى ئۇنىڭغا بېرىپ دېگەن ھەققىنى بەرسەڭ ئۇ ئۇنى شۇنداق يامايدۇ. كى ئۇنىڭدا ھېچقانداق بىر ئىز قالمايدۇ. ھەرقانداق كىشى ھەرقانچە قارىپمۇ يامالغانلىقىنى بىلەلمەيدۇ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن غۇلام چايشاپنى ئەھمەد ئۇستىنىڭ دوكىنىغا ئېلىپ بېرىپ: «ئۇستاز، بۇنى شۇنداق يامىغىنكى ئۇنىڭ يامالغانلىقىنى ھېچكىم بىلەلمىسۇن، قانچە ئالسەن؟» دېدى. ئۇ: «يېرىم دىنار بەر-

سەك دېگىنىڭگە ئېرىشىسەن» دېدى. غۇلام: «ساڭا بىر دىنار بېرىمەن، پۇتۇن ھۇنىرىڭنى چىقارغىن» دېدى. ئۇستا: «رەھمەت، يىگىت، چاتاق چىقمايدۇ» دېدى. غۇلام ئۇنىڭغا بىر دىنار-نى بېرىپ: «مەن بەك ئالدىرايتتىم» دېۋىدى تەككۇچى: «ئەتە چۈشتىن كېيىن ئېلىپ كەتكىن» دېدى. ئەتىسى غۇلام دېيىشكەن ۋاقىتتا بېرىپ ئۇستىدىن چايشاپنى ئالدى ۋە شۇنچە قاراپمۇ يىرتىلغان جاينى تاپالمىدى. ئۇ خۇشال قايتىپ چايشاپنى ئەسلىدە-كىدەك سېلىپ قويدى.

سۇلتان شىكاردىن قايتىپ كېلىپ چايشاپنىڭ ساپساق تۇر-غانلىقىنى كۆردى ۋە: «غۇلامنى چاقىرىڭلار» دەپ بۇيرۇدى. سۇلتان: «بۇ چايشاپ يىرتىلغانىكەن، ئۇنى كىم ياماپ قويدى؟» دەپ سورىدى. غۇلام: «ئەي پاسىبانىم، غەيۋەتچىلەرنىڭ يال-غان سۆزلىرىگە ئىشەنمىگىن» دېدى. سۇلتان: «كالۋا، قورۇ-ما. ئۇنى مەن يىرتىۋەتكەن. بۇنىڭدا ئۆزۈمنىڭ كۆزلىگىنى بار. راستىنى ئېيت. بۇنى كىم يامىدى؟ ھەقىقەتەن قالتىسكەن» دېدى. غۇلام بولغان ئىشنى ئېيتقاندىن كېيىن: «دەررۇ شۇ كىشىنى بۇياقتا ئېلىپ كەل، ئەمما سۇلتاننىڭ چاقىرتقانلىقىنى دېمە، بولمىسا ئۇ قورقۇپ كېتىدۇ. پەقەت ئوردىدا ئازراق تىك-كۇچىلىك ئىشى چىقىپ قالغىنىنى ئېيتساڭلار بولىدۇ. شۇنداق دېسەڭ ئۇ چوقۇم كېلىدۇ. ئۇ ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن ئالدىم-غا ئېلىپ كىر» دېدى. غۇلام بېرىپ ھېلىقى تەككۇچىنى چاقى-رىپ كەلدى ۋە سۇلتاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىردى. ئۇ سۇلتاننىڭ يالغۇز ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ قورقىنىدىن لاغىلداپ تىترەپ كەتتى. سۇلتان: «قورقما، ئۇستا، ئېيتقىنا، مۇشۇ چايشاپنى سەن يامىغانمۇ؟» دەپ سورىدى. تەككۇچى: «شۇنداق» دېگەندىن كې-يىن سۇلتان: «ھۇنىرىڭ راستىنلا قالتىسكەن» دېدى. تەككۇ-چى: «ئالىيلىرىنىڭ پىسەنتىگە توغرا كەلگەن بولسا بۇ ماڭا شەرەپ» دېدى. سۇلتان: «شەھەردە سېنىڭدىنمۇ كامىلراق تىك-

كۆچى بارمۇ؟» دەپ سورىۋىدى ئۇ: «يوق» دېدى. سۇلتان: «مەن سەندىن بىر ئىشنى سوراي، راستىنى ئېيت» دېۋىدى ئۇ: «پادىشاھقا سۆزلىگەندە ئىشنىڭ ياخشىسى مەڭگۈلۈك راست سۆز» دېدى. سۇلتان: «ئالتە ـ يەتتە يىل ئىچىدە بىرەر باينىڭ ئۆيىدە يېشىل رەڭلىك كىمخاپ ھەمياننى يامىغانمىدىڭ؟» دەپ سورىغانىدى. ئۇ: «يامىغان» دېدى. «كىمنىڭكىدە؟» دېۋىدى، «شەھەر قازىسىنىڭ ئۆيىدە. ئۇ ئىش ھەققىمگە ئىككى دىنار بەرگەن» دېدى. سۇلتان: «ناۋادا ئاشۇ ھەمياننى يەنە كۆرسەڭ تونۇيالامسەن؟» دېگەندە تىككۈچى: «بۇنىڭغا ھۆددە قىلالايمەن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان قولىنى سوزۇپ كات ئاستىدىن ھەمياننى چىقىرىپ تىككۈچىنىڭ قولىغا توتقۇزدى ۋە: «مۇشۇ ھەمىيان شۇمۇ؟» دەپ سورىدى. تىككۈچى: «شۇ ئىكەن» دېگەندە سۇلتان: «قېنى سۆكۈپ تىككەن يېرىڭنى ماڭا كۆرسەت» دېدى. سۇلتان تىككۈچى كۆرسەتكەن جايغا قاراپ ئۇنىڭ ھەمياننى ياماش-تىكى تەڭداشسىز ھۇنىرىگە ئاپىرىن ئېيتماي تۇرالمىدى ۋە: «ناۋادا سېنى ئاشۇ قازى بىلەن يۈزلەشتۈرسەم قانداق دەيسەن؟» دەپ سورىۋىدى تىككۈچى: «بېشىم بىلەن» دېدى. سۇلتان دەررۇ كىشى ئەۋەتىپ قازىنى، ھەميان ئىگىسىنى چاقىر-تىپ كەلدى.

قازى ئوردىغا كىرىپ سۇلتانغا سالام بەرگەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ دائىملىق كۆرسىغا كېلىپ ئولتۇردى. سۇلتان قازىغا بۇرۇلۇپ: «سەن ياشىنىپ قالغان ئۆلىما كىشى، مۇسۇلمانلار-نىڭ ھەققىگە ياتىدىغان ئەمەل ھوقۇقى سېنىڭ ئىختىيارىڭغا تۇت-قۇزۇلغان. ئۇلارنىڭ مېلى ۋە جېنى سېنىڭ ئىلكىڭدە. مەن ساڭا ئىشىنىپ سېنى يۇقىرى مەرتىۋىگە قويدۇم. سەندىنمۇ بەكرەك ئۆلىمالىق مۇقامىغا يەتكەن ئىككى ـ ئۈچ مىڭ كىشى بۇ يۇكسەك مەرتىۋىگە ساھىب بولالمىدىغۇ؟ ئەجەبا بىر مۇسۇلماننىڭ مېلىنى زورلۇق بىلەن يوتۇۋالساڭ، بەر دېسە قايتۇرمىساڭ، ئامانەتكە

خىيانەت قىلساڭ دۇرۇس بولارمۇ؟» دېدى. قازى: «ئەي پاسىبا-نىم؟ بۇ نېمە دېگىنىڭ؟» دەپ سورىدى. سۇلتان: «ئادىمىي شەيتان! بۇنىڭ ھەممىسى سېنىڭ پوقۇڭ» دېگىنىچە ھېلىقى ھەمياننى كۆرسىتىپ: «بۇنى تونۇيدىغاندۇرسەن؟ بۇ ساڭا بېرىلگەن ئامانەت ئىكەندۇق، سەن ئۇنى ئېچىپ ئالتۇن دىنارلارنى چىقىرىۋېلىپ ئورنىغا مىس دەرھەم تولدۇرۇپ قويۇپسەن ۋە قايتا تىكىپ قويۇپسەن. ئاندىن ھەمياننىڭ ئىگىسىگە ھەمياننىڭ پېچەتى بۇزۇلمىغان، ئۆزۈڭنىڭ پېچىتىمۇ ئەينەن تۇرۇپتۇ، دېگەن-سەن. مۇشۇ قىلىقلىرىڭ دۇرۇس بولدى دەمسەن؟» دېدى. قازى خۇپسەنلىك قىلىپ: «مەن بۇ ھەمياننى زادىلا كۆرمىگەن ئىكەن-مەن، شاھ ئالىيلىرىنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنىمۇ چۈشەنمىدىم» دەپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان: «ھېلىقى ئىككەيلەننى ئېلىپ كىرىڭلار!» دەپ بۇيرۇدى. غۇلاملاردىن بىرى چىقىپ كېتىپ ھەمياننىڭ ئىگىسىنى ۋە تىككۈچى ئۇستىنى ئېلىپ كىر-دى. سۇلتان: «ئەي كاززاپ، مانا بۇ ھەمياننىڭ ئىگىسى، ئاۋۇ كىشى مۇشۇ ھەمياننى ياماپ تىككەن تىككۈچى» دېدى. قازىنىڭ رەڭگى تاتىرىپ پۈتلىرى دىرىلداپ تىترىدى ۋە ئاغزىنى ئۆمەللە-گىنىچە تۇرۇپ قالدى. سۇلتان: «بۇنى ئېلىپ چىقىڭلار، ئال-تۇن دىنارلارنى دەرھال قايتۇرسۇن. قايتۇرمىسا كاللىسىنى ئې-لىڭلار. قالغىنىنى ئۆزۈم توغرىلايمەن» دېدى. ياساۋۇللار قازە-نى سۆرىگىنىچە سوراقخانىغا ئېلىپ كىرىپ: «ئالتۇننى نەگە قويدۇڭ؟» دەپ سورىدى. قازى غوجىدارنى چاقىرتىپ كېلىپ مۆھۈر بېسىلغان خەتنى بەردى. غوجىدار بېرىپ 2000 دانە نىشاپۇر دىنارنى ئېلىپ كەلدى ۋە ھەميان ئىگىسىگە تاپشۇردى.

ئەتىسى سۇلتان مەھمۇد قوبۇلغا چىقىپ يامانلارغا جازا بەر-مەكچى بولدى ۋە كۆپچىلىككە قازىنىڭ ئامانەتكە خىيانەت قىلغا-لىقىنى سۆزلەپ بەردى. سۇلتاننىڭ بۇيرۇقى بويىچە ياساۋۇللار قازىنى داقىرتىپ سۆرەپ ئەپچىقتى ۋە ئوردا قۇببىسىگە پۈتىدىن

ئاستى. بەگ ـ تۆرىلەر ئۇنىڭ ياشىنىپ قالغان كىشى ئىكەنلىكىـ نى پەش قىلىپ سۇلتاننىڭ ئەپۇ قىلىشىنى تىلەپ تۇرۇۋالدى. ئاخىر قازى بەش تۇمەن دىنارغا تەن جازاسىنى ساقىت قىلىشنى ئىلتىماس قىلغاندا سۇلتان ئۇنىڭغا ئىجازەت قىلدى. قازى تۆلەمـ نى تۆلىگەندىن كېيىن مەڭگۈلۈككە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى.

بۇنداق قىسسە، ھېكايىلەر نۇرغۇن، كىشىلەر ئۇنىڭ ئازلا بىر قىسمىنى تەلقىن قىلىشىدۇ. «مەلىكۇل جەھان» تۇرلۇك پادىشاھلارنىڭ ھەققانىيەت ۋە باراۋەرلىك ئۇچۇن قانچىلىك مەسـ تانە ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئەس ـ يادىنىڭ جەبىر كۆرگۈچىـ لەردە ئىكەنلىكىنى، ئۇلار قوللانغان تەدبىرلەرنىڭ يامان جىنايەتـ لەرنى پانىي ئالەمدىن تۇگەل يوق قىلغىنىنى بىلسە پايدىلىق. بىر پادىشاھ ئۇچۇن ھەققانىيەت تۇيغۇسىنىڭ بولۇشى قۇدرەتلىك قوشۇنغا ئىگە بولغىنىدىنمۇ بەكرەك ئەسقاتىدۇ. ئاللاھقا يۇزمىڭ مەرتىۋە ھەمدۇ ـ سانالار بولسۇنكى، «مەلىكۇل جەھان» ھەققانىيەت تۇيغۇسىغىمۇ، قۇدرەتلىك قوشۇنغىمۇ ئورتاق ساھىبتۇر. شۇنداق قىلىپ بۇ بابتا ئايغاقچىلار ھەققىدە قىسسەلەرنى سۆزلىـ دۇق. ئايغاقچىلار شۇبھىسىزكى ئىشەنچلىك كىشىلەردىن بولـ سۇن. ئىشەنچلىك كىشىلەر بۇ خىزمەتكە قويۇلۇۋەرسۇن. ئۇلار جاي ـ جايلارغا تۇرلۇك ۋەزىپىلەرگە ئەۋەتىلسۇن.

ئون تۆتىنچى باب

شاتۇر ۋە ئورپاقلار[1]نى يالالاشنىڭ بايانى

ئاساسلىق غول يوللار بويىدا راباتلارنى تەسىس قىلىپ شا-
تۇرلارنى ئىشقا قويماق زۆرۈر. شاتۇرلارغا مۇۋاپىق مائاش ۋە
تەمىنات بېرىلىشى لازىم. شۇنداق بولغاندا 50 فەرسەخ دائىرىسى-
دىكى ھەرقانداق ۋەقە - ھادىسىلەرنى بىر كېچە - كۈندۈزدىلا
يەتكۈزگىلى بولىدۇ. بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئورپاق بەگلەرنى
ئەۋەتىپ شاتۇرلارنى كۆزىتىش، ئۇلارنىڭ ئۆز مەجبۇرىيىتىنى
تولۇق ئادا قىلىشىغا ھەيدەكچىلىك قىلىش زۆرۈر.

① پوچتا ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدار.

ئون بەشىنچى باب

كەيپچىلىكتە ۋە بىدارلىقتا پەرمان چۈشۈرۈش- تىكى ئېھتىياتچانلىقنىڭ بايانى

پادىشاھنىڭ زوراغا[1] سارىيىغا ۋە دۆلەت خەزىنىسىگە مەمۇر- كەت ئىشى، ئىقتا (شاھلىق تەرىپىدىن بۆلۈپ بېرىلگەن) زېمىن ۋە ئىنئام - ئېھسان توغرىسىدا پەرمان - يارلىقلارنى چۈشۈرۈپ تۇرۇشى ئەقىلنىڭ رىغبىتىگە مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئەمما بەزى يار- لىقلار پادىشاھنىڭ كەيپى ياخشى چاغلاردا چۈشۈرۈلىدۇ. بۇ ناھا- يىتى قول تۇتىدىغان زىل ئىش. شۇڭا بۇنىڭغا تولىمۇ ئېھتىيات قىلماق زۆرۈر. يارلىق يەتكۈزگۈچى پەرمانچى بەگ يارلىق مەز- مۇنىنى قوبۇل كۆرمەسلىكىمۇ مۇمكىن، ئۇنىڭ مېغىزلىق مەن- سىنى ئاڭقىرالماي قېلىشىمۇ مۇمكىن. شۇڭا بۇنداق مەجبۇرد- يەتنى شۇنداق بىر كىشىگە تاپشۇرۇش كېرەككى، بۇ كىشى يارلىق - پەرماننى ئۆز ئاغزى بىلەن يەتكۈزسۇن، ئوتتۇرىغا كىشى قوشمىسۇن. پەۋقۇلئاددە ھادىسىلەر كۆرۈلگەندە (مىسالەن يارلىقتا شۇبھىلىك جايلار كۆرۈلسە) يارلىق يەتكۈزۈلۈپ بولغان ئەھۋالدا زوراغا سارىيى پادىشاھقا مەلۇم قىلىپ توغرىلىۋالغاندىن كېيىن ئىجرا قىلسۇن.

---

① ئوردىنىڭ كۈندىلىك كىرىم - چىقىم ئىشلىرىغا مەسئۇل ئورۇن.

ئون ئالتىنچى باب

شاھ جەمەتىنىڭ غوجدارىۋە بۇ خىزمەتنىڭ مۇھىملىقىنىڭ بايانى

ھالا بۇگۈنكى كۈندە شاھ جەمەتى غوجدارى مەۋجۇتلۇقتىن قالدى. بۇ مەنسەپكە قەدىمدىن نامدار ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشىلەر قويۇلۇپ كەلگەن. چۈنكى بۇ خىزمەت شاھ ئوردىسى، شاھىنىڭ غەزاسى، شاراب قازناقلىرى ۋە داستىخانلىرى، شاھزادە ـ تېكىنلار، شاھنىڭ مەھرەم ـ غۇلاملىرى قاتارلىقلارغا چېتىلىدىغان بولغاچقا، ئۇ زات ھەرقاچان چەكلىمىسىز ھالدا پادىشاھنىڭ جامالىنى كۆرۈپ تۇرىدۇ. تۈرلۈك ئاخبارلارنى يەتكۈزەلەيدۇ. پادىشاھقا ئۆزى قىلغان ئىشلارنى سۈمباتلىق كۆرسىتەلەيدۇ. شۇڭا ئۇ يۈكسەك ئالىيجاناب، ھايالىق كىشى بولۇشى لازىم. شۇندىلا غوجدارلىقنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ ۋە ئۆز بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلالايدۇ.

ئون يەتتىنچى باب

پادىشاھنىڭ يارەنلىرى، ھەقەمسايىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ جاھاندارچىلىقنىڭ بايانى

پادىشاھنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق يارەنلىرى بولمىسا يەنە بولمايدۇ. پادىشاھ يارەنلىرى بىلەن بىللە بولغاندا ئازادىلىكتىن ھۇزۇر ئالىدۇ. ئاتا مىراس تۆرىلەر، ۋالىيلار ۋە سۇ باشلىرى بىر ئاماللارنى قىلىپ پادىشاھنىڭ ئىززىتىنى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىنى ئاجىزلاشتۇرۇشنىڭ غېمىدە يۈرىدىغان بولۇپ، بۇنداقلارنىڭ خورىكى ئۈستۈن كېلىدۇ. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا ھەرقانداق ۋەزىپىدىكى سۇ باشلىرى بىلەن دوست - يارەنلەردىن بولۇشقا بولمايدۇ. بۇنداق سۇ باشلىرى يەنە تۈرلۈك مەمۇرلار بىلەن دوست - بۇرادەرلەردىن بولۇپ يۈرسىمۇ بولمايدۇ. بولمىسا ئۇلار پادىشاھ بىلەن بولغان دوستلۇق رىشتىسىگە تايىنىپ پۇقراغا جەبىر سالىدۇ. مەمۇرلار ھەمىشە پادىشاھتىن ھېيىقىپ يۈرىدۇ. دوست بۇرادەرچىلىكتە بولسا، يىراق - يېقىنلىقنىڭ چېكى بولمايدۇ. پادىشاھنىڭ ئارىغا تىل سىغمايدىغان يېقىن يارەنلىرى بولمىسا پادىشاھ ئۆز خادىملىرى ئارىسىدىن كۆلكە ۋە شادلىق تېپىشقا ئىلاجسىز قالىدۇ. يېقىن بۇرادەرلىرى بىلەن بىرگە بولغاندا پادىشاھ ئازادىلىشىپ قالىدۇ. يار - بۇرادەرلەر قەرەللىك ھالدا پادىشاھقا ھەمراھ بولسۇن. پادىشاھ ساراي قوبۇلىدىن كېيىن يار - بۇرادەرلىرى بىلەن مەشغۇل بولسا بولىدۇ.

ياخشىلار بىلەن بۇرادەرچىلىك قىلىشنىڭ پايدىلىرى كۆپ: ئۇلار پادىشاھقا ھەمراھ بولىدۇ، بىۋ بىر؛ ئۇلار پادىشاھ-

لارغا كېچه ـ كۈندۈز ھەمراھ بولغاچقا ئۇلار خاس قورۇقچىلارغا ئوخشاپ قالىدۇ. ئالىمادىس يامانلىق كۆرۈلسە (ئاللاھ ئۆز پانا-ھىدا ساقلىسۇن) ئۇلار قىلچە ئىككىلەنمەستىن ئۆز تېنىنى قال-قان قىلىپ شاھنى قوغدايدۇ، بۇ ئىككى؛ پادىشاھ ئۇلار بىلەن خالىغانچە چاقچاقلىشىپ تۇرالايدۇ. بۇ گەپ ـ سۆزلەر بولسا ۋەزىر ياكى باشقا مەمۇرىي خادىملارنىڭ قۇلاقلىرىغا يېتەمەيدۇ. بۇ ئۇچ؛ پادىشاھ يار ـ بۇرادەرلىرىنىڭ ئاغزىدىن ياخشى ـ يامان تۇرلۇك خەۋەرلەرنى ئاڭلايدۇ، بۇ تۆت.

پادىشاھنىڭ يار ـ بۇرادەرلىرى نامدار ئائىلىلەرنىڭ ئىستىداتلىق ۋە جەسۇر كىشىلىرى بولسۇن، شۇنداقلا تەقۋادار بولۇشى، سىر ساقلىيالىشى، يارىشىملىق كىيىنىشى زۆرۈر. ئۇ تۆگىمەس ھېكايە ـ قىسسەلەرنى بىلىشى، ئۆزى بىلىدىغان بۇ ھېكايە ـ قىسسەلەرنى پادىشاھنىڭ كۆڭۈل ئېتىزىغا پاساھەتلىك تېرىيالىشى لازىم. ئۇ ساغلام تەبىئەتلىك، خۇشخۇي ھەمراھ بولسۇن، شاھمات ئويۇنلىرىنى بىلىدىغان بولسۇن، قالۇن ـ تەمبۇر ياكى باشقا سازلارنى چالالىسا تېخى ياخشى. ئۇ ھەر زامان پادىشاھقا دوست تارتىشى، ھەرگىزمۇ ئېزىپ ـ تېزىپ «بۇنى مۇنداق قىلىش كېرەك ئىدى»، «ئاۋۇنى بۇنداق قىلماسلىق كېرەك ئىدى»، «نېمىشقا بۇنداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك سۆزلەر-نى قىلىپ ساۋاق بەرمىسۇن. بولمىسا بۇنداق سۆزلەر پادىشاھنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇپ شۇ كىشىنى ئەتىۋارلىقتىن مەھرۇم قىلىدۇ. كۆڭۈل ئارامىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا تۇرلۇك ئاش ـ زىياپەتلەر، شاراپۋازلىقلار، شىكارلار ۋە چەۋگەن ـ چېلىشىش ئويۇنلىرىدا پادىشاھ ھەر دائىم يار ـ بۇرادەرلىرىدىن ئەقىل سورايدۇ. ئەل ئىشىغا چېتىلىدىغان، تېرىقچىلىق، سۇ، قوشۇن، دېھقانلار، ئورۇش ـ يېغىلىق، جازا ـ ئىنئام، سەييا ھلىق قاتارلىق ئىشلار-دا بولسا، پادىشاھ ۋەزىرلەردىن، بەگ ـ تۆرىلەردىن ۋە كۆپىنى كۆرگەن قېرىلاردىن ئەقىل سورىمىقى جائىز. چۈنكى ئۇلار مۇشۇ

ئىشلاردا تەجرىبىلىك. مۇشۇنداقلا بولسا ئەلنىڭ ئىشى يۈرۈشۈ-
ۋېرىدۇ.

ئۆتمۈش زامانلاردا بەزى پادىشاھلار ئۆز تېۋىپى ۋە مۇنەج-
جىملىرى بىلەن بۇرادەرلىك رىشتىلىرىنى باغلىغانىدى. پادىشاھ
نېمىلا يېسە تېۋىپ نېمىنىڭ پايدا قىلىدىغىنى، نېمىنىڭ زىيان
قىلىدىغىنى توغرىسىدا سۆزلەيتتى. تېۋىپ پادىشاھنىڭ ساقلىقى-
دىن ۋە مىجەز - خۇلقىدىن خەۋەر ئالاتتى؛ مۇنەججىم بولسا،
ۋاقىت - پەيتلەرگە قاراپ ياخشىلىق - يامانلىقتىن بىشارەت
بېرەتتى، زور ۋەقەلەرگە خاسىيەتلىك پەيتنى تاللايتتى. بەزى
پادىشاھلار ئۇلار بىلەن بۇرادەر بولۇشنى مۇناسىپ كۆرمىگەنىدى.
ئۇلار مۇنداق دەپىشكەنىدى: «تېۋىپلار ھەمىشە ئامراق نەرسە-
مىزنى يېگۈزمەيدۇ، سۈيۇق - سەلەڭ تائاملارنى ئاغزىدىن چۈ-
شۈرمەيدۇ؛ ساغلام ۋاقىتلىرىمىزدىمۇ بىزنى دورىغا زورلايدۇ ۋە
قان ئالىدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك بىرەر ئىشنى نىيەت قىلىپ
بولغۇچە مۇنەججىملەر بىزگە يۈگەن سېلىپ تۇرىدۇ، خىيال
قۇشلىرىمىزنى ئەركىن ئۇچۇرغىنىمىزدا تېۋىپ ۋە مۇنەججىملەر
كۆڭلىمىزنى يېرىم، قەلبىمىزنى پاراكەندە قىلغاندىن باشقا ھېچ
نەرسىگە يارىمايدۇ. شۇڭا ئىشنىڭ يولى ئۇلارنى كېرەك بولغاندىلا
چاقىرتىش».

پادىشاھقا بۇرادەر بولغۇچى كۆپنى كۆرگەن، جاھان كەزگەن
ۋە جىق ئادەملەرگە خىزمەتتە بولغان كىشى بولسا ئۇنى ئەتىۋارلە-
ماق زۆرۈر. كىشىلەرگە پادىشاھنىڭ سۈر كەيپىياتىنى ۋە
مىجەز - خۇلقىنى بىلمەك زۆرۈر بولغاندا پادىشاھنىڭ يار -
بۇرادەرلىرىگە قاراپ بىلىسە بولۇۋېرىدۇ. پادىشاھقا بۇرادەر بولغۇ-
چى پەزىلەتلىك، چىقىشقاق، مەردانە، سەۋرلىك، خەير - ئېھ-
سانغا باي كىشى بولسا كىشىلەر پادىشاھنىڭمۇ پەزىلەتتە كامىل،
مىجەز - خۇلقتا يېگانە، ئادەملەرگە مېھرىبان ئىكەنلىكىگە ھۆ-
كۈم قىلىدۇ؛ ئەگەر پادىشاھنىڭ ھەقمەسلىسى مۇغەمبەر، تەكەب-

بۇر، ئۆتۈپ كەتكەن نادان ـ تەلۈە، تەڭداشسىز خەسىس بولسا، كىشىلەر پادىشاھنىمۇ شۇنداق دەپ بىلىدۇ.

يەنە ھەربىر بۇرادەر ـ ھەقەمسايە ئۆز ئورنى ۋە مەرتىۋىسى بار كىشىلەردىن بولسۇن. ئۇلارنىڭ بەزىسى كۇرستا ئولتۇرىدىغان، بەزىسى ئۆرە تۇرىدىغان بولسۇن، قەدىم زامانلاردىن بۇيان بۇ ئۇسۇل پادىشاھلار ۋە خەلىفىلەرنىڭ ئوردىسىدىكى ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان بولۇپ، بۇ ھال بەزى مۇيسىپىت ئائىلىلەردە ھېلىھەم داۋام قىلماقتا. زامانىمىزدا خەلىفە جاناپلىرىنىڭ دوست ـ يارەنلىرى ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭكىگە ئوخشاشلا كۆپ، غەزنەۋى سۇلتانلىرىنىڭمۇ 20 دىن ئىچ كۆيەر يارەنلىرى بولغان بولۇپ، ئۇ ئولتۇرسا، بۇ ئۆرە تۇراتتى. ئۇلار سامانىي مەملىكىتىنىڭ قائىدە ـ يوسۇنىنى ئۆزلەشتۇرگەنلەر ئىدى. پادىشاھنىڭ يار ـ بۇرادەرلىرىگە مائاش بېرىش لازىم. ئۇلارغا قىلىنىدىغان مۇئامىلە مىرزىلار ئارىسىدا ئەڭ يۇكسەك مۇقامدا بولۇشى زۆرۈر.

ئۇلارنىڭ پادىشاھقا كۆچ چىقىرىشى مەڭگۇ جائىز.

ئون سەككىزىنچى باب

ئىلىمدە كامىل ۋە تەجرىبىلىك زاتلاردىن تەلىم ئالماقنىڭ بايانى

تۇرلۇك ۋەقە ـ ھادىسىلەر بويىچە ئەقىل سوراش ھۆكۈمنىڭ توغرا ۋە يىراق مەنزىللىك بولغانلىقىنىڭ بەلگىسى. ھەممىلا ئادەمدە ئۆزىگە چۈشلۈق ئىلىم بولىدۇ. ھەممىلا ئىلىمدە ئۇنى كۆپرەك بىلىدىغانلار بولىدۇ، ئازراق بىلىدىغانلارمۇ بولىدۇ. يەنە بەزىلەر ئىلىم ئىگىلىگەن تۇرۇقلۇق ئۇنى ئىشلەتمەيدۇ، بەزىلەر بولسا ئۆگەنگەن ئىلىم ـ ھۈنىرىنى تولۇق خىزمەتكە سالىدۇ. مىسالەن ئېيتايلى، بىراۋ تېبابەت دەستۇرلىرىنى ئوقۇپ دەستۇر بەتلىرىدىن ئۇنداق ـ مۇنداق كېسەللەرنى قانداق ئەملەشنى ئەسكە ئېلىۋالىدۇ ۋە پەرۋقۇلئاددە ئۇنۇملۇك دورىلارنى يادلىۋالىدۇ، ئەمما ئۇ شۇ ھالدىلا توختاپ قالىدۇ؛ يەنە بىراۋ بولسا ئوخشاشلا مۇشۇ دورا ئۆسۈملۈكلەرنى بىلىدۇ ۋە بۇنىڭ بىلەن كېسەل ئەملەپ سانسىز سىناقلارنى قىلىدۇ. نەتىجە شۇكى، ئالدىنقىسى ئىگىلىگەن تېبابەت ھۈنىرى مەڭگۈ كېيىنكىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كېتەلمەيدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك جاھان كېزىپ كۆپنى كۆرگەن، بېشىدىن كۆپ ئىسسىق ـ سوغۇقلار ئۆتكەن، كۆپلىگەن پەۋقۇلـ ئاددە ھادىسىلەرگە شاھىت بولغان كىشى بىلەن سايادەت كەمىردىنى بېلىگە باغلاپ كۆرمىگەن، كۆرگىنىدىن كۆرمىگىنى كۆپ بولغان كىشى تەڭ بولالمايدۇ. ھاسىل كالام، ئىنسان بىلىملىك، ياشقا چوڭ ۋە تەجرىبىلىك كىشىدىن ئەقىل ئۆگەنمىكى زۆرۈر.

يەنە بەزىلەرنىڭ تەپەككۇر قۇشلىرىنىڭ پەرۋازى تېز ۋە ئېگىز بولىدۇ. بەزىلەرنىڭ بولسا، تۆۋەن ۋە ئاستا بولىدۇ. ئەۋلىيالار مۇنداق دېگەنىدى: «بىر ئىنساندىن تەلىم ئېلىشتا بىر ئىنسانچە-لىك مادار بولمىقى زۆرۈر. ئىككى ئىنساندىن تەلىم ئېلىشتا ئىككى ئىنسانچىلىك مادار بولمىقى زۆرۈر. ئون ئىنساندىن تەلىم ئېلىشتا ئون ئىنسانچىلىك مادار بولمىقى زۆرۈر». بەندىلەرنىڭ ھەممىسى ئەقىل - پاراسەت ۋە دانالىقتا پەيغەمبىرىمىز (ئاللاھ شۇنىڭغا خاتىرجەملىك ئاتا قىلسۇن) گە يەتمەيدىغانلىقىنى بوينىغا ئالىدۇ. پەيغەمبىرىمىز دانالىقتا يېتۈك ئىدى: ئۇ ۋەھيي ئارقە-لىق ئۆتمۈشنى ۋە كەلگۈسىنى كۆرەلەيتتى؛ ئاسمان بىلەن زې-مىن، قەغەز بىلەن قەلەم، تەخت بىلەن (ئاللاھقا خاس) سەلتە-نەت، جەننەت بىلەن دوزاخ ئوتتۇرىسىدىكى ئىشلارنىڭ ھېچقايسە-سى ئۇنىڭ كۆزىدىن ۋە زېھنىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. خۇش خەۋەرلەرنى يەتكۈزگۈچى جەبرائىل ئەلەيھىسسالام (ئاللاھ ئۇنىڭغا خاتىرجەملىك ئاتا قىلسۇن) ئۇنى دائىم زىيارەت قىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭغا ئۆتمۈش ۋە كەلگۈسى توغرىسىدا ۋەھىيلەرنى يەتكۈزەتتى. پەيغەمبىرىمىز شۇ قەدەر كامىل - مۇكەممەل بولسىمۇ ئاللاھ تەئالا ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەنىدى: «ئىشتا ئۇلار بىلەن كېڭەشكىن» («قۇرئان كەرىم» 3 - سۈرە، 159 - ئايەت). ئاللاھ ئۇنىڭغا كېڭىشىشنى ئەمىر قىلغان. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ باشقىلار بىلەن كېڭە-شىشكە موھتاج ئىدى. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، قالدى بەندىلەرنىڭ مۇشۇنداق قىلىشى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇملۇق.

شۇل بائىستىن پادىشاھ بىر ئىش قىلىش نىيىتىگە كەلگەن-دە، دانالار، ساداقەتمەن بۇرادەرلىرى ۋە ۋەزىرلەر بىلەن كېڭە-شىش مەسئۇلىيىتىگە جاۋابكار بولىدۇ. ھەر بىر كىشىنىڭ ئېيت-قىنى پادىشاھنىڭ مېڭىسىگە ئورنىشىدۇ. پادىشاھ ئۆز خىيالىنى باشقىلارنىڭكىگە سېلىشتۇرسا بولىدۇ. ئۇلار ئۆزئارا كېڭىشىپ باقسا دانا مەسلىھەت، تەدبىر ئاستا - ئاستا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ.

بېشىغا بىر ئىش كەلگەندە باشقىلار بىلەن كېڭىشىپ كۆر-مەيدىغان كىشى نادان كىشىدۇر. بۇنداق كىشىلەر ئادەتتە مۇتە-كەببىر، دېيىلىدۇ. ئۇلارنىڭ نە بىرەر كارامىتى يوق بولغاچقا ھېچ ئىشقا قۇربى يەتمەيدۇ. باشقىلار بىلەن كېڭەشمىگەچكە ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمايدۇ. ئاللاھقا يۈز مىڭ مەرتىۋە شۈك-رىكى، مۇسۇلمانلارنىڭ بەختىگە «مەلىكۇل جەھان» ھۆكۈمگە ماھىر، شۇنداقلا بىر - بىرىدىن ئىستىداتلىق دانالار ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولماقتا. (بۇ توغرىسىدا يەنە خېلى يازاتتۇق)، ئەمما مۇشۇ يەردە قەلەمنى قويۇشقا نىيەت قىلدۇق.

ئون توققۇزىنچى باب

خاس قورۇقچىلار، ئۇلارنىڭ قورال-ياراغ-لىرى ۋە ئۇلارنى ئىداره قىلىشنىڭ بايانى

ئوردىدا 200 كىشىلىك خاس قورۇقچىلار بولۇشى زۆرۈر. ئۇلارنىڭ كىيىملىرى، هەيۋەت ۋە سالاپەت، جىسمىدا تەپسە تاغنى ئۆرۈگۈدەك قۇۋۋەت ۋە ئەركەكلىك شىجائەت ئۇرغۇپ تۇرۇشى لازىم. ئۇلارنى يىگىتلەرنىڭ قاپلىنى ئارىسىدىن تاللاش مۇڭاپىق. ئۇلارنىڭ يۈزى خوراسانلىق، يۈزى دايلامانلىق بولسا جايىدا بولغىنى. ئۇلارنىڭ خىزمىتى هەر جايدا ۋە هەر قاچاندا پادىشاهقا هەمراه بولۇش بولۇپ، ئوردىنىڭ تىزگىنىده بولۇش، قاملاشتۇرۇپ كىيىنىشى لازىم. يەنه بۇلارغا ئاتاپ 200 يۈرۈش ياراغ تەييارلىنىشى، ئۇلار ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىدىغان پەيتته تارقىتىپ بېرىپ، ئىشنى تۇگەتكەنده يىغىۋېلىش كېرەك. 20 قىلىچنىڭ غىلىپى ۋە 20 دانه قالقان ئالتۇندىن ئىشلىنىشى، 80 قىلىچنىڭ غىلىپى ۋە 180 دانه قالقان كۆمۇشتىن ئىشلىنىشى، يەنه مۇڭاپىق ساندا كات (هىندىستانغا يېقىن بىر ئارال) نەيزىسى بولۇشى لازىم. خاس قورۇقچىلارغا يېتەرلىك ماڭاش - تەمىنات بېرىلىدۇ. 50 ئادەم بىر توپ بولۇپ هەر قاچان مەشىق قىلىپ تۇرۇشى، تەرتىپكه رىئايه قىلىشى كېرەك. خاس قورۇقچىلار جەزمەن ماهىر چەۋەندازلاردىن بولۇشى، لازىملىق لىباسلىرىنى زاپاس ئېلىپ يۈرۈشى لازىم. شۇنداللا ئۇلار هەر قانداق سورۇندا

ئۆز كارامىتىنى تولۇق كۆرسىتەلەيدۇ.

ھەر قاچان - ھەر زامان تۇرلۇك ئىرقلاردىن ۋۇجۇدقا كەلگەن 4000 پىيادە نۆۋۈكەر تىزىملاقلىق تۇرۇشى كېرەك. بۇلاردىن مىڭى پادىشاھنىڭ تىزگىنىدە بولىدۇ، قالغان ئۇچ مىڭى ۋالىيلار ۋە سۇ باشلىرىنىڭ ئىتائىتىدە بولۇ

يىگىرمىنچى باب

گۆھەر - ياقۇتلاردىن كۆز قويۇپ ياسالغان شاھانە ياراغلارنىڭ بايانى

ئالتۇن، گۆھەر - ياقۇت ۋە باشقا زىننەت نەقىشلىرى بىلەن بېزەلگەن شاھانە ياراغدىن 20 يۈرۈشنى خەزىنىدە تەييارلاپ قويۇش زۆرۈر. ئالىمادىس خارجى مەملىكەتلەردىن يالۋاچ - ئەلچىلەر كەلگەندە 20 غۇلام يېڭىدىن كىيىنىپ مۇشۇ قوراللار بىلەن جابدۇنۇپ شاھ تەختىنى چۆرىدەپ تۇرسۇن. بىزنىڭ سۇلتان - پادىشاھلىرىمىزنى (قۇدرىتى چەكسىز ئاللاھ) پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ ئۈستىگە ياراتتى، شۇڭا ئۇنىڭغا بۇ ھەشەم ئارتۇقچە، ئەمما پادىشاھ بولغۇچىنىڭ سۆلىتى پادىشاھ جەمەتىدىكىلەردىن پەرقلىنىشى، پادىشاھنىڭ سۈلكەت - سالاپىتى ئۇنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىسىگە ۋە باھادىرلىق شىجائىتىگە مۇناسىپ كەلمىسە بولمايدۇ. زامانىمىزدا «مەلىكۇل جاھان» (ئاللاھ ئۇنىڭ سەلتەنىتىنى مەڭگۈگە نېسىپ قىلغاي) دىنمۇ بۈيۈك پادىشاھ مەۋجۇت ئەمەس. ھېچقايسى پادىشاھلىقنىڭ زېمىنى ئۇنىڭكىدەك زور ئەمەس. شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا بىر نەرسە بىر پادىشاھتا ئونى بار بولسا، بىزنىڭ سۇلتانىمىزدا يۈزى بار، ئۇلارنىڭ يۈزى بولسا، بىزنىڭ سۇلتانىمىزنىڭ مىڭى بار. ئۇ بارلىق روھىي ۋە مەئىشەت بايلىقلىرىنى تىزگىنلىگەن بولۇپ، دانا ۋە بۈيۈك. ئۇنىڭدا شاھلىق ھوقۇقى ياكى زېمىن يېتىپ ئاشقۇچە تۇرۇپتۇ.

يىگىرمە بىرىنچى باب

ئەلچىلەر ۋە ئۇلارغا قىلىدىغان مۇئامىلە-نىڭ بايانى

ئۆزگە ئەللەرنىڭ ئەلچى - يالۋاچلىرى شەۋكەتلىك مەملىكە-تىمىزگە كەلگەندە ئۇلار شەھەر قوۋۇقىدىن كىرگۈچە ئۇلارنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. كەلمەكچى بولغانلىقىنى ھېچكىممۇ بىزگە خەۋەر قىلىپ قويمايدۇ ۋە شۇنىڭ بىلەن ئۇلار-نى كۈتۈۋېلىشنىڭ تەييارلىقى ئىشلەنمەيدۇ. ئۇلار كېلىپ بۇنى كۆرگەندىن كېيىن بۇنى بىزنىڭ بىپەرۋالىقىمىزدىن ۋە ھۇرۇنلە-قىمىزدىن كۆرىدۇ. شۇل بائىستىن مەملىكەت چېگرىسىدىكى مەمۇرلار ئۆزگە ئەللەر ئەلچىلىرى ئۆز تەۋەلىكىدىن ئۆتكەن ھا-مان بىر تېز چەۋەندازنى ماڭدۇرۇپ كىمنىڭ كېلىۋاتقانلىقى، قانچىلىك ھەمراھى بىلەن كېلىۋاتقانلىقى، ئاتلىق ياكى ياياق ئىكەنلىكى، قانچىلىك لاقا - لۇقا بىلەن ماڭغىنى، مەقسەت - مۇددىئاسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى قاتارلىقلاردىن مەلۇمات يوللىۋې-تىشى كېرەك. شۇنداقلا ئىشەنچلىك كىشىدىن بىرنى ئۇلارغا ھەمراھ قىلىپ قوشۇپ، ئۇلارنى ئەڭ يېقىن شەھەرگە ئېلىپ بېرىشى لازىم. ئۇ كىشى ئاشۇ شەھەرگە بارغان ھامان بۇ ئەلچە-لەرنى باشقا بىر يول بېشىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرسۇن، ئۇمۇ ئالدىنقى كىشىگە ئوخشاش بۇ ئەلچىلەرنى كېيىنكى شەھەرگە (مەنزىلگە) يەتكۈزسۇن. مۇشۇنداق مەنزىلمۇ مەنزىل باشلاپ ئۇلارنى ئوردىغا ئېلىپ كېلىشى زۆرۈر. ھەر قېتىم تېرىقچىلىق

ۋىلايەتلىرىدىن ئۆتكەندە شۇ جايدىكى دائىملىق قارارگاھلار، يەر-لىك مەمۇرىي خادىملار، باجگىرلار ۋە ئىقتا خوجايىنلىرى ئۇلارغا ياخشىلاپ زىياپەت بېرىپ رازى قىلسۇن. ئۇلار ئۆز مەملىكەتلىرىگە قايتقان ۋاقىتتىمۇ شۇنداق قىلسۇن، ئەلچىگە قىلىنغان مۇئامىلىنىڭ قانداقلىقى شۇ مەملىكەتنىڭ خوجىسىغا قىلىنغان مۇئامىلىنى كۆرسىتىدۇ. پادىشاھلار ھەر قاچان بىر - بىرىگە تاغدەك ھۆرمەت كۆرسەتسە، ئەلچىلەرگە ئەدەپ بىلەن مۇئامىلە قىلىشلىرى زۆرۈر. شۇندىلا ئۇلارنىڭ ئابرۇي - ئىناۋىتى ئۆسىدۇ. پادىشاھلار ئارىسىدا دوستلۇق رىشتىلىرى ئۈزۈلگەندىمۇ ئەلچىلەر ئۆز مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلىشى لازىم. ئەلچىلەرگە پەسلىك قىلىش يارىمايدۇ. بۇ يۈز كېتىدىغان ئىش. خۇددى ئاللاھ تائالا ئېيتقاندەك «پەيغەمبەرنىڭ (ئاللاھنىڭ ئەلچىسىگە) پەقەت چۈشىنىشلىك قىلىپ تەبلىغ قىلىش مەسئۇلىيىتى بار» («قۇرئان كەرىم» 24 - سۈرە، 54 - ئايەت).

روشەن زېھىنلىك دىللارغا مەلۇم بولسۇنكى، پادىشاھلارنىڭ بىر - بىرىگە ئەلچى ئەۋەتىشى ئۆزئارا سۆز ياكى مەكتۇپلىرىنى يەتكۈزۈش مۇددىئاسى بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئۇنىڭغا يەنە ئادەتتىكى كۆزلەرگە كۆرۈنمەيدىغان تۈرلۈك مەقسەتلەر يوشۇرۇنغان بولىدۇ. ئۇلارغا كېرەكلىك ۋە ئۇلارنىڭ بىلمەكچى بولغىنى يوللار، دەريا - ئېقىنلار، يايلاقلار ۋە ئۆتكەللەرنىڭ ئەھۋالىدۇر؛ ئۇلار يەنە قوشۇنلار ئۆتەلەمدۇ - يوق؛ ئۇلارنى تەمىناتتا بەھۈزۇر تەمىنلەشكە بوللامدۇ - يوق، ھەر قايسى ۋىلايەت - ئۆلكىلەرنىڭ ۋالىي - ھاكىملىرى كىم، بۇ مەملىكەتنىڭ قوشۇنى ۋە ياراغلىرى قانداق؛ بۇ مەملىكەت پادىشاھىنىڭ ئۆز يارەنلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قانداق؛ ئوردا سارايلىرىدىكى قائىدە - يوسۇنلار قانداق؛ مەرگەن - شىكار بىلەن خوشى بارمۇ - يوق؛ ئەخلاق-پەزىلىتى قانداق؛ پادىشاھنىڭ ئوي - خىيالىدا نېمىلەر كەزمەكتە؛ ئۇنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى ۋە خان - تېكىنلىرىنىڭ ئەھۋالى

قانداق؛ ئۆزى زالىمنىڭ ياكى ئادىلمۇ؛ ياش - قۇرامى نەچچىدە؛ مەملىكەت شادىمانلىققا تولغانمۇ ياكى خارابلىققىمۇ، قوشۇن پادىشاھتىن رازىمۇ يوق؛ دېھقانلار بايمۇ - نامراتمۇ؛ پادىشاھ ئاچكۆز - نەپسانىيەتچىمۇ ياكى مەرد - مەردانە كىشىمۇ؛ دەۋا-دەستۇرلارنى بىر ياقلىق قىلىشتا چىچەن - چېۋەرمۇ ياكى لەقۋا-مۇ؛ ۋەزىرلىرى يارامليقمۇ؛ ئىمان - ئېتىقادى مۇستەھكەممۇ؛ سۇباشلىرى مەيدان كۆرگەن تەجرىبىلىك كىشىلەرمۇ؛ ئۇنىڭ ياخشىلىقى ۋە يامانلىقى زادى قانچىلىك؛ پادىشاھ دىنغا سادىق، كەسكىن، مەرھەمەتلىك كىشىمۇ ياكى جاھان ئۆرۈلۈپ چۈشسە ئاستىدا بەخىرامان مانتا يەيدىغاندىنمۇ؛ ئۆزى يالغان - ياۋداققا خۇشتارمۇ ياكى دۇرۇسلۇققىمۇ؛ ئوغۇللارنى ياخشى كۆرەمدۇ ياكى ئاياللارنىمۇ؛ دېگەنلەرنى بىلىشكە قىزىقىدۇ. شۇڭا ئۇلار بۇ مەملىكەتنى پەتىھى قىلىش قەستىگە چۈشكەندە مۇشۇ ئەلگە ئالاقىدار ھەر قانداق ئەھۋالنى تولۇق ئايغاق قىلىدۇ ۋە مۇشۇ ئاخبار - ئايغاقلار ئاساسىدا جەڭ ئەھۋالىنى تايىن قىلىدۇ. سۇلتان ئالپ ئارسلان (ئاللاھ ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي) شېھىتلىك مۇقامىغا يەتكەن زامانلاردا كەمىنە ۋەزىر شۇنداق قىلغانىدى.

جاھان مىقياسىدا ئەبۇ ھەنىفە① ئەقىدىسى ئەبەدىيلىككە مۇناسىپ. بۇنىڭدىن قالدىسى خاتا ئەقىدىلەردۇر. مەرھۇم سۇلتان (ئاللا ئۇنى مەغپىرەت قىلسۇن) ئۇ كىشىنىڭ مەزھىپىدە شۇنچىلىك مۇستەھكەم ئىدىكى، كىشىلەر پات - پاتلا ئۇنىڭ: «ھەي ئىسىت، ۋەزىرلىرىم شافىئىيلاردىن بولمىغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى - ھە» دېگىنىنى ئاڭلاپ قالاتتى. ئۇ تولىمۇ ئۆكتەم زات بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدىن قورقاتتى. ئۇ ئۆز ئېتىقادىدا ئەسەبىيلەرچە چىڭ تۇرۇۋالغانلىقتىن شافىئىيلارنى ئالقىشلىمايتتى. كەمىنە ھەر قاچان ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەپ يۈرەتتىم.

هالبۇكى، ئاشۇ سۇلتان سەمەرقەند قاغانى شەمسۇل مۇلك ناسىر ئىبنى ئىبراھىمنى ② ئىماندا بولغانغان دەپ ماۋەرا ئۇنـ نەھرگە قوشۇن تارتىشنى نىيەت قىلدى. ③ ئۇ پۇتكۇل قوشۇننى تەقلەپ پادىشاھ شەمسۇل مۇلكنىڭ ئوردىسىغا ئۆز ئەلچىسىنى ماڭدۇردى. كەمىنىمۇ دانىشمەن ئەشتارىنى ئۆزۈمنىڭ خۇسۇسىي ۋەكىلى قىلىپ ئەلچىگە قوشۇپ قويدۇم. شۇنداق بولغاندا نېمە ئىشلارنىڭ بولغىنىنى بىلەلەيتتىم. ئەلچى ئۇ يەرگە بېرىپ ئۆز مەلۇماتىنى يەتكۈزدى. شەمسۇل مۇلكىمۇ ئۆز ئەلچىسىنى سۇلـ تاننىڭ ئەلچىسىگە قوشۇپ يولغا سالدى. ئۇ يېتىپ كەلگەندىن كېيىن قوبۇلدا شەمسۇل مۇلۇكنىڭ سۆزىنى يەتكۈزدى ۋە سۇلتانـ نىسىڭ ئەلچىسى بىلەن قوشنا ئۆيگە چۈشۈرۈلدى. ئەلچىلەرنىڭ قائىدىسى شۇنداق: ئۇلار مەركۇر ئەلنىڭ پادىشاھىنى زىيارەت قىلغاندا سۇلتانغا يۈزتۇرانە سۆز قىلمايدۇ ياكى تەلەپ قويمايدۇ، ئەكسىچە بۇلارنى ۋەزىرگە ئېيتىدۇ. ۋەزىر پادىشاھقا يەتكۈزىدۇ. ئۇلار سەمەرقەندكە يېتىپ كېلىدىغان ۋاقىتتا مەن ئۆز چېدىرىمدا بىر قانچە بۇرادەرلىرىم بىلەن شاھمات ئويناۋاتقانىدىم ۋە بىر بۇرادىرىمنى يېڭى ئۇتقانىدىم. ئۇتتۇرۇۋەتكەن بۇرادىرىمنىڭ ئۇـ زۇكى مېنىڭ قولۇمدا ئىدى. بۇ ئۇزۇك سول بارمىقىمدا بەكلا چوڭ كۆرۈنۈپ كەتكەچكە، ئوڭ بارمىقىمغا سېلىۋالدىم. شۇ چاغدا قاراۋۇللۇقتا تۇرغان نۆكەر كىرىپ سەمەرقەند قاغانىنىڭ ئەلچىسى كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. مەن: «باشلاپ كىر» دېدىم ۋە شاھماتنى يىغىۋېتىشنى بۇيرۇدۇم.

ئەلچى كىرگەندىن كېيىن يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ دېمەكچى بولغان سۆزلىرىنى بايان قىلىشقا كىرىشتى. ئۇزۇك توختاۋسىز رەۋىشتە قولۇمنى بىئارام قىلىپ بارماقلىرىمدا ئۇياق ـ بۇياققا چۆرگىلەشكە باشلىدى. ئەلچىمۇ بارمىقىمغا ۋە ئۇنىڭدىكى ئۇزۇكـ كە لاپپىدە كۆز تاشلىدى. ئۇنىڭ سۆزلىرى تۈگىگەندە ئىجازىتىم بىلەن چىقىپ كەتتى. سۇلتاننىڭ ئەمرى بىلەن سەمەرمەنت ئەلـ

چىسى قايتىش سەپىرىگە ئاتلانغاندا ئۆزىنىڭ جاۋابىنى يەتكۈزۈشكە شەمسۇل مۇلك ھۇزۇرىغا بىر ئەلچى قوشۇپ قويدى. مەنمۇ دانىشمەن ئەشتارىنى ھەمراھلىققا قوشۇپ قويدۇم. چۈنكى ئۇ دانا زات ئىدى. ئەلچىلەر بىرلىكتە سەمەرقەندكە بارغاندىن كېيىن شەمسۇل مۇلكىنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپتۇ. ئاڭلىنىشىمچە، قوبۇلدا قاغان ئۆز ئەلچىسىدىن «سېنىڭچە ئۇ سۇلتاننىڭ زېھنى قۇۋۋىتى، سالاپىتى ۋە پەزىلىتى قانداقكەن؟ قوشۇنى قانچىلىككەن؟ ياراقلىرى سەرخىلمىكەن؟ ئوردا ـ سارايلار قانداق ئىكەن؟ ئۇلار قايسى ئەقىدىدە ئىكەن؟ » دەپ سوراپتۇ. ئەلچى: «ئەي قاغانىم، سۇلتاننىڭ سالاپەت ۋە پەزىلەتتە، باھادىرلىق ۋە جاسارەتتە، شۇنداقلا كۈچ ـ قۇدرەتتە تەڭدىشى يوق ئىكەن. ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ سانى بىر ئاللاھقىلا مەلۇملۇق بولسا كېرەك، ياراغلىرىنىڭ خىلى تېپىلمىغۇدەك. سۇلتاننىڭ ئوردا ـ سارايلىرى، قوبۇلخانا ـ زوراغارلىرى كامىللىقتا يېگانە ئىكەن. ئۇنىڭ مەملىكىتىدە بىر سەۋەنلىكتىن باشقا سەۋەنلىك بايقىمىدىم. ناۋادا بۇنى سەۋەنلىك دېگىلى بولمىسا ئۇ ھالدا ئۇلارنىڭ مەملىكىتىدە سەۋەنلىك يوق بولغان بولىدۇ» دەپتۇ. قاغان: « قانداق سەۋەنلىك توغرىسىدا سۆزلەۋاتىسەن؟ » دەپ سوراپتىكەن ئەلچى: «سۇلتاننىڭ ۋەزىرى رافىزىيلاردىن④ ئىكەن» دەپتۇ. قاغان «قانداق بىلىدىڭ؟» دەپ سورىغاندا ئەلچى: «بىر كۈنى پېشىن نامىزىدىن كېيىن ئۇنىڭ بارگاھىدا زىيارەتتە بولغانىدىم. قارىسام ئوك قولىنىڭ بارمىقىغا ئۆزۈك سېلىۋاپتۇ.⑤ يەنە سۆھبەتلەشكەچ ئۆزۈكنى پىرقىرىتىپ ئولتۇرىدۇ» دەپتۇ. دانىشمەن ئەشتار دەرھال ماڭا مەكتۇپ يوللاپ: «شەمسۇل مۇلك قاغانىنىڭ ئەلچىسى ئۆزلىرىنىڭ پۇستانى ئىشلىرىنى ئۆز قاغانىغا مەلۇم قىلدى. كەمىنە بۇ ۋەقەنى ئۆزلىرىگە يەتكۈزۈشنى ئۆز مەجبۇرىيىتىم دەپ چۈشەندىم» دېگەن مەزمۇننى يەتكۈزدى. سۇلتاندىن قورقانلىقىمدىن كۆڭلۈم بىئارام بولۇپ: «ئۇ شافىئىيلارغا يامان كۆزدە

قارايدۇ، مېنىڭ ئاشۇ ئەقىدىگە مۇرت بولغىنىمغىمۇ رازى ئەمەس. كۆنلەرنىڭ بىرىدە چىگىللار⑥نىڭ مېنى رافىزىيلار دېنىدىكەن دېگىنىنى ئاڭلاپ قالسا ياكى سەمەرقەند قاغانىنىڭ ئالدىدا بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى ئىشتىپ قالسا مېنى ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ» دەپ ئويلايتتىم. ئۆزۈمگە پاك ئىكەنلىكىم ئايان بولسىمۇ يەنىلا خاتىرجەم بولالماي ئۇچ تۇمەن دىنار سەرپ قىلىپ بىر نەچچە كاتتا تون ۋە سوۋغات تەييارلاپ لازىملىق كىشىلەرگە سۆڭگوتتۇم ۋە ئاشۇ خەۋەرنىڭ سۇلتانغا يېتىپ قېلىشىدىن ساقلاندىم.

كەمىنە ۋەزىرنىڭ بۇ ھېكايىنى ئەسلىشىمنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئەلچىلەر ھەر زامان گەپ كوچىلاشقا خۇشتار كېلىدۇ. پادىشاھتا ۋە پادىشاھلىقتا نېمە كەم، نېمە ئارتۇق ئىكەنلىكىگە سەپسالىدۇ؛ كېيىنكى قېتىم كەلگىنىدە بولسا، ئۆز پادىشاھىنىڭ بۇ ئەيىب - نۇقسانلار ھەققىدىكى ئەيىبلەشلىرىنى يەتكۈزۈشىدۇ. ئۆتمۈشتىكى پادىشاھلار بۇنىڭغا ھوشيار بولغان، ئۇلار سەگەك، دانا بولغاندىلا ئۆز خادىملىرىنىڭ خىزمەتتە ئېسىل ئادەتلەرنى يېتىلدۈرەلىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. ئوردىدا پاك ئېتىقادلىق، ئىشەنچلىك ۋە سادىق كىشىلەرنى ئىشقا قويۇپ باشقىلارنىڭ ئۇلار ئۈستىدىن ئۆسەك تارقىتىشىدىن ساقلىنىدۇ.

ئەلچى ئۆز پادىشاھىغا سادىق بولۇشى، گەپ - سۆزدە دادىل بولۇشى لازىم؛ يەنە جاھان كەزگەن، ئىلىمنىڭ ھەممىلا ساھەسىدىن خەۋەردار كىشى بولۇشى زۆرۈر. ئۇ خاتىرىسى كۈچلۈك، پىكرى تېرەن، قەددى - قامەتلىك، مۇمكىن بولسا ياشانغان، دانا كىشى بولۇشى كېرەك. ئەلچىلىككە يېقىن يار - بۇرادەرلەر تەينىلەنسە تېخىمۇ ياخشى. ئەۋەتىلگەن كىشى باتۇر ۋە مەردانە، چەۋەندازلىق ۋە ئەلەم ئىشلىرىغا كامىل كىشى بولسا تېخىمۇ ياخشى. شۇنداق بولغاندا ئۇ جاھاندىكى جىمى كىشىلەرگە بىزنىڭ قانداق ئادەملەردىن ئىكەنلىكىمىزنى بىلدۈرۈپ قويىدۇ. ئەلچى

كاتتا باي ئائىلىنىڭ پەرزەنتىدىن بولسا بۇمۇ ياخشى، كىشىلەر ئۇنى ھۆرمەتلەپ ئىززىتىنى قىلىدۇ، ئۇنىڭغا قەست قىلىشتىن ئۇيىلىدۇ. ئەلچىلىككە ھەرگىزمۇ ئاچكۆز ـ مەيخورنى، ھەزىلكەش ھەييارلارنى، قىمارۋاز ـ سۇخەنچىلەرنى قويماسلىق لازىم. بەزى پادىشاھلار ھەمىشە ئەلچىلەردىن پۇل ـ پۇچەك، قىممەتلىك سوۋغىلارنى، ياراغلارنى ئەۋەتىپ ئۆز ساداقىتىنى ۋە قارام بولغاڭلىقىنى بىلدۈرۈشىدۇ. بۇ ساختىلىقنى پۇتتۈرگەندىن كېيىن شۇنداق چاپسانلىق بىلەن قوشۇنلىرىنى يۆتكەپ قىلىچ ـ شەمشەرلىرىنى بىلەپ، سەرخىل قوشۇنى بىلەن ياۋغا تېگىش قىلىدۇ ۋە ئۇنى يېڭىۋالىدۇ. ئەلچىنىڭ پەزىلىتى ۋە روشەن پىكرى پادىشاھنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتىگە، دانالىقىغا، ھۆكۈم ـ زېھنىگە ۋە بۇيۇكلىكىگە تەسىر قىلىدۇ.

ئىزاھلار:

① ئەبۇ ھەنىفە — نۇئمان ئىبنى سابىت، كۇشىلىك ھەدىسشۇناس ھەنەفى مەزھىبىنىڭ پېشۋاسى. مەزكۇر ئەقىدىدىكىلەر ئەنئەنىۋى ئىسلام دىنى فىقھىشۇناسلىقىدىكى تۆت مەزھەپنىڭ بىرىنچىسى. ئۇنىڭ ئاساسلىق تەرغىباتى: زور گۇناھ ئۆتكۈزگۈچىگە ھۆكۈم ئېلان قىلماسلىق ۋە ئۇلارنى بىدئەت دەپ ئاتىماسلىق؛ خەلىفە ئوسمان، ئەلى ۋە مۇئاۋىيەگە ھۆكۈم چىقىرىشقا پەقەت ئاللاھنىڭلا قادىر ئىكەنلىكى، مەغپىرەتنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئەبۇ ھەنىفە مىلادى 699 ـ يىلى تۇغۇلۇپ 767 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. — خەنزۇچە تەرجىمىدىن.

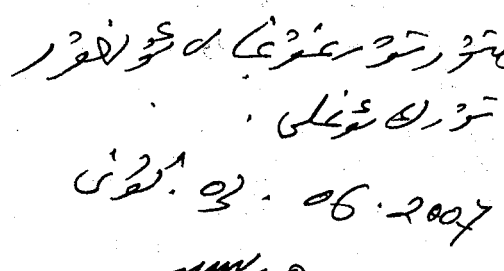
② ژ. ژ. بارتولد: «موڭغۇل ئىستىلاسىغىچە بولغان تۈركىستان» 314 ـ 316 ـ بەتلەرگە قاراڭ؛ لايىن ـ پول: «خاندانلىقلار»، 134 ـ135ـ بەتلەر.

③ غەربىي قاراخانىيلار قاغانى. بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈش 1072 ـ يىلى يۈز بەرگەن بولۇپ، ئالپ ئارسلان مۇشۇ قېتىمقى يۈرۈشتە قازا قىلغان.

④ رافىزىي — سۇننى مەزھىپىدىكىلەر شىئەلەرنى كەمسىتىپ «رافىزىي» دەپمۇ ئاتايدۇ.

⑤ پەيغەمبىرىمىز زامانىدىن باشلاپ سۇننىيلەر ئۇزۇكنى سول بارمىقىغا تاقاپ كەلگەن بولۇپ، ئۇزۇكنى ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرىغا سېلىش شىئەلەرنىڭ ئادىتى بولۇپ قالغان. ئىمام مۇسلىم ئەنەس ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇدىن رىۋايەت قىلغان ھەدىستە ئەنەس: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇزۇكى سول قولىنىڭ بارمىقىدا ئىدى، دېگەن.

⑥ چىگىللار — چىگىللار قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ قوشۇنىنى تەشكىل قىلغۇچى يادرو كۇچ بولۇپ، پۈتكۈل شەرقىي تۈرك قەۋمىنى سەلجۇق تۈركمەنلىرى چىگىل، دەپ ئاتايتتى. ۋ. ۋ. بارتولد: «موڭغۇل ئىستىلاسىغىچە بولغان تۈركىستان» 254 - بەتتىكى ئىزاھقا قارالا.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

راباتلاردا ئوزۇق ۋە يەملەرنى كۆپلەپ زاپاس ساقلاشنىڭ بايانى

پادىشاھ ئالىيلىرى ئاتلىق سىرتقا چىققاندا شاھ بارغان جاي-دىكى راباتتا يەم - خەشەك ۋە ئوزۇق - تۇلۇك يېتەرلىك تەييار-لانمىغان بولسا شۇ كۈندىكى تەمىنات مەسئۇلى ئېغىر باش قې-تىمچىلىققا ئايلىنىدۇ. ھەتتا ئىلاجسىز دېھقانلاردىن يۇلۇپ كې-لىشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ ھال تولىمۇ يامان. پادىشاھ ئۆتىدىغان يول ئۈستىدىكى چۈشكۈن قىلىش كۆزلەنگەن يېزا بويلىرىدا ئىقتا (شاھلىق تەرىپىدىن بۆلۈپ بېرىلگەن) يەرلەر، خان جەمەتىنىڭ ۋەقىپە يەرلىرى بولسا ھەر ھالدا بىر ئامالالارنى قىلىپ ئۆتۈپ كەتكىلى بولىدۇ؛ ناۋادا نە يېزا، نە دەڭ - ئۆتەڭ بولمىسا، ئۇلار شۇ ئەتراپتىكى بىرەر يېزىدا تۇرۇپ تۇرۇشى، شۇ ئەتراپتىكى دېھقانلار ھوسۇل يىغۇاتقان بولسا ئۇلار ئەكىلىدىغانىنى ئەكەلگۈچە كۈتۈپ تۇرۇشى كېرەك. بۇ چاغدا تەمىناتقا كېرەكلىك نەرسىلەر يىغىلسا پايدىلانسۇن؛ ناۋادا ھوسۇل يىغىلىش ئالدىدا پادىشاھ بەختسىزلىككە دۇچار بولسا يىغىلغان ئاشلىقنى سېتىۋېتىشسۇن. ئاشلىق ساتقان پۇلنى باجغا ئوخشاشلا خەزىنىگە تاپشۇرسۇن. مۇشۇنداق بولغاندا دېھقانلارغا يۈك بولمايدۇ. ئاشلىق ۋە يەم بىلەن تەمىنلەش ئۇزۇلۇپ قالمايدۇ. پادىشاھمۇ ئۆز مەجبۇرىيە-تىنى ئادا قىلالماي قېلىشتىن ساقلىنىپ قالىدۇ.

يىگىرمە ئۇچىنچى باب

لەشكىرىي تەمىناتنى تەھقىقلەشنىڭ بايانى

قوشۇندىكى لەشكەرلەر ۋە سەرۋازلار ئۆز قەرەلىدە لەشكىرىي تەمىناتنى ئالالىشى لازىم. ئىقتا (شاھلىق تەرىپىدىن بۆلۈپ بېرىلگەن يەر) خوجىلىرىدىن بولغان سەرۋازلارنىڭ تەمىناتى ئۆزىنىڭ ئىقتا يېرىدىن چىقىم قىلىنىدۇ، ئەمما قولىدا ئۆزىگە تەۋە يېرى بولمىغان سانغۇن، نۆكەرلەرگە ماڭاش تەمىناتى بېرىلىشى كېرەك. قوشۇندىكى سەرۋاز نۆكەرلەرنىڭ مەۋجۇت سانىغا قاراپ كېتەرلىك ماڭاش چىقىمىنى جەملىگەندە ئاجرىتىلغان چىقىمنى خاس ھالدا سەرپ ئەتمەك زۆرۈر. بۇ تەمىناتلار ئۆز قەرەلىدە تارقىتىلىشى لازىم. بىر بولسا پادىشاھ يىلدا ئىككى قېتىم قوشۇنىنى ئوردا ئالدىغا يىغىپ تارقىتىشى، بىر بولسا ئۇلارغا ماڭاش تەمىناتىنى تارقىتىش توغرىسىدا پەرمان جاكارلىشى لازىم. ماڭاش تەمىناتىنى تارقىتىش مەجبۇرىيىتىنى خەزىنىگە ئارتىپ قويۇشقا بولمايدۇ. پادىشاھ ماڭاش تەمىناتىنى لەشكىرىي خادىملارغا ئۆز قولى بىلەن تارقىتىپ بەرسە ئۇلارنىڭ ساداقەتمەنلىك غەيرىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ جەڭ پەيتىدە ۋە تىنچ ۋاقىتلاردا ئۆز مەجبۇرىيەتلىرىنى تېخىمۇ بەجانىدىللىق بىلەن ئادا قىلىدۇ.

پادىشاھلارنىڭ ئەسلىدىكى يوسۇنى مۇنداق ئىدى: لەشكىرىي خادىملارغا ئىقتا يەر بەرمەسلىك، ھەر بىر لەشكىرىي خادىم ئۆزىنىڭ لەشكىرىي دەرىجىسىگە قاراپ يىلدا تۆت قېتىم شاھ

خەزىنىسىدىن لەشكىرىي تەمىناتقا بېرىلگەن دىنارلارنى ئېلىش ۋە كېرەكلىك لازىمەتلىكلەرنى ئۆز قەرەلىدە بېرىش؛ ئالىمادىس كۈتۈلمىگەن ھادىسە يۈز بەرگەندە ئىككى مىڭ چەۋەنداز دەرھال ئاتلىنىپ چىققۇدەك ھالەتنى ساقلاش؛ باجگىرلار توپلىغان باج پۇلى شاھانە خەزىنىگە يوللىنىش، بۇ پۇللارنى ئۇچ ئايدا بىر قېتىم غۇلام ـ مەھرەملەرگە ۋە لەشكەرلەرگە تارقىتىپ بېرىش. بۇ يوسۇننى ئۇلار «بىستىغانى» ① دەپ ئاتىشىدىغان بولۇپ، سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئوردىسىدا ھېلىھەمۇ قوللىنىلماقتا.

ئىقتا ئىگىلىرىنىڭ روشەن دىللىرىدىن سىر مەخپىي قالمىغايكى، بىر لەشكەر ئەجەل شارابىنى ئىچسە ياكى بىرەر ئىش ۋەجىدىن ئۆز قوشۇنىدىن ئايرىلسا سۇباشى ھەقىقەتنى ئەينەن مەلۇم قىلىشى، ھېچ نەرسىنى يوشۇرماسلىقى لازىم. سۇباشىلىرىنىڭ كۆڭۈل سەھىپىلىرىگە شۇنداق مۇستەھكەم ئورنىشىپ كەتسۇنكى، ئۇلار ئۆز مائاش ـ تەمىناتلىرىنى ئۆز قەرەلىدە ئالالىغان ئىكەن، ئۆز قوشۇنىدىكى نۆكەر، سەردارلارنى ھەر قاچان كىرچى تارتىلغان ئوق كەبى تەييار ھالەتتە تۇتالىشى كېرەك. بىرەر كىم ئىجازەت بىلەن ئۆز ئورنىدىن ئايرىلغاندا سۇباشى يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ ئۇنىڭ ئورنىغا بىر كىشىنى سەپلىشى زۆرۈر. ئۇنداق قىلالمىسا ئاشۇ سۇ باشى جازاغا تارتىلىپ مائاش-تەمىناتتىن توختىتىلسا بولىدۇ.

ئىزاھلار:

① بىستىغان — بۇ سۆزنى تېخىچە بىرەر كىشى رازى بولغۇدەك يېشىپ باقمىدى. پارسچە تېكىستتە بېرىلگىنىنىڭ مەنىسى «20 ئارقىلىق تۆلىنىدىغان مائاش» بولىدۇ. ۋ. بارتولد «موڭغۇل ئىستىلاسىغىچە بولغان تۈركىستان» دا «ئېھتىمال سالمانىيلار زامانىسىدىكى خۇراسان قوشۇنىغا بېرىلىدىغان 200 تۇمەن دەرھەم چىقىمنى ئاساس قىلسا كېرەك» دەپ قارايدۇ.

يىگىرمە تۆتىنچى باب

كۆپ خىل قەۋمدىن قوشۇن تۈزۈشنىڭ بايانى

قوشۇن بىرلا قەۋمدىن تۈزۈلسە جانغا زامىن بولىدۇ. بۇنداق قوشۇندا غەيرەت - جاسارەت كەمچىل، لەشكىرىي ئىنتىزام چەچىلاڭغۇ كېلىدۇ. شۇڭا قوشۇننى جەزمەن ئوخشاشمىغان قەۋمدىن تۈزۈش مۇۋاپىق. ئوردىدا دەيلەمىيلەر ۋە خوراسانلىقلاردىن تۈزۈلگەن ئىككى مىڭ نۆكەر بولۇشى كېرەك. نۆۋەتتىكى قوشۇن سانىنى چەكلەش، قالدىسىنى لەشكەرلىككە خەتلىتىش كېرەك. ناۋادا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا گورگاندىن ۋە پارسنىڭ شابانقارا ۋادىسىدىن كەلگەنلەر بولسا دەل جايىدا بولغىنى، چۈنكى ئۇلار ئەزەلدىنلا نۆكەرلىككە ياراۋاتقانلاردۇر.

سۇلتان مەھمۇد (ئاللاھ ئۇنى مەغپىرەت قىلسۇن) نىڭ ئادەتى شۇ ئىدىكى، ئوخشىمىغان ئىرقتىكى تۈركلەر، خوراسانلىقلار، ئەرەبلەر، ھىندىلار، گۇرلۇقلار ۋە دەيلەمىيلەرنى بىر قوشۇن قىلىپ قۇراتتى. ھەر قېتىم ئۇلار يىراققا يۈرۈش قىلغاندا كېچىلىرى ھەر بىر قەۋمدىن تاللانغان كىشىلەرنى كۆزەتكە قويات-تى ۋە ھەر قايسى قەۋمدىكىلەرگە ئايرىم - ئايرىم قونالغۇ كۆرسىتىپ بېرەتتى. ئۇلار بىر - بىرىدىن ئۇركۈشۈپ ھېچقايسىسى تاڭ يورۇشتىن ئىلگىرى قارارگاھتىن تۇرۇپ مېڭىشقا پېتىنالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر - بىرىنى كۆزىتىشىپ تۈزۈكرەكمۇ ئۇخلىمايتتى. كۈندۈزلىرى سوقۇش مەيدانىغا چۈشكەندە

هەر بىر قەۋم ئۆزلىرىنىڭ شۆھرىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن جان تىكىپ قانلىق جەڭلەرنى قىلىشاتتى. شۇنداقلا ئۆز قەۋمىنى باش-قىلارنىڭ توخۇ يۈرەكلەر دەپىشىدىن قاتتىق ۋايىم يەپىشەتتى. شۇنداق بولغاندا ھەممىلا قەۋم باشقىلاردىن ئۈزاپ كېتىشنى كۆز-لەيتتى.

نۆركەرلەر ئەنە شۇنداق شەكىلدە تۈزۈلگەن بولغاچقا، جەڭ-سوقۇشلاردا ھەممىسى پىداكارلىق بىلەن ياۋنى قىراتتى. قوللا-رىغا ياراغنى ئالدىمۇ، بولدى، تاكى ياۋنى سۈرۈپ تاشلىمىغۇچە كۆڭلى ئەمىن تاپمايتتى.

بىر قوشۇننىڭ لەشكىرى جاسارىتى بىر - ئىككى قېتىم ئاشسا، بىر - ئىككى قېتىم ئۈتۈقلۇق سوقۇشسا يۈز كىشىلىك بۇ قوشۇن مىڭ كىشىلىك ياۋ قوشۇنىنى تىرىپىرەن قىلىۋېتەلەي-دۇ. ئۇلارنى ھەر قانداق ياۋمۇ يېڭەلمەيدۇ. قوشنا ئەللەردىكى ھەممىلا قوشۇن بۇنداق قوشۇنغا ئىگە پادىشاھتىن ھېيىقىپ ئۇ-نىڭغا ساداقەت كۆرسىتىدۇ.

يىگىرمە بەشىنچى باب

ئوردىدا تۇرغاق[1] تۇتۇشنىڭ بايانى

ئەرەبلەر، كۇردلار، دەيلەمىيلەر، رۇملۇقلار ۋە تېخى يېقىندىلا مۇرەسسە سۇلھىگە كەلگەن قالدى ـ قاتتى ھۆكۈمرانلارغا يەتكۈزۈش زۆرۈركى، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىردىن ئوغلىنى ياكى قېرىندىشىنى ئوردىدا تۇرۇشقا ئەۋەتسۇن. بۇ تۇرغاقلارنىڭ سانى مىڭغا يەتمىسە ھېچبولمىغاندا بەش يۈزدىن ئاشسۇن. ھەر يىلنىڭ ئاخىرىدا ئۇلارنى ئالماشتۇرۇشقا، ئورنىغا كەلگەن ئادەم ئوردىغا تىزىملىتىپ كىرگەندىن كېيىن ئالدىنقىسىنىڭ قايتىشىغا بولىدۇ. بۇ خىل چارىنى قوللانغاندا تۇرغاقلارنىڭ ئەمىلىكى ئۈچۈن ھېچكىممۇ پادىشاھقا قارشى ئىسيان قىلالمايدۇ. دەيلەمىيلەر، قۇھىستانلىقلار، تەبەرىستانلىقلار، شابانكارلىقلار ۋە ئاشۇ ئىقتا خوجىلىرى ئوردا تۇرغاقلىقىغا 500 كىشى ئەۋەتىشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا ئوردا زۆرۈر تاپقاندا كېرەكلىك ئادەم مەڭگۈلۈككە قىس بولمايدۇ.

---

① بارىمتاي، گۆرۈ.

يىگىرمە ئالتىنچى باب

تۇركمەنلەرنى ئوردا قورۇقچىلىققا تەيىن قىلىشنىڭ بايانى

تۇركمەنلەرنىڭ تېرىغان چاتاقلىرى كۆپ، ئۇلارنىڭ سانىمۇ كۆپ، ئۇلار سۇلالىمىزنى تىكلەشكە زور ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكى ۋە خاندانلىقىمىز بىلەن ئۇرۇق - تۇغقاندارچىلىق ھالىتىدە بولغانلىقى ئۈچۈن ھەدىسە ئۆز تەلەپلىرىنى ئوردىغا سۇنۇشۇۋاتىدۇ. شۇڭا ئىشنىڭ يولى ئۇلاردىن بىرنەچە ياش بوغۇننى ئوردىغا قوبۇل قىلىپ ئوردا قورۇقچىلىققا قويۇشتۇر. ئۇلار ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىش جەريانىدا ياراغلارنىڭ ئىشلىتىلىشىنى ئۆگىنىپ چىقىدۇ ۋە پىشقان قورۇقچى - سەردارلارغا ئايلىنىدۇ. ھالبۇكى، ئۇلارنى باشقىلار بىلەن بىر تۇرالغۇغا جايلاشتۇرۇش لازىم، مۇشۇنداق قىلغاندا ئۇلارنىڭ قورۇقچى بولۇش غەيرىتىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. ئوردا تۇرمۇشىدىن غەيرىلىك ھېس قىلمايدىغان بولىدۇ ۋە تۇرالغۇ ھاياتىغا ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ كېتىدۇ. لازىم تېپىلغاندا ئۇلارنىڭ سانىنى بەش مىڭغا ياكى بىر تۈمەنگە ئايرىشقا، بۇ كىشىلەرنى قورۇقچى قىلىپ تەشكىللەپ قوراللاندۇرۇشقا ۋە تۇرلۇك ۋەزىپىلەرگە قويۇشقا بولىدۇ. مۇشۇنداق بولغاندا خانلىق ئۇلارنى پىغان چەكتۈرمەيدۇ، پادىشاھقا شەرەپلەر بولىدۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ قانائەت تاپىدۇ.

يىگىرمە يەتتىنچى باب

چاكارلارنى ئەمگەككە سېلىشنىڭ بايانى

رويخەتتىكى چاكارلار① يىغىلىشقا ئۇنىدەلگەنىدە دەرھال توپ-لىنالايدىغان بولسۇن. مۇشۇنداق بولغاندا زۆرۈر تېپىلغاندا ئۇلار-غا تەنبىھ بېرىشكە قولايلىق بولىدۇ. ئۇلارغا ئىشتىن كېيىن نېمە قىلىشنى بىر - ئىككى قېتىم ئېنىق ئۆگىتىپ قويۇش كۇپايە. مەھرەم ئىشلىتىش زۆرۈر، شۇنداقلا سۇ توشۇغۇچى، يارامليق قورۇقچى، ساقى، غوجىدار قاتارلىقلاردىن نەچچىسى بولۇشى كېرەككى، بۇ كىشىلەرنىڭ كېرەكلىك خىزمىتى، بۇلاردىن قاز-چىسىنىڭ باش ياساۋۇل ۋە ئەمىرلىككە ئۆستۇرۇلىدىغانلىقى قا-تارلىقلارنى ئېنىق بەلگىلەش زۆرۈر. ئۇلار ھەر كۇنلۇكى بەلگە-لەنگەن ساندا ئۆز چېدىرلىرىدىن چىقىپ نۆۋەتتى بويىچە ئۆز خىزمىتىنى ئارتقۇزسۇن. پادىشاھنىڭ خاس قورۇقچىلىرىمۇ شۇنداق قىلسۇن. شۇنداق بولغاندا ئۇلار بىر يەرگە كەپلىشىپ قالمايدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، قورۇقچىلار خىزمەتكە كىرگەندىن باشلاپ قېرىلىق يەتكۇچە تەربىيە ۋە مەشقتىن قالماسلىقى كې-رەك. ھالبۇكى، بۇ يوسۇن ھازىر تاشلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. كەمە-نە ۋەزىرلىرى ئۇشبۇ ئەسەرنى يېزىشتىكى مۇددىئالىرىمنىڭ بە-رى سۇپىتىدە ئۇشبۇ ھادىسىنى بايان قىلىشقا ئاز - تولا سىياھ سەرپ ئەتمەكنى زۆرۈر تاپتىم. ئالىيلىرىنىڭ پىسەنتىگە توغرا كەلسە پېقىرنىڭ ئارزۇسى ئىجابەت بولغاي.

ئوردا قورۇقچىلىرنى تەربىيىلەشنىڭ بايانى

بۇ خىل يوسۇن سامانىيلار زامانىسىدا ئىزچىل داۋام ئەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ خىزمەتتە بولۇش قەرەلى ۋە تۆھپە - خىزمەتلىرىگە قاراپ، بالداقمۇ بالداق ئۆرلىتىش لازىم. شۇڭا قورۇقچىلار ئوردىغا كىرگەن يىلى مىراخورنىڭ ۋەزىپىسىنى ئارتقۇزۇشى، ئۇچىسىغا زەندەنجى تونى، پۇتىغا ئېگىز قونچلۇق ئۆتۈك كىيىشى لازىم. بۇ مەزگىلدە ئۇ ئۆز مەيلىچە ئاتلارنى مىنمەسلىكى، مىنگىنى سېزىلىسە قاتتىق جازالىنىشى كېرەك. ئۇ مۇشۇنداق بىر يىل خىزمەت قىلغاندىن كېيىن ئاقساقال بۇنى ئوردا ۋەزىرىگە مەلۇم قىلسۇن. ئۇ بولسا پادىشاھقا مەلۇم قىلسۇن. شۇنىڭدىن كېيىن ئوردا ئۇنىڭغا تۇرك تايچىقىدىن بىرنى، ئاشلانمىغان تېرىدىن ئىشلەنگەن ئېگەر، تۆشلۈك، ئۇزەڭگە قاتارلىق جابدۇقلارنى بېرىدۇ؛ ئۇ ئاتلىق بىر يىل خىزمەت قىلغاندىن كېيىن، يەنى خىزمەتتە بولغىنىغا ئۇچ يىل بولغاندا ئۇنىڭغا بىر دانە كەمەر بېرىلىدۇ؛ تۆتىنچى يىلى بىر دانە ساداق ۋە ئوقدان بېرىلىدۇ، بۇلارنى ئات مىنگەندە ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرىدۇ. بەشىنچى يىلى تېخىمۇ ياخشىراق ئات جابدۇقلىرىغا ۋە ساۋۇت - كالتەكلەرگە ئىگە بولىدۇ، كالتەكنى ئىلغۇچقا ئېسىۋالىدۇ؛ ئالتىنچى يىلى بىر مەھرەم ياساۋۇل ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كالتەك - قوراللىرىنى يۈدۈپ ماڭىدۇ، ئۆزى بولسا بېلىگە قەدەھتىن بىرنى ئېسىۋالىدۇ؛ يەتتىنچى يىلى ئۇ تون - پەرىجە كىيىۋالسا بولىدۇ؛ سەككىزىنچى يىلى بىر چېدىر ۋە يېڭىدىن كەلگەن ئۇچ ياساۋۇل قورۇقچى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇلىدۇ. يەنە ئۇنىڭغا «ئاقساقال» مەرتىۋىسى بېرىلىپ كۈموش يىپتىن نەقىش تۇتۇلغان قارا مالخاي ۋە ساۋۇت ھەدىيە قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ مەرتىۋىسى يىلمۇ يىل ئۆسۈپ ئەڭ ئاخىردا سۇ باشى ياكى ئوردا ۋەزىرلىرى بولغۇچە مۇناسىپ تەمىناتتىن بەھرىمەن بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئىشلار-

نى بىر ياقلىق قىلىش قابىلىيىتى، جاسارىتى ۋە پاراسىتى ھەم-مىنى قايىل قىلغاندا، بىر نەچچە قېتىم مۇشكۇل ۋەزىيىلەرنىڭ ھۆددىسىدىن چىققاندا، ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ھەممىگە مە-لۇملۇق بولغاندا، ساداقىتى يۈكسەكلىككە يەتكەندە ئۇ ياساۋۇل قورۇقچى 35 ~ 40 ياشلارغا بېرىپ قالغان بولىدۇ. مانا مۇشۇ-داق ئەھۋالدا ئاندىن ئۇلارنى ئەمىرلىككە ئۆستۈرۈپ بىرەر ئۆل-كىنىڭ ئىشىغا خوجا قىلىشقا بولىدۇ.

ئالپ تېكىن سامانىيلار خاندانلىقىنىڭ چاكىرى ۋە ئەركە ئوغلى ئىدى. ئۇ 35 ياشقا كىرگەندە خۇراسان قوشۇنىنىڭ سۈبا-شى بولىدۇ. ئۇ تولىمۇ دىيانەتلىك ۋە ئىشەنچلىك كىشى بولۇپ، قورقۇمسىزلىقتا مەشھۇر ئىدى. تۈرك نەسلىدىن بولغان بۇ كىشى دانا ۋە يىراقنى ئويلىيالايدىغان، تەدبىرلىك - چېۋەر، چىقىش-قاق- مۇلايىم ئىدى. ئۇ ئۆز قولىدىكى قوشۇنغا غەمگۇزار ۋە سېخىي ئىدى. ئاللاھقا تەقۋادارلىق قىلىشتا يېگانە ئىدى. ئۇنىڭ جىسمىغا سامانىيلار خاندانلىقىنىڭ بارچە ئېسىل پەزىلەتلىرى مۇجەسسەملەشكەن بولۇپ، خۇراسان ۋە ئىراقنىڭ باج - سېلىق ئىشلىرىغا خوجا ئىدى. ئۇنىڭغا قاراشلىق قورۇقچىلار ۋە قوللار 1700 گە يېتەتتى. بىر كۈنى ئالپ تېكىن 30 نەپەر تۈرك قورۇقچى سېتىۋالدى. سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئانىسى سۈبۈق تې-كىنمۇ شۇلارنىڭ ئىچىدە بار ئىدى. سۈبۈق تېكىننىڭ ئالپ تېكىننىڭ قولىغا سېتىلىشى بىلەن ئۇنىڭ بەخت - سائادىتىنىڭ بىرىنچى سەھىپىسى ئېچىلدى. ئىككىنچىسى شۇ بولدىكى، ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇ ئالپ تېكىنىڭ يېنىدىكى چەپراس تۈرغان قورۇقچىلار قاتاردا تۇرغاندا ئوردا ۋەزىرى چىقىپ ئالپ تېكىن-گە: «ئاقساقال بولۇپ خىزمەتتە بولۇۋاتقان پۇستانى ئەجەل شارا-بى ئىچتى. ئەمدى ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى كىمگە ھاۋالە قىلماق زۆرۈر؟» دېدى. شۇ ئەسنادا ئالپ تېكىننىڭ كۆز نۇرى ئايلىنىپ كېلىپ سۈبۈق تېكىنگە چۈشتى ۋە: «بۇ خىزمەتنى مۇشۇ قورۇق-

چىغا تاپشۇرايلى» دېدى. ئوردا ۋەزىرى: «ياراەببىم! بۇ چاكارنى ئالغىنىمىزغا تېخى ئەمدىلا ئۇچ كۈن بولدىغۇ؟ ئۇنى يەتتە يىلدىن كېيىن ئاندىن مۇشۇ مەرتىۋىگە قويۇش كېرەك ئىدىغۇ؟» دېدى. ئالپ تېكىن: «مەن ئەزەلدىن دېگىنىمنى قىلىمەن، دېدى. قورۇقچى بۇ سۆزنى ئىشىتكەندىن كېيىن تەزىم ئارقىلىق ئۆز تەشەككۈرىنى ئىزھار قىلدى. ئالپ تېكىن: «ئۇنىڭغا بۇ مەرتىۋىنى بەرگىنىمىز بىزنىڭ زور ئىلتىپات قىلغىنىمىز. ئەمما ئۇ يەنىلا تەرتىپ بويىچە ئۆسۈشى كېرەك ئىدى» دېدى. ئالپ تېكىن قانداق قىلىپ يەتتە يىل خىزمەت قىلغاندىن كېيىنكى قورۇقچىغا بېرىلىدىغان مەرتىۋىنى ئەمدىلا ئالغان بىر قورۇقچى قۇلغا ھەدىيە قىلىۋەتكەنلىكى توغرىسىدا ئۆز كۆڭلىدە ئويلايتتى: «ئېھتىمال ئۇ تۈركىستاندىكى بىرەر كاتتا جەمەتنىڭ پەرزەنتىدۇر. ئېھتىمال ئۇنىڭ يۇلتۇزى ئۇستۈندۇر، ئېھتىمال ئۇنىڭ كەلگۈسى ئامەتلىكتۇر». كېيىنچە ئۇ بۇ يېڭى ئاقساقالنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ پۈتۈن يارلىق ـ پەرماننى ئۇنىڭغا ئېيتىپ بەردى ۋە: «ئېيتقانلىرىمنى تەكرارلاپ كۆرگىن» دېدى. سۇبۇق تېكىن بىر سۆزنىمۇ چۈشۈرۈپ قويماي تەكرارلىدى. ئالپ تېكىن: «بارغىن، جاۋاب ئېلىپ كەلگەن» دېدى. سۇبۇق تېكىن كېلىپ يارلىقنى يەتكۈزدى ۋە ئەڭ تېز سۈرئەتتە جاۋاب ئېلىپ كەلدى. ئالپ تېكىن ئۇنىڭ كۈنسايىن يېتىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭدىن مەمنۇن بولدى. ئۇنى سۇ توشۇغۇچى قورۇقچىلىققا تەيىن قىلىپ لەشكىرىي خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە قويدى، يەنە ئون لەشكەرنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ ئۇنى توختاۋسىز ئۆستۈردى.

سۇبۇق تېكىن 18 ياشقا كىرگەندە 200 قورۇقچىنىڭ سەردارى بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئالپ تېكىننىڭ قائىدە ـ يوسۇن، يېمەك ـ ئىچمەك، مېھمان كۈتۈش، شىكارغا چىقىش، چەۋگەن ئويناش، ئوقيا ئېتىش، رەئىيەتكە خۇشخۇي بولۇش، لەشكىرىي

خادىملارغا ئۆز قېرىندىشىدەك بولۇش كەبى ئادەتلىرىنى تولۇق ئۆزلەشتۈردى. ئەسلىدىمۇ ئۇ قولىدا بىر تاللا ئالما بولغان ھالەتـ تىمۇ ئۇنى قالغان ئون ھەمراھى بىلەن تەڭ ئۇلەشتۈرۈپ يېيەلمـ گۈدەك زات ئىدى. ئۇنىڭدا ئاشۇنداق ئېسىل پەزىلەتلەر كۆپ بولغاچقا ھەممىلا كىشى ئۇنى ياقتۇراتتى.

ئالپ تېكىن ۋە سۇبۇق تېكىن ھەققىدە بايان

كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئالپ تېكىن خىللانغان 200 قورۇقچىسىـ نى قالاچ تۈركلىرى ۋە تۈركمەنلەرنىڭ ئۇستىگە تېگىشلىك ئولـ پانىنى يىغىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. سۇبۇق تېكىنمۇ شۇلارنىڭ قاتارىـ رىدا ئىدى. ئۇلار بارغاندا قالاچ تۈركلىرى بىلەن تۈركمەنلەر ئولپانىنى بەلگىلەنگەن مىقدارىدا تۆلەشكە قارشى چىقتى. قورۇقـ چىلار غەزەپلىنىپ قوراللىرىنى ئالغىنىچە ئۇلار بىلەن سوقۇشـ ماقچى بولۇشتى ۋە قوراللىق ھالدا ئولپانىنى يىغماقچى بولدى. سۇبۇق تېكىن: «مېنىڭ بۇ سوقۇشنى قىلغۇم يوق، ئۇنىڭغا ئىشتىراك قىلغۇمۇ يوق» دېدى. ھەمراھلىرى بۇنىڭ ۋەجىنى سورىۋىدى ئۇ: «خوجىمىز بىزنى سوقۇشۇشقا ئەمەس، ئولپان يىغقىلى ئەۋەتكەن. ناۋادا ھازىر ئۇلار بىلەن سوقۇشۇپ ئالسامدىس يېڭىلىپ قالساق يۇزىمىز تۆكۈلىدۇ، خوجىمىزنىڭ ئابرۇيى ئىناـ ۋىتىمۇ يەر بىلەن يەكسان بولىدۇ. شۇنداقلا خوجىمىز بىزنى ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلمىغانلىقىمىز سەۋەبىدىن ئەيىبلەيدۇ. ئۇ دۇنيا بۇ دۇنيا نومۇستىن ئۆلىمىز، كېيىنكى پۇشايمان ئۆزىگە دۇشمەن» دېدى. قورۇقچىلارنىڭ كۆپ قىسمى سۇبۇق تېكىنىنىڭ سۆزىنى توغرا تېپىپ سوقۇشۇشتىن يالتايدى ۋە ئاز ـ تولا غىزـ غازدىن كېيىن قايتىپ كېتىشتى. ئۇلار قايتىپ ئالپ تېكىنگە ئۇلارنىڭ ئولپانىنى تۆلەشكە قارشى چىققانلىقىنى بايان قىلغاندا ئالپ تېكىن: «قولۇڭلاردا ياراغ بولغاندىكىن نېمىشقا شۇنىڭ

بىلەن ئىشنى پۈتتۈرمەيسىلەر؟» دەپ سورىدى. قورۇقچىلار: «دوبۇلغا ساۋۇتلىرىمىزنى تەقلەپ، سوقۇشقا تەييارلانغىنىمىزدا سۇبۇق تېكىن بىزنى توسۇپ قويدى، بىزمۇ ئويلىنىپ قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدۇق» دېيىشتى. ئالىپ تېكىن سۇبۇق تېكىنگە قاراپ: «نېمە ۋەجدىن ئۇلارنى سوقۇشتىن توستۇڭ؟» دەپ سورىدى. سۇبۇق تېكىن: «خوجىمىز بىزگە ئۇرۇشۇش توغرىسىدا يارلىق بەرمىگەن. ناۋادا بىز يارلىق بولمىغان ئەھۋالدا ئۆز مەيلىمىزچە سوقۇش قىلساق ھەر بىرىمىز چاكار ئەمەس، خوجايىن بولۇپ قالغان بولمامدۇق. چۈنكى چاكار دېگەن خوجىسى بۇيرۇغانىنىلا قىلىدۇ. ناۋادا بىز سوقۇشۇپ يېڭىلىپ قالساق خوجىمىز مۇقەررەركى سوقۇشۇشقا سىلەرنى كىم بۇيرۇغان، دەپ سورايدۇ. شۇ چاغدا خوجىمىزنىڭ غەزىپىنى نېمە بىلەن ياندۇرىمىز؟ ناۋادا بىز يەڭسەك شۇبھىسىزكى بىر قىسىم ئادەملەر قىرىلىپ كېتىدۇ، ئۇ چاغدا مايىللىق ۋە تەشەككۇرنىڭ ئورنىغا لەنەتكە قالىمىز. ئەگەر سەن بىزگە سوقۇشۇشنى بۇيرۇساڭ بىز ھازىرلا ئاتلىنىمىز. يا سوقۇشۇپ ئۆلىمىز، يا ئولپاننى ئېلىپ كېلىمىز» دېدى. مەمنۇن بولغان ئالىپ تېكىن: «سۆزۈڭ بەرھەق» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئالىپ تېكىن سۇبۇق تېكىننى ئۆستۇرۇپ 300 قورۇقچىغا باش قىلدى.

خۇراسان ئەمىرى نۇھ ئىبنى ناسىر③ بۇخارادا ئاخىرەت سەپىرىگە يول ئالغاندا ئالىپ تېكىن نىشاپۇردا ئىدى. ۋەزىرلەر ئاستانىدىن ئۇنىڭغا مەكتۇپ يوللاپ شۇم خەۋەرنى يەتكۈزۈشتى ۋە: «خۇراسان ئەمىرى ئەجەل شارابى ئىچتى، ھاياتىدىن 30 ياشلىق قېرىندىشى ۋە 16 ياشلىق ئوغلى تەۋەررۈك قالدى. سەن بولساڭ خاندانلىقىمىزنىڭ تۈۋرۈكى. سېنىڭچە بىز كىمنى ۋارىس قىلساق بولار؟» دەپ سوراشتى. ئالىپ تېكىن دەررۇ بىر ئەلچىدىن جاۋاب مەكتۇپ ماڭدۇرۇپ: «ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ ۋارىس بولغۇدەك قابىلىيىتى بار، ھەر ئىككىسى خاندانلىقىمىز-

نىڭ بەگ ـ تۆرىلىرى. ئۇلاردىن پادىشاھنىڭ قېرىندىشى كۆرگەن بىلگىنى كۆپ، جاھاننىڭ رەپتارىنى بىلمىدىغان، ئاق ـ قارىنى ياخشى بىلمىدىغان، ئورنى ۋە يۈزى بار كىشى. ئوغلى بولسا ھېچقانچە جاھان كۆرمىگەن ئۆسمۈر. مەن ئۇنىڭ يا رەئىيەتنى ئىدارە قىلالماي، يا ھۆكۈمرانلىقنى قاملاشتۇرالماي ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ۋايىم يەۋاتىمەن. شۇڭا ئىنىسى ۋارىس بولسا ياخشىراقمىكىن» دېدى. ئەتىسى ئۇ يەنە بىر ئەلچىدىن ئوخشاش مەزمۇندىكى ئىككىنچى مەكتۇپنى يوللىدى. يەش كۈندىن كېيىن ئەلچىدىن بىرى شاھزادىنىڭ ۋارىسلىق تەختىگە چىققانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى. ئالپ تېكىن ئۆزى ماڭدۇرغان ئىككى ئەلچىدىن خاتىرجەم بولالماي: «چۈپرەندىلەر! ئەسلىدە خانزادىنى ۋارلىسلىققا كۆرسىتىشمەكچى بولۇپ تۇرۇپ يەنە مېنى كولدۇرلاتقىنى نېمىسى. مەن ئۇلارنى ئوخشاشلا ئەتىۋارلىغان بولساممۇ يەنىلا ئىنىسىنى ۋارىس قىلىشقا مايىل ئىكەنلىكىمنى ئېنىق ئېيتقانىدىم. ئىككى ئەلچى مەكتۇپلارنى ئېلىپ ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاستانىگە بارسا خانزادە رەنجىيدۇ، مېنى تاغىسىغا يان بېسىپتۇ، دەپ ماڭا ئاداۋەت تۇتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن شۇنىڭ ئۈچۈرىسىدىكى چۈپرەندىلەر ئۇنى دەي ـ دەيگە سېلىپ ئارىمىزنى يىراقلاشتۇرىۋېتىدىغۇ؟» دېدى. ئۇ دەرھال يۈگرۈك تۆگىدىن بەشنى راسلاپ ھېلىقى ئىككى ئەلچىگە يېتىۋېلىش ۋە ئۇلار جەيھۇندىن ئۆتۈشتىن ئاۋۋال ياندۇرۇپ كېلىش ھەققىدە ئەمىر قىلدى. تۆگىچىلەر جان ـ جەھلى بىلەن قوغلاپ ئامۇرغا يېقىن جايدىكى چۆلدە ئەلچىنىڭ بىرىگە يەتتى، يەنە بىر ئەلچى بولسا جەيھۇندىن ئۆتۈپ كەتكەنىدى.

ئالپ تېكىننىڭ ئەلچىسى مەكتۇپنى بۇخارالىغا يەتكۈزگەندە ياش پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ ھەقەمسايىلىرى قاتتىق خورلۇق ھېس قىلىشىپ: «ئۇ قانداقمۇ خانىنىڭ تاغىسىنى تاللىۋالغاندۇ؟ نەسەب دېگەن قېرىنداشلار بىلەن ئەمەس پەرزەنتلەر ئارقىلىق داۋام قىلـ

مامدۇ؟» دېيىشتى. ئۇلار مۇشۇ تەرىقىدە غۇلغۇلا قىلىشۇېرىپ پادىشاھنى ئالىپ تېكىنگە ئۆچ قىلىۋېتىشتى. شۇ چاغدا ئالىپ تېكىننىڭ ئادەملىرى كېلىپ قايتا ـ قايتا ئۆزرە ئېيتىپ سوۋغات قويغان بولسىمۇ ياش پادىشاھنىڭ كۆڭلىدىكى ئاداۋەت تۈگىمىدى. كۆڭلىگە تۈرلۈك شۇملۇقلار يوشۇرۇنغان سۇخەنچىلەر ياش خاننى ئېچىتىپ نارازلىقىنى ئاشۇردى. ئالىپ تېكىن ئەسلىدە ئەھمەد ئىبنى ئىسمائىلنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا سېتىۋالغان چاكىرى بولۇپ، ئىزچىل شۇ زاتقا خىزمەت قىلغانىدى. كېيىن يەنە ناسىر ئىبنى ئىسمائىلنىڭ خىزمىتىدە بولدى، ناسىر خان ئالەمدىن ئۆتكەندە نۇھەئىبنى ناسىرنىڭ خىزمىتىگە قوبۇل قىلىندى ۋە نۇھ زامانىسىدا خوراسانىنىڭ سۇباشى بولغانىدى. نۇھ ئالەمدىن ئۆتكەندە نۇھنىڭ ئوغلى، يەنى ياش شاھزادە مەنسۇر تەختكە ۋارىسلىق قىلدى. مەنسۇر تەختكە چىقىپ ئالتە يىل ئۆتكىچىمۇ ئالىپ ئارسلان ناھايىتى كۆپ پۇل ـ پۇچەك سەرپ ئېتىپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ بولالمىدى. سۇنىڭ ئېقىشىغا قاراپ ئىش تۇتىدىغان زەھەرخەندىلەرنىڭ خۇشامەتچىلىكى ئۇنىڭ ئۇتۇق قازىنىشىغا توساق بولغانىدى. بۇ ئارىلىقتا ئالىپ تېكىننىڭ ئايغاقچىلىرى ئاستاندە بولۇۋاتقان ھەممىلا ئىشلارنى ئۇدۇللۇق ئۇنىڭغا مەكتۇپ ئارقىلىق مەلۇم قىلىپ تۇردى.

سۇخەنچى كىشىلەر مەنسۇر ئىبنى نۇھقا مۇنداق دېيىشتى: «ئالىپ تېكىننىڭ كۆز قارچۇقىغا توپا قونمىغۇچە ئالىيلىرى مەملىكەتنىڭ ھەقىقىي ھۆكۈمدارى بولالمايلا. ئۇنىڭ خوراساندا ئۆزى خان، ئۆزى بەگ بولۇۋالغىنىغا ئون يىلدىن ئاشتى. يېتەرلىك مال دۇنيامۇ توپلاپ بولدى. پۇتكۈل قوشۇن ئاشۇنىڭ ئاغزىغا قارايدۇ. ئالىيلىرى ئۇنى زىندانغا بەند قىلغاندىلا خاتىرجەم ياتالايدىلا، شۇندىلا ئۇنىڭ يىغقان بايلىقلىرى سىلىنىڭ خەزىنىلىرىگە چۈشىدۇ. ئالىيلىرى شاھلىق تەختكە چىققاندىن بۇيان ئۇ زادىلا ئۆز ساداقىتىنى كۆرسىتىپ باقمىدى. شۇڭا ئىشنىڭ ئەۋزىلى

شۇكى، ئۇنى مۇشۇ باھانىدە ئوردىغا چىللايلى. ئاندىن قالسا ئۆزلىرىمۇ ئۇنىڭ قوبۇلغا كىرىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتىدىلا، ئۇ دېگەن سىلىگە ئاتا يوللۇق ئادەم. ھالبۇكى، خاندانلىقىمىزنىڭ ئاپىرىدە بولۇشى ئاشۇ كىشىنىڭ تىرىشىشى بىلەن بولغان، ئۇ نېمىلا دېگەن بىلەن خۇراسان ۋە ماۋەرا ئۇننەھرنىڭ ۋالىيسى، سەلتەنەتنىڭ تۈۋرۈكى. ھاسىل كالام، ئۇ كىشى قوبۇلغا ماقۇل كەلمەيدۇ. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا ئۇ تېزدىن ئوردىغا كېلىپ ئۆزىنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىگە تۇۋا قىلىشى، شۇ ئارقىلىق شاھ ئالىيلىرىنى خاتىرجەم قىلىپ ۋەزىر - ئەشىياناڭ ئېغىزلىرىنى تۇۋاقلىشى زۆرۈر. ئۇ مۇشۇ يەرگە قەدەم باسقان ھامان سىلى ئۇنى خاس قوبۇل قىلمىدىلا ۋە كاللىسىنى كېسىۋالمىدىلا».

مەنسۇر شاھ مەسلىھەت بويىچە ئىش تۇتۇپ ئالىپ تېكىننى ئوردىغا چاقىرتتى. ئالىپ تېكىننىڭ ئايغاقچىسى مەكتۇپ يوللاپ بۇ قېتىمقى قوبۇلنىڭ مەقسەت - مۇددىئاسىنى بايان قىلدى. ئالىپ تېكىن بۇخاراغا بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قوشۇندىكىلەرگە سەپراس بولۇش يارلىقى چۈشۈردى. ئۇ نىشاپۇردىن يولغا چىقىپ سەرخىسقا كەلگەندە تۇغى ئاستىغا ئۇچ تۇمەن چەۋەندىز يىغىلدى. سەرخىستا ئۇچ كۈن تۇرغاندىن كېيىن بارلىق سۇباشلىرىنى يىغىپ: «سىلەرگە ئېيتىدىغان بىر ئىش بار، ئاڭلىغىنىڭلاردىن كېيىن نەق گەپنى قىلىڭلار. بۇ ئۆزۈڭلارغىمۇ پايدىلىق» دېدى. ھەممەيلەن «پەرمان بەردارمىز» دېيىشكەندىن كېيىن ئۇ: «شاھ مەنسۇرنىڭ مېنى ئوردىغا چاقىرتىشىدىكى سەۋەبنى بىلەمسىلەر؟» دەپ سورىدى. ئۇلار: «ئۇ سەن بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ سەن بىلەن بىرەر يېڭى ئىش توغرىسىدا ئەھدىلىشەر، نېمىلا دېگەن بىلەن سەن ئۇنىڭغا ئاتا يوللۇقتە» دېيىشتى. ئالىپ تېكىن: «شاھنىڭ مۇددىئاسى باشقا، ئۇ ھازىر مېنىڭ كاللامنى كېسىۋېلىشىنىڭ كويىدا بولماقتا. ئۇ تېخى گۈدەك ئۆسمۈر، ئادەمنىڭ

قىممىتىنى چۈشەنمەيدۇ. ھەر قايسىڭلارغا سىر ئەمەسكى 60 يىلدىن بۇيان سامانىيلارغا تۆۋرۈك بولۇپ كەلدىم. سامانىيلار تۆپرىقىغا كۆز ئالايتىپ كەلگەن تۈركىستان قاغانلىرىنى بىر قانچە رەت ئەدەپلىدىم. قەيەردە ئىسيان بولسا بېرىپ تىنجىتتىم. يار-لىق - پەرماندىن ھېچقاچان باش تارتىپ باقمىدىم. بۇ گۆزەڭ بالىنىڭ بوۋىسى ۋە ئاتىسىنى شاھلىق تەختتە خاتىرجەم ئولتۇ-رۇش ئىمكانىغا ئىگە قىلغاندەك ئۇنىمۇ شۇنداق قىلىۋاتىمەن. ئەمما بۇنىڭغا جاۋابەن ماڭا كەلگەن مۇكاپات تەرىقىسىدە، قىلىچ-نىڭ سوغ بىسى بوينۇمغا تەقلەپ قويۇلماقتا. ئۇ ھەتتا بۇ پادە-شاھلىقنىڭ بىر گەۋدىگە ئوخشايدىغانلىقىنى، مېنىڭ باش ئىكەن-لىكىمنى چۈشەنسە كاشكى! بېشى كېسىلگەن تەن نېمىمۇ قىلا-لار؟ سىلەرچە مەن قانداق قىلاي؟ بۇنى بىز قانداق ئوڭشاي-مىز؟» دېدى. ھەممە ئەمىرلەر بىردەك: «قىلىچتىن ئۆزگە نەچارە؟ ئۇ مۇشۇنداق قىلىۋاتقان يەردە ئۇنىڭدىن يەنە نېمە كۈتۈش مۇمكىن؟ ھەممىلا ئادەم سېنىڭ تەۋەلىكىڭدە تۇرۇۋاتىدۇ. 50 يىلنىڭ ئالدىدىلا ئۇلارنىڭ قولىدىن شاھلىق تەختىنى تارتىۋالا-لايتتۇق. بىز ئۇنىڭغا ياكى ئۇنىڭ ئاتىسىغا ئەمەس ساڭا ئەگىشە-مىز. سامانىيلار خاندانلىقىدا مەرتىۋىسى ۋە ئورنى بار كىشىلەر-نىڭ ھەممىسى ئەسلى - ۋەسلىدىكى بارچە نەرسىلەرگە سېنىڭ سايەڭدە نائىل بولغان. بىز ساڭىلا ئەگىشىمىز، ساڭىلا جان پىدا قىلىمىز. شۇبھىسىزكى خۇراسان، خارەزىم، نېمىرۇز سېنىڭ مۇلكۇڭدۇر. مەنسۇر ئىبنى نۇھ بىلەن قىلىچلىشىپ شاھلىق تەختكە چىققىن. خالىساڭ ئۇ بۇخارا بىلەن سەمەرقەندكە شۇكۇر قىلىپ ياتسۇن، خالىمىساڭ بۇ ئىككى ۋىلايەتتىنمۇ تەسەرۇپىڭغا ئۆتكۈزگەيمىز» دېيىشتى. ئەمىرلەرنىڭ سۆزى تۈگىشىگە ئالپ تېكىن: «ئاللاھ ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي! ھەرقايسىڭلار يۈرىكىڭ-لاردىن مۇنداق دەۋاتساڭلا، بارچە ئۇمىدىمنى سىلەرگە باغلىماق-تىن باشقا نە چارە بولسۇن؟ ئاللاھ (رەببىمىز ھەممىگە قادىر-

دۇر، رەببىمىزگە ئالقىشلار بولسۇن) سىلەرگە بەخت ئاتا قىلغاي. ئەمدى قارارگاھىڭلارغا قايتىپ يارلىق كۈتۈڭلار، ئەتە نېمە ئىشلار بولارىكىن» دېدى.

شۇ چاغدا ئالىپ تېكىننىڭ ئىلكىدە ئۇچ تۈمەن چەۋەندىز بولۇپ، ئۇنىڭچە بولسا قوشۇننى ئون تۈمەنگە يەتكۈزمەكچى ئىدى. ئەتىسى بارلىق ئەمىرلەر ئالىپ تېكىننى يوقلاپ كەلدى. ئالىپ تېكىن چېدىردىن چىقىپ كۈرسىدا ئولتۇردى ۋە بىر دەملىك سۈكۈتتىن كېيىن: «تۇنۇگۈن ھەر قايسىڭلارنى سىناپ كۆرۈش، ساداقەتمەنلىكلارنى ۋە بەرگۈسى مەدەتلىرىڭلارنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن يۈرەك ـ باغرىمنى ئىزھار قىلغانىدىم. سىلەرگىمۇ روشەن بولدىكى، بۇ ئۆسمۈرنىڭ زىيانكەشلىكىنى قىلىچتىن باشقا ھېچ نەرسە توسالمايدۇ. ئۇ تېخى بىر گۆدەك، ھاكىمدارلىق توغرىسىدا ھېچ نەرسە بىلمەيدۇ. شۇڭا تۆت توك ـ توك مۇناپىقلارنىڭ گېپىگە كىرىپ ئاق ـ قارىنىمۇ پەرق قىلالماس بولۇپ قالدى. خاندانلىققا بىر ئۆمۈر ھالال خىزمەتتە بولغان مەندەك بىر كىشىگە سول كۆزىدە قاراپ، مەملىكەتنىڭ ھۇلىنى كولايدىغان بەچچەغەر-لەرنى ئەتىۋارلاۋاتىدۇ. ئۇلار بىلەن دوست تارتىشىپ خاندانلىقتەكى مالىمان بىلەن كارى بولمايۋاتىدۇ ۋە مەندىن ئۆزىنى تارتىپ يۇرۇۋاتىدۇ. ھازىر قولۇمدىن كېلىدىغىنى ئۇنىڭ تاغىسىنى تەختكە چىقىرىش. ھېچ بولمىغاندا ئۆزۈم تەختكە چىقىپ شاھ بولۇش. ئەمما بۇنداق قىلسام جىمى جاھان ئالىپ تېكىن 60 يىلدىن بېرى ئۆزىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى سامانى خوجىسىنى قورۇقداپ يېشى 80 گە بارغاندا ئۇلارغا ئاسىيلىق قىلدى، قىلىچ ئارقىلىق شاھلىقنى تارتىۋېلىپ ئۆزى خوجا بولۇۋالدى، راستىنلا شاپائەتنى بىلمەيدىغان تۈزكوركەن، دېيىشىدۇ. بىر ئۆمۈر شۇنچە شانلىق زەپەرلەرنى قۇچۇپ ئابرۇي ـ ئىناۋەتنى تىكلىدىم. ئەمدى ئىككى پۇتۇم گۆرگە سالغىلىغاندا ئۆز شەنىمنى بۇلغايدىغان ئەخمىقانىلىكلەرنى قىلىپ يۈرسەم قاملاشمايدۇ. روشەنكى،

خاتالىق ئەمىر مەنسۇردا، ئەمما ھەممىلا ئادەم بۇنى بىلمەپ كەتـ مەيدۇ، بەزىلەر ئالىپ تېكىن خاتالاشتى، دېيىشەر. ئۇنىڭ شاھانە تەختىگە كۆز تىكمىسەممۇ، ئۇنىڭغا يامانلىق قىلىش نىيىتىدە بولمىسىممۇ خوراساندىلا بولسام ھېلىقىدەك ئۆسەك سۆزلەر تۇگـ مەيدۇ. ئۇلار بۇ گۆدەك بالىنى قۇترىتىپ ئوتتۇرىمىزغا ئاداۋەت ئۇرۇقى چاچىدۇ. ناۋادا بۇ مەملىكەتتىن يوقالسام ئۇ پىتنىكەشـ لەرگە قىلىشىدىغان گەپمۇ قالمايدۇ. ناۋادا بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمرۈمنى جەڭگى - جېدەل بىلەن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كەلسە قىلىچمىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېتىقادسىزلارغا قارشى ئاتىلانغـ نىم ياخشى. بۇ ماڭا زور تەسكىن بولىدۇ. شۇڭقار سۈپەت سەرۋازلىرىم، خۇراسان، خارەزىم، نېمىرۇز ۋە ماۋەرائۇننەھر سانغۇنلىرى؛ يادىڭلاردا بولسۇنكى، ئەمىر مەنسۇر خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھىرنىڭ ھۆكۈمدارى، سىلەر ھەممىڭلار ئۇنىڭ خادىمـ لىرى، مەن ھازىرغىچە ئاشۇ مەنسۇرنىڭ نامىدا سىلەرگە ئۆز ھۆكمىمنى جارى قىلدۇرۇپ كەلدىم. سىلەر ئاستانىگە بېرىپ پادىشاھ بىلەن دىدارلاشساڭلار ۋە ساداقىتىڭلارنى بىلدۇرسەڭلار مەنسەپ - دەرىجەڭلار ئۆسىدۇ. مەن ھىندىستان دىيارىغا بېرىپ ئېتىقادسىزلارغا قارشى ئاتىلىناي. جەڭدە يەر ئۆپسەم شېھىتلىك مۇقامىغا يېتەرمەن، بەختكە يارىشا ئامان قالسام ۋە نۇسرەت قۇچسام بۇتپەرەستلەر خاندانلىقىنى ئىسلام خاندانلىقىغا ئايلاندۇـ رىمەن. بۇ جەننەتكە كىرىش، ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىغا ھەمدۇ سانا ئوقۇش ئۈچۈندۇر. ئۆتمۈشتە قىلغان - ئەتكەنلىرىم ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن مەنسۇر شاھ مېنى دەپ بېشىغا پىت سېلىۋالمىسۇن. قىلنى چىشلىيەلىگەن ئادەم سۇكۇت قىلالايدۇ. بۇگۈندىن ئېتىبارەن خوراساندىكى قوشۇن ۋە رەئىيەت مەنسۇر شاھنىڭ ئىختىيارىدا بولىدۇ» دېدى.

سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئالىپ تېكىن دەست تۇرۇپ ئەمىرلەرگە: «ئالدىمغا كېلىڭلار، بىر - بىرلەپ ۋىدالىشاي»

دېدى. ئەسىرلەر شۇنچە نەسىھەت قىلىپمۇ ئۇنى پەيلىدىن ياندۇرالمىدى. ئۇلار يىغا - زار قىلىشىپ بىر - بىرلەپ ئالدىغا چىقىپ قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئالپ تېكىن ئۆز چېدىرىغا كىرىپ كەتتى. ئەمما ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭ خوراسانغا ھىندىستانغا بارىدىغانلىقىغا ئىشەنمەيتتى. چۈنكى خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھرده ئۇنىڭغا ئىقتا قىلىپ بېرىلگەن 500 يېزا، مەملىكەتتىكى ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەرنىڭ ھەممىسىدىلا قورۇ- جاي، ئايۋان - ساراي، چاھار باغلار، دەڭ - ئۆتەڭلەر بار ئىدى. يەنە ئۇنىڭ ئىلكىدە يۈز تۈمەن تۈياق قوي، ئون تۈمەن ئات، قېچىر ۋە تۆگە بار ئىدى. دەرۋەقە ئەتىسى كىشىلەر ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلىشىپ قارىسا ئالپ تېكىن ئۆزىنىڭ مەھرەم - قورۇقچىلىرى بىلەن خوشلىشىپ بەلخ يولىغا چۈشكەنىكەن. بارچە بايلىقى تاشلىنىپ قالغانىكەن، ئارقىدىن خۇراسان ئەمىرلىرى بۇخاراغا ماڭدى.

بەلخقە بارغاندىن كېيىن ئالپ تېكىن بۇ جايدا بىر - ئىككى ئاي مىقدارى ماكانلىشىشنى ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆزىنى جىھادقا بېغىشلىغان باھادىرلارنى ماۋەرا ئۇننەھر، خۇتلان، تۇخارستان ۋە بەلخ ۋىلايەتلىرىدىن توپلاشنى، ئاندىن مۇشۇ جايدىن ھىندىستانغا يۈرۈش قىلىشنى لايىق تاپتى. خۇسۇمەتچى ئالا كۆڭۈللەر ئەمىر مەنسۇرغا: «ئالپ تېكىن دېگەن بىر قېرى بۆرە، سىلى ئۇنى باقى ئالەمگە ئۇزاتمىسىلا ئۇ سىلىگە ھەرگىزمۇ ئارامىلىق بەرمەيدۇ، دەررۇ قوشۇن بىلەن قوغلاپ يېتىپ ئاستانىگە باغلاپ ئېلىپ كەلسىلە» دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن مەنسۇر شاھ بىر ئەمىرنىڭ③ ئىختىيارىغا 16 مىڭ كىشىلىك چەۋەندازلار قوشۇنىنى تاپشۇرۇپ بۇخارادىن بەلخقە ماڭدۇردى. ئۇلار تىرمىزغا بېرىپ جەيھۇندىن ئۆتۈۋاتقاندا ئالپ تېكىن بەلىختىن مېڭىپ قورۇم تامان كېتىۋاتقانىدى. بەلخ بىلەن قورۇمنىڭ ئارىلىقىدا تۆت فەرسەخ كېلىدىغان تار جىلغا بولۇپ قورۇم ئۆتكىلى، دەپ

ئاتىلاتتى. جىلغىنىڭ ئىككى يېقىدا ئاندا ـ ساندا يېزا ـ قىشلاق-لار ئۇچراپ قالاتتى. ئالىپ تېكىن جىلغا ئىچىگە بارگاھ تىكىپ 200 چەۋەندازنى جىلغا ئېغىزىدا جېسىكتە تۇرۇشقا ماڭدۇردى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىختىيارىدا 2200 كىشىلىك قورۇقچى قوللار قوشۇنى بار بولۇپ، بۇ قورۇقچى قوللارنىڭ ھەممىسى جەڭ ئىشلىرىغا ئۇستا نۆكەرلەر ئىدى. ئۇلاردىن سىرت يەنە ئۆزىنى ھەربىي يۇرۇشكە بېغىشلىغان 800 چەۋەندازمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلغا-نىدى.

ئەمىر مەنسۇرنىڭ قوشۇنى جىلغا ئېغىزىغا كېلىپ ئىچىگە مېڭىشقا ئىلاج قىلالماي كەڭ دالاغا قارارگاھ تىكتى. مۇشۇ تەرىقىدە ئىككى ئايچە ئۆتكەندە سۇبۇق تېكىنگە جېسىك نۆۋىتى كېلىپ قالدى. ئۇ جىلغا ئېغىزىغا كېلىپ كەڭ دالاغا يېيىلغان قوشۇنغا، ئۇلارنىڭ ياسىغان قارارگاھ مۇداپىئەلىرىگە قارىغىنى-چە: «خوجىمىز خوراسانىنى تاشلاپ ئۆزىنىڭ ئەسلى ـ ۋەسلىنى ئەمىر مەنسۇرغا تەسەررۇپ ئەتتى، ئۆزىنى بولسا ھەربىي يۇرۇش-كە بېغىشلىدى. ئۇلار بولسا تېخىچە ئۇنىڭ ۋە بىزنىڭ جېنىمىز-نىڭ قەستىدە يۈرىدۇ. ئۇ تۇغۇلۇشىدىن ئۇلارغا سەمىمىي ـ ساداقەتتە بولۇپ كەلدى، جاپادا ۋە ھالاۋەتتە بارىنى تەڭ كۆردى، ئەمدىلىكتە خوجىمىز بىزنى ھالاكەتكە باشلىماس. بۇنى قىلىچ بىلەنلا جۆندىگىلى بولىدۇ، سۈكۈت قىلىۋەرسەك ئۇلار قوغلاپ كېلىۋېرىدۇ. ئاھ قادىر ئاللاھ، زۇلۇمغا ئۇچراۋاتقان بەندىلىرىڭ-گە ئاسانچىلىق بەرگىن، ساڭا روشەنكى، ئۇلار زۇلۇم قىلىۋاتـ-دۇ. بىز بولساق جەبىر تارتىۋاتىمىز» دەپ ئويلىدى ۋە بۇرۇلۇپ قورۇقچىلىرىغا: «قولغا قىلىچ ئالىدىغان پەيت كەلدى، نۇسرەت ئۇلار تەرەپتە بولسا ھېچقايسىمىز ھايات قايتمىغايمىز، قېنى كارامىتىمىزنى سىناپ كۆرەيلى. خوجىمىز نېمە دېسىمۇ باشقا كەلگەننى كۆرەرمىز» دېدى. ئۇ ھەرقاچان دېگىننىنى قىلىدىغان كىشى ئىدى. ئۇ 300 قورۇقچىنى باشلاپ ياۋ قارارگاھىغا شۇڭـ

داق تۇيۇقسىز تاشلاندىكى، ياۋ تىرىپىرەن بولۇپ دوبۇلغا ـ ساۋۇتلىرىنى كىيىشكىمۇ ئۇلگۈرەلمەي قېلىشتى. بىرەر مىڭدىن ئارتۇق كىشىنىڭ ئۆلۈكى دالانى قاپلىدى، ياۋ ئەس ـ ھوشىنى يىغىپ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە سۇبۇق تېكىن بارار جايىغا قايىتىپ بولدى.

بىراۋ سۇبۇق تېكىنىڭ ياۋغا ئۆزىنى ئۇرۇپ ئۇلاردا قىرىچاپ قىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئالپ تېكىنگە خەۋەر يەتكۈزدى. ئالپ تېكىن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەندە: «نېمىگە شۇنچە ئالدىرىدىڭ؟ كۈتۈشۈڭ كېرەك ئىدىغۇ؟» دېدى. سۇبۇق تېكىن جاۋابەن: «ئەي پاسىبانىم! مەن قانداقمۇ سەۋر قىلاي؟ ھازىر جان ساقلاش ئۈچۈن ياۋغا تاشلانماي بولمايدىغان پەيت كەلمەكتە. بۇنىڭدا قىلىچتىن باشقىغا مۇراجىئەت قىلىش يارىمايدۇ. شۇڭا تىنىقمىزلا بولىدىكەن ياۋنى قىرىشمىز لازىم» دېدى. ئالپ تېكىن: «ياۋنىڭ چىشىغا تېگىپ قويدۇڭ، ئەمدى ياخشىراق بىر چارە تاپمىساق بولمىدى. پۈتۈن قوشۇن لاقا ـ لۇقىلىرىنى تەق قىلسۇن. خۇپتەندىن كېيىن ئاتلانمىز، تۇغان مىڭ قۇرۇقچى بىلەن ئاستاغىنا پالانى جىلغىنىڭ ئوڭ يېنىغا بارسۇن. سەن مىڭ قورۇقچىنى باشلاپ يەنە بىر تەرىپىگە ئۆتكىن. مەن مىڭ ياساۋۇلنى باشلاپ ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ ئاۋۇ تۇز جايغا قارارگاھ تىكەي. ئەتە ئۇلار بۇ جايغا كېلىپ ئىنسى ـ جىنىنىڭ قارىسىنى كۆرمىگەندىن كېيىن بىزنى قېچىپتۇ، دەپ ئويلىشىدۇ ۋە ئاتلىرىغا ئالدىراش مىنگىنىچە قوغلاشقا ئۆتىدۇ ۋە جىلغىغا كىرىدۇ. ئۇلارنىڭ يېرىمى جىلغىدىن چىققاندا بىزنىڭ تۇزلەڭدە تۇرغانلىقىمىزنى كۆرىدۇ. شۇ چاغدا سىلەر يوشۇرۇنۇپ تۇرغان جايلىرىڭلاردىن ئېتىلىپ چىقىپ، قىلىچلىرىڭلارنى يالتىراتقىنىڭلارچە نەرە تارتىپ، كۆكىنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ ياۋغا تاشلىنىسىلەر. ياۋنىڭ بەزىسى بېشىنى بۇراپ قاچىدۇ، بەزىسى ئۆتكۈر قىلىچىڭلاردا جان تەسلىم قىلىدۇ. ئاندىن مەن ئالدى تەرەپتىن،

سىلەر ئىككى يان تەرەپتىن ياۋغا تاشلىنىمىز ۋە ئۇلارنى قاپ بەلدىن بۆلۈپ تاشلايمىز. ئۇلار قۇيرۇقىنى قىسىپ خادا قىلغاندا ئۇلارغا قېچىشقا بىر يول قالدۇرىمىز ۋە تۈرغان جايىمىزغا قايتىپ كېلىمىز. جىلغىدىن چېكىنىپ ئۇلارنىڭ قارارگاھلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ تاشلاپ غەنىيمەتلەرگە ئىگە بولىمىز» دېدى.

شۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن بۇ مەسلىھەتنى لايىق تاپتى. ئەتىسى مەنسۇرنىڭ قوشۇنلىرى ساۋۇت - دوبۇلغىلىرىنى كىيىپ ئۆتكەلگە كېلىپ جەڭگە تەييارلاندى. ئۇلار جىلغىدا بىرمۇ ئىنسانىڭ قالمىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئىچكىرىلەپ بىرەر فەرسەخ مېڭىپ باقتى ۋە ئالپ تېكىننىڭ قاچقانلىقىنى جەزملەشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن پۈتكۈل قوشۇنغا: «تېزدىن ئالغا! ياۋنى قوغلاپ يېتىڭلار. جىلغىدىن چىقىۋالساقلا بىرەمدىلا ئۇلارغا يېتىشىپ ئالپ تېكىننى تىرىك تۇتۇۋالىمىز.» دەپ پەرمان چۈشۈرۈلدى. يارلىققا بىنائەن پۈتۈن خىللانغان قوشۇن ئەڭ ئالدىدا جېدەللەپ ماڭدى. ئۇلار مېڭىپ جىلغىنىڭ يېرىمىغا بارغاندا ئالپ تېكىنىڭ بىرەر مىڭچە چەۋەندىز ۋە بىر قىسىم پىيادە نۆكەرلەر بىلەن كۈتۈپ تۇرغىنىنى كۆرۈشتى. ئۇلارنىڭ يېرىمى جىلغىدىن چىقىپ بولغۇچە تۇغان مىڭ ياساۋۇل بىلەن سول تەرەپتىن ئېتىلىپ چىقتى ۋە ياۋنى قاتتىق ساراسىمگە سالدى. شۇنداقلا بىر مۇنچە-سىنى يانقۇزۇۋەتتى؛ سۇبۇق تېكىن بولسا، مىڭ ياساۋۇلنى باشلاپ ئوڭ تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئاندىن تۇغان بىلەن سۇبۇق تېكىننىڭ قوشۇنى قوشۇلۇپ ئەمدىلەتىن جىلغىدىن چىقىقان ياۋ قوشۇنىنىڭ ئارقا قىسمىغا تېگىش قىلدى. ئالپ تېكىن ياۋنىڭ باش تەرىپىگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار ياۋنى ئالدى - ئارقا تەرەپتىن قىسىپ زور تالاپەتكە ئۇچراتتى. ياۋ سانغۇنى قورسىقىغا ئوق تېگىپ دۇمبىسىدىن كىرگەن نەيزە كۆكرىكىدىن تېشىپ چىقىپ جان بەردى. ياۋ پىتىراپ ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قېچىشقا

باشلىدى. ئالپ تېكىننىڭ ياساۋۇللىرى جىلغىدىن ئۆتۈپ ياۋنىڭ قارارگاھىنى ۋەيران قىلدى. قولغا چىققانلىكى ئات - قېچىر ۋە تۆگە - قويلارنى، ئالتۇن - كۈمۈش بۇيۇملارنى، پۇل - پۇچەك ۋە قوللارنى تارتىۋالدى. پەقەت چېدىر - بارگاھ، كىگىز دېگەندەك نەرسىلەرنىلا تاشلاپ كەتتى. شۇ ئەتراپتىكى دېھقانلار چېدىر - بارگاھلاردىكى نەرسىلەرنى بىرەر ئايغىچە توشۇپ تۇردى. ئۇلار دالاغا يېيىلغان ئۆلۈكلەرنى ساناپ كۆرسە 4750 چىققاندەكەن. بۇنىڭغا زەخمىلەنگەن ۋە يارىلانغانلار كىرمەيتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئالپ تېكىن قوزۇمدىن ئاتلىنىپ بامیانغا باردى. بامیان ئەمىرى قولىغا قىلىچ ئېلىپ ئالپ تېكىنگە قارشى چىققان بولسىمۇ ئەسىر چۈشتى. ئالپ تېكىن ئۇنى ئەپۇ قىلىپ تون كىيگۈزدى ۋە ئۆزىگە ئوغۇل قىلىۋالدى. بۇ زات شۇنىڭ بىلەن شىر بارىك دەپ ئاتالدى. ئالپ تېكىن بامياندىن كابۇلغا يۈرۈپ كابۇل ئەمىرىنى يەڭدى ۋە ئوغلىنى ئەسىر ئالدى. ئالپ تېكىن ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ ئۇنى ئاتىسىنىڭ يېنىغا يولغا سېلىپ قويدى. ئارقىدىنلا ئالپ تېكىن غەزنە شەھىرى④گە ھۇجۇم قىلدى. كابۇل ئەمىرىنىڭ ئوغلى بولسا غەزنە ئەمىرى لاۋىقنىڭ كۈيئوغلى ئىدى. بۇ كۈيئوغۇل ساراڭسىقا قېچىپ بېرىپ قىياتىسىدىن ياردەم سورىدى. ئالپ تېكىن غەزنە شەھىرىنىڭ سېپىلى ئالدىغا كەلگەندە لاۋىق شەھەردىن چىقىپ ئۇنىڭ بىلەن تۇتۇشتى. سوقۇشتا كابۇل ئەمىرىنىڭ ئوغلى ئىككىنچى قېتىم ئەسىرگە چۈشتى. لاۋىق تەڭ كېلەلمەي شەھەرگە كىرىۋالدى. ئالپ تېكىن شەھەر تۆۋىدە قارارگاھ تىكىپ شەھەرنى قورشىۋالدى. ئۇ ئۆز نۆكەر - سەرۋازلىرىغا پەرمان چۈشۈرۈپ ئىجازەتسىز رەئىيەتنىڭ قىل چاغلىق نەرسىسىگە تېگىشكە بولمايدىغانلىقىنى ۋە خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا رەھىمسىز سىياسەت يۈرگۈزىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇنىڭ بىلەن زاۋۇلىستان پۇقرالىرىنىڭ ئۇلارغا بولغان ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئاشتى.

بىر كۈنى ئالپ تېكىن بىر تۈرك ياساۋۇلىنىڭ ئاتلىق كېتىۋاتقىنىنى، ئاتنىڭ تورۇسىدا لىققىدە چۆپ، ئىگەرگە غانجۇغلاۋغان بىر چوجە بارلىقىنى كۆرۈپ: «ئاۋۇ ياساۋۇلنى چاقىرىڭلار» دەپ بۇيرۇدى. ھېلىقى ياساۋۇل كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئالپ تېكىن: «تورۇاڭدىكى چۆپ ۋە مۇنۇ چوجىنى قەيەردىن ئالدىڭ؟» دەپ سورىدى. ھېلىقى نۆكەر: «بىر دېھقانىنىڭ ھويلىسىدىن ئالغانمەن» دېۋىدى ئالپ تېكىن: «ئايلىق تەمىناتىڭنى ئالمىغاندىمۇ؟» دەپ سورىدى. نۆكەر: «ئېلىۋاتىمەن» دېدى. ئالپ تېكىن: «ئەمىسە نېمە ۋەجدىن بۇ نەرسىلەرنى ئالدىڭ؟ مېنىڭ ساڭا ئايمۇ ئاي تەمىنات بېرىشىم يوقمۇللارنى قاقتى ـ سوقتى قىلمىسۇن دېگەن مۇددىئا ۋەجدىن ئىدى. يەنە مەن قاتتىق پەرمان جاكارلاپ بۇنى مەنئى قىلغانىدىمغۇ؟» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھېلىقى نۆكەرنى بېشىدىن جۇدا قىلىپ كاللىسىنى تورۇسىدىكى يەم بىلەن چۆچىگە قوشۇپ ئۇچ كۈن سازايى قىلدى ھەمدە ئۆز ئالدىغا رەئىيەتكە جەبىر قىلغۇچىلار بولسا مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە مۇپتىلا بولىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. سەرۋاز ـ نۆكەرلەرنىڭ يۈرەكلىرى سىقىراپ پۇقرالار خاتىرجەم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن تەرەپ ـ تەرەپتىن قوشۇنغا ئاتالغان ئوزۇق ـ تۆلۈك توشۇپ كېلىنگەن بولسىمۇ، ئالپ تېكىن بىر دانە ئالما چاغلىق نەرسىنى شەھەرگە كىرگۈزمىدى.

غەزىنىدىكى پۇقرالار ئادالەتنىڭ بۇ سەمەرىسىنى كۆرۈپ: «بىز بىر ئادىل پادىشاھقا تەشنا بولۇپدۇق. ئۇ زات تۈركلەر بولسۇن ياكى پارسلار بولسۇن، ئۇلارنىڭ مېلى، جېنى ۋە خوتۇن ـ بالىلىرىنى مۇتلەق ئەمىنلىككە مۇيەسسەر قىلدى» دېيىشتى ۋە شەھەر قوۋۇقىنى ئېچىپ ئالپ تېكىن قوشۇنىنى شەھەرگە باشلاپ كىردى. بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن لاۋىق ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ، 20 كۈن ئۆتكەندە قورغاندىن چىقىپ ئالپ تېكىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئالپ تېكىن ئۇنىڭغا زور ئېنئام بېرىپ غەزىنىنى

ئۇنىڭ مەڭگۈلۈك ماكانى قىلىپ بېرىۋەتتى.

ئالپ تېكىن ھىندىستانغا ھۇجۇم قىلىپ زور مىقداردىكى غەنىيمەتلەر بىلەن ياندى. غەزنىنە دىيارىدىن بۇ دىنسىزلار ماكانىغا ئىككى كۈنلۈك يول ئىدى. ئالپ تېكىن ھىندىستانىنىڭ قوۋۇقىنى ئېچىپ سانسىز بايلىققا، چارۋىغا ۋە قۇلغا ئىگە بولدىكى، ئۇلارنىڭ ئېنىق سانى بىر ئاللاھقا مەلۇملۇق ئىدى. بۇ خەۋەرنى ئىشىتكەن خۇراسان، ماۋەرا ئۇننەھر، نىمرۇز كىشىلىرى تۇشمۇ تۇشتىن ئالپ تېكىننىڭ بارگاھى ئەتراپىغا يىغىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر ئالتە مىڭ ئاتلىققا يەتتى. ئۇ بىر قانچە ئۆلكىنى تەسەررۇپ قىلىپ ئىستىلا زېمىنىنى پىشا-ۋۇرغىچە يەتكۈزدى. ھىندىستان پادىشاھى ئالپ تېكىننى ھىندىستان تەۋەلىكىدىن قوغلاپ چىقىرىش مۇددىئاسىدا ئون تۈمەن ئاتلىق، بەش تۈمەن پىيادە نۆكەر ۋە 1500 جەڭ پىلى ئارقىلىق سوقۇشقا ئاتلاندى. خۇراسان ئەمىرى مەنسۇر قۇرۇم ئۆتكىلىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك يېڭىلىشىنىڭ ئازابىدىن ئىزتىراپ بولغاچقا ئەبۇ جەئفەر دېگەن كىشىنىڭ باشچىلىقىدا 25 مىڭ كىشىلىك بىر زور ئاتلىق قوشۇننى مەغرىپ تەرەپتىن ئالپ تېكىنگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. ئالپ تېكىن ئەبۇجەئفەرنى بىر فەرسەخ يىراقلىققا كەلگۈچە كۈتتى. ئاندىن ئۆزىنىڭ ئالتە مىڭ ئاتلىق قوشۇنى بىلەن خۇراسان قوشۇنىغا شۇنداق تاشلاندىكى بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدىلا ئۇلارنىڭ 25 مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنىنىڭ ۋەتۋەرىكى چېقىپ كەتتى. بۇ سان بەلخ يېنىدىكى سوقۇشتا يېڭىلگەن خۇراسان قوشۇنىنىڭ ئون ھەسسىسىگە باراۋەر ئىدى. ئەبۇجەئفەر پۈتۈن قوشۇنىنىڭ تىرىپىرەن بولۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ بېشىنى ئېلىپ قاچتى. يولدا ئۇنى دېھقانلار تۇتۇۋېلىپ ئۇنىڭ كىملىكىنى بىلمىگەنلىكتىن ئات، قورال ـ ياراغ ۋە نەرسىلىرىنى تارتىۋېلىپ قويۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ باشقىچە ياسىنىپ بەلخكە پىيادە قايتىپ كەلدى. خۇراسان قوشۇنىنىڭ بارلىق ئەسلىھەلىرى،

ئوزۇق - تۇلۇكى، لەشكىرىي يۈك - تاقى غەنىيمەت سۈپىتىدە ئالىپ تېكىنىنىڭ قولىغا چۈشتى. خۇراسان ئەمىرى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئالىپ تېكىنگە كۈچته تەڭ كېلەلمەيدىغان بولدى. ئالىپ تېكىنىنىڭ ئايرىلىپ چىقىشى بىلەن سامانىيلار خاندانلىقى بەكلا زەئىپلىشىپ خاندانلىق سەلتەنىتىدىن يوغانلا بىر كامار ئېچىلدى ۋە تۈركىستان قاغانلىرىنىڭ ھۈجۈملىرىغا يوچۇق بولدى.

ئالىپ تېكىن ئەبۈجەئفەرنى قايتۇرغاندىن كېيىن زېھىنىي ھىندىستان پادىشاھلىقىغا قارىتتى. ئۇ خۇراسان ۋە باشقا جايلارغا يارەەم مەزمۇندا مۇراجىئەتنامىلەرنى يوللىغاندا ئولجا غەرىزىدە تولۇق قوراللانغان يىگىتلەر تۈركۈم - تۈركۈملەپ كېلىپ 11مىڭ 500 كىشىلىك ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇن بولۇپ تەشكىللەندى. ئۇلار ھىندىستان پادىشاھلىقىغا شىرەەك تاشلىنىپ ياۋدىن بىر تۈمەندىن ئارتۇق كىشىنى قىرىۋەتتى. ئۇ غەنىيمەتلەرنى يىغمايلا قوشۇننى باشلاپ تېزدىن چېكىندى. پادىشاھنىڭ قوشۇنلىرى ئۇ- نى تۇتالماي ئىزىنى يوقىتىپ قويۇشتى. شۇ مۇدھىش تاغلار ئارىسىدا بىر ئۆتكەل بولۇپ ھىندىستان پادىشاھى جەزمەن شۇ ئۆتكەلدىن ئۆتەتتى. ئالىپ تېكىن بۇ ئۆتكەلنى چىڭ ساقلاپ تۇرۇ- ۋالغاچقا ھىندىستان پادىشاھى قوغلاپ كېلىپ شۇ ئۆتكەل ئالدىدا قاپسىلىپ قالدى. پادىشاھ ئۆتكەل سىرتىدا قارارگاھ تىكىپ ئىككى ئاي ياتتى. بۇ ئارىلىقتا ئالىپ تېكىن قەرەلسىز ھۈجۈمغا ئۆتۈپ ھىندىلارنى تالاپەتكە ئۇچرىتىپ تۇردى. شۇ سوقۇشلاردا سۈبۈق تېكىن ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپ شىجائەت - پاراسىتە- نى نامايان قىلدى. ھىندىستان پادىشاھى مۇشكۈلاتتا قېلىپ يا ئالدىغا ماڭالمىدى، يا مەقسىتىگە يېتەلمىدى. ئاخىرى ئالىپ تېكىنگە: «سىلەرنىڭ خوراساندىن بۇ يەرگە كېلىشىڭلار نان ئۈچۈن ئەمەسمىدى؟ مەن سىلەرگە يەر ۋە قورال ھەدىيە قىلاي، سىلەر مېنىڭ بۇيۇك قوشۇنۇمغا قوشۇلۇڭلار» دېگەن مەزمۇندا نامە يوللىدى. ئالىپ تېكىنىنىڭ سەرۋاز - سانغۇنلىرى بۇنى ماقۇل

كۆرۈپ جاۋاب يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ئۇلارغا بىر نەچچە شەھەر - ۋىلايەت ۋە بەش قەلئە ھەدىيە قىلىشقا ماقۇل بولدى. ئەمما قورۇل سەركەردىلىرىگە خۇپيانە ھالدا ئۆزى چېكىنىپ كەتكەندىن كېيىن قورۇلنى تاپشۇرۇپ بەرمەسلىك توغرىسىدا يارلىق بېرىۋەتتى. ئىشلار شۇ تەرىقىدە رويابقا چىققاندىن كېيىن ئالپ تېكىن: «كېلىشىمنى بىز ئەمەس، سىلەر بۇزدۇڭلار» دېگىنىچە ھۇجۇمنى قايتا باشلاپ شەھەرلەرنى ئىشغال قىلىۋالدى ۋە ئاشۇ قورۇللارنى قورشىۋالدى. مۇشۇ قېتىمقى سوقۇشتا ئالپ تېكىن ئاخىرەت سەپىرىگە يول ئالدى. ئۇنىڭ نۆكەر - سەرۋازلىرى نېمە قىلىشنى بىلەلمەي داڭ قېتىپ قالدى. ئەنە شۇ چاغدا دىنىسىزلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ئۇلارنى قورشاۋغا ئېلىۋالدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئولتۇرۇپ كېڭەشكە چۈشتى. ھەمىسى: «ئالپ تېكىننىڭ ئىزىنى باسقۇدەك ئوغۇل پەرزەنتى يوق. ئەمما بىزگە باش بولغۇدەك ئادەممۇ يوق. ھالا بۇگۈنكى كۈندە ھىندىستان مەملىكىتىدە زور ئابرۇي - ئىناۋەت ساھىبى بولۇپ قالدۇق. ھىندىلار بىزدىن ئوبدانلا ئەدىپىنى يەپ ھېيىقىدىغان بولدى. ناۋادا كىمنىڭ ئورنى يۇقىرى بولۇشى كېرەك، كىم ھاكىمدارلىق قىلىشى كېرەك دېگەنلەر بىلەن بولۇپ كەتسەك شان- شەۋكىتىمىز توزۇپ تۈگەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ياۋ ئۇستۇنلۇكنى قولغا ئالىدۇ. ناۋادا بىر يەڭدىن قول چىقىرالمىساق، قىلىچ - شەمشىرىمىزنى دىنىسىزلارغا ئەمەس بىر - بىرىمىزنى قىرغىن قىلىشقا شىلتىساق قولغا ئالغان بارلىق زېمىنىدىن مەھرۇم بولىمىز. شۇڭا ئىشنىڭ ياخشىسى ئارىمىزدىن مۇڭاپىق بىرىنى بىزگە باش بولۇشقا كۆرسىتەيلى. شۇنىڭ شەمشىرى قاياقتا شىلتىلسا شۇ ياقتا تاشلىنايلى، ئۇنى ئالپ تېكىننىڭ ئوغرىندا كۆرەيلى» دېيىشتى. بۇنى ھەممەيلەن مۇڭاپىق تاپتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئابرۇي - ئىناۋەتتە ۋە جەسۇرلۇقتا يېتىلگەن بىر نەچچە ياساۋۇلنىڭ ئىسىملىرىنى تىلغا ئېلىشقان بولسىمۇ

قالغانلار ئۇنى مۇڭاپىق تاپمىدى. ئاخىردا سۇبۇق تېكىنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىۋىدى ھەممەيلەن سۇكۇتكە چۆمدى. ئاندىدا بىرەيلەن: «يېگانە ئارتۇقچىلىقى بار دېيىلسە قالغانلار پەقەتلا بالدۇرراق ياساڭۇل - قورۇقچى بولغان، خالاس. پاراسەت، جاسارەت، مەردانىلىك، دوستانە مېھماندوستلۇق، ئېھسان ۋە ساخاۋەت، تەقۋادارلىق ۋە سەمىمىيەت بابلىرىدا سۇبۇق تېكىن ئوخشاشلا لاياقەتلىك. ئۇنى خوجىمىز بىر قوللۇق يېتىشتۇرگەن. خوجىمىز ئۇنىڭدىن تولىمۇ خۇرسەن ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا ئۇنىڭدا ئالپ تېكىنىدىكى بارلىق كاممىللىق ۋە سەردارلىق قابىلىيىتى تېپىلمىدۇ. ئۇ بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنىمۇ بەش قولدەك ياخشى بىلىدۇ. مەن ئۇزۇمنىڭ بىلگەنلىرىمنى ئېيتتىم، كۆڭۈل كۆزۈڭلارىدا دەڭسەپ كۆرۈڭلار» دېدى. ئۇلار بىردەم كېڭەشكەندىن كېيىن سۇبۇق تېكىنىڭ باش بولۇشىنى ماقۇل كۆرۈشتى. ئاخىر سەرۇازلار بىر نەرسە دېيىشكە ئۇندىگەندىلا سۇبۇق تېكىن بېشىنى كۆتۈرۈپ: «باشقا تاللاش مەۋجۇت بولمىسا بۇ ۋەزىپىنى ئۈستۈمگە ئالىمەن. ناۋادا بىرەرى قارشى چىقسا، ماڭا ئىتائەت قىلىشنى خالىمىسا، يارلىق - پەرمانىمنى ئويۇن بىلسە مېنى قوللاپ شۇنداق كىشىنى ئۆلتۈمگە بۇيرۇڭلار» دېدى. ھەممەيلەن بۇنى لايىق كۆرۈپ ساداقەتمەنلىك ھەققىدە ئەھدە قىلىشتى. ئاندىنلا ئۇلار سۇبۇق تېكىننى كۆتۈرۈپ ئالپ تېكىن ئولتۇرىدىغان كۆرسقا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى ۋە ئۇنىڭغا ئەمىرلەرگە خاس سالام قىلىشىپ تىللا - تەڭگىلەرنى چاچقۇ قىلىپ چېچىشتى.

سۇبۇق تېكىن بەجا كەلتۈرگەن ھەممىلا ئىش، باشلىغان ھەممىلا جەڭ ئۇتۇقلۇق بولدى. ئۇ زاۋۇلىستان بېگىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ ئۇلاردىن مەھمۇد تۆرەلدى. مانا بۇ مەھمۇدنىڭ نېمە ۋەجدىن مەھمۇد زاۋۇلى دەپ ئاتىلىشىنىڭ سەۋەبىدۇر. مەھمۇد كىچىكىدىنلا ھەر تامان يۈرۈشلەرگە ئىشتىراك قىلىپ ئاتىسىنىڭ يېنىدىن ئايرىلمىدى. سۇبۇق تېكىن كۆپلىگەن ئۇرۇشلارنى قە-

لىپ قۇدرەتلىك دۇشمەنلەرنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى ۋە ھىندىستاننىڭ نۇرغۇن ئۆلكىلىرىنى ئىستىلا قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا باغدادتىكى خەلىفە ئوردىسىدىن «نەسرۇددىن» (دىننىڭ قوغدىغۇچىسى) ئاتىقى ھەدىيە قىلىندى. سۇبۇق تېكىن جان ئۈزگەندىن كېيىن سۇلتان مەھمۇد ئاتىسىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلدى. ئۇ ئاتىسىدىن ھۆكۈمدارلىق ئۇسۇلى، ئوقۇش ۋە يېزىش دېگەنلەرنى ئۆگىنىپ بولغان بولۇپ، پادىشاھلار ھەققىدىكى ھېكايىلەرنى ئاڭلاشقا ھېرىسمەن ئىدى، شۇ ۋەجىدىن ئۇ يۇرگۈزگەن يوسۇنلارنىڭ ھەممىسىلا تەرىپلەشكە ئەرزىيتتى. ئۇ نىمرۇزنى ۋە خوراسانىنى ئىستىلا قىلدى. ھىندىستان مەملىكىتىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ سومناتنى تارتىۋالدى ۋە ھۆرمەت بۇتىنى ئېلىپ كەتتى. ئۇ ھىندىستان پادىشاھلىرىنى پايخان قىلىپ سەلتەنەتنىڭ يۈكسەك پەللىسىگە يەتتى.

كەمىنە ۋەزىرلىرىنىڭ بۇ ھېكايىنى ئەسلىشىدىكى مۇددىئا «مەلىكۇل جاھان» (ئاللاھ ئۇنىڭ پادىشاھلىقىنى زىيادە قىلغاي) غا ياخشى چاكارنى قانداق پەرق ئېتىش، خىزمەتتە پىداكار كىشىگە زەرەر يەتكۈزمەسلىك، بۇ خىل كىشىلەرنىڭ ئاسىيلىق قىلمايدىغانلىقى، ئەكسىچە شاھلىق تەختىنى مۇستەھكەملەپ خانادانلىققا سائادەت ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئەستە ساقلاش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىشتۇر. يەنە بىر ياقتىن شاھ بولغۇچى بۇنداق كىشىلەرنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىشتىن سىرت، ئۇلارنىڭ ئۆزگىگە ئىشىنىشى جائىز. چۈنكى پادىشاھلىقلار، خانادانلىقلار ۋەشەھەر، قەلئەلەر ھەرقاچان بىر كىشىنىڭ تىزگىنىدە بولىدۇ. ئالىمادىس مۇشۇ ئادەم ئۆز ئورنىدا بولماي قالسا خانادانلىق چاكىچىكىدىن بۆسۈلىدۇ. شەھەر ـ قەلئەلەر ۋەيران بولىدۇ. مەملىكەت مالىمانغا پېتىپ قالىدۇ. مىسالەن ئېيتساق، ئالپ تېكىن بىر ياخشى چاكار بولۇپ سامانىيلار سۇلالىسىنىڭ تۇڭرۇكى بولغانىدى، ئەمما ئۇلار ئۇنىڭ قىممىتىنى چۈشەنمەي كۆچىنىڭ يېتە-

شىچە ئۇ زاتنى زايە قىلدى. ئۇ خوراساندىن ئايرىلغاندا بەخت-سائادەت قۇياشىمۇ سامانىيلار ئوردىسىدىن يىراقلاشتى. تەربىيە-لەپ ئۆستۈرۈش ۋە قەدىرلەشكە ئەرزىگۈدەك چاكارنى ئېتىبار بىلەن ئەزىزلەش كېرەك. چۈنكى ياراملىق، كۆپنى كۆرگەن ۋە تەجرىبىلىك چاكارنى تېپىش ئۆمۈرلۈك يۇرەك قېنىنى سەرپ قىلىدىغان ئىش، شۇنداقلا تەلەيگە باغلىق ئىش. دانىشمەنلەر شۇ ۋەجىدىن مۇنداق دەپ بىكار ئېيتمىغان: ياراملىق چاكار ياكى قۇل ئۆز پۇشتىدىن بولغان ئوغۇلدىنمۇ قىممەتلىك. بۇ ھادىسە توغرىسىدا شائىر مۇنداق يازىدۇ:

ئىتائەتچان بىر قۇل - چاكار،
ئۇچ يۇز ئوغۇلنى بېسىپ چۈشىدۇ.
ئوغۇل ئىستىسە ئاتا ئۆلۈمىنى،
چاكار ئىزدەر خوجا سەلتەنىتىنى.

ئىزاھلار:

① پارسچىدا «باندا غان» ئىبارىسى «قارا قۇل» مەنىسىدە ئىستېمال قىلىنىدۇ. بۇ خىل چاكارلار مەخسۇس تەربىيە ئالغان قۇل «غۇلام» لاردىن پەرقلىنىدۇ.

② بۇ ۋەقەلەر ئابدۇل مەلىك ئالەمدىن ئۆتكەندە يۈز بەر-گەن. «تارىخي غۇزىدە» گە قارالسۇن.

③ نۇھ ئىبنى ناسىر. بۇ ۋەقەلەر سامانىيلار خاندانلىقىدىكى ئەمىر ئابدۇل مەلىك ئالەمدىن ئۆتكەندە (961 - يىلى) يۈز بەرگەن، قانداقتۇر نۇھ ئىبنى ناسىر ئالەمدىن ئۆتكەندە (943-يىلى) يۈز بەرگەن ئەمەس.

④ ئالپ تېكىن 962 - يىلى يەرلىك ھۆكۈمدار لاۋىقنىڭ قولىدىن غەزنە شەھىرىنى تارتىۋالغان.

يىگىرمە سەككىزىنچى باب

ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن قوبۇلنىڭ بايانى

قوبۇل ھەققىدە زۆرۈر يوسۇنلارنىڭ ئورنىتىلمىقى جائىز. قوبۇلغا ئالدى بىلەن يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلار كىرىشى، ئاندىن ۋەزىرلەر قاتارىدىكى تارقان ـ تۆرىلەر بولۇشى، ئاندىن باشقا مەرتىۋىدىكى كىشىلەر كىرىشى زۆرۈر. ناۋادا ئۇلارنىڭ ھەممىسى تەڭلا كىرىپ كەلسە يۇقىرى ـ تۆۋەننىڭ پەرقى بولماي قالىدۇ. دەرپەردىنىڭ تۈرۈلۈشى قوبۇلنىڭ بولۇۋاتقانلىقىدىن بىشارەت. دەرپەردىنىڭ چۈشۈرۈلۈشى پادىشاھ بىرەر كىشىنى ھۇزۇرىغا چاقىرغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا قوبۇلنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. مۇشۇنداق بولغاندا بەگ ـ تۆرىلەر ۋە سۇ باشلىرى مالايلىرىدىن بىرەرىنى ئوردىغا ئەۋەتىپلا ئوردىدا قوبۇلنىڭ بولـ غان ـ بولمىغانلىقىدىن ۋاقىپلىنالايدۇ: قوبۇل بولۇۋاتقان بولسا مەلۇماتنامىلەرنى سۇنۇشقا كېلىدۇ، بولمىسا كەلمەيدۇ. ناۋادا بەگ ـ تۆرىلەر ۋە سۇباشلىرى ئوردىغا كېلىپ پادىشاھ بىلەن دىدارلىشالماي قايتسا ئۇلارنىڭ بۇ خىل بىئاراملىقىنى ھېچ نەرسى يەڭگىللىتەلمەيدۇ. ئۇلار ئۇدا ئوردىغا كېلىپمۇ پادىشاھ بىلەن مۇلاقەتتە بولۇشقا قادىر بولالمىسا پادىشاھقا غۇم ساقلاپ ئەلگە ئاپەت بولىدىغان گۇرۇھلارغا ئايلىنىشى مۇمكىن. ۋەزىرلەرنىڭ پادىشاھ بىلەن دىدارلىشىشى قىيىن بولسا، ئوردا ئىشلىرى ئاقـ ساپ قېلىش، شۇملۇقلار يامراپ كېتىش، ئەلدىكى ئىشلار بىسە-رەمجان، قوشۇنلار پاراكەندە، دېھقانلار مۇشكۇلاتتا بولۇشتەك

هادىسلەر كېلىپ چىقىدۇ. پادىشاھ ئۇچۇن ۋەزىر - ۋۇزرالارنى پات - پات قوبۇل قىلىپ تۇرۇشتىنمۇ پايدىلىقراق ھۆكۈمدارلىق يولى يوقتۇر. پادىشاھ قوبۇلغا ئولتۇرغاندا ۋالىي، ئەمىر، بەگ-تۆرىلەر ۋە ئىمامىلار كىرگەن ھامان پادىشاھقا تازىم بەجا كەلتۇرىدۇ. رەئىيەت بولسا، قائىدە بويىچە پادىشاھنى كۆرگەندىن كېيىن ئۆز ھەمراھلىرى بىلەن چىقىپ كېتىدۇ. پەقەت ئىلتىپاتقا مۇۋاپىق ۋەزىرلەرلا ئوردىدا قېلىشى كېرەك. ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن ياساۋۇل - قورۇقچىلارمۇ چىقىپ كەتسۇن. مۇشۇنداق بولغاندا ئوردىدا ۋەزىرلەر ۋە جېسەكتە تۇرۇۋاتقان قورۇقچىلاردىن باشقا ھېچكىم قالمايدۇ. بۇ قورۇقچىلار يارلىققا بىنائەن قالىدىغان بولۇپ، ياراقلىق جېسەكتە تۇرۇش، ئاش ۋە شاراب توشۇش قاتارلىق تۆرلۈك خىزمەتلەرنى ئۈستىگە ئالىدۇ. بۇنداق يوسۇن بىر مەھەل يۇرگۈزۈلگەندىن كېيىن ئادەتكە ئايلىنىپ رەسمىي ھالدا مۇقىملىشىدۇ. يەنە قىستاڭچىلىق، پەردىلەرنى قايرىپ ئوردا ئىچىنى شامالدىتىش، ئىشكىلەرنى يېپىۋېتىش قاتارلىقلار-نىڭ زۆرۈرىيىتى قالمايدۇ. بۇنىڭغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ھەر قانداق قىلىقلار مەنئى قىلىنىدۇ.

يىگىرمە توققۇزىنچى باب

ئاش - زىياپەتلەردىكى تەرتىپ - يوسۇنلارنىڭ بايانى

پادىشاھ بولغۇچىنىڭ بىرەر ھەپتە ۋاقتىنى ئاش - زىياپەتلەرگە سەرپ ئەتمىكى زۆرۈردۇر. بۇ ۋاقىتتا بىر - ئىككى كۈن ئاشكارا قوبۇل يۈرگۈزمەك كېرەك. قائىدە بويىچە بولغاندا سورۇنغا كېلىشكە تېگىشلىك كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كېلىشى، ئۇلار توسۇلماسلىقى لازىم. خادىملار قايسى كۈنى كېلىدىغانلىقىنى، بەگ - تۆرىلەر قوبۇلغا كەلگەندە، پۇقرا - رەئىيەت ئۆزلىرىنىڭ زىيادە ھېسابلىنىدىغانلىقىنى بىلىپ قالسۇن. مۇشۇنداق بولغاندا پادىشاھ كەلگۈچىلەرنىڭ بەزىلىرىنى قوبۇل قىلىپ، بەزىلىرىنى قوبۇل قىلمايدىغان ئەھۋال يۈز بەرمەيدۇ. پادىشاھنىڭ زىياپىتىگە ئىشتىراك قىلىشقا ئىجازەت بېرىلگەن زاتلارنىڭ سانى چەكلىك بولۇشى، ئۇلارنىڭ دەرىجە - ئورنى نەزەرگە ئېلىنىشى، ئىجازەت قىلىنغان دائىرىگە بىرلا مەھرەمنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىشى لازىم. ناۋادا بىراۋ ئۆزىنىڭ شاراب چەينىكىنى ۋە ساقى بولغۇچىنى ئېلىپ كەلسە توسۇلسۇن. ئىلگىرى بۇ خىل ۋەقەلەرگە سۈكۈت قىلىنغان بولۇپ، ئەمدى ئۇنى ئەيىبلەش پەيتى كەلمەكتە. زامان- زامانلاردىن بۇيان كىشىلەر ھەرقاچان پادىشاھ سارىيىدىن ئۆز قەسىرىگە ئاش - ئوزۇق، قەنت - گىزەك ۋە مەي - شارابلارنى توشۇغانكى، ھەرگىزمۇ بۇلارنى ئۆز ئايۇزان - سارايلىرىدىن پادىشاھ ئوردىسىغا توشۇغان ئەمەس. چۈنكى سۇلتان جا-

نابلىرى جاھاننىڭ ئاتىسى، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ بالـ
لىرى ۋە چاكارلىرىدۇر. سۇلتاننىڭ بالا ـ چاقلىرى ئۆز ئۆيلـ
رىدىكى شاراب ۋە ئاش ـ تاماقلارنى كۆتۈرۈپ زىياپەتكە كەلسە
دۇرۇس بولمايدۇ. چۈنكى، سۇلتاننىڭ زىياپىتى شۇنچىلىك ئـ
ىدىتلىق ۋە كاتتا راسلانغان بولىدۇكى، ھەرقانداق بەگ ـ تۆرىنىڭ
ئاش ـ زىياپەتلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا چېنىپ قالىدۇ. ناۋادا ئۇلار
پادىشاھ تەمىنلىگەن ساقىينىڭ ئۆزلىرىگە ناچار شاراب قۇيۇپ
بەرگەنلىكى ۋەجىدىن ئۆز شارابلىرىنى بىللە ئالغاچ كەلگەن بول
سا، ساقي قاتتىق جازالىنىشى كېرەك. چۈنكى، ئۇنىڭ مەجبۇ
رىيىتى ئېسىل شارابلارنى قۇيۇشكى، ھەرگىزمۇ ناچارنى قۇيۇش
ئەمەس. شۇ ۋەجىدىن ھەر قايسى زاتلارنىڭ پادىشاھ تەييارلىغان
ئاش ـ زىياپەتلەرگە شاراب ئالغاچ كېلىشىگە باھانە يوقتۇر.

مۇڭاپىق بۇرادەرلەرنىڭ بولۇشى پادىشاھقا زۆرۈردۇر. چۈن
كى پادىشاھ چاكارلار بىلەن كۆپرەك بىللە بولۇپ قالسا ئۇلار
تەكەببۇرلىشىپ، پادىشاھنىڭ ھوقۇقى ۋە ئىززەت ـ ھۆرمىتـ
نىڭ سۇسلىشىشىغا سەۋەب بولۇپ قالىدۇ. ناۋادا پادىشاھ بولغۇ
چى بەگ ـ تۆرىلەر، كاتتىلار، سانغۇنلار، مۇلكىي ۋە مەمۇرىي
خادىملار، ۋالىي، ئەمىرلەر بىلەن زىيادە ئىجىل ـ ھەمتاۋاق
بولۇپ كەتسە شاھلىق سەلتەنىتىگە زەرەر يېتىدۇ. ئۇلار مۇشۇ
سەۋەبتىن باشباشتاقلىشىپ پادىشاھنىڭ يارلىق ـ پەرمانلىرىغا
پىسەنت قىلىپ كەتمەيدىغان بولۇۋالىدۇ. شۇنداقلا مەملىكەتكە
تەئەللۇق پۇل ـ مالنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالىدۇ. ھەر قايسى ئۆلكە،
قوشۇن، پۇل ـ مۇئامىلە، تېرىقچىلىق ۋە مەملىكەتنىڭ دۇشمەنـ
لىرى بىلەن زادى مۇئامىلىدە بولۇش ئىشلىرىدا پادىشاھ بولغۇچى
ئەڭ ياخشىسى ۋەزىر بىلەن سۆزلەشسە مۇڭاپىق. بۇنداق ئىشلار
پادىشاھنى چارچىتىپ مېڭىسىگە بىدارلىق ئېلىپ كېلىدۇ. ئەلنى
ئاسايىشلىققا پۈركەش ئۈچۈن پادىشاھنىڭ پاراسىتى ۋە ئىززەتـ
غۇرۇرى توزۇپ كەتسە بولمايدۇ. شۇنداقلا بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ

پەلىپەتىش ـ شاللاق كىشىلەر بىلەن دوست تارتىپ كۆڭۈل ئاچسا بولمايدۇ. پەقەتلا ئۆزىنىڭ جان كۆيەر بۇرادەرلىرى بىلەن ئۆز قەلبىگە شادلىقنى ھەمراھ قىلغاندىلا پادىشاھ يەڭگىللىك ھېس قىلىدۇ. ناۋادا پادىشاھ زوق ـ بەخش ئىزلەپ دەردىگە دەرمان بولۇشنى ئىستىسە، قىسسەلەرنى ئاڭلىماقنى سېغىنسا، ئۆزىنىڭ ئاشۇ يار ـ بۇرادەرلىرى بىلەن بىللە مۇشۇلاردىن بەھر ئالسا ئۇنىڭ شاھلىق شەۋكىتىگە ھېچ زەرەر يوقتۇر. مانا بۇ ئۇنىڭ جان كۆيەر بۇرادەرلەر بىلەن دوستلىشىشىدىكى مۇددىئادۇر. ياخشى بۇرادەرلەرنىڭ بولۇشى ھەققىدە بىز ئاللىقاچان خاس سەھىپىلەرنى بويىغانمىز.

ئوتتۇزىنچى باب

چاكارلار ۋە مەھرەملەرنىڭ تېگىشلىك ئورۇنلىرىنىڭ بايانى

چاكارلار ۋە مەھرەملەرنىڭ ئورنى ئېنىق بەلگىلىنىشى لازىم. شۇنداقلا ھەر بىر كىشىنىڭ ئېنىق ئورنى بولۇشى كېرەك. چۈنكى پادىشاھنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغانلار ۋە ئۆرە تۇرغانلار ئوخشاش (پەقەت دەرىجە - مەرتىۋىسىلا پەرقلىنىدۇ). ئولتۇرغانلار ۋە ئۆرە تۇرىدىغانلار يارلىققا ئوخشاشلا رىئايە قىلمىقى لازىم. پادىشاھقا مۇلازىمەتتە بولغۇچى مەھرەملەر پادىشاھنىڭ يېنىدا ۋە ئۇنىڭغا يېقىن جايدا تۇرىدۇ، بۇلار ئاساسلىقى شەمشەرلىك ياساۋۇللار، قەدەھ تۇتقان ساقىيلاردۇر. ناۋادا بىراۋ مۇشۇ كىشىلەرنىڭ ئارىسىغا قىسىلسا ئوردا ۋەزىرلىرى ئۇلارنى قوغلاپ چىقارسا بولىدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك بۇ ۋەزىرلەر ھەر قانداق يوچۇن ياكى نامۇۋاپىق كىشىلەرنىڭ ئاشۇلار ئارىسىدا تۇرغىنىنى كۆرسىمۇ ئۇلارنى چېقىرىۋەتسۇن.

ئوتتۇز بىرىنچى باب

نۆكەرلەر، مەھرەملەر ۋە ياساۋۇل باشلىرىنىڭ ئىلتىماس - تەلەپلىرىنىڭ بايانى

نۆكەرلەر ئىلتىماس قىلغان ھەر قانداق تەلەپنى شۇلارنىڭ سۇباشلىرى ۋە كاتتىلىرى يەتكۈزۈشى لازىم. مۇشۇنداق بولغاندا بۇ تەلەپ - ئىلتىماسلار قانائەتلەندۈرۈلسە ئاشۇ سۇ باشلىرى ئىلتىماسنىڭ جاۋابىنى نۆكەرلەرگە يەتكۈزسە بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن سۇ باشلىرىنى نۆكەرلەر تېخىمۇ ئىززەتلەيدىغان بولىدۇ. چۈنكى، نۆكەرلەر ئۆز تەلەپ - ئارزۇسىنى ئۇدۇللاپ ئېيتسا، ئوتتۇرىدا بىرەر ۋاستىچى بولمىسا، سۇ باشلىرى ئۇلارنىڭ ئىززىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ. ناۋادا قوشۇندىكى نۆكەرلەر سۇ باشلىرىغا تەكەببۇرلۇق قىلسا ياكى تېگىشلىك ھۆرمەتتە بولمىسا، ئۆز ئالدىغا يوسۇننى بۇزسا قاتتىق جازالىنىشى، يۇقىرى بىلەن تۆۋەننىڭ دەرىجە پەرقى ساقلاپ قېلىنىشى زۆرۈر.

ئوتتۇز ئىككىنچى باب

سوقۇش ۋە يۈرۈش قىلىشقا لازىمەتلىكلەرنى جابدۇشنىڭ بايانى

دىققەتكە ئەرزىيدىغىنى، زور تەمىنات ـ زوربىغاردىن بەھرە-مەن بولۇۋاتقان مەمۇرلار يۈرۈشكە ۋە سوقۇشقا كېرەكلىك ياراغ-ئەسلىھەلەرنى، تۇرلۇك لازىمەتلىكلەرنى جابدۇشى، يەنە بەزى چاكار ـ ياساۋۇللارنى سېتىۋېلىشى لازىم. چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەي-ۋىتى، سالاپىتى ۋە ھۆرمىتى مۇشۇ ئىشلار ئارقىلىقلار زاھىر بولىدۇكى ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ ئۆي ـ بىساتلىرىدىكى ھەشەمەت ئارقىلىق رويابقا چىقمايدۇ. ياراغلار ۋە چاكار ياساۋۇل ـ قورۇق-چىلار قانچە كۆپ راسلانسا پادىشاھ شۇنچە خۇرسەنت بولىدۇ. ئۇنىڭ ئابرۇي ـ ئىناۋىتىمۇ قالغانلارنىڭكىدىن ھەسسىلەپ ئاشى-دۇ.

ئوتتۇز ئۇچىنچى باب

سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەن كاتتىلارنى جازالاشنىڭ بايانى

بىر زاتنىڭ كاتتىلار قاتارىغا ئۆستۈرۈلگۈچە بىھبسىاپ ۋاقىت ۋە زېھنىنى سەرپ قىلىدىغانلىقى، كۆپلىگەن رىيازەتلەرنى تېتىيدىغانلىقى شۇبھىسىز. ھالبۇكى، بەزىدە شۇلارمۇ سەۋەنلىك سادىر قىلىپ قويىدۇ. بۇنداق چاغدا ئۇلارنى ئاشكارا جازالىغاندا ئۇلارنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتى پايخان بولۇپ، ئۆمۈرلۈك دەردكە ۋە پۇتمەس ـ تۈگىمەس خورلۇق ـ ئازابقا مۇپتىلا بولىدۇ. شۇڭا بۇنداق كاتتىلار سەۋەنلىك سادىر قىلغاندا ئۇلارنى ئەپۇ قىلىش جائىر. ئاندىن ئۇنى خۇسۇسىي قوبۇلغا چىللاپ كېلىپ: «سەن پالانى ئىشنى بۇزغان بولساڭمۇ بىز ئۆز قولىمىز بىلەن ئۆستۈرگەن سەندەك بىر كىشىنى چۆرۈۋېتىشنى مۇۋاپىق تاپمىدۇق، سېنى ئەپۇ قىلدۇق» دېسە بولىدۇ. شۇنداق قىلغاندا ئۇ كىشى تېخىمۇ ئېھتىياتچان بولۇپ سەۋەنلىكتىن ساقلىنىدۇ. ئۇنداق قىلىنمايلا ئۇ ئۆزىنىڭ ئورنىدىن ئۆز قورۇقچىسىنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قالسا، ئۇ ئۆزى بىلگەنچە ئىشلارنى قىلىپ قويىدۇ.

بىرەيلەن مۆئمىنلەرنىڭ قوغدىغۇچىسى بولغان ھەزرىتى ئەلى (ئاللاھ ئۇنىڭغا ئەمىنلىك ئاتا قىلغاي) دىن: «باتۇر كىمىدۇر؟» دەپ سورىغان. ئەلى: «غەزەپكە تولغاندا ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدىغان، تىنچلانغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ قىلغىنىغا پۇشايمان قىلمايدىغان كىشى ئەڭ باتۇر سانىلىدۇ. كېيىنكى پۇشايمان

ئۆزىگە دۇشمەن» دېگەنىدى.

بىر ئادەم ئۇچۇن بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ يۇكسەكلىك غەزەپ قىلماسلىقتۇر. بۇنىڭ ئۇچۇن غەزەپنى دانالىق سۇلىرى ئارقىلىق بېسىش لازىم. غەزەپ ئوتلىرى ھەرگىزمۇ دانالىق سۇلىرىنى كۆيدۇرەلمەسۇن. كىملا بولمىسۇن، ئەقىل تىزگىنىنى قولدىن چىقىرىپ ئەسەبىيلىكتە چېكىگە يەتكەندە ئۇنىڭ ئەقىل كۆزىنى كۆڭۇل ھېسلىرىنىڭ چاڭ ـ تۇمانلىرى قاپلىۋالىدۇ. نەتىجىدە قىلغان ـ ئەتكىنى ئەقىلدىن ئازغان كىشىنىڭ قىلغىنىغا ئوخشاپ قالىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ئەقىل تىزگىنى كۆڭۇل ھېسلىرىنى بېسىپ غەزەپ ئوتىنى ئۆچۇرسە ئەقىل قۇشى نەپەس ئارزۇسىدىن غالىپ كېلىدۇ. ئۇمۇ يوسۇندىن چىققان ھېچ ئىشنى قىلىپ قويمايدۇ. ئۇنىڭ غەزەپ قىلغان ـ قىلمىغانلىقىمۇ بىلىنمەي قالىدۇ.

كۇنلەرنىڭ بىرىدە ھۇسەيىن ئىبنى ئەلى پەيغەمبىرىمىز (ئاللاھ ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنى خاتىرجەم قىلغاي) نىڭ ساھابىلىرى ۋە ئەرەب قەبىلە ئاقساقاللىرى بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ نان يەۋاتقانىدى. شۇ كۇنى ئۇ ئۇچىسىغا ئېسىل تون، بېشىغا ياخشى دەستار ئارتقانىدى. ئۇنىڭ ئارقا تەرىپىدە تۇرغان مۇلازىم بىر تاۋاق غىزانى ئۇنىڭ ئالدىغا قويماقچى بولغاندا ئېھتىياتسىزلىقتىن تاۋاق قولىدىن چۇشۇپ كېتىپ ھۇسەيىننىڭ ئۇستۇاشلىرىنى تاماق بۇلغاپ قويدى. ھۇسەيىننىڭ غەزەپلەنگىنىدىن چېكە تومۇرلىرى كۆپۈشۇپ كەتتى ۋە بېشىنى كۆتۇرۇپ مۇلازىمغا قارىدى. مۇلازىم قورققىنىدىن ھۇسەيىنگە تىكىلىپ قاراشقىمۇ پېتىنالماي قاتتىق جازانى كۇتتى. شۇ چاغدا ھۇسەيىن: «تەقسىر ئاچچىقىنى يۇتىدىغانلار، كىشىلەرنى كەچۇرىدىغانلار» («قۇرئان كەرىم» 3 ـ سۇرە، 134 ـ ئايەت) دەپ ئويلاپ غەزەپنى ئۆزىدىن نېرى قىلدى ۋە مۇنداق دېدى: «ئەي مەھرەم، سېنى ئەپۇ قىلدىم. سەن قەھرىمگە ئۇچراشتىن ھەزەر ئەيلىمەسەڭمۇ

بولىدۇ» . سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ساھىبخانىنىڭ بۇ قەدەر مېھرىبان، سەۋرچان ۋە كەڭ قورساق ئىكەنلىكىدىن سۆيۈنۈپ ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئوقۇشتى.

ئېيتىلىشىچە، مۇئاۋىيە ناھايىتى سەۋرلىك ۋە مېھرىبان كىشى ئىدى. بىر كۈنى ئۇ مېھمانلارنى قوبۇل قىلىۋاتقانىدى، سورۇندا بارلىق كاتتىلار ئۆزە ياكى ئولتۇرغىنىچە جەم بولغانىدى. ئۇشتۇمتۇت جۇل ـ جۇل كىيىملىك بىر يىگىت ئوقتەك ئېتىلىپ كىرگىنىچە مۇئاۋىيەنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىپ: «ئەي مۆئمىنلەرنىڭ قوغدىغۇچىسى، ئالدىڭغا بىر جىددىي ئىلتىماس بىلەن كەلدىم. قوبۇل كۆرسەڭ ئىلتىماسىمنى ئېيتسام» دېدى. مۇئاۋىيە: «قولۇمدىن كەلسىلا ھەر قانداق تەلىپىڭنى ئىجابەت قىلىمەن» دېدى. ھېلىقى يىگىت: «كۆرۈپ تۇرۇپسەنكى مەن بىر يوقسۇل، خوتۇنۇمۇ يوق، سېنىڭ ئاناڭ بولسا تۇل ئولتۇرۇۋاتىدۇ. خالىساڭ مەن ئۇنىڭغا ئۆيلىنەي. شۇنىڭدا مەن خوتۇنلۇق بولۇپ قالىمەن، ئۇمۇ ئەرلىك بولۇپ قالىدۇ، شۇ چاغدا سەن ئىنئامغا مۇيەسسەر بولىسەن» دېدى. مۇئاۋىيە: «سەن بىر يىگىت تۇرساڭ، ئۇ دېگەن بىر قېرى مومايغۇ تۇرسا، يەنە تېخى ئاغزىدا بىر تالمۇ چىشى قالمىغان دېگىنە. سەن ئۇنى ئەمرىڭگە ئالساڭ نېمىمۇ قىلارسەن؟» دەپ سورىدى. ھېلىقى يىگىت: «ئاڭلىسام ئۇنىڭ ساغرىسى ناھايىتى چوڭمىش. مەن ئاشۇنداق يوغان ساغرىغا بەكلا ھېرىس» دېدى. مۇئاۋىيە: «ئاللاھنىڭ نامىدىن قەسەم قىلىمەنكى، مەرھۇم ئاتامۇ ئاشۇ سەۋەبتىنلا ئانامغا ئۆيلەنگەنىدى. بۇ ئانامنىڭ يېگانە ئۆزگىچىلىكى. نېمىلا بولمىسۇن ئانامغا بۇ ئىشنى مەلۇم قىلىپ باقاي. ئۇ خالاپ قالسا شۇبھىسىزكى مەن سېنىڭ ئەڭ ياخشى ئەلچىڭ بولۇپ قالىمەن» دېدى. مۇئاۋىيىدە زەررىچە خۇدۇكسىرەش ياكى غەزەپ ئالامەتلىرى كۆرۈلمىدى. سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ سەۋر ـ تاقەتتە تەڭداشسىز ئىكەنلىكىگە قايىل بولۇشتى.

دانىشمەنلەر ئېيتقانكى، سەۋرگە ھېچ نەرسە تەڭ تۇرالمايدۇ. ئىشلار ئوڭىغا كېتىۋاتقاندىمۇ سەۋرلىك بولۇش تېخىمۇ ياخشى؛ ئىلىمگە ھېچ نەرسە تەڭ تۇرالمايدۇ. ناۋادا ئىلىم ھۈنەر بىلەن يۈغۇرۇلسا تېخى ياخشى؛ مال ـ دۇنياغا ھېچ نەرسە تەڭ تۇرالمايدۇ. بۇنىڭغا خەير ـ ئىلتىپات ۋە سائادەت قوشۇلسا تېخىمۇ ياخشى؛ تەقۋادارلىققا ھېچ نەرسە تەڭ تۇرالمايدۇ. ناۋادا ئۇ ئاللاھنى بىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ھېيىقىش بىلەن بىرلەشسە تېخىمۇ ياخشى.

ئوتتۇز تۆتىنچى باب

ياتقاق[1]، تۇرغاق ۋە قاراۋۇلنىڭ بايانى

پادىشاھنىڭ خاس قاراۋۇلى، ياتقاقلار، تۇرغاقلار ۋە قارا-ۋۇللارنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىلغاش زۆرۈر. بۇ خادىملارغا باش بولغۇچى مەمۇر ئۆز ئادەملىرىنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى بىلە-شى لازىم. چۈنكى، بۇ خىلدىكى كىشىلەرنىڭ تولىسى ئاچ كۆز-خەسىس كېلىدىغان بولغاچقا ئوڭايلا مال - دۇنياغا دۇم چۈشىدۇ. بۇ سەپكە بىر يېڭى خادىم سەپلەشتە ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى راۋۇرۇس سوراشتۇرۇش لازىم. ھەر كېچىسى ئۇلار كۆزەتتە تۇرغاندا ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇش، كېچە ياكى كۈندۈز بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بۇنىڭغا ھوشيار بولۇش لازىم. چۈنكى بۇ تولىمۇ نازۇك ۋە زىل ئىش.

---

① كېچىلىك قاراۋۇل

ئوتتۇز بەشىنچى باب

زىيانپەت شىرەسىدىكى نازۇ نېمەتلەرنى راستلاشنىڭ بايانى

پادىشاھلار سەھەردە بىر شىرە نازۇ نېمەتلەرنى تەييارلاپ قويۇشنى زۆرۈر. پادىشاھ ھۇزۇرىغا سالامغا كەلگەنلەر ئۇنىڭدىن ئېغىز تېگىدۇ. ناۋادا قوبۇلغا ياكى سالامغا كەلگەن كاتتىلار شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ئۇ نەرسىلەرگە ئېغىز تېگىشنى خالىمىسا، ئۆزلىرى مۇۋاپىق دەپ قارىغان ۋاقىتتا خالىغانچە غىزالانسا بولىدۇ.

سۇلتان توغرول بەگ مول نازۇ نېمەتلەر راسلانغان شىرە راسلاپ قويۇشنى زادىلا ئۇنتۇمايتتى. ناۋادا سەھەردە ئاتلىق ئايلىنىشقا ياكى شىكارغا چىقسا 20 قېچىرغا يېمەك ئارتىپ ماڭاتتى. مېڭىپ سەھرا ـ قىرلاردا غىزاغا ئولتۇرغاندا يېمەكلىكنىڭ كۆپلىكىدىن ئەگىشىپ چىققان ھەممىلا بەگ ـ ئەمىرلەر تاماقلىرىنى چاكىلدىتىپ قالاتتى. تۈركىستان قاغانلىقلىرىدا زور سانىدىكى يېمەكنى ۋە ئاشخانا خىزمىتىنى ئارتقۇزىدىغان مالايلار قاغانلىق خىزمەتلىرى ئېچىدە ئالاھىدە ئورۇننى تۇتاتتى. سەمەرقەند ۋە ئۆزكەندكە بارغىنىمىزدا بىكارچى غەيۋەتخورلار چېقىللار ۋە ماۋەرائۇننەھرلىكلەرنىڭ سۇلتان تاكى كېلىپ ـ كەتكۈچە ئۇلارنىڭ زىيانپەت شىرەسىدىن بىر لوقما تائام يېمىگەنلىكى توغرىسىدا ۋاتىلداپ يۇرگەنلىكلەرنى سۆزلەپ بېرىشكەنىدى. ①

بىراۋنىڭ مەرد ـ مەردانىلىكى ھامان ئۇنىڭ ئائىلە ئىشلىرى-

نى ئاقىللىق بىلەن بىر ياقلىق قىلىش ئارقىلىق ئۆلچىنىدۇ. سۇلتان دۇنيانىڭ ئاتىسى، پۈتكۈل پادىشاھلار شۇنىڭ ئىتائىتىدە. شۇڭا ئۇنىڭ ئوردا ئىشلىرى، مەرد ـ مەردانىلىكى ۋە نازۇ نېمەت، ئىنئام ـ ئېھسانلىرى ئۆز ئورنىغا مۇناسىپ بولۇشى كېرەك. باشقا پادىشاھلارنىڭكىدىنمۇ كۆپ ۋە كاتتا بولۇشى كېرەك.

رىزايەتلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ئاللاھنىڭ بەندىلىرىگە مول رىزقى ـ نېسىۋە ئاتىغاندا ئاللاھ شۇ پادىشاھنىڭ ئۆمرىنى زىيادە، سەلتەنىتىنى ئۇزۇن قىلىپ، شان ـ شۆھرەتكە نائىل قىلار ئىدىش.

مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە فىرئەۋن ھەققىدە بايان

پەيغەمبەرلەر (ئاللاھ ئۇلارغا خاتىرجەملىك ئاتا قىلغاي) ھەققىدىكى قىسسىلەرگە قارىغاندا پەرۋەردىگارىمىز مۇسا ئەلەيھىسسالامنى مۆجىزىلەر بىلەن فىرئەۋنىنىڭ يېنىغا ئەۋەتكەنىدى. ئەينى ۋاقىتتا فىرئەۋن ھەر كۈنلۈك غىزاسىغا تۆت مىڭ تۈياق قوي، تۆت يۈز كالا، ئىككى يۈز تۆگە ۋە ھېسابسىز چۈجە ـ باچكا، قۇرغان گۆش ۋە تاتلىق ـ تۇرۇملارنى سەرپ قىلاتتى، باشقا يېمەكلىكلەرمۇ ئېشىپ ـ تېشىپ تۇراتتى. پۈتكۈل مىسىر لىقلار ۋە فىرئەۋنىنىڭ قوشۇنى ھەر كۈنلۈك غىزادا ئۇنىڭغا ھەمداستىخان ئىدى. تۆت يۈز يىلدىن بۇيان فىرئەۋن ئۆزىنى مەبۇد قىلىۋېلىپ بۇ خىل يېمەك بىلەن تەمىنلەشنى ئۇزۇپ قويمىغانىدى.

مۇسا ئەلەيھىسسالام ئىبادەت قىلىۋېتىپ: «پەرۋەردىگارىم، فىرئەۋننى يەر يۈزىدىن يوقاتقايسەن» دېدى. پەرۋەردىگارىمىز ئۇنىڭ دۇئاسىغا جاۋابەن: «مەن ئۇنى سۇغا غەرق قىلىمەن،

ئۇنىڭ پۈتكۈل مال ـ دۇنياسى ۋە لەشكەرلىرىنى سېنىڭ ئىختىيارىڭغا تۇتقۇزىمەن» دېدى. ۋەدىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتۈپمۇ ھالاكەتكە بۇيرۇلغۇسى فىرئەۋن ئەيش ـ ئىشرەتتە ياشاۋەردى. مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ سەۋر قاچىسى تولۇپ، پەرۋەردىگاردىن فىرئەۋننى تېزرەك ھالاك قىلىشنى ئىلتىجا قىلدى. ئۇنىڭ تاقىتى ـ تاق بولۇپ 40 كۈن يول يۈرۈپ سىناي تېغىغا كەلدى ۋە پەرۋەردىگارى بىلەن سۆزلەشتى: «ئەي رەببىم، فىرئەۋننى ھالاك قىلىدىغانلىقىڭدىن ۋەدە بەرگەنىدىڭ. ھالبۇكى ئۇ يەنىلا ئۆزى بىلگەنچە مۇشرىكلىك قىلىپ يۈرمەكتە. سەن ئۇنى قاچان ھالاك قىلماقچى؟» پەرۋەردىگاردىن شۇنداق سادا كەلدى: «ئەي مۇسا، مېنى فىرئەۋننى تېزرەك ھالاك قىلسىكەن، دەيسەن. ئەمما مېنىڭ مىڭلىغان ـ تۈمەنلىگەن بەندىلىرىم ئۇنداق قىلىشىتىن توسۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئۇنىڭ ئېھسان ـ ئىلتىپاتىدىن بەھرىمەن بولۇپ فىرئەۋننىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا خاتىرجەم ياشىماقتا. قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ بەندىلىرىمگە يېمەك ۋە خاتىرجەم تۇرمۇش ئاتا قىلمىدىكەن ئۇنى ھالاك قىلمايمەن». مۇسا ئەلەيھىسسالام: «ۋەدەڭ قاچان ئىشقا ئاشقۇسى؟» دەپ سورىۋىدى، پەرۋەردىگار مۇنداق دېدى: «فىرئەۋن بەندىلىرىمگە يېمەك بېرىشنى توختاتقان كۈنى مېنىڭ ۋەدەم ئىشقا ئاشىدۇ. ئۇ ھەر قېتىم ئۆز ئىلتىپاتىنى كېمەيتكەندە ئۇنىڭ سۈرۈكى ئالدىغا سۈرۈلۈپ ماڭىدۇ».

كۈنلەرنىڭ بىرىدە فىرئەۋن ھامانغا شۇنداق دېدى: «مۇسا ئىسرائىل قەۋمىنى ئۆز يېنىغا توپلاۋېتىپتۇ، بۇنىڭدىن بەكمۇ تەشۋىشلىنىۋاتىمەن. بىزگە ئايانكى، ئۇنىڭ بىزنى يېڭىمەن دېيىشى خام خىيال. ئوزۇق ۋە پۇل ـ پوچەكتىن قىسىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن ئامبار ـ خەزىنىلىرىمىز ھەر قاچان تولۇپ تۇرۇشى لازىم. شۇڭا ھەر كۈنلۈك يېمەكمىزنىڭ يېرىمىنى قىسقارتىپ ئامبارغا ئېھتىيات ئۈچۈن توپلاپ قويايلى». شۇنىڭ بىلەن ئۇ

ئىككى مىڭ قوي، ئىككى يۈز كالا ۋە يۈز تۆگىنى قىسقارتىپ، ھەر ئىككى ـ ئۈچ كۈندە مىقدارىنى بىر قېتىم كېمەيتىپ ماڭدى. ئۇزاق ئۆتمەي مۇسا ئەلەيھىسسالام پەرۋەردىگارىنىڭ ۋەدىسىگە ھېچقانچە ئۇزاق قالمىغانلىقىنى چۈشەندى. چۈنكى، زىيادە تېجەشلىك ھالاكەتنىڭ ۋە يامانلىقنىڭ بېشارىتى ئىدى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، فىرئەۋن غەرق بولۇپ ئۆلگەن كۈنى ئۇنىڭ ئاشخانىسىدا ئىككى ساغلىق قوي سويۇلغانىكەن.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ سېخىيلىق ۋە مېھماندوستلۇقى بىلەن ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە مۇيەسسەر بولغانىدى. ئاللاھ ھاتەم تەيگە دوزاخنىڭ كۆيدۈرگۈچى ئازابلىرىدىن خالاس قىلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەرگەنىدى. چۈنكى ئۇ مەرد، سېخىي ۋە مېھماندوست زات ئىدى. دۇنيا بىر كۈنلا مەۋجۇت بولۇدىكەن ئىنسانلار ئۇنىڭ مەرد، سېخىيلىقىنى ياد ئېتىپ تۇرىدۇ. مۇئمىنلەرنىڭ قوغدىغۇچىسى بولغان ئەلى رەزىيەللاھ ئەنھۇ (ئاللاھ ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئۈستۈن قىلغاي) ھەققىدىمۇ مۇنداق بىر ھېكايەت بار: بىر قېتىم ھەزرىتى ئەلى ئىبادەت قىلىۋاتقاندا ئۇزۇكىنى بىر دۇئانىگە بېرىۋەتكەنىكەن. شۇ ئۇزۇكنىڭ شاپائىتى بىلەن بىر قانچە ئاچ ـ زېرىن يوقسۇل قانائەت تاپقانىكەن. ئاللاھ «قۇرئان كەرىم» دە ئۇنىڭ سېخىيلىقىنى مەدھىيىلىگەنىدى، قىيامەت قايىم بولغۇچە كىشىلەر ئۇنىڭ جاسارىتى ۋە مەردانىلىكىنى يادلىغۇسى.

دۇنيادىكى خىسلەتلەرنىڭ كاتتىسى مەردلىك، خەير ـ ئېھسان ۋە مېھماندوستلۇقتۇر. تۇرلۇك سەدىقە ـ ئېھسان ۋە مېھماندوستلۇقنىڭ بېشى نان بېرىشتۇر. شۇڭا غەزنەۋىيلەر شائىرى ئۇنسۇرى مۇنداق يازغانىدى:

مەرد ـ سېخىيلىق پەزىلەتنىڭ كاتتىسى،
مەرد ـ سېخىيلىق پەيغەمبەرنىڭ سۈننىتى.
مەرد ـ سېخىيلىق ئىككى دۇنيا ئەۋزىلى،

مەدر ـ سېخىيلىق ئىككى دۇنيا سېنىڭكى.

باي ۋە مۇراد ـ ئارزۇلىرىغا يەتكەن كىشى مىسالى تاجسىز شاھدۇركى ئۇنىڭ قىلىقلىرى خوجايىنىدەك بولىدۇ. ناۋادا ئۇ كىشىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئالدىدا پېقىر ھالەتتە تۇرۇشىنى، كىشىلەرنىڭ ئۆزىدىن ھېيىقىنىشىنى، ئۆزىنى بېگىم ـ خوجام دەپ ئاتىشىنى ئارزۇ قىلسا، ئۆزىنىڭ ھەر كۈنى بىر شىرە نازۇ نېمەت سەدىقە قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىسۇن. جاھاندىكى جىمى ئابرۇي ساھىبلىرى مېھماندوستلۇق ئارقىلىق يۈز تاپقاندۇر. خەسىسلىك ۋە ئاچ كۆزلۈك ئىككىلا دۇنيادا سوغ نەزەرگە تالىقتۇر.

زامانىمىزغىچە تارىلىپ كەلگەن رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، «خەسىسلەر جەننەتكە كىرگۈزۈلمەيدۇ» ئىسلام دىنى ئەزەلدىن ھېچقانداق بىر خىسلەتنى مېھماندوستلۇقتىن زىيادە كۆرگەن ئەمەس.

ئىزاھات:

① تۈركىستان قاغانلىرى پات ـ پاتلا سەلجۇقىيلار دۆلىتىگە پاراكەندىچىلىك تېرىپ بېرەتتى. بولۇپمۇ سەلجۇقىيلارغا قارام بولغاندىن كېيىن تېخىمۇ شۇنداق بولدى. مەلىك شاھ 1088 ـ يىلى ماۋەرا ئۇننەھرگە بېسىپ كىرىپ سەمەرقەندكە قورشاپ ھۇجۇم قىلغانىدى. مۇشۇ ۋەجىدىن دىنىي داھىيلار ئەھمەد قاغاندىن ئاغرىنىپ مۇداخىلىنى تەلەپ قىلىشقانىدى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، ھۆكۈمدارلار ئەزگۈچىلەر ۋە زۇلۇم قىلغۇچىلار ئەكەن، ئۇنى ئىسمائىلىيە پىرقىسىگە قول بەرگەن، دېگۈچىلەرمۇ بار. ئۇ كېيىن مۇشۇ سەۋەبلىك ئەيىبلىنىپ ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان. ژ. ۋ بارتول: «موڭغۇل ئىستىلاسىغچە بولغان تۈركىستان» 316 ـ 317 ـ بەتلەر.

ئوتتۇز ئالتىنچى باب

مەھرەم ۋە چاكارنىڭ تۆھپىلىرىنى تەقدىرلەشنىڭ بايانى

مەھرەم ئۆز خىزمىتىدە تۆھپە كۆرسەتكەندە ئۇنىڭغا ئىنئام ئارقىلىق رىغبەت بېرىش لازىم. مەھرەم ـ چاكارلارنىڭ بىرەرى سەۋەنلىك سادىر قىلغان بولسا، ئادەتتىكىچە ۋە غەرەزسىز سەۋەنلىك بولسىمۇ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىش زۆرۈر. مۇشۇنداقلا بولسا، قالغان چاكارلار تېخىمۇ تىرىشىپ ئەمگەك قىلىدۇ، شۇملۇق ئىستىكىدە بولۇۋاتقانلار تېخىمۇ قورقىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىشلار ئۆزلۇكىدىنلا يۈرۈشۈپ كېتىدۇ.

هاشىم ئۇرۇقىدىكى بىر يىگىت كەيپچىلىكتە ئاۋام بىلەن تاكاللىشىپ قالغاندا جامائەت ئۇنىڭ ئاتىسىغا شىكايەت قىلىپ بارىدى. ئاتىسى ئوغلىنى ئەدەپلەپ قويماقچى بولغاندا بۇ يىگىت: «ئاتا، مەندىن سەۋەنلىك ئۆتتى، هەقىقەتەنمۇ كالۋا ئىكەنمەن. ئەمما يېشىلگىنىمدە ماڭا جازا بەرمەس ئىدىڭ» دېدى. ئاتىسى كۈلۈپ كېتىپ ئوغلىنى ئەپۇ قىلدى.

پارس ئالىمى ئىبنى قۇردا دېھنىڭ ئېيتىشىچە، پادىشاھ پەرۋىز بىر ۋەزىردىن رەنجىپ نەزەر بەندىكە بۇيرۇدى. جاھانكەزدى شائىر بەرباتتىن ئۆزىگە هېچكىم ئۇنىڭغا يېقىنچىلىق كۆرسەتمىشكە جۇرئەت قىلالمىدى. بەرباد هەر كۈنى بۇ ۋەزىرگە يېمەك ۋە ئوسۇزلۇق يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇردى. پەرۋىز بۇنى ئىشىتىپ: «بىز بىراۋنى نەزەربەندكە ئالساق ئۇنىڭ يېنىغا بېرىشقا قانداق

جۇرئەت قىلدىڭ؟ بىز بىراۋغا غەزەپ قىلغانىكەنمىز ئۇنى نەزەر-بەندكە ئالىمىز، ئۇنىڭغا ھېچ غەمخورلۇق جائىز بولمايدۇ. مۇشۇنىمۇ بىلمەمسەن؟» دەپ كايىدى. بەرباد: «ئەي پادىشاھ، سېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان مەغپىرىتىڭ مېنىڭ قىلغىنىمنى بېسىپ چۈشتى» دېدى. پادىشاھ: «مەن ئۇنى قانداق مەغپىرەت قىلتتىمەن؟» دېۋىدى ئۇ: «سەن ئۇنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچتىڭ. بۇ مېنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەنلىرىمنىڭ ھەرقاندىقىدىن ياخشى ئەمەسمۇ» دەپ جاۋاب بەردى. پادىشاھ: «باركاللا، قارا دانالىقىڭنى! بارغىن، سېنىڭ ئاشۇ سۆزۈڭ ئۈچۈن ئۇنى ئەپۇ قىلدىم» دېدى.

ساسانىيلار پادىشاھلىرىنىڭ ئادىتى شۇنداق ئىدىكى، بىراۋ پادىشاھنىڭ ئالدىدا سۆز ياكى ئىپادە ئارقىلىق پادىشاھنى خۇرسەن قىلسىپ پادىشاھنى «باركاللا» دېگۈزۈۋەتسىلا ئاقچا دېۋاندىن مىڭ دەرھەم ئىنئام ئالاتتى. بۇ ساسانىيلار خاندانلىقى ئۈچۈن يوسۇن ئىدى. پەرۋىز خۇسراۋ دۇرۇسلۇق، مېھرىبانلىق ۋە كەڭ قورساقلىقتا بارلىق پادىشاھلارنى بېسىپ چۈشەتتى، نۇشىرىۋان ئادىلنى تېخىمۇ بېسىپ چۈشەتتى.

ئېيتىلىشىچە، بىر كۈنى نۇشىرىۋان ئادىل ئاتلىق مەھرەمىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا شىكارغا چىققانىدى. يول ئۈستىدە بىر سەھرادىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ يۇز ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان بىر بوۋاينىڭ ياڭاق كۆچىتى تىكىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ دالڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. بىر تۈپ ياڭاق كۆچىتىنىڭ تىكىلىشتىن مېۋە بەرگۈچە ئون - يىگىرمە يىل ئۆتىدىغانلىقى پادىشاھقا سىر ئەمەس ئىدى. ئۇ: «ئەي بوۋاي، ياڭاق تىكىۋاتامسەن؟» دەپ سورىۋىدى بوۋاي: «شۇنداق، پادىشاھىم» دېدى. پادىشاھ: «بۇ كۆچەتلەرنى تىككىنىڭ بىلەن ياڭىقىنى يېيىش ساڭا نېسىپ بولارمۇ؟» دەپ سورىۋىدى بوۋاي: «بوۋلىرىمىز تىككەن كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى بىز يەۋاتىمىز، بىز تىككەننىڭ مېۋىسىنى بالىلىرىمىز

يەيدۇ» دېدى. نوشرىۋان مەمنۇن بولغىنىدىن «باركاللا» دېدى. ئاقچا دىۋان ۋەزىرى دەرھاللا مىڭ دەرھەمنى بوۋايغا تەڭلىدى. بوۋاي: «ئەي خوجام، بۇ كۆچەتلەرنىڭ مېۋىسىنى ئەڭ بۇرۇن مەن يەيدىغان بولدۇم» دېدى. پادىشاھ: «قانداق قىلىپ؟» دەپ سورىدى. بوۋاي: ناۋادا بۇ كۆچەتلەرنى تىكمىگەن بولسام، پادىشاھ ئالىيلىرى بۇ سەھرادىن ئۆتمىگەن بولسىلا، مەندىن بۇ سوئاللارنى سورىمىغان بولسىلا، مەنمۇ سوئاللارغا جاۋاب بېرمىگەن بولسام بۇ مىڭ دەرھەم نەدىن كېلەتتى؟» دېۋىدى نوشرىۋان ئارقا - ئارقىدىن: «باركاللا، باركاللا» دەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئاقچا دىۋان ۋەزىرى بوۋايغا يەنە ئىككى مىڭ دەرھەم تەڭلىدى. چۈنكى، نوشرىۋان ئىككى قېتىم «باركاللا» دېگەنىدى.

بىر كۈنى خەلىفە مەئمۇن ئوردىدا بىر سەۋەبلىكىنى بىر ياقلىق قىلىۋاتاتتى، تۇيۇقسىز شۇ ئىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر مەلۇمات كېلىپ قالدى. خەلىفە بۇ مەلۇماتنى ۋەزىرى فازىل ئىبنى شارغا ماڭدۇرۇپ: «تېزدىن مۇشۇ كىشىنىڭ تەلەپپۇزىنى ئىجاۋەت قىلغايسىز، زامان چەرخىنىڭ پىرقىرىشى تولىمۇ تېز بولماقتا، ئۇ ھېچ يەردە توختىمايدۇ. جاھاننىڭ رەپتارى شۇنچىلىك تېز بولماقتىكى ھېچكىمگىمۇ باقىۋەندىلىك نېسىپ بولمايۋاتىدۇ. بۇگۈن بىر ياخشى تىلەكنى ئىشقا ئاشۇرالايمىز، ئەتە ئىشقا ئاشۇرماقچى بولساقمۇ سەلتەنەتتىن ئايرىلىپ قېلىلماسلىقىمىز مۇمكىن» دېگەننى ئاغزاكى يەتكۈزدى.

ئوتتۇز يەتتىنچى باب

تېرىقچىلارنىڭ ئەھۋالى ۋە ئۇلارغا سېلىق چېچىشتا ئېھتىيات قىلماقنىڭ بايانى

ناۋادا مەلۇم بىر جايدىن مەلۇمات كېلىپ دېھقانلارنىڭ خانۇ-ۋەيران بولۇشقانلىقى، ياقا - يۇرتلارغا قېچىۋاتقانلىقى يەتكۈزۈل-سە، مەلۇمات ئېلىپ كەلگۈچى شاتۇرنىڭ ئۆز يېنىنى تومپايتقاد-لىقى شۇبھە ھاسىل قىلسا يوشۇرۇن ئايغاقچىدىن بىرنى ھېچكىم-گە تۇيدۇرماي بىر باھانىلەر بىلەن ئاشۇ جايغا ئەۋەتىش، ئاشۇ جاينى بىر - ئىككى ئاي ئايغاق قىلىش، قەلئە - سەھرالارنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىش، دېھقانلارنىڭ باي ياكى نامرات ئىكەنلىكىنى چارلاش زۆرۈر. بۇ ئايغاقچى رەئىيەتنىڭ پادىشاھقا، بەگ - تۆرىلەرگە، باجگىرلارغا بولغان باھاسىز ۋە دەللالەنگەن تەپسىلا-تىنى ئېلىپ كېلىدۇ. چۈنكى مەمۇرلار (سوئال - سوراققا تار-تىلغان) باھانە تېپىپ ئۆزىگە ئەيىب قويغۇچىنى خەۋپلىك دۇشمەن قىلىپ كۆرسىتىدۇ. بۇنداق كىشىلەرنىڭ داد - مۇڭىنى ئاڭلا-ماسلىق لازىم. بولمىسا ئۇلار باشباشتاقلىق قىلىشىدۇ. ئىشەنچ-لىك ئاخبار بىلەن تەمىن ئەتكۈچى بولسا ئۆزىنىڭ نەپسانىيەتچى سانىلىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ پادىشاھ ياكى پاسىبانغا ئاخ-بار - مەلۇماتلارنى قايتا سۈنماسلىقى مۇمكىن. بۇ زامانىمىزغا قەدەر تۇتۇن سانىنىڭ ئازلاپ كېتىشىنىڭ سەۋەبى. دېھقانلار كۇنسايىن نامراتلىشىپ بارغانسېرى كۆپ مىقدارىدا ياقا يۇرتلارغا قېچىشقا مەجبۇر بولماقتا، باجگىرلار بولسا، نائىنساپلىق بىلەن باج يىغماقتا.

ئوتتۇز سەككىزىنچى باب

چالا ئىش قىلىشنىڭ پادىشاھقا مۇناسىپ كەلمەيدىغانلىقنىڭ بايانى

ھەر بىر ئىنسان ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلغاندا ئالدىراقسانلىق قىلمىسۇن. بىرەر ھادىسە ياكى شۇبھىلىك ۋەقەلەرنى ئاڭلىغاندا سالماق بولۇش، ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتىش لازىم. چۈنكى ئالدىراقسانلىق ـ ئاجىزلىقنىڭ بەلگىسى. دەتالاشتا قالغان ئىككى كىشى پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەلگەندە پادىشاھ ئۆزىنىڭ بىرەرىگە مايىللىقىنى ئاشكارىلىمىسۇن. بولمىسا گېپى يوللۇق بولغىنى ئەندىشىدە قېلىپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي قالىدۇ. ئەيىبكار بولغىنى تېخىمۇ ئۆكتەملىشىپ يالغانىنى سۆزلەۋېرىدۇ. ئاللاھ تائالا: «ئى مۆئمىنلەر! ئەگەر سىلەرگە بىر پاسىق ئادەم بىرەر خەۋەر ئېلىپ كەلسە (ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى) بىلمەستىن بىرەر قەۋمنى رەنجىتىپ قويۇپ قىلمىشىڭلارغا پۇشايمان قىلىپ قالماسلىقىڭلار ئۈچۈن (ئۇ خەۋەرنى) ئېنىقلاپ كۆرۈڭلار» («قۇرئان كەرىم» 49 ـ سۈرە، 6 ـ ئايەت) دەپ كۆرسىتىدۇ. ئىنسان ئالدىراڭغۇ بولماسلىقى لازىم. ئالدىراڭغۇلۇق ۋە چالا ئىش پۇشايمانغا ئېلىپ بارىدۇ، پۇشايمانغا بولسا ھېچ زاماندا داۋا يوق.

ھېراتتا ئابدۇراخمان ئىسىملىك بىر ئۆلىما زات بار بولۇپ، ئۆزىگە چۈشلۇق ئابرۇي ساھىبى ئىدى. ئۇنى بىكرەك «مەلىكۇل جەھان» غا تەۋسىيە قىلغانىدى. شۇ زاماندا «سۇلتانۇل شەھىد»

(ئاللاھ ئۇنى مەغپىرەت قىلغاي) ھىراتقا بېرىپ شۇ جايدا بىر مەزگىل تۇرۇپ قالدى. ئابدۇراخمان خالمۇ شۇ زاتنى ئۆلىمانىڭ تۇرالغۇسىدا قونۇپ قالغانىدى. بىر كۈنى شاراب ئىچىشۈۋاتىپ ئابدۇراخمان سۇلتانىنىڭ ئالدىدا: «بۇ بوۋاينىڭ كېچىسىلا بارىدىغان بىر ھۇجرىسى بار ئىكەن. ئاڭلىسام ئۇ كېچىچە ئىبادەت قىلىپ چىقارمىش، بۇگۈن ئاشۇ ئۆينى ئېچىپ قارىسام بىر كۆپ مەي ۋە بىر مىس بۇتنى كۆردۈم. شۇبھىسىزكى ئۇ كېچىچە مەي ئىچىپ، مۇشۇ بۇتنىڭ ئالدىدا يۇكۈنۈپ ئولتۇرىدىكەن» دېدى ۋە مەي كومزىكى بىلەن مىس بۇتنى ئېلىپ كەلدى. ئابدۇراخمان ئەسلىدە «مۇشۇ ئىشنى ئېيتسام سۇلتان ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ» دەپ ئويلىغانىدى. سۇلتان ياساۋۇلدىن بىرنى بوۋاينى چاقىرىشقا ئەۋەتتى، يەنە بۇ ئۆلىما بوۋاينى چاقىرىپ كېلىشكە ئەمىر قىلىپ ماڭا بىر ياساۋۇلنى ئەۋەتتى. سۇلتانىنىڭ نېمە ۋەجىدىن ئۇنى چاقىرتقانلىقىنى ئاڭقىرالمايلا قالدىم، ئەمما بىر ئاش پىشىم ئۆتە ـ ئۆتمەيلا يەنە بىر ئەلچى كېلىپ: «چاقىرتمىساڭلارمۇ بولىدۇ» دېگەن بۇيرۇقنى يەتكۈزدى.

ئەتىسى سۇلتاندىن: «تۇنۈگۈن ھېلىقى ئۆلىمانى چاقىرتىشىنى ئېيتىپلا، ئارقىدىنلا چاقىرتمايدىغان بولۇپ قاپتىلا. بۇنىڭ ۋەجى نېمىكىن؟» دەپ سورىدىم. سۇلتان: «ھېلىقى ئابدۇراخمان خال تولىمۇ نائەھلى كىشى ئىكەن» دېدى، ئارقىدىن بولغان ئىشنىڭ تەپسىلاتىنى بايان قىلدى. ئۇ ئالدىنقى كۈنى ئابدۇراخمان خالنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «ئېيتقانلىرىڭنىڭ قانداق ۋەقە بولۇشىدىن ۋە مەي كومزىكى بىلەن مىس بۇتنى ئېلىپ كېلىپ كۆرسەتكەنلىكىڭدىن قەتئىينەزەر ئىشنىڭ تېگىتەكتىنى ئېنىقلىماي تۇرۇپ ھۆكۈم چىقارمايمەن. شۇڭا قولۇڭنى ماڭا سۇنۇپ تۇرۇپ ئېيتقانلىرىڭنىڭ بەرھەق راست ئىكەنلىكىگە جېنىڭ بىلەن قەسەم قىل» دېگەنىكەن، ئابدۇراخمان يالغان ئېيتقانلىقىنى تەن ئاپتۇ. سۇلتان: «ئەي مۇرتەد، نېمە ۋەجىدىن

بۇ زاتى ئۆلىماغا بوھتان چاپلاپ ئۇنىڭ جېنىغا قەست قىلىسەن؟» دەپ سورىسا ئۇ: «ئۇنىڭ كاتتا تۇرالغۇسىنى كۆزلەۋاتقانىدىم. ئۇنى كاللىسىدىن جۇدا قىلسا تۇرالغۇسىنى ماڭا ئىنئام قىلىپ بېرەمدىكىن دەپ ئويلاپتىمەن» دەپتۇ.

پەيغەمبىرىمىز مۇنداق دېگەنىدى: «ئالدىراقسانلىق شەيتاندىن، ئېھتىياتكارلىق ئاللاھتىن». قىلمىغان ئىشنى قىلىۋالغىلى بولىدۇ، ئەمما قىلىپ بولغان ئىشنى ئارقىغا قايتۇرغىلى بولمايدۇ. بۇزۇرجۇمھۇر مۇنداق دەيدۇ: «ئالدىراقسانلىق ۋە چالىلىق يەڭگىلتەكلەرنىڭ ئىشى. بۇنداق كىشى ئالدىراقسان، قوپال، قىزىققان كېلىدۇ. بۇنداق كىشىلەر ئۆمۇر بويى ھەسرەت-پۇشايماندا ئۆتىدۇ».

مەن ئىشنى ناھايىتى ئېھتىلىق باشلايدىغان، ئەمما ئاخىردا ئالدىراقسانلىق ۋە چالىلىق تۇپەيلىدىن شۇ ئىشنى بۇزۇپ قويىدىغان كىشىلەرنى كۆرگەنمەن. ئالدىراقسان كىشى ھەر دائىم ئۆزىنى كاچاتلاپ پۇشايمان قىلىپ ئەپۇ - مەغپىرەت تىلەپ ئۆتىدۇ، ھەر قاچان ئاھانەتتە قېلىپ ئۆز سەۋەنلىكىنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ.

ھەرزىتى ئەلى (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) مۇنداق دېگەنىدى: «ئىشنىڭ كاتتىسى سالماقلىق، ئاندىن قالسا مېھرىبانلىق ۋە غەمخورلۇق».

ئىزاھلار:

① بىكرەك — بۇ كىشى ئالىپ ئارسلاننىڭ مەھرىمى ئىدى. شۇبھىسىزكى ئۇ مەلىك شاھقىمۇ خىزمەتتە بولغانىدى.

ئوتتۇز توققۇزىنچى باب

ياساۋۇل بېشى ۋە جازا قوراللىرىنىڭ بايانى

ياساۋۇل بېشى مەنسىپى ھەر قاچان مۇھىم خىزمەت دەرىجە-سىنىڭ بىرىدۇر. ئەمەلىيەتتە شاھ ئوردىدا (ئەمىر سارىيىدىكى باش غوجىداردىن باشقا) ياساۋۇللار بېشىدىنمۇ يۇقىرىراق ۋە ھەيۋەتلىكرەك ئىنسان يوق. بۇنداق بولۇشىنىڭ ۋەجى شۇكى، ياساۋۇللار بېشى ھوقۇق تۇتقان كاتتىلارنىڭ نوخۇلىسىنى ئېلىپ قويالايدۇ. ھەممىلا ئادەم پادىشاھنىڭ غەزىپىدىن ۋە جازاسىدىن قورقىدۇ. پادىشاھ ھەر قاچان بىراۋغا غەزەپ قىلغاندا ياساۋۇللار بېشىغا مۇشۇ كىشىنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشنى، بۇ كىشىنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى چاناپ تاشلاشنى ياكى دارغا ئېسىش-نى، تاپىنىغا دەررە ئۇرۇشنى، زىندانغا تاشلاشنى ياكى ئازگالغا تاشلاشنى ئەمىر قىلىدۇ. تەن جازاسىنىڭ دەھشىتىدىن خالىي بولۇش ئۈچۈن كىشىلەر قىلچە دىلىغۇل بولماستىن مال ـ مۈل-كىنىڭ كۆزىگە قاراپ ئولتۇرماي پۇل خەجلەيدۇ. ياساۋۇللار بېشىغا ھەر قاچان ناغرا ـ دۇمباق، تۇغ ـ ئەلەم ۋە نەغمە كۈي ھەمراھ بولىدۇ. بەندىلەرگە سىر ئەمەسكى، كىشىلەر ياساۋۇللار بېشىدىن پادىشاھدىنمۇ بەكرەك قورقىدۇ. ھالبۇكى، زامانىمىزغا كەلگەندە بۇ مەنسەپ تاشلىنىپ قېلىپ ئۇنىڭ شان ـ شەۋكىتى چاڭغا كۆمۈلۈپ ياتماقتا. شاھ ئوردىسىدا ئاز دېگەندىمۇ ئەللىك

ياساۋۇل بولۇشى، بۇلاردىن يىگىرمىسى ئالتۇن نەقىشلىك تەمە-تەك[1] تۇتۇشى، يىگىرمىسى كومۇش نەقىشلىك تەمتەك تۇتۇشى، ئونى يوغان كالتەك تۇتۇشى لازىم. ياساۋۇللار بېشىنىڭ كىيىم-لىباسلىرى كۆركەم، ھەيۋەتلىك بولۇشى، سۆلىتىنى كۆرگەن كىشىنى تاڭ قالدۇرۇشى لازىم. ياساۋۇللار بېشى مۇشۇنى قىلا-لىسا جايىدا بولغىنى، قىلالمىسا ئورنىغا باشقا بىرىنى قويماق لازىم.

خەلىفە مەئمۇن[2]ۋە ئىككى ياساۋۇل بېشى ھەققىدە بايان

كۇنلەرنىڭ بىرىدە خەلىفە مەئمۇن ئۆز يارەنلىرىگە شۇنداق دېدى: «ئەمرىمدىكى ئىككى ياساۋۇل بېشى ئەتىگەندىن - كەچكە-چە كاللا كېسىش، پۇت - قول چاناش، كالتەكلەش، باشقىلارنى زىندانغا تاشلاش دېگەنلەر بىلەن ئالدىراش. ئۇلارنىڭ بىرىنى ھەممىلا ئادەم ماختايدۇ ۋە ئىززەتلەيدۇ، ھەممىلا كىشى ئۆز رازىمەنلىكىنى يوشۇرمايدۇ؛ يەنە بىرىنى بولسا، ھەممىلا كىشى يامان كۆرىدۇ، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغانلىكى ئادەم ئۇنىڭغا لەنەت ئوقۇيدۇ. بۇنىڭ ۋەجى زادى نېمىدىكىن؟ بىرەر زاتنىڭ بۇ تۇ-گۇچىنى يېشىپ كۆرسىتىشىگە موھتاجمەن. نېمىشقا ئوخشاش ۋەزىپىدىكى ئادەمنىڭ ئەل - يۇرت ئالدىدىكى باھاسى ئوخشاشمايـ-دۇ؟» خەلىفىنىڭ بۇرادەرلىرىدىن بىرى: «ئالىيلىرى ماڭا ئۇچ كۈن ۋاقىت بەرسىدى جاۋابىنى ئېلىپ كەلگەن بولاتتىم» دېدى. خەلىفە ئىجازەت قىلدى.

خەلىفىنىڭ بۇرادىرى ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك مەرەملىرىدىن بىرىگە: «ماڭا تاپشۇرىدىغان بىر خىز-

---

①ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى بىلدۈرىدىغان بەلگە.
②ئابباسىيلارنىڭ خەلىفىسى. مىلادىيە 813—833 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان.

مەت بار. يادىڭدا بولسۇنكى، باغدادتا ياساۋۇللار بېشىدىن ئىككىسى بار: بىرى ياشانغان كىشى، يەنە بىرى قىران كىشى. ئەتە تاڭ سۈزۈلۈشتىن ئىلگىرى ئورنۇڭدىن تۇرۇپ ياشانغان ياساۋۇل بېشىنىڭ ساربېيغا بارغىن. سەن ئۇنىڭ تۇرالغۇسىدىن چىقىپ ساربېيغا بارغاندا نېمە قىلىدىغانلىقى، نېمە دەيدىغانلىقى، كىشىلەر ھال ئېيتىپ كەلگەندە، مەھبۇسلار كەلگەندە نېمە ۋەقەلەرنىڭ بولىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ قانداق بۇيرۇق چۈشۈرىدىغانلىقىنى كۆزەتكىن. كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىڭنى زېھنىڭگە چوڭقۇر ئورنىتىپ ماڭا مەلۇم قىل. ئۆگۈنلۈككە قىران ياساۋۇل بېشىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىمۇ شۇنداق كۆزەت ۋە ماڭا مەلۇم قىل» دېدى. ھېلىقى مەھرەم قۇللۇق بىلدۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

ئەتىسى ھېلىقى مەھرەم سەھەر تۇرۇپ ياشانغان ياساۋۇل بېشىنىڭ ھويلىسىغا بېرىپ ئولتۇردى. بىر كەمدە مەھرەملەردىن بىرى چىقىپ ئۇزۇن ئورۇندۇققا شامدىن بىرنى قويدى، ئاندىن جەينامازدىن بىرنى سېلىپ «قۇرئان كەرىم» ۋە باشقا كىتابلارنى جەينامازنىڭ ئۈستىگە دەستىلەپ تىزىپ قويدى. ھېلىقى بوۋاي چىقىپ بىر نەچچە رەكەت نامار ئوقۇدى. ئارقىدىنلا كىشىلەر كىرىپ كېلىشتى، ئىمامىمۇ كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ قەددىنى رۇسلاپ نامازغا ئىمامەتچىلىك قىلدى. ھېلىقى بوۋاي «قۇرئان كەرىم» پارىلىرىدىن بىرنى قولىغا ئېلىپ ئايەتلەردىن ئوقۇپ قىرائەت قىلدى. نامازنى تۈگەتكەندىن كېيىن «سۇبھانەللاھ»، «ئەلھەمدۇلىللاھ» دەپ تەسبىھ ئېيتىشقا باشلىدى. كىشىلەر بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى دېگۈدەك كىرىپ تۇرۇشتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئېسىنلىك سوراشتى. تاكى كۈن چىققۇچە كىشىلەر چىقىپ - كىرىپ تۇرۇشتى. بىر كەمدە، ئۇ: «مەھبۇس بارمىكەن؟» دەپ سورىۋىدى ئۇلار «شۇنداق تەقسىر» دەپ جاۋاب بېرىشتى ۋە بىر ياش مەھبۇسنى ئېلىپ كىرىشتى. بۇ مەھبۇس بىر كىشىنىڭ جېنىغا زامىن بولغانىكەن. ئۇ كىشى:

«بۇنىڭ جايىتىنى ئىنكار قىلغۇدەك دەلىل بارمىكەن؟» دەپ سورىغاندا ئەتراپتىكىلەر: «يوق، ئۇنىڭ ئۆزى قىلمىشىغا ئىقرار» دەيىشتى. ئۇ كىشى: «ئۇنى ئېلىپ كىرىڭلار، مەن بىر كۆرەي!» دەدى. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى مەھبۇس يىگىتنى ئېلىپ كىرىشتى.

ياشانغان ياساۋۇل بەشى نەزىرىنى يىگىتنىڭ جىسمىغا ئاغدۇرۇپ: «مۇشۇ شۇمۇ؟» دەپ سورىغاندا ئۇلار: «شۇنداق» دەيىشتى. ئۇ: «بۇ ئىنسانداا قەبىھلىكنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئۇزايىدىن مېھرىبانلىقى ۋە ئىسلامنىڭ نۇرلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بىر جۈپ قولى بۇنچە ئېغىر جىنايەتنى سادىر قىلماس. پەمىچە بىراۋ يالغان - ياۋىداق سۆزلەر بىلەن تۆھمەت قىلغاندەك قىلىدۇ. بۇ يىگىت ھەرگىزمۇ ئۇنداق ناشايىن ئىشنى قىلمايدۇ. قاراڭلار، ئۇنىڭ چىرايى گۇناھسىزلىقنىڭ دەلىلى ئەمەسمۇ؟» دەدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ھېلىقى يىگىتمۇ ئاڭلىدى. شۇ چاغدا توپتىن بىرەيلەن: «ياساۋۇل بەشى، قىلمىشىغا ئۇنىڭ ئۆزى ئىقرار قىلغان» دەدى. ياساۋۇللار بەشى ئۇ ئادەمگە ئاچچىق تىكىلىپ: «زۇۋانىڭنى يېغ! كىم سېنى گەپ قىل دەدى؟ ئاللاھنىڭ غەزىپىدىن قورقمامسەن؟ بىر مۇسۇلماننىڭ جېنى بىلەن ئوينىشىۋاتقىنىڭ نېمىسى؟ بۇ يىگىت تولىمۇ دانا كۆرۈنىدۇ. ئۇ ھەرگىزمۇ ئۆز ئىستىقبالىنى ۋەيران قىلىدىغان قىلىقلارنى قىلمايدۇ» دەدى. ئۇنىڭ مۇددىئاسى يىگىتنى سۆزلەتتىپ ئىقرارىنى ئىنكار قىلدۇرۇش ئىدى. شۇڭا ئۇ يىگىتكە بۇرۇلۇپ: «دەيدىغان گەپلىرىڭ يوقمۇ؟» دەپ سورىدى. يىگىت: «بۇ ئىشنى راستىنلا مەن قىلغان، بۇنى ئاللاھ پېشانەمگە پۈتكەنىكەن، پانىي ئالەم بىلەن باقىي ئالەم تۇتاشتۇر. مېنىڭ ئۇ ئالەمگە بېرىپ ئاللاھنىڭ جازاسىغا بەرداشلىق بەرگۈچىلىكىم يوق. شۇڭا ئاللاھنىڭ ماڭا بۇيرۇغان ھۆكۈمىنى مۇشۇ يەردىلا ئىجرا قىلغىن» دەدى. ياساۋۇللار بەشى ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدى.

غانغا سېلىپ: «ئۇنىڭ گەپلىرىنى پەقەتلا چۈشەنمىدىمغۇ؟ ئىقرا-رىنى بوينىغا ئېلىۋاتامدۇ نېمە؟» دەپ سورىۋىدى ئەتراپتا تۇرغاد-لار: «شۇنداق، ئۇ ئىقرار قىلدى» دېيىشتى. ئۇ: «ئەي يە-گىت، سېنىڭ چىرايىڭدىن ھېچ بىر ياۋۇزلۇقنىڭ ئىزناسىنى كۆرمىدىم، بەلكىم سېنىڭ خوجاڭ سېنى بوينۇڭغا ئېلىشقا قىس-تىغاندۇ، ئېھتىمال ئۇ سېنى خاراب قىلار. چاغلاپ بىر ئىش قىلغىن» دېدى. يىگىت: «ئەي ياساۋۇل بېشى، مېنى ھېچكىم مەجبۇرلىغىنى يوق، مەن بىر گۇناھكار. ئاللاھنىڭ ماڭا بولغان ھۆكۈمىنى ئىجرا قىلغايسەن» دېدى.

ياساۋۇللار بېشى يىگىتنىڭ ئۆز ئىقرارىدىن يانمايدىغانلە-قىنى، شۇنداقلا بۇ يىگىتنىڭ ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەنلىكە-نى، ئۆز تەكلىپىنىڭمۇ قىلچە ئۇنۇمى بولمايدىغانلىقىنى چۈشە-نىپ يىگىتتىن: «ئىشلار راستىنلا سەن ئېيتقاندەكمۇ» دەپ سورىۋىدى، يىگىت: «شۇنداق» دېدى. ئۇ: «ئۇنداقتا ئاللاھنىڭ ھۆكۈمىنى ئىجرا قىلامدۇق؟» دەپ سورىۋىدى يىگىت: «شۇن-داق» دېدى. ئۇ ئەتراپتىكىلەرگە بۇرۇلۇپ: «سىلەر ئىلگىرى ئاللاھتىن مۇشۇنداق ھېيىقىدىغان، قورقىدىغان دانا يىگىتنى كۆرگەنمۇ؟ ئەمما مەن كۆرمىگەن. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن تۆكۈلۈپ تۇرغان تەقۋادارلىق نۇرى ۋە ئىسلام نۇرى بەجايىكى پارلاپ تۇر-غان قۇياشنىڭ نۇرىدۇر. ئاللاھتىن ھېيىققاچقا ۋە قورقماچقا ئۇ بوينىغا ئالدى، شۇنداقلا مۇقەررەر ئۆلىدىغانلىقىنى چۈشەندى. ئۇ بىر ۋەلىي ۋە شېھىت سۈپىتىدە ئاللاھتىن روبىرو بولۇشنى لايىق تاپتى. ئۇ مالائىكىلەر ۋە بېھىشكە بىر قەدەملا يىراق تۇرماق-تا. مەغپىرەت قىلىنغۇچى ۋە جەننەتكە كىرىش بەختىگە مۇيەس-سەر بولغۇچى زات مۇشۇدۇر» دېدى. ئاندىن يىگىتكە: «بار-غىن بالام، غۇسلى قىلىپ ئىككى رەكەت قەتىلە نامىزى ئوقۇۋال-غىن ۋە ئاللاھتىن نام - ئەمىلىڭنى ئوڭ تەرەپتىن بېرىشنى تىلىگىن، توۋا قىلىپ مەغپىرەت قىلىشنى ئۆتۈنگىن. مەن ئاللا-

هنىڭ هۆكمىنى ئىجرا قىلاي، دېدى. يىگىت غۇسلى قىلىپ قايتىپ كەلدى ۋە جەيناماز سورىدى. ئاندىن ئىككى رەكەت نامازئوقۇپ توۋا قىلغاندىن كېيىن ئاللاھتىن مەغپىرەت تەلەپ قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ياساۋۇل بېشىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ياساۋۇللار بېشى: «قارىغاندا مانا ئەمدى بۇ يىگىت پەرۋەردىگارىمىزنىڭ بەندىلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالىدىغان بولدى. خۇددى شېھىت بولغان ھەمزە ئىبنى ئابدولمۇتتەلىب، ھەسەن ئىبنى ئەلى ۋە ھۈسەين ئىبنى ئەلىلەرگە ئوخشاش جەننەتكە كىرىدىغان بولدى» دېدى. ئۇ ئۆلۈم جازاسىنى ئىجرا قىلىش بۇيرۇقىنى شۇنداق سىلىق چۈشۈردىكى يىگىتنىڭ يۈرەك تارىلىرى لەرزىگە كەلدى. يىگىت ئۇلارنىڭ ئۆزىنى چاپسانراق ئۆلتۈرۈشىنى تەقەززالىق ئىچىدە ئۈمىد قىلاتتى. شۇ چاغدا ياساۋۇللار بېشى خادىملارغا ئۇنىڭ كىيىملىرىنى ئەدەپ بىلەن سالدۇرۇشنى بۇيرۇق قىلدى ۋە يىگىتنىڭ كۆزىنى ئەتتى. شۇ چاغدىمۇ ياساۋۇللار بېشى خۇددى ھازىرقىدەك ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلىشىۋەردى. كاللا كېسەر يالتىراپ تۇرغان ئېغىر ۋە يوغان ئايپالتىسىنى كۆتۈرۈپ پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئۇن ـ تىنسىز يىگىتنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى ۋە يىگىتكە ھېچ نەرسىنى سەزدۈرمىدى. ياساۋۇللار بېشى يىگىتكە گەپ قىلىۋېتىپ يېنىككىنە كۆز ئىشارىسى قىلغاندىن كېيىن كاللا كېسەر ئەپچىللىك بىلەن پالتىسىنى كۆتۈرۈپ بىر چېپىشتىلا يىگىتنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ياساۋۇللار بېشى جىنايىتى دەلىللەنگەن بىر قانچەيلەننى زىندانغا ئەۋەتتى. ئۇ كۈرسىدىن تۇرۇپ ئۆيگە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن كۆپچىلىكمۇ تارقىلىپ كېتىشتى. ھېلىقى مەھرەم ئۆز خوجىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ئەينەن يەتكۈزدى.

ئەتىسى ئۇ يەنە سەھەر تۇرۇپ يولۋاس يېشىدىكى ① ياساۋۇللار بېشىنىڭ سارىيىغا باردى ۋە كۈتۈپ ئولتۇردى. بىر

كەمدە ساقچىلار ۋە باشقىلار تۇشمۇ تۇشتىن يىغىلىشىپ ھويلا تىقما ـ تىقما بولۇپ كەتتى. كۇن كۆتۈرۈلگەندە ھېلىقى ياساۋۇل-لار بېشى ئۆيدىن چىقىپ تۆرگە چىقىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قوشۇ-مىلىرى تۇرۇلگەن، كېچىدىكى ئەيش ـ ئىشرەتتىن قاپاقلىرى جامدەك ئىشىشغانىدى. ساقچىلار ئۇنىڭ ئالدىدا چاپراس تۇرۇ-شاتتى. بىراۋ ئۇنىڭغا قاراپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېسە ئۇنىڭ ئاغزىدىن «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېگەن سۆزنىڭ پۇچۇقىمۇ چىق-مايتتى. چىقسىمۇ سالام بەرگۈچىگە خاپىلىقى بارەدەك ئاھاڭدا چىقاتتى. بىر كەمدە ئۇ ئېلىپ كېلىنگەن مەھبۇسلارنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى سۇرۇشتە قىلىۋىدى ئۇلار: «تۇنۇگۇن كېچە بىر يە-گىت كەيپچىلىكتىن خۇددىنى يوقاتقانكەن، باغلاپ قويدۇق» دە-يىشتى. ئۇ «ئېلىپ كىرىڭلار» دېگەندىن كېيىن ئۇلار ھېلىقى يىگىتنى ياساۋۇللار بېشىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ يىگىتكە چەكچىيىپ تۇرۇپ: «مۇشۇ ئادەم شۇمۇ» دېۋىدى ئۇلار: «شۇن-داق» دېيىشتى. ئۇ «ئۇزۇندىن بۇيان سېنىڭ ئىز ـ دېرىكىڭنى قىلىپ يۈرگەنىدىم. بۇ بىر يالقاۋ، پىتىنخور نەرسە، ئۆزى سوقۇشقاق، خۇدادىن قورقمايدۇ، ھە دېسە ئىش تېرىپلا يۈرىدۇ. پۈتۈن باغدادنى ئاختۇرسا بۇنىڭدەك ئىنساندىن ئىككىنچىسى تې-پىلماس. ئۇنىڭغا قامچا زايا كېتىدۇ، چاناش كېرەك. ئۇنىڭ قولىدىن ئۆيىدىكىلەرگە بالا تېپىپ بېرىشتىن باشقا ئىش كەلمەي-دۇ. ھەر كۇنى ئون نەچچە ئادەم ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئەرز ـ شىكايەت قىلىپ كېلىدۇ. ماڭا ئۇنى ئىزدەۋاتقىلى خېلى بولغان» دېدى. ئۇ بۇ گەپلەرنى دەپ بولغۇچە يىگىت بېشىنىڭ كېسىلىشى-گە تەييار بولۇپ ئۇلگۈردى. ئۇنىڭ ئۇچۇن ياساۋۇل بېشىنىڭ تىل ـ ئاھانىتىدىن ئۆلۈم ئەۋزەل ئىدى. شۇ چاغدا ياساۋۇللار بېشى: «ئۇنى يەرگە يانتۇزۇپ بېشى ۋە پۇتىغا دەسسەڭلار ۋە 40 قامچا ئۇرۇڭلار. شۇنداق ئۇرۇڭلاركى، ئۇ لاي چىشلىسۇن» دېدى. ئۇلار ئۇنى قامچىلاپ بولۇپ زىندانغا ئاپىرىۋەتمەكچى بو-

لۇپ تۇرغاندا ئەل ـ جامائەت ئارىسىدىكى ئابرۇيلۇق كىشىلەردىن 50 نەچچىسى بۇ يىگىتنىڭ سەممىي، پاك ـ مەرد، مېھماندوست، ئەخلاقلىق، تەقۋادار ئىكەنلىكىنى دەللىلەپ، قويۇۋېتىشنى ۋە ئەپۇ سوراشنى تەلەپ قىلىشتى. ياساۋۇللار بېشى بۇ مۇتىۋەر مويسېپىتلارنى پەرۋايىغىمۇ ئالماي ھېلىقى يىگىتنى زىندانغا ماڭدۇردى. ئاقساقاللار كۆڭلى ئازار يەپ قايتىشتى ۋە ھەممىسى ياساۋۇللار بېشىنى قارغاشتى. ياساۋۇللار بېشى تەكەبىبۇرلارچە تۇرۇپ ئۆزىگە كىرىپ كەتتى. ھېلىقى مەھرەم قايتىپ كېلىپ كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ئۆز خوجىسىغا ئەينەن بايان قىلدى.

ئۇچىنچى كۈنى پادىشاھنىڭ بۇرادىرى مەئمۇننىڭ ئوردىسىغا زىيافەتكە بېرىپ ئىككى ياساۋۇل بېشى ھەققىدىكى ئاڭلىغانلىرىنى خەلىفە مەئمۇنغا بايان قىلدى. خەلىفە چۆچۈپ كېتىپ: «مويسىپىت ياساۋۇل بېشىنى ئاللاھ مەغپىرەت قىلغاي! ھېلىقى ئىتقا لەنەت قىلغاي. بىر گۆدەك بالىنىڭ مەي ئىچىپ كەيپ بولغىنىغىمۇ شۇنچە قاتتىق بولۇپ كېتەمدۇ. ناۋادا بىرەر قاتىلغا ھۆكۈم قىلىش توغرا كەلسە نېمىلەرنى قىلىۋېتەر ـ ھە» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ ياساۋۇللار بېشىنى خىزمىتىدىن ئېلىۋېتىش، ھېلىقى يىگىتنى زىندانىدىن ئازاد قىلىش، مويسېپىت ياساۋۇل بېشىنى ئۆز خىزمىتىدە قالدۇرۇش، ئۇنىڭغا تون تەقدىم قىلىش ۋە ئاقچا ـ خىراجەت ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا بىر ياقلىق قىلىش ھوقۇقىنى بېرىش ھەققىدە يارلىق چۈشۈردى.

ئىزاھات:

① پارسچىدا du—müy دېيىلىدىغان بولۇپ ئاق ۋە قارا رەڭلىك چاچلار دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇرچىدا 40 ～ 45 ياشلىق كىشىنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، ئادەت تىلىدا «يولۋاس يېشىدىكى كىشى» دېيىلىدۇ.

قىرىقىنچى باب

ئاللاھنىڭ مەخلۇقاتلىرىغا مېھرىبانلىق قىلىش ۋە سەۋەنلىكلەرنى ئۆڭشاشنىڭ بايانى

دۆلەت بۇرجى ھەر زامان كۈتۈلمىگەن ھادىسىلەر ياكى يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ كەلگەن بولۇپ، ئاشۇ پەيت يېتىپ كەلگەندە مەملىكەت ساھىبى ئالمىشىش، دۆلەت قۇياشى بىر قەۋمغا نۇر چېچىشتىن يەنە بىر قەۋمغا نۇر چېچىشقا ئۆتۈش، مالىمان ۋە غەۋغادىن مەملىكەت پاراكەندىچىلىككە تولۇش، تەرەببال قىلىچلار قىنىدىن سۈغۇرۇلۇپ قانغا بويىلىش ھادىسىلىرى روي (يۈز) بېرىشى مۇمكىن. بۇنداق مالىماندا كاتتىلار يەر بىلەن يەكسان بولۇپ كەمبەغەللەر مەملىكەت تىزگىنىنى قولىغا ئېلىشى، كىمنىڭ كۈچى بولسا خالىغىنىنى قىلىشى، ئادالەت ساھىبلىرى يۆلەكسىز قېلىپ يامان مىجەزلىك كىشىلەر بېيىپ كېتىشى، ئەمىر بولۇپ كېتىشى، كۆك نامراتلار يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنداقلا تۆۋەنكى ۋە ئۆلىمالارنىڭ مال - مۈلكى پادىشاھلىق قىلىنىپ پېقىر - نامراتلار قىلچە تارتىنىپ ئولتۇرماستىن پادىشاھ - ۋەزىرلىك ئاتىقىنى تارتىۋېلىشى، تۆۋكەنەر مەملىكەت سەلتەنىتىدىكى ئاتاق-لىق خىزمەتلەرنى ئالىقىنىغا ئېلىۋېلىشى، تۆۋكەنەر ۋە تاجىكلار (پارسلار) ئۆلىما - مولىلار نىقابىدا نىقابلىنىشى مۇمكىن. ئۇ ھالدا خانىش يارلىق چۈشۈرىدۇ، شەرىئەت ھاقارەتلىنىدۇ، دىھ-

قانلار تىزگىنسىز قېلىپ ئۆلىمالار تەقىپ قىلىنىدۇ، بارچە ئېھتىياتكارلىق ۋە دۈرۈسلۇق توزۇپ تۇگەيدۇ. بۇنىڭغا ھېچ ئىنسان چارە قىلالماس. ناۋادا بىر تۈركىنىڭ ئون يۈرت ئاقساقىلى بولسا بۇ ئىشلار ئۇنتۇلىدۇ. ناۋادا بىر تاجىك ئون تۈركىنىڭ يۈرت ئاقساقىلى بولسا بۇ ئىشلارغا ئىجازەت قىلىنغۇسى. مەملەكەتنىڭ بارچە ئىشلىرى نورمال تەرتىپ تەشكىللىدىن مەھرۇم بولغاندا، پادىشاھ لەشكىرىي يۈرۈش، ئۇرۇش ۋە غەم - ئەندىشە تۈپەيلىدىن كۆڭۈل ئارامىدىن بىدار بولغاندا بۇ ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلغۇدەك چولىسى چىقمايدۇ، ھەتتا بۇنى ئويلىغۇدەك ھالىمۇ بولماسلىقى تەھقىق.

كېيىنچە تەقدىر ئوڭ يۈزىنى قىلىپ قاباھەتلىك كۈنلەر تۇگىگەندە تىنچلىق قۇچاق ئاچىدۇ، تەڭداشسىز پەرۋەردىگار پادىشاھ پۇشتىدىن بىرەيلەننى دانا ۋە ئادالەتلىك پادىشاھ قىلىپ تىكلەيدۇ. ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىنى تىزلاندۇرۇپ ئۇنىڭغا ئەقىل - ئىدراك ئاتا قىلىدۇ. تۈرلۈك ئەھۋاللارغا توغرا ھۆكۈم چىقىرىدۇ، رەئىيەتنىڭ ئىش - كۈشلىرى ۋە ئىلگىرىكى زامان خانىپادىشاھلىرىنىڭ مەملىكەتنى ئىدارە قىلىشتىكى قانۇن - يۈسۈنلىرىنى سۈرۈشتۇرىدۇ. مۇشۇنداق بىر مەھەل ئۆتكەندە ئۇ مەملىكەتنىڭ ئەقەللىي يوسۇن - قائىدىلىرىنى ئەسلى ھالىتىگە قايتۇرالمىشى مۇمكىن. ئۇ ھەر بىر كىشىگە كۆرسەتكەن تۆھپىسىگە قاراپ مۇۋاپىق مەنسەپ - مەرتىۋە بېرىدۇ. لاياقەتلىك كىشىلەرنى تېگىشلىك ئورۇنغا قويىدۇ. لاياقەتسىز كىشىلەرنى تۆۋەن دەرىجىلىك مەنسەپ - مەرتىۋىگە قويۇپ، ئۇلارغا تېگىشلىك ۋەزىپە تاپشۇرىدۇ. پادىشاھ ئۆزى بەرگەن ھوقۇقتىن خالىغانچە پايدىلىنىپ ۋاپاغا جاپا قىلىدىغان كىشىلەرنى كۆزدىن نېرى قىلىدۇ. ئۇ ھەر قاچان دىنىنىڭ دوستى ۋە زۇلۇم قىلغۇچىلارنىڭ دۈشمىنى بولۇپ قالىدۇ. ئاللاھنىڭ ئىجازىتى ۋە ئۆزىنىڭ پەزىلىتى بىلەن دىنىنى يۆلەيدۇ، ساختا شەرەپ ۋە مۇشرىكلىكتىن

يىراق تۇرىدۇ.

ئەمدى گېپىمىزنى سەل شاخلاتساق كۆپلىگەن ھادىسىلەر روشەنلىشىدۇ. بۇ روشەنلىك بولسا، مالىماندا قالغان ھادىسىلەر- گە كۆرسەتمە بولسۇنكى مەلىكۇل جەھان (ئاللاھ ئۇنىڭ ھۆكۈم- رانلىقىنى زىيادە قىلسۇن) بۇلارنى ئەسلىگەندە ئاللاھ خالىسا بۇلارنى بىر - بىرلەپ بىر ياقلىق قىلىدۇ. زامان - زامانلاردىن بۇيان پادىشاھلار رىئايە قىلىپ كەلگەن يوسۇنلارنىڭ بىرى پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ خاتىرجەملىكىنى قوغداش، ئۇلارغا ئازار يەتكۈزمەسلىك ۋە قاتتىقلىق قىلماسلىقتۇر. ئەكسىچە ئۇ- لارنىڭ تەۋەلىكىدە ئۇلارغا ئۆز ئورنىغا مۇۋاپىق دەرىجە بېرىلگەندە ئۇلارنىڭ جەمەتى داۋاملىق رونىق تاپىدۇ. باشقا بىلىمدارلار، جۈملىدىن ئۆلىمالار، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئەۋلادلىرى، ئادالەت - ھەققانىيەت ساھىبلىرى، شېھىتلار، (ئىسلام) چېگرىلىرىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ۋە تەپسىرچىلەرگىمۇ دۆلەت خەزىنىسىدىن بىر كىشىلىك نېسىۋە بېرىش كېرەك. مۇشۇنداق بولغاندا ئۇلارنىڭ سەلتەنەت زامانىسىدە ھېچكىمنىڭ نېسىۋە - رىزقىنى ھېچكىم تارتىۋالالمايدۇ. ئۇلاردەك قىلغان پادىشاھلار ئىككىلا دۇنيادا سا- ئادەتمەنلەردىن بولىدۇ.

ھارۇن رەشىد[1] ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشىچە، بىر توپ مەرتىۋىلىك كىشىلەر ھارۇن رە- شىدكە بىر پارچە بايانانامە سۇنۇپ مۇنۇ مەزمۇننى ئېيتادە قىلدى: «بىز ئاللاھنىڭ بەندىلىرى ۋە زامانىنىڭ پەرزەنتى، ئارىمىزدىكى بەزىلەر ئۆلىما ۋە ئاخۇنلار، بەزىلەر بەگ - تۆرىلەر، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر ئاتا - بوۋىسى خاندانلىقىمىزغا شانلىق خىزمەت-

① ئابباسىيلارنىڭ 15- خەلىفىسى. مىلادىيە 786 - 809 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان.

لەرنى بەخشەندە قىلغان ئېسىلزادىلەر پۇشتى. بىزمۇ چەكسىز رىيازەتلەرنى چەككەن ساپ ئىمانلىق مۇسۇلمانلاردۇرمىز. بىز- نىڭ ھەققىي - نېسىۋىمىز مەملىكەت خەزىنىسىدىن بېرىلمىدىغان بولۇپ، بۇ خەزىنىنىڭ ئاچقۇچى سېنىڭ مۇبارەك ئالىقىنىڭدا بەرقارار تاپقاندۇر. چۈنكى سەن دۇنيانىڭ ۋە مۇئمىنلەرنىڭ پادىشاھى ۋە سەركىسىسەن. ناۋادا پۇل - پۇچەك رەئىيەتكە مەنسۇپ بولسا ئۇنى بىزگە سەرپ ئېتىش جائىز. چۈنكى بىز مۇسۇلمان بولغاچقا ئۇنىڭغا ئېرىشىشكە ھەقلىقمىز. ئەلھال سەن خەزىنىدار بولساڭمۇ، پادىشاھ بولساڭمۇ خەزىنىدىكى بايلىقنىڭ ئوندىن بىر- بىلا ساڭا مائاش نامىدا مەنسۇپ. ھالبۇكى، سەن ھەر كۈنى نەچچە مىڭ دىنارنى خىزمىتىڭدىكىلەرگە سەرپ قىلىۋاتىسەن، بىزگە بولسا بىر پارچە نانمۇ تەگمەيۋاتىدۇ.» ۋەسسالام. ئۇلار خەزىنىدىكى بارچە بايلىق پادىشاھنىڭ بولۇپ قالدى، بىزنىڭ نېسىۋىمىزنى بەرسە بەردى، بەرمىسە قازى كالانغا دەۋاغا بېرىپ خەزىنىنى پادىشاھنىڭ ئالىقىنىدىن ئېلىپ مۇسۇلمانلار بىلەن ھەمنەپەس بولغان ۋە بەندىلەر ئۈچۈن بايلىق ساقلايدىغان، پۇل- پۇچەك مۇددىئاسىدا بايلىق ساقلاشتىن خالىي بولغان باشقا بىراۋغا تاپشۇرىمىز، دېمەكچى ئىدى.

ھارۇن رەشىد بۇ بايانناممنى كۆرگەندىن كېيىن قاتتىق غەزەپلەندى ۋە بىئارامىلىق ئىچىدە قوبۇلخانىدىن ئۆز قەسىرىگە قايتتى. خانىمى زۇبەيدە ئۇنىڭ پەرىشان ھالىتىنى كۆرۈپ: «ئەي مۇئمىنلەرنىڭ سەركىسى، سىزگە نېمە بولدى؟» دەپ سورىدى. خەلىفە بايانناممە ھەققىدىكى ئىشلارنى سۆزلەپ كېلىپ: «ناۋادا ئۇلار ئاللاھنىڭ نامى بىلەن تەئەددى قىلمىغان بولسا ئۇلارنى قاتتىق جازالىغان بولاردىم» دېدى. زۇبەيدە: «ئەڭ ياخشىسى ئۇلارغا تەگمەڭ. سىز ئاتىڭىزدىن كېيىن خەلىفىلىككە ۋارىسلىق قىلغان بولغاچقا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەسلى ۋەسلىنى سىزگە تەقدىم قىلغان. يەنە كېلىپ مەرھۇم خەلىفە ئىنسانلارغا بەخت ئاتا قى-

لىشنى ئۆزىگە قەرز ۋە پەرز دەپ بىلگەن. مۇشۇنداق بولغاچقا مەرد - مەردانىلىك ۋە دۇرۇسلۇق ئارقىلىق تۆرىلەر ۋە ھاكىمىيەتنى يىپتەك تۇتۇپ كەلگەنىدى. شۇبھىسىزكى، خەزىنىدىكى بارلىق پۇل - پۇچەك مۇسۇلمانلارغا مەنسۇپ بولۇپ تۇرۇقلۇق خەزىنىدىكى بايلىقتىن ئوبدانلا سەرپ قىپسىز. سىز ئۇلارغا تەئەللۇق بايلىققا يەتكىلىتەكلىك قىلغانىكەنسىز ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلمىشىغا يولى بار. ئۇلار ئۇستىڭىزدىن شىكايەت قىلسا ھەقىقەت شۇلار تەرەپتە تۇرىدۇ» دېدى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى ھارۇن رەشىد ۋە زۇبەيدە مۇنداق بىر چۈش كۆردى: قىيامەتتىكى مەھشەرگاھقا ئۇلار بىر - بىرلەپ ئېلىپ مېڭىلغۇدەك، پەيغەمبىرىمىز (ئاللاھ ئۇنىڭغا ۋە ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا رەھمەت ئاتا قىلغاي) بولسا، ھەدەپ بۇلار ئۈچۈن شاپائەت تەلەپ قىلىۋاتقۇدەك، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار جەننەت تەرەپكە قاراپ ماڭغۇدەك، بىر پەرىشتە قولى بىلەن ھارۇن رەشىد ۋە زۇبەيدەنى يېتىلەپ قازىخانىغا ئېلىپ ماڭغاندا باشقا بىر پەرىشتە ھېلىقى پەرىشتىدىن ئۇلارنى نەگە ئېلىپ ماڭغانلىقىنى سورىغۇدەك ۋە ئۇزىنى پەيغەمبەرنىڭ ئەۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپ: «مەنلا بولىدىكەنمەن ئۇنى ئېلىپ مېڭىشقا بولمايدۇ، بولمىسا ئۇلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرى ئالدىدا تەڭلىكتە قالىمەن. ئۇلار مېنىڭ ئورۇنباسارىم بولۇپ خىزمەت قىلغان مەزگىلدە مۇسۇلمانلارنىڭ بايلىقى ۋە مۇلكىنى ئۆزىنىڭ دەپ قاراپ ئۇلارنىڭ ھەق- ھوقۇقىنى تارتىۋالغان» دېگۈدەك.

شۇ چاغدا ئۇلار چۈشلىرىدىن چۆچۈپ ئويغاندى. ھارۇن رەشىد زۇبەيدەگە: «نېمە ئىشلار بولۇپ كەتتى؟» دېدى. زۇبەيدە چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى تامام سۆزلەپ بەردى ۋە بەكلا قورقۇپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ھارۇن رەشىد: «مەنمۇ شۇنداق چۈش كۆرۈپتىمەن» دېدى. شۇ كۈنى ئۇلار بايا تىنقى ئىشنىڭ قىيامەتتە ئەمەس، چۈشلىرىدە زاھىر بولغىنىغا شۈكۈر ئېيتىشىپ چىقتى.

ئەتىسى ھارۇن رەشىد خەزىنىنى ئاچتۇرۇپ: «مەرتىۋىلىك كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كېلىپ ئوردا خەزىنىسىدىن ئۆز نېسىۋىسىنى ئېلىۋالسۇن، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - تەلەپلىرى قانداق ۋۇلسۇن» دەپ يارلىق چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن جەققىدە كىشىلەر كېلىپ ئىنئام ۋە مائاشلىرىنى ئېلىشتى. شۇ ھېسابتا 300 تۈمەن دىنار-نىڭ سەرپ بولغانلىقى مەلۇم بولدى. كېيىن زۇبەيدە ھارۇن رەشىدكە مۇنداق دېدى: «خەزىنە سىزنىڭ ئىلكىڭىزدە بولغىنى بىلەن قىيامەتتە ئۇنىڭغا ھېچقايسىمىز ئىگە بولالمايمىز. سىزنىڭ يېقىنقى چاغلاردىكى مېھرىبانلىقىڭىز ۋەجىدىن زىممىڭىزدىكى مەجبۇرىيەت ئادا بولدى. سىز مۇسۇلمانلارغا تەئەللۇق بولغان بارچە بايلىقنى ئۇلارغا قايتۇرۇپ بەردىڭىز. ئەمدى قىيامەتتە پەرۋەردىگارىمىزنىڭ مۇكاپاتىغا سازاۋەر بولۇش ئۈچۈن ئۆز دىنار-لىرىمىزنى سەرپ ئەتمەكچىمەن. ھامان بىر كۈنى مۇقەررەر يو-سۇندا بۇ دۇنيادىن خوشلىشىدىغانلىقىم، ئالتۇن - كۈمۈشلىرىم-نىڭ بولسا، تامام پانىي ئالەمدە قالىدىغانلىقى ماڭا ئايان. شۇڭا قول - ئىلكىمدە بارىنى ئاز - تولا سەرپ قىلىپ ئاخىرەت سەپىر-گە تەييارلىنىپ قويمىسام بولمىدى.»

شۇنىڭدىن كېيىن زۇبەيدە ئۆز خەزىنىسىدىن نەچچە يۈز تۈمەن دىنارلىق مەرۋايىت، كۈمۈش ۋە تون - لىباسلارنى ئەپ-چىقتۇرۇپ: «بارلىق پۇل - پۈچەك خەيرى - ئېھسان ئىشلىرىغا سەرپ قىلىنسۇن، شۇنداق بولغاندا ئۇنىڭ ساۋابى قىيامەتكىچە تۈگىمەيدۇ، مېنىڭ نامىمغىمۇ مەڭگۈ دۇئالار قىلىنىدۇ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كۈفەدىن مەككە ۋە مەدىنىگىچە بولغان مۇساپە-نىڭ ھەر بىر مەنزىلىگە بىردىن قۇدۇق كولاتتى. قۇدۇقلارنىڭ ئۈستىنى كەڭرەك قىلىپ تاش، خىش، لاي ۋە ھاك ئارقىلىق يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە ياسىدى، ھاجىلارنىڭ سەپەردە سۇسىزلىق ئازابى تارتماسلىقى ئۈچۈن، سۇ كۆلچەكلىرىنى قازدۇردى ۋە ياساتتى. قۇدۇقلار ۋە كۆلچەكلەر قولدىن چىققاندىن كېيىن يەنە

خىلىلا نۇرغۇن پۇلنىڭ ئېشىپ قالغىنى مەلۇم بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ چەت - چېگرىلارغا قورغان - قەلئە ياساتتى. غازات قىلغۇچى مۇجاھىدلارغا قورال - ياراغ، ئات - ئۇلاغ ئېلىپ بېرىپ، يېتەرلىك يەر، ئېتىز ئېلىپ ھەر بىر قورغانىنىڭ پۇتۇن يىللىق ئاشلىق ۋە يەم - بوغۇزىنى ئۈستىگە ئالدى. ھەر قاچان بىر - ئىككى مىڭ چەۋەندازغا يەتكۈدەك ئوزۇق - تۇلۇك تەمىناتى ۋە ئاتلارنىڭ يەم - بوغۇزىنى تەل قىلدى.

بۇ ئىشلارنى تامام بىر ياقلىق قىلىپ بولغاندا يەنە نۇرغۇن دىنارنىڭ ئېشىپ قالغىنى مەلۇم بولدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر، بۇلۇرۋە شۇنكان چېگرىسىغا مۇستەھكەم سېپىلى بولغان بىر شەھەر بىنا قىلىپ «بەدەخشان» دەپ نام قويدى. مەزكۇر شەھەر زامانىمىزدىمۇ ئاۋات يۇرت بولۇپ تۇرماقتا. راشىتنىڭ ئۇدۇلىدىكى خۇتلان ۋە پامىر بىلەن راشىت چېگرىسىدىكى جايغا ۋاشجىرىد قەلئەسىنى بىنا قىلدى. بۇ قەلئەمۇ ھازىرغىچە ئاۋات بولۇپ تۇرماقتا. شۇنداقلا ئۇلار ئىسپىجابقا ئوخشاش چېگرا ئۇتەڭلىرىنى بەرپا قىلدى. بۇ ئۇتەڭلەرمۇ ھازىرغىچە روناق مەنزىرىسىنى يوقاتقىنى يوق. خارەزمگە بارىدىغان يول ئۈستىگە جايلاشقان فاراۋا قەلئەسى، دەربەند بىلەن ئىسكەندىرىيە شەھىرىگە بەرپا قىلىنغان مۇھىم قەلئەلەرمۇ شۇلارنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى. ئۇلار ئوخشاش-مىغان جايلاردا جەمئىي ئون قەلئە بەرپا قىلغان بولۇپ، ھەر بىر قەلئە بىر شەھەرگە ئوخشايتتى. پۈتكۈل قۇرۇلۇشلار تاماملانغاندىن كېيىنمۇ يەنە نۇرغۇن دىنار ئېشىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ (زۇبەيدە) بۇ دىنارلارنى مەككە، مەدىنە، ئېرۇسالىم شەھەرلىرىدىكى نامراتلارغا سەدىقە قىلىپ بېرىشكە ئەمىر قىلدى.

خەلىفە ئۆمەر ئىبنى خەتتاب[1] ۋە نامرات مەزلۇم ھەققىدە بايان

زەيد ئىبنى ئەسلەم مۇنداق بىر قىزىقارلىق ھېكايەتنى بايان قىلىدۇ:

بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئەمىرۇل مۆئمىنىن ئۆمەر ئىبنى خەتتاب (ئاللاھ ئۇنىڭغا بەخت ئاتا قىلسۇن) شەخسەن مەدىنىدە چارلاشقا چىققاندى. شۇ چاغدا مەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدىم. بىز شەھەردىن چىقىپ ئېتىزلار ئارىسىدىكى بىر تاشلاندۇق ئىمارەت ئىچىدە ئوت كۆيۈۋاتقانلىقىنى بايقاپ قالدۇق. ئۆمەر ماڭا قاراپ: «ئى سەئىد، قاراپ باققىن، بۇنداق كېچىدە ئوت ياتقان كىم ئىكەن؟» دېدى. شۇنىڭ بىلەن مەن بېرىپ بىر مەزلۇمنىڭ ئىككى بالىنى قۇچاقلاپ ياتقىنىنى، يېنىدىكى بىر قاچىنى ئوتقا قويۇپ قويغانلىقىنى كۆردۇم. شۇ چاغدا ئۇ مەزلۇمە: «قۇدرىتى چەكسىز ئاللاھ، ئۆمەرگە ئادالەتنى ئايىمىغايسەن، ئۇ بىخارامان يەپ - ئىچمەكتە، بىز بولساق ئاچ - زېرىندىن قىينالماقتىمىز» دەپ غايىبانە ئىلتىجا قىلدى. ئۆمەرگە بۇ سۆزلەرنى يەتكۈزگىنىمدە، ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ: «ئى سەئىد، كۆردۈڭمۇ،

---

① خۇلەفائۇرراشىدۇن يەنى توغرا يولدىكى تۆت خەلىفىنىڭ تىككىنچىسى. مىلادىيە 634 — 644- يىلىغىچە خەلىفە بولغان. تۇنجى بولۇپ ئەمىرۇلمۇئمىنىن يەنى مۆئمىنلەرنىڭ سەركەردىسى دەپ ئاتالغان ھەم ئادالەتپەرۋەر دېگەن نام بىلەن مەشھۇر. ئۇ كىشىنىڭ دەۋرە ساسانىيلار سۇلالىسى ئاغدۇرۇلۇپ ھازىرقى ئىراق، ئىران (ھەربىي قوماندانى ئالدىن جەنىتەكە كىرىشكە بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشىنىڭ بىرى سەئدئىبنى ئەبى ۋەققاس. بۇ كىشى پارسلار قوماندانى رۇستەمنى قادىسىيە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ قىلغان كۈفە شەھىرىنى بىنا قىلغان. (جەنىتەكە كىرىشكە ئالدىن بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشى: ئەبۇ بەكرى سىددىق (632 - يىلىدىن 634 - يىلىغىچە خەلىفە بولغان)، ئۆمەر ئىبنى خەتتاب، ئوسمان ئىبنى ئەففان (644 - يىلىدىن 656 - يىلىغىچە خەلىفە بولغان)، ئەلى ئىبنى ئەبى تالىب (656- يىلىدىن 661- يىلىغىچە خەلىفە بولغان)، تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ، زۇبەير ئىبنى ئەۋام، ئابدۇرەھمان ئىبنى ئەۋف، سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس، سەئىد ئىبنى زەيد، ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى جەررا ھ قاتارلىقلار.) ۋە ئاللاھنىڭ قىلىچى دەپ نام ئالغان خالىد ئىبنى ۋەلىد سۇرىيە، پەلەستىن (ھەربى قوماندانلىرى يەزىد ئىبنى ئەبى سۇفيان، خالىد ئىبنى ۋەلىد، ئەبۇ ئۇ بەيدە ئىبنى جەراھ.)، مىسىر (ھەربى قوماندانى ئەمر ئىبنى ئاس) قاتارلىق جايلارنى فەتھى قىلغان. مەدىنە شەھىرىدە «ھەربى ئىشلار دىۋان مەھكىمىسى» ۋە ھەر قايسى شەھەرلەردە تارماق ئورگانلىرىنى قۇرغان، مەسچىتتە نامازغا ئوقۇۋاتقاندا ئەبۇلۇئلۇئ (يەنە بىر نامى پىروز) دېگەن پارس يوشۇرۇنچە ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

بۇ مەزلۇمە رەببىمىزنىڭ ئالدىدا مېنى ئەيىبلەۋېتىپتۇ. سەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرغىن، مەن بېرىپ زادى نېمە ئىش ئىكەنـ لىكىنى ئۇقۇپ باقاي» دېدى. ئۇ ھېلىقى ئايالغا يېقىن بېرىپ: «بۇ تۇن كېچىدە ئاي دالادا نېمە پىشۇرۇۋاتىسىز؟» دەپ سورىـ دى. ھېلىقى مەزلۇم: «مەن بىر نامرات، مەدىنىدە نە ئۆيۈم، نە ئوغلۇم يوق، تولىمۇ ئۇيالدىم. ئىككى بالا ئاچلىقتىن يىغلاپ مېنى كۇتمەكتە. مەندە بولسا ئۇلارغا بەرگۈدەك ھېچ نەرسە يوق. قوشنىلارمۇ ئۇلارنىڭ ئاچلىقتىن يىغلاۋاتقانلىقىنى بىلىدۇ، مەندە نېمە ئىلاج؟ شۇڭا تۇنۇگۈن مۇشۇ يەرگە كەلدۇق. بالىلار ئاچلىقـ تىن يىغلىغاندا مەن قاچىنى ئوتقا قويۇپ: «ئۇخلاڭلار، ئويغانغىـ نىڭلاردا غىزا تەييار بولىدۇ» دەپ ئۇلارنى بەزلەپ ئۇخلىتىپ قويۇپ كەلدىم. ئۇلار ئويغىنىپ ھېچ نەرسىنى كۆرمىگەندىن كېيىن يەنە يىغلايدۇ. بۇ چاغدا مەن يەنە بىر توقام باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۇلارنى گوللاپ ئۇخلىتىپ قويىمەن. شۇنداق قىلىپ ئىككى كۇندىن بۇيان بىز ئاغزىمىزغا ھېچ نەرسە سالمىـ دۇق. قازاندا قاينايدىغىنى بولسا، يەنە شۇ خۇدانىڭ سۇيى» دېدى. ئۆمەر (ئاللاھ ئۇنىڭغا بەخت ئاتا قىلسۇن) نىڭ ئىچى ئېچىشىپ: «سىزنىڭ ئۆمەرنى قارغىشىڭىز ۋە ئاللاھتىن ئادالەت تەلەپ قىلىشىڭىز ھەقلىقەن» دېدى. بۇ ئايال خەلىفە ئۆمەرنى تونۇمايتتى. ئۆمەر ئۇنىڭغا: «مۇشۇ يەردە قىمىرلىماي تۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن ھازىرلا قايتىپ كېلىمەن» دېدى.

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ قايتىپ كېلىپ ماڭا: «تېز بول، ئۆيگە قايتايلى» دېدى. ئۆيگە كەلگىنىمىزدە ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەتتى، مەن ئىشىك ئالدىدا بىر پەس ساقلاپ تۇردۇم. بىر كەمدە ئۇ ئىككى قاپنى كۆتۈرۈپ چىقىپ: «يۇر، بايا تىنىقى مەزلۇمنىڭ يېنىغا بارايلى» دېدى. مەن: «ئەي، مۆئمىنلەرنىڭ سەركىسى، قايتىدىغان ئىش بولسا قاپلارنى ماڭا بەرگىن، مەن يۇدۇۋالاي» دېدىم. ئۆمەر: «ئەي سەئىد، بۇ قاپلارنى سەن يۇدۇۋالساڭ

ئۆمەرنىڭ گۈناھىنى كىم ئۈستىگە ئالىدۇ؟» دېدى. شۇنىڭ بىلەن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ھېيلىقى ئايالنىڭ يېنىغا بېرىپ قاپلارنى ئالدىغا قويدى: بىرىدە لىققىدە ئۇن بار ئىكەن، يەنە بىرىگە گۈرۈچ، پۇرچاق ۋە گۆش قاچىلانغانىكەن. ئۇ ماڭا قاراپ: «ئەي سەئىد، تاپالىغانلىكى ئوتۇن ـ چاۋالىرىڭنى يىغىپ كەلگىن» دېدى. مەن بېرىپ ئاز ـ تولا ئوتۇن تېرىپ كەلدىم. ئۆمەر قاچىغا ئازراق سۇ قۇيۇپ گۈرۈچ ۋە پۇرچاق سالدى ھەمدە قاچىنى ئوتقا قويدى، ئارقىدىن قاچىغا سېمىز گۆشتىن بىر پارچە تاشلىدى. كېيىن ئۇندىن كۆمەچ پىشۇردى. مەن ئېلىپ كەلگەن ئوتۇنلاردا ئۆز قولى بىلەن غىزا راسلاپ كۆمەچ پىشۇردى.

كۆمەچ ۋە غىزا تەييار بولغاندا ئۆمەر رەزىيەللاھۇئەنھۇ شورپىنى قاچىغا ئۈسۈپ كۆمەچنى شورپىغا چىلىدى. شورپا سوۋۇغاندا ھېيلىقى مەزلۇمغا بالىلارنى ئويغىتىشقا ئىشارەت قىلدى. بالىلار ئويغانغاندىن كېيىن ئۆمەر رەزىيەللاھۇئەنھۇ غىزانى بالىلارنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇنىڭدىن كېيىن سىرتقا چىقىپ جەينامازنى ئېچىپ نامىز ئوقۇدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ ھېيلىقى ئايال بىلەن بالىلارنىڭ تويغۇچە غىزالانغانلىقىنى ۋە ئويناۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: «ئەي مەزلۇم، بالىلىرىڭنى كۆتۈرۈۋېلىڭ، مەن قاچىلارنى كۆتۈرەي، سەئىد قاچا ـ قۇچىلارنى كۆتۈرۈۋالسۇن، بىز سىزنى ئۆيىڭىزگە ئاپىرىپ قويايلى» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بىز يولغا چىقتۇق. ئايال بالىلارنى يېتىلەپ ئۆيىگە كىرگەندە ئۆمەر ئىبنى خەتتاب قاچىلارنى يەرگە قويۇپ ماڭىدىغان ۋاقتىدا: «ئىسماپلىقراق بولۇڭ، ئۆمەرنى قارغاۋەرمەڭ، ئۇ ئاللاھنىڭ جازاسىنى كۆتۈرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ مىڭ كۆزى بولسىمۇ ھەممىلا ئادەمنىڭ ئەھۋالىنى بىلەلمەيدۇ. بۇگۈن ئالغاچ كەلگەن نەرسىلەرنى يەپ تۈرۈڭلار، تۈگىگەندە ماڭا دېسەڭلار يەنە ئەكىلىپ بېرىمەن» دېدى.

مۇسا ئەلەيھىسسالام[1]ۋە يىتكەن قوي ھەققىدە بايان

ئىيتىلىشچە، مۇسا ئەلەيھىسسالام شۇئەيب ئەلەيھىسسالام-نىڭ پادىچىسى بولۇپ يۈرگەندە ئۇنىڭغا تېخى ۋەھى چۈشمىگەن-دى. بىر كۈنى ئۇ قوي بېقىۋاتقاندا ئۇشتۇمتۇتلا بىر ساغلىق قوي توپتىن يىراقلاپ كېتىپ قالدى. مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇنى پادا توپىغا قايتۇرۇپ كېلىشكە تەمشىلگەندە ھېلىقى ساغلىق قوي چۆللۈككە ئىچكىرىلەپ قېچىپ كەتتى. قوي ھەمراھلىرىنى كۆر-مىگەندىن كېيىن ئۇركۈپ قېچىۋەردى. مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇ-نىڭ ئارقىسىدىن ئىككى - ئۈچ فەرسەخ قوغلاپ ماڭغاندىن كې-يىن قوينىڭ داۋاملىق قېچىشقا ماجالى قالماي يىقىلىپ چۈشتى. مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ: «ئەي بىچارە مەخ-لۇق، قېچىپ نەگىمۇ بارار ئىدىڭ؟ كىمدىن شۇنچە قورقۇپ كەتتىڭ؟» دېدى. ئۇ قوينىڭ مېڭىشقا ئىلاجى يەتمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئۇنى مۇرىسىگە ئارتىپ ياندۇرۇپ كەلدى. قوي ھەمراھلىرىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن قىيغىتىپ تاقلاشقا باشلا-دى. مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇنى قويۇۋېتىشىگە يۈگۈرۈپلا قوي توپى ئىچىگە كىرىپ كەتتى. پەرۋەردىگار (تەڭداشسىزلىق شۇنىڭ-غىلا خاستۇر) پەرىشتىلەرنى چاقىرىپ: «كۆردۈڭلارمۇ، بەندەم يولدىن ئېزىپ قالغان بىر ساغلىق قويغا قانچىلىك مېھرىبانلىق قىلدى. ئۆز شەۋكىتىمدىن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇنىڭ دەرىجىسە-نى كۆتۈرۈپ مەن بىلەن سۆھبەتلىشىشكە نائىل قىلىمەن، ئۇ-نىڭغا پەيغەمبەرلىكنى، كىتابنى بېرىمەن، ئۇنىڭ نامى مەڭگۈ تىللاردا زىكرى قىلىنغۇسى» دېدى.

---

① مىلادىدىن ئون ئۈچ يىل ئىلگىرى ئىسرائىلدىن چىققان پەيغەمبەر.

هاجى مەرۋەزى ۋە قوتۇر ئىت ھەققىدە بايان

مەرۇز شەھىرىدە ھاجى مەرۋەزى ئىسىملىك دۆلەتمەن ۋە نامدار بىر زات بولۇپ، ھېسابسىز يېرى ۋە ئېكىنزارلىقى بار ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا ئۇ زامانلاردا خوراساندا تېخى ئۇنىڭ بىلەن بەسلىشەلىگۈدەك باي يوق ئىدى. ئۇ سۇلتان مەھمۇد ۋە مەسئۇدقا خىزمەت قىلغان بولۇپ، ئىلگىرى دىدارلاشقانىدۇق. ئۇ تېخى گۆدەك يىگىت ۋاقتىلىرىدا شۇنچىلىك دەھشەتلىك ۋە قاتتىق قول سوراقچى بولۇپ ۋەھشىيلىك ۋە زەردىلىكتە ھېچكىم ئۇنىڭغا تەڭداش بولالماس ئىدى. مويىسپىتلىككە ئۆتكەندە ئۇنىڭ- غا ئىنساپ - تەۋپىق چۈشۈپ زالىملىق ۋە زۇلۇمدىن يىراق بولدى. يېتىم - يېسىرلارنى يۆلەش، كۆڭۈرۈك ۋە ئۆتەڭ ياسا- تىش، قۇللارنى ئازاد قىلىش، خاراب بولغان ھەق ئىگىلىرىگە ياردەم قولىنى سۇنۇش، يېتىملەرنى كىيىندۈرۈش، ھاجىلارغا ۋە مۇجاھىدلارغا پۇل - مال ھەدىيە قىلىش دېگەندەك نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلدى. ئۆز شەھىرىدە جۈمە جامەسىدىن بىرنى بەرپا قىلدى. نىشاپۇردا يەنە بىر جۈمە جامەسىنى ناھايىتى كاتتا قىلىپ سالدۇردى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن ئە- مىر چاغرى (ئاللاھ ئۇنىڭغا شەپقەت قىلغاي) زامانىسىدا ھەج سەپىرىگە ئاتلاندى. سەپەر قىلىپ باغدادقا يېتىپ كەلگەندە بۇ جايدا بىرەر ئايچە ھايال بولۇپ قالدى. بىر كۈنى بازار ئارىلاپ كېتىۋېتىپ كوچىدا ئۇستى - بېشىنى يارا بېسىپ كەتكەن بىر قوتۇر ئىتنى كۆردىكى، قىچىشىشنىڭ ئازابىدىن ئىتنىڭ تۇكلە- رى تامام چۈشۈپ تۇگىگەنىدى. ئۇنىڭ تولىمۇ ئىچى سىيرىلىپ: «بۇمۇ (شەرەپلىك ۋە قۇدرەتلىك) ئاللاھنىڭ ياراتقان مەخلۇقە- غۇ؟» دېدى. ئۇ چاكىرىنى تېزدىن قونالغۇ قىلغان سارايغا بېرىپ ئىككى مائۇند نان ۋە بىر تال ئارقان ئالغاچ كېلىشكە بۇيرۇدى. چاكار دېيىلگەن نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ نانىنى

ئۇۋتىپ ئۆز قولى بىلەن ئىتقا يېگۈزدى. ئىت تويۇپ كېرىلگەن-دىن كېيىن ئارقاننى ئىتنىڭ بوينىغا باغلاپ چاكىرغا تۇتقۇزدى ۋە يېتىلەپ ئۆزلىرى چۇشكۇن قىلغان جايغا ئاپىرىشنى ئېيتتى. ئاندىن بۇرۇلۇپلا بازاردىن قايتتى.

ئۇ ئۆيگە كېلىپلا چاكارلىرىغا ئۇچ مائۇند ياغنى كۆيدۇرگۈزدى. ئاندىن بىر كالتەكىنەك ئۇچىغا بىر پارچە يۇڭ رەختنى چىگىپ ئىتنىڭ يېنىغا باردى ۋە ئۆز قولى بىلەن كالتەكىنەك ئۇچىنى مايغا چىلاپ ئىتنىڭ بەدىنىگە سۈرتتى، شۇ تەرىقىدە ئىتنى تولۇق بىر قېتىم مايلاپ چىقتى. ئاندىن ئۆزىنىڭ بىر چاكىرىغا: «ھۆرمەتتە سەن مېنىڭ ئالدىمدا ھېچ نەرسە ئەمەس. مېنىڭ بايلىقىم قىلغانلىرىم ھېچقانچە نومۇسلۇق ئىش ئەمەس، مېنىڭ چاكىرىم بولغاندىكىن سەنمۇ ئۇنداق ئويلىما. ساڭا بۇيرۇيمەنكى، تامغا مىختىن بىرنى قېقىپ ئىتنى باغلا. ئاندىن ھەر كۈنى ئەتىگەندە ۋە كەچتە بىر مائۇند نان بەرگىن، ئۇستەل ئاستىدىكى تىرپا - ئۇچەيلەرنى يېگۈزگىن، ئىككى كۈندە بىر قېتىم بۇگۈنكىدەك بىر مايلاپ چىققىن» دېدى. چاكار ھاجى مەرۋەزىنىڭ دېگىنىدەك قىلىپ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن قوتۇر ئىتنىڭ قۇتۇرلىرى تۇگەپ يۇڭلىرى ئۆسۈپ چىقىشقا باشلىدى ۋە سەمرىدى، ئۆزىمۇ بۇ جايغا ئۆگىنىپ قېلىپ ھەيدىسىمۇ كەتمەيدىغان بولۇۋالدى. ھاجى مەرۋەزى ھەج سەپىرى قىلغاندا سودا- تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان بولۇپ، سەپەر ئۇستىدە چىقىملىرىمۇ خېلى بار ئىدى. بىر مەزگىلدىن كېيىن ئۇ ساق-سالامەت مەررۇزقا قايتىپ كەلدى ۋە بىر نەچچە يىلدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى.

بىر كۈنى كەچقۇرۇن بىرسەييا ھ شۇنداق بىر چۇش كۆردى: ھاجى مەرۋەزى بىر بۇراق② ئاتقا مىنىپ تۇرغۇدەك، بىر توپ ياش غۇلاملار ۋە غىلمانلار ئۇنى ئورنۇبلىپ تولىمۇ دوستانىلىك بىلەن ئۇنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ جەننەتتىكى بىر چاھار باغدىن

ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇدەك. شۇ چاغدا ھېلىقى سەييياھ ھاجى مەرۋەزىغا يېقىنلاپ بېرىپ سالام قىپتۇ. ئۇ زات تىزگىننى تارتىپ ئۇنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپتۇ. سەييياھ: «ئى زاتى مۇبارەك، ئۆتۈ-مۈشته زالىم، قوپال ۋە زۇلۇم قىلغۇچى ئىدىڭ، ئىنساپ تەۋپىق ئاتا قىلىنغاندىن كېيىن زالىملىقتىن قول ئۈزۈپ كۆپلىگەن ياخشى ئىشلارنى قىلدىڭ. قىلغان ھىممەتلىك ئىشلىرىڭ ھەر قانداق كىشىنىڭكىدىن كۆپ. يەنە تېخى ئىسلامنىڭ ھەج پەرزىنى ئادا قىلدىڭ. ئېيتقىنا، تەقۋادارلىق نېمە؟ سەن شۇ ئارقىلىق ھازىرقى مەرتىۋىگە يەتكەنمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. ئۇ: «ئى سەييياھ، ئاللاھنىڭ مۆجىزىسىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلمايمەن، سەن ئۇنى بىر ساۋاق، دەپ بىلگەيسەن. ئىمانىنى ئىبادەتتىن ئايرىما، چۈ-نۇنغانلىرىڭنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئەسىر بولما. ياشلىقىمدا قىلغان گۇناھلىرىم ئۈچۈن دوزاختا چۈشۈشۈمدىن قىلچە شۈبھىلەنمەيدە-تتىم. قىلغان تەقۋادارلىقلىرىم ۋە مېھرىبانلىقلىرىم ھېچ نەرسىگە دال بولالمايتتى. ئىبادەتلىرىم ۋە ئاللاھنىڭ پەرزلىرىنى ئادا قىلىشىم جان ھەلقۇمىغا كەلگۈچە ئۈزۈلمىدى، مەسچىت، دەڭ-ئۆتەڭ، كۆۋرۈك سالدۇرغىنىم، ھەتتاكى ھەج قىلىپ كەلگىنىم ھېچقانداق قىممەتكە توغرا كەلمەيتتى. شۇنچىلىك ئىزتىراپلىقتا ئىدىمكى، جەننەتكە داخىل بولۇشتىن ئۈمىدىمنى ئۈزۈپ دوزاخ-نىڭ كۆيدۇرگۈچ ئازابلىرىغا تەييارلانغانىدىم. ئۇشتۇمتۇت رسەن زېمىندىكى بىر ئىتسەن، سېنى بىر ئىت بىلەن سېلىشتۇرۇپ پۈتكۈل گۇناھلىرىڭنى مەغپىرەت قىلدۇق. سەن دوزاختىن ئازاد قىلىنىپ جەننەتكە كىرگۈزۈلسەن، چۈنكى سەن كىبىر - تەمەز-نانى تاشلاپ بىر قوتۇر ئىتقا شەپقەت قىلغانىدىڭ، دېگەن بىر نىدا ئاڭلاندى. شۇ چاغدا مېھرىبان پەرىشتىلەرنىڭ نۇر كەبى يېتىپ كېلىپ مېنىڭدىكى پەرىشانلىقنى غايىب قىلغىنى ۋە مېنى جەننەتكە ئېلىپ كىرگىنىنى كۆردۈم. شۇڭا بارلىق ئىبادەتلە-رىمدىن، ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىدسىزلىكتىن مېنى خالاس قىلغىنى

مۇشۇ بولدى.»

پېقىر قۇللىرىڭ ئۇشبۇ ھېكايىنى ئەسلىشىدىكى سەۋەب شۇ-كى، مەلىكۇل جەھان ياخشى ئادەتنىڭ مېھرىبانلىقنىڭ كانىتىسى بولىدىغانلىقىنى بىلىپ قالسۇن. چۇنكى ئاشۇ زاتلار ساغلىق قويغا ۋە قوتۇر ئىتقا مېھرىبانلىق قىلغاچقا ئىككىلا دۇنيادا مەرتىد-ۇسى يەنىمۇ بىر بالداق يۇكسەلدى. شۇڭا بىراۋنىڭ مۇشكۇلاتتا قالغان باشقا بىر مۇسۇلمانغا مېھرىبانلىق قىلىش، يارەەم قولىنى سۇنۇش بەدىلىگە رەببىمىزدىن قانداق مۇكاپات ئالىدىغانلىقى ئۆز-ئۆزىدىن مەلۇملۇق بولۇپ تۇرماقتا. ناۋادا پادىشاھ بولغۇچى پەر-ۋەردىگاردىن قورقسا ۋە قىيامەتتىن ۋايىم يېسە ھەر بىر ئىش-ھەرىكەتتە ئادىل بولسۇن. ئادىل ئىنسان مېھرىبان ۋە دىيانەتلىك كىشىدۇ. پادىشاھ مۇشۇنداق قىلسا ئۇنىڭ مەمۇرىي خادىملىرى ۋە نۆكەر ـ سىپاھلىرىمۇ پادىشاھتىن ئۈلگە ئېلىپ شۇنداق قىلى-دۇ. ئاقىۋەت ئىنسانلار ئازادلىق ۋە پاراغەتكە نائىل بولىدۇ. پادىشاھلارمۇ ئىككىلا دۇنيادا قىلغان ئەمەللىرىنىڭ مېۋىسىنى يەيدۇ.

تەجرىبىلىك ئاقساقاللارنى ھۆرمەتلەش، ئوردا يىغىلىشلىرى-دا ئىش بېجىرىشتە قابىل، جەڭ ـ سوقۇشتا ياراملىق كىشىلەرگە تېگىشلىك ئورۇن ۋە مەرتىۋە بېرىش لازىم. بۇ ئادەت زامان ـ زامانلاردىن بۇيان دانا پادىشاھلار داۋام قىلدۇرۇپ كېلىۋاتقان يوسۇندۇر. قايسىلا زامان بولسۇن، مەملىكەتنىڭ سائادىتى ۋە ئاۋاتلىقىغا چېتىشلىق بولغان ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلغاندا جۇم-لىدىن مەنسەپكە قويۇش ۋە قالدۇرۇش، كاتتا ئىمارەتلەرنى سالـ-دۇرۇش، خارجى ئەللەر بىلەن دوستلۇق ئورنىتىش ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئايغاق قىلىش، دىنىي ئەھكاملارنى سۈرۈشتە قىلىش قاتارلىقلاردا پادىشاھلار دانا ۋە تەجرىبىلىك كىشىلەر بىلەن ئوب-دان كېڭىشىشى لازىم. يەنە بىر ياقتىن ياۋنىڭ شەپىسى كېلىپ سوقۇشنىڭ ۋەھىمىسى كۈچەيگەندە سوقۇش ئىشلىرىدا غالىب ۋە

قابىل كىشىلەر بىلەن كېڭىشىش لازىم. شۇندا ھەممىلا ئىش ئۇتۇقلۇق بولىدۇ. سوقۇش باشلىنىپ قالسا پادىشاھ بولغۇچى ياۋغا تەرەببال بولۇشقا سانسىز جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ ياۋنى تارمار قىلغان، ياۋ قورغانلىرىنى ئىگىلەپ باھادىرلىق شۆھرىتى كەڭ يېيىلغان كىشىنى ئەۋەتىش لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە سەۋەنلىك كۆرۈلمەسلىكى ئۈچۈن، پىشقان ۋە تەجرىبىلىك بىرەيلەننى ھەمراھلىققا قوشۇپ قويسۇن. ھالبۇكى، (زامانەمىزدا) شۇنچىۋالا ۋەقەيى ـ ھادىسىلەر رويابقا چىققان بولسىمۇ ئۇلار تەجرىبىسىز ئۆسمۈرلەرنى ئەۋەتىپ كۆپلىگەن خاتالارغا يول قويۇۋاتىدۇ. زېھنىي قۇۋۋەت كەلگۈسىدىكى ئىشلارغا سەرپ قىلىنغان بولسىدى، خېيىم ـ خەتەر ئاز بولار ئىدى.

ئاتاق ھەققىدە بايان

ئاتاق ـ ناملار ساماندەك كۆپىيىپ كەتتى. قانداقلىكى نەرسە بولسۇن كۆپ بولۇپ كەتكەن ھامان كۈرسى چۈشىدۇ. «پادىشاھ» ۋە «خەلىفە» دېگەنلەر كەمدىنكەم قوللىنىلىدىغان ئاتاق ناملارـدۇر. چۈنكى مەملىكەتنىڭ بىر يوسۇنى شۇكى، ئاتاقـ نام شۇ كىشىنىڭ ئەمەل ـ دەرىجىسى ۋە مۇھىملىقى بىلەن ئوخشاش ۋە ئۆزئارا مۇناسىپ بولۇش كېرەك. بازار سودىگىرى بىلەن بىر دېھقان ئاقساقاللىق ياكى سەردارلىق دېگەندەك بىرەر ئاتاققا ئۆسۈتۈرۈلسە بۇ ئىككىيلەننىڭ پەرقى قالمايدۇ. نامدارلار ۋە نامسىزلارمۇ ئوخشاشلا پەرقلەنمەيدۇ. مىسالەن ئېيتساق، بىر ئىمام ياكى ئۆلىما، قازى «مۇئىننەددىن» (دىننىڭ قوللىغۇچىسى) دەپ ئاتالسا، دىندىن خەۋەرسىز، ھەتتا ئېلىپنى يېزىشنىمۇ بىلمەيدىغان بىر بىلىمسىز بۇ ئاتاققا ئوخشاشلا مۇيەسسەر بولسا قازى بىلەن بىلىمسىز ئوتتۇرىسىدا، ئۆلىما بىلەن نادان ـ ئىلىمسىز ئوتتۇرىسىدا نېمە پەرق بولسۇن؟ بۇ تولىمۇ نامۇۋاپىقلىقتۇر.

شۇنىڭدەك تۈرك ئەمىرلىرىگە ھەمىشە ھىسامۇددەۋلە (مەملىكەتنىڭ شەمشىرى)، سەيفۇددەۋلە (مەملىكەتنىڭ قىلىچى)، يەمىنۇد دەۋلە (مەملىكەتنىڭ ئوڭ قولى)، شەمسۇددەۋلە (مەملىكەتنىڭ قۇياشى) دېگەندەك ئاتاقلار بېرىلىپ كەلدى. مەملىكەتتىكى كاتتىلار، ئاقساقاللار ۋە مەمۇرلارغا بولسا، مۇئىنۇل مۇلك (پادىشاھلىقنىڭ ھەمدەمچىسى)، زاھىرۇل مۇلك (پادىشاھلىقنىڭ ھىماتچىسى) قەۋامۇل مۇلك (پادىشاھنىڭ قوللۇغۇچىسى)، نىزامۇل مۇلك (پادىشاھلىقنىڭ قانۇنچىسى)، كامالۇل مۇلك (پادىشاھلىقنى مۇكەممەللەشتۈرگۈچى) ئاتاقلىرى بېرىلىدى. ھازىر بولسا، بارچە ھۆكۈم كۆزدىن يىتۈپ تۈركلەر ئۆز نامىغا تاجىكچە ئاتاق قوشۇۋالىدىغان، تاجىكلار بولسا، تۈركچە ئاتاقلارنى مەقبۇل كۆرىدىغان بولۇپ قالدى. شۇنداقلا بۇنى توغرا تېپىشتى. ھالبۇكى، ئاتاق تولىمۇ قىممەتلىكتۇر.

سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى ۋە ئۇنىڭ ئاتاق نامى ھەققىدە بايان

سۇلتان مەھمۇد سۇلتانلىق قىلغان زامانىدا مۇئىمىلەرنىڭ سەركىسى قادىربىللاھ مەرتىۋە تەلەپ قىلغاندا ئۇنىڭغا يەمىنۇد دەۋلە (مەملىكەتنىڭ ئوڭ قولى) دېگەن ئاتاقنى ھەدىيە قىلدى. كېيىنچە ئۇ نىمرۇز ئۆلكىسى ۋە خۇراسان ئۆلكىسىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ھىندىستانىنىڭ سانسىزلىغان شەھەر ـ بەگلىكلىرىنى بىسۋالدى، سومىناتقا بېرىپ مەبۇد ھەيكىلىنى ئېلىپ كەلدى، سەمەرقەند ۋە خارەزمنى ئىستىلا قىلىپ ئىراقنىڭ قۇھىستان تەۋەسىگە بىسىپ كىردى. رەي، ئىسپاھان ۋە ھەمەدان شەھەرلىرىنى قولغا ئېلىپ تەبەرىستاننى قارام قىلدى. شۇ ئىشلاردىن كېيىن ئۇ نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن مۇئىمىلەرنىڭ سەركىسى ھۇزۇرىغا ئەلچى ئەۋەتىپ تېخىمۇ كۆپ ئاتاق ھەدىيە قىد-

لىشنى ئۇمىد قىلدى. ئەمما ئۇنىڭ تەلىپى مەقبۇل كۆرۈلمىدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ئۇ ئون نەچچە قېتىم ئەلچى ماڭدۇرغان بولسىمۇ ھېچقانداق نەتىجىسى بولمىغانىكەن. شۇ ۋاقىتتا سەمەرقەند قاغانىنىڭ زاھىر ۋۇددەۋلە (مەملىكەتىنىڭ ھىمايىچىسى)، مۇئىن خەلىفەتۇللاھ (ئاللاھنىڭ خەلىفىسىنىڭ قوللىغۇچىسى)، مەلىكۇل مەشرىق ۋەسن سىن (شەرق ۋە يىراق شەرقنىڭ پادىشاھى) دېگەندەك ئۇچ خىل ئاتاق نامى بار ئىدى. بۇنىڭغا مەھمۇد تولىمۇ پۇچۇلىنىپ كېتىۋاتماقتا ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنە بىر قېتىم ئەلچى ماڭدۇرۇپ: «دىنسىزلار دىيارىدا شۇنچە زەپەر قۇچۇپ ھىندىستان، خۇراسان ۋە ئىراقتا ئىسلامنىڭ ھېماتچىسى ئىكەنلىكىمنى تەن ئالغۇزدۇم. ماۋەرائۇننەھرنى ئىستەلا قىلىپ ئاللاھنىڭ نامىدا قىلىچ ئوينىتماقتىمەن. قاغان ماڭا قاراشلىق ۋەزىرلەردىن بولسىمۇ ئۇنىڭغا ئۇچ خىل ئاتاق بېرىلىپتۇ، كەمىنە سادىق قۇللىرىغا كۆرسەتكەن خىزمىتىم ۋە بىلدۇرگەن ھۆرمىتىمدىن كېيىن ئارانلا بىر ئاتاق ھەدىيە قىلىنىدى» دېگەننى يەتكۈزدى.

بۇنىڭغا بېرىلگەن جاۋابتا مۇنداق مەزمۇنلار بار ئىدى: «ئاتاق دېگەن بىر تۇرلۇك شەرەپ. بىر ئادەمنىڭ ئىززەت غۇرۇرى شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئېشىپ بارىدۇ. ئۇنىڭ نام ـ شەرىپىمۇ جاھانغا تارىلىدۇ. يەنە شۇ نەرسە ئېنىقكى، بىراۋنىڭ (بىرىنچى ئىسمى) نى ئاتا ـ ئانىسى قويىدۇ، ئۇنىڭ كۇنىيە دېگەن ئىسمىنى ئۆزى تاللىۋالغان، ئاتاق نامىنى بولسا پادىشاھ بەرگەن. بۇ ئۇچ ئىسىمدىن باشقا ھەر قانداق ئاتاق ئارتۇقچە. ئۇ پەقەتلا كۇلكەمازاققا دەستەك بولىدۇ. نادانلار ئۆزىنى مەسخىرىگە قويۇپ ئۆزىنىڭ بېشىغا پىت سالىدۇ. بىراۋ تېخى بالا ۋاقتىدا كىشىلەر ئۇنىڭ بىرىنچى ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرىدۇ. بۇنىڭدىن ئاتا ـ ئانا تولىمۇ خۇرسەن بولىدۇ. نېمىلا دېگەنبىلەن بۇ ئۇلار قويغان ئىسىم. ئۇ قۇرامىغا يېتىپ ئۆز ئالدىغا ئىشلارنى بىر ياقلىق

قىلغۇدەك بولغاندا ئۆزىگە ئۆز ئىستىداتىغا مۇناسىپ كەلگۈدەك ئىسىم قويىدۇ. خۇددى تەمسىللەردە ئېيتىلغاندەك «ئاتاق بىلەن مەجبۇرىيەت قېرىنداش». شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر ئۇنى كۇنىيە دەپ ئاتايدىغان بولدى ۋە ئۇنى ئەر سۈپىتىدە كۆردى. بۇنىڭدىن ئۇ تولىمۇ خۇرسەن بولدى. كېيىنچە ئۇ ئەل - يۇرتقا ئۆزىنىڭ قابىللىقىنى نامايىش قىلغاندا پادىشاھ ئۇنىڭغا مۇناسىپ نام - ئاتاق ھەدىيە قىلدى. بۇنىڭدىكى مۇددىئا ئۇنى قۇرداشلىرىدىن پەرقلەندۈرۈش ۋە دەرىجىسىنى ئۇستۇن قىلىشتۇر. شۇڭا پادىشاھ ياكى خەلىفە ھەدىيە قىلغان بۇ ئاتاق - نام ئاتا - ئانىسى قويغان ياكى ئۆزى قويۇۋالغان نامدىنمۇ ياخشىراقتۇر. شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭ ئەمەل - دەرىجىسى ۋە ئىززەت - ھۆرمىتىنى كۆزلەپ كىشىلەرنىڭ ھەممىسى پادىشاھ ھەدىيە قىلغان ئاتاق - نامنى قوللانماقتا. مۇشۇ ئۇچ ئاتاقتىن باشقا ھەر قانداق ئاتاق ئوشۇقتۇر. دەرۋەقە، قاغان — بىر بىلىمسىز كىشى، يەنە كېلىپ بىر تۇرك، ئۇنىڭ ئابرۇي ھەۋىسىنى قاندۇرۇش ۋە ئىلىم - ئىرپان جەھەتتىكى كەمتۇكلۇكلىرىنى تولۇقلاش ئۈچۈن ئۇنىڭ تەلەپلىرىگە ماقۇل بولغانىمەن. سىزگە كەلسەك، سىز ئىلىمدە يېتىلگەن يېقىن كىشىمسىز، مېنىڭ قەلب تۆرىمدە ئورنىڭىز تېخىمۇ يۇكسەكتۇر، مەن سىزگە ئىشىنىمەن. سىزنىڭ پەزىلىتىڭىز مەندىن تەلەپ قىلغان قەلەم - قەغەز يۇزىدىكى ئازغىنا نەرسىدىن مۇ قىممەتلىكرەك. ھازىر بولسا، بىلىمسىز نادان بىلەن ئوخشاش نەرسىنى قوغلىشۇېتىپسىز.»

مەھمۇد بۇلاردىن ۋاقىپلىنىپ ئەندىككىنىدىن نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. شۇ ۋاقىتلاردا تۇرك نەسلىدىن بولغان بىر ئايال پات - پات مەھمۇدنىڭ ئوردىسىغا كېلىپ تۇراتتى. ئۇ ئوقۇمۇشلۇق بولۇپ سۆزگە چېچەن، نەچچە خىل تىلغا كامىل ئىدى. ھەر قېتىم ئوردىغا كەلگەندە مەھمۇد بىلەن سۆھبەتلەردە بولۇپ چاقچاقلىشاتتى، بەزىدە ئۇنىڭغا پارسچە قىسسە - ھېكايىلەرنى

ئوقۇپ بېرەتتى. ئىشقىلىپ، ئۇلار دىلكەش سىرداشلار ئىدى. بىر كۈنى ئۇ مەھمۇد بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ قەلبىگە مەلھەم بولدى. مەھمۇد: «خەلىپەدىن ئاتاق ھەدىيە قىلىشنى شۇنچە ئىلتىجا قىلساممۇ پەرۋايىغا ئالمايۋاتىدۇ، قاغان بولسا مېنىڭ قول ئاستىمدىكى بىر ۋەزىر تۇرۇپ نەچچىلىگەن ئاتاققا مۇشەررەپ بولدى. مېنىڭ بولسا ئاشۇ بىرلا ئاتىقىم بار. مەن بىرەر تام تېشىر ئوغرىنى ئەۋەتىپ ياكى باشقىچە ئۇسۇللارنى قوللىنىپ خەلىپىنىڭ قاغانغا ھەدىيە قىلغان لەۋھەسىنى قولغا چۈشۈرەيمىكىن دەيمەن. مۇشۇنى قىلالىغان كىشىگە خالىغان نەرسىسىنى ئىنئام قىلىمەن» دېدى. ھېلىقى ئايال: «ئەي پاسىبانىم، ئۇنى مەن قولغا چۈشۈرەلەيمەن، ئەمما ۋەدەڭگە ۋاپا قىلغىنكى، ئۇ نەرسە سېنىڭ بولىدۇ» دېدى. ئۇ: «لەۋزىمدىن يانمايمەن» دېدى. ئايال: «قول - ئىلكىمدە ھازىرچە يېتەرلىك دەسمايەم يوق، شۇڭا سېنىڭ ئارزۇيىڭنى بەجا كەلتۈرۈشكە قىسلىۋاتىمەن. خالىساڭ خەزىنىدىن ئازراق يارىدەم قىلىپ تۇرغىن، ئارزۇيىڭغا يەتكۈزەلمىسەم كاللام ئىختىيارىڭدا بولسۇن» دېدى. سۇلتان مەھمۇد: «خالىغىنىڭنى ئالغىن» دېدى ۋە ئۇنىڭغا پۇل - پۇچەك، زىبۇ زىننەت، گۆھەر - مەرۋايىت، مال - ۋاران ۋە ئاشلىق دېگەندەكلەرنى ھەدىيە قىلىپ تەلىپىنى قاندۇرىدى. بۇ ئايالنىڭ 14 ياشلىق بىر ئوغلى بولۇپ، بىر ئۆلىمانىڭ ساربىيدا ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقانىدى. ئۇ ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ خەزىنىدىن قەشقەرگە كەلدى. قەشقەردە بىر نەچچە تۈرك قۇل ۋە دېدەك سېتىۋالدى، يەنە چىن ۋە قىتان ئەللىرىدىن كەلتۈرۈلگەن ئىپار- ئەنبەر، مەشۇت ۋە شايى - دۇردۇنلارنى ئالدى. كېيىن كارۋانلارغا قوشۇلۇپ ئۆزكەندكە كەلدى، بۇ جايدىن سەمەرقەندكە باردى.

ئۇچىنچى كۈنى ئۇ قاتۇننىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا بېرىپ سوۋغاتلىقلا تولىمۇ سۈمباتلىق بىر دېدەكنى تالىلىۋالدى. يەنە چىن

ۋە قىتتان ئەللىرىدىن ئالغاچ كەلگەن قىممەت باھالىق ماللاردىنمۇ ئېلىۋالدى. قاتۇن بىلەن دىدار مۇلاقەتتە بولۇشقاندا مۇنداق دې-دى: «مۇرەببىم بىر تۇججار كىشى بولۇپ، مېنى جاھان كېزىپ سەييياھلىققا ھەمراھ قىلىۋالغانىدى. قىتتان سەپىرىنى كۆزلەپ ئۇدۇن (خوتەن) دىيارىغا بارغاندا مۇرەببىم ئالەمدىن ئۆتتى. مەن ئىلاجسىز قەشقەرگە يېنىپ كەلدىم. قەشقەر قاغانى[1]غا سوۋغات بېرىپ قاتۇنى بىلەن دىدارلاشتىم ۋە ئۇنىڭغا مۇرەببى-نىڭ ئىلگىرى قاغانغا چاكار بولغانلىقىنى، ئۆزۈمنىڭ ئۇ چاغدا چۆرە بولغانلىقىمنى، ئۇلارنىڭ ھۆرلۈككە چىقىرىشى بىلەن ئو-نىڭغا ياتلىق بولۇپ مۇنۇ بالىغا ئانا بولغانلىقىمنى، ئەمدىلىكتە بولسا، مۇرەببىمنىڭ ئۇدۇندا جان ئۈزۈپ ئىلگىرى قاغان ھەدىيە قىلغان ئازغىنا مال ـ مۈلۈكنى قالدۇرۇپ كەتكەنلىكىنى ئېيت-تىم. شۇنداقلا ئۇنىڭدىن مېھرىبانلىقى ۋە مۇبارەك ئەزىز قوللا-رى ئارقىلىق كەمىنە چۆرىسى بىلەن يېتىم بالىسىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇشنى، ئۆزكەند، سەمەرقەند تەرەپلەرگە ماڭىدىغان ياخشىراق كارۋانلارغا قوشۇپ قويۇشنى ئۆتۈندۇم. يەنە مۇشۇ ياخشىلىقى ئۈچۈن جېنىم تېنىمدىلا بولسا ئۇ دۇنيا بۇ دۇنيا دۇئا-تەشەككۈردە بولىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. قاتۇن تولىمۇ كەڭ قول-لۇق بىلەن ئۆز مېھرىبانلىقىنى كۆرسەتتى. ئۇلار بىزنى تەقدىر-لەپ بىزگە بىر ياخشى يول بېشىنى قوشۇپ قويدى. يەنە ئۆزكەند قاغانىغا بىزگە ئاتىدارچىلىق قىلىپ سەمەرقەندكە يەتكۈزۈپ قو-يۇش توغرىسىدا مەكتۇپ يېزىپ بەردى. ئەلھال ھازىرقى پەيتتە مېھرىبانلىقىڭ ۋە ئىلتىپاتىڭدىن ئالدىڭدا يۈكۈنۈپ ئولتۇ-رۇپتىمەن. ئىشەنچىم كامىلكى، جاھان مىقياسىدا ئادالەت ۋە باراۋەرلىكتە سەمەرقەندكە تەڭداش بولغۇدەك جاي تېخى ئاپىرىدە بولغىنى يوق. مەرھۇم مۇرەببىم سەمەرقەندكە يېتىپ بېرىۋالسىلا

① يۈسۈپ قادىرخان بولۇشى مۇمكىن.

قايتا سىرتقا سەپەر قىلمايدىغانلىقىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. مۇبارەك نامىگە ۋە شەۋكىتىگە كەمىنە ئاجىزلىرىنى مۇشۇ يەرگە باشلاپ كەلدى. كەمىنلىرىنىڭ ئۆزىگىزگە چاكار بولۇش ئىلتىجايىمنى مۇڭاپىق كۆرسىگىز مۇبارەك قولىگىز بىلەن بەشىمنى سىلىغان بولىسىز. شۇنداق بولسا، كەمىنە مۇشۇ جايدا تۇرۇپ قالىمەن، زىبۇ زىننەتلىرىمىزنى سېتىپ ئۆي ۋە بىزگە تەمىنات بولغۇدەك بىر پارچە يەر ئالىمەن. شۇنىگدىن ئېتىبارەن ئۆمۇرلۇك خىزمىتىگىزدە بولىمەن ۋە بالامنى تەربىيىلەيمەن. ئىلتىپات ـ ئېھسانلىرىگىزنىڭ شاراپىتىدە ئاللاھ (ئاللاھ شەرەپلىكتۇر ۋە قۇدرەتلىكتۇر) ئۇنىڭغا ھىممەت ئاتا قىلسا ئەجەب ئەمەس».

قاتۇن: «ھېچ بىرسىدىن ۋايىم يېمە. سىلەرگە قولۇمدىن كەلگەنلىكى ھېچ نەرسىنى ئايىمايمەن. سىلەرگە ئۆي ۋە يەر بېرەي، ھەرقاچان يېنىمدىن كەتمەڭلار. مەن سەن توغرۇلۇق قاغانغا ئېيتىپ تەلىپىگنى ئىجابەت قىلاي» دېدى. ئايال قاتۇنغا تازىم بەجا كەلتۇرۇپ: «ھازىردىن ئېتىبارەن مېنىڭ خوجام بولۇپ قالدىگىز. ناۋادا مېنى قاغان جانابلىرى بىلەن كۆرۈشتۇرۇپ قويغان بولسىگىز قوبۇل شەرىپىگە مۇيەسسەر بولارئىدىم. ئۇ چاغدا تەشەككۇرۇمنى ئېيتىشقا باشقا بىراۋ مەڭگۇ يادىمغا كەلمەس ئىدى» دېدى. قاتۇن: «خالىغان ۋاقتىڭدا قاغانىڭغا يېنىغا باشلاپ باراي» دېدى. ئايال: «كۆپ تەشەككۇر» دەپ خوشلاشتى. ئەتىسى ئۇ قاتۇننىڭ سارىيىغا باردى. قاغان قوبۇلخانىدىن ئوردىغا قايتقاندا قاتۇن ھېلىقى ئايالنىڭ ئىشىنى تىلغا ئالدى. قاغان ئۇنى ئېلىپ كىرىشكە ئىجازەت قىلدى. ھېلىقى ئايال تازىم بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن قاغانغا تۇرك چاكارىدىن بىرنى، چىرايلىق بىر ئارغىماق ۋە تۇرلۇك قىممەتلىك ماللارنى تەقدىم قىلدى. ئۇ: «كەمىنە ئاجىزلىرى ئۆز ئەھۋالاتىمنى قاتۇن ئالىيلىرىغا بايان ئەيلىگەنىدىم. ھاسىل كالام، مۇرەببىم قازا

قىلغاندىن كېيىن (ئالىيلىرىنىڭ ئۆمرى زىيادە بولغاي) ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قىتان ئېلىگە ئېلىپ ماڭغان ماللارنى قايتۇرۇپ كەتمەسلىككە ئۇندىدى. ئەمما مەن ماللىرىمنىڭ بىر قىسمىنى قىتانغا ماڭدۇرۇپ، قالغىنىنى ياندۇرۇپ كەلدىم. ئۇنىڭ بىر قىسمى ئۇدۇن قاغانغا، بىر قىسمى قەشقەر قاغانغا كەتتى، بىر قىسمىنى سەپەردە خىراجەت قىلدىم. ئەمدىلىكتە ئالدىمدا كەمىنە قوللىرى ئۆزىنىڭ يېتىم پەرزەنتى بىلەن ئازغىنا ماللاردىن باشقا ھېچ نەرسىسى يوق ھالدا تۇرۇپتىمەن. ئالىيلىرى كەمىنىنىڭ ئۆزلىرىگە قول بولۇش تىلىكىمىزنى ئىجاۋەت قىلغان بولسىلا قالغان ئۆمرۈمنى ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە تەسەررۇپ ئېتىشنى شەرەپ بىلگەن بولاتتىم» دېدى.

قاغان ئۇنىڭ بىلەن مۇلايىم سۆھبەتلەشتى ۋە قوبۇل قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئايال ھەر ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر قېتىم قاتۇننى يوقلاپ ئۇنىڭغا قىزىل ياقۇت كۆزلۈك ھالقا، يېشىل كەھرىۋا، يېپەك رومال ۋە باشقا قىممەتلىك سوۋغاتلارنى ھەدىيە قىلىپ تۇردى. ئۇ يەنە قاتۇنغا قىزىق چۆچەك - ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرىپ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇردى. شۇنداق قىلىپ، قاتۇن تېزلا ئۇنىڭغا ئىجىل بولۇپ قېلىپ ئايرىلالمايدىغان ھالغا كېلىپ قالدى. ئەمما ئۇ ئايال قاغان ۋە قاتۇننى تەڭلىكتە قالدۇرۇپ ئۆزىگە ھەدىيە قىلىنغان ھەرقانداق باغ - ئېتىزلارنى رەت قىلىدى. ئادەتتە نەچچە كۈندە بىر قېتىم تۇرالغۇسىدىن چىقىپ ئالغۇدەك باغ - ۋارانلارنى كۆرۈپ كېلىمەن، دېگەن باھانە بىلەن ئۈچ - تۆت فەرسەخ نېرىدىكى يېزا - سەھرالارغا باراتتى. ئۇ يەردە ئۈچ - تۆت كۈن تۇرغاندىن كېيىن ئۆزىگە ياقمايدىغان تەرەپلىرى ھەققىدىكى سەۋەبلەرنى كۆتۈرۈپ قايتىپ كېلەتتى. قاغان ۋە قاتۇن ئۇنىڭ كەلمەي قالغانلىقىدىن ھەيران بولۇپ قاراپ بېقىشقا ئادەم ئەۋەتسە بارغان ئادەم ئۇ ئايالنىڭ ئىككى - ئۈچ كۈن بۇرۇن باغ - ۋاران كۆرگىلى كەتكەنلىكىدىن ۋاقىپلاندۇرۇ-

لاتتى. ئۇلار ئۇ ئايالنىڭ مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قالماقچى بولغانلىقىغا چىنپۇتۇپ خۇشال بولۇشاتتى. ئۇ ئايال سادىقجان بىلەن ئالتە ئاي خىزمەت قىلغاندا، قاتۇن: «قاغان ئالىيلىرى ھەر قېتىم سېنى كۆرگەندە ئۇيلىنىدىكەن، سەن بىزگە شۇنچىۋالا نەرسىلەرنى سوۋغات قىلدىڭ، ئەمما بىزنىڭ ھېچ نەرسىمىزنى قوبۇل قىلمىدىڭ. ئۇ ھېچقاچان ساڭا ئوخشاش ياخشى ئايالنى كۆرمىگەنلىكىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ. بىز ساڭا نېمە قىلىپ بەرسەك رازى بولارسەن؟ ساڭا دېسەم مەن قاغاندىنمۇ بەكرەك ئۇيلىۋاتىمەن» دېدى. ئايال: «مەن ئۇچۇن دۇنيادىكى ئەڭ زور بەخت ـ سائادەت خوجامنى ۋە ئۇنىڭ مەھبۇبىنى كۆرۈشتۇر. ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن ئاش ـ غىزادىن قىسىلىپ قالمىدىم، سىز بىلەن كۇندە مۇلاقەتتە بولۇپ ئۆگىنىپ قاپتىمەن، قاچانكى ھاجىتىم چۈشسە تارتىنماي ئېيتىمەن» دېدى. شۇ ئارىلىقتا ئۇ ئاتلارنى توقۇتۇپ، پۇتۇن ئالتۇن، مەرۋايىت، گىلەم، بوپىلىرىنى سەمەرقەند بىلەن غەزنىنە ئارىلىقىدا قاتناپ تۇرىدىغان بىر تۇججارغا يوشۇرۇنچە بەردى. بەش ئاتنى بەش چەۋەندىز بىلەن بەلخ ۋە تىرمىز يولىدىكى بەلگىلەنگەن جايلارغا ئۆزى بارغۇچە كۇتۇپ تۇرۇشقا ئەۋەتتى.

شۇ ئىشلارنى پۇتتۇرگەندىن كېيىن ئۇ مەزلۇم قاتۇن بىلەن قاغانىنىڭ بىللە ئولتۇرغان پەيتىدە ئۇلارنى مەدھىيىلەپ ئۇچۇرىدىغان خېلى جىقلا گەپلەرنى قىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ چېھرىدىكى مەمنۇنلۇق تەبەسسۇملىرىغا قاراپ تۇرۇپ: «بىر ئىلتىماسىم بار ئىدى، ئېيتسام بولارمۇ؟» دېدى. قاتۇن: «بۇ سېنىڭ ئاغزىڭدىن چىققان بىر مۆجىزە بولدىغۇ؟ ھېلىغۇ بىر ئىكەن، يۇز ئىلتىماسىڭ بولسىمۇ بەجا كەلتۇرىمىز. قېنى ئېيتقىن» دېدى. ئۇ مەزلۇم: «سىلەردىن يوشۇرمايمەنكى، ئوغلۇم مېنىڭ بۇ دۇنيادىكى بارلىقىم، مەن ئۆزۈمنىڭ ئەسلى ۋەسلىمنى ئۇنىڭغا ئاتىغاچكەنمەن. ئۇ ھازىر «قۇرئان كەرىم» نى تامامىدى، ئۇ ھازىر بىر ئۇستازنىڭ ئەرەبىي ۋە پارسىي ئەسەرلەرنى ئوقۇتۇشىغا مو-

تاج بولماقتا. هەر قايسىلىرىنىڭ مېھرى - شەپقىتى بولغانىكەن ئۇنىڭ كەلگۈسى قۇتلۇق بولغۇسى. پەرۋەردىگارىم ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىنىڭ ئەمرىدىن كېيىن ئۇشبۇ دۇنيادا پادىشاھ ئالىيلىرغا مۇئمىنلەرنىڭ سەركىسى ھەدىيە قىلغان مەكتۇپتىنمۇ قەدىمىيرەك يازما بولغان ئەمەس. شۇڭا ئويلايمەنكى، ئۇشبۇ مەكتۇپتا ساقلىنىپ قالغان تىل ۋە يارلىق سۆزلىرى شۇبھىسىزكى ئەڭ پاساھەتلىكتۇر. ناۋادا ئالىيلىرى مۇۋاپىق كۆرسە قۇللىرىغا خەلىنىڭ لەۋھە مەكتۇپىنى ئىككى - ئۈچ كۇنلۇككە ئارىيەتكە بېرىشكە بولارمىكىن؟ شۇنداق بولغىنىدا ئوغلۇم ئۇستازىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۇنى بىرقانچە مەرتىۋە كۆرۈپ شۇنىڭ ئىچىدىن بەش سۆزنى ئۆگىنىۋالسا ئىشلىرى ئوڭ بولاتتى» دېدى. قاغان ۋە قاتۇن: «بۇنى قانداقمۇ ئىلتىماس دېگىلى بولسۇن؟ نېمىشقا بىزدىن بىرەر شەھەر ياكى قەلئە سورىمايسەن؟ سەن بىزدىن بىر نەرسە سوراپ باقمىدىڭ. ئەمدى سورىغان نەرسەڭ بولسا خەزىنىدە توپا بېسىپ يېتىپتۇ، ئۇنىڭدىن 50 نەچچىسى بار. بىر ۋاراق قەغەزنىڭ نېمە خىسلىتى بولسۇن؟ خالىساڭ قەغەز يۆگەكنىڭ ھەممىسىنى ساڭا ھەدىيە قىلاي» دېدى. ھېلىقى ئايال: «خەلىفە ھەدىيە قىلغان يارلىق بولسىلا كۇپايە» دېدى. شۇنىڭ بىلەن قاغان بىر قۇلنى ئۇنى خەزىنىگە باشلاپ بېرىش، خالىغان قەغەز يۆگىكىنى بېرىشكە بۇيرىدى.

شۇنىڭ بىلەن ئايال خەزىنىگە بېرىپ لەۋھەنى قولىغا ئالدى ۋە ئۆيگە ئالغاچ كەلدى. ئەتىسى ئاتلارنى تامام ئىگەرلىتىپ، قېچىرلارغا يۈكلەرنى تۇگەل ئارتىپ سېتىلىدىغان بىر باغ - ۋارانىنى كۆرۈپ كېلىشكە بىر ھەپتىلىك سىرتقا چىقىدىغانلىقى ھەققىدە گەپ تارقاتتى. ئۇ ئاتلىنىپ ئۆزى كۆرمەكچى بولغان باغ - ۋاران تەرەپكە يول ئالدى. يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى ئۇ قاغاننىڭ ئىجازەتنامىسىگە ئىگە بولغان بولۇپ، ئىجازەتنامىدە ئۇنى ۋە ھەمراھلىرىنى سەمەرقەند ۋە بۇخارانىڭ ھەر قانداق

جايغا بارغاندا باغ ـ ژاران ياكى ئېتىزلارنى سېتىۋېلىشتا، قونالغۇلارغا چۈشكۈن قىلىشتا ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىش كېرەكلىكى ئەسكەرتىلگەنىدى. شۇنداقلا باجگىرلار، شەھەر قەلئە بەگلىرى ۋە باشقا مەمۇرلار ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىدە قولىدىن كېلىدىغانلىكى يارەملىرىنى ئايماسلىقى تەلەپ قىلىنغانىدى.

بىر كۈنى كېچىسى تۇن يېرىمىدا ئۇ ئايال يېزىدىن يوشۇرۇدە چە چىقىپ، شەھەردىن ئۇچ فەرسەخ كېلىدىغان جايدىكى يول ئارقىلىق مېڭىپ بەش كۈندىن كېيىن تېرمىزگە كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا ئىجازەتنامە بولغاچقا توختىماي ئات يەڭگۈشلەپ ماڭدى. تاكى ئۇ جەيھۇندىن ئۆتۈپ بەلخكە يەتكەندە قاغان ئاندىن ئۇنىڭ كېتىپ قالغانلىقىنى بىلدى. ئەمما خەلىفە ھەدىيە قىلغان لەۋھەنىڭ ئىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى. ھېلىقى ئايال بەلختىن غەزنە شەھىرىگە بېرىپ لەۋھەنى سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئالدىغا قويدى. مەھمۇد سۆزمەن ئۆلىمادىن بىرنى لەۋھەنى ئېلىپ مۇئىمىلەرنىڭ سەركىسى قادىر بىللاھنىڭ ھۇزۇرۇغا بېرىشقا ماڭدۇردى. يەنە ئەلچىگە قوشۇپ تۇرغۇن سوۋغاتلارنىمۇ بىللە ماڭدۇردى. ئۇنىڭ خەلىفەگە يوللىغان مەكتۇپىدا مۇنداق مەزمۇنلار بار ئىدى: «مېنىڭ بىر چاكىرىم سەمەرقەندتە بازار ئارىلاپ يۈرۈپ، بىر مەسچىت ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسا بىر ئۆلىمانىڭ مەدرىسىگە كۆزى چۈشۈپ قاپتۇ. قارىسا ئۇ ئۆلىما بىر توپ بالىلارغا ساۋاق بېرىۋاتقۇدەك، تالىپلارنىڭ قوللىرىدا مۇئىمىلەرنىڭ سەركىسى پۈتكەن مۇقەددەس لەۋھە قىلچە ھۆرمىتى بولمىغان ھالدا قولىدىن ـ قولغا ئۆتۈپ تۇرغۇدەك. توپا باسقان لەۋھە ئۇنى تولىمۇ بىئارام قىپتۇ ۋە ئۇنى خارلىقتىن قۇتقۇزۇۋېلىشنى ئويلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئازراق ئۇزۇم ئېلىپ ھېلىقى بالىلارنىڭ قولىدىن كېرەكسىز قەغەزنىڭ باھاسىدا لەۋھەگە تېگىشىۋاپتۇ. ئۇ بۇنى غەزنىگە ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن ماڭا كۆرسەتتى. ئەمدى

لىكته بولسا، مەن ئىززەت - ئېكرام بىلەن ئۇنى مەلىكۈل جەھاننىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىسىكەن دېگەن ئۇمىدته سۇنۇپ تۇرۇپتىمەن. شۇنداقلا تۆۋەنچىلىك بىلەن كەمىنىڭ پىداكارلىقىغا ئاتاق ھەدىيە قىلىشنى ئىلتىماس قىلىمەن. شۇنداق قىلسىلا مەن ئۇ ئاتاقلارنى كۆز قارچۇقۇمدەك ئاسراپ، بېشىمدىكى تاجىمدىنمۇ ئەزىز بىلگەن، ئۇنى دۆلەت خەزىنىسىنىڭ ئەڭ شەرەپلىك جايىغا قويغان بولاتتىم. ھالبۇكى، جانابلىرى ئۆتمۈشتىكى خىزمەتلىرىم ۋە كەلگۈسىدىكى ئۇمىدىمنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ ئاتاق ھەدىيە قىلىشنى رەت قىلىۋاتىدىلا، ئەكسىچە ئۇنى نەدىكى قەدىرنى بىلمەس، خەلىپەدىن ھېيىقماس كىشىلەرگە بېرىۋاتىدىلا. ھالبۇكى، ئۇلار بۇ ئاتاقلارنىڭ شان - شەرىپىگە ۋە نوپۇزىغا ئىتىبار قىلماي بۇلارنى ھۆرمەتسىزلىك ئىچىدىلا قوبۇل قىلىۋاتىدۇ».

مەزكۇر ئۆلىما مەكتۇپنى ۋە سوۋغىلارنى ئېلىپ باغداد خەلىپىسىگە يەتكۈزۈگەندە خەلىپە قاتتىق ھەيران بولدى ۋە قاغاننى ئەيىبلەش مەزمۇنىدىكى بىر پارچە مەكتۇپ يوللاشقا ئەمىر قىلدى. مەھمۇدنىڭ ئەلچىسى خەلىپەنىڭ ھۇزۇرىدا يېرىم يىل تۇرۇپ سۇلتان مەھمۇدنىڭ نامىدا ئاتاق تەلەپ قىلىپ ئىلتىماس سۇنۇۋەرگەن بولسىمۇ، بىرەر ئېنىق جاۋاب ئالالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر كۈنى ئۇ مۇنداق مەزمۇنىدىكى بىر ئەرزنامە پۈتتى: «ناۋادا جاھاننىڭ ئەڭ چېتىدە بىر پادىشاھ ۋۇجۇدقا كېلىپ ئىسلامنىڭ شۆھرىتى ئۇچۇن قىلىچ ئويناتسا، دىنسىزلار، ئاللاھ ۋە پەيغەمبەرنىڭ دۈشمەنلىرىگە قارشى جىھاد قىلسا، بۇنىڭا چوقۇنغۇچىلارنىڭ ئىبادەتخانىلىرىنى مەسچىتلەرگە ئۆزگەرتسە، دىنسىزلار دىيارىنى ئىسلامنىڭ مۇقەددەس چارىگاھىغا ئايلاندۇرسا، ناۋادا ئەمرۇل مۇئمىنىدىن تولىمۇ يىراق جايدا بولسا، ئارىلىقنى ئېگىز تاغلار ۋە سۇرلۇك چۆللەر ئايرىپ تۇرغان بولسا، يۇز بەرگەن ۋەقە - ھادىسىلەرنى ھەمىشە ئۆز ۋاقتىدا مەلۇم قىلغىلى

بولمىسا، ئۇنىڭ تەلەپ - ئىلتىماسلىرىمۇ خەلىقىنىڭ جاۋابىغا نائىل بولالمىسا ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئېيتقاندا پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادىدىن بىرەيلەننى خەلىقە قىلىپ تەينىلەش ۋە ئۇنىڭ نوپۇزىغا ئىتائەت قىلىش يوللۇق بولامدۇ، يولسىز بولامدۇ؟» ئۇ بىرەيلەن ئارقىلىق مەكتۇپنى باغداد قازىسىنىڭ قولىغا يەتكۈزدى. قازى بۇنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن «يوللۇق بولىدۇ» دەپ تەستىق يازدى. ئۇ قازىنىڭ تەستىقىنىڭ كۆچۈرۈلمىسى ۋە ئۆزى يازغان ئىلتىماسنى خەلىقەگە يەتكۈزدى. ئۇنىڭ ئىلتىماسىدا مۇنداق دېيىلگەنىدى: «كەمىنە قۇللىرىنىڭ كۆتۈۋاتقىنىغا بەكمۇ ئۇزۇن بولۇپ كەتتى. مەھمۇد ئەسلى ۋەسلىنى تەسەددۇق قىلىپ تۇرۇپ بىر - ئىككى ئاتاق ئىلتىپات قىلىشنى ئۆتۈنگەنىدى. ھالبۇكى، مەلىكۇل جاھان ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى نەزەرگە ئالماي پالۋانلارنىڭ پالۋىنىنى ئۇمىدسىزلەندۈرۈپ قويدى. بۇ ئۇنىڭغا تولىمۇ ئېغىر كەلمەكتە. ناۋادا مەھمۇد باغداد قازىسىنىڭ ھۆكۈمى بويىچە ئىش كۆرسە جازاغا تارتىلامدۇ - تارتىلامدۇ؟».

خەلىقە بۇلارنى كۆرگەندىن كېيىن ھەرھال غوجىدارنى ۋەزىرنىڭ يېنىغا بېرىپ دەرھال سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئەلچىسى بەلەن كۆرۈشۈش، ئىشەنچ تەلەپپۇزىدا سۆزلەپ ئۇنى غەم - ئەندىشىدىن خالىي قىلىش، ئاندىن ئۇنىڭغا شان - شەرەپ تونى، تۇغ- ئەلەم ۋە خەلىقە تەستىق سالغان ئاتاق بېرىپ ئەلچىنى خاتىرجەم قىلىپ قايتۇرۇش ھەققىدىكى يارلىقنى يەتكۈزۈشكە ماڭدۇردى. سۇلتان مەھمۇد ھەر ھالدا بىرنېمىلەرنى قىلىپ يۇرۇپ ئاخىرى قوشۇمچە ئاتاق «ئەمىرۇل ئۇمەرا» (مەملىكەتىنىڭ ھاۋالە قىلىنغۇچىسى) غا مۇيەسسەر بولدى.

ئۇ زامانلاردا ناۋادا ئەگە تۆۋەن مەمۇرلار ئىگە بولغان مەرتىۋە يەتتە ياكى ئوندىن ئاز بولسا، ئۇ كىشى تولىمۇ خاپا بولۇپ قالاتتى.

سامانىيلار پادىشاھلىقىدىكى پادىشاھلار ئۇزۇن يىللاردىن بۇ-

يان ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ شەۋكەتلىك پادىشاھلىرىدىن بولۇپ كەلگەنىدى. پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسان، ئىراق - خارەزىم، نىمرۇز ۋە غەزنە شۇلارنىڭ تەسەررۇپىدا بولۇپ، ھەر بىر پادىشاھنىڭ بىردىن ئاتاق نامى بار ئىدى. نۇھ پادىشاھ «شاھىد شاھ» دەپ ئاتالغانىدى. نۇھنىڭ ئاتىسى مەنسۇر بولسا، ئەمىن ھەمىد (ياخشى سەركە)، مەنسۇرنىڭ ئاتىسى نۇھ مەنسۇر بولسا، ئەمىر ھەمىد (ئالقىش سەركىسى)، نۇھ مەنسۇرنىڭ ئاتىسى ناسىر بولسا، ئەمىر رەشىد (توغرىغا يېتەكچى سەركە)، ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد بولسا، ئەمىر ئادىل (ئادالەت سەركىسى)، تارىخنامىلەردە بولسا، ئەمىر مەھدى (سابىق سەركە) ۋە ئەمىر سەئىد (تەلەي سەركىسى) دەپ ئاتالغانىدى. ئاتاق شۇ زاتقا مۇناسىپ بولۇش كېرەك. قازى، ئاخۇن ۋە ئۆلىمالاردا مەجىددىن (ئىماننىڭ شەرىپى)، شەرەفۇل ئىسلام (ئىسلامنىڭ شەرىپى)، سەيفۇسسۇننە (سۇننەت قىلىچى) زەينۇششەرىئە (شەرىئەتنىڭ شەرىپى)، فەخرۇل ئۇلەما (ئۆلىمانىڭ غۇرۇرى) دېگەندەك ئاتاق كۆپرەك بولىدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئىسلام، ئىمان، شەرىئەت، فىقھ دېگەندەك ئىلىملەرگە باغلانغان بولىدۇ. ناۋادا ئۆلىما بولمىغان بىراۋ بۇ ئاتاقنى ئۆزىگە قويۇۋالسا پادىشاھ ئۇ ياقتا تۇرسۇن ئەقلى - ھوشى جايىدا بولغانلىكى ھەر بىر كىشى ئۈنى ئېتىراپ قىلىشتىن باش تارتىدۇ. بۇنداق كىشىلەرگە جازا بېرىپ ھەر قانداق كىشىنى ئۆز ئورنىنى ھۆرمەتلەيدىغان قىلماق زۆرۈر. شۇنىڭدەك قوشۇن باشلىقلىرىمۇ «دەۋلە» سۆزى ئارقىلىق پەرقلىنىدىغان بولدى. مەسىلەن، سەيفۇددەۋلە (مەملىكەتنىڭ قىلىچى)، ھىسامۇد دەۋلە (مەملىكەتنىڭ شەمشىرى)، زاھىرۇددەۋلە (مەملىكەتنىڭ ھىمايىچىسى)، نۇرۇددەۋلە (مەملىكەتنىڭ نۇرى)، شەمسۇد دەۋلە (مەملىكەتنىڭ قۇياشى)، ئەلى- يۇرتنىڭ ئىشلىرىنى بېجىرگۈچى ۋالىي، باجگىر ۋە باشقا مەمۇرلارغا «مۇلك» (مەملىكەت) ئاتىقى بېرىلىدۇ. خۇددى شۇ-

نىڭدەك ھەمۇئىنۇل مۇلك (مەملىكەتنىڭ ھەمدەمچىسى)، نىزا-مۇل مۇلك (مەملىكەتنى مۇكەممەللەشتۇرگۇچى)، شەرەفۇل مۇلك (مەملىكەتنىڭ شەرىپى)، شەمسۇل مۇلك (مەملىكەتنىڭ قۇياشى) ئاتاقلىرى مەۋجۇت بولغان. تۇرك ئەمىرلىرىنىڭ ئۆز-لىرىگە ئەل- يۇرتنىڭ ئىش - كۇشلىرىنى بېجىرىدىغان مەمۇر-ئاقساقاللارغا خاس ئاتاق - نام‌لارنى قوللىنىشى ھېچقاچان كۆرۈل-مىگەن يوسۇندۇر. «دىن» ۋە «ئىسلام» دېگەندەك سۆزدىن تۇ-زۇلگەن ئاتاقلارنى ئۆلىمالار قوللىنىدۇ. «دەۋلە» ئاتالمىسىنى ئەمىرلەر قوللىنىدۇ. «مۇلك» سۆزىنى ئەل - يۇرتنىڭ ئىش-كۇشلىرىنى بىر ياقلىق قىلغۇچى يۇقىرى مەرتىۋىلىك مەمۇرلار قوللىنىدۇ. بۇلاردىن سىرت، كىمدە - كىم «دىن» ۋە «ئىسلا-م» سۆزلىرىنى ئۆزىگە ئاتاق قىلىپ قوشۇۋالسا جازالىنىدۇ. شۇڭا ھەركىمنىڭ ئاگاھ بولمىقى جائىز.

ئاتاقنىڭ ئاساسلىق مۇددىئاسى كىشىلەرنىڭ ئاتاق نامىدىن شۇ كىشىنى بىلىۋېلىش ئۈچۈندۇر. مىسالەن ئېيتايلى، يۇز ئادەم توپلانغان سورۇندا ئون كىشىنىڭ ئىسمى مۇھەممەد بولسا، بە-راۋ: «مۇھەممەد» دەپ توۋلىغاندا بۇ ئون كىشى تەڭلا: «خوش» دېيىشى مۇمكىن. ھەممىسى خىيالىدا ئۆزىنى چاقىردى دەپ ئوي-لاپ قېلىشى تەبىئىي. ئەمما بىرى مۇھەممەد «مۇقتاش» (ئالاھە-دە)، قالغان مۇھەممەدلەر ئايرىم - ئايرىم مۇتەۋەككۇل (خەلە-لىل)، كامىل، كافى (قابىلىيەتلىك)، رەشىد (توغرا) دەپ ئاتالسا، كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئاتىقىنى چاقىرسىلا ئۇلار كىمنىڭ دەۋاتقانلىقىنى بىلەلەيدۇ.

باش ۋەزىر، دىۋان بېگى، باش ھېساباتچى، سۇ باشى ۋە باغداد، خۇراسان، خارەزىم ۋالىيلىرى قاتارلىقلاردىن باشقا مەم-لىكەتتىكى ھەرقانداق كىشىگە «مۇلك» سۆزى بولمىغان ئاتاقلار-نىلا بېرىشكە بولىدۇ. مەسىلەن، كامىل رەشىد (توغرا سەر-دار)، كامىل مۇقتاش (ئالاھىدەسەردار)، كامىل سەدىد (ياخ-

شى سەردار) ، ئۇستاد ئەمەن (ئىشەنچلىك پاسىبان) ، ئۇستاد قادىر (شەرەپلىك پاسىبان) ، ئۇستاد تاجىت (جاسارەتلىك پاسىبان) قاتارلىقلار. شۇڭا بۇنداق يۇقىرى - تۆۋەن ، چوڭ - كىچىك، ئەزىز - خار، مەنسەپ - مەرتىۋە ناملىرىنى ئايرىغاندا مەمۇرىيەتنىڭ نوپۇزى ساقلاپ قېلىنىپ روناق تاپىدۇ. مەملىكەت مۇقىم بولۇۋاتقان مەزگىلدە، پادىشاھ ئادالەتلىك ۋە ھوشيار بولۇۋاتقان مەزگىلدە، پادىشاھ سىياسەت ئىشلىرىغا ئىجتىھات باغلاپ ئىلگىرىكى پېشۋالاردىن ساۋاق ئېلىشنى ئادەت قىلغان مەزگىلدە، غالىب ۋە بىلىمدار ۋەزىرگە ئىگە بولغان مەزگىلدە، ئۇنىڭ بارچە ئىشلىرى ئۆز ئىزىغا چۈشىدۇ. ئاتاق ھەققىدە ئۇ مۇۋاپىق يوسۇن- قائىدىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئۆز زېھنى، نوپۇزى ۋە سىياسەت تېغى ئارقىلىق يېڭى يوسۇنلارنى قىرقىپ تاشلىسا بولىدۇ.

ئىزاھلار:

① مۇئەللىپ قولىغا قەلەم ئالغان ۋاقىتلار ئېھتىمال مىلادىيە 1091/484 - يىلى بولسا كېرەك. بۇ ئۇنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشىدىن بىر يىل ئىلگىرىكى ۋاقىت ئىدى. بۇ پىكىرلەر، ھەتتا ھەر بىر سۆز - جۈملىلەر ئۇنىڭ ئۆز ېېشىغا كېلىشى مۇمكىن ئىدى.

② بۇ — ئاتىنىڭ ئىسمى بولۇپ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاشۇ ئاتقا مىنىپ مىئراجغا بارغان، دېيىلىدۇ.

قىرىق بىرىنچى باب

ئىككى خىزمەتنى بىر كىشىگە بەرمەسلىك، خىزمەتنى خىزمەتسىز كىشىگە بېرىش ۋە ئۇنى پېقىر قويماسلىق، خىزمەتنى ئىمانى دۇرۇس كىشىگە تاپشۇرۇش، ئېتىقادسىزلارنى ئىشلەتمەسلىك، شۇنداقلا ئۇلار بىلەن بەلگىلىك ئارىلىق ساقلاش قاتارلىق ئىشلارنىڭ بايانى

زامان ـ زامانلاردىن بۇيان دانا ھۆكۈمدارلار ۋە پىكرى روشەن ۋەزىرلەر ھېچقاچان ئىككى خىزمەتنى بىر ئادەمگە يۈكلىگەن ئەمەس، شۇنداقلا بىر خىزمەتنى ئىككى كىشىگە بەرگەنمۇ ئەمەس. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىشى تولىمۇ ئۇنۇملۈك ۋە جايىدا بولغان. ئىككى خىزمەتنى بىر ئادەمگە يۈكلىگەندە ھامان بىرى جايىدا بولماي قالىدۇ ۋە كەمتۈك قالىدۇ. چۈنكى ئۇ شۇبھىسىزكى، بۇ خىزمەتلەرنىڭ بىرىگە مۇناسىپ بولۇپ زېھنىنىڭ كۆپ قىسمىنى شۇ بىرىگە سەرپ قىلىۋېتىپ يەنە بىرىگە سەل قاراپ قالىدۇ. ناۋادا ئالدىنقى خىزمەتنى تاماملاپ بولغاندىن كېيىن ئىككىنچىسىگە دىققىتىنى ئاغدۇرسا ئالدىنقى خىزمەتكە زەرەر يېتىدۇ. راستىنى ئېيتقاندا ئىككى خىزمەتلىك كىشى ھەمىشە ئىككىلا ئىشتا بۇرۇنغا يەيدۇ ۋە ئۆز خوجىسىنىڭ نارازىلىق ئەيىبلەشلىرىگە دۇچ كېلىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، ئىككى ئادەم بىر خىزمەتنى ئۈستىگە ئالغاندا بىر ـ

بىرىگە ئىتتىرىپ خىزمەت مەشىگۇ ئورۇندالمايدۇ. بۇ ماقالە ياخ-
شى ئېيتىلغان: «ئىككى ئايال تۇرغان ئۆي تازىلانماس، ئىككى
خوجا تۇرغان ئۆي رونىق تاپماس.» ھەر ئىككىسى كۆڭلىدە:
«ناۋادا بۇ خىزمەتنى ئەستايىدىللىق بىلەن ھېچ ئېۋەنسىز ئىشلەپ
چىقسام شۇبھىسىزكى، خوجىمىز بۇنى بىز ئىككەيلەننىڭ ئورتاق
ئىجتىھاتىدىن، دەپ قارايدۇكى، ھەرگىزمۇ مېنىڭ تىرىشقانلە-
قىم ۋە سەۋرچانلىقىمدىن بولغان دەپ قارىمايدۇ» دەپ ئويلىشە-
دۇ. يەنە بىرەيلەنمۇ شۇنداق ئويلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەمەلىي
ئىش ئۇستىدە كاشىلا تۇگىمەيدۇ. خوجىسى: «بىپەرۋالىق ۋە
ئۇنۇمسىزلىكىنىڭ ۋەجى نېمە؟» دەپ سوريغىنىدا ئىككىلىسى
ئۆزلىرىگە پايدىلىق باھانە ئىزلەپ قارشى تەرەپكە ئارتىپ قويىدۇ
ۋە قارشى تەرەپنى ئەيىبلەيدۇ. زادى بۇنىڭ تېگىگە يېتىپ باقاي
دەپ ئەقىل تۇلپارىڭنى كۆڭۈل ئاسمىنىدا چاپتۇرغىنىڭدا
بۇنىڭ ئۇلاردىكى سەۋەنلىك ئەمەسلىكىنى، ئەكسىچە سەۋەنلىك-
نىڭ بىر خىزمەتنى ئىككى ئادەمگە ئۇلەشتۇرۇپ بەرگەنلىكتە
ئىكەنلىكىنى كۆرىسىز. قايسى زامان بولسۇن زوراغا ساريىنىڭ
بىر مەمۇرغا ئىككى، ئۈچ، بەش ياكى يەتتە تۇرلۇك خىزمەتنى
تاپشۇرۇشى ۋەزىرنىڭ يارامسىزلىقى ۋە پادىشاھنىڭ بىپەرۋالىقە-
نىڭ ئىپادىسى بولالايدۇ. زامانىمىزدا شۇنداق ناباب كىشىلەر
بارکى، ئۇلار ئادەتتە ئونلاپ خىزمەتلەرنى ئۈستىگە ئېلىۋالغان
تۇرۇقلۇق بىرەر خىزمەتكە ئادەم تېپىلمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەن
ھامان شۇ خىزمەتنى قوشۇپ ئىشلەشنى ئىلتىماس قىلىدۇ، زۆ-
رۇر تېپىلسا پارا بېرىشتىنمۇ يانمايدۇ. ئۇلار مۇشۇ خىزمەتكە
مۇناسىپمۇ؟ شۇنچىلىك قابىلىيىتى بارمۇ؟ شۇنچە خىزمەتلەرنىڭ
ھۆددىسىدىن تەڭلا چىقالامدۇ؟ دېگەنلەرنى ھېچكىم ئويلاپمۇ قوي-
مايدۇ. قابىلىيەتلىك، ئەستايىدىل ئىش بېجىرىدىغان، ئىشەنچە-
لىك ۋە تەجرىبىلىك خادىملار بولسا، بىر چەتتە تاشلىنىپ قالە-
دۇ، ھېچكىممۇ «نېمە ۋەجدىن نامسىز، قابىلىيەتسىز، تېگى

پەش، ئىلىمسىز بىر مۇرتەد شۇنچە خىزمەتلەرنى زىممىسىگە ئېلىۋالدى؟ شەۋكەتلىك بەگلەر ۋە ئىشەنچلىك كىشىلەر خىزمەت- ۋەزىپىلەردىن چەتلەشتۈرۈۋېتىلدى؟» دەپ ئويلاپ ئولتۇرمايدۇ. ھالبۇكى، ئاشۇ خىل كىشىلەرگە خاندانلىق ئۇلارنى رازى قىلىش ۋە خىزمەت قىلىشتا ئۆزى قەرزدار بولماقتا.

پەۋقۇلئاددە بولغان ھادىسىلەر شۇكى، ئۆتكەن زامانلاردا سەلتەنەت خىزمەتلىرى دىنداش ۋە مەسلەكداش زاتلارغا بېرىلىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇلار دىن ۋە نەسەبتە پاك ھېسابلىناتتى. بۇ خىلدىكى كىشىلەر بېرىلگەن خىزمەتنى خالىمىسا ياكى رەت قىلسا مەجبۇرلاپ قوبۇل قىلدۇرۇلاتتى. بۇ تولىمۇ يوللۇق، چۈنكى بۇ خىلدىكى كىشىلەر باج كىرىمنى يەۋالمايدۇ، دېھقانلارغىمۇ مۇشەققەت بولمايدۇ، ۋەزىپە ئارتتۇرغۇچىمۇ ئۆز نام - شەرىپىنى بۇلغىۋالمىغان ئەھۋالدا خاتىرجەم ياشايدۇ، پادىشاھ بولغۇچىمۇ تەڭگىل ۋە ئازادە كەيپىياتتىن قانغۇچە بەھرە ئالىدۇ. ئەمدىلىكتە بولسا، بۇنداق شەرەپلەر تاشلىنىپ قالدى. يەھۇدىيلارنىڭ تۇركىلەرنىڭ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئاقساقال بولۇشىغا ئىجازەت قىلىنىدۇ، ئاتەشپەرەسلەر، رافىزىيلار، خاۋارىجلار ۋە قەرمەتىيلار- غىمۇ ئىجازەت قىلىنىۋاتىدۇ. بىپەرۋالىق ئەۋج ئېلىپ دىنغا بولغان مۇھەببەت يوقىلىۋاتىدۇ. باج كىرىم غەمخورسىز قېلىپ دېھقان تېرىقچىلار مۇشەققەت تارتىۋاتىدۇ. خاندانلىق سەلتەنەتىنىڭ يۈكسەك پەللىسىگە يەتتى. كەمىنە قۇللىرى يامان كۆزلەر- دىن ۋايىم يېمەكتىمەن. شۇنداقلا ئىشنىڭ ئاخىرى نەدىن چىقار- كىن؟ دەپ ئولتۇرۇپتىمەن. سۇلتان مەھمۇد، سۇلتان مەسئۇد، توغرول بەگ ۋە ئالپ ئارسلان زامانلىرىدا ئاتەشپەرەسلەر، ناسارا- لار ۋە رافىزىيلار ئاشكارا يۈرەلمەيتتى. تۈركلەرنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشتىنمۇ ھېيىقاتتى. تۈركلەرنىڭ ئىش - كۈشلىرىنى بىر ياقلىق قىلغۇچى بۇ كىشىلەر خاس ئاقساقاللار ۋە خۇراسان مىرزىلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ قوغلىشىدىغىنى شافىئىيە-

لار. ئۇلار ئىراق مۇشرىكلىرىنىڭ ياشىشىغىمۇ، مىرزا ياكى باجگىر بولۇشىغىمۇ ئىجازەت قىلمايدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، تۈركلەر ئۇلارنى خزمەتكە قويمايدۇ، ئۇلار: «بۇلار دەيلەمىيلەر خاندانلىقى بىلەن دىنداشلاردۇر، شۇلارنىڭ قوللىغۇچىلىرىدۇر. ئۇلار مۇستەھكەم ئاساس بەرپا قىلىۋالسىلا تۈركلەرنىڭ ئېشىغا توپا چاچىدۇ، مۇسۇلمانلارغا پاراكەندىچىلىك ئېلىپ كېلىدۇ، ياۋنىڭ قوينىمىزدىن يىراقراق تۇرغىنى ئەۋزەل» دەيىشىدۇ. ئاقىۋەت ئۇلار غەم- غۇسسىسىز ياشايدۇ. ھالا بۇگۈنكى كۈندە ئىش شۇنداق ئېغىرلاشتىكى، بۇ خىل كىشىلەر ئوردا ۋە زوراغا سارىيىغا لىق تولدى. ھەر بىر تۈركنىڭ ئارقىسىدىن 200 ئادەم شاپاشلاپ يۈرمەكتە. ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى ھەر قانداق خۇراسان تائىپىسىنى ئوردا خىزمىتى ۋە تۈرمۇشىدىن چەكلەشتۇر. بىر كۈنلەر كېلىپ زوراغا سارىيىدا خۇراسان مىرزىلىرى ۋە مەمۇر- لىرى تۇگىگەندە تۈركلەر بۇ كىشىلەرنىڭ زىيانلىرىنى ۋە كەم- ىنىنىڭ سۆزلىرىنى ئەسلىشەر.

ئۆتكەن زامانلاردا بىراۋ تۈركلەرگە خىزمەت قىلىشنى، مە- مۇر بولۇشنى، سۈپۈرگىچى بولۇشنى، مىراخور بولۇشنى ئۆتۈن- گەندە كىشىلەر ئۇلارنىڭ قايسى ئۆلكىدىن ياكى شەھەردىن كەل- گەنلىكىنى، قايسى دىنىي مەزھەپكە مەنسۇپلۇقىنى سورىشاتتى. ناۋادا ئۇلار خۇراسان، ماۋەرائۇننەھر ئۆلكىلىرىدىن ياكى سۇننىي شەھەرلىرىدىن كەلگەن شافىئىيلار بولسا، دەررۇ قوبۇل قىلىناتى. ناۋادا قوم، كاسان ئەبا ياكى رەي① دىيارىدىن كەلگەن شىئەلەر بولسا ھەيدىلەتتى ۋە: «كەتكىن، بىز يىلان باقمايمىز، يىلاننى ئۆلتۈرىمىز» دەيتتى. ئۇلار سوۋغا - سالام ئالغاچ كەل- گەن تەقدىردىمۇ تۈركلەر قوبۇل قىلماتتى ۋە: «ياخشىلىقچە كې- تىڭالغىن، بۇ نەرسىلىرىڭنى ئۆزۈڭگە سەرپ ئەتكىن» دەيتتى. ناۋادا سۇلتان توغرول ياكى ئالپ ئارسلان بىرەر تۈركنىڭ ياكى ئەمىرنىڭ بىرەر رافىزىينى ئۆز قوينىغا ئالغانلىقىنى ئىشتىپ

قالسا دەرغەزەپكە كېلەتتى ۋە سەۋەنلىككە قاتتىق تەنبىھ بېرەتتى.

بىر كۈنى شېھمەد سۇلتان ئالىپ ئارسلانغا ئەردەمنىڭ ئاباجىنى مىرزىلىققا تەيىنلىگەنلىكى ھەققىدە ئاخبار كېلىپ قالدى. بۇنىڭدىن ئۇ تولىمۇ غەزەپلەندى. چۈنكى، ئۇنىڭغا ئاباجىنىڭ باتىنىي ئىكەنلىكىنى ئېيتىشقانىدى. ئۇ قوبۇلدا ئەردەمگە «سەن مېنىڭ دۈشمىنىمگە ياكى مەملىكەتىنىڭ ئاسىيسىمۇ؟» دەپ سوئال قويدى. ئەردەم ئۆزىنى يەرگە تاشلاپ: «ئى خوجام، بۇ سېنىڭ نېمە دېگىنىڭ؟ مەن سېنىڭ ئەرزىمەس قۇلۇڭمەن، تاھازىرغىچە بولغان ساداقىتىمدىن قانداق ئېۋەن كۆرۈلدى؟» دېدى. سۇلتان: «ماڭا رەقىب بولمىساڭ نېمە ۋەجدىن رەقىبىمنى ئۆز خىزمىتىڭگە مۇۋاپىق كۆردۈڭ؟» دەپ سوراشىدى ئەردەم: «كىمنى دەۋاتسەن؟» دەپ قايتۇرۇپ سورىدى. سۇلتان: «مۇرتەد ئاباجنى ئۆزۈڭگە مىرزىلىككە تەيىن قىپسەنغۇ؟» دېدى. ئەردەم: «بۇ دۇنيادا ئۇ ھېچ سەۋەنلىك سادىر قىلمىدىغۇ؟ ئۇنىڭ جىسمى ئوغىغا ئايلىنىپ كەتكەن ھالەتتىمۇ مەملىكەتكە نېمە زىيىنى تەگسۇن؟» دېدى. سۇلتان: «ئۇنى ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ ئەمىر قىلىشىدى ئاباجنى بىردەمدە ھازىر قىلىشتى. سۇلتان: «ئەي مۇرتەد، سەن باغداد خەلىفىسىنى تەن ئالمىغۇكمىشسەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېنى باتىنىي دېيىشىدىغۇ؟» دېدى. ھېلىقى كىشى: «ئى پاسىبانىم، قۇللىرى باتىنىي ئەمەس، كەمىنە شىئەلەرنىڭ رافىزىيلىرىدىن بولىمەن» دېدى. سۇلتان: «ئى نائەھلى، رافىزىيلار قىلغان ياخشى ئىشلار باتىنىيلارنى ياپالارمىدى؟ باتىنىيلار رافىزىيلاردىنمۇ بەتتەردۇر» دېدى. ئۇ دەرىجىلەرگە بۇ ئادەمنى ئوبدان ساۋاقداپ قويۇشنى تاپشۇردى. ئۇلار ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك بولغۇچە دۇمبالاپ ئوردىدىن سىرتقا ئەپچىقىپ تاشلىدى.

كېيىن سۇلتان بەگ ـ تۆرىلەرگە: «بۇ ئاشۇ مۇرتەدنىڭ ئەمەس، ئەردەمنىڭ سەۋەنلىكى، ئۇنىڭ ئېتىقادسىزلارنى خىز-

مەتكە ئالغانلىقىدىن بولغان سەۋەنلىك. سىلەرنىڭ قايتا - قايتا سەمىمىلىرگە سېلىپ تۇردۇم، سىلەر تۇركلەر خۇراسان ۋە ماۋەرا ئۇننەھرنىڭ لەشكەرلىرى بۇ جايلاردا مۇساپىرسىلەر، بۇ مەملەكەت شەمشىرىمىزنىڭ ئۆتكۈر تىغلىرى ئارقىلىق تىزلاندۇرۇلغان. يەنە كېلىپ، بىز پاك مۇسۇلمانلارمىز. ئەمما، دەيلەمىيلەر ۋە ئىرانلىقلارنىڭ كۆپ قىسمى ئېتىقادسىزلار. تۇركلەر بىلەن دەيلەمىيلارنىڭ دۈشمەنلىكى تۇنۇگۈن - بۈگۈنكى ئىشلار ئەمەس، بۇ قەدىمدىن كېلىۋاتقان تارىخ. بۈگۈنكى كۈندە (پاك قۇدرەتلىك) پەرۋەردىگارىم تۇركلەرنى سەلتەنەتكە مۇشەررەپ قىلدى. بۇ بىزنىڭ ئىسلامدا بەرقارارلىقىمىز، مۇشرىكلىكتىن قەتئىيلىكىمىزنىڭ نەتىجىسى. بىز تۇركلەر دەيلەمىيلەرنىڭ دىنسىزلىقى ۋە مۇشرىكلىكىگە ئاداۋەت تۇتىمىز. ئۇلار تاپىنىمىز ئاستىدا يانجىلىپ تۇرغاندا بىزگە ئىتائەت قىلىدۇ. سەللا كۆچلىنىۋاتقان تۇركلەرنى نەس باسىدۇ. دىن ۋە سىياسەتتىن مەلۇمكى، ئۇلار تۇركلەرنىڭ ياشىشىنى زىنھار خالىمايدۇ. ئۆز دۈشمىنىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەنمىگەن ئادەم ئىشەكتىنمۇ دۆتتۇر» دېدى. ئارقىدىنلا ئۇ 200 دەرھەملىك ئات يايلىنى ئەپچىقتۇرۇپ بىر تالنى سۇغۇرۇۋالدى ۋە ئەردەمگە ئۇزۇپ بېقىشنى بۇيرىدى. ئەردەم بۇنى ئۇزۇپ تاشلىغاندىن كېيىن بەش تالنى ۋە ئون تالنى تۇتقۇزدى. ئەردەم ھەممىسىنى قىلچە كۆچمەيلا ئۇزۇپ تاشلىدى. كېيىن سۇلتان بىر غۇلامغا: «ئات يايلىنىڭ ھەممىسىنى بىر باغلام قىلىپ تەييارلىغىن» دېدى. ئاندىن بۇنى ئەردەمگە بېرىۋىدى ھەرقانچە كۆچەپمۇ ئۇزەلمىدى. سۇلتان: «مانا بۇ دۈشمەننىڭ مىسالى. ئۇلار بىر نەچچىلا بولسا يوقىتىش ئاسان، كۆپىيىپ بىرلىشىۋالسا يوقاتقىلى بولمايدۇ ۋە ئادەمگە ئاۋارىچىلىك ئېلىپ كېلىدۇ. مانا بۇ سېنىڭ «ئۇنىڭ جىسمى ئوغىغا ئايلىنىپ كەتكەن ھالەتتىمۇ مەملىكەتكە نېمە زىيىنى تەگسۇن؟» دېگەن سوئالىڭنىڭ جاۋابى. ناۋادا ئۇلار بىردىن -

بىردىن تۇركلەرگە سىڭىپ خىزمەتلەرگە قويۇلسا ۋاقتانى ۋاق كەلگەندە ئىسيان ئىراقتا باشلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دەيلەمىيلەر بۇ دىيارغا بېسىپ كىرسە ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن رەۋىشتە دەيلەمىيلەر بىلەن دوست تارتىشىدۇ ھەمدە تۇركلەرنى يەر يۈزىدىن يوقىتىشقا كىرىشىدۇ. سەن بىر تۇرك بولغاڭكەنسەن خادىملىرىڭ خوراسانلىقتىن بولسۇن، مەمۇرلىرىڭ، مىرزىلىرىڭ خوراسانلىقتىن بولسۇن. ناۋادا تۇركلەرنىڭ تاۋقى چېقىلمىسۇن دېسەڭ، بۇنداق ئىشلارغا تۇركلەرنى قوي. سەن پادىشاھنىڭ ۋە ئۆزۈڭنىڭ دۇشمىنى بىلەن ئىتتىپاقلىق ھالىتىدە بولغىنىڭ ئۆزۈڭگە ۋە مەملىكەتكە ئاسىيلىق قىلغىنىڭ بولىدۇ. ئۆز خادىملىرىڭغا خالىغانچە ئاتىدارچىلىق قىلساڭ بولىۋېرىدۇ، ئەمما پادىشاھ بولغۇچى ھوشيارلىقتىن قالغاندىمۇ ئاسىيلارنى مەغپىرەت قىلالمايدۇ. مەن ساڭا ھامىي بولسامۇ سەن ماڭا ھامىي ئەمەسسەن. چۈنكى (شەرەپلىك ۋە قادىر) پەرۋەردىگارىم مېنى ساڭا پادىشاھ قىلغانكى سېنى ماڭا پادىشاھ قىلغان ئەمەس. بىلگىنكى، كىمدە - كىم پادىشاھنىڭ دۇشمىنى بىلەن ئۇلپەت بولسا بۇ كىشى پادىشاھنىڭ دۇشمىنى بولىدۇ، يامان ئىشلارنى قىلغۇچىلارمۇ شۇلارنىڭ جۈملىسىگە كىرىدۇ» دېدى.

سۇلتان مۇشۇ سۆزلەرنى قىلىۋاتقاندا خوجا ئىمام مۇشەتتەب② ۋە لۇكار (مەرۋىگە يېقىن بىر يېزا) قازىسى سورۇنداش بار ئىدى. ئۇ ئۇلارغا بۇرۇلۇپ: «مەلىكۇل جاھان پەرۋەردىگارىنىڭ رافىزىيلار، باتىنىيلار، دىنسىزلار ۋە مۇشرىكلار ھەققىدە ئېيتقانلىرىنى بايان ئەيلىگەنىدى» دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن مۇشەتتەب مۇنداق دېدى: «ئابدۇللاھ ئىبنى ئاببباسنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، ئەلى رەزىيەللاھۇئەنھۇ مۇنداق دېگەن: «بىر رافىزىينىڭ ئىسلامغا كىرگەنمەن، دېگەنلىكىنى كۆرگىنىڭدە ئۇنى پارە - پارە قىلىۋەتكىن، چۈنكى ئۇ ئاللاھ توغرىسىدا دەۋا قىلغۇچىدۇر.»

لۇكار قازىسى ئېيتتى: «ئەبۇ ئۇمامەنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە پەيغەمبىرىمىز مۇنداق دېگەنىكەن: «زامان ئاخىر يېقىنلاشقاندا رافىزىيلار ئىسىملىك بىر تايىپە بارلىققا كېلىدۇ، ئۇلارنى كۆرگىنىڭلاردا ئۆلتۈرۈڭلار».

ئۇلاپلا مۇشەتتەب سۆز ئالدى: «سۇفيان ئىبنى ئۇيەينە راۋايەت قىلغان ھەدىستە مۇنداق دېيىلگەن: «ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان مۆئمىنلەر كۆپارلارغا قاتتىقتۇر» («قۇرئان كەرىم» 48 - سۈرە، 29 - ئايەت) ئۇ زات «كىمكى پەيغەمبىرىمىزنىڭ ساھابىلىرىنى مەسخىرە قىلسا شۇنىڭ كۆپپار بولىدىغانلىقىنى، يۇقىرىقى ئايەتكە ئۇدۇل چۈشىدىغانلىقىنى قەيت قىلىپ ئۆتكەنىدى. پەيغەمبىرىمىز مۇنداق دېگەن: «قۇدرەتلىك ئاللاھ ماڭا ئۈممەتلەرنى ۋە كاتتىلارنى، نىكاھ ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلارنى ئاتا قىلىدى. كىمكى ئۇلارغا يامان كۆزدە قاراپ زۇلۇم قىلسا ئاللاھ، پەرىشتىلەر ۋە پۈتۈن بەندىلەرنىڭ قارغىشى شۇنىڭ بېشىغا تۆكۈلىدۇ. ئاللاھ ئۇنىڭ فىدىيەسىنى قوبۇل كۆرمەيدۇ، ئۇلارنىڭ تۆۋىسىنىمۇ مەقبۇل قىلمايدۇ». پەرۋەردىگار ئەبۇ بەكىر تۇغرىسىدا توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئەينى زاماندا ئۇ ئىككىسى غاردا ئىدى. (رەسۇلۇللاھ) ھەمراھىغا: «غەم قىلمىغىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن بىز بىلەن بىللە، دەييتتى.» («قۇرئان كەرىم» 9 - سۈرە، 40 - ئايەت) پۈتكۈل ھاياتىمىز پەقەت خىيالىي چۈشتۇر».

لۇكار قازىسى سۆز ئالدى: پەيغەمبىرىمىز: «ئى ئاللاھ، ئەبۇجەھىل ياكى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب بىلەن ئىسلامنى كۈچەيتكەيسەن!» دەپ دۇئا قىلدى. ئەتىسى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبىرىمىزنىڭ يېنىغا كېلىپ مۇسۇلمان بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن مۇسۇلمانلار مەسجىدتە ئاشكارا ناماز ئوقۇدى.

مۇشەتتەب سۆز قىلدى: «جابىر ئىبنى ئابدۇللاھنىڭ رىۋا-
يەت قىلىشچە پەيغەمبىرىمىز بىر قېتىملىق جىنازا نامىزىدا مې-
يىتقا دۇئا قىلمىدى. ئۇلار: ئى ئاللاھنىڭ رەسۇلى، بىز سېنىڭ
مېيىتقا دۇئا قىلمىغانلىقىڭنى زادىلا كۆرمىگەندۇق، دېيىشتى.
پەيغەمبىرىمىز: «بۇ كىشى ئوسمانغا لەنەت ئوقۇغان، شۇڭا ئال-
لاھ ئۇنىڭغا لەنەت قىلغاي، دېدى».

لۇكار قازىسى مۇنداق دېدى: «ئەبۇ دەردائنىڭ رىۋايەت
قىلىشچە پەيغەمبىرىمىز ئەلى رەزىيەھۇللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئىشى
توغرۇلۇق مۇنداق دېگەن: «ساڭا ئاسىيلىق قىلغۇچى دوزاخنىڭ
ئىتلىرىدۇر» ».

مۇشەتتەب دېدى: «ئابدۇللا ئىبنى ئابباس ۋە ئابدۇللاھ
ئىبنى ئۆمەرنىڭ رىۋايەت قىلىشچە پەيغەمبىرىمىز مۇنداق دې-
گەن: «قەدرىيلار[1] ۋە رافىزىيلارنىڭ ئىسلامدا نېسىۋىسى
يوق» ».

لۇكار قازىسى ئېيتتى: «سالىھ ئىبنى سەئىد (ئاللاھ ئۇنىڭغا
بەخت ـ سائادەت ئاتا قىلغاي) نىڭ رىۋايەت قىلىشچە پەيغەمبىرى-
مىز مۇنداق دېگەن: «قەدرىيلار سېھىرگەرلەردۇر، كېسەل بو-
لۇپ قالساڭلار ئۇلارغا كۆرۈنمەڭلار، ئۇلار جان ئۈزسە جىنازا
نامىزىغا بارماڭلار، بارچە رافىزىيلار قەدرىيلارغا ئوخشاش-
تۇر» ».

مۇشەتتەب دېدى: «ئۇممۇسەلمە رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەي-
دۇ: بىر كۈنى رەسۇلۇللاھ بىلەن بىللە ئىدىم، شۇ چاغدا فاتىمە
بىلەن ئەلى كېلىپ ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىدى. رەسۇلۇللاھ بې-
شىنى كۆتۈرۈپ: «ئى ئەلى، مەرھابا، سەن ۋە سېنىڭ ئۇرۇق-
تۇغقانلىرىڭ جەننەتكە كىرىسىلەر. ئەمما سېنىڭدىن كېيىن بىراۋ
سېنى سۆيىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەز ئېيتىپ بىدئەتنى ۋە قۇرئانغا

---

① ئەسلىيەتتىن ئايرىلىپ تەقدىرىمىز مۇشۇ دەپ تۇرۇۋالغۇچىلار.

ئاسيلىق قىلىشنى تەشۋىق قىلىدۇ. ئۇلار رافىزىيلار دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلارنى كۆرگىنىڭدە ئۇلارغا قارشى جىھاد قىلغىن، چۈنكى ئۇلار مۇشرىكلاردۇر، دېدى. ئەلى: «ئەي ئاللاھنىڭ رەسۇلى، ئۇلارنىڭ بەلگىسى قانداق؟» دەپ سورىغاندا رەسۇلۇللاھ: «ئۇلار جۈمە نامىزىنى تەرك ئېتىدۇ، جامائەت بولۇپ نامаз ئوقۇمايدۇ، مېيىتقا دۇئا قىلمايدۇ، ئاتا - بوۋىلىرىنى مەسخىرە قىلىشىدۇ، دېدى».

بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەر ۋە كىتاب بايانلىرى شۇنچىلىك نۇرغۇنكى، ئۇلارنى توپلىسا بىر كىتاب بولىدۇ. پۈتۈن ئىشلاردا رافىزىيلارنىڭ خۇي - پەيلى ئەنە شۇدۇر. باتىنىيلار بولسا رافىزىيلاردىنمۇ بەتتەردۇر. ھەرقاچان - ھەر زامان ئۇلار يوقالغان ئەمەس. زامانىمىزنىڭ ھۆكۈمدارلىرى ئۇلارنى يەر يۈزىدىن پاكىز يوقىتىپ، مەملىكەتنى پاكلاشتۇرۇش مەجبۇرىيىتىنى زىممىسىگە ئالغان. شۇندىلا ئۇ سەلتەنەتنى مۇستەھكەم يۈرگۈزۈپ، شادىمان ۋە بەخۇدۇك ياشىيالايدۇ. شۇنىڭدەك يەھۇدىيلار، ناسارالار ۋە ئاتەشپەرەسلەرنىڭ دىنلىرى چەكلىنىشى، ئۇلارنىڭ مۇسۇلمانلارغا سىياسەت قىلىشى توسۇلۇشى لازىم.

ئەمرۇل مۇئمىنىن ئۆمەر (ئاللاھ ئۇنىڭغا بەخت - سائادەت ئاتا قىلسۇن) مەدىنىدىكى بىر مەسچىتتە ئولتۇرغىنىدا ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى ئۇنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ تۇرۇپ ئىسپاھان ھەققىدىكى مەلۇماتنى سۆندى. مەلۇماتنىڭ ئىملاسى شۇنچىلىك پاساھەتلىك ۋە جىلۋىدار ئىدىكى، كۆرگەنلىكى كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلاتتى. شۇ ئارىدا بىراۋ ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىدىن بۇنى كىمنىڭ يازغانلىقىنى سورىۋىدى ئۇ: «مېنىڭ مىرزام يازغان» دېدى. ئۇلار: «شۇ كىشىنى ئەپكەلگىن، بىز بىر كۆرەيلى» دېيىشتى. ئۇ: «ئۇ كىشى مەسچىتكە كىرسە بولمايدۇ» دېۋىدى ئەمرۇل مۇئمىنىن: «جۈنۈپمىكەن؟» دەپ سورىدى. ئۇ: «يوقسۇ، ئۇ بىر ناسارا ئىدى» دېدى. ئۆمەر ئەبۇ مۇسانىڭ يوتىسىغا زەرپ

بىلەن بىرنى ئۇردىكى زەربىدىن ئەبۇ مۇسانىڭ يوتىسى ئۇزۇلۇپ كەتكىلى قىل قالدى. ئاندىن: «رەببىمىزنىڭ پەرمانىنى كۆرمەگەنمىدىڭ؟ ئۇ: «ئى مۆمىنلەر! سىلەردىن ئىلگىرى كىتاب بېرىلگەنلەر (يەنى يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار) دىن دىنىڭلارنى مەسخىرە ۋە ئويۇنچۇق قىلغانلارنى دوست قىلىۋالماڭلار. ئەگەر (ھەقىقىي) مۆمىن بولساڭلار ئاللاھتىن قورقۇڭلار، دېمىگەنمىدى؟» («قۇرئان كەرىم» 5 ـ سۈرە، 56 ـ ئايەت) دېدى. ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى: «ئۇشبۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدە مىرزامنى خىزمەتتىن بوشىتىپ ئىرانغا قايتۇراي» دېدى.

ئۇشبۇ ھادىسە سەۋەبىدىن ھاكىم سانائى تولىمۇ كىنايىلىك قىلىپ ئۇشبۇ رۇبائىنى پۈتكەنىدى:

ئىللىق چىراي دوستۇڭ بىلەن بولغىن جان دوست،
ئېھتىيات بول ئىللىق چىراي شۇم دۇشمەندىن.
ھەزەر ئەيلە ئۇنتۇما سەن ئىككى ئىنساندىن،
شۇم تەبىئەت دوستۇڭ بىلەن خۇشخۇي دۇشمەندىن.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن سۇلتان ئالپ ئارسلان پۈتۈن بىر ئاي ئەردەم ئىسىملىك ھېلىقى خادىمغا سۆز قىلمىدى، پەقەت قادىلىپ ـ قادىلىپ قاراپ قويدى. ئاخىرى بىر قېتىملىق يىغىلىشتا بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ سالا قىلىشى بىلەن ئاندىن ئۇنى مەغپىرەت قىلىپ خۇش مۇئامىلىدە بولۇشقا باشلىدى. ئەمدى ئۆز گېپىمىز گە كېلەيلى.

ھەر قاچان، ھەر زامانىدا بولسۇن ۋەزىپە ـ خىزمەتنى تېگى پەس، نام ـ شەرىپىنىڭ تايىنى يوق، قابىلىيەتسىز كىشىلەرگە بېرىپ بىلىمدان بەگ ـ تۆرە ئەۋلادلىرىنى بىر ياقتا قايرىپ قويۇش، بەش خىزمەتنى بىر ئادەمگە بېرىپ قويۇش، قالغان بىرى بولسا، خىزمەتسىز يۇرۇش قاتارلىقلار ۋەزىر بولغۇچىنىڭ قابىلىيەتسىزلىكى ۋە بىلىمسىزلىكىنىڭ بېشارىتى. ۋەزىر ناقا-

بىل ۋە ئىلىمسىز بولسا، مەملىكەتنىڭ زاۋاللىققا يۈزلىنىدىغانلىقى، ئەل مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچرايدىغانلىقى، شۇ كىشىنىڭ ئەڭ ناچارلىقى ئىكەنلىكى روشەن بولىدۇ. چۈنكى، بۇنداق ۋەزىرلەر ئون خىزمەتنى بىر ئادەمگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ قالغان توققۇز ئادەمنى بىكار يۈرۈشكە مەجبۇرلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن خىزمەتسىز قالغانلار بىر يەرگە توپلىنىدۇ. مانا بۇ داۋالىغىلى بولمايدىغان، داۋالىغىلىمۇ بولمايدىغان ئاپەت يىلتىزىدۇر.

ھازىر شۇنداق بىر زاتنى مۇبارەك ياشىماقتا، ③ ئۇ زات كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش باھانىسىدە مەملىكەتنى خاراب قىلماقنى قەستلىمەكتە. ئۇ مەلىكۇل جاھانغا «جاھان تىنجىتىلىپ تىكلىپ قارىيالمىغۇدەك بىرەرى ياكى ياۋ بولغۇدەك بىرەرى قالمىدى، مائاش - تەمىنات رويخېتىدە 40 تۆمەن كىشى خاتىرىلەنگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە يەتتە تۆمەن كىشى بولسىلا پۈتۈن ئىشلارنى ئارتقۇزۇپ كەتكىلى بولىدۇ، مۇشۇنداق قىسىۋالغاندا بىر يىلدىلا نەچچە يۈز تۆمەن دىنار تىجىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە يىلدىلا خەزىنىگە دىنارلار پاتماي قالىدۇ» دەپ ۋەز ئېيتماقتا. مەلىكۇل جاھان بۇ خۇسۇستا پېقىر بىلەن سۆھبەتتە بولغاندا بۇ سۆزنىڭ كىمنىڭ ئاغزىدىن چىققىنىنى بىلدىم. شۇبھىسىزكى، بۇ مەملىكەتنى خاراب قىلىشنى كۆزلەۋاتقان بىراۋنىڭ دېگىنى ئىدى. مەن جاۋابەن: «ئەمرىڭ قۇللۇق تەقسىر، 40 تۆمەن كىشىگە مائاش - تەمىنات بەرگىنىڭدە بۇنىڭدىن ئىلىكىدە خوراسانىڭ بارلىقىنى، يىراقتىكى قەشقەر، بالاساغۇن ۋە خارازىمدىكى ماۋەرائۇننەھرنىڭ بارلىقىنى، نىمرۇز، ئىراق ۋە ئىراقۇەينىڭ بارلىقىنى، پارس، مازاندران ۋە تەبەرىستاننىڭ بارلىقىنى، ئەزەربەيجان، ئەرمىنىيە ۋە ئەررەننىڭ بارلىقىنى، شامدىن ئانتاكىيە ۋە قۇددۇس شەرىپقىچە بولغان جايلارنىڭ بارلىقىنى قىياس قىلغىلى بولىدۇ. مەن سېنىڭ 40 تۆمەن ئەمەس، 70 تۆمەن خىزمەتچىڭ بولسىكەن، دەيمەن. چۈنكى سېنىڭ ئادەم

مىلك تېخىمۇ كۆپ بولسا غەزنە، سىند ۋە ھىندىستان دىيارى سېنىلك بولىدۇ. پۈتكۈل تۈركستان، چىن سېنىلك بولىدۇ. يەمەن، ھەبەش، بەربەر (قىزىل دېڭىز) ۋە نۇبىيە سېنىلك بولىدۇ. مەغرىپتە ۋە ئاندالۇستا سېنىلك سەلتەنىتلىك قايرۇۋانغىچە يېتىدۇ. پۈتكۈل رۇم ئىلى سېنىلك تەسەررۇپىكىغا ئۆتىدۇ. شۇڭا بىر پادىشاھنىلك قوشۇنى قانچە كۆپ بولسا ئۇنىلك دۆلىتى شۇنچە زىيادە بولىدۇ، قوشۇنى قانچە ئاز بولسا زېمىنى شۇنچە كىچىك بولۇپ قالىدۇ. ئۇ قوشۇننى ئازايتسا يېرىمۇ تەك ئازىيىدۇ، قوشۇننى كۆپەيتسە يېرىمۇ كۆپىيىدۇ. دانا سۇلايمان 40 تۇمەن ئەمەس، يەتتە تۇمەن كىشىنى ئېلىپ قېلىشنى ئىستىگەن بولسا 33 تۇمەن كىشىنىلك نام ـ شەرىپى رويخەتتىن ئۆچۈرۈلىدۇ، دېگەن گەپ. دەرۋەقە 33 تۇمەن يەتتە تۇمەندىن جىقلا ئارتۇق. يەنە كېلىپ، بۇ 33 تۇمەن كىشى قىلىچ تۇتقان شىرمەتلەر، ئۇلارنىلك مەملىكەتتىن نېسىۋە ئېلىش ئۈمىدى ئۈزۈلگەندە ئۇلار جەزمەن باشقا جايدىن پاسىبان ئىزلەيدۇ ياكى ئارىسىدىن بىرەيلەننى باش قىلىپ كۆتۈرىدۇ. شۇنىلك بىلەن چاتاقنىلك چوڭى چىقىشى، نۇرغۇن بايلىق توزۇپ كېتىشى، ئىشلار يامىنغا ئۆرۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن. مەملىكەتنى ئەركەكلەر ئۆرە قىلىپ تۇرىدۇ، ئەركەكلەرنى بولسا ئالتۇن ـ كۈمۈش ئۆرە قىلىدۇ. بىراق پادىشاھقا «ئالتۇنلارنى ئېلىپ كېتىپ ئادەملىرىڭنى تاشلاپ كەت» دېسە بۇ ئادەم شۇبھىسىزكى پادىشاھنىلك دۇشمىنى، مەملىكەتنى ۋەيران قىلىشنى كۆزلىگەن قارا نىيەتتۇر» دېدىم.

خىزمەتتىن قالدۇرۇش ۋە يۇرت ئاقساقاللىرىنىلك كەملىك قىلىشىمۇ ئاشۇنىڭغا ئوخشايدۇ. كىشىلەر مەملىكەت ئۈچۈن ئۇلۇغ ۋە مۇشەققەتلىلىك خىزمەتلەرنى قىلىپ نام ـ شۆھرەت قازانغاندىن كېيىن تېگىشلىلىك مۇكاپات ـ ئېھسانىنىلك ئورنىغا تەلەپلىرى ئېتىبارغا ئېلىنمىسا، ھالاكەتكە مەجبۇرلانسا، ئەسلى ـ ۋەسلى تارتىۋېلىنسا توغرا بولمايدۇ، بۇنى ئۇلارنىلك تەبىئىتىمۇ

كۆتۈرمەيدۇ. ئۆتمۈشتە ئۇلار خىزمەت - ۋەزىپىلەرگە قويۇلۇپ قالماسلىقتىن ياكى تاپاۋەت مەنبەسىگە ئىگە قىلىنغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار دۆلەت خەزىنىسىدىن ئاش يەيدىغان ئادەملەر بولۇپ قالغانىدى. تېۋىپ، ئۇلىما، بەگ - تۆرىلەر ۋە باھادىرلاردىن تەشكىل تاپقان شۇنداقمۇ بىر گۇرۇھ بارىكى، ئۇلارنىڭ كىرىمىمۇ دۆلەت خەزىنىسىدىن چىقىم قىلىنىدۇ. ئۇلار ھەقىقەتەنمۇ ئېتىبارغا ۋە كاپالەتكە موھتاج كىشىلەردۇر. ئەمما ئۇلارغا ھېچقانداق خىزمەت بېرىلمەسە ئۇلار نە ئېتىبارغا، نە كاپالەتكە ئىگە بولمايدۇ. ناۋادا بۇ كىشىلەر تىرىكچىلىكتىن مەھرۇم ھالەتتە قېلىپ مەملىكەت خەزىنىسىدىن دارامەت ئالالمىسا شۇنداق زامان بولىدۇكى پادىشاھنىڭ ۋەكىللىرى (بىلىمسىز ۋە تاش يۈرەك كىشىلەر) بۇ بىچارىلەرنىڭ ھالىنى پادىشاھقا مەلۇم قىلمايدۇ، ئۇلارغا خىزمەت بېرىلمەيدۇ، تەمىنات ۋە ئاشلىق تارقىتىلمايدۇ. ئۇ چاغدا بۇ گۇرۇھ كىشىلەر مەملىكەتتىن ئۆمىدىنى ئۈزۈپ نارازىلىققا ئۆتىدۇ. باجگىرلار، مىرزىلار ۋە شاھ غۇلاملىرىنىڭ سەۋەنلىكلىرىنى بىلگەندە شاھقا مەلۇم قىلىشنىڭ ئورنىغا ئۇلارنى خەلقى ئالەمگە يايىدۇ، پىتنە ئېغۇا تارقىتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن كىم بىراۋ تەمىن ئەتكەن لازىمەتلىككە، قوشۇنغا ۋە پۇل - پۈچەككە مۇيەسسەر بولسا، شۇنى خوجا قىلىپ پادىشاھقا قارشى ئىسيان قوزغايدۇ. بۇنىڭ بىلەن دۆلەت پاراكەندىچىلىككە پاتىدۇ، خۇددى فەخرۇددەۋلە زامانىسىدىكىدەك.

فەخرۇددەۋلە ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشىچە، رەي شەھىرىدىكى فەخرۇد دەۋلەنىڭ زامانىسىدا ساھىب ئىسمائىل ئىبنى ئاباد ئۇنىڭغا ۋەزىر ئىدى. شۇ ۋاقىتتا بۇزۇرجۇمھۇر ئىسىملىك بىر كىشى بار ئىدى. ئۇ تىبرىك تېغىغا ئۆزىگە بىر مەقبەرە ياساتقان بولۇپ، بۇ مەقبەرە

هازىرغىچە بار. هازىر «پەشتاقۇل فەلەكىيات» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، فەخرۇددەۋلە گۈمبىزىنىڭ يۇقىرىسىغا توغرا كېلىدۇ. بۇزۇرجۇمھۇر نۇرغۇن كۈچ ۋە پۇل ـ مال سەرپ قىلىش بەدىلىگە تاغ ئۈستىدىكى ئىككى ئۇرامالىق مۇشۇ مەقبەرىنى بىنا قىلىپ چىققانىدى. شۇ چاغدا رەي شەھىرىدىكى پاششاپ بەھىر ھەسەن مۇنار قۇرۇلۇشى تامام بولغاندا باھانە تېپىپ چىقىپ كۆردى ۋە يىغىلىپ ئىبادەت قىلىشنى ئادەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ قەبرە ھۆرمەتتىن قېلىپ تەدرىجىي پەشتاقۇل فەلەكىيات دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

فەخرۇددەۋلە زامانىسىنىڭ ئاخىرلىرى پادىشاھلىقىنىڭ ئەخ-بارچىلىرى ھەر كۈنى سەھەردە 30 ～ 40 ئادەمنىڭ ئاشۇ پەشتاقتا چىقىۋېلىپ كۈن ئولتۇرغۇچە يانمايدىغانلىقىنى، بىراق ئۇلاردىن نېمە ۋەجدىن ئۇ يەرگە بارىدىغانلىقىنى سوراپسا ئىسلاھ قىلىش ئۈچۈنلىكىنى ئېيتمىدىغانلىقىنى يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن فەخرۇددەۋلە ئاشۇ كىشىلەرنى لاقا ـ لۇقىلىرى بىلەن قوشۇپ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشكە ئەمىر قىلدى. بىر توپ ئوردا خادىملىرى ھېلىقى تاغقا يامىشىپ چىقىپ مۇنارغا چىقىشىنىڭ ئىلاجىنى قىلالماي يۇقىرىغا قاراپ توۋلىدى. مۇنارىدىكىلەر پەسكە قاراپ فەخرۇددەۋلەنىڭ غوجىدارىنى ۋە ئۇ باشلاپ كەلگەن خادىملارنى كۆردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار شوتىنى پەسكە قويۇپ ئۇلارنى ئۇسـ-تىگە چىقاردى. ئۇلار چىقىپ شەترەنج (شاھمات) تاختىسىنىڭ ئېچىپ قويۇلغانلىقىنى، قەلەم ـ قەغەز ۋە سىياھلارنىڭ تەقلەپ قويۇلغانلىقىنى، داستىخانغا قويۇلغان نان، ئىككى ھېجىر سۇنى ۋە چوڭ سۇ ئىدىشىنى، چېلىشىش سورۇنىدا ئىشلىتىلىدىغان پالاسنى كۆردى. غوجىدار: «تۇرۇڭلار، فەخرۇددەۋلە سىلەرنى قوبۇل قىلماقچى» دېدى ۋە ئۇلارنى شاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بار-دى. شۇ ئىشلار بولۇۋاتقاندا ساھىب ئىسمائىل ئىبنى ئابادمۇ شۇ يەردە بار ئىدى. فەخرۇددەۋلە ئۇلارنىڭ كىملىكىنى، نېمە ۋەجـ-

دىن ھەر كۈنى مۇنارغا باردىغانلىقىنى سوردى. ئۇلار بىرەك سەيلە قىلىش ئۈچۈن، دېدى. پادىشاھ: «سەيلە قىلىش دېگەن بىر - ئىككى كۈندە ئادەمنى ھارغۇزۇپ قويىدۇ، سىلەرنىڭ بۇنداق قىلىۋاتقىنىڭلارغا ئۇزاق بوپتۇ. چىن سۆزۈڭلارنى ئېيتىڭلار» دېدى. ئۇلار: «بۇ ئىشتا ھېچقانداق مەخپىيلىك يوقتۇر. بىز ئوغرى - قاراقچى ياكى خۇنخور قاتىل ئەمەس، ھېچكىمۇ بىز توغرۇلۇق پادىشاھقا شىكايەت قىلىپ بارغىنى يوق. ئەگەر شاھ ئالىيلىرى بىزنىڭ جېنىمىزغا ۋە مېلىمىزغا كېپىلىك قىلسا چىن سۆزنى ئېيتىمىز» دېيىشتى. فەخرۇددەۋلە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كۆپىنچە كىشىلەرنى تونۇيدىغان بولغاچقا ئۇلارنىڭ جېنىغا ۋە پۇل - مېلىغا كېپىللىك قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا قەسەم قىلدى.

ئۇلار قەسەمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئېيتتى: «بىز شاھنىڭ سەلتەنىتىدە خىزمەتىمىزدىن ئايرىلىپ قالغان مىرزىلار ۋە مەمۇرلار بولىمىز. ئوردا بىزنىڭ تەمىناتىمىزنى توختىتىۋەتتى، ھېچكىمۇ بىزگە نە خىزمەت، نە دېققەت - ئىلتىپات قىلمىدى. ئاڭلىساق خوراساندا بىر پادىشاھ بارلىققا كەپتۇ، ئىسمىنى مەھمۇد دەپ ئاتىشىدىكەن. ئۇ ئىستىداتلىق ۋە قابىلىيەتلىك ئىلىم ئىگىلىرىنى توپلاپ جايىدا خىزمەتكە قويىدىكەن. بۇ مەملىكەتتە ئۇمىد قالمىغاچقا دېققەتىمىزنى ئاشۇ مەھمۇدقا تىكمەكتىمىز، شۇڭا ھەر كۈنى ئاشۇ مۇنارغا بېرىپ ئۆز بەختسىزلىكىمىز توغرىسىدا سۆزلىشىپ ئۆزئارا تەسەللى بېرىشىمىز. يىراقتىن بىراۋنىڭ قارىسى كۆرۈنسىلا مەھمۇدتىن خەۋەر كەلدىمىكىن، دەپ ئۇمىدلىنىپ قالىمىز. خوراساندىكى بۇرادەرلىرىمىزگە توختاۋسىز مەكتۇپ يوللاپ ئەھۋالىمىزنى بايان قىلدۇق، خوراسانغا ماڭغان ھەمراھلىرىمىزدىن سالاملار يوللىدۇق. چۈنكى، بىز ئۆينىڭ ئەرلىرى، ئەمدىلىكتە نامراتلىشىپ موھتاجلىقتا قالدۇق. ئىلاجىنىڭ يوقىدىن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋەتىنىمىزنى تەرك

ئېتىپ ياقا يۇرتلارغا خىزمەتكە بېرىشنىڭ كويىغا چۈشتۇق. ئەمدى بىزنىڭ ئەھۋالىمىز ساڭا ئاسماندىكى قۇياشتەك ئايدىڭ بولدى، بۇ خوجىمىزنىڭ پەرمانى».

فەخرۇددەۋلە بۇ سۆزلەرنى ئىشىتكەندىن كېيىن ۋەزىر سا-ھىب ئىسمائىل ئىبنى ئابادقا بۇرۇلۇپ: «ئېيتقىنا، ئەمدى قاڭ-داق قىلايلى؟» دەپ سورىدى. ساھىب: «ئالىيلىرى ئۇلارنىڭ خاتىرجەملىكىگە ۋەدە بەردىلە. ئۇنى دېمىسەكمۇ ئۇلار ساپلا پىش-قان ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر مىرزىلار ئىكەن. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى-نى ياخشى بىلىمەن. بۇ مىرزىلارغا خىزمەت بېرەيلى ۋە ئۇلارنى رازى قىلايلى. شۇندا ئىمانىم كامىلكى ئۇلار خۇش خەۋەرلەر ئارقىلىق ئالىيلىرىنى مەمنۇن قىلىدۇ» دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ غوجىدارغا بۇ كىشىلەرنى ساھىبىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇشقا بۇيرۇدى. غوجىدار بۇ ئىشلارنى بېجىرىپ بولۇپ فەخرۇددەۋلەد-نىڭ ئوردىسىغا قايتتى. ئۇلار بولسا، غەم ـ غۇسسىگە چۆكۈپ ساھىب ۋەزىر قانداق جازا بېرەركىن، دەپ ئىزتىراپ بولۇشتى. ساھىب ۋەزىر ئوردىدىن قايتقاندىن كېيىن ئۇلارنى يوقلاپ كەل-دى. بىر پەستىن كېيىن بىر چاكار كىرىپ ئۇلارنى تولىمۇ چىرايلىق بېزەلگەن، يەرلەرگە قىممەت باھالىق گىلەملەر سېلىن-غان ياسىداق بىر ئۆيگە باشلاپ كىردى ۋە «بەھۇزۇر مەرھەمەت قىلىشقايلا» دەپ چىقىپ كەتتى. ئارقىدىنلا شەربەت ئېلىپ كىر-دى. شەربەت ئىچىپ تۇرسا پەتنۇس ـ لىگەنلەردە غىزا ـ تائاملار-نى ئەكىرگىلى تۇردى. غىزالىنىپ بولۇپ قول يۇغاندىن كېيىن پەتنۇسلاردا شاراب ئېلىپ كىرىشتى. ئۇلار شاراب ئىچىۋاتقاندا غەزەلخانلار ئۆز ھۈنەرلىرىنى باشلىۋەتتى. ئۇلارغا مۇلازىملىق قىلىۋاتقان ئوچ چاكاردىن باشقا ھېچكىم ئىچكىرىگە كىرگۈزۈل-مىدى. سىرتتىكىلەرمۇ نېمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىدىن ۋاقىپلىنىش-قا ئامالسىز قالدى. پۈتۈن شەھەردىكى پۇقرالار ئۇلاردىن ئەندىشە قىلىپ قوللىرى ئىشقا بارمىدى. ئۆي ئىچىدىكىلەرنىڭ ئايالىرى

ۋە بالىلىرى يىغا - زارىگە چۈشتى.

شاراب قۇيۇلغان قەدەھ ئۇچ - تۆت قېتىم ئايلانغاندا ساھىب ۋەزىرنىڭ بىر غوجىدارى كىرىپ: «ساھىب غوجام شۇنى سەمىگە لەرگە سالىدۇكى، ئۇ زات ئۆز قەسىرىنىڭ زىنداىغا ئايلىنىپ قېلىشىنى خالىمايدۇ. بۇگۈن ۋە بۈگۈن كەچ سىلەر ئۇنىڭغا مېھمانسىلەر. ئۇنىڭ سىلەرگە يامانلىق قىلىش نىيىتى بولغان بولسا سىلەرنى بۇ جايغا باشلاپ كەلمەيتتى» دېدى. ساھىب ۋەزىر ئوردا دىۋانىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇلارغا خىزمەت ئو- رۇنلاشتۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ ئاۋۋال بىر تىككۈچىنى چاقىرىپ كېلىپ 20 كىشىلىك كېمىغا تون تىكتۈردى. ئاندىن توقۇغلۇق 20 ئات ئەپكەلدى. ئەتىسى كۈن چىققان مەزگىلدە پۈتۈن تەييار- لىق پۈتتى. ساھىب: «ئەمدى تاپا - تەنە قىلىپ يۈرمەڭلار، سۇلتان مەھمۇدقا مەكتۇپ يوللاپمۇ يۈرمەڭلار. ئۇشبۇ مەملىكەت- نىڭ زاۋاللىقىغىمۇ شېرىك بولماڭلار» دېدى.

ئەتىسى فەخرۇددەۋلە ساھىب ۋەزىرنى قوبۇل قىلغاندا ئۇلار- نى قانداق بىر ياقلىق قىلغانلىقىنى سۆرۈشتۈردى. ساھىب: «ئى پاسىبانىم، مەن ئۇلارنىڭ ھەر بىرىگە بىردىن ياخشى توقۇلغان ئات، تون - سەرپاي ۋە پۇل - پۇچەك بەردىم. ئاندىن ئوردىدىكى ئىككى خىزمەتنى زىممىسىگە ئېلىۋالغانلارنىڭ بىر خىزمىتىنى خالاس قىلىپ ئاشۇلارغا بىردىن بەردىم. شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوردا مەمۇرلىرىدىن بولۇپ قالدى» دېدى. فەخرۇد- دەۋلە تولىمۇ مەمنۇن بولۇپ: «ناۋادا مۇشۇنداق قىلمىغان بول- ساڭ خاتالىشاركەنمىز. مۇشۇ ئىشنى ئون يىلنىڭ ئالدىدا قىلغان بولساق ئۇلار ھەرگىزمۇ دۇشمىنىمىزدىن شەپقەت تىلىمىگەن بو- لاتتى. بۇگۈندىن ئېتىبارەن بىر ئادەم ئىككى خىزمەتنى ئۆتىمە- سۇن. بىر ئادەم بىرلا خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقسۇن. شۇنداق ئاقساقاللار ئىشقا قويۇلۇپ ھەرقايسى خىزمەتلەرنىڭ سۇر ھەيۋە- سىنى ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ. ئىككى - ئۇچ خىزمەتنى بىر

ئادەم ئارتقۇزسا باشقا بالا بولمىغان گەپكەن. ياتلار ۋە ئەل ـ يۇرت مەملىكىتىمىز تەۋەسىدە قابىللار يوق ئوخشايدۇ، دەپ ئويـ لاپ قالغۇدەك. يەنە بىزنى نادانلار، دېيىشىمۇ مۇمكىن. دانالارـ نىڭ «مەمىلا كەسىپكە ئادەم بار» دېگىنىنى ئاڭلىغانمىدىڭ؟ مەملىكەت سەلتەنىتىمىزدە ئالىي، ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن دەرىجىلەر بار. ھەر بىر خادىم ئۆز قابىلىيىتى، ئىلمى ۋە چېچەنلىكىگە ئاساسەن بىر خىزمەتنى ئىشلىسۇن. ئاۋادا بىر خىزمەتنى ئىشلەـ ۋاتقان بىر زات ئىككىنچى بىر تۇرلۇك خىزمەتنى تەلەپ قىلسا ئېتىبار قىلىنمىسۇن. شۇنداق بولغاندا ناچار ئادەتلەر جايىدىلا قېلىپ ئەل روناق تاپىدۇ» دېدى.

پادىشاھ باجگىر ۋە سۇباشىلىرىغا تاپىنىپ تەرتىپنى قوغدىشى زۆرۈر. بارچە باجگىرلار ۋە يۇرت ئاقساقاللىرىنىڭ بېشى ۋەزىرـ دۇر. ۋەزىر ئاينىپ ئاسىلىق، پاسىقلىق ۋە نائىنساپلىق قىلسا باجگىرمۇ شۇنداق قىلىدۇ، بەلكى ۋەزىردىنمۇ ئاشۇرۇۋېتىدۇ. باجگىر ئۆز خىزمىتىگە كامىل بولسا، مىرىلىقمۇ، ھېساباتمۇ، سودىمۇ قولىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ئەنە شۇنداق كىشى دۇنياـ دا تەڭداشسىز كېلىدۇ. ئەكسىچە باجگىر مۇرتەد ياكى مۇشرىك بولسا، مۇسۇلمانلارنى مەسخىرە قىلىپ باج باھانىسىدە ئۇلارنى قىينىاپ قويىدۇ. ناۋادا مۇسۇلمانلار ئاشۇنداق يەھۇدىي، ناسارا ۋە ئوتپەرەسلەرنىڭ جەبىر ـ زۇلۇمىغا ئۇچراپ شىكايەت قىلسا، ئۇنداق باجگىرنى دەررۇ خىزمىتىدىن قالدۇرۇپ زىندانغا تاشلاش كېرەك. بەندىلەر ھەرگىزمۇ ئۇلارغا مادارا قىلمىسۇن. ھېچكىمـ مۇ «ئۇ دېگەن جاھاندا تەڭداشسىز مىرزا ياكى ھېساباتچى ياكى باجگىر ئىدى، ئۇ خىزمەتتىن قالدۇرۇلسا پۈتكۈل خىزمەت ئاقـ ساپ قالىدۇ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئالغۇدەك ئادەم يوق» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلمىسۇن. بۇنداق سەپسەتىلەرگە قۇلاق ئۇپرىتىش نادانلىق، جەزمەن ئۇنداق كىشىنىڭ ئورنىغا يارامىلىق باشقا بىـ راۋنى قويۇش لازىم، خۇددى ئەمىرۇل مۇئمىنىن ئۆمەرئىبنى

خەتتابنىڭ قىلغىنىدەك.

ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ۋە يەھۇدىي باجگىر ھەققىدە بايان

ئۇشبۇ ھېكايەت سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس (ئۇكۇفەنىڭ ۋالىيسى ئىدى) زامانىسىدا بارلىققا كەلدى. شۇ چاغدا باغداد، ۋەست، ئەنبەر، بەسرە ۋە يىراق فورگان ئۆلكىلىرىدە بىر يەھۇدىي باجگىر ھۆكۈم سۈرگەنىدى. بۇ ئۆلكىلەردىكى ئاۋام خەلق ئەمرى ۋل مۇئمىنىن ئۆمەرگە ئاشۇ يەھۇدىي باجگىرنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ: «ئۇشبۇ باجگىر باج ياھانىسىدە ئۆكتەملىك قىلماقتا، بىزنى ئانىي تېپىپ مەسخىرە قىلماقتا، ئەمدى تاقىتىمىز تاق بولدى. تەلىپىمىز شۇكى، بىز بىلەن دىنداش بولغان بىر مۇسۇلمان باجگىرلىككە تەيىن قىلىنسۇن. ئۇنىڭ جەبىر - زۇلۇمى ھەرقانچە بولسىمۇ قىنىدىن چىقىشقا جۇرئەت قىلالماس. چىققان ھالەتتىمۇ بىر يەھۇدىينىڭ زۇلۇمىنى تارتقىنىمىزدىن ئۆز دىندىشىمىزنىڭ مەسخىرىسىنى ئەلا بىلىمىز» دېيىشتى. خەلىفە ئۆمەر بۇ شىكايەتنامىنى كۆرۈپ: «يەھۇدىيلار ئۇچۇن دۇنيادا تىرىك يۇرۇشنىڭ ئۆزىلا يېتەرلىك ئىدىغۇ؟ ئۇلارنىڭ مۇسۇلمانلارنى سۆيۈشىنى كۈتكىلى بولارمىدى؟» دەپ سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاسقا ئاشۇ يەھۇدىي باجگىرنى خىزمىتىدىن قالدۇرۇپ، بۇ خىزمەتنى باشقا بىر مۇسۇلمانغا تۇنقۇزۇش توغرىسىدا مەكتۇپ يوللىدى.

مەكتۇپنى كۆرگەندىن كېيىن سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس بىر چاپارمەننى ھېلىقى يەھۇدىي باجگىرنى كۇفەگە ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى. شۇنداقلا ئىران تەۋەسىدىكى بارلىق مۇسۇلمان باجگىرلارنى يىغىپ كېلىشكە بىر قانچە چاپارمەن ماڭدۇردى. ھېلىقى يەھۇدىي ۋە باشقا باجگىرلار يارلىققا بىنائەن توپلىنىپ چەپراس

بولۇپ تۇرۇشتى. سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس تەپتىش قىلىپ كۆرۈۋىدى ئەرەبلەر ئىچىدىن ئاشۇ باجگىرلىكنىڭ ھۆددىسىدىن چىققۇدەك ئىلىمى بار بىرەرى تېپىلمىدى، مۇسۇلمان پارسلار ئارىسىدىنمۇ ئاشۇ يەھۇدىي بىلەن ئىستىداتتا تەڭلىشەلىگۈدەك ياكى باج، يۇرت ئىشلىرى، قەرز ئىشلىرى قاتارلىق ئىلىملەرنى ئاشۇ يەھۇدىيچىلىك ئارتقۇزغۇدەك بىرەرى چىقمىدى. شۇنىڭ بىلەن سەئىد نېمە قىلىشنى بىلەلمەي يەھۇدىينى يەنىلا ئەسلى ئورنىدا قالدۇرۇشنى لايىق تاپتى ۋە ئۆمەرگە: «ئەمرىڭگە بىنائەن يەھۇدىينى ئېلىپ كېلىپ بارلىق پارىسى ۋە ئەرەب باجگىرلىرى بىلەن جەم قىلدىم. ھالبۇكى، تەققاسلاپ كۆرسەم ئەرەبلەر ئارد-سىدىن پارسلارغا ئائىت ئەل ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلغۇدەك بىرەرى تېپىلمىدى. بارچە پارس باجگىرلىرى ئارىسىدىن باج ئىلمىنى ئاشۇ يەھۇدىيچىلىك بىلىدىغان بىرەرى چىقمىدى. شۇ ۋەجىدىن سودا ئىشلىرى ۋە باج كىرىمىنىڭ ئاقساپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئۇنى ئەسلى خىزمىتىدە قالدۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم. يارلىقىڭنى كۈتمەن» دېگەن مەزمۇندا مەلۇمات يوللىدى.

مەكتۇپ ئۆمەرنىڭ قولىغا تەگكەندە ئۇ قاتتىق غەزەپلىنىپ: «مۇنداقمۇ قاملاشمىغان گەپ بولامدۇ؟ بىراۋ قاراپ تۇرۇپ سەل-تەنەتمگە خىرىس قىلىپ پەرمانىمغا قارشى چىقىپتۇغۇ؟» دېدى. ئۇ دەررۇ قەلەمنى ئېلىپ مەكتۇپنىڭ بېشىغا «ئۇ يەھۇدي ئۆل-دى» دەپ يازدى. ئۇنىڭ دېمەكچى بولغىنى «ھەر كىم ئۆلىدۇ، ئۆلۈم خىزمەتتىن قالدۇرۇلۇشقا سەۋەب بولىدۇ. باجگىر ئۆلۈپ خىزمەتتىن قالدۇرۇلغانكەن ئۇنىڭ خىزمىتى تەڭ توختاپ قالسا بولمايدۇ، ئىزىغا باشقا بىراۋنى سەپلەش كېرەك. نېمە ۋەجىدىن شۇنچە ئاجىز ۋە يارىماس بولۇپ قالدىڭ؟ سەن بۇ يەھۇدىينى ئۆلدى دەپ بىلگىن» دېگەن مەزمۇندا ئىدى. سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئۆمەرنىڭ مەكتۇپ ئۇستىگە يازغان ئىلاۋىسىگە قاراپ ھەممىنى چۈشەندى. ھېلىقى

يەھۇدىينى دەرھال خىزمەتتىن قالدۇرۇپ ئورنىغا بىر مۇسۇلماڭ-
نى قويدى. بىر يىلدىن كېيىن تەپتىش قىلىپ كۆرسە ھېلىقى
مۇسۇلمان باجگىرنىڭ ئۆز مەجبۇرىيىتىنى يەھۇدىي باجگىردىنمۇ
ياخشىراق ئادا قىلغانلىقى مەلۇم بولدى. سەئىد كېيىن ئەرەب
تۆرىلىرىگە: «ئۆمەر نېمە دېگەن ئۇلۇغ زات! بىز ئۇنىڭغا ئۇزۇن-
دىن - ئۇزۇن مەكتۇپ بېرىپ يەھۇدىي ۋە ئۆلكىمىزنىڭ باج
ئەھۋالىنى بايان ئەيلىسەك ئۇ ئىككىلا سۆز بىلەن جاۋاب قىلدى.
ئىشىنىڭ نەتىجىسى بىزنىڭ ئويلىغىنىمىزدەك ئەمەس، ئۆمەرنىڭ
دېگىنىدەك بولدى. ئۇ بىزنىڭ باش قېتىمچىلىقىمىزنى تۇگەتتى»
دېدى.

ئىككى ئادەم ئىككى ئېغىز سۆز قىلغان بولۇپ، بۇ ئىككى
ئېغىز سۆز ئوخشاشلا شەرەپ قۇچتى. شۇنداقلا ئەرەب ۋە باشقا
مۇسۇلمان خەلقلەر ئارىسىدا قىيامەتلىك ھېكمەتكە ئايلاندى. ئۇ-
نىڭ بىرى ئەمىرۇل مۇئمىنىن ئۆمەرنىڭ «بۇ يەھۇدىي ئۆلدى»
دېگەن سۆزىدۇر. ھەر قاچان بىر باجگىرنى خىزمەتتىن قالدۇ-
رۇش، مىرزىلىقنى كامىل چۈشىنىدىغان مىرزىنى خىزمەتتىن
قالدۇرۇش، بىر قابىل خادىمنى خىزمەتتىن قالدۇرۇش زۆرۇر
بولغاندا، يەنە كېلىپ، بۇ خىزمەتلەرنى ئارتقۇزۇۋاتقانلار نائىل-
ساپ دىنسىزلار بولغاندا، بەزىلەر ئۇلارنى قولىدىن چىقارغۇسى
كەلمەي: «ئۇ بولمىسا بولمايدۇ، ئۇ پاساھەتلىك قەلەم ئىگىسى
ئىدى، دانا خادىم ئىدى، بۇ خىزمەتنى ھېچبىر زات ئۇنىڭدەك
ئىشلىيەلمەس ئىدى» دېگەندە، ھۆكۈمدارلار دەرھاللا: «بۇ يەھۇ-
دىي ئۆلدى» دەيدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بارچە دەتالاش مۇشۇ
ئىبارە سەۋەبىدىن توختايدىغان بولدى. يەنە بىرى پەيغەمبىرىمىز
(ئاللاھ ئۇنىڭغا خاتىرجەملىكنى ئاتا قىلسۇن) پانىي ئالەمدىن
باقىي ئالەمگە يول ئالغاندا ھېچكىممۇ رەسۇلۇللاھنىڭ جان ئۇز-
گەنلىكىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. ئەبۇ بەكرى سىدىق ئۇنىڭ
ئورنىغا خەلىفە بولغاندىن كېيىن مېھرابقا چىقىپ: «مۇھەممەد

ئەلەيھىسسالام قازا قىلدى» دېدى. ئارقىدىنلا: «ئى مۇسۇلمانلار! ناۋادا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا چوقۇنساڭلار مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قازا قىلدى، ناۋادا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەرۋەردىگارىغا چوقۇنساڭلار ئۇ زات ھېلىمۇ ھايات، ئەبەدىي ھايات، شۇنداقلا ئەبەدىي ھايات» دېدى. بۇنى مۇسۇلمانلار تولىمۇ ئالقىشلىدى ۋە تېزلا ئەرەبلەر ئارىسىدا ھېكمەتلىك ئىبارىگە ئايلاندى. ھەر قاچان ئەرەبلەرگە زور مۇسىبەت يەتكەندە ياكى يېقىنلىرىنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشنى ئىستىگەندە كىشىلەر: «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قازا قىلدى» دەيدىغان بولدى. چۈنكى، ئىنسانلاردىن بىرەرى قازا قىلمايدىغان بولسا، شۇبھىسىزكى، ئۇ زات ئاللاھنىڭ رەسۇلىدۇر. ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى.

باجگىرلار بىلەن ئۇلارنىڭ خىزمىتى ۋەزىرگە باغلىنىشلىق بولىدۇ. ياخشى ۋەزىر شۇنداق بولىدۇكى ئۇ ھەر قاچان پادىشاھنىڭ ئىززىتـ ـئابرۇيىنى ئاشۇرىدۇ، ئۇنىڭ دۇنيانىڭ ھۆكۈمرانى بولۇشىغا كۈچ چىقىرىدۇ، ياخشى نامىغا قىيامەتكىچە دۇئا قىلىنىدىغان ھۆكۈمدارلارنىڭ ھەممىسىلا بىردىن ياخشى ۋەزىرنى ھەمراھ قىلىشقانىدى. پەيغەمبەرلىرىمىز مانا مۇشۇنىڭ مىسالىدۇر: سۇلايمان ئەلەيھىسسالامغا ئاسىف ئىبنى بەرخىيا، مۇسا ئەلەيھىسسالامغا ئىمىسى ھارۇن، ئەيسا ئەلەيھىسسالامغا شەمئۇن، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئەبۇ بەكرى سىددىق ھەمدەم بولغانىدى. ئۇلۇغ پادىشاھلاردىن كەيخۇسراۋغا گەۋدەرز، مەنۇچىرغا سام، ئەفراسىيابقا پىرانى ۋسا، گۇشتەسبىكە جاماشىب، رۇستەمگە زاۋارا، بەھرام گۆرگە قۇرارۇز، نۇشىرۋانغا بۇزۇرجۇمھۇر، ئابباسىيلارغا بەرمەكىيلەر ئۇرۇقىنىڭ ۋەزىرلىرى، سامانىيلارغا بولامى ۋەزىر بولغانىدى. سۇلتان مەھمۇدقا ئەھمەد ئىبنى ھەسەن، فەخرۇددەۋلەگە ساھىب ئىسمائىل ئىبنى ئاباد، سۇلتان توغرورىلغا ئەبۇ ناسىر كۇندۇرى ۋەزىر بولدى. شۇ ۋەجىدىن پەيغەمبەرلەرنىڭ ھاياتى ۋە پادىشاھلارنىڭ تارىخى جاھان

مىقياسىدا شەۋكەتلىك ناملارنى قالدۇرۇپ كەتكەن. بۇنداق مەسەللار بەكمۇ كۆپ.

ۋەزىر بولغۇچى جەزمەن ئىمانى كامىل، پاك ئېتىقادلىق، تەقۋادار كىشى بولۇشى لازىم. ھەنەفىي ياكى شافىي بولۇشنىڭ كارى چاغلىق. ئۇ جەزمەن قابىل، يازما ـ مۇنشى ئىشلىرىغا كامىل، پادىشاھقا سادىق بولۇشى لازىم. ناۋادا ئۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى بولسا تېخىمۇ ياخشى. بۇنداق كىشىلەرگە تېخىمۇ كۆپ دۇئالار قىلىنىشى زۆرۈر. چۈنكى ئەردەشىر پاپاقان زامانىسىدىن يەزدىگىر زامانىسىغىچە ۋەزىرلىككە ۋەزىرنىڭ پەرزەنتى قويۇلۇپ كەلگەن. خۇددى شاھلىق تەختكە شاھنىڭ شاھزادىسى ۋارىسلىق قىلغاندەك. بۇ يوسۇن ئىسلام كەلگۈچە داۋام ئەتكەن بولۇپ، شاھلىق تەخت ئىران پادىشاھ ئۇرۇقىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندە ۋەزىرلىك ئورنىمۇ ۋەزىر ئۇرۇقىدىكىلەردىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

سۇلايمان ئىبنى ئابدۇل مەلىك[1]ۋە بەرمەكى ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشىچە، كۈنلەرنىڭ بىرىدە سۇلايمان سۆز قىلىۋاتقاندا مەملىكەتنىڭ كاتتا بەگ ـ تۆرىلىرى ۋە يېقىن ـ يورۇقلار سورۇندا ھازىر ئىدى. شۇ چاغدا خەلىفە مۇنداق مەزمۇندا سۆز قىلىۋاتقانىدى: «زېمىن پادىشاھلىقىم سۇلايمان ئىبنى داۋۇدنىڭ كىچە چوڭ بولمىغاندىمۇ ئۇنىڭدىن كىچىك ئەمەس. ئۇ شامال، دېۋە ـ جىنلار، روھ ـ ئەرۋاھلار، ياۋايى ھايۋانلار ۋە قۇشلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان. مەن بولسام ئۇ دەرىجىدە ئەمەسمەن؛ مال ـ دۇنيا، لەشكىرىي لاۋازىم، ئىگىلىگەن زېمىن، پادىشاھلىق نوپۇز دېگەنلەردە بولسا ئۇشبۇ زاماندا ياكى ئۆتمۈش زامانىدا

---

① ئۇمەۋىيلەر سۇلالىسىنىڭ 78 ـ خەلىفىسى. مىلادىيە 715ـ717 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان

تەڭدىشىم بولغان ئەمەس. ئالىقىنىمدىكى مۇشۇ مەملىكەتتە ماڭا زۆرۈر، ئەمما قولۇمدا يوق بولۇۋاتقىنى نېمە؟» بەگلەردىن بىرى: «مەملىكەت ئەڭ موھتاج بولىدىغان ۋە پادىشاھلار ئۈچۈن ھەمىشە ئەڭ مۇھىم بولغان نەرسە ئالىيلىرىدا يوق» دېدى. خەلىفە سۇلايمان: «قانداق نەرسە ئۇ؟» دەپ سورىغاندا ئۇ: «ئالىيلىرىغا مۇناسىپ كەلگۈدەك ۋەزىر» دېدى. خەلىفە: «بۇ نېمە دېگىنىڭ؟» دەپ سورىغاندا ئۇ: «ئالىيلىرى خان ئوردىسىدا تۆرەلگەن بىر پادىشاھ بولغاندىكىن ۋەزىر قەسىردە تۆرەلگەن بىر ۋەزىرلىرى بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇ يەنە ساۋادەتمەن، قابىل ۋە پىشانىسى ئوڭ بولۇش زۆرۈر» دېدى. سۇلايمان: «سەن سۇپەتلىگەن بۇنداق زاتنى جاھاندىن تاپقىلى بولامدۇ؟» دەپ سورىغاندا ئۇ: «تاپقىلى بولىدۇ» دېدى. خەلىفە: «قەيەردىن؟» دەپ سورىغاندا ئۇ: «ئۇ زات بەلخته» دېدى. خەلىفە: «ئۇ كىم بولىدۇ؟» دەپ سورىغاندا بەگ: «بەرمەكى، ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى ئەردىشىر پاپاقان، زامانىسىدىلا ۋەزىر ئىدى، بەلخقە يېقىن نەۋبا-ھار زەردۇشت ئىبادەتخانىسى ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ زېمىنى. ئىسلام كەلگەندە بەخت ئىران پادىشاھلىرىدىن يۈز ئۆرىدى. بەرمەكىيىنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى بەلخقە قېچىپ كېلىپ پاناھلاندى. ۋەزىرلىك ئۇلارنىڭ جەمەتىدىن ئاتا مىراس داۋام قىلىۋاتقان بولۇپ، ئۇلار ۋەزىرلىك رىسالىسىنى يوقاتماي ساقلاپ كەلمەكته. ئۆسمۇر ۋارىسلار ئىنىشا ۋە ئىملا ئۇقۇنىشىكە باشلىغاندا ئۇلارغا ئاشۇ رىسالىنى ئوقۇتىدۇ ۋە ئۇلارنى چېنىقتۇرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاشۇ ئۆسمۇرلەر ھەر جەھەتتىن ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ مىجەز ـ خۇيىنى تارتىپ چىقىدۇ. بەرمەكي زامانىمىزدا ئالىيلىرىغا ھەمىدىنمۇ بەك مۇناسىپ ۋەزىردۇر. بۇنىڭدىن بىلىشلىكى، ئەڭ ياخشى نەرسە مۇشۇ شۇ». ئۇمەييە خاندانلىقىدا، مەرۋانلىقلار ئارىسىدا سۇلايماندىنمۇ ئۇلۇغ ۋە قۇدرەتلىك ھۆكۈمدار يوق ئىدى.

خەلىفە سۇلايمان بۇ سۆھبەتتىن كېيىن بەرمەكچىنى بەلىخ-
تىن ئالدۇرۇپ كېلىپ ئۆزىگە ۋەزىر قىلىشنى لايىق تاپتى. ئۇ
بەرمەكچىنىڭ ھېلىمەمۇ بۇتپەرسلىكتىن مېھرىنى ئۈزگەن - ئۈز-
مىگەنلىكىدىن دەرگۇمان بولۇپ سۇرۇشتۇرۇۋىدى ئۇنىڭ تەقۋادار
مۇسۇلمان ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. بۇنىڭدىن خەلىفە تولىمۇ
خۇرسەن بولدى. ئۇ بەلىخ ۋالىيسىغا مەكتۇپ ماڭدۇرۇپ بەر-
مەكچىنى دەمەشىققە يولغا سېلىپ قويۇش، يول تەييارلىقىغا ئون
تۈمەن دىنار ئاجرىتىپ بىر ھەشەمەتلىك كارۋان تەشكىللەپ دەمە-
شىققە يەتكۈزۈشنى ئەمىر قىلدى. شۇنداق قىلىپ، بەرمەكي
ئاستانىگە ئۈزىتىلدى. يول بويىدىكى بارچە شەھەر ھاكىملىرى
ۋە باي - تۆرىلىرى ئىستىقبالغا ئالدىغا چىقىپ ئېھتىرام بىلەن
كۈتۈۋالدى، بەرمەكي دەمەشىققە يېتىپ كەلگەندە خەلىفىدىن باشقا
جىمى ئوردا مەمۇرلىرى ئىستىقبالغا چىقتى ۋە دەبدەبە بىلەن
شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ ئەڭ كاتتا سارايلارنىڭ بىرىگە چۈشكۈن
قىلدۇردى. ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇنى سۇلايمانىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ
كىرىشتى. ئۇ ئوردىغا كىرىش بىلەنلا سۇلايمان ئۇنىڭدىن كۆزىنى
ئۈزمىدى ۋە ئۇنىڭ تەققى - تۇرقى، سالاپىتىدىن مەمنۇن بولدى.
بەرمەكي تەخت ئالدىغا يېقىنلاشقاندا غوجىدار ئۇنى خەلىفىگە يې-
قىن ئېپكەلدى. ئۇنىڭغا ئورۇن كۆرسىتىلگەندىن كېيىن قال-
غانلار چىقىپ كېتىشتى. بەرمەكي ئەمدى ئولتۇرۇشىغا سۇلايمان
ئۇنىڭغا يەۋەتكۈدەك ئەلپازدا ئىچ - باغرىنى كۆرۈۋالماقچى بولغاد-
دەك بىر قارىدى ۋە غەزەپ بىلەن: «كۆزۈمدىن يوقال!» دەپ
توۋلىدى. غوجىدار - غۇلاملار ئالمان - تالمان ئۇنى تۇتقىنىچە
ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ھېچكىممۇ بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى.
ئەتىسى پېشىن نامىزىدىن كېيىن بەگ - تۆرىلەر ۋە خەلىفىنىڭ
ئۇرۇق - تۇغقانلىرى زىيافەتتە ھەمداستىخان بولۇپ قالدى. قە-
دەھ بىر نەچچە رەت ئايلانغاندىن كېيىن داستىخان ئۈستى جانلاد-
دى.

كىشىلەر سۇلايمانىنىڭ غەزىپىنىڭ يانغانلىقىنى كۆرۈپ: «ئالىيلىرى شۇنچە ھەشەم بىلەن بەرمەكچىنى بەلختىن ئالدۇرۇپ كەلدىلا، ئۇ ئوردىغا كىرگەندە بولسا غەزەپ قىلىپ تۇتقۇن قىلدىلا. بۇنىڭ ۋەجى نېمىكىن؟ كەمىنە قۇللىرى تولىمۇ ھەيرەتتە قالدۇق» دېيىشتى. سۇلايمان: «ناۋادا ئۇ ئېسىلزادىلەر پۇشتىدىن بولمىغان ۋە شۇنچە يىراق جايدىن كەلمىگەن بولسا شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئۆلۈمگە بۇيرۇيتتۇم. قارىسام، ئۇ تۇنجى قوبۇلدىلا جانغا زامىن ئوغىنى سوۋغات قىلىپ ئالدىمغا ئەپكەپتۇ» دېدى. تۆرىلەردىن بىرى: «بۇنى تەپتىش قىلىپ بېقىشمىغا ئىجازەتمىكىن. ئۇنىڭ زادى نېمە دەيدىغانلىقىنى بىلگۈم كېلىۋاتىدۇ» دېدى. سۇلايمان ئىجازەت قىلغاندىن كېيىن ئۇ داستىخاندىن تۇرۇپ بەرمەكچىنىڭ يېنىغا باردى ۋە «خەلىفە سۇلايمانىنىڭ ئالدىغا ئوغا ئالغاچ بارغانمىدىڭىز؟» دەپ سورىدى. ئۇ: «شۇنداق، تەقسىر، ئۇ ھېلىھەم يېنىمدا، ئۇزۇكۇمنىڭ كۆزى ئاستىدا. ئاتا- بوۋىلىرىمنىڭمۇ مۇشۇنداق ئۇزۇكلىرى بولغانىكەن، بۇ ماڭا ئاتامدىن قالغان تەۋەررۈك. مەن ياكى ئاتا - بوۋىلىرىم بۇ ئۇزۇك بىلەن بىرەر چۈمۈلىگىمۇ ئازار بەرگەن ئەمەسمىز. ھالبۇكى، ئۇنى يېنىمدا ئېلىپ يۈرۈشۈم پەقەتلا ئېھتىيات ئۈچۈن، ئاتا - بوۋىلىرىم كۆپ قېتىملاپ ئازابقا ۋە خورلۇققا مۇپتىلا بولغان، مال - دۇنياسىنىڭ كۆپلۈكىدىن قول - پۇتلىرى زەنجىرلىنىپ زىندانلارغا تاشلانغان. بۇ قېتىم خەلىفە مېنى قوبۇلغا چىللىغاندا ئۇنىڭ مۇددىئاسىدىن ۋاقىپ بولالمىدىم. مەن ناۋادا خەلىفە مال-بىساتلىرىمنىڭ ئىسىملىكىنى ياكى مەن قاندۇرالمايدىغان باشقا تەلەپلەرنى ئالدىمغا قويسا ۋە ياكى ھەر خىل ئامال - چارىلەر ئارقىلىق مېنى كولدۇرلاتسا سەۋر قىلالمىغان چېغىمدا مۇنۇ ئۇزۇكتىكى كۆزنى ئوغا بىلەن قوشۇپ يۇتۇپلا ئازاب ۋە خورلۇقتىن خالاس بولاي، دەپ ئويلىغانىدىم» دېدى.

بەرمەكچىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇ تۆرە تېزدىن

ئوردىغا قايتىپ ئاڭلىغانلىرىنى سۇلايمانغا يېپىدىن - يېڭىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. سۇلايمان بەرمەكىنىڭ ئېھتىياتچانلىقى ۋە يىراقنى كۆرەرلىكىدىن ھەيرەتتە قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى شۇبھە تارقاپ، ئۇنىڭ ئۆزىرسىنى مەقبۇل كۆردى ۋە پۈتۈن بەگ-تۆرىلەرنى، سۇ باشلىرىنى ئاتلىرىغا مىنگىنىچە بەرمەكىنىڭ چۈشكۈنخانىسىغا بېرىپ ئۇنى ئىززەت - ئېكرام بىلەن ئوردىغا ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى. ئەتىسى ئۇلار سۇلايماننىڭ دېگىنىدەك قىلدى. بەرمەكي سۇلايماننىڭ ئالدىغا كەلگەندە سۇلايمان ئۇنىڭغا قولىنى سوزۇپ مېھرىبانلىق بىلەن تېنچلىق - ئامانلىق سورىدى. ئولتۇرۇشقا ئورۇن كۆرسەتكەندىن كېيىن ۋەزىرلىك تونىنى ئۈچىسىغا ياپتى. ئارقىدىنلا سىياھ - قەلەم كەلتۈرۈلۈپ ھۆججەت - توختاملارغا قوللىرىنى بېسىشتى. كىشىلەر ھېچقاچان سۇلايماننىڭ بۇنچىلىك ئېچىلىپ - يېيىلىپ كۈلگىنىنى كۆرمىگەنىدى. سۆھبەتتىن كېيىن ئاش - زىياپەت تارتىلدى. بۇ كۈنى زىياپەت داستىخىنى سېلىنغان ساراي ئالتۇن، كۈمۈش، جاۋاھىر ۋە كالاۋۇتۇن يېپلار، زىلچا گىلەملەر بىلەن شۇنچىلىك جۇلالىق بېزەلگەن ئىدىكى، بۇنداق ھەشەم ئىلگىرى زادىلا كۆرۈلۈپ باقمىغانىدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئولتۇرۇپ شاراب ئىچىشتى، خەلىفىنىڭ كەيپى چاغ ئىكەنلىكىنى كۆرگەن بەرمەكي: «شۇنچە ئادەمنىڭ ئارىسىدىن مېنىڭ يېنىمدا ئوغا بارلىقىنى قانداق بىلىۋالدىلا؟» دەپ سورىدى. خەلىفە: «يېنىمدا بارلىق بايلىقىم ۋە پادىشاھلىقىمدىنمۇ ئەزىز بولغان بىر ئەنگۈشتىرىم بار. ئۇنى ھېچقاچان يېنىمدىن ئايرىپ باقمىدىم. بۇ ئەنگۈشتىرىم — بىر جۈپ مەرۋايىت. قارىماققا ھېچقىقا ئوخشاپ قالىدۇ، ئەمما ھېچقىق ئەمەس. ئۇ ماڭا پادىشاھلارنىڭ خەزىنىسىدىن قالغان تەۋەررۈك بولۇپ، ھەر قاچان قولۇمغا چىگىكلىك ھالەتتە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ شۇنداق كارامىتى بارىكى، زەھەر ئوغا قەيەردىلا بولسۇن — مەيلى ئۇنى

بىراۋ يېنىدا ئېلىۋالغان بولسۇن، مەيلى غىزا - شارابقا سېلىۋەتكەن بولسۇن، مەرۋايىت ئۇنىڭ پۇرىقى كەلگەن ھامان مىدىراپ توختىماستىن بىر - بىرىگە سوقۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆيدە ئوغا بارلىقى ماڭا مەلۇم بولىدۇ - دە، ئۇنىڭغا قارشى تەدبىر كۆرىدىغان. سەن ئوردىغا كىرىپ تەختىمگە يېقىنلاشقاندا بۇ ئىككى مەرۋايىت مىدىرلىغىلى تۇردى، ئالدىمغا كەلگىنىڭدە ئۇ تېخىمۇ قاتتىقراق مىدىرلىغىلى تۇردى. ئولتۇرغىنىڭدىن كېيىن بۇ مەۋا-يىتلار بىر-بىرىگە تىرىسلاپ ئۇرۇلغىلى تۇردى. شۇبھىسىزكى، سەن يېنىمغا كۆچلۈك ئوغا ئېلىپ كەلگەنسەن. ناۋادا سېنىڭ ئورنۇڭدا باشقا بىراۋ بولغان بولسا ھەرگىزمۇ قويۇۋەتمەيتتىم. ئۇلار سېنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندە مەرۋايىتلار جىمىقىشقا باش-لىدى، ئەمما سەن ئوردا قوۋۇقىدىن چىقىپ كەتكىنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئاندىن مىدىراشتىن توختىدى» دېدى. سۆزلىگەچ ئۇ مەۋا-يىتلىرىنى قولىدىن يېشىپ بەرمەكچىگە كۆرسەتتى ۋە: «ئۆمرۇڭدە مۇشۇنداق كارامەتنى كۆرگەنمۇ سەن؟» دەپ سورىدى. سورۇن ئەھلى مەرۋايىتلارغا قاراپ ھاڭ - تاڭ بولۇشتى. كېيىن بەر-مەكى: «ئۆمرۇمدە ئىككى كارامەتنى كۆردۇم: بىرىنى ھازىر كۆردۇم، يەنە بىرىنى تەبەرىستاندا كۆردۇم» دېدى. سۇلايمان: «ماڭا ئۇ توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگىن، ئاڭلاپ باققۇم كېلىۋاتى-دۇ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بەرمەكى ھېكايىسىنى باشلىدى.

ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى بەلخكە يېتىپ بارغاندا كەمىنە قۇللە-رى كۆدە - كۆرپىلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ يولغا تەييارلاندىم ۋە ئايىغىمنى ئالىيلىرى تۇرغان جايغا قاراپ قويۇۋەتتىم. تەبەرىس-تاندا ئاز - تولا مالىلىرىم بولغاچقا نىشاپۇردىن ئۇ يەرگە باردىم. تەبەرىستانغا كەلگىنىمدە پادىشاھ ئىستىقبالغا چىقىپ ئامۇل شە-ھىرىگە ئوردا چۇشكۇنخانىسىغا باشلاپ كەلدى ۋە شاھانە زىياپەت بېرىپ كۆتۈۋالدى. پادىشاھ ھەر كۈنى مەن بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ تۇرلۇك جايلارنى ئايلاندۇردى. بىر كۈنى تولىمۇ خۇش

ئاھاڭدا: «دېڭىزدا سەپەر قىلىپ كۆرگەنمىدىڭ؟» دەپ سوراپ قالدى. مەن: «يوقسۇ» دېسەم، ئۇ: «مېنىڭ مېھمىنىم بولغاڭ. دىكىن ئەتە مەن سېنى دېڭىزدا سەپەر قىلدۇراي» دېدى. مەن: «ئەمرىڭ قوللۇق، تەقسىر»، دېدىم. ئۇ كېمىلەرنى ۋە پالاقچىلارنى تەييارلاش ھەققىدە يارلىق چۈشۈردى. ئەتىسى پادىشاھ مېنى باشلاپ بىر كېمىگە چىقتى، غەزەلخان سازچىلار ئۈز نەغمىسىنى باشلىدى، پالاقچىلارمۇ كېمىنى ھەيدەشكە كىرىشتى. مۇلازىملار توختىماي قەدەھلىرىمىزگە شاراب قۇيۇپ تۇراتتى. پادىشاھ ماڭا شۇنچىلىك يېقىن ئولتۇراتتىكى ئارىلىقىمىزدا ھېچ كىشى يوق ئىدى. قارىسام ئۇنىڭ بارمىقىدا بىر ئۈزۈك بار ئىكەن، ئۈزۈككە تولىمۇ نەپىس، يالتىراپ تۇرىدىغان قىزىل ياقۇتتىن كۆز قويۇلغان بولۇپ، بۇنداق چىرايلىق ئۈزۈكنى ھېچقاچان كۆرمىگەنىدىم. ئۇنىڭ جۇلاسىغا مەست بولۇپ كۆزۈمنى ئالالمايلا قاپتىمەن.

پادىشاھ مېنىڭ ئۈزۈككە قاراپلا قالغانلىقىمنى كۆرۈپ، بارمىقىدىن ئۈزۈكنى چىقىرىپ تىزىمغا قويدى. مەن ئۇنىڭغا تازىم بەجا كەلتۈرۈپ ئۈزۈكنى بىرنى سۆيگەندىن كېيىن قايتۇرۇپ پادىشاھنىڭ تىزىغا قويۇپ قويدۇم. پادىشاھ ئۈزۈكنى ئېلىپ ماڭا بەرگەچ: «بارمىقىمدىن ئاجرىغان ئۈزۈك باشقىلارغا قىلىنغان سوۋغىتىم، ئۇنى قانداقمۇ قايتۇرۇۋالغىلى بولىسۇن؟» دېدى. مەن: «بۇنداق ئاجايىپ ئۈزۈك شاھ ئالىيلىرىنىڭ بارمىقىغىلا مۇناسىپ» دېدىم ۋە پادىشاھقا قايتۇرۇپ بەردىم. پادىشاھ بولسا ماڭا تەڭلىدى. مەن ئۈزۈكنىڭ بۇنچىلىك نەپىسلىكى ۋە قىممەتلىكلىكىنى نەزەردە تۇرۇپ پادىشاھ بۇنى كەيپىچىلىكتە ماڭا سوۋغا قىلغىنى بىلەن يېشىلگەندە پۇشايمان قىلىپ چاتاق قىلمىسۇن، دەپ ئويلىدىم ۋە ئۈزۈكنى يەنە پادىشاھنىڭ تىزىغا قويۇپ قويدۇم. پادىشاھ ئۈزۈكنى ئېلىپ دېڭىزغا پىرقىرىتىپ تاشلىۋىدى ھەيرانلىقىمدىن: «ۋاي ئىسىت! ئا-

لىيلىرىنىڭ ئۇنى بارمىقىغا تاقىماي دېڭىزغا تاشلىۋېتىشىنى بىلـ
گەن بولسام قوبۇل قىلماسمىدىم. ئۆمرۈمدە مۇنداق گۆھەرنى
كۆرمىگەنمەن» دەۋەتتىم. پادىشاھ: «ئۇنى ساڭا بىر قانچە رەت
سۇندۇم. ئۇزۇكتىن كۆزۈڭنى ئۇزەلمەي قالغاندىلا ئۇنى بارمـ
قىمدىن چىقىرىپ ساڭا سوۋغا قىلدىم. سەن ئۇنى ياقتۇرمىغانـ
كەنسەن ساڭا بەرمىدىم، بۇ ئۆزۈڭنىڭ سەۋەنلىكى. ئۇزۇكنى
دېڭىزغا تاشلىۋەتكىنىمدىن كېيىن پۇشايمان قىلغانسەن ـ ھە؟
ھالبۇكى، مېنىڭ ئۇنى قايتۇرۇپ ئەپكىلىشكە ئامالىم بار» دېـ
دى. ئۇ مەھرەملىرىدىن بىرىگە: «قېيىققا چىقىپ قىرغاققا بارـ
غىن ۋە تېزدىن ئوردىغا قايتىپ خەزىنە بېگىدىن كۈمۈش بېزەك
قاپچۇقنى سورىغىن: ئاندىن ئۇنى تېز بۇ يەرگە ئەپكەل» دېدى.
مەھرەم مېڭىشىغا پادىشاھ كېمىنى توختىتىپ لەڭگەر تاشلاشقا
بۇيرۇق قىلدى. مەھرەم ئوردا خەزىنىسىدىن ھېلىقى قاپچۇقنى
ئەپكېلىپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا قويغۇچە بىز شاراب ئىچكەچ كۈتـ
تۈق. مەھرەم كەلگەندىن كېيىن پادىشاھ بېلىدىكى ھەمياننى
ئېچىپ بىر دانە ئالتۇن ئاچقۇچنى چىقاردى ۋە قاپچۇقنىڭ قۇلۇپـ
نى ئاچتى. قاپقىنى كۆتۈرۈپ قولىنى تىقىپ بىر تال ئالتۇن
بېلىقنى ئالدى ۋە سۇغا قويۇۋەتتى. ئالتۇن بېلىق سۇغا شۇڭغۇپ
بىرەدەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى. بىر كەمدە ئۇ سۇ يۈزىگە
چىقتى، قارىساق ئاغزىدا ھېلىقى ئۇزۇك چىشلەكلىك تۇرىدۇ.
پادىشاھنىڭ ئەمرىگە بىنائەن بىر پالاقچى قېيىق بىلەن بېلىققا
يېقىنلىشىپ بېلىقنى سۇدىن سۇزۇۋالدى ۋە پادىشاھقا سۇندى.
پادىشاھ بېلىقنىڭ ئاغزىدىن ئۇزۇكنى چىقىرىپ تىزىمغا قويدى.
مەن تازىم بەجا كەلتۈرۈپ ئالدىم ۋە بارمىقىمغا سالدىم. پادىشاھ
بولسا، بېلىقنى قاپچۇقنىڭ ئىچىگە سېلىپ قۇلۇپلىدى ۋە ئاچـ
قۇچنى ھەميانغا سالدى.

ئۇ ھېكايىسىنى سۆزلەۋاتقاندا قولىدا ھېلىقى ئۇزۇك بار
ئىدى. ئۇ ئۇزۇكنى بارمىقىدىن چىقىرىپ سۆلايمانىنىڭ ئالدىغا

قويدى ۋە «ئى پاسىبانىم، مۇشۇ ئۇزۇك شۇ» دېدى. سۇلايمان قولىغا ئېلىپ قارىغاندىن كېيىن بەرمەكچىگە قايتۇرۇپ بېرىپ: «بۇنداق پەۋقۇلئاددە زاتنىڭ سوۋغىتىنى يوتتۇرمە» دېدى.

مۇئەللىپنىڭ ئەسلى مۇددىئاسى بۇ ھېكايەتنى بايان قىلىش ئەمەس ئىدى. ھالبۇكى، پەۋقۇلئاددە سەۋەب تۇپەيلىدىن بايان قىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كەلدى.

ئۇشبۇ بابقا قەلەم تەۋرىتىشمەكى مۇددىئا شۇكى، ئەۋزەل زامان يېتىپ كەلسە پاسىق زامان ئۆزگىرىدۇ. بۇنىڭ ئالامەتلىرى مۇنۇلار: ئادالەتلىك پادىشاھنىڭ بارلىققا كېلىپ بارلىق يامانلىقلارنى يوق قىلىشى، ئۇنىڭ ھۆكۈملىرىنىڭ توغرىلىقى، ۋەزىرى ۋە باشقا خادىملىرىنىڭ پەزىلەتلىك تۆرىلەردىن بولۇشى، ھەممىلا خىزمەتنى مۇناسىپ كىشىگە يۈكلىشى، ئىككى خىزمەتنى بىر ئادەمگە ياكى بىر ئادەمگە ئىككى خىزمەت تەقسىم قىلماسلىقى، مۇشرىكلارنىڭ يوقىلىشى، ئىماننىڭ نۇرلىنىشى، زوراۋان ھاكىمنىڭ يەنجىلىپ جازاغا تارتىلىشى، نۆكەرلەر ۋە دېھقانلارنىڭ پادىشاھتىن تەپتارتىشى، تەربىيە ئالمىغان ۋە تېگى پەس كىشىلەرنىڭ ئىشقا قويۇلماسلىقى، گۆدەكلەرنىڭ ئەتىۋارلاشماسلىقى④، دانا ۋە ئىلىملىك ئەركەكلەردىن تەكلىپ كۈتۈش، قوشۇننىڭ ئالىي ھوقۇقىنى تەجرىبىلىك مۆتىۋەرگە تاپشۇرۇش، پىشمىغان گۆدەكلەرگە ئىنئام بەرمەسلىك، ئادەم ئىشلەتكەندە پۇلغا ئەمەس، قابىلىيىتىگە قاراپ ئىشلىتىش، دۇنيا مەئىشىتى ئۈچۈن ئاخىرەت ۋە دىننى سېتىۋەتمەسلىك، ھەممىلا ئىشتا مۇۋاپىق تەرتىپ بولۇش، ھەر بىر خادىمنىڭ دەرىجىسىنى كۆرسەتكەن تۆھپىسىگە قاراپ بېكىتىش، ھەممىلا كىشى ئۆز قابىلىيىتىگە يارىشا خىزمەتكە مۇيەسسەر بولۇش، پادىشاھ ئۆزىگە قارشى ھەر قانداق ئىشقا تەستىق سالماسلىق، بارچە چوڭ ـ كىچىك ئىشلارنى ئادالەتنىڭ سۈلكىتى، ھاكىملىقنىڭ شەمشىرى ۋە ئاللاھنىڭ مېھرىبانلىقى ئارقىلىق بىر ياقلىق قىلىش دېگەنلەردۇر.

ئىزاھلار:

① بۇ جاي ئەسەبىي شىئە مۇرتلىرىنىڭ ماكانى بولۇش بىلەن مەشھۇر بولغانىدى.

② خەلىفە تەرەپدارلىرىنىڭ مۇشەتتەب ئىبنى مۇھەممەد فەرغانى ئىسمىلىك بىر قانۇنشۇناسى بار بولۇپ، ئۇ زات نىزامۇل مۇلك بىلەن زامانداش ئىدى.

③ بۇ ئېھتىمال نىزامۇل مۇلكنىڭ رەقىبى تەيھەل مۇلكنى كۆرسەتسە كېرەك. ئۇنى مەلىك شاھنىڭ خانىشى، غەربىي قاراخانىيلار قاغانى ئىبراھىم ئىبنى ناسىرنىڭ ھەمشىرىسى تۇركان قاتۇن قانات ئاستىغا ئالغانىدى.

④ نىزامۇل مۇلكنىڭ بۇ يەردە تىلغا ئالغىنى مەلىك شاھنىڭ ئوغلى مەھمۇدنى كۆستىدۇ. تۇركەن قاتۇن مەھمۇدنىڭ تەخت ۋارىسى بولۇشىنى قۇۋۋەتلەپ، نىزامۇل مۇلكنىڭ تەكلىپ-پىكىرلىرىگە قارشى چىققانىدى.

قىرىق ئىككىنچى باب

ئاياللار، ھەرەم قەسىرى ۋە قوماندان مەرتىۋىلىرىنىڭ بايانى

پادىشاھنىڭ چۆرىلىرى ھوقۇق مەجبۇرىيىتىنى زىممىسىگە ئالمىسۇن. بۇ تولىمۇ زىيانلىق بولۇپ، پادىشاھنىڭ ئىززەت ھۆرمىتىگە زەرەر يەتكۈزىدۇ. ئاياللار تېخىمۇ شۇنداق. ئۇلارنىڭ مەجبۇرىيىتى ئەۋلادلارنى ياخشى تەربىيىلەش بولغاچقا ياخشى تەربىيىلىنىشى زۆرۈر. قانچە بىغۇبار بولسا شۇنچە ياخشى. ھالبۇكى، پادىشاھلارنىڭ قاتۇنلىرى سەلتەنەت ھوقۇقلىرىنىڭ قىسمەن مەجبۇرىيىتىنى ئۆتەپ قالغاندا ئۆزلىرىنىڭ قىزىققىنى بويىچە، ئۆز جىنسىدىكىلەرنىڭ يەتكۈزگەن پاراڭلىرى بويىچە بۇيرۇقلارنى چۈشۈرىدۇ. چۈنكى، ئۇلار بىپايان دۇنيا مەشغۇلاتلىرىنى ئەركەكلەرەك تەپسىلىي كۆزىتىپ بولالمايدۇ. ئۇلار ئۆز خىزمىتىدىكى غوجىدار، چاكار دېگەندەكلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى چۆرىدەپ بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. مادامىكى ئۇلارنىڭ بۇيرۇقلىرىنىڭ ھەممىسىلا دېگۈدەك توغرىلىقىنىڭ ئەكسىگە قاراپ ماڭىدۇ. بۇنىڭ بالاسى زورۇقمايلا كېلىدۇ. مۇشۇنداق ئاۋارىچىلىكلەر تۈپەيلىدىن پادىشاھ بولغۇچىنىڭ ئىززىتىگە زەرەر يېتىپ رەئىيەت ئازاب چېكىدۇ. مەملىكەت ۋە شەرىئەت مالىمانلىشىدۇ. ئەرلەرنىڭ مال ـ دۇنياسى توزۇپ كېتىدۇ. سەلتەنەت قىينىلىپ قالىدۇ. زامان ـ زامانلاردىن بۇيان قاچانكى پادىشاھلار قاتۇنلىرىنىڭ تىزگىنىنى بولغاندا رەسۋاچىلىق، نىزا، بۇزۇقچىلىق ئەۋج ئالغان. ئەمدى بۇنى تېخىمۇ چۈشىنىشلىكرەك بايان قىلىمىز.

ئاياللارغا ئىتائەت قىلىپ بۇرنىغا يېگەن، ئازاب ـ ئوقۇبەتنى هارغىچە كۆرگەن ئىنسانلارنىڭ تۇنجىسى ئادەم ئەلەيهىسسالام (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن) دۇر. ئۇ هاۋۇانىڭ كۆرسەتـمىسى بويىچە بۇغداينى يەپ قويۇپ ئاقىۋەت جەننەتتىن هەيدەلـدى. تاكى ئاللاھنىڭ رەھمى كېلىپ ئۇنىڭ توۋىسىنى قوبۇل قىلغۇچە ئىككى يۈز يىل سەرسان بولۇپ يۈردى.

ساۋەبا ۋە سىياۋۇش[1] هەققىدە بايان

كەيكاۋۇسنىڭ قاتۇنى ساۋەبا ئۆز مۇرەببىسىنىڭ كۆرۈنمەس تىزگىنىنى مەهكەم تۇتاتتى. كەيكاۋۇس ساۋچىدىن رۇستەمگە سىياۋۇشنى قايتۇرۇش خۇسۇسىدا مەكتۇپ يوللىدى. چۈنكى، ئۇنىڭغا ئوغلى سىياۋۇشنى كۆرمىگىلى بەكلا ئۇزاق بولغانىدى. سىياۋۇش رۇستەمنىڭ قولىدا تەربىيىلىنىۋاتقان بولۇپ، ئەمدـلىكتە تولىمۇ سۈمباتلىق يىگىت بولۇپ يېتىلگەنىدى. ساۋەبا شىرما ئارقىسىدىن سىياۋۇشنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشىق بىقارار بولۇپ قالدى ۋە كەيكاۋۇسقا: «سىياۋۇشنى ئاياللار هۇجرىسىغا چاقىرتايلى، ئىگىچە ـ سىڭىللىرىمۇ ئۇنىڭ بىلەن دىدارلاشسۇن» دېدى. كەيكاۋۇس سىياۋۇشقا: «ئاياللار هۇجرىسىغا بارغىن، ئىگىچە ـ سىڭىللىرىڭ سەن بىلەن دىدارلاشماقچىكەن» دېدى. سىياۋۇش: «شاه ئاتامنىڭ بۇيرۇقى بولۇپ قالدى، بولمىسا ئۇلار ئۆز ئۆيىدە، مەن قوبۇلخانىدا تۇرىۋەرگىنىم ئەۋزەل ئىدى» دەپ هۇجرىغا قەدەم باستى. ساۋەبانىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ هارام مۇددىئادا ئۇنى ئۆزىگە تارتىپ قۇچاقلىدى. سىياۋۇش دەرغەزەپ بولۇپ ئۇنىڭ قۇچاقلاشلىرىدىن يۇلقۇنۇپ چىقتى ۋە هۇجرىنى تاشلاپ ئۆز خانىسىگە كىرىپ كەتتى. ساۋەبا سىياۋۇشنىڭ بول-

---

① مىلادىدىن 600 يىل ئىلگىرىكى ئەهمانىيلەر سۇلالىسىنىڭ شاهزادىسى.

غان ۋەقەنى ئاتىسىغا بايان قىلىشىدىن ئەندىشىگە چۈشۈپ «سەن تاز دېگۈچە مەن تاز دەۋالاي» دەپ ئويلىدى ۋە دەررۇ كەيكاۋۇس-نىڭ يېنىغا كىرىپ: «سىياۋۇش دېگەن ئائەھلى ھۇجرىغا كىرىپ-لا ماڭا تاشلىنىپ چىڭ قۇچاقلىۋالدى. ئاران دېگەندە يۇلقۇنۇپ چىقتىم» دېدى. كەيكاۋۇس سىياۋۇشقا لەنەت ئوقۇپ تولىمۇ ئېغىر سۆزلەرنى قىلىپ سالدى. ئاخىرى سىياۋۇشقا پادىشاھنىڭ رازىلىقىنى ئېلىش ئۈچۈن ئوتقا كىرىش بۇيرۇلدى. سىياۋۇش: «بۇ دېگەن پادىشاھنىڭ بۇيرۇقى، ئۇ نېمىلا دېسۇن كەمىنە ھەر-قاچان تەييارمەن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئوتۇن يىغىپ يېرىم فەرسەخ دائىرىدە دۆۋىلىدى ۋە ئوت ياقتى.

ئوت يالقۇنجاپ راسا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەندە كەيكاۋۇس دۆڭ-گە چىقىپ سىياۋۇشقا: «ئوتقا كىرگىن!» دېدى. سىياۋۇش شابراڭ تۇلپارىغا مىنىپ پەرۋەردىگارنىڭ نامىنى يادلىغانچە ئاتنى ئوتقا چاپتۇردى ۋە غايىب بولدى. بىر ھازا ئۆتكەندە ئوتنىڭ تولىمۇ نېرىسىدا ئۇنىڭ ساق ـ سالامەت تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى. ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن سىياۋۇش ياكى ئاتنىڭ بىر تال مويى-غىمۇ زەرەر يەتمىگەنىدى. بۇنى كۆرگەنلەر ھەيرانۇ ھەس بولغى-نىدىن ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. كاھىنلار ئوتنىڭ بىر قانچە پارچىسىنى ئاتەشپەرەسلەر ئىبادەتخانىسىغا ئېلىپ بارغاندىن كې-يىن بۇ ئوتلارنىڭ تېخىچە يالقۇنجاۋاتقانلىقىنى دەللىلەپ پەتۋا چۈشۈرۈشتى.

شۇ قېتىمقى ھۆكۈمدىن كېيىن كەيكاۋۇس سىياۋۇشنى بەلخكە ۋالىي قىلىپ ئەۋەتتى. ئەمما ساۋدەبانىڭ دەستىدىن سىيا-ۋۇش ئاتىسىنىڭ جازاسىغا ئۇچرىغان بولغاچقا بەلختە ئىچ سىقى-لىشتىن بىر كۈنمۇ خالىي بولالمىدى. ئۇ ئىران تۇپرىقىنى تەرك ئېتىپ ھىندىستان، چىن ياكى ماچىن دىيارىغا كېتىشنى ئارزۇ قىلدى. ئەفراسياب (ئالپ ئەرتۇڭا) قوشۇندىكى سۈباشى پرانى ۋىسا سىياۋۇشنىڭ خىيالىنى بايقاپ ئۇنىڭغا تونۇشلۇق بەردى ۋە

ئەفراسیابنىڭ نامىدىن ئۇنىڭغا ئىززەت بىلدۇرۇپ سىياۋۇشنىڭ ئەفراسیابقا سادىق بولۇش قەسىمىنى قوبۇل قىلدى. پىرانى ئۇلارنىڭ ئۆزى ـ ۋاقىتنىڭ بىر ئىكەنلىكىنى، ئەفراسیابنىڭ سىياۋۇشنى ئۆزىنىڭ جىمى ئوغۇللىرىدىنمۇ بەكرەك ئەتىۋارلايدىغانلىقىنى، ناۋادا ئاتىسى كەيكاۋۇس بىلەن يارىشىپ قېلىشنى ۋە ئىرانغا قايتىشنى خالىسا ئەفراسیابنىڭ ئۇنىڭ ئۈچۈن لىللا سۆز قىلىپ كەيكاۋۇس بىلەن سۆھبەت ياسايدىغانلىقىنى بايان قىلغاندىن كېيىن ئۇنى شەرەپ ۋە ئىززەتنى ھەمراھ قىلىپ ئاتىسىنىڭ يېنىغا بېرىشقا ئۇندىدى. شۇنىڭ بىلەن سىياۋۇش بەلختىن تۇرىكىستانغا قايتىپ كەلدى. ئەفراسیاب ئۇنى ئۆزىگە كۈيئوغۇل قىلىپ بارچە ئوغۇللاردىنمۇ بەكرەك ئىززەتلىدى. ھالبۇكى، ئەفراسیابنىڭ قېرىندىشى گەرسىۋاز بۇنىڭغا تولىمۇ ھەسەت قىلاتتى. ئۇ تۆھمەتچىلەر بىلەن بىرلىكتە توزاق قۇرۇپ ئەفراسیابنى سىياۋۇشقا قارشى مەۋقەگە يۆزلەندۈردى. سىياۋۇش تاكى تۇرىكىستاندا قەتلى قىلىنغۇچىمۇ بۇنىڭدىن خەۋەرسىز يۈردى. سىياۋۇشنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى يېتىپ كەلگەندە ئىران مۇسىبەتكە چۆمدى. نۆۋكەرلەرنىڭ قەھر ـ غەزىپى پەلەككە يەتتى. رۇستەم سىستاندىن ئاستانىگە كېلىپ ئىجازەتسىزلا كەيكاۋۇسنىڭ ئايالىلىرى تۇرۇۋاتقان ھۇجرىغا كىردى. ئاندىن ساۋەبانىڭ چېچىدىن تولغاپ قامالىلىغانچە تاشقىرىغا سۆرەپ چىقتى ۋە قىلىچ بىلەن چاناپ پارە ـ پارە قىلىۋەتتى. ھېچ ئىنسان ئۇنىڭغا «سەن توغرا قىلدىڭ ياكى سەن خاتالىشىۋاتسەن» دەپ زۇۋان سۆرەلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ يىگىتلىرى تولۇق قورالىنىپ سىياۋۇشنىڭ قاتىللىرىدىن قىساس ئېلىشقا تۇركىستان تامان يول ئالدى. جەڭ نۇرغۇن يىللار داۋاملىشىپ ئىككىلا تەرەپتىن مىڭلىغان ئادەملەر جانلىرىدىن جۇدا بولۇشتى. مۇشۇلارنىڭ ھەممىسىگە ساۋەبا سەۋەبكار بولۇپ، ئۇ پادىشاھ كەيكاۋۇسنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ كەلگەنىدى.

تارىخنىڭ يازمىشلىرىغا قارىغاندا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن رۇمدىن كېلىشىدە دارانىڭ ئوغلى، پېرسىيە پادىشاھى ئۇچىنچى دارا مەغلۇپ قىلغانىدى. دارانى قېچىپ كېتىۋاتقاندا بىر چاكىرى ئۇنىڭ كاللىسىنى كېسىۋالدى. شۇ چاغدا دارانىڭ تولىمۇ گۈزەل بىر قىزى بولۇپ، كۆرگەنلىكى كىشىنى مەھلىيە قىلار ئىدى. بۇ قىزنىڭ يەنە بىر ئاچىسى بولۇپ، ئۇمۇ كارامەت ساھىبجامال ئىدى. دارانىڭ ئوردىسىدا يەنە خانىنىڭ باشقا قىزلىرى بولۇپ ھەممىسىلا ساھىبجاماللاردىن ئىدى. كىشىلەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگە: «دارانىڭ ھەرىمىگە بارغىن، ئۇ جاي دەل ساڭا مۇناسىپ، ئۇ جايدىكى تولۇن ئايدەك ساھىبجاماللار، سەرۋى قامەت نازىنىنلارنى نەزىرىڭدىن ئۆتكۈزگىن. ئەڭ كاتتىسى دارانىڭ قىزى بولۇپ، ئۇ شۇنچىلىك ساھىبجامالكى خانىشلىقىڭغا يارايدۇ» دېيىشتى. ئىسكەندەر: «بىز ئۇلارنىڭ ئەرلىرىنى بويسۇندۇرۇۋالمىسۇن»دېدى. ئۇ ساھىبجامال نازىنىنلارغا نەزەر كۆزىنىمۇ سېلىپ قويمىدى. دارانىڭ ئوردىسىغىمۇ بارمىدى.

ھەممىگە مەلۇملۇق يەنە بىر قىسسە خىسراۋ، شېرىن ۋە پەرھاد ھەققىدىكى ھېكايەتتۇر. خىسراۋ شېرىنغا شۇنچىلىك ئاشىق ئىدىكى، ئىختىيار تىزگىنىنى بىلمەيلا شېرىننىڭ ئالقىنىغا قويىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققانلىكى تەلەپنىڭ ھەممىسىنى بەجا كەلتۈردى. ئاقىۋەت شۇ بولدىكى، شېرىن شۇنچە شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ خانىشى بولۇپ تۇرۇقلۇق پەرھادقا ئاشىق بولۇشقا باشلىدى.

بىراۋ بۇزۇرجۇمھۇردىن سورىدى: «نېمە ۋەجىدىن ساسانىيلار سۇلالىسى سەن ئەقىلدار بولغان مەزگىلدە خاراب بولدى؟ ئەمدىلىكتە جاھاندىن دانالىق، پاساھەت ۋە ئىلىم يوقالدى» ئۇ جاۋاب بەردى: «بۇنىڭغا ئىككى نەرسە سەۋەب بولدى. بىرى، ساسانىيلار پادىشاھلىرى مەملىكەت ئىشلىرىنى بىلىمسىز ـ نادان-

لارغا هاۋاله قىلدى؛ ئىككىنچىسى، ئۇلار ئىلىم ساھىبلىرىغا دۇشمەنلىك قىلدى، دانالار ۋە زاتى مۇبارەكلەر ئوردىدا خىزمەت قىلالمىدى. كەمىنە ئىلاجسىز ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلدىم».

بۇ پەقەت دانالىق ۋە پاراسەتنىڭ ئەكسى ھەققىدىكى بىر مىسال، خالاس. شۇبھە ھاجەتسىزكى، ھەرقاچان ھەر زامان پادىشاھ بولغۇچى زات ئىشلارنى ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرسا بۇنداق پادىشاھ ئۆز جەمەتىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. مەشھۇر بىردانىش مۇنداق دېگەن: «ئاياللار بىلەن كېڭىشىڭلار، ئەمما ئۇلارنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ئەكسىچە قىلىڭلار. مۇشۇ ئەڭ توغرىراقتۇر». ناۋادا مەزلۇملارنىڭ ئەقلى ۋە پاراسىتى كامىل بولسىدى. ئۇ دانىش بۇنداق نەسىھەت قىلمىغان بولاتتى.

ھەدىسته ئېيتىلىشىچە، رەسۇلۇللاھنىڭ ھايات شامى ئۆچەي دەپ تۇرغان ۋاقىتلارنىڭ بىرىدە رەسۇلۇللاھ قاتتىق بىتاپ بولۇپ ئاجىزلاپ كەتتى. نامازغا ئەزان چىقىپ جامائەت نامازنى كۈتۈشكە باشلىدى. ئەمما رەسۇلۇللاھ ماغدۇرسىزلىقتىن مەسچىتكە چىقىشقا ئاجىز كەلدى. شۇ چاغدا ئائىشە بىلەن ھەفسە ئۇنىڭ كارىۋىتى ئالدىدا ئولتۇرغانىدى. ئائىشە: «ئى رەسۇلۇللاھ! نامازۋاقتى بولۇپ قالدى، سەن مەسچىتكە چىقالمىغۇدەكسەن. جاماەتكە ئىمامەتچىلىك قىلىشقا كىمنى بۇيرۇيسەن؟» دېدى. ئۇ: «ئەبۇ بەكىرنى» دېدى. ئائىشە: «نامازغا كىم ئىمامەتچىلىك قىلسۇن؟» دەپ يەنە سورىدى. ئۇ: «ئەبۇ بەكىر» دېدى. ئائىشە: «نامازغا ئىمامەتچىلىك قىلىشقا كىمنى بۇيرۇيسەن؟» دەپ قايتا سورىدى. رەسۇلۇللاھ: «ئەبۇ بەكىرنى» دېدى. بىر پەستىن كېيىن ئائىشە ھەفسەگە شۇنىڭدەك دېدى: «مەن ئۇچ قېتىم سورىدىم. ساڭا ئۇدۇللا دەۋېرەي. ئەمرۇل مۇئمىن ئەبۇ بەكرى تولىمۇ باغرى يۇمشاق كىشى، ئۇ رەسۇلۇللاھنى تولىمۇ سۆيىدۇ. ناۋادا ئۇ يىغىدىن ئۆزىنى تۇتالمىسا ئۆزىنىڭ ۋە جامائەتنىڭ نامىزىنى

بۇزۇپ قويىدۇ. ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئۇنىڭدىن كۆپ بەردەم. نامازغا شۇ ئىمامەتچىلىك قىلسۇن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ھەقسىز بۇنى رەسۇلۇللاھقا ئەينەن ئېيتتى. رەسۇلۇللاھ «سەن ھېكايە ـ قىسسىلەردە نامى زىكرى قىلىنىدىغان يۇسۇف ۋە كىرسۇفسەن. مەن سېنىڭ دېگىنىڭ بويىچە قىلمايمەن، بەلكى توغرىسىنى قىلـ مەن. ئەبۇ بەكرىگە يەتكۈزگىن، نامازنى باشلىسۇن» دېدى.

ئۇشبۇ ھەدىستىكى سۆزنىڭ ئورامى« سەن يۇسۇف بىلەن كىرسۇفنىڭ مۇرىتى بولدۇڭ» دېگەنلىك بولاتتى. گەرچە ئائىشە رەزىيەللاھۇئەنھا ئالىي نەسەبلىك، بىلىمدان، سادىق ۋە تەقۋادار بولسىمۇ رەسۇلۇللاھ يەنىلا ئۇنىڭ دېگىنىنىڭ ئەكسىنى قىلغان. بۇنىڭدىن قالغان ئاياللارنىڭ تەكلىپ ـ پىكرىنىڭ قانچىلىك قىمـ مەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىپ بىلۈۋېلىش مۇمكىن.

يۇسۇف بىلەن كىرسۇف ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشىچە بەنى ئىسرائىل زامانىسىدا مۇنداق بىر يوسۇن بولغانىدى: ئۇنىڭدا بىراۋ 40 يىل ئىچىدە زور گۇناھ سادىر قىلمىغان بولسا، تېگىشلىك رامىزان ۋە ئىبادەتلەرنى ئادا قىلغان بولسا، ھېچكىمگىمۇ زەرەر يەتكۈزمىگەن بولسا، پەرۋەردىگار ئۇنىڭ ئۈچ خىل تىلىكىنى ئىجابەت قىلىدۇ، خالىغان نەرسىگە ئېرىشىدۇ دەپ قارىلاتتى. بەنى ئىسرائىل زامانىسىدا يۇسۇف ئىسىملىك بىر تەقۋادار كىشى ئۆتكەن بولۇپ ئايالىنىڭ ئىسمى كىرسۇف ئىدى. ئۇمۇ مۇرەببىسىگە ئوخشاشلا سادىق ۋە تەقۋادار ئىدى. يۇسۇف ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇ يوسۇنى بويىچە 40 يىلدىن بېرى پەرۋەردىگارنىڭ ئالدىدا ھېچقانداق گۇناھ سادىر قىلمىغاچقا كۆڭلىدە: «پەرۋەردىگاردىن نېمە تىلىسەم بولار؟ (پەرۋەردىگارىم شەرەپلىك ۋە قۇدرەتلىكتۇر) بىرەر بۇرادىرىم نېمە تىلىسەم ئەڭ ياخشى بولىدىغانلىقى توغرىسىدا بىر ئەقىل كۆرسەتسە بوپتىكەن»

دەپ ئويلىدى. ئەمما ئۇ شۇنچە ئويلاپمۇ بىرەر مۇڭاپىق كىشىنى ئېسىگە ئالالمىدى. ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ ئايالىغا كۆزى چۈشتى ۋە: «بۇ دۇنيادا مېنى ئايالىمدىنمۇ بەكرەك ‹ۋاي› دەيدىغان كىم بار؟ ئۇ دېگەن ئۆمۈرلۈك ھەمراھىم، پەرزەنتلىرىمنىڭ ئانىسى. مەن دۇرۇس بولسام ئۇمۇ دۇرۇس بولىدۇ. ئۇ جاھاندا مېنىڭ غېمىمنى ھەممىدىنمۇ بەكرەك يەيدۇ. بۇ ئىشتا مۇشۇ خوتۇن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كۆرمەيمۇ» دېدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئايالىغا ئۆزىنىڭ 40 يىل ساداقەت ۋە تەقۋادارلىق بىلەن ياشىغانلىقىنى، شۇڭا پەرۋەردىگارنىڭ ئۇنىڭ ئۈچ تىلىكىنى ئىجابەت قىلىدىغانلىقىنى، بۇ دۇنيادا ھېچكىمنىڭ مۇ ئەرگە كۆيۈنۈشتە ئۆز ئايالىغا باراۋەرلىك قىلالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ نېمە تەلەپ قىلسا ياخشىراق بولىدىغانلىقى توغرىسىدا مەسلىھەت سورىدى. ئايالى: «خەۋىرىڭ بار، بۇ دۇنيادا سېنىڭ تىكەندەك مۇشۇ بىرلا مەھبۇبەڭ بار، مېنىڭ نەزەرىمدە پەقەت سەنلا بار. ئاياللارنىڭ ئەرلەر ئۈچۈن كۆڭۈل ئارامى ۋە ئېكىنزارلىق بولىدىغانلىقىنى ھەم بىلىسەن، ماڭا باققىنىڭدا يۈرىكىڭ شادلىققا تولىدۇ، مەن بىلەن ئۆتسەڭ بالدەك ھېس - تۇيغۇدا بولىسەن. پەرۋەردىگاردىن ماڭا، سېنىڭ مەڭگۈلۈك ھەمراھىڭغا ھېچبىر ئايال زادىغا بېرىپ باقمىغان گۈزەل چىراي ئاتا قىلىشىنى تىلىگىن. شۇنداق بولغاندا ھەرقاچان ئىشىكتىن كىرىپلا ساھىبجامالىلىقىمدىن سۆيۈنۈپ يۈرەكلىرىڭ شادلىققا تولىدۇ، ئۆمرىمىزلا بولسا شادىمان ۋە بەختىيار ياشايمىز» دېدى. ئۇ ئايالىنىڭ سۆزىدىن خۇشال بولۇپ: «ئى پەرۋەردىگارىم، ئايالىمغا ھېچبىر ئايال زادىغا بېرىپ باقمىغان گۈزەللىك ئاتا قىلغايسەن» دەپ دۇئا قىلدى. پەرۋەردىگار ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇنى ئىجابەت قىلدى. ئەتىسى ئۇنىڭ ئايالى ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆزىنىڭ دۇنيادىكى تەڭداشسىز سەرۋى قامەتلىك ساھىبجامالغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆردى.

يۇسۇف كىرسۇفنىڭ بۇنچىلىك چىرايلىق بولۇپ كەتكەنلىـ
كىنى كۆرۈپ ھاڭ ـ تاڭ بولغىنىچە تۇرۇپلا قالدى ۋە خۇشاللىـ
قىدىن سەكرەپ كەتتى. كىرسۇفنىڭ گۈزەللىكى كۈنسېرى ئېـ
شىپ بىر شەنبە كۈنى ئۇنىڭ رەڭگى روخسارى شۇ دەرىجىگە
يېرىپ يەتتىكى قارىغان ئادەم ھوشىدىن كېتىدىغان بولدى. ئۇـ
نىڭ ئالدىدا ئاي، كۈن، يۇلتۇزلار ۋە ھۆر ـ غىلمانلارمۇ يىپ
ئېشىپ قالىدىغان بولدى. ئۇنىڭ ساھىبجامالىلىقى جاھانغا پۈر
بولۇپ، يىراق ـ يېقىندىن ئۇنىڭ جامالىنى بىر قېتىم كۆرۈۋېـ
لىش مۇددىئاسىدا كېلىدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيدى. بىر كۈنى
كىرسۇف ئەينەكتىن ئۆز جامالىنى تاماشا قىلىۋېتىپ چىراي،
چاچ، لەۋ، چىش، كۆز ۋە قاش ـ كىرپىكلىرىنىڭ گۈزەللىكىـ
دىن بەكلا سۆيۈندى. قەلبىدە تەكەببۇرلۇق ۋە مەغرۇرلۇق بىخلىـ
نىپ: «دۇنيادا مەنچىلىك گۈزەلدىن ئىككىنچىسى يوقتۇ. تويـ
غۇدەك نامۇ يېيەلمەيدىغان ئاشۇ يالاڭتۆش بىلەن تىترەپ ياشاپ
نېمە خوۋلۇق كۆردۈم. ئەسلىدە مەن ئەڭ شەۋكەتلىك پادىشاھ
بولغان پېرسىيە پادىشاھىغا مۇناسىپ ئىدىم، ئۇلار مېنىڭ بۇ
يەردە ئىكەنلىكىمنى بىلسىدى، ئالتۇن ـ كۈمۈش بىزەكلەرگە
كۆمۈۋېتەتتى» دەپ ئويلىدى. بۇ خىيالىنىڭ قارا تۇمانلىرى بارـ
غانسېرى كىرسۇفنىڭ يۈرىكىنى قىسىشقا باشلىدى. ئۇ ئىتائەتـ
تىن چىقىپ، مىجەزى چۈس بولۇپ قالدى ۋە ھەدىسلا يۇسۇف
بىلەن جاڭجاللاشتى، ئۇنى بەدبەشىرە ئىبارىلەر بىلەن تىللاپ
ھەدىسلا: «سەن مېنىڭ خىلىم ئەمەس، سەن قەلەندەرنىڭ يېگۇـ
دەك نېنىكمۇ يوق تۇرسا» دەپ ئاھانەت قىلىدىغان بولۇۋالدى.
ئۇلارنىڭ ئۇچ ـ تۆت پەرزەنتى بولۇپ ئايالى بالىلارغا زادىلا
قارىمايدىغان، ئۇلارنىڭ ئاش ـ تامىقى، كىيىم ـ كېچەكلىرى
بىلەنمۇ كارى بولمايدىغان بولۇپ شۇنچىلىك ئاينىپ كەتتىكى
يۇسۇف نېمە قىلىشىنى زادىلا بىلەلمەي قالدى. ئۇ كۆككە قاراپ:
«ئى پەرۋەردىگارىم، بۇ ئايالنى ئېيىققا ئايلاندۇرۇۋەتكەيسەن»

دەپ ئىلتىجا قىلىۋىدى كىرسۇق بىر ئېيىققا ئايلىنىپ قېلىپ ئەل - يۇرت ئۇچۇن بىر ئاپەت بولدى. ھەدىسلا تاملارغا ۋە ئۆگزىلەرگە چىقىۋېلىپ توختىماستىن ئۇيان - بۇيان ماڭىدىغان، كۇنبويى كۆزلىرىدىن ياش قۇرۇمايدىغان بولۇپ قالدى. يۇسۇف بالىلارنىڭ ھالىدىن قانداق خەۋەر ئېلىش كېرەكلىكىنى بىلمەدى، پەرۋەردىگارغا نېمە دەپ دۇئا قىلىشنىمۇ بىلمىدى. ھەدىسلا نامازنى قازا قىلىدىغان بولۇپ قالدى ۋە قايتىدىن غەم - غۇسسىگە پاتتى. شۇنىڭ بىلەن قىلەڭ تولغىنىپ يۇرگەن كۇنلەرنىڭ بىرىدە كۆككە قاراپ دۇئاغا قول كۆتۇرۇپ: «ئى پەرۋەردىگارىم، بۇ ئېيىقنى ئەسلىدىكى ئايال قىياپىتىگە قايتۇرغايسەن، ئۇنىڭغا يېتەرلىك ئەقىل بەرگىن، بالىلارنى ئىلگىرىكىدەكلا پەرۋىش قىلسۇن. سېنىڭ پېقىر قۇلۇڭ يۇسۇف پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئۆز ئىبادىتىنى داۋام ئەتتۇرىدۇ. ئۆز ئىلتىپاتىڭنى ئايىمىغايسەن» دېدى. شۇ زامان ھېلىقى ئېيىق ئەسلىدىكى ئايال قىياپىتىگە يانىدى ۋە بالىلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا باشلىدى. ئۇ يۇز بەرگەن ئىشلارنى قىلچە ئەسلىيەلمەيتتى، پەقەت بىر چۇش كۆردۇم، دەپلا بىلەتتى. شۇنىڭ بىلەن يۇسۇفنىڭ 40 يىل قىلغان تەقۋادارلىقىنىڭ خاسىيىتى «شامالدىكى كۇلدەك» توزۇپ تۇگەپ ھېچ نەرسىگە ئېرىشەلمىدى. بۇنىڭ ھەممىسىگە بىر ئايال-نىڭ ئاچ كۆزلۇكى سەۋەب بولدى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ ھېكايەت تەمسىلگە ئايلىنىپ كىشىلەرنى ئاياللارنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلماسلىققا ئۇندەپ كەلمەكتە.

كۇنلەرنىڭ بىرىدە خەلىفە مەئمۇن مۇنداق دېدى: «ئېھتىمال ھېچقاچان بىرەر پادىشاھ ئاياللارنىڭ ئۆزىگە مەملىكەت، لەشكەر، قوشۇن، دۆلەت خەزىنىسى ۋە ئوردا ئىشلىرى توغرىسىدا سۆز قىلىشىغا، شۇنداقلا بۇ ئىشلارغا ئارىلىشىشىغا ياكى بىرەر-سىنى قانات ئاستىغا ئېلىشىغا ئىجازەت قىلمىغان بولسا كېرەك.

چۈنكى ئۇلار ئېتىبارغا ئېرىشسە ئۇلارنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە پادىشاھلار بىرىنى ئۆستۈرۈپ يەنە بىرىنى جازالىشى، بىرىنى ۋەزىپىگە قويۇپ، يەنە بىرىنى قالدۇرۇشى مۇمكىن. بۇنداق ئىشلار كۆپەيسە كىشىلەر ھەرەمخانىغا يۇگۈرۈپ ئاياللارغا ئۆزىنىڭ ئېھتىياجىنى بايان قىلىدىغان ۋە ئاياللارنىڭ ئىلتىماسى ئارقىلىق ئۆز مۇددىئاسىغا يېتىدىغان بولۇۋالىدۇ. ئاياللار ئۆزلىرىنىڭ دىققەتكە ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغىنىنى، ئىشكى ئالدىدا ئولتۇرۇشقا كۆپلىگەن ھاجەتمەنلەرنى كۆرسە نىيىتى بۇزۇلۇپ پاسىقلىققا يۈزلىنىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەيلا شۇم نىيەتلىك كىشىلەر ۋە مۇشرىكلار ئۇلارغا يېقىنلىشىدۇ. پادىشاھنىڭ سۇر - ھەيۋىتى، ئوردا - سارايىنىڭ سۇلكەت - ھۆرمىتى يوقىلىدۇ. ئەيىبلەش سۆزلىرى ۋە ھاقارەت مەكتۇپلىرى تەرەپ - تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن دۆلەت مالىمانلىشىپ قوشۇندىكى لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى سۇنىدۇ. ئۇلارنى تىزگىنلەشكە ۋەزىرنىڭ قۇربى يەتمەي قالىدۇ.

ئۇنداقتا پادىشاھلارنىڭ بۇ غەم - ئەندىشىلەردىن خالاس بولۇشىنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى نېمە؟ ئۇ مۇقەددەس يوسۇنغا رىئايە قىلىش لازىم. بۇ يوسۇننى ئۇلۇغ ۋە دانا ھۆكۈمدارلار يۇرگۈزۈپ باققان بولۇپ، پەرۋەردىگارىمىز «ئەرلەر - ئاياللار-نىڭ ھامىيلىرى (قوغدىغۇچىسى) دۇر» («قۇرئان كەرىم» 4 - سۇر، 34 - ئايەت) دەپ كۆرسەتكەن. ناۋادا ئاياللاردا ئۆزىنى تىزگىنلىيەلىگۈدەك ئەقىل بولغان بولسا، پەرۋەردىگارىمىز ئەرلەرنى ئۇلارغا ھامىي (قوغدىغۇچى) قىلىپ ئەۋەتمىگەن بولاتتى. شۇڭا ھەرقانداق ئادەم ئاياللارنى ئەرلەرنىڭ ئۇستىگە قويسا سەۋەنلىكىنىڭ ھەممىسىگە شۇ جاۋابكار بولىدۇ. چۈنكى، ئۇ بۇ خىل ئىشنىڭ يۈز بېرىشىگە ۋە بۇ يوسۇننى ئۆزگەرتىشكە يول قويغان بولىدۇ.

خۇددى كەيخۇسراۋ ئېيتقاندەك ئۆينىڭ مۇستەھكەم تۇرۇشى-

نى، مەملىكىتىنىڭ خاراب بولماسلىقىنى، ئۆز سەلتەنىتىنىڭ بىراقلا قولدىن كېتىپ قالماسلىقىنى ئارزۇ قىلغان كىشى ئاياللارنىڭ ئۆزى قول تۇتۇپ ئىشلەۋاتقان ئىشلارغا ئارىلىشىشىغا ئىجازەت قىلمىسۇن. مۇشۇ يوسۇنغا رىئايە قىلالمىسلا ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى غەم ـ ئەندىشىگە دۇچار بولمايدۇ.

ئۇشبۇ ماۋزۇ ھەققىدە يۇقىرىدا توختالغانلىرىمىز يېتەرلىك بولدى. ئەسىرىمىز تېخىمۇ كۆپ سەھىپىلەرگە يۇزلەنگۈسى. بۇلارنىڭ ھەممىسى تولىمۇ مەنپەئەتلىك سۆزلەردۇر.

رەئىيەت[1] ھەققىدە بايان

پادىشاھ ۋۇجۇدقا كەلگەندىن كېيىن ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئەڭ كاتتىسى بولىدۇ، پۈتكۈل رەئىيەت ئۇنىڭ بېقىنغانلىرى بولىدۇ. ئۇلار پادىشاھتىن ئۇزۇق ۋە كىيىم، مەنسەپ ـ دەرىجە دېگەنلەر-گە مۇيەسسەر بولىدۇ. پادىشاھ بولغۇچى ئۇلارنى شۇنداق بىر ئورۇنغا قويسۇنكى، ئۇلار ھەرقاچان ئۆزلىرىنىڭ ئورنىنى بىلەسۇن. ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرىدىن ئۆزلىرىنىڭ رەئىيەت ئىكەنلىكى نېرى كەتمەسۇن. بەللىرىدىكى تاسمىمۇ بوشىتىلمىسۇن. ئۇ ئۇلارغا مۇكاپات ئالغان ياكى جازالانغان ۋاقىتتا قانداق تۇرۇشنى ئۆگەتسۇن. شۇنداً ئۇلار ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ. ئۇ ھەربىر كىشىنىڭ دەرىجىسىنى بىلىشى، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلىپ تۇرۇشى لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا ئۇلارنىڭ چەكتىن ھالقىپ كېتىشىنى توسۇغىلى بولىدۇ.

بىر كۈنى بۇزۇرجۇمھۇر نۇشىرۋان ئادىلغا شۇنداق دېدى: «مەملىكەت پادىشاھقا تەئەللۇق، پادىشاھ دۆلەتنى رەئىيەتكە ئەمەس، لەشكىرىي قوشۇنغا تاپشۇردى. بۇ قوشۇن پادىشاھنىڭ دۆلىتىنىڭ قانداق بولۇشىغا قىزىقمايدۇ، رەئىيەتكە خەير ـ ئىھ-

---

① پۇقرا، خەلق

سان قىلمايدۇ، پەقەت ئۆزلىرىنىڭ ھەمياننى چىڭداشنىلا بىلىدۇ. دۆلەتنىڭ ۋەيران بولۇشى، دېھقانلارنىڭ جەبىر تارتىۋاتقانلىقى ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيدۇ. لەشكەرلىرى قوشۇنىنىڭ سۇر - ھەيۋىتى دۆلەتنىڭكىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۇلار ئەدەپلەش، كىشەنلەش، قاماش، ئىسيان قىلىش، قاقتى - سوقتى قىلىش، باج يىغىش دېگەنلەرنى قىلىۋېرىدۇ. شۇنداق بولۇپ قالغاندا پادىشاھ بىلەن قوشۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا نېمە پەرق قالسۇن؟ چۈنكى، ئۇلار پادىشاھقا تەئەللۇق ئىشلار، قوشۇننىڭ بۇ ئىشلارغا ئارىلىشىش ھوقۇقى ھېچقاچان بولغان ئەمەس. زامان - زامانلاردىن بۇيان ئالتۇن تاجلار، ئالتۇن ئۇزەڭگىلەر، شاھلىق تەخت ۋە تىلالار پادىشاھقىلا تەئەللۇق بولۇپ كەلگەن». ئۇ يەنە مۇنداق دېدى: «ناۋادا پادىشاھ بولغۇچى بارچە پادىشاھلاردىن پەزىلەت ۋە شەرەپتە ئۇستۇن تۇرۇشنى ئىستەسە ئۆز خىسلىتىنى تاۋلىسۇن». نۇشىرىۋان: «مەن قانداق قىلسام بولار؟» دەپ سورىۋىدى، ئۇ مۇنداق دېدى: «يامانلىققا ياتىدىغانلىكى نەرسىنى جىسمىڭدىن يوقات، ياخشى خۇلقۇڭنى ساقلاپ قال». نۇشىرىۋان يەنە سورىدى: «يامان خۇلق قايسىلار؟». ئۇ جاۋاب بەردى: «ئاداۋەت، ھەسەت، تەكەببۇرلۇق، غەزەپ، شەھۋەت، ئاچ كۆزلۈك، ئىچى تارلىق، يالغانچىلىق، باغرى تاشلىق، ئۆزۈمچىلىك، يەڭگىلتەكلىك، ۋاپاغا جاپا قىلىش قاتارلىقلاردۇر؛ ياخشى خۇلق بولسا كەمتەر بولۇش، سېخىيلىق، ئەپۇچانلىق، مەردلىك، راستچىللىق، سەۋرلىك، مېھرىبانلىق، ئىلىم ئۆگىنىش، دانالىق ۋە ئادالەتتۇر».

بۇ خۇلقلارنى تاۋلىغۇچى كىشى ئىشلارنىڭ مىزانىنى بىلىشى، بېقىنغانلارنى تىزگىنلەش ۋە ئەل ئىشلىرىنىڭ ئارتقۇزۇلۇشىدا ھېچقانداق كۆرسەتمىنى كېرەك قىلماسلىقى لازىم.

قىرىق ئۇچىنچى باب

دۆلەتنىڭ دۈشمەنلىرى بولغان ئېتىقاد-سىزلارنىڭ قىلمىشلىرى ھەققىدىكى بايانلار

كەمىنە قۇللىرىنىڭ بىر قانچە باب سەھىپە ئاجرىتىپ تۇر-لۇق ئىسيانلار ھەققىدىكى بايانلار ئۇنچىلىرىنى سۆزلەر. يېپىغا ئۆتكۈزۈشىدىكى مۇددىئاسى، پۈتكۈل ئىقلىمدىكىلەرگە پېقىرنىڭ ئۇشبۇ پادىشاھلىققا رىشتىمنىڭ نەقەدەر زور باغلانغانلىقىنى، سەلجۇقىيلار دۆلىتىنىڭ شانۇ - شەۋكىتىگە سادىق ئىكەنلىكىم-نى، بولۇپمۇ مەلىكۇل جەھانغا، ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىگە ۋە ئائىلە-سىگە نەقەدەر غەمگۇزار ئىكەنلىكىمنى (قوغلاندى شەيتان ۋە شۇم نىيەتلەر زامانىمىزدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەي) نامايىش قىلىش ئۈ-چۈندۇر.

ئادەم ئەلەيھىسسالام زامانىسىدىن ھازىرغىچە تەپرىق قىلغۇ-چىلار ئۇزۇلگەن ئەمەس. ئۇلار جاھاندىكى مەملىكەتلەردە پادە-شاھلارغا ۋە پەيغەمبەرلەرگە قارشى ئىسيان قىلىشقان، ئەمما ھېچكىمۇ شىرما (پەردە) ئارقىسىدا توزاق قۇرۇپ مەملىكەتكە ۋە ئىسلامغا زىيان سالغان كىشىلەرنى خەۋپ، ھالاكەت، ناھەل-لىكتە بېسىپ چۈشەلىگەن ئەمەس. ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا ئىسيان ئىغۋالىرىلا كىرىدۇ، كۆزلىرى ئېپلاس شۇملۇقلارنىلا كۆرىدۇ. ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن ئۇشتۇمتۇت يۇز بەرگەن خېيىم - خەتەردىن ۋە مەملىكەتنىڭ بېشىغا كەلگەن بالا - قازادىن (ئاللاھ مەملىكىتىمىزنى مۇستەھكەم قىلسۇن) ئامان - ئېسەن ئۆتۈپ كەتسەك بۇ غالچىلار ئۆز قىلىدىن چىقىپ مەملىكەتكە قارشى

مەۋقەدە تۇرىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى شىئەلەر دەپ ئاتىشىۋالىدىغان بولۇپ، لەشكەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى رافىزىيلار ۋە خۇرەمىيلار- دۇر. يامان خۇي، ئورا كولاش، يوشۇرۇن قەتلى قىلىش ۋە مۇشرىكلىكتە ئۇلارنىڭ قىلمايدىغىنى يوق. ئۇلار گەپ - سۆزدە ئۆزلىرىنى مۇسۇلمان دەۋالسىمۇ ئىش يۈزىدە قىلىپ يۈرگەنلىرى مۆمىنلەرنىڭ ئەكسىچە. ئۇلارنىڭ دىلى بىلەن تىلى بىردەك ئە- مەس. دېگىنى بىلەن قىلغىنى زىت. دىندا ئۇلاردىنمۇ غەلىتىرەك كىشى يوقتۇر. مەلىكۇل جەھاننىڭ مەملىكىتىدە ئۇلاردىنمۇ بەك ئاسىي بەندىلەر قايتا بولماس. ئۇلارغا مۆمىنلەرنىڭ قارغىشلىرى ياغسۇن.

بەزى كىشىلەر ئۇشبۇ ۋاقىتتا خاندانلىقىمىزدا زور نوپۇزغا ساھىب بولۇۋېلىشتى. ئۇلار باشلىرىدىكى شىئەچە دەستارلارنى چۆرۈپ تاشلاپ ئىسمائىلىيىلىكلەرگە مۇرىت بولدى ۋە يوشۇرۇن يەڭ سودىسى قىلىشتى. ئۇلارنىڭ سىياسەتلىرىنى ۋە كۇفرىلىق- لىرىنى تەرغىب قىلىشتى. ئۇلار كۇچىنىڭ بارىچە مەلكۇل جە- ھاننى دەيدىگە سېلىپ ئاباباسىيلارنى ھالاك قىلىشقا قىزىقتۇر- دى. ناۋادا ئۇشبۇ قاپقاقنى ئاچساق ئەيىۋەھەننىاس، بالايىئاپەت، قىيامەت قايمىنىڭ ئۆزىلا بولىدۇ! ئەمما بۇنىڭدىنمۇ بەتتەررەكى، ئاشۇلارنىڭ پىتنە - ئېغۇالىرى تۇپەيلى كەمىنە قۇللىرىدىن بىزار بولماقتا ۋە ھازىرلىق كۆرۈشتىن بىخۇت بولماقتا. پادىشاھقا رەئىيەت بولغۇچىلار ئەلنىڭ خەزىنە ئاچقۇچىنى ئۇنىڭ ئېختىيار- غا تۇتقۇزسا مۇلكۇل مەلىكۇل پۇل - پۇچەككە ھېرىس قىلماقتا. ئۇلار كەمىنە توغرىسىدا ئۆز يېنىنى چىڭدىدى، دەپ پىتنە - ئېغۇا تارقىتىپ يۈرگەچكە پېقىرنىڭ ئۇگۇت - نەسىھەتلىرى ئېتىبارسىز قالماقتا. ھامان بىر كۈنى مەلىكۇل جەھان ئۇلارنىڭ ئاسىيلىقىنى ۋە خىيانەتكار تۇزكورلۇقلىرىنى بىلىپ يېتىدۇ. ئەمما ئۇ چاغدا پېقىر پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە كېتىپ بولغان بولىمەن. شۇ چاغدا ئۇ غالىب خاندانلىققا بولغان ساداقىتىمنى بىلىدۇ. چۈنكى كەمىنە ئۇلارنىڭ ھېچبىر سەۋەنلىكىنى كۆزۈمە-

دىن قاچۇرمىدىم. ئۇلارنى ئالىقىنىمدا تۇرغاندەك بىلىپ تۇر-
دۇم. سورۇنلاردا ئۇلارغا سۆلايمان جانابلىرىنىڭ دانالىقىنى ناما-
يىش قىلىپ تۇردۇم. ئەمما كەمىنە قۇللىرى ئۇشبۇ سەھىپە
سۆھبەتلىرىنىڭ ئىشەنچكە سازاۋەر بولالمايدىغان بولۇپ قالغىنى-
نى كۆرگەن چاغدا ئۇلارنى قايتا تەكرارلاشنى ئارتۇقچە، دەپ
بىلدىم.

ھالبۇكى، كەمىنە پادىشاھلارغا ئۇشبۇ ھۆكۈمدارلار دەستۇ-
رىدا باتىنىيلار ئىسيانىنى قانداق جىمىتىش ھەققىدە بىر سەھىپە
پۈتتۈم. چۈنكى، ھازىرقى ئەھۋالدا بۇ مەسىلە بەكمۇ مۇھىم.
بۇنىڭدا ئىمكانسىزلىقنىڭ يېتىشچە ئۇلارنىڭ قانداق بەندىلەر ئىكەنلە-
كى، ئېتىقاد قىلىدىغىنىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ قەيەر-
دە ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكى، قانچە قېتىم كۆرۈنۈش قىلغىنىنى،
ھەر قېتىمدا ئۇلارنىڭ دەككىسىنى كىمنىڭ بەرگەنلىكىنى بايان
قىلدىم. مۇشۇنداق بولغاندا كۆزۈم يۇمۇلغاندىن كېيىن پادىشاھ-
لىرىمىزنىڭ ۋارىسلىرى ۋە ئەگەشكۈچىلىرىگە بىر يادىكار بولۇپ
قالغۇدەك. چۈنكى ھازىر بۇ قارىغىش تەگكۈرلەر ۋۇجۇدقا كېلىپ
بولدى. ھەتتا شام، يەمەن ۋە ئەندەلۇس (ئىسپانىيە - ت)
تۇپرىقىدا قان تۆكۈۋاتىدۇ. مەن پەقەت قەغەز يۈزىدىلا ئۇلارنىڭ
ئەجەم زېمىنىدا نېمىلەرنى قىلىپ يۈرگىنىنى بايان ئەيلىدىم.
مەيلى كىم بولسۇن، ئاشۇلارنىڭ بارلىق ئەھۋالاتلىرىنى بىلىپ
بېقىشنى خالىسا، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ مەملىكەتكە ۋە دىنغا قانداق
ئاپەت بولغانلىقىدىن تولۇق خەۋەردار بولۇشنى ئىستىسە قېتىرقە-
نىپ تارىخ سالنامىلىرىگە نەزەرىنى ئاغدۇرغاي. بولۇپمۇ ئىسپا-
ھان تارىخىنىڭ تەپسىلاتىنى كۆرگەي.

ئەمدى، ئالاھەزەل 100 - يىلدا ئۇلارنىڭ ئەجەم تۇپرىقىدا
قىلغان - ئەتكەنلىرى ھەققىدىكى بايانىمىزنى باشلايلى. چۈنكى
بۇلار مەلىكۇل جەھان پادىشاھلىقىنىڭ بىر بۆلىكى. شۇ ۋەجىدىن
بۇ ھەقتىكى ھېكايەت باشتىن - ئاخىرغىچە پاراسەتلىك سۆلايمانغا
سىر ئەمەس ئىدى.

قىرىق تۆتىنچى باب

مەزدەك ئىسيانى، ئۇنىڭ ئەقىدىسى، نۇشىرىۋان ئادىلنىڭ ئۇنى ۋە ئۇنىڭ مۇخلىسلىرىنى قاندىق تارمار قىلغانلىقى قاتارلىقلارنىڭ بايانى

دۇنيادا دىنسىزلىقنى تۇنجى بولۇپ تەشۋىق قىلغان كىشى پېرسىيە تۇپرىقىدا ياشىغان كەي قۇباد ئىبنى فىرۇز ۋە نۇشىرىۋان ئادىل زامانىسىدا ياشىغان مەجۇسىي (زوروئاستىر دىنى) ئەۋلىيا-سى مەزدەك بامدادان[1] ئىدى. ئۇ مەجۇسىي ئەقىدىسىنى چىرىتىش كويىدا بولۇپ مۇرتلارنىڭ ئارىسىغا نىزا ئۇرۇقلىرىنى چاچتى ۋە بەزى يېڭى خىياللارنى تەرغىب قىلدى. ئۇ زامانىدا بۇ ئىشلار مۇنۇ تەرىقىدە يۈز بەردى: مەزدەك ئىلمى نۇجۇمغا كامىل زات بولغاچقا يۇلتۇزلار ھەرىكىتىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق كەلگۈسىدىكى بىر قەرنەدە مەلۇم بىر زاتنىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقى ھەققىدە ئالدىن بېشارەت بەردى. ئۇ مەجۇسىي، يەھۇدىي، ناسارا ۋە بۇتپەرەستلەر دىنلىرىنىڭ ئىزىغا دەسسىتىدىغان بىر تۇرلۇك يېڭى دىنىنى تەر-غىب قىلىپ، مۆجىزىلەر ۋە كۆچ كۆرسىتىش ئارقىلىق بۇنى ئىنسانلارغا تاڭدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە بۇ دىن قىيامەتكىچە داۋام قىلارکەن. مەزدەك خىيالىي توقۇلما ئارقىلىق ئۆزىنى كەلگۈسى دۇنيادا ۋۇجۇدقا كەلگۈسى ئاشۇ داھىي دەپ ئاتىدى؛ يەنە كىشى-لەرنى يېڭى ئىبادەت يوسۇنىغا قانداق قىلسا مايىل قىلغىلى

① 6. ئەسىرە پىرسىيىدە ئۆتكەن بىدئەت مەسلەكچى.

بولىدىغانلىقىنى كېچە - كۈندۈز خىيالىدىن نېرى قىلالمىدى. شاھ ئوردىسىدا ئۆزىنىڭ ئالىي ھۆرمەتكە ۋە يۈكسەك مەرتىۋىگە مۇيەسسەر ئىكەنلىكى، ئۆز سۆزىنىڭمۇ بەگ - تۆرىلەر ئارىسىدا تەڭداشسىز قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكى، ئوردا ئەھلى ھەرقاچان ئۇنىڭ ئەھمىيەتلىك سۆز قىلىدىغانلىقىغا شەك قىلمايدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. ئەمما ئۆزىنى ئالدىن بىلگۈچى ئەۋلىيا - پەيغەمبەر دېسە كىشىلەرنىڭ قانداق ئويلايدىغانلىقىنى بىلمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزى شەپقەت قىلغان مۇرتلىرىغا بىر لەقمە قېزىشنى بۇيرۇدى. ئۇلار شەپسىز بىر لەقمە قېزىپ بىر ئۇچىنى ئاتەشپەرەسلەر ئىبادەتخانىسىدىكى لاۋلداپ ئوت كۆيىدىغان جايغا ئۇلىدى ۋە كېچىككىنە بىر ئېغىز ئاچتى. ئاندىن پەيغەمبەرلىك دەۋاسى قىلىپ مۇنداق دېدى: «مەن مەجۇسىي ئەقىدىسىنى يېڭىۋاشتىن ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئەۋەتىلدىم. ئىنسانلار ھازىر (ئاۋېستا) بىلەن (زەند) نى ئۇنتۇپ مەجۇسىيلىكنىڭ ياخشى ئەمەللىرىنى قىلماس بولۇۋالدى. ئەينى ۋاقىتتا بەنى ئىسرائىل ئاشۇنداق قىلغانىدى. ئۇلار مۇسا پەيغەمبەرگە ئاللاھ تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان (تەۋرات) قا ئىتائەت قىلىش ۋە ئەمەل قىلىشنى رەت قىلدى. ئۇ پەيغەمبەردىن بىرنى («تەۋرات» تا سۈپىتى ئېتىراپ قىلىنغان) ئەۋەتىپ قارشى چىققۇچىلارنى بەنى ئىسرائىل قەۋمى ئارىسىدىن قوغلاپ چىقاردى. ئۇ پەيغەمبەر (تەۋرات) نىڭ نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ كىشىلەرنى توغرا يولغا يېتەكلىدى. ھازىر بولسا، مەن مەجۇسىي ئەقىدىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە، ئىنسانلارنى تۇغرا يولغا يېتەكلەشكە ئەۋەتىلدىم». بۇ سۆزلەر ئايلىنىپ بېرىپ پادىشاھ كەي قۇباد[1]نىڭ قولىقىغا يەتتى.

ئەتىسى كەي قۇباد بەگ - تۆرىلەرنى چاقىرتىپ خاتالىقىنى توغرىلاش مەقسىتىدە قوبۇل ئۆتكۈزدى. ئۇ مەزدەكنى چاقىرتىپ

① مىلادىيە 487 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان ساسانىيلارنىڭ 11 - شاھى.

كېلىپ: «سەن پەيغەمبەرمۇ؟» دەپ سوردى. مەزدەك: «شۇنداق، بەندىلىرىمىز مەجۇسىي ئەقىدىسىنى ۋە ئۇنىڭ نۇرانە سىماسىنى شۇبھىگە ۋە قاراڭغۇ - زۇلمەتكە ئەسىر قىلىپ قويغىنى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەسلى شەۋكىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئەۋەتىلگەنمەن. ئىنسانلار «ئاۋېستا» ۋە «زەند» نى ئۆز تىلىغا ئاغدۇرغاندا خاتالاشقان. كەمىنە ئاشۇ خاتالارنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى ئۇلارغا كۆرسەتمەكچىمەن» دېدى. كەي قۇباد: «سۆزلىرىڭنىڭ دەللىلى سۈپىتىدە بىرەر مۆجىزە كۆرسىتەلەمسەن؟» دەپ سورىغاندا مەزدەك: «ئوتنى سۆزلىتەلەيمەن، بۇ ئوتنى سەن جەننەت ۋە قىبلە تەرەپتىكى ئوت، دەپ چۈشەنگەن. تەڭداشسىز قۇدرەتلىك خۇدا ئوتقا مېنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىمنى ئىسپاتلاشنى بۇيرۇيدۇ. بۇنى خەلقىئالەمنىڭ ھەممىسى ئاڭلايدۇ» دېدى. كەي قۇباد: «ئەي ئەجەم بەگلىرى، كەزدەكنىڭ بۇ گېپىگە نېمە دەيسىلەر؟» دەپ سوئال قويدى. كەي قۇبادنىڭ دىندارلىرى: «ئۇ بىزنى ئۆز ئېتىقادىمىزدىن ۋە مۇقەددەس دەستۇرىمىزدىن ۋاز كەچمەسلىككە چاقىرىۋاتىدۇ، ئۇ مەجۇسىي دىنىغا قارشى ئەمەس. ئەمەلىيەتتە «ئاۋېستا» بىلەن «زەند» نىڭ بەزى ئابزاسلىرىدىن مەنىسى ئوخشاشمايدىغان ئون جايىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيمىز. ھالبۇكى بۇ بۆلەكلەرنىڭ مەنىسى ھەققىدە ۋە تەرجىمىسى ھەققىدە كاھىن - دىندارلار ئۆز گىپىنى يورغىلىتىدۇ. ئۇ بەلكىم مۇشۇنداق بۆلەكلەرنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەل تەرجىمىسىنى بىلەر. ئۇنىڭ ئوتنى زۇۋانغا كەلتۈرىمەن دېيىشى بىر مۆجىزە. بۇ ھەقتە پادىشاھ ئالىيلىرى ئەڭ دانادۇر» دېيىشتى. كەي قۇباد مەزدەككە بۇرۇلۇپ: «ناۋادا سەن ئوتنى سۆزلىتەلىسەڭ سېنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىڭنى ۋە ئېيتقان ۋەزلىرىڭنى قوبۇل كۆرىمەن» دېدى. مەزدەك: «پادىشاھ ئالىيلىرى بىر ۋاقىتنى بەلگىلەي، شۇ چاغدا شاھ ئالىيلىرى ۋە بارچە بەگ - كاھىنلار ئوت ئىبادەتخانىسىغا كېلىپ مېنىڭ تەلىپىمگە بىنائەن شەرەپلىك ۋە تەڭداشسىز خۇدا-

نىڭ ئوتنى سۆزلەتكىنىنى كۆرسۇن. خۇدا مۇڭاپىق كۆرسە پادىشاھ بەلگىلىگەن ئاشۇ كۈن، ئاشۇ دەقىقىدە ئوت زۇڭانغا كىرىدۇ» دېدى. كەي قۇباد: «ئەمىسە ئەتىلا ئوت ئىبادەتخانىسىغا بارايلى» دېدى. ئەتىسى مەزدەكنى مۇرتلىرىدىن بىرنى ھېلىقى لەخمىگە كىرگۈزۈپ مۇنداق دېدى: «مەن ھەر قېتىم كۆككە قاراپ گۈرۈلدىگەن ئاۋازدا نىدا قىلغىنىمدا سەن لەقمىدە تۇرۇپ: ‹ئەجەم دىيارىدىكى يورۇقلۇققا بەيئەت قىلغۇچى ئىنسانلار، مەزدەكنىڭ سۆزىنى تىڭشاڭلار، شۇندىلا ئىككى ئالەمدە ئوخشاشلا رونىاق تاپىسىلەر› دېگىن».

دېيىشكەن ۋاقىتتا كەي قۇباد ۋە بەگ ـ كاھىنلار ئوت ئىبادەتخانىسىغا يىغىلىشتى. مەزدەك چاقىرلىپ ئوتنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈلدى. ئۇ ئوتقا قاراپ ئەپسۇن ئوقۇپ كارنىيى يىرتىلغۇدەك ئاۋازدا كۆككە قاراپ مەجۇسىيغا ھەمدۇ ـ سانا ئوقۇدى ۋە جىمىپ قالدى. شۇ چاغدا ئوت سىرتىدىن بىز يۇقىرىدا بايان ئەيلىگەن مەزمۇن ئاڭلاندى. پادىشاھ ۋە بارلىق بەگ ـ كاھىنلار ھەيرانۇ ھەس بولۇشتى. كەي قۇباد مەزدەككە قول بېرىپ ئوت ئىبادەتخانىسىدىن ياندى. شۇنىڭدىن تارتىپ كەي قۇباد ھەر كۈنى مەزدەكنى يېنىغا چاقىرىپ سۆھبەتلەردە بولدى ۋە ئاخىرقى يوسۇندا ئۇنىڭغا ئىشەندى. ئۇ مەزدەككە لەئىل ـ ياقۇتتىن كۆزلەر قويۇلغان ئالتۇن تاج ئىنئام قىلىپ، بۇ تاجنى قوبۇلخانىدىكى مېھرابقا قويۇپ قويۇشنى ئەمىر قىلدى. قوبۇلخانىدا كەي قۇباد مېھرابقا چىقسا مەزدەك تەختكە چىقىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئورنى كەي قۇبادتىنمۇ يۇقىرى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر مەزدەكنىڭ دىنىغا كىرىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ بەزىسى خۇشاللىق بىلەن كىرسە، بەزىلىرى پادىشاھقا بولغان ھۆرمەت يۈزىسىدىن كىرگەنىدى. ئۇنىڭدىن سىرت، ھەرقايسى ئۆلكە ۋە ۋىلايەتلەردىن تۇركۈم ـ تۇركۈم كىشىلەر ئاستانىگە كېلىپ ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن رەۋىشتە مەزدەكنىڭ دىنىغا كىرىشكە باشلىدى. كۆپ سانـ

لىق تۆرىلەر، دېھقانلار ۋە لەشكىرىي خادىملار بۇ دىنغا ئۇنچىۋالا سەكپارە بولۇپ كەتمىدى. ئەمما پادىشاھقا بولغان ھۆرمەت يۇزىسىدىن ئۇلار ئارتۇقچە بىر نەرسە دېيىشكە ئاجىز ئىدى. كاھىنلار دىن ھېچكىمنىڭ مەزدەكنىڭ دىنىغا ئەگەشمىدى. ئۇلار: «قېنى ئۇ «ئاۋېستا» ۋە «زەند» تىن ئۆز دەلىللىنى كۆرسەتسۇن» دېيىشتى.

مەزدەك پادىشاھنىڭ ئۆزىگە شەكسىز ئەقىدە قىلغانلىقىنى، يىراق - يېقىن جايلاردىكى كىشىلەرنىڭ ئۆزىگە مۇرت بولۇۋالغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن مال - دۇنيانىڭ گېپىگە ئۆتۈپ مۇنداق دېدى: «بايلىق جەزمەن كىشىلەر ئارىسىغا تەقسىملىنىشى كېرەك. چۈنكى ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى خۇدانىڭ قۇللىرى ۋە ئادەم ئاتىنىڭ بالىلىرى. بەندىلەر ھەرقانداق نەرسىگە موھتاج بولسا ئەل جۇغلانمىسىدىن ئالسۇن، شۇنداق بولغاندا ھېچكىمنىڭ ئازاب - ئوقۇبەت چەكمەيدۇ. ھەممىلا ئادەم باراۋەر بولىدۇ». ئۇ كەي قۇباد ۋە ئۇنىڭ ھەقەمسايىلىرىنى بۇ پىكىرگە قايىل قىلغاندىن كېيىن ئۇلارمۇ بايلىقنى تەڭ تەقسىملەشكە قوشۇلۇشتى. ئاندىن ئۇ كەي قۇبادقا: «سېنىڭ ئاياللىرىڭمۇ بايلىققا ئوخشاشتۇر. شۇڭا ئۇلارمۇ رەئىيەتنىڭ ئورتاق مۈلكى، دەپ قارىلىشى كېرەك. بىر ئەركەك بىر ئايال زاتىغا تەشنا بولغاندا ئۇلار بىرگە بولسۇن. دىنىمىزدا رەشك ۋە ئاداۋەتكە ئورۇن يوق. ھېكچىمنىڭمۇ شادلىق ۋە شەھۋىتى چەكلەنمەيدۇ. شۇڭا ئۇمىد ۋە قانائەت ئىشىكى ھەممىلا كىشىگە ئوچۇقتۇر» دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئايالالاردىن بەھرىمەن بولۇش سەۋەبىدىن كىشىلەر ئۇنىڭ دىنىغا تېخىمۇ ئىشتىياق بىلەن كىرىشكە باشلىدى. نامرات - كەمبەغەللەر تېخىمۇ شۇنداق قىلدى. مەزدەكنىڭ يوسۇنى بويىچە ناۋادا بىراۋ 20 كىشىنى ئۆيىگە چاقىرسا ئۇلارنىڭ ئالدىغا نان، مەي - شاراب، گۆش تىزىپ ناخشا - ئۇسسۇل بىلەن كۆڭلىنى ئاچاتتى. بارلىق مېھمانلار يەنە بىر - بىرلەپ ئۇنىڭ

ئايالىدىن بەھرىمەن بولسا بولاتتى. ئۇلارچە بۇنىڭ ھېچ خاتاسى يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ ئادىتى بويىچە ھەرقانداق ۋاقىتتا ئەرلەر ھۇجرىغا كىرىپ ئايالىلار بىلەن بىرگە بولغاندا بۆكسىنى ئىشىك بېشىغا ئىلىپ قويىاتتى. ناۋادا شۇ ۋاقىتتا باشقا بىر ئەركەك شۇ ھۇجرىنى ئىستىلا ئەتمەكنى ئىستەپ كەلگەن بولسا، ئىشىك بېشىغا ئىلىنغلىق تۇرغان بۆكنى كۆرۈپلا ئۆزلۈكىدىن ئارقىغا يانىاتتى.

كېيىن نۇشىرىۋان ئادىل① كاھىنلارنىڭ يېنىغا يوشۇرۇنچە كىشى ئەۋەتىپ: «نېمە ۋەجىدىن بۇنچە سۇكۇت قىلىسىلەر؟ نېمە ۋەجىدىن مەزدەك تەرغىبىدا ئاتامغا نەسىھەت قىلىپ ئۇنىڭ يالغان - ياۋىداقلىرىغا چىنپۇتمەسلىكنى ئېيتمايسىلەر؟ ئاتامغا ئۇ قانداق قىلىپ كىشىلەرنىڭ كۆزىنى بويىيالىدى؟ بۇ ئىت مۇناپىق قانداقلارچە بەندىلەرنىڭ مال - دۇنياسىنى توزۇتۇپ، ئايالىلارنىڭ رومالىلىرىنى يىرتىپ تاشلاپ پۇقرالارنى ھەممىلا نەرسىگە خوجا قىلىپ قويدى؟ دەپ سوئال قويمايسىلەر؟ ئاندىن ئاتامدىن سەلتەنەت دېگەننىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ كىمنىڭ بۇيرۇقى بويىچە مۇشۇ ئەخمىقانىلىكلەرنى قىلىۋاتقانلىقىنى سۇرۇشتۇرۇپ چىقىڭلار. سۇكۇتتە تۇرىۋەرسەڭلا مال - مۇلكۇڭلاردىن ۋە ئايالىرىڭلاردىن جۇدا بولىسىلەر، سەلتەنەتمۇ جەمەتمىزنىڭ قولىدىن ئۇچۇپ كېتىدۇ. ئاتامنىڭ ئالدىغا بېرىپ بۇ ھەقتە ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىڭلار. ئاندىن بېرىپ مەزدەك بىلەن مۇنازىرىلىشىڭلار، قېنى ئۇنىڭ قانداق دەلىلى بارىكىن» دېدى. ئارقىدىنلا ئۇ بەگ - تۇرىلەرگە مەكتۇپ كىرگۈزۈپ: «ئاتامنىڭ كۆزىنى ئەندىشە تۇمانلىرى قاپلىۋالدى، دانالىقى زەخمە يېدى ۋە ياخشى - يامانىنى ئايرىيالمايدىغان چەككە يەتتى. بۇنىڭ بىر ئىلاجىنى قىلىڭلار. مەزدەكنىڭ گېپىگە كىر-

① مىلادىيە 531 - يىلىدىن 579 - يىلىغىچە تەختتە ئولتۇرغان ساسانىيلار شاھى.

ېرىپ ئاتامدەك ئالدانماڭلار. بۇ دېگەن ئالدامچىلىق. كاززاپلىق- نىڭ ئۆمرى ھېچقانچە ئەمەس، بۇ سىلەرنىڭ كەلگۈسىڭلەرگىمۇ زىيانلىق» دېدى.

بەگلەر نۇشرىۋاننىڭ مەكتۇپىنى كۆرۈپ ۋەھىمگە پاتتى. ئۇلارنىڭ بەزىسى مەزدەكنىڭ دىنىغا مايىل بولسىمۇ نۇشرىۋاننىڭ مەكتۇپىنى كۆرگەندىن كېيىن ھوش - كاللىسىنى يىغىۋالىشتى ۋە: «مەزدەكنىڭ باشلىغان ئىشى قاياققا ماڭارىكىن دەپ سىناق نەزەرىمىزدە قاراپ باققاندۇق. نۇشرىۋاننىڭ ھۆكۈمىنىڭ ئاسا- سىنى بىلىپ باققۇمىز بار» دېيىشتى. شۇ چاغدا نۇشرىۋان 18 ياشتا ئىدى.

كاھىنلار باش قوشقاندىن كېيىن كەي قۇبادنىڭ ھۇزۇرىغا باردى ۋە: «ئادەم ئاتىدىن زامانىمىزغىچە بولغان ھېچبىر تارىخا- نامىلەردىن مەزدەك تەرغىب قىلغاندەك ئادالەتسىزلىكنى كۆرگەن ئەمەسمىز. شام زېمىنىدا ياشاپ ئۆتكەن پەيغەمبەرلەردىنمۇ بۇ توغرىسىدا ئاڭلىغان ئەمەسمىز. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ بىز ئۇچۇن كۆ- ڭۈل ئايىنىيدىغان ئىش بولدى» دېدى. كەي قۇباد: «بېرىپ مەزدەككە ئېيتىڭلار، ئۇ نېمە دەيدىكىن؟» دېدى. ئۇلار مەزدەك- نىڭ يېنىغا بېرىپ: «ئېيتقانلىرىڭنىڭ دەللىلى بولسا كۆرسىتە- كىن» دېيىشتى. مەزدەك: «مەجۇسىينىڭ پەرمانى شۇنداق، شۇڭا ئۇلار ‹ئاۋېستا› ۋە ‹زەند› كە پۇتۇلگەن. ئەمما ئىنسانلار بۇنى ئۆز تىلىغا ئاغدۇرۇشنىڭ يولىنى بىلمەيۋاتىدۇ. ناۋادا سۆ- زۇمدىن شۇبھىلەنسەڭلار بېرىپ ئوتتىن سوراپ كۆرۈڭلار» دې- دى. ئۇلار يېنىپ ئوت ئىبادەتخانىسىغا بېرىپ يۇقىرىقى ئېيتە- مىشلىرىنى ئوت ئىلاھىغا بايان ئەيلىۋىدى ئوت ئىچىدىن: «مەز- دەكنىڭ ئېيتقانلىرى بەرھەق، سىلەر يالغانچىلاردىنسىلەر» دې- گەن ندا ئاڭلاندى. كاھىنلار رەڭگى - روھىدىن قان دىدارى قېچىپ قايتىشتى. ئەتىسى ئۇلار نۇشرىۋاننىڭ يېنىغا بېرىپ بولغان ئىشنى بايان قىلدى. نۇشرىۋان: «مەزدەك ئاتەش دىنىغا

ژارنسلىق قىلغان، ئۇنىڭ دىنى ئىككى نەرسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئاتەش دىنىغا ئوپمۇ ئوخشاش» دېدى.

بۇ ئىشلارغا ھېچكىممۇ ئېتىبار بەرمىدى. شۇ تەرىقىدە بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى. بىر كۈنى كەي قۇباد مەزدەك بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇپ: «كىشىلەر دىنىمىزغا خۇشاللىق بىلەن كىرىۋاتامدۇ؟» دەپ سورىدى. مەزدەك: «نۇشىرىۋان ئىجازەت قىلغان بولسا ئۇلارنىڭ ھەممىسى كىرەتتى. ئەپسۇس، ئۇ تولىمۇ جاھىل ئىكەن. دىنىمىزنى زادىلا قوبۇل قىلمايۋاتىدۇ» دېدى. كەي قۇباد: «سېنىڭچە ئۇ دىنىمىزنى قوبۇل قىلمىدىمۇ؟» دەپ سورىغاندا مەزدەك: «شۇنداق» دېدى. شۇنىڭ بىلەن كەي قۇباد نۇشىرىۋاننى ئېلىپ كېلىشكە ئەمىر قىلدى. ئۇ كەلگەندە كەي قۇباد: «سەن مەزدەكنىڭ دىنىغا مۇرت بولمىدىڭمۇ؟» دەپ سوريدى. نۇشىرىۋان: «شۇنداق، ھەمدۇ ـ سانا ئاللاھقىلا خاستۇر» دېدى. كەي قۇباد: «نېمە ۋەجىدىن؟» دەپ سورىۋىدى نۇشىرۋان: «ئۇ بىر كاززاپ» دېدى. كەي قۇباد: «كاززاپ دېگىنىڭ نېمىسى؟ ئۇ ئوتنى سۆزلەتتى» دېدى. نۇشىرىۋان: «تۆت نەرسە ئۆزئارا زىت. بۇلار رەڭسىز سۇ، ئوت، تۇپراق ۋە شامالدۇر. قېنى ئۇ ئوتنى سۆزلەتكەندەك سۇ، تۇپراق ۋە شامالنى سۆزلىتىپ باقسۇن. شۇ چاغدا مەن ئۇنىڭغا قول بېرىمەن» دېدى. كەي قۇباد: «ئەمما ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى ‹ئاۋېستا› بىلەن ‹زەند› نىڭ ئاغدۇرمىسى» دېدى. نۇشىرىۋان: «ئاۋستا بىلەن زەندنى پۈتكەن پەيغەمبەرلەر بايلىق ۋە ئايالالارنىڭ خالىغانچە بەھرىمەن بولىدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى ئېيتقان ئەمەس. شۇنچە يىللاردىن بۇيانمۇ ھېچبىر ئۆلىما بۇنداق ھۆكۈمنى ئاغزىدىن چىقارغان ئەمەس. دىنىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى بايلىق بىلەن ئايالالارنى قوغداش ئۈچۈندۇر. ناۋادا بۇ ئىككىسىگە چەك قويۇلمىسا ئىنسان بىلەن ھايۋاننىڭ نېمە پەرقى بولسۇن؟ ھايۋانلار يېمەكلىكتىن ۋە جۈپتىلىرىدىن تەڭ بەھرىمەن بولىدۇ. ئەقىل ئىگىسى

بولغان ئىنسان ئۇنداق قىلمايدۇ» دېدى. كەي قۇباد: «شۇنداقمۇ دەيلى، نېمە ۋەجىدىن ئاتاڭغا قارشى چىقىسەن؟» دەپ سوئال قويدى. نۇشىرىۋان: «مەن ئۇ يوسۇنلارنى سېنىڭدىن ئاڭلىدىم، ئەمما ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ئۇلار يوسۇن ھېسابلانمايتتى. سېنىڭ ئاتاڭغا قارشى چىققىنىڭنى كۆرگەندىن كېيىن مەنمۇ ئاتامغا قارشى چىقتىم. ناۋادا ئاشۇ دىندىن ۋاز كەچسەڭ يېنىڭغا قايتىپ بارىمەن» دېدى. كەي قۇباد ۋە مەزدەك نۇشىرىۋان بىلەن بولغان سۆھبەتتە ئاخىرقى ھېسابتا ئاز ـ تولا كېلىشىپ قالدى ۋە ئۇنىڭغا: «مەزدەك دىنىنى خاتا دېسەڭ دەلىلىڭنى كۆرسەت ياكى مەزدەكنى بېسىپ چۈشكۈدەك ۋەزنى بار سۆز قىلالايدىغان بىرەرىنى ئېلىپ كەل. ئۇنداق قىلالمىساڭ باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن ساڭا جازا بېرىمىز» دېدى. نۇشىرىۋان: «ئەمىسە ماڭا 40 كۈنلۈك مۆھلەت بېرىڭلار. مەن سىلەرگە دەلىلىمنى كۆرسىتىمەن ياكى بىراۋنى باشلاپ كېلىپ مەزدەكنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىمەن» دېدى. ئۇلار ماقۇل بولۇشتى. شۇنىڭ بىلەن نۇشىرىۋان قايتىپ چىقتى.

ئاتىسىنىڭ ئوردىسىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن نۇشىرىۋان بولغان ئەھۋالنى مەكتۈپقا پۈتۈپ چاپارمەندىن جۈرجان شەھىرىدىكى پارس ئاۋۇلىدىكى مەلۇم دانىشمەنگە ماڭدۇردى ۋە ئۇنىڭ تېزدىن يېتىپ كېلىشىنى ئۆتۈندى.

40 كۈنلۈك سۈرۈك توشقاندا پادىشاھ قوبۇل چاقىردى. ئۇ مېھرابقا چىقىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن مەزدەك شاھلىق تەختكە چىقىپ جايلاشتى. كەي قۇباد نۇشىرىۋاننى ئېلىپ كىرىشنى بۇيرۇدى. مەزدەك قۇبادقا: «ئۇنىڭدىن قانداق دەلىل تاپقانلىقىنى سوراپ كۆرەيلى» دېدى. كەي قۇباد: «قېنى دەلىلىڭنى كۆرسەت!» دېگەندى نۇشىرىۋان: «تەييارلىماقتىمەن» دېدى. مەزدەك: «تەييارلىققا بېرىلگەن سۈرۈك ۋاقتى ئاللىقاچان توشقان، ئۇنى قاتتىق جازالىماي بولمايدۇ» دېدى. كەي قۇباد بولسا،

سۇكۇت قىلىپ زۇۋان سۇرمىدى. مەزدەك ئىككى ياندا تۇرغان ياساۋۇللارغا نۇشرىۋاننى ئېلىپ مېڭىشقا كۆز ئىشارىسى قىلدى. ئۇلار نۇشرىۋانغا قاراپ ماڭغاندا ئۇ قولىنى ئىشىك كېشىكىنىڭ بىر بۇرجىكىگە قويۇپ تۇرۇپ: «ئوغلۇڭنى خاراب قىلىشقا نېمىشقا شۇنچە ئالدىراپ كېەتتىڭ؟ سۇرۇك تېخىمۇ تۇشمىغاندىغۇ؟» دەپ سورىدى. ئۇلار: «بۇ نېمە دېگىنىڭ؟» دەپ سورىۋېدى ئۇ: «مەن 40 كۈنلۈك مۆھلەت تەلەپ قىلغانىدىم. ئۇنىڭ ئىچىدە بۇگۈنمۇ بار. شۇنىڭدىن كېيىن نېمە قىلساڭلار ئىختىيار ئۆزۈڭلاردا» دېدى. سانغۇنلار ۋە دىندارلار: «ئۇنىڭ ئېيتقىنى ھەقىقەت، مۆھلەت ۋاقتى 40 كۈن، بىر كۈنمۇ كەم بولمىسۇن» دەپ توۋلاشتى. قۇباد: «بۇگۈنچە ئۇنى قويۇۋېتىڭلار» دېدى. ياساۋۇللار ئۇنى قويۇۋەتكەندىن كېيىن نۇشرىۋان مەزدەكنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىقتى.

كەي قۇباد قوبۇلخانىدىن قايتقاندىن كېيىن كىشىلەرمۇ تارقىلىشتى. مەزدەك بىلەن نۇشرىۋانمۇ ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىشتى. شۇ چاغدا نۇشرىۋان پارس دىيارىدىن چىللىغان ئۆلىما يۈگۈرۈك تۆگىدە يېتىپ كېلگەنىدى. ئۇ توختىماي نۇشرىۋان ئادىلنىڭ ئوردىسىنى سوراشتۇرۇپ تۆگىسىدىن چۈشتى ۋە ئوردىغا قاراپ ئوقتەك ئېتىلدى. ئۇ چاكارلارغا: «بېرىپ نۇشرىۋانغا پارىستىن كېلگەن ئۆلىما زىيارەتكە كېلدى، دەپ مەلۇم قىل» دېدى. قۇل ئۇچقاندەك كىرىپ مەلۇم قىلىۋىدى نۇشرىۋان يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقىپ ئۇنى قۇچاقلىغىنىچە: «ئەي ئۇستاز، پېقىر ھازىرلا باشقا بىر دۇنيادىن قايتىپ كەلدىم» دېدى. ئاندىن ئۇ ئۆلىماغا بولغان ئىشلارنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى. ئۆلىما: «ئالدىراش ھاجەتسىز، ئىشلار سەن دېگەندەكلا بولسا سەن توغرا قىپسەن، مەن سېنىڭ ۋەكىلىڭ بولۇپ مەزدەككە جاۋاب قىلىمەن، كەي قۇبادمۇ قىلغانلىرىغا پۇشايمان يەيدۇ ۋە توغرا يولغا قايتىدۇ. ئەمما قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقىمنى مەزدەك بىلمەستە كەي قۇبادنىڭ يېنىغا

بىر بېرىپ كېلەيلى» دېدى. نۇشرىۋان: «بۇ ئاسان، بۇگۈن كەچتە يالغۇز مۇلاقەتتە بولسەن» دېدى. ئەسىر ۋاقتى بولغاندا نۇشرىۋان ئاتىسىنىڭ ئوردىسىغا بېرىپ قوبۇلغا ئىجازەت سورىدى. ئاتىسى بىلەن ئايرىم قالغاندا: «پارىستىن بىر ئۆلىما كەلدى، ئۇ مەزدەك بىلەن جاۋابلاشماقچى. ئەمما ئۇ پادىشاھ بىلەن ئايرىم دىدار مۇلاقەتتە بولۇپ سۆزلىشىشتە چىڭ تۇرۇۋالدى. قېنى ئۇنىڭ دەلىل ـ ئىسپاتلىرىنى كۆرۈپ باقمامدۇق» دېدى. كەي قۇباد: «ئوبدان گەپ بولدى، ئۇنى باشلاپ كەل» دېدى.

نۇشرىۋان ئۆز قەسرىگە قايتىپ قاراڭغۇ چۈشكەندە ئۆلىمانى باشلاپ پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا باردى. ئۆلىما پادىشاھقا ئالقىش سۆزلەرنى ياغدۇرۇپ ئاتا ـ بوۋىلىرىغا مەدھىيىلەر ئوقۇدى. ئاندىن پادىشاھقا قاراپ: «مەزدەك مەھكۇملۇققا پاتتى، بۇ خىزمەت ئۇنىڭغا تالىق ئەمەس ئىدى» دېدى. كەي قۇباد: «قانداق بىلدىڭىز؟» دەپ سورىدى. ئۆلىما مۇنداق جاۋاب بەردى: «ئۇنى بەش قولدەك بىلىمەن، ئىلمىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىدىنمۇ خەۋىرىم بار. ئىلمى نۇجۇمدىن ئاز ـ تولا خەۋىرى بولسىمۇ يۇلتۇزلارنىڭ بۇيرۇقى ھەققىدىكى بايانلىرى خىيالىغا كەلگەنچە توقۇلغان. بېشارەتلەردىن مەلۇمكى، يۇز بەرگەن بىر قاتار ئىشلار پەيغەمبەر بولىدىغان بىر زاتنىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ يېڭى بىر كىتاب بېرىلىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ كارامەتلىك مۆجىزىلەرنى كۆرسىتىدىغانلىقىنى، كۆكتىكى ئاينىڭ يېرىلىدىغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. ئۇ پەيغەمبەر كىشىلەرنى پەرۋەردىگارىنىڭ نۇرلۇق يولغا باشلايدۇ ۋە بىر تۈرلۈك مۇقەددەس دىننى بەرپا قىلىدۇ. مەجۇسىي دىنى ۋە باشقا بارلىق دىنلارنى يوقىتىدۇ. ئىنسانلارنىڭ جەننەتكە كىرىشىدىن خۇش خەۋەر بېرىپ دوزاخقا چۈشۈشىدىن ئاگاھلاندۇرىدۇ. پەرۋەردىگارنىڭ قانۇنلىرى ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ بايلىقى ۋە ئاياللىرىنى قوغدايدۇ، شەيتاندىن نېرى بولۇپ پەرىشتىلەر بىلەن بىر بولىدۇ. ئوت ئىبادەتخانىلىرى

ۋە بۇتخانىلارنى چېقىپ تاشلايدۇ. ئۇنىڭ دىنى پۈتۈن جاھانغا تارقىلىپ تا قىيامەتكىچە داۋام قىلىدۇ. ئاسمان ۋە زېمىن ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى دەللىلەيدۇ. ھازىر مەزدەك ساددا كىشىلەرنى كولدۇرلىتىپ ئۆزىنى ئاشۇ پەيغەمبەر مەن، دەۋاپتۇ. ئەمما ئۇ ئەجەللىك. كەلمەكچى بولغان پەيغەمبەر بولسا ئەرەب ئۇرۇقىدىن. ئۇ كىشىلەرنى ئوتقا چوقۇنۇشتىن توسۇپ مەجۇسىي دىنىنى ئىنكار قىلىدۇ. مەزدەك بولسا، مەجۇسىي ئەقىدىسىنى قوغلىشىپ كىشىلەرنى ئوتقا چوقۇنۇشقا يېتەكلەيدۇ. پەيغەمبەر بولغۇسى ئۇ زات بىر ئەركەكنىڭ يەنە بىر ئەركەكنىڭ ئايالىغا كۆز قىرىنى سېلىشىنى، باشقىلارنىڭ يېگىنە چاغلىق مۇلكىنى ئىگىلىۋېلىشىنى چەكلەپ بىر دىنىار چاغلىق نەرسىسىنى مۇ قاقتى ـ سوقتى قىلماسلىقنى تەۋسىيە قىلىدۇ. خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ ئىككى قولىنى كېسىشكە ئەمىر بېرىدۇ. مەزدەك بولسا بايلىقنى ۋە ئاياللارنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېلىشىنى تەرغىب قىلىدۇ. پەيغەمبەرگە پەرۋەردىگاردىن ۋەھى كېلىدۇ ۋە پەرىشتىلەرنىڭ چاقىرىقىغا بىنائەن سۆز قىلىدۇ. مەزدەك بولسا، ئوتنىڭ چاقىرىقىغا بىنائەن سۆز قىلىدۇ. پەيغەمبەر بىر يېڭى كىتاب ئەپكېلىدۇ. مەزدەك بولسا، «ئاۋېستا» بىلەن «زەند» تىن باشقىنى بىلمەيدۇ. مەزدەكنىڭ دىندا ئاساسى كەمچىل. ئەتە مەن ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ رەسۋاسىنى چىقىرىپ خاتالاشقانلىقىنى دەللىلەيمەن. شۇنداقلا ئۇنىڭ شاھلىقنى ئالىيلىرىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىشىنى قەستلەپ بايلىقلىرىنى توزۇتۇۋاتقانلىقىنى، ئالىيلىرىنى قۇللار بىلەن بىر قاتارغا مەھكۇم قىلىپ قويغانلىقىنى دەللىلەيمەن». ئۇنىڭ سۆزلىرى پادىشاھنى تولىمۇ مەمنۇن قىلدى.

كەي قۇباد ئەتىسى قوبۇلخانىغا كىردى. مەزدەك شاھلىق تەختكە چىقىپ جايلاشتى. نۇشىرىۋان مېھرابنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۆرە تۇردى. كاھىنلار، ئۆلىمالار ۋە بەگلەرمۇ تېگىشلىك جايدىن

ئورۇن ئېلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن پارستىن كەلگەن ئۆلىما مەزدەككە قاراپ: «سەن ئاۋۋال سوئال قويامسەن ياكى مەن ئاۋۋال سوئال قويامدىم؟» دەپ سۆز باشلىدى. مەزدەك: «ئاۋۋال مەن سوراي» دېدى. پارسلىق ئۆلىما: «ناۋادا سەن سوئال سورىغۇچى مەن جاۋاب بەرگۈچى بولسام سەن مەيەرگە كېلىپ مېنىڭ ئورنۇمدا تۇر، مەن سېنىڭ ئورنۇڭدا ئولتۇراي» دېدى. مەزدەك بەكلا ئۈيالدى ۋە: «مېنى بۇ يەرگە پادىشاھ ئولتۇرغۇزغان، سەن سورا، مەن جاۋاب بېرەي» دېدى. ئۆلىما: «سەن بايلىقنى ئومۇمنىڭ قىلدىڭ، ئۆتەڭ - ساراي سېلىش، يول - كۆۋرۈك ياساش قاتارلىق ياخشى ئىشلارنى قىلغانلار كەلگۈسىدە بۇنىڭ مۇكاپاتىنى كۆرىدۇ، شۇنداقمۇ؟» دەپ سورىدى. ئۇ: «شۇنداق» دېدى. ئۆلىما: «ناۋادا بايلىق باشقا كىشىلەر بىلەن تەڭ بۆلۈشۈۋېلىنسا كىشىلەر ياخشى ئىش قىلغاندا ئۇنىڭ مۇكاپاتى كىمگە بولىدۇ؟» دەپ سوئال قويدى. مەزدەك زۇۋان سۇرەلمەي قالدى. ئۆلىما گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «سەن ئايالالارنى ئورتاق پايدىلىنىدىغان بايلىققا ئايلاندۇرۇپسەن، مىسالەن 20 ئەر بىر ئايال بىلەن بىللە بولۇپ بۇ ئايالنى ھامىلدار قىلىپ قويسا، ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان بالا كەلگۈسىدە كىمنىڭ بولىدۇ؟» دېدى. مەزدەك غەققىدە بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. ئۆلىما: «سېنىڭ مۇددەئايىڭ نەسەبنى ۋە كىشىلەرنىڭ بايلىقىنى توزۇتۇۋېتىش. پادىشاھ دېگەن بىزنىڭ ھۆكۈمرانىمىز بولغىنى ئۈچۈن تەختتە ئولتۇرىدۇ. ئۇ فىروزنىڭ ئوغلى بولغاچقا شاھلىق تەخت ئاتىسىدىن مىراس قالغان. خۇددى فىروزغىمۇ ئاتىسىدىن قالغاندەك. ناۋادا ئوخشاشمىغان ئون ئادەم پادىشاھنىڭ ئايالىغا يېقىنچىلىق قىلسا، بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن كىمنىڭ بالىسى ئىكەنلىكىنى قانداق بېكىتكۈلۈك؟ بۇ نەسەبنى بۇزغانلىق ئەمەسمۇ؟ بۇنداق ئىشلار داۋام قىلىۋەرسە شاھ جەمەتى ئۆز نەسەبىنى ساقلاپ قالالمايدىغۇ؟ يۇقىرى - تۆۋەن مەنسەپلەر باي - كەمبەغەللىككە قاراپ بولىدۇ.

بىر ئادەم تولىمۇ كەمبەغەل بولسا، مۇقەررەر بايلارغا ياللىنىدۇ ۋە قۇل سالاھىيىتىدە بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن يۇقىرى ـ تۆۋەننىڭ پەرقى نامايان بولىدۇ. ھەممە بايلىق تەڭ تەقسىملەنسە ئەمەل دەرىجە پەرقى يەر يۈزىدىن يوقىلىدۇ، ئەڭ پەسكەش كىشىلەرمۇ پادىشاھ بىلەن باراۋەر بولالايدۇ. بۇ شاھلىقنىڭ بىكار قىلىنغىنى- غا ئوخشايدۇ. سەن مۇشۇنداق قىلىپ ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ بايلىقى ۋە سەلتەنىتىنى ئاستا ـ ئاستا يوقاتماقچىسەن» دېدى. مەزدەك ھېچ نەرسە دېيەلمەي سۈكۈت قىلغىنىچە تۇرۇۋەردى. كەي قۇباد: «جاۋاب بەرگىن» دېدى. مەزدەك: «بۇنىڭ جاۋابى شۇكى، ئۇنىڭ بېشىنى چېپىشقا يارلىق چۈشۈرگىن» دېدى. كەي قۇباد: «بىراۋنىڭ كاللىسىنى سەۋەبسىز چېپىشقا بولمايدۇ» دې- دى. مەزدەك: «مەن بېرىپ ئوتتىن سوراپ كۆرەي، چۈنكى، مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى ئوت ئارقىلىق كەلگەن ۋەھىي- لەردۇر» دېدى. نۇشرىۋاننىڭ سەۋەبىدىن نۇرغۇن كىشىلەر بۇ- نىڭغا چېتىلىپ قالغانىدى. ئەمدىلىكتە بولسا، ئۇلار ئۆلۈم دەھ- شىتىدىن خالاس بولغىنىغا كۆپ خۇرسەن بولۇشتى. مەزدەك كەي قۇبادنىڭ ھېلىقى ئۆلىما بىلەن نۇشرىۋاننى ئۆلتۈرۈشنى رەت قىلغانلىقىدىن تولىمۇ خاپا بولدى. مەزدەك ئۆز ـ ئۆزىگە شۇنىرلاپ: «دېھقانلار ئارىسىدا ۋە لەشكەرلىكتە كۆپلىگەن مۇرت- لىرىم بار، كەي قۇبادنى تەختتىن بىكار قىلىشقا تەييارلىق كۆ- رەي، ئاندىن نۇشرىۋاننى ۋە ئۆكتە قوپقانلارنى تامام قىرىپ تاشلاي» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەتىسى ئوت ئىبادەتخانىسىغا بېرىپ ئوتنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاپ بېقىشقا كېلىشىپ تارقاشتى.

گۈگۈم پەردىسى چۈشكەندە مەزدەك ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ئىككى مۇرتىنى چاقىرتىپ ئۇلارغا پۇل ـ پۇچەك ئىنئام قىلدى ۋە ئۇلارغا كەلگۈسىدە سانغۇنلۇق مەنسەپنى ئاتا قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەردى. ئاندىن ئۇلارنى ھېچكىمگە تىنماسلىققا قەسەم قىلدۇرۇپ، ئىككى خەنجەرنى تەڭلىدى ۋە: «ئەتە كەي

قۇباد ۋە ئۇنىڭ تۆرىلىرى ئوت ئىبادەتخانىسىغا بارغاندا ئوت كەي قۇبادنى ئۆلتۈرۈشكە ئەمر قىلسا خەنجىرىڭلارنى سۇغۇرۇپ ئۇ- نىڭ جېنىنى ئېلىڭلار. دەرۋەقە، ھېچكىم ئوت ئىبادەتخانىسىغا ياراق كۆتۈرۈپ كىرمەيدۇ» دېدى. ئۇلار: «خوپ» دېيىشتى. ئەتىسى بەگلەر، تۆرىلەر، ئۆلىمالار ئىبادەتخانىغا باردى، كەي قۇبادمۇ كەلدى. پارس ئۆلىماسى نۇشىرىۋانغا: «ياساۋۇللاردىن ئونى خەنجەرلىرىنى قوينىغا سېلىپ بارسۇن. مەزدەكنىڭ ئاسىيـ- لىق قىلىشىدىن ھوشيار بولماق زۆرۈر» دەپ ئەسكەرتكەن بول- غاچقا نۇشىرىۋان تولۇق تەييارلىق بىلەن ئىبادەتخانىغا باردى. مەزدەك ئىبادەتخانىغا بېرىشتىن ئاۋۋال ھەرقاچان ھېلىقى لەقمـ- دەكى مۇرتىغا نېمە دېيىش كېرەكلىكىنى ئۆگىتىپ قويغانتى. بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولدى. ئۇ پارس ئۆلىماسىغا: «ئوتنى زۇۋانغا كەلتۈرۈپ باققىن» دېدى. ئۆلىما ئوتقا بىر قانچە سوئاللارنى قويغان بولسىمۇ ئوتتىن زۇۋان چىقمىدى. ئارقىدىن مەزدەك ئوتقا قاراپ: «بىزگە ھۆكۈم چىقارغىن، ھەقلىقىم توغرىسىدا گۇۋاھلىق بەرگىن» دېۋىدى ئوت ئىچىدىن: «تۇنۇگۈندىن باشلاپ مەن بەكمۇ ئاجىزلاپ كەتتىم، ئاۋۋال كەي قۇبادنىڭ يۇرىكى ۋە جىگىرىنى يەپ ماغدۇرۇمغا كېلىۋالاي، ئاندىن نېمە قىلىشنى ئېيتىپ بېرەي. مەزدەك مەڭگۈلۈك ساۋادەتكە يېتەكلىگۈچى زات» دېگەن ئاۋاز چىقتى. مەزدەك: «ئوتنى كۆچلەندۇرۈڭلار» دېۋىدى ھېلىقى ئىككەيلەن خەنجەرلىرىنى سۇغۇرۇپ كەي قۇبادقا تاشلاندى. ئۆلىما نۇشىرىۋانغا قاراپ: «ئۇنى قۇتقۇز» دېدى. نۇشىرىۋان ۋە ئۇنىڭ ئون چاكىرى خەنجەرلىرىنى سۇغۇرۇپ بۇ ئىككەيلەننى توسۇۋالدى. مەزدەك بولسا، توختىماستىن: «ئوت نۇرلۇق پەرۋەردىگارىغا پەرمانى بويىچە سۆزلەۋاتىدۇ» دەپ توۋلـ- دى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈندى. بىر گۇرۇھ: «كەي قۇبادنى ئوتقا تاشلايلى» دەپ چۇقان كۆتۈرسە، يەنە بىر تەرەپ: «ھەقىقەتنى كۆرگۈچە ئېھتىياتچان بولايلى»

دېيىشتى. تۇن تەڭگە يېقىن ئۇلار تارقاشتى، كەي قۇباد: «بەل-
كىم گۇناھلىرىم باردۇر. شۇڭا ئوت ئىلاھى مېنى يېمەكچى
بولغان ئوخشايدۇ. پانىي ئالەمدىكى ئوتتا چۈچۈلا بولۇپ كېتىشكە
رازىمەنكى كەلگۈسىدىكى ئوتنىڭ ئازابىغا تاقەت قىلغۇچىلىكىم
يوق» دېدى.

پارسلىق ئۆلىما كەي قۇباد بىلەن ئىككىنچى قېتىم خاس
مۇلاقەتتە بولغىنىدا ئۆتمۈشتىكى ئۆلىمالار ۋە پادىشاھلار ھەققىدە
سۆزلىدى. باشقا دىنلاردىن دەلىللەر كەلتۈردى. شۇنداقلا مەز-
دەكنىڭ پەيغەمبەر ئەمەس، پادىشاھلىقنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكى-
نى، بۇنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە مەزدەكنىڭ ئاۋۋال نۇشىرۋاننى
ئۆلتۈرمەكچى بولغانلىقى، بۇ ئەمەلگە ئاشمىغاندىن كېيىن كەي
قۇبادنى ئۆلتۈرمەكچى بولغىنىنى، ئۇنىڭ نېمە ۋەجىدىن ئوتنى
سۆزلىتىش خىيالىغا كەلگەنلىكىنى، ھېچقاچان زۇۋان سۈرمەيدى-
غان ئوتنىڭ نېمىشقا سۆزلىگەنلىكىنى، ئۇزىنىڭ جەزمەن بۇ
كارزاپلىقنى پادىشاھقا ئاشكارا قىلىدىغانلىقىنى، زادى سۆزلىگۈ-
چىنىڭ ئوت ياكى ئادەم ئىكەنلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرىدىغانلىقىنى
ئېيتتى. ئۇ پادىشاھنى قايىل قىلىپ ئۆز قىلمىشىغا پۇشايمان
قىلغۇزدى. ئارقىسىدا قوشۇمچە قىلىپ: «نۇشىرۋاننى بالا دەپ
كىچىك چاغلىماڭ، ئۇ دېگەن دۇنيانىڭ ئەمىرى. ئۇ قايسىلا يولغا
ماڭسا ئۇنىڭدىن يىراقلىماڭ، شاھلىق تەختى ئۆز جەمەتىمدىن
ياتلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتمىسۇن دېسىڭىز تېخىمۇ شۇنداق
قىلىڭ، ئۆز سىرلىرىڭىزنى مەزدەككە ئېيتماڭ» دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۆلىما نۇشىرۋانغا: «مەن بىر ئامال قى-
لىپ مەزدەكنىڭ بىرەر چاكىرىنى ئىندەككە كەلتۈرەي ۋە ئۇنىڭ
ئاغزىدىن ئوت ھەققىدىكى ئىشلارنىڭ تەپسىلاتىنى سوراپ كۆ-
رەي. شۇنداق قىلساق ئاتاڭنىڭ كاللىسىدىكى شۇبھە تولۇق تۈ-
گەيدۇ» دېدى. نۇشىرۋان مېڭىپ يۈرۈپ مەزدەكنىڭ بىر يېقىنى-
نى قولغا كەلتۈردى ۋە خانىسىغا يوشۇرۇن باشلاپ كەلدى.

ئاندىن ئۇنىڭ ئالدىغا مىڭ دىنارنى قويۇپ: «سەندىن بەزى ئىشلا-رنى سوراپ كۆرمەكچىمەن، راستىنى ئېيتساڭ مۇنۇ مىڭ دىنار سېنىڭ بولىدۇ، سەن مېنىڭ يېقىنىم بولسەن، مەنسىپىڭمۇ ئۆستۈرۈلىدۇ. ناۋادا يالغان سۆزلىسەڭ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا كاللا-ڭدىن جۇدا بولىسەن» دېدى. ئۇ ئادەم قورققىنىدىن: «راست سۆزلىسەم ۋەدەڭدە تۇرامسەن؟» دەپ قايتۇرۇپ سورىدى. نۇش-رىۋان: «شۇنداق، سەن تېخىمۇ كۆپ ئىنئام ئالىسەن» دېدى. ئۇنىڭ رازى بولغىنىنى كۆرگەندىن كېيىن نۇشرىۋان: «مەزدەك قانداق ھېيلە ئىشلىتىپ ئوتنى سۆزلىتىۋاتىدۇ؟» دەپ سورىدى. ئۇ: «راستىنى دېسەم مېنى ساقلاپ قالالامسەن؟ مەزدەكتىن سىر تۇتالامسەن؟» دېدى. نۇشرىۋان ئۇنىڭغا خاتىرجەم بولۇشنى ئېيت-قاندىن كېيىن ئۇ: «ئوت ئىبادەتخانىسىنىڭ يېنىدا بىر پارچە يەر بار، بۇ يەرنى مەزدەك پۇلغا ئالغان ۋە چۆرۈلدۈرۈپ تام سوقتۇرغان، ئۇ ئاشۇ يەردىن ئوت ئىبادەتخانىسىغا تۇتىشىدىغان بىر لەقمە قازدۇردى. لەقمىنىڭ ئۇچى ئوتنىڭ ئوتتۇرىسىغا تۇتە-شىدۇ. ئۇنىڭ ئادەملىرى دائىم بۇيرۇقنا بىنائەن لەقمىگە كىرىپ ئوتنىڭ ئوتتۇرىسىغا تۇتىشىدىغان لەقمە ئاغزىدا تۇرۇپ مەزدەك-نىڭ ئۆگەتكەنلىرىنى تەكرارلايدۇ. بۇنى ئاڭلىغانلارنىڭ ھەممە-سى ئوتنى سۆز قىلدى، دەپ ئويلاپ قالىدۇ» دېدى. بۇ سۆزلەر-نى ئاڭلىغان نۇشرىۋان ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ راست ئىكەنلىكىگە ئىشەندى ۋە خۇشال بولۇپ مىڭ دىنارنى ئۇنىڭغا ئىنئام قىلدى.

شۇ كېچىسى ئۇ بۇ ئادەمنى ئاتىسىنىڭ يېنىغا باشلاپ باردى. ئۇ ئادەم بىلگەنلىرىنى يەنە بىر قېتىم بايان قىلدى. كەي قۇباد مەزدەكنىڭ نەيرەڭۋازلىقىدىن ۋە قاپ يۈرەكلىكىدىن ھەيرانۇ ھەس بولدى. كاللىسىدىكى شۇبھە تۇمانلىرى تامام تارقىدى. كەي قۇباد پارسلىق ئۆلىمانى چاقىرتىپ ئاڭلىغانلىرىنى بايان قىلدى. ئۆلىما: «مەن ئۇنى بىر كاززاپ دېمىگەنمىدىم» دېدى. كەي قۇباد: «ئەمدى ھەممە ئىش ئايان بولدى، ئۇنى بەربات

قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى نېمە؟» دەپ سورىۋىدى ئۆلىما: «ئۇ ھازىر شاھ ئالىيلىرىنىڭ ھەممىنى بىلىپ بولغانلىقىدىن خەۋەرسىز. ئىشنىڭ ئەۋزىلى شۇكى، سىز بىر قېتىم مەجلىس ئۆتكۈزۈڭ، مەن ئۇنىڭ بىلەن دەتالاش قىلاي، ئاخىردا يالغاندىن يېڭىلگەن بولۇۋېلىپ پارسقا قايتىپ كېتەي، ئاندىن سىز نۇشرە-ۋان مۇۋاپىق، دەپ قارىغان ئىشنى قىلىڭ ۋە بۇ ئاپەتنى تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىڭ» دېدى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، قۇباد بارلىق كاتتىلارنى يىغىپ ئوردىدا مەجلىس ئۆتكۈزدى ۋە پارسلىق ئۆلىما بىلەن مەزدەكنى مۇنازىرىگە سېلىپ قويۇپ مەزدەكنىڭ سۆزلىرىگە ئىنچىكىلەپ قۇلاق سالدى.

ئۆلىما: «مېنى ھەيرەتتە قالدۇرغىنى ئوتنىڭ سۆز قىلىشى بولدى» دېدى. مەزدەك: «تەڭرىنىڭ مۆجىزىلىرى ئالدىدا ئۇنى مۆجىزە دېگىلى بولمايدۇ. مۇسا پەيغەمبەرنىڭ ياغاچ پارچىسى ئىچىدىن يىلان چىقارغىنى ۋە تاشتىن 12 بۇلاق چىقارغىنى يادىڭ-دىمۇ؟ ئۇ مۇنداق دېگەن: ‹مەن قوشۇن بىلەن فىرئەۋننى سۇغا غەرق قىلىمەن› دېگىنىنى قىلدىغۇ؟ تەڭرى يەنە زېمىننى مۇساغا بويسۇندۇرۇپ بەردى. شۇڭا مۇسا: ‹ئەي زېمىن، قارۇننى يۇت-قىن› دېۋىدى ئۇنى يەر يۇتتى. ئەيسا پەيغەمبەر ئاللاھنىڭ ئىزنى ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرەلەيتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بەندىلەرنىڭ قادىر ـ قابىلىيىتىدىن ھالقىپ كەتسىمۇ تەڭرىنىڭ قۇدرەت دائىـ-رىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيتتى. مەن ئۇنىڭ بەندىسى، شۇڭا ماڭا ئوتنى بويسۇندۇرۇپ بەردى. ئەگەر سەن مېنىڭ ئېيتقانلىرىم ۋە ئوتنىڭ ئېيتقانلىرى بويىچە قىلساڭ ئىككىلا دۇنيادا نىجادلىق تاپالايسەن، ماڭا ئىتائەت قىلمىساڭ تەڭرىنىڭ غەزىپى سېنى كۆكۈم ـ تالقان قىلىدۇ» دېدى. پارسلىق ئۆلىما ئورنىدىن دەس تۇرۇپ: «تەڭرىنىڭ ۋە ئوتنىڭ ھىدايىتىگە مۇيەسسەر بولغان كىشىگە نېمىمۇ دەي؟ ئوتمۇ ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىلىدى-كەن، ئۆزۈم قىلالمايدىغان بىر ئىشنى قىلالايدىغان زات تۇرغان

يەردە مەن مۇنازىرىگە قانداقمۇ جۇرئەت قىلاي، مەن كېتەي، ئۆز خىيالىمدىن كەچتىم» دېدى ۋە شۇ زاماتلا پارس يولىغا ئاتلاندى. كەي قۇبادمۇ قوبۇلخانىدىن ئايرىلدى. مەزدەك ئوت ئىبادەتخانىسىدىكى ھەپتىلىك ئىبادەتكە كەتتى، قالغانلارمۇ تارقاشتى. مەزدەكنىڭ دىنىغا كىرگەنلەر ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئەقىدە باغلاشتى.

شۇ كېچىسى كەي قۇباد نۇشىرۋاننى چاقىرتىپ كېلىپ: «ئۆلىما كەتتى، ئۇ مېنى سېنىڭ ئىختىيارىڭغا تاپشۇرغان، ئەمدى قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسەن؟» دەپ سورىدى. نۇشىرۋان: «ناۋادا بۇ ۋەزىپىنى ماڭا تاپشۇرۇشنى ئىختىيار قىلسىڭ ئۇنى ھېچكىمگە تىنمايمەن. ئاز - تولا تەييارلىق كۆرۈۋالغاندىن كېيىن مەزدەكنىڭ ئۆزىنى ۋە دىنىنى يەر يۈزىدىن تۈگەل يوقىتىمەن» دېدى. كەي قۇباد: «بۇ سىرنى سېنىڭدىن باشقا ھېچ ئىنسانغا تىنمايمەن. بۇ سىر ئىككىمىزنىڭ يۈرىكىدىلا قالسۇن» دېدى. نۇشىرۋان: «يادىڭدا بولسۇنكى، پارس ئۆلىماسى ئۆزىنىڭ يېڭىلگەنلىكىنى ئاشكارا تەن ئېلىپ پارسقا كەتتى. مەزدەك ۋە ئۇنىڭ مۇرتلىرى بولسا، خۇشاللىقىدىن تېرىسىگە سىغماي قېلىۋاتىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى ھېچقانداق بىر كۈچنىڭ توسىپ قالالمايدىغانلىقى توغرىسىدا جار سېلىۋاتىدۇ. ھازىرقى پەيتتە مەزدەكنىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىش تولىمۇ ئوڭاي، ئەمما ئۇنىڭ مۇرتلىرى جاھانىنىڭ ھەممە يېرىگە پىتىراپ كەتسە ئۇلار بارغانلىكى جايدا بىر ئامالار بىلەن كىشىلەرنى ئۆز دىنىغا مۇرت قىلىدۇ. تاغلارنى قورغان قىلىپ بىزگە ۋە سەلتەنىتىمىزگە ئاپەت بولىدۇ. شۇڭا ئىشنى شۇنداق پۈتتۈرەيلىكى، ئۇلارنى بىراقلا قاپقانغا دەسسىتەيلى، قىلىچىمىزنىڭ تېغىدىن بىرىمۇ قېچىپ قۇتۇلمىسۇن» دېدى. كەي قۇباد: «سېنىڭچە ئىشنىڭ ئەۋزىلى قايسى؟» دەپ سورىۋىدى نۇشىرۋان: «مەزدەك ئوت ئىبادەتخانىسىدىن قايتىپ سەن بىلەن مۇلاقەتتە بولغاندا ئۇنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈپ تېخىمۇ زور ھۆرمەت كۆرسەت. ئاندىن ئۇنىڭ بىلەن

ئايرىم سۆھبەتتە بولغاندا پارسلىق ئۆلىما يېڭىلگىنىگە تەن بېرىپ مۇنازىرىدىن چېكىنگەندىن ئېتىبارەن ئۆز ئىخلاسىڭىنىڭ ھەسسىلەپ ئاشقانلىقىنى، مېنىڭمۇ پۇشايمان قىلىپ ئۇنىڭغا مۇرت بولۇش خىيالىدا بولۇۋاتقانلىقىمنى ئېيتقىن. قېنى ئۇ نېمە دەيدىكىن» دېدى.

كېيىنكى ھەپتىسى مەزدەك كەي قۇبادنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەندە كەي قۇباد ئۇنىڭغا كەمتەرلىك بىلەن ئالىي ھۆرمەت كۆرسەتتى. ئۇ نۇشىرىۋاننىڭ گېپىنى قىلىپ بېرىۋىدى مەزدەك بۇنىڭغا قوشۇلىدىغانلىقىنى ئەسكەرتتى ۋە: «خەلقئالام نۇشىرىۋاننىڭ دېگەن ـ ئەتكىنىگە قاراپ ئىش قىلىدۇ. ئەگەر ئۇ دىنىمىزغا مۇرت بولسا پۈتۈن جاھان دىنىمىزغا ئەگىشىدۇ. مەن ئوتتىن بىزنى ياراشتۇرۇپ قويۇشنى ئۆتۈنەي، يورۇقلۇق تەڭرىسىگە نۇشىرىۋاننىڭ دىلىغا دىنىمىزنى سىلىش توغرىسىدا ئىلتىجا قىلاي، دېدى. كەي قۇباد: «توغرا دەيسەن، ئۇ مېنىڭ پۇشتۇم بولغاچقا قوشۇندىكىلەر ۋە دېھقانلار ئۇنى ھىمايە قىلىدۇ. ئۇ دىنىمىزغا كىرگەندە جاھاندا ھېچكىم بۇ دىننى قوبۇل قىلماسلىققا باھانە تاپالمايدۇ. نۇشىرىۋان دىنىمىزغا كىرسىلا يورۇقلۇق تەڭرىسىنىڭ نامى بىلەن قەسەم ئىچمەنكى، گۇستەسىب مەجۇسىي شەرىپىگە كىشمارغا ئالتۇن راۋاق ياساتقاندەك مەنمۇ سېنىڭ شەرىپىڭگە دەجلە دەرياسى بويىغا تاش مۇنار سالىمەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە قۇياشتىنمۇ يورۇق بولغان ئالتۇن راۋاق بىنا قىلىمەن» دېدى. مەزدەك: «سەن ئوغلۇڭغا نەسىھەت قىل، مەن تەڭرىگە ئىلتىجا قىلاي، ئىشەنچىم كامىلكى، تەڭرى دۇئالىرىمنى ئىجابەت قىلىدۇ» دېدى.

گۈگۈم چۈشكەندە، قۇباد نۇشىرىۋانغا بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بەردى. نۇشىرىۋان: «بىر ھەپتىدىن كېيىن مەزدەك بىلەن سۆھبەتتە بولغىنىڭدا مۇنداق دېگىن: «تۇنۇگۈن كېچە نۇشىرىۋان بىر چۈش كۆرۈپتۇ ۋە بەكلا قورقۇپ كېتىپتۇ.

بۇگۈن قاق سەھەرده يېنىمغا كېلىپ چۈشىده غايەت زور بىر پارچە ئوتتىنىڭ ئۆزىگە قاراپ كەلگەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ بىر يانغا داجىغانلىقىنى، شۇ چاغدا تولىمۇ سۈمباتلىق بىر كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا زاھىر بولغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن ئوتتىنىڭ مۇددىئاسى نېمە ئىكەنلىكىنى سورىسا بۇ ئادەم ئوتتىنىڭ نۇشرىۋاندىن بەكمۇ كۆڭلى قالغانلىقى، چۈنكى نۇشرىۋان ئوتنى كاززاپ دەپ ھاقارەتلىگەنلەكىنى بايان قىلغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ چۈشىدىكى ھېلىقى ئەۋلىيا سۈپەت كىشىدىن بۇ ئىشلارنى قانداق بىلگەنلىكىنى سورىسا ئۇ ئادەم بۇ ئىشلاردىن پەرىشتىلەر تولۇق خەۋەردار، دەپتۇ. كېيىن ئۇ چۆچۈپ ئويغىنىپتۇ. ھازىر جىقلا ئىپار، ئەنبەرنى كۆتۈرۈپ ئوت ئىبادەتخانىسىغا تاۋاپقا كەتتى. ئۇچ كېچە ـ كۈندۈزدىن بېرى ئوتۇن تاشلاپ ئوت ئىلاھىغا ساداقەتمەنلىك كۆرسىتىۋاتىدۇ». مەزدەك بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بەكلا خۇرسەن بولدى.

شۇ ئىشلار بولۇپ بىر ھەپتە ئۆتكەندە نۇشرىۋان ئاتىسى ئارقىلىق مەزدەككە مۇنداق دېدى: «شۇنىسى ئايان بولدىكى، بۇ تولىمۇ توغرا دىن ئىكەن. مەزدەك يورۇقلۇق ئىلاھىنىڭ ئەلچىسى ئىكەن. مەن خۇشاللىق بىلەن ئۇنىڭغا ئەگىشىمەن، ئەمما كۆپلىگەن كىشىلەر ئۇنىڭ دىنىغا قارشى تۇرۇۋاتقان بولغاچقا مۇرت بولۇشتىن قورقۇۋاتىمەن. ئاشۇ ئۆكتىچىلەرنىڭ ئىسيان قىلىشى ۋە دار سەلتەنىتىنى قىلىچ كۈچى ئارقىلىق تارتىپ كېتىشىگە ھەرگىزمۇ قاراپ تۇرالمايمىز. شۇڭا قانچىلىك كىشىلەرنىڭ دىنىمىزغا ئەگىشىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ كىملەر ئىكەنلىكىنى بىلىپ باققۇم بار. ئۇلارنىڭ سانى كۆپ ۋە كۈچلۈك بولسا بىزنىڭ تەلىيىمىز، ئۇنداق بولمىسا مۇرتلار ۋە مۇخلىسلارنىڭ سانى كۆپىيىپ قۇدرەت تاپقاندا ئاندىن بۇ دىنغا كىرمەكچىمەن. مەن ئۇلارغا قورال ـ ياراغ ۋە ئاشلىق بىلەن يارەدەم قىلماقچىمەن. بىز كۈچ جەھەتتە ھەممىنى بېسىپ چۈشكۈدەك بولغاندا

دىنىمىزنى تەرغىب قىلساق ھەممىلا ئادەم ئۇنى قوبۇل قىلىدۇ». نۇشرىۋان ئاتىسىغا مۇنداق دېدى: «ئەگەر مەزدەك ئۆز مۇخلىسلىرىنىڭ كۆپلۈكىنى ئېيتسا ئۇنىڭغا بىر تىزىملىك پۈتۈشىنى بۇيرۇغىن. ئۇنىڭغا بارچە مۇرت ـ مۇخلىسلارنىڭ ئىسمى يېزىلسۇن. بۇنى نۇشرىۋانغا كۆرسىتىپ ئۇنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت قوشمەن، دېگىن. شۇنداق قىلساق مەزدەكنىڭ ئادەملىرى بىزگە تامام مەلۇم بولىدۇ». كەي قۇباد نۇشرىۋاننىڭ ئېيتقانلىرىنى مەزدەككە بىر ـ بىرلەپ يەتكۈزدى. دېگەندەك مەزدەك رويخەتتىن بىرنى تۇزۇپ كەي قۇبادقا يەتكۈزۈپ بەردى. قارىسا ئۇنىڭدا شەھەر پۇقرالىرى، دېھقانلار ۋە لەشكەرلەر بولۇپ 12 مىڭ كىشىنىڭ ئىسمى يېزىلغانىكەن. كەي قۇباد: «بۇگۈن كېچە نۇشىرۋان بىلەن مۇلاقەتتە بولغاندا رويخەتنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ قويايي. ئاۋادا ئۇ دىنىمىزغا كىرسە ناغرا چېلىپ بەلگە بېرەي ۋە بىر ئوغلۇمنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى ئەلگە جاكارلاي، سەن ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان نۇشرىۋاننىڭ دىنىمىزغا كىرگىنىنى جەزملەشتۇرگىن» دېدى.

مەزدەك كەتكەندىن كېيىن كېچە قاراڭغۇسىدا نۇشرۇۋان ئاتىسىنىڭ ھۇزۇرىغا كىردى. ئاتىسى ئۇنىڭغا رويخەتنى كۆرسىتىپ ئۆزلىرى دېيىشۋالغان بەلگە ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. نۇشىرۋان: «ياخشى بوپتۇ، ھازىرلا ناغرا چېلىشسۇن، ئەتە مەزدەك بىلەن دىدارلاشقاندا مېنىڭ رويخەتنى كۆرۈپ دىنىمىزغا مەدھىيە ئوقۇغانلىقىمنى، ئەسلىدە بەش مىڭ ئادەم بولسىلا كۇپايە دەپ ئويلىغانلىقىمنى، 12 مىڭ ئادەم بولغانىكەن دۇنيادىكى ھېچقانداق كۇچتىن قورقمايدىغانلىقىمىزغا شۇبھە قىلمىغانلىقىمنى ئېيتقىن. بۇنىڭدىن كېيىن قانداقلىكى ئىش توغرىسىدا كېڭەش بولسا شاھ ئالىيلىرى، مەزدەك ۋە مەن دەرقەمدە تۇرۇپ بار مەسلىھەت ئىش قىلايلى» دېدى.

شۇ كېچىدىكى دەسلەپكى جېسەكتىن ئۆتكەندە مەزدەك ناغرا

ئاۋازىنى ئاڭلاپ خۇشال بولغىنىچە: «نۇشرىۋان دىنىمىزغا كىر-دى!» دەپ تەنتەنە قىلدى. ئەتىسى مەزدەك قوبۇلغا كىرگەندە كەي قۇباد مېھرابتا ئولتۇرۇپ مەزدەككە نۇشرىۋاننىڭ ئېيتقانلىرىنى سۆزلەپ بەردى. مەزدەك بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇرسەن بولدى. قوبۇل تۈگىگەندە، كەي قۇباد ۋە مەزدەك خاس ئولتۇرۇپ نۇشرىۋاننى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. نۇشرىۋان كېلىپ مەزدەكنىڭ ئالدىغا ئالتۇن - كۈمۈش، قىممەت باھالىق سوۋغاتلار ۋە ئۇنچە - مەرۋايىتلارنى ئىنئام تەرىقىسىدە قويدى ھەمدە ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى خاتالىقلىرىغا توۋا قىلدى. ئاندىن ئۇلار كېڭەشكە چۈشتى. ئاخىردا نۇشرىۋان ئاتىسىغا مۇنداق دەپ ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى قولغا كەلتۈردى: «سەن جاھانىنىڭ خوجىسى، مەزدەك بولسا، يورۇقلۇق ئىلاھىنىڭ ئەلچىسى، مەن لەشكەرلەرنىڭ ئەمرى بولاي. مەن جاھاندا دىنىمىزغا كىرمىگەن ئىنسان ۋە ۋىلايەت قالمايدىغان ھالەتنى ۋۇجۇدقا چىقىراي. شۇندا ھەممىلا ئادەم دىنىمىزغا خۇشاللىق بىلەن كىرىدۇ». كەي قۇباد بىلەن مەزدەك: «سېنىڭ ئارزۇلىرىڭ بۇيۇكتۇر» دېدى. نۇشرىۋان: «ئۇنداقتا مەزدەك ئۇستاز ھەرقايسى ۋىلايەت - شەھەرلەردىكى مۇرتلىرىغا ئەلچىلەرنى ماڭدۇرۇپ ئۇچ ئايدىن كېيىنكى پۈستانى ۋاقىتتا يىراق - يېقىندىن كەلگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئوردىغا يىغىلسۇن. بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئۇلارغا قىلىچ - نەيزە ۋە كېرەكلىك ئاتلارنى تەييارلايلى. ئەمما نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىمىزنى ھېچكىم بىلمىسۇن. بەلگىلەنگەن كۈندە بىز ئۇلارنى جايلاشتۇرۇپ ئازادە زىياپەتلەرنى بېرىمىز. غىزادىن كېيىن ئۇلار باشقا بىر بۆلۈمگە يۆتكىلىپ شاراب داستىخىنىغا داخىل بولىدۇ. داستىخاندىكى ھەربىر كىشى يەتتە قەدەھتىن مۇسەللەس ئىچىدۇ. ئاندىن ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە تون ھەدىيە قىلىمەن، بىر قېتىمدا 20 - 50 ئادەم قوبۇل قىلىنىدۇ. مۇشۇ تەرىقىدە بارچە مۇرتلار بىر قېتىم قوبۇلغا سازاۋەر بولىدۇ. قاراڭغۇ چۈشكەندە ھەممەي-

لەن تولۇق جابدۇنمىغانلار بولسا ئامبارنى ئېچىپ ياراغ، دۇبۇلغا ـ ساۋۇت ئېلىپ چىقسۇن. شۇ كېچىسى دىنىـ مىزغا كىرگەنلەرنىڭ ئامان قالمىغانلىقىنى، بويۇنتاۋلىق قىلمىـ غانلارنىڭ كاللىسى ئېلىنمىغانلىقىنى جاكارلايمەن» دېدى. كەي قۇباد ۋە مەزدەك: «سۆزۈڭ ئورۇنلۇق، تولۇقلاش ھاجەتسىز» دېيىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قوزغىلىشتى. مەزدەك ھەرـ قايسى ۋىلايەت ـ شەھەرلەرگە چاپارمەن ماڭدۇرۇپ مۇرت ـ مۇخلىسلىرىغا پالانى ۋاقىتتا تولۇق قوراللىنىپ ئوردىغا كېلىشكە ئەمىر قىلدى. ئۇلارغا قىلچە شۇبھىدە بولماسلىقنى، ئىشلارنىڭ ئۆزلىرى كۆتكەن ھالدا ئىكەنلىكىنى، چۈنكى پادىشاھنىڭ ئۇلارغا داھى ئىكەنلىكىنى بايان قىلدى.

بەلگىلەنگەن كۈندە 12 مىڭ ئادەمنىڭ ھەممىسى شاھ ئوردىـ سىغا يىغىلدى. ئۇلار ئوردىدا ھېچقاچان كۆزىمگەن كاتتا زىياپەتـ نىڭ راسلانغانلىقىنى كۆردى. كەي قۇباد مېھرابتا، مەزدەك شاھلىق تەختتە ئولتۇراتتى، نۇشرىۋان بولسا، كەمەر تاقاپ سايـ ھىبخانىدەك بىر چەتتە تۇراتتى. مەزدەكنىڭ خۇشاللىقى ئېچىگە سىغماي قالغانىدى. نۇشرىۋان كەلگەنلەرنى مەنسەپ ـ دەرىجىسى بويىچە تامام كۈرسلارغا ئورۇنلاشتۇردى. غىزادىن كېيىن ئۇلار يەنە بىر بۆلۈمگە يۆتكەلدى ۋە ئۇ جايدىكى كارامەت ھەشەمدىن ھەيران بولۇشتى. ئۇلار يەنە ئاۋۋالقى تەرتىپى بويىچە داستىخانغا جايلاشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ھاپىزلار ناخشىسىنى باشلىدى، ساقىيلار ئايلاندۇرۇپ شاراب قۇيۇشقا باشلىدى. ئىككى ئايلىنىشـ تىن كېيىن قوللىرىدا كىمخاپ ـ دۇردۇنلاردىن قىلىنغان بوپـ لارنى كۆتۈرۈشكىنىچە 200 چە قۇل ۋە مەھرەملەر كىرىپ توپـ نىڭ يېنىدا قاتار تىزىلدى. شۇ چاغدا نۇشرىۋان: «تونلارنى باشقا بىر خانىغا ئاپىرىپ قويۇڭلار، بۇ يەر بەكلا قالايمىقانلىشىپ كەتكۇدەك. مېھمانلار 20 ـ 30 دىن بولۇپ تونلىرىنى ئېلىۋېـ لىشسا بولىدۇ، شۇنىڭدىن كېيىن ئاۋۇ بۆلمە ئارقىلىق چەۋگەن

مەيدانغا بىرىپ ھەممەيلەن تونلىرىنى كىيىپ بولغۇچە كۈتۈپ تۇرۇڭلار، تون يېپىش ئاخىرلاشقاندا پادىشاھ ۋە مەزدەك چەۋگەن مەيدانغا كېلىپ ئۇلارنى كۆۋرۈكتىن ئۆتكۈزىدۇ. شۇ ئارىلىقتا مەن بىرىپ قورال ئامبىرىنى ئاچتۇرۇپ ياراغلارنى ئېلىپ كېلىمەن» دەپ جاكارلىدى. ئالدىنقى كۈنى نۇشىرىۋان يېقىن ئەتراپىتىكى يېزىلاردىن ئىككى - ئۈچ يۈز دېھقانىنى ئوردا - سارايىنى تازىلاش ۋە چەۋگەن مەيدانىنى تۈزەشتۇرۇش باھانىسىدە كەتمەنلىرى قوشۇپ چاقىرىپ كەلگەنىدى. ئاندىن ئۇلارنى جەۋگەن مەيدانغا يىغىپ دەرۋازىنى قولۇپلىغان ۋە مۇنداق دېگەنىدى: «بۈگۈن ۋە بۈگۈن كەچتە مۇشۇ مەيدانغا ئىككى غۇلاچ چوڭقۇر لۇقتا 12 مىڭ ئورەك كولاڭلار. كولىغان توپىنى ئورەكنىڭ يېنىغا دۆۋىلەپ قويۇڭلار». ئۇ قورۇقچىلارنى بۇ ئادەملەرنى تاپشۇرۇلغان ئىشلارنى قىلىپ بولغاندىن كېيىن سىرتقا چىقارتىماي باشقا بىر ھويلىغا ئەزەربەند قىلىشنى تاپشۇرغانىدى. زىياپەت بىرىلگەن ئاخشىمى ئۇ 400 چە كىشىنى جابدۇپ ئۇلارنى چەۋگەن مەيدانغا ۋە مەيدان يېنىدىكى بىر ھويلىغا جايلاشتۇردى ھەمدە مۇنداق كۆرسەتمە بەردى: «ھەر قېتىم 20 - 30 ئادەمنى زىياپەت سورۇنىدىن تون - سەرپاي خانىسىگە ماڭدۇرغىنىمدا ئۇلارنى مۇشۇ ھويلىغا باشلاڭلار، ئاندىن بۇ ھويلىدىن چەۋگەن مەيدانغا ئاپىرىڭلار. ئاندىن ئۇلارنىڭ كىيىملىرىنى تامام سالدۇرۇۋېلىپ ئاسمان تاپان قىلىپ بېشىنى ئورەككە تىقىڭلار ۋە توپا يۆلەپ بېشىنى كۆمۈڭلار، پۇتىنى ئاسمانغا قىلىپ تىكلەپ قويۇڭلار ۋە مەزمۇت چىڭداڭلار».

تون توشۇغۇچىلار زىياپەت زالىدىن تون يۆتكەش خانىسىگە كىرگەندىن كېيىن ئالتۇن - كۈمۈش جابدۇقلار بىلەن بېزەلگەن ئىككى يۈز ئاتنى، قالقان ۋە نەيزىلەرنى ئېلىپ كېلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن مېھمانلار 20 - 30 دىن بولۇپ تون - سەرپاي خانىسىگە ماڭدۇرۇلدى. ئۇ جايدا ئۇلارنى ھويلىدىن ئۆتكۈزۈپ

چەۋگەن مەيدانغا باشلاپ كېلىشتى ۋە ئاسمان تاپان قىلىپ باشچىلاپ ئورەككە كۆمۈۋەردى. مۇشۇ تەرىقىدە ئۇلارنىڭ ھەممىسى يوقىتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن نۇشرىۋان ۋە ئاتىسى مەزدەككە: «تون كىيدۇرۇش ئاخىرلاشتى، ئۇلار چەۋگەن مەيدانىدا كۆرەككە تەييار تۇرماقتا. سىلەر ھېچقاچان بۇنچە پاساھەتلىك كۆرەكنى كۆرگەن ئەمەس» دېدى. كەي قۇباد بىلەن مەزدەك ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىپ چەۋگەن مەيدانغا مېڭىشتى. مەزدەك كېلىپلا بوشلۇقتا سانجاق ـ سانجاق تۇرغان پۇتلارنى كۆردى. شۇ چاغدا نۇشرىۋان مەزدەككە بۇرۇلۇپ: «ئەمىرنىڭ مۇنۇ قوشۇنى ئۇچۇن بۇنىڭدىن مۇ كاتتىراق مۇراسىم بارمىدۇ؟ سەن پەقەتلا رەئىيەتنىڭ بايلىقىنى ۋە ئايالىرىنى بۇلاشقا، جەمەتىمىزدىن شاھلىقنى تارتىۋېلىشقا كەلگەنسەن» دېدى. ئۇلار چەۋگەن مەيدانىنىڭ ئالدىغا ئېگىز قىلىپ توپا دۆۋىلىدى، ئاندىن بىر ئازگال كولىدى. نۇشرىۋان: نىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئۇلار مەزدەكنى تۆتۇپ ئۆره ھالەتتە ئازگال-غا چۇشۇرۇشتى ۋە مەيدىسىگىچە توپا دۆۋىلىدى. ئاندىن چۆرۈلىدۇرۇپ كۇل تۆكتى. نۇشرىۋان ئۇنىڭغا: «مۇرتلىرىڭغا قارا، ئۇلارغا كۆز ئۇزمەي قارا» دېدى. ئاندىن ئاتىسىغا: «دانالىقنى يوقاتما! ھازىر سەن ئۇچۇن ئەڭ ياخشىسى بۆلۈمگە كىرىپ ئارام ئېلىش، ئەل ـ يۇرت ۋە قوشۇن تىنچىغاندا ئاندىن كۆرۈنۈش قىل. چۇنكى، بۇلارنىڭ ھەممىسىگە سېنىڭ ئەقىل جەھەتتىكى ئاجىزلىقىڭ جاۋابكار» دېدى. ئاندىن ئاتىسىنى ئۆيگە ئەپكىرىپ قويۇپ ئورەك كولاشقا ئېلىپ كېلىنگەن دېھقانلارنى قويۇۋەتتى. چەۋگەن مەيدانىنىڭ دەرۋازىسى پۇقرالارغا ۋە نۆۋكەرلەرگە ئېچىلىپ ئۇلارنىڭ كېلىپ كۆرۈشىگە ئىجازەت قىلىندى. ئۇلار تاكى مەزدەكنىڭ جېنى چىققۇچە ئۇنىڭ ساقال ـ بۇرۇتىنى يۇلۇشقا بۇيرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن نۇشرىۋان ئاتىسىنى نەزەربەند قىلىپ بارچە بەگ ـ تۆرىلەرنى چىللاپ مۇنازىرىسىز ھالدا شاھلىق تەختكە چىقتى ھەمدە ئۆزىنى ئادالەت ۋە مەردانىلىككە بېغىشلىدى. ئۇشبۇ ھېكايەت ئۇنىڭ خاتىرىسى ئۇچۇن كەڭ تارقالدى.

قىرىق بەشىنچى باب

نىشاپۇردا سىنباد مەجۇسىينىڭ باش كۆتۈرۈگەنلىكى ۋە ئۇنىڭ رەيدە مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىسيان قىلغانلىقىنىڭ بايانى

ئۇشبۇ ۋەقەلەردىن كېيىن مەزدەك پىرقىسىدىن ھېچبىر كىشى جاھاندا باش كۆتۈرۈپ يۈرەلمىدى. شۇ چاغدا مۇنۇ ۋەقەلەر يۈز بەردى.

مەزدەكنىڭ ئايالى خۇرمە بىنت فەدا مادائىندىن ئىككى ئادەم بىلەن رەيگە قېچىپ كەلدى ۋە يېزىدىكىلەرنىڭ ياردىمىدە كىشىلەرنى ئېرىنىڭ دىنىغا يوشۇرۇنچە دەۋەت قىلىشقا باشلىدى. ئاقىۋەت خېلىلا نۇرغۇن ساندىكى مەجۇسىي مۇرتلىرى بۇ دىننى قوبۇل كۆردى. كىشىلەر بولسا، ئۇلارنى خۇرەمىيلار، دەپ ئاتاشتى. ئەمما ئۇلار ئاشكارا بىر ئىش قىلالمايتتى. شۇڭا ئۇلار ئۆز دىنلىرىدا يوشۇرۇن بولۇپ ئۇنى زورايتىشنىڭ كويىدا يۈردى. پەيغەمبىرىمىز ھىجرەت قىلغاندىن 137 يىل كېيىن، يەنى ئەبۇ جەئفەر ئەل مەنسۇر باغدادتا ئەبۇ مۇسلىم ئەزدۇددەۋلەنى قەتل قىلغاندا نىشاپۇردا مەجۇسىي ئەقىسىدىكى سىنباد ئىسىملىك بىر زات قەلئە بەگى ئىدى. بۇ كىشى ئەبۇ مۇسلىمنىڭ چاكىرى ۋە كونا بۇرادىرى بولۇپ، ئەبۇ مۇسلىمنىڭ ئۆستۈرۈشى بىلەن سۇ باشلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغانىدى. ئەبۇ مۇسلىم قەتل قىلىنغاندىن كېيىن ئۇ ئىسيان قىلىپ بىر بۆلۈك قوشۇن بىلەن نىشاپۇردىن رەيگە كەلدى ھەمدە رەي، تەبەرىستان تەۋەسىدىكى

مەجۇسىي مۇرتلىرىنى قۇتراتتى. ئەينى ۋاقىتتا جۇرجان ۋە ئىراق خەلقىنىڭ يېرىمى رافىزىي ۋە مەزدەك دىنىدا ئىدى. ئالدى بىلەن ئەبۇ مۇسلىمنىڭ ۋەكىلى سۇپىتىدە رەيگە ھاكىملىق قىلىۋاتقان ۋالىي، ھەنەفى مەزھىپىدىكى ئەبۇئۇبەيدنى ئۆلتۈرۈپ ئەبۇ مۇسلىمنىڭ رەي شەھىرىدە توپلىغان دۇنيالىرىنى قولىغا كىرگۈزگەنلىكتىن ئۇنىڭ مۇرتلىرى ئۆز دىنىنى ئاشكارا تەرغىب قىلىشىنى تەلەپ قىلىشتى. ئۇ ئۆزىگە ئاز - تولا ماغدۇر يىغىۋالغاندىن كېيىن ئامال قىلىپ مۇسلىمنىڭ ئاققان قېنى ئۈچۈن قىساس ئېلىشقا نىيەت قىلدى. ئۇ ئۆزىنى ئەبۇ مۇسلىمنىڭ مۇرتى دەپ جاكارلاپ ئىراق ۋە خۇراسان خەلقىگە «ئەبۇ مۇسلىم قەتل قىلىنمىدى، ئەكسىچە ئەبۇ جەئفەر ئەل مەنسۇر ئۇنى قەتل قىلىشنى قەستلىگەندە ئۇ پەرۋەردىگارنىڭ نامىنى زىكرى قىلغىنىچە بىر ئاق كەپتەرگە ئايلىنىپ مەنسۇرنىڭ قولىدىن ئۇچۇپ كەتتى. ھازىر ئۇ مىستىن ياسالغان بىر قەلئەدە مەھدى ① ۋە مەزدەك بىلەن بىللە تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇزاققا قالماي بۇ ئۇچەيلەن كۆز ئالدىڭلاردا زاھىر بولىدۇ. ئۇلارنىڭ يول باشچىسى ئەبۇ مۇسلىم، مەزدەك ئۇنىڭ ۋەزىرى» دېگەنلەرنى تەبلىغ قىلدى. ئۇ يەنە ئەبۇ مۇسلىمنىڭ يېنىدىن كەلگەن چاپارمەن ئېلىپ كەلگەن مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالغانلىقى توغرىسىدا داۋراڭ سېلىپ يۈردى.

رافىزىيلار مەھدىنىڭ، مەزدەكنىڭ مۇرتلىرى مەزدەكنىڭ نامىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تۈركۈم - تۈركۈم رافىزىيلار ۋە خۇرەمىيلار رەيگە توپلاندى. سىنباد تەدرىجىي زور كۈچكە ئىگە بولۇپ ئاخىردا ئون تۆمەن ئاتلىق ياكى پىيادە كىشى ئۇنىڭ سېپىگە قوشۇلدى. ئۇ مەجۇسىي مۇرتلىرى بىلەن يالغۇز قالغاندا ھەمىشە: «ساسانىيلارنىڭ بىر دەستۇرىدا ئېيتىلىشىچە ئەرەبلەرنىڭ سەلتەنەت قۇياشى ئاخىرلاشتى. كەئىبىنى بىتچىت قىلغىنىمدىن كېيىن ئاندىن قايتىمەن. چۈنكى، ئىبە (خاتا ھالدا) قۇياشنىڭ ئورنىنى ئىگىلىۋالدى. بىز مۇشۇ قۇياشنى قەدىمكى

قۇياشقا ئوخشاشلا ئۆزىمىزگە قىلىشىمىز كېرەك» دەيتتى. خۇرەمىيلارغا بولسا مۇنداق دەيتتى: «مەزدەك شىئەلەردىن ئىدى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى شۇكى، شىئەلەر بىردەك ھەمدەملىك ئورناتمىقى زۆرۈر». ئۇ ئاشۇ تەرىقىدە، مەجۇسىي، شىئەلەرگە ۋە خۇرەمىيلارغا ئاشۇنداق گەپلەرنى قىلىپ يۈرۈپ ئۆچ تەرەپنىڭ ھەممىسىنىلا خۇشال قىلاتتى. بىرقانچە قېتىملىق جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ قىلىپ، ئۇنىڭ بەزى سانغۇنلىرىنى كاللىسىدىن جۇدا قىلدى. يەتتە يىل ئۆتكەندە مەنسۇر جەۋھەرنى قوشۇن باشلاپ بېرىپ سىنباد بىلەن جەڭ قىلىشقا ئەۋەتتى. جەۋھەر جۇرجان ۋە پارىستىن قوشۇن توپلاپ ئىسپاھانغا ماڭدۇرىدى. ئۇنىڭغا يەنە ئىسپاھانلىقلار، قۇم ئەرەبلىرى ۋە قالاجتىكى ئىجللار يارەمگە كەلدى. كېيىن ئۇ رەيغا يۆتكىلىپ شۇ جايدا سىنباد بىلەن ئۇچ كۇن قاتتىق قىلىچلاشتى. تۆتىنچى كۇنى سىنباد بىر قېتىملىق جەڭدە جەۋھەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ كاللىسى كېسىۋېلىندى. ئۇنىڭ ھەقەمسايىلىرى پىتىراپ تەرەپتەرەپكە قېچىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن خۇرەمىيلار دىنى، مەجۇسىي دىنى ۋە شىئەلەر ئۆزئارا ئەبجەش بولۇپ زىچ ئالاقىدە بولۇپ كەلدى. كېيىنچە تەدرىجىي زورىيىپ ئەبۇ مۇسلىم ۋە مەجۇسىي پىرقىسىدىكىلەر ئۇلارنى خۇرەمىيلار، دەپ ئاتىدى. جەۋھەر سىنبادنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن رەيگە كىرىپ مەجۇسىي مۇرتلىرىنى تامام قىرىپ تاشلىدى. ئۇلارنىڭ ئۆيى ـ ۋاقىنى ئىگىلەپ، خوتۇن ـ بالىلىرىنى نەزەربەنتكە ئالدى ۋە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى.

ئىزاھات: :

① مەھدى ـ شىئەلەرنىڭ 12 ـ ئىمامى. تەخمىنەن مىلادىيە 873 يىلى، ھىجرىيە 260 ـ يىلى تەركىدۇنيا بولۇپ كەتكەن. بىر قىسىم كىشىلەر ئۇنىڭ قايتىپ كېلىپ يەر يۈزىدە ئادالەتنى جارى قىلدۇرۇشىغا ئىشىنەتتى.

قىرىق ئالتىنچى باب

قەرمەتىيلەر[1] نىڭ باش كۆتۈرۈشى ۋە ئۇلار-نىڭ بىدئەت ئەھكاملىرىنىڭ بايانى

قەرمەتىيلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇنداق: جەئفەر سادىق (ئاللا ئۇنى سائادەتمەنلەردىن قىلغاي) نىڭ ئىسمائىل ئىسىملىك بىر ئوغلى بولۇپ، ئاتىسىدىن ئاۋۋال ئاخىرەت سەپىرىگە ئاتلانغا-نىدى. ئۇنىڭدىن مۇھەممەد ئىسىملىك بىر ئوغۇل تەۋەررۈك قالدى ۋە ھارۇن رەشىد زامانىسىغىچە ياشىدى. شۇ چاغدا زۇبەير ئىسىملىك بىرى ھارۇن رەشىد جەئفەر خەلىفىلىك تاماسىدا سۆيە-قەست تۇزۇۋاتىدۇ، دەپ يوشۇرۇن ئايغاق يەتكۈزدى. ھارۇن رەشىد جەئفەرنى مەدىنە مۇنەۋۋەردىن باغدادقا ئەپكېلىپ نەزەر بەندكە ئالدى. جەئفەر نەزەر بەندتە قازا قىلىپ قۇرەيشلەر يەرلە-كىگە قويۇلدى. مۇھەممەدنىڭ مۇبارەك ئىسىملىك بىر مەھرىمى بولۇپ، خەتتى مۇقارمات نۇسخىسىدا ھۆسنخەت يازىدىغان بولغاچ-قا «قەرمەت ۋەيىخ» دەپ داڭ چىقارغانىدى. مۇبارەكنىڭ ئەھۋاز شەھىرىدە ئابدۇللا ئىبنى مەئمۇن ئەل قەددامى ئىسىملىك بىر بۇرادىرى بار ئىدى. بىر كۈنى قەددامى مۇبارەك بىلەن خاس

---

① بۇ ئازغۇن سىياسى گۇرۇھ شىئەلەرنىڭ ئىسمائىلىيەلەر پىرقىسىغا مەنسۇپ بولۇپ، ھەمەدانىدكى قەرمەت دېگەن يۇرتنىڭ ئۇزۇنگە لەقەم قىلغان. مىلادىيىنىڭ 871 - يىلى ئىراقتا ئاشكارا بولغان. كاتتۇاشلىرى زەكەرىۋەھ، ئەبۇسەئىد جەننابى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئەبۇتاھىر. ئۇلار ئاساسلىقى بەھرەين ۋەيەمەنگە تارقالغان. 930 - يىلى مەككە شەھىرىنى ئىگىلىۋېلىپ ھەجەرۇلئەس-ۋەدىنى بۇلاپ كېتىپ، 22 يىلدىن كېيىن قايتۇرۇپ بەرگەن 970 - يىلى فاتىمىيلەر سۇلالىسىدىن دەمەشقنى تارتىۋالغان ھەم مىسىرغا ھۇجۇم قىلغان. 972 - يىلى فاتىمىيلەر شاھى مۇئىززلىدىنلا-لاھ ئۇلارنى مەغلۇپ قىلغان. 1027 - يىلى بەھرەيىندىكى ئۇيۇنىيلەر ھۆكۈمرانى ئۇلار پۇتۇنلەي يوقاتقان ھەمدە ئۇلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنى چەكلىگەن.

سۆھبەتتە ئولتۇرۇپ: «سېنىڭ پاسىبانىڭ مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل مېنىڭ بۇرادىرىم بولىدۇ. ئۇ تېخى ھېچكىمگە مەلۇم بولمىغان بەزى سىرلارنى ماڭا بايان ئەيلىگەنىدى» دېدى. مۇبارەكنىڭ شەيتىنى غالىب كېلىپ بۇ سىرلاردىن ۋاقىپلىنىش ئىستىكى كۈچەيدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇللا تېگىشلىك كىشىلەردىن باشقا ھېچ ئىنسانغا تىنماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلدۇرۇپ مۇبارەكنى يېنىغا تارتتى. ئاندىن ھېلىقى سىرلارنى سۆزلىدى. سۆز ئارىسىدا ئىمامىلارغا خاس مۇجمەل ئىبارىلەر، ئۆلىما ـ ئاقىللارنىڭ سۆزلىرى دېگەنلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلىدى. ئاساسلىق قىلىپ پەيغەمبەرلەر، رەسۇلۇللاھ بىلەن پەرىشتىلەر، ئاللاھ بىلەن شاھلىق تەخت قاتارلىقلار توغرىسىدا سۆز قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار خوشلىشىپ مۇبارەك كۈفەگە، ئابدۇللا ئىراق تەرەپكە قۇھىستانغا يول ئالدى. ئۇلار ئاشۇ جايلاردىكى شىئەلەرنى ئۆزىگە تارتماقچى ئىدى.

بۇ ۋەقەلەر جەئفەر نەزەربەنتتىكى ۋاقىتتا يۈز بەردى. مۇبارەك يوشۇرۇن ھەرىكەتلىنىپ كۈفە ئەتراپىدىكى جايلاردا ئۆزىگە ھەكامىنى تەرغىب قىلدى. ئۇنىڭ تەرغىباتلىرىنى قوبۇل قىلغانلارنى سۈننىيلەر مۇبارەكلەر دەپ ئاتىدى. قالغانلىرى قەرمەتىيلەر دەپ ئاتالدى. بۇ ئارىلىقتا ئابدۇللامۇ ئىراق دىيارىدىكى قۇھىستاندا بۇ دىننى تەرغىب قىلدى. كېلىشتۇرۇپ ئۇ يەنە چۈھەر سېھىرگەر ئىدى. مۇھەممەد ئىبنى زەكەرىيا ئۆزىنىڭ «مەقبەرەتۇل ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئۇنى تىلغا ئېلىپ ئۆتىدىغان بولۇپ، ئۇنى سېھىرگەرلەرنىڭ پىرلىرى قاتارىغا قويغاندى. كېيىنچە ئۇ خەلەق ئىسىملىك بىرەيلەننى ئۆزىنىڭ ۋارىسى قىلىپ بەلگىلىدى ۋە: «نەتەنزگە بارغىن. رەي، قۇم، كاسان، ئابادان ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى رافىزىيلاردىن بولۇپ شىئە ئېقىمىدا. شۇڭا ئۇلارنىڭ سېنىڭ تەبلىغلىرىڭنى مەقبۇل كۆرمىكى مۇقەررەر» دېدى. ئابدۇللا چاتاق چىقىپ قېلىشتىن

ئەنسىرەپ بەسرىگە يول ئالدى.

شۇنىڭ بىلەن خەلەق رەيگە باردى. پاشاپۇيا (رەينىڭ جەنۇبىدىكى كەنت) دىكى كۇلايىن سەھراسىدا ماكانلىشىپ كەشتىچىلىك ھۇنىرى بىلەن يىراق - يېقىنغا مەشھۇر بولدى. ئۇ بۇ جايدا خېلى بىر مەزگىل تۇرۇپمۇ ھېچكىمگە ئۆز سىرىنى بەرمىدى. ئاخىرى تۇرلۇك تاپا - تەنىلەر ئاستىدا ئاندىن ئىلاجسىز ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ئاشكارا قىلدى. ئۇ ئاۋۇال مۇڭاپىق بىر كىشى تېپىپ تازا ماختاپ ئۇچۇردى ۋە دىنىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىپ بۇ دىننىڭ رەسۇلۇللاھنىڭ جەمەتىگە خاس ئىكەنلىكىنى، جەزمەن سىر ساقلاش زۆرۈرلۇكىنى ئېيتتى. ئاخىرىدا: «مەھدى ئاشكارا بولغاندا بۇ دىنمۇ ئاشكارا بولىدۇ، ئۇنىڭ كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى. بۇلارنى ھازىرنىڭ ئۆزىدە بىلىشىڭ بەكمۇ زۆرۈر. ئۇ زات كۆز ئالدىڭدا زاھىر بولغاندا نادانلىقىڭدىن ئۆكۈنۈپ قالمايسەن» دېدى. شۇنداق قىلىپ سەھرادىكىلەر بۇ دىننى يوشۇرۇنچە مۇتائىلە قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى. بىر كۈنى كۇلايىن دورغىسى بىر تاشلاندۇق مەسچىتنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ كىشىلەرنىڭ پاراڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مەسچىتكە يېقىن بېرىپ قۇلاق سالدى ۋە خەلىپىنىڭ بىرىگە دىن توغرىسىدا تەبلىغ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ دەرھال قايتىپ كېلىپ كىشىلەرگە: «ئى قېرىنداشلار، ئۇنىڭ كەشتىلىرىنى يىرتىپ تاشلاڭلار، ئۇنىڭغا يېقىن دارىماڭلار، ئۇنىڭ گېپىنىڭ ئۇرامىدىن قارىغاندا يۇرتىمىزغا ئاشۇ مۇرتەدنىڭ كاساپىتىدىن ئاللاھنىڭ غەزىپى ياغىدىغاندەك قىلىدۇ. مەن ئۇنىڭ «بۇ ئايەتتىكى يوشۇرۇن مەنە مېھرىبانلىق» دېگىنىنى ئاڭلاپ قالدىم» دېدى. ئۆزىنىڭ پاش بولۇپ قالغانلىقىنى بىلگەن خەلەق كۇلايىنىدىن رەيگە قېچىپ كېلىپ شۇ يەردە ئولدى. ئۇ كۇلايىندا بىر قىسىم ئەرلەرنى ۋە ئاياللارنى ئۆز دىنىغا كىرگۈزۈپ بولغانىدى. ئۇنىڭ ئورنىنى ئوغلى ئەھمەد ئىبنى خەلەق ئىگىلەپ ئاتىسىنىڭ

دىنىنى راۋاج تاپقۇرۇشنىڭ كويىدا يۈردى. رەيدىكىلەرنىڭ ھېچ-قايسىسى كەلگۈسىدە نېمە ئىش بولىدىغانلىقىدىن بىخەۋەر ئىدى. كېيىنچە ئەھمەد كۇلايىنلىق غىياس ئىسمىلىك بىرەيلەننىڭ قەلەم قۇۋۋىتىنىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىكىنى بايقاپ غىياس ۋارىسلىققا تەيىن قىلىندى.

بۇ چاغدا غىياس «قۇرئان كەرىم» دىكى نەزمىلەر پەيغەمبەرىمىزنىڭ ھەدىسلىرى، ئەرەب تەمسىللىرى قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ ئۆز دىنىنى بېزىدى. ئۇ «كىتابۇل بايان» ناملىق بىر ئەسەر تۈزۈپ دۇئان شەكلىدە «نامار»، «رامىزان» دېگەنلەرنى ۋە باشقا دىنىي ئەھكاملارنى شەرھلىدى. كېيىن سۇننەتتە مەھكەم تۇرغۇچى كىشىلەر بىلەن دەتالاش قىلدى. بۇ ئىشلار قۇم، كاسان ۋە ئابا ئەتراپلىرىغا پۇر كەتتى ۋە «كۇلايىندىن كەلگەن غىياس ئىسمىلىك بىر دىندار زات كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەپتۇ. رەسۇلۇللاھنىڭ جەمەتىگە خاس دىنىنى تەبلىغ قىلىۋاتىپتۇ» دېگەن گەپلەر تارقالدى. ئۇ كىشىلەر غىياسنىڭ ئەتراپىغا توپلىشىپ يېڭى دىنىنى ئۆگىنىشكە كىرىشىپ كەتتى. كېيىن قازى ئابدۇللا زەھەرانى بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تېپىپ بۇنىڭ بىدئەتلىك ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇردى ۋە رەيلىقلارنى بۇ دىنىسىزلارنى ھەيدەپ چىقىشقا ئۇندىدى. غىياس خۇراسانغا قېچىپ بېرىپ قۇتۇلدى. مۇرتلىرىنىڭ بىر قىسمىنى رەي سۇنىيلىرى خەلەفىيلار دەپ ئاتاشتى. قالغىنى باتىنىيلار دەپ ئاتالدى. ھىجرىيە 280 ـ يىلى بۇ دىن ھەممىلا جايغا يېيىلدى. شۇ يىلى ساھىب خال ئىسمىلىك بىرەيلەن شام دىيارىدا ئىسيان كۆتۈرۈپ كۆپ ئادەمنى ئەسىر قىلىۋالدى. غىياس رەي تۇپرىقىدىن خۇراسانغا قېچىپ بارغاندىن كېيىن مەرۋى ئەتراپىدا پاناھلىنىپ يۈرىدى ۋە شۇ جايىنىڭ ئەمىرى ھۇسەين ئىبنى ئەلىنىڭ ئىمانىنى ئوغرىلاپ ئۇنى ئۆز دىنىغا كىرگۈزدى. ھۇسەينىنىڭ دارۇس سەلتەنىتى خوراساندىن ئېشىپ تالىقان، مەيمەنە، پەريياب، جورجان

ۋە گۈرگىچە يېتەتتى. ئۇ يېڭى دىنىي قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ پۇقرالىرىمۇ بۇ دىنغا كىردى.

كېيىنچە غىياس مەرۋىدىكى بىرەيلەننى ئۆز ئىشلىرىنىڭ ژارىسى قىلىپ بەلگىلەپ رەيگە قايتتى ۋە قايتىدىن يوشۇرۇنچە يېڭى دىنىي تەرغىب قىلىشقا باشلىدى. كېيىن ئۇ پاشاپۇيابتىن كەلگەن ئەبۇ ھاتىم دېگەن كىشىنى ئۆزىگە ئورۇنباسار قىلىپ بەلگىلىدى. بۇ كىشى ئەرەبىي شېئىرلارغا ۋە قىسسە ـ چۆچەك-لەرگە ماھىر ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئاشكارا دىن تارقـ-تىشقا كىرىشتى. خوراساندا ئۇ ئۇزاق بولمىغان كەلگۈسىدە قايىم (مەھدى) نىڭ دۇنياغا ئاشكارا چۈشىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدىلەر بەردى. قەرمەتىيلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇنىڭ ۋەدىسىگە شۈبھە قىلـ-مىدى. سۇننەتتە مەھكەم تۈرغۇچى كىشىلەر غىياسنىڭ قايتىپ كېلىپ كىشىلەرنى قايتىدىن سابىئىيلارغا مۇرت بولۇشقا چاقىر-غانلىقىغا لەنەت ئوقۇشتى. سابىئىيلارمۇ ئۇنى دىنىي ئەھكاملارغا خاملىقى ۋەجىدىن ئەيىبلەشتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلار غىياسنىڭ تەرغىباتلىرىنى ئىنكار قىلدى. سۇننىيلەرمۇ ئۇنى ئۆلتۈرۈشنىڭ كويىدا بولدى. نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىممۇ بىلمىدى.

رەيدىكى سابىئىيلار بىلەن خەلەفنىڭ بىر نەۋرىسى ئەھمەد-لەشكەندىن كېيىن ئۇلار خەلەفنىڭ نەۋرىسىنى ئۆزلىرىگە باش قىلىشتى. ئۇ جان ئۈزۈش ئالدىدا چوڭ ئوغلى ئەبۇ جەئفەرنى ئۆزىگە ژارىس قىلىپ بېكىتتى. ئەمما جەئفەر غەم ـ غۇسسىدىن باش كۆتۈرەلمىگەچكە ئۇ ئىلاجسىز ئەبۇ ھاتىم لايىسىنى ئۇنىڭغا ۋەكىل قىلدى. بۇ ھال ئەبۇ جەئفەرنىڭ ئەھۋالى ياخشىلانغۇچە داۋام قىلدى. ئەبۇ ھاتىم ئەبۇ جەئفەرنى بىر يانغا قايرىپ قويۇپ ئۆز ئورنىنى مۇستەھكەملىدى ۋە ئاخىردا پاسىبانلىقنى تارتىۋالـ-دى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن پاسىبانلىق خەلەف جەمەتىدىن جۇدا بولدى. ئەبۇ ھاتىم ئۆز مۇرتلىرىنى تەبەرىستان، گورگان، ئىسپا-ھان ۋە ئەزەربەيجان قاتارلىق جايلارغا ئەۋەتىپ يېڭى دىنغا مۇرت

توپلىدى. رەي ئەمرى ئەھمەد ئىبنى ئەلى ئۇنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆرۈپ باتىنىي بولدى.

كېيىن دەيلەمىيلار تەبەرىستاندىكى ئەلەۋىيلارغا قارشى ئىسيان باشلىدى. ئىسيانچىلار: «سەن دىنىمىزنى ھەقىقىي دىن دەپۇندىڭ، ھالبۇكى مۇسۇلمانلار تەرەپ - تەرەپتىن بىزگە مەكتۇپلار يوللاپ سۆزۈڭلارنى ئاڭلىماسلىقىمىزنى، سىلەرنىڭ بىدئەت مۇشرىكلاردىن ئىكەنلىكىڭلارنى ئېيتماقتا. سەن بىزگە پارا-سەت ۋە ھېكمەت قەبىلىمىزنى تاشلاپ كەتتى، دېگەنىدىڭ. ئەما ئىلىم - ھېكمەت جەمەت نەسەبىگە قاراپ كېتىپ قالمايتتى. ئۆگىنىشتىن ئېرىنمىسەڭلار ئىلىم ساڭا ھەمراھ بولىۋېرىدۇ. ئىلىم مىراس قالمايدۇ. خۇدانىڭ ئىنسانلارغا پەيغەمبەر ئەۋەتىشىمۇ شۇنداق بولىدۇ. دىندا باي - كەمبەغەل دېگەن پەرق بولمايدۇ. شۇڭا بىز يالغانچىلاردىن ئىكەنلىكىڭنى بىلىۋالدۇق» دېيىشتى. تەبەرىستان ئەمىرى شىئەلەردىن بولۇپ، ئەلەۋىيلارنى ھىمايە قىلاتتى. دەيلەمىيلەر ئۇنى مەسخىرە قىلىپ: «باغدادقا، خۇراسانغا ۋە ماۋەرا ئۇننەھرگە بېرىپ يارلىق - پەرمانلارنى ئېلىپ كەلگىن، بىزنىڭ ئادەملىرىمىزمۇ سەن بىلەن بىرگە بارىدۇ. شۇ جايدىكى كىشىلەر سېنىڭ دىنىڭنىڭ ساپ مۇسۇلمان ئەقىدىسى ئىكەنلىكىنى، قىلغان - ئەتكەنلىرىڭنىڭ ئاللاھ ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ئېيتقانلىرىغا ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنى دەللىلەپ بېرىسۇن. شۇنداق قىلالىساڭ ساڭا ۋە دىنىڭغا ئەگىشىمىز، قىلالمىساڭ قىلىچىمىز بوينۇڭغا تەڭلەكلىكتۇر. بىز تاغ ۋە ئورمانلاردا ياشايدىغانلارمىز. ئىسلام ھەققىدە بىلىدىغانلىرىمىز بەكمۇ ئاز» دېيىشتى. دەل مۇشۇ پەيتتە ئەبۇ ھاتىم رەيدىن دەيلەمگە كېلىپ دەيلەمىيلەرنى زىيارەت قىلدى. ئۇلارنىڭ يولباشچىسى ئەسفەر ئىبنى شىرۇي ۋاردا داۋۇنىدىن ئىدى. ئەبۇ ھاتىم ئۇنى زىيارەت قىلىپ ئەلەۋىيلارغا قارشى ئەھدە تۈزدى. ئەلەۋىيلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى كەمسىندۇرۇپ ئۇلارغا تۆھمەت قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ پادىشاھلىق قىلىشىنى قانۇنسىزلىققا چىقىرىشتى. يەنە دەيلەمىيە-

لەرگە: «ئۇزاققا قالماي دەيلەم ئاھالىسى ئىچىدىن بىر ئىمام چىقىدۇ. مەن ئۇنىڭ ئەھكام - تەبلىغلىرىنى ئالدىن ئېيتالايمەن» دەپ ۋەدە بەردى. دەيلەم ۋە گىلان ئەرلىرى خۇشاللىق بىلەن ئەبۇ ھاتىمنىڭ تەرغىباتلىرىغا ئەگەشتى ۋە ئۇلار بىلەن سودا - سېتىق قىلىشتى. بۇ ۋاقىت ئەسفەر ئىبنى شىرۇي ۋە مەردەۋىي ئىبنى زىيار دەۋر سۈرۈۋاتقان مەزگىللەر ئىدى. بۇ بىچارە دەيلەمىيلەر ۋە گىلانلىقلار راستىنى ئىزلەپ يالغانغا، ھەقنى ئىزلەپ باتىلغا مۇپتىلا بولدى. بىر مەھەل ئۇلار ئەبۇ ھاتىم بىلەن باردى - كەلدى قىلىپ يۈردى.

ئۇلار ۋەدە قىلىنغان مەزگىل يېتىپ كەلگەندە ئىمامنىڭ تېخىچە چۈشمىگەنلىكىدىن ھەيران بولۇشۇپ: «ئۇنىڭ دىنى يالغان ئىكەن، بۇ مۇرتەد يالغانچىلاردىن ئوخشايدۇ» دېدى. ئۇلار ئۇنىڭ بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈل - كېسىل ئۈزۈپ، يېڭىۋاشتىن پەيغەمبىرىمىزنىڭ جەمەتىگە سادىق بولۇشقا باشلىدى (ئاللاھ ئۇلارغا رەھمەت قىلغاي) ئۇلار بۇ يالغاچىنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا ئۇ تۇيۇپ قېلىپ قېچىپ كەتتى ۋە يولدا ئۆلدى. شۇ سەۋەبتىن سابىئىيلار مالمانغا پېتىپ قېلىپ نۇرغۇن مۇخلىس - مۇرتلار بۇ ئېتىقادتىن ئۆزىنى تارتتى ۋە ئۆكۈنگىنىچە سۈننەگە قايتىشتى. سابىئىيلار بىر مەھەل مالماندا قالغان بولسىمۇ قايتىدىن يوشۇرۇنچە تەشكىللىنىپ باش كۆتۈرۈشنى قەستلىدى. ئاخىردا ئابدۇل مەلىك ۋە ئىسھاقنىڭ قولىدا تىنجىتىلدى. ئابدۇللا كىركۈكتا تۇرغان بولسا ئىسھاق رەيدە تۇراتتى.

باتىنىيلار[1]نىڭ خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھردە پەيدا بولۇشىنىڭ بايانى

خۇراسان ئەمىرى ناسىر ئىبنى ئەھمەد تۇيۇق يولغا باشلاپ

① يوشۇرۇن دېگەن مەنىدە سۈننى مەزھەبتە بۇ ئاتالغۇ شىئەلەرگە، ئىسمائىلىيەلەرگە قارىمەتىيلەرگە قوللىنىلىدۇ.

كېتىلگەن كىشى ئىدى. ھۇسەين ئىبنى ئەلى (ئۇ غىياسىنىڭ ئېزىقتۇرۇشى بىلەن باتىنىيلاردىن بولۇپ كەتكەنىدى) جان ئۈ-زۈش ئالدىدا خۇراسانىنىڭ تەقدىر تىزگىنىنى مۇھەممەد نەسەبىگە تاپشۇرۇپ ئۆزىگە ۋازىس قىلىپ بېكىتتى. بۇ زات خۇراسان ئۆلىمالىرىدىن بولۇپ، يېتىلگەن ۋائىز ئىدى. ھۇسەين ئۆز ئارزۇسى بويىچە خوراساندا بىر ۋەكىلنى قالدۇرۇپ، ئۆزى جەي-ھۇندىن ئۆتۈپ بۇخارا ۋە سەمەرقەندكە بارىدى ۋە بۇ جايلاردىكى ئاھالىنى ئۆزلىرىنىڭ دىنىغا كىرىشكە دالالەت قىلدى. بولۇپمۇ خۇراسان ئەمىرى ناسىر ئىبنى ئەھمەدنىڭ ئوردىسىدىكى بەگ ـ تۆرىلەرنى بەكرەك زورلىدى. بۇ ئۇنىڭ ئورنىنى چىڭىتتى. شۇ-نىڭ بىلەن ھۇسەين قازا قىلغاندا مۇھەممەد نەسەبى ئۇنىڭغا ۋارىس-لىق قىلىپ خوراسانلىقلارنىڭ كۆپ قىسمىنى دىنىنى ئۆزگەرتىش-كە چاقىردى. نەتىجىدە ئۇلار ئۇنىڭ چاقىرىقىغا ئىتائەت قىلدى. سەۋدە ئوغلى دەيلەمدىغان بىرەيلەن رەيدىكى سۇننىيلەرنىڭ قولـ-دىن قېچىپ كېلىپ خۇراسان باتىنىيلارنىڭ يولباشچىسى بولغان ھۇسەينىنىڭ يېنىغا كەلدى. مۇھەممەد نەسەبى ئۇنى ئۆزىنىڭ مەرۋىدىكى ۋارىسى قىلىپ بەلگىلەپ ئۆزى جەيھۇندىن ئۆتۈپ بۇخاراغا باردى. بۇخارادا بۇ مەزھەپنىڭ ھېچقانچە ئابرۇيى يوقلۇ-قىنى كۆرۈپ ئادەملەر توپلاشقان يەرگە بېرىشقىمۇ پېتىنالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇخارادىن چىقىپ نەسەبكە باردى ۋە بۇ جايدا بەكىر نەسەبىنى ئوڭۇشلۇق ھالدا ئۆز دىنىغا كىرگۈزدى. بەكىر خۇرا-سان ئەمىرى بىلەن يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدى. ئەينى ۋاقىت-تا بەكىرمۇ ئەمىرنىڭ خۇسۇسىي مىرزىسى ئەسئەد بىلەن يېقىن بۇرادەرچىلىك قىلىشاتتى. ئۇ دىنىنى ئۆزگەرتكەندىن كېيىن با-جىسى، سۇ باشى ئەبۇ مەنسۇر چاغان، ئەمىرنىڭ خاس غوجىدارى ئايتاش قاتارلىقلارمۇ يېڭى دىنغا كىردى.

بۇ چاغدا ئاشۇ كىشىلەر مۇھەممەد نەسەبىگە مۇنداق دېيىش-تى: «نەسەبىدە تۇرىۋېرىشىڭنىڭ ھاجىتى يوقتۇر. پايتەخت بۇ-

خاراغا بارغىن. بىز نەسەبنى ساقلاپ تېزلا سېنىڭ ئىشلىرىڭنى يۈكسەك پەللىگە يەتكۈزىمىز. نامدار زاتلارنى دىنىمىزغا كىرگۈزىمىز». شۇنىڭ بىلەن ئۇ نەسەبىدىن بۇخاراغا يول ئالدى. بۇخارادا بەگ - تۆرىلەر سېپىگە قوشۇلۇپ ئۆز دىنىنى تەرغىب-تەشۋىق قىلدى. ئۇ مۇرتلىرىنى تاكى يېڭى دىن ئاشكارا ئورۇنغا ئۆتكۈچە بۇ ئىشلارنى ھېچكىمگە تىنماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلىشقا بۇيرىدى. دەسلەپ ئۇ شىئە ئەقىدىسىنى تارقاتتى، كېيىن تەدرىجىي سابىئىيلارغا كۆچۈپ بۇخارا بېگى، باجگىر، شەھەر كاتتىلىرى ۋە سودىگەرلەرنى بۇ مەزھەپكە كىرگۈزدى. يەنە پادىشاھنىڭ ۋەزىرى، ئىراق ۋالىيسى ھەسەن مەلىك ۋە پادىشاھنىڭ خاس غوجدارى ئەلى زەررە قاتارلىقلارنى بۇ دىنغا كىرگۈزدى. بۇ كىشىلەرنىڭ ھەممىسى پادىشاھنىڭ يېقىنلىرى ئىدى. مۇخلىس - مۇرتلىرى كۆپەيگەندىن كېيىن ئۇ پادىشاھنىڭ دىققەتىنى تارتىشقا كىرىشتى. ئۇ ئوردا ۋەزىرلىرىنى ناسىر ئىبنى ئەھمەدنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىپ قويۇشقا، مەيلى ئۇ كەيپ بولسۇن ياكى سەگەك بولسۇن بۇنى ئۇزۇپ قويماسلىققا ئۇندىدى. ئۇلار ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلىپ يۇرۇپ ئاخىرى ناسىرنى «شۇ زات بىلەن بىر دىدارلاشسام» دېگەن يەرگە ئېلىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار مۇھەممەد نەسەبنى خۇراسان ئەمىرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىشتى. ئۇنىڭ مەدھىيىلىرىنى ئاڭلىغان ئەمىر تولىمۇ سۆيۈنۈپ ئۇنى تولىمۇ دوستانە كۈتۈۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن مۇھەممەد ھەر قېتىمقى كۆرۈشۈشكە دىنىي ئەھكاملىرىدىن بىر بۆلۈك ئالغاچ كېلىپ ئەمىرنىڭ دىققەتىنى تارتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭغا مۇرت بولغان ئاشۇ ئوردا كاتتىلىرى مۇھەممەدنىڭ نېمە دېيىشىدىن قەتئىينەزەر مەدھىيە ئوقۇغىنىنچە: «سۆزۈڭ بەرھەق» دەپ تۇرۇشاتتى. شۇنداق قىلىپ، ناسىر ئۇنىڭغا شۇنچىلىك ئىجىل بولۇپ قالدىكى، ئۇ بولمىسا ياشىيالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى. ئاخىرى ناسىر ئۇنىڭغا مايىل

بولۇپ نەسەبىنىڭ ئورنىنى ۋە تەسىرىنى زورايتىپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ۋەزىرلەرنى مەنسەپكە قويالىغۇدەك ھالغا يەتتى. پادىشاھمۇ شۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلىدىغان بولدى.

نەسەبىنىڭ ئىشلىرى روناق تېپىپ ئاشكارا دىن تارقىتىش پەللىسىگە يەتكەندە ئۇنىڭ دىنداش ھەقەمسايىلىرى ئۇنىڭ ئەتراپىدىن كەتمەي يۈرەكلىك دىن تارقىتىشقا باشلىدى. پادىشاھمۇ سابىئىيلارنى قوللىدى. شۇ چاغدا تۈركلەر ۋە قوشۇندىكى لەشكەرلىي خادىملار پادىشاھنىڭ قەرمەتلىي مۇرتى بولۇپ قالغىنىغا نارازى بولۇپ يۈردى. ئۇلار يېقىن ئەتراپىتىكى ئۆلىمالارنى ۋە قازىلارنى توپلاپ قوشۇننىڭ يولباشچىسىغا مۇنداق ھال ئېيتىشتى: «ئىسلامنى قوتقۇزۇۋالايلى، ئىسلام ماۋەرائۇننەھرده زاۋال تېپىۋاتىدۇ، ھارام نىيەت نەسەبى پادىشاھنى ئازدۇرۇپ قارماتىيلارغا مۇرت قىلىۋالدى. ئۇلار ھازىر ئۆز دىنلىرىنى ئاشكارا تارقىتىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتى. ئەمدى سۇكوت قىلىۋېرىشكە تاقىتىمىز تاق بولدى». سۇباشى: «ھەممىڭلارغا تەشەككۇر، شاۋ - شۇۋ قىلماي قايتىڭلار. پەرۋەردىگار بۇنىڭ بىر يولىنى قىلىدۇ» دېدى. ئەتىسى ئۇ ناسىرغا بۇ ئىشلارنى پۈرىتىپ ئۆتكەن بولسىمۇ پايدىسى بولمىدى. قوشۇندىكىلەر بىرەدەك پادىشاھنىڭ تۇتقان يولىغا نارازى ئىدى. قوشۇندىكى سەرۋاز - خادىملار ئۆزئارا سۆھبەتلىشىپ بۇ ئىشنىڭ يولىنى تېپىش كويىدا بولدى. ئۇلارغا ئايان ئىدىكى، بىر - ئىككى تۈرك قەرمەتىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قوشۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسلا پادىشاھنىڭ كۆرسەتمىلىرىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتاتتى. ئاخىردا ئۇلار ساداقەتسىز پادىشاھنى قەتل قىلىپ سۇ باشىنى شاھلىق تەختكە چىقىرىش نىيىتىگە كەلدى ۋە بۇ نىيىتىگە خىلاپلىق قىلماسلىق توغرىسىدا قەسەملەر ئىچىشتى. دىن ۋە خۇسۇسىي مەنپەئەت كويىدا بولۇۋاتقان بۇ كىشىلەرنىڭ پىكرىگە سۇ باشى ماقۇللۇق بىلدۈردى ۋە: «ئاۋۋال مۇۋاپىق بىر جايدا بىر بىتىم تۈزۈپ قەسەم ئىچەيلى

ھەمدە پادىشاھ بىلمەيدىغان ئەھۋالدا بۇ ئىشنى چىرايلىق پۈتتۈ-
رۈشنىڭ يولىنى كېلىشۈالايلى» دېدى.
قوشۇندا تاران ئۆگە ئىسىملىك بىر ياشانغان سەرۋاز بولۇپ
مۇنداق ئەقىل كۆرسەتتى: «ئەي ياخشى چارە شۇكى، سەن
سۇباشى بولغاندىكەن پادىشاھقا بىزنىڭ سېنىڭ زىياپىتىڭگە دا-
خىل بولۇش ئارزۇسىدا ئىكەنلىكىمىزنى يەتكۈزگىن. دەرۋەقە
پادىشاھ رەت قىلمايدۇ. ئۇ ساڭا: ‹ئىمكانىيىتىڭ بولسا ئۇلارنى
كۈتۈپ قوي› دەيدۇ. ئاندىن سەن ئۇنىڭغا يېمەك - ئىچمەكنىڭ
يېتىشىدىغانلىنى، كۆرپە - گىلەم ۋە باشقا بىساتلارنىڭ، ئال-
تۇن- كۈمۈش قەدەھلەرنىڭ كەملىك قىلىدىغانلىقىنى ئېيتقىن.
پادىشاھ جەزمەن: ‹نېمە كەم بولسا خەزىنە - قازناقلىرىمدىن
خالىغىنىڭچە ئېلىپ ئىشلەتكىن› دەيدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن سەن
قوشۇندىكىلەرنى زىياپەتكە چىللاشتىكى مۇددىئايىڭنىڭ ئۇلارنى
باشلاپ بالاساغۇنغا بېرىپ جىھاد قىلىش ئىكەنلىكىنى، دىنسىز
تۈركلەرنىڭ بۇ جايىنى ئىگىلەپ ئاۋامنىڭ دەرد - ئەلەمدىن ئۆرتە-
نىۋاتقانلىقىنى ئېيتقىن. ئاندىن زىياپەتنى تەييارلاپ بەلگىلەنگەن
كۈندە قوشۇننى چىللا. شاھ خەزىنىسىدىن ۋە قازىنىدىن تاپقان
ئالتۇن - كۈمۈش ۋە گىلەم - كىمخاپلىرىڭنى ئۆيۈگە جايلاشتۇر-
غىن، ئاندىن قالايمىقانچىلىقنى باھانە قىلىپ ئىشكىنى تاقىۋەت.
سەرۋاز - سانغۇنلارنى باشقا بىر خانىگە باشلاپ شەربەت بىلەن
كۈت، ئەمما ئۇلارغا بۇ ئىشنى تىنما. بىز كۈچ چىقارغۇچى
شېرىكلەر بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن سەن تەرەپتە تۇرىمىز. قال-
غانلار بىزنىڭ سۆھبىتىمىزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىز بىلەن
ئوخشاش ئويغا كېلىدۇ. شۇ چاغدا ھەممىمىز قەسەم بېرىپ
ئەھدىلىشىمىز ۋە ساڭا پادىشاھقا سادىق بولغاندەك سادىق بولىدە-
غانلىقىمىز توغرىسىدا قەسەم بېرىمىز. شۇنىڭدىن كېيىن بۆلۈم-
دىن چىقىپ زىياپەت خانىگە قەدەم تەشرىپ قىلىمىز. غىزادىن
كېيىن شاراب خانىسىگە كىرىپ بىرىمىز ئۇچ قەدەھتىن مۇسەل-

لەس ئىچىمىز. ئاندىن بۇ خانىدىكى بارچە ئالتۇن - كۈمۈش بۇيۇملارنى سەرۋاز - سانغۇنلارغا ئۈلەشتۇرۇپ بېرىمىز. شۇ ئىشلارنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۈدۈل پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا بېرىپ ئۇنى تۇتىمىز ۋە كاللىسىنى كېسىۋالىمىز: ئۇنىڭ يېقىن-يورۇقلىرى ۋە دىنداشلىرىنى تامام قىرىپ تاشلايمىز. شاھنىڭ ئوردا - ساراي، خەزىنە - ئاتخانىلىرىنى تامام سېرىۋالىمىز. ئاندىن سېنى شاھلىق تەختىگە چىقىرىپ، قوشۇندىكىلەرنىڭ قەلبىنى قىنىدىن چىقارغانلىقىنى، شەھەر - سەھرالارغا بېسىپ كىرىپ تاپالىغانلىكى قەرمەتىلەرنى قىرىپ تاشلىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ، ئۆڭي - ۋاقىنى تالان - تاراج قىلغانلىقىنى ئېيتىمىز». سۇ باشى ئاڭلاپ: «بۇ بولىدىغان چارىكەن» دېدى.

ئەتىسى ئۇ ناسىرغا: «لەشكەر - سەرۋازلار ھەر كۈنى مېنى زىيارەت بېرىشكە قىستاپ كۆزۈمگە كىرىۋالغىلى تۇردى، بۇنىڭ-دىن تولىمۇ تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتىمەن» دېدى. ناسىر: «ھال - ئەھۋالىڭ يار بەرسە ئۇلارنى مېھمان قىلىپ قوي، بۇ دېگەن ئادەمگەرچىلىك» دېدى. ئۇ: «كەمىنىلىرىنىڭ يېمەك - ئىچمەك-لىرىن ئەندىشەم يوق. بىراق گىلەم - ۋە باشقا بىساتلار، ئالتۇن-كۈمۈش جابدۇقلار كەملىك قىلىۋاتىدۇ. قىلغاندىكىن ياخشىراق قىلساقمىكىن دەيمەن» دېدى. ناسىر: «كەم - كۈسلىرىڭنى خەزىنەمدىن ۋە شاھانە قازناقلىرىمدىن ئالغىن، تارتىنما» دېدى. سۇ باشى تازىم بەجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كەتتى. ئەتىسى ئۇ پۈتكۈل قوشۇنغا بىر كۈننى بەلگىلەپ بېرىپ شۇ ۋاقىتتا ئۆز سارىيىغا كېلىشكە تەكلىپنامە چىقارتتى. ئاندىن پادىشاھنىڭ خەزىنىسىدە-كى ۋە قازناقلىرىدىكى ئالتۇن - كۈمۈش پەتنۇسلار، نەپىس گىلەم - زىلچىلار ۋە باشقا نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلدى. بۇ ئىشلا-رنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۆز زامانىسىدە تېخى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغان ناھايىتى كاتتا زىياپەت تەييارلىدى. ئاندىن بارچە سەر-

ژاز ـ سانغۇنلار بىلەن دىدارلاشتى. كېلىشۈالغىنى بويىچە ئۇلار بارلىق دەرۋازىلارنى تاقاپ تۆرىلەر ۋە سانغۇنلارنى بىر خانىگە باشلاپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇلار ئۆز ساداقەتمەنلىكى توغرىسىدا قەسەملەر ئىچىشتى.

ئۇلار خاس خانىدىن چىقىپ زىياپەت زالىغا ماڭغاندا ئۇلار-دىن بىرەيلەن تۆڭلۈكتىن يامىشىپ چىقىپ ئۇدۇل نۇھ ئىبنى ناسىرنىڭ ھۇزۇرىغا باردى ۋە بولغان ئىشنىڭ ھەممىسىنى يېپ-دىن ـ يېڭىسىغىچە بايان قىلدى. نۇھ ئىبنى چاپتۇرغىنىچە ئاتىسىنىڭ ئوردىسىغا بېرىپ ئاتىسىغا: «سەرۋازلىرىنىڭ شۇ تاپتا قەسەم ئىچىشىپ سۇ باشى بىلەن بىللە ساڭا ئورا كولىماقتا. سېنىڭ بۇ يەردە بەخىرامان ئولتۇرغىنىڭ نېمىسى؟ غىزا تارتىلىپ بولغاندىن كېيىنلا ئۇلار شاراب خانىسىغا كىرىپ ئۇچ قەدەھتىن مۇسەللەس ئىچمەكچى، ئاندىن سېنىڭ خەزىنەڭدىن ئېلىپ چىققان ئالتۇن ـ كۈمۈش بىساتلىرىڭنى بۆلۈشۈۋالماقچى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇدۇل ئوردىغا بېسىپ كىرىپ ھەممىزنى قىرىپ تاشلىماقچى. بۇ زىياپەتتىكى مۇددىئا بىزنى ئۇ دۇنياغا ئۇزۇتىشتۇر» دېدى. ناسىر: «ئەمدى قانداق قىلارمىز؟» دېدى. نۇھ: «ئەمدىكى ئىشنىڭ ئەۋزىلى شۇكى، ئۇلار غىزالىنىپ شارابلىرىنى ئىچىپ بولغۇچە يېقىن مەھرەملەردىن ئىككىنى سۇ باشىنىڭ يېنىغا ئەۋەتكىن. ئۇلار پىچىرلاپ: ‹ئۇلۇغ شاھ سېنىڭ ھىممەت داستىخىنىنى راسلاپ رىيازەت چەككەنلىكىڭدىن ۋاقىپلاندى، ئۇنىڭ لەھەل ـ ياقۇتتىن كۆزلىرى قويۇلغان ۋە جاھاندىكى ھېچبىر پادىشاھتا بولمىغان ئالتۇن پەتنۇسى ئۇشتۇمتۇت يادىغا كەلدى. داستىخىنىڭنىڭ گۈلتاجىسى بولغۇسى بۇ پەتنۇس مىڭ تۆمەن دىنارغا يارايدۇ. تېز ئېلىپ-ئالغىن، مېھمانلار شاراب خانىگە كىرگۈچە ساڭا بېرەي› دېسۇن. بايلىققا بولغان ھېرىسمەنلىكتىن ئۇ جەزمەن كېلىدۇ. كەلگەن ھامان بىز ئۇنىڭ كاللىسىنى كېسىۋالايلى. ئاندىن نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى ساڭا

ئېيتىپ بېرەي» دېدى.

شۇ زاماتلا شاھ ناسىر ئىككى مەھرىمىنى سۇ باشىنىڭ يېنىغا ئەۋەتتى. بۇ ۋاقىتتا كەلگەنلەر تەرلەپ ـ پىشىپ غىزالىنىۋاتاتتى. سۇ باشى ھەمراھلىرىدىن پادىشاھنىڭ ئۇشتۇمتۇت چاقىرتقانلىقىنىڭ ۋەجى نېمىدۇر دەپ سوراپ ئولتۇرغاندا ھەممىسىلا: «بارغىن، ئۇ پەتنۇس بىزگە تولىمۇ باب كەلگۈدەك» دېيىشتى. سۇ باشى تېزدىن ئوردىغا بارغاندا باشقا بىر ھۇجرىغا چاقىرتىلدى ۋە كۈتۈپ تۇرغان شاھنىڭ جاللاتلىرى ئۇنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. كېسىۋېلىنغان كاللىنى بىر خالتىغا سېلىشتى. نۇھ ئاتىسىغا قاراپ: «ئېتىڭغا مىنگىن، ماۋۇ خالتىنى ئېلىپ زىياپەت سورۇنىغا بارايلى ۋە پۈتۈن قوشۇن ئالدىدا تەختتىن چېكىنگەنلىكىڭنى، مېنىڭ ۋارىسىڭ بولىدىغانلىقىمنى جاكارلا. شۇنداق قىلساڭ ئۇلار قانائەت تاپىدۇ، شاھلىقمۇ جەمەتىمىزدىن كېتىپ قالمايدۇ. چۈنكى ئۇلار سېنىڭ داۋاملىق خان بولۇشۇڭغا رازى ئەمەس. بولمىسا كېيىن ئۆزلۈكىڭدىن ھالاك بولۇشۇڭ مۇمكىن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تېزدىن زىياپەت سورۇنىغا يېتىپ كەلدى. زىياپەت ئەھلى پادىشاھ بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ كىرىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئىستقبالغا چىقتى. ئۇلاردىن ھېچكىمۇ نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەيتتى. ھەممىسىلا «پادىشاھىمۇ زىياپەتكە داخىل بولۇشنى لايىق تېپىپتۇ» دەپ ئويلاپ قالدى. ناسىر تېگىشلىك ئورۇن ئالغاندىن كېيىن قوراللىق ياساۋۇللار ئارقا تەرىپىدە چەپراس تۇرۇشتى. نۇھ ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇرۇپ: «قېنى بەھۇزۇر غىزالىنىۋېرىڭلار» دېدى.

شۇنىڭ بىلەن زىياپەت قايتىدىن داۋام قىلدى. بىر كەمدە ناسىر: «سىلەرگە شۇنى جاكارلايمەنكى قىلمىشىڭلاردىن خەۋەر تاپتىم. سىلەرنىڭ ماڭا قارشى چىققانلىقىڭلارنى ئاڭلىغىنىمدا سىلەردىن بەكلا كۆڭلۈم قالغانىدى. ئەمدى سىلەرنىڭ مەندىن

كۆڭلۈڭلار قالمىغان بولدى. بۇنىڭدىن كېيىن بىر - بىرىمىزگە ئىشەنچ قىلالمىغۇدەكمىز. ناۋادا مەن ئېزىپ كۇفرىغا مەھكۇم بولغان بولسام، ئۇ مېنىڭ خاتالىقىم بولسۇن. پەرزەنتىمدىن سەۋەنلىك ئۆتتىمۇ؟» دېدى. ھەممەيلەن باش چايقىغاندىن كېيىن ئۇ سۆزىنى داۋام قىلدى: «سىلەر ئەمدى مېنىڭ نۆكەرلىرىم ئەمەس، مەنمۇ سىلەرنىڭ پادىشاھىڭلار ئەمەس. قىلغىنىم توغرا ياكى خاتا بولسۇن تەقۋادارلىق بىلەن رەببىمنىڭ ئالدىدا توۋا قىلماقچىمەن. سىلەرنى ماڭا قارشى چىقىشقا كۇشتۇرتكەن مۇنۇ كىشى تېگىشلىك نېسىۋىسىنى ئالدى». ئۇ شۇنداق دەپلا خالتىدىن سۇ باشىنىڭ كېسىۋېلىنغان بېشىنى ئېلىپ ئولتۇرغانلارنىڭ ئالدىغا تاشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن تۆردىن چۈشۈپ سېلىقلىق جەينامازغا يۈكۈندى. نۇھ تۆرگە ئۆتۈپ ئاتىسىنىڭ ئورنىغا ئولتۇردى. سەرۋاز - سانغۇنلار بۇنى كۆرۈپ داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئاندىن ھەممىسى يەر ئوپۇپ نۇھقا مەدھىيە ئوقۇدى ۋە بار ئەيىبىنى سۇ باشىغا ئارتىشتى. شۇنداقلا: «ھەممىمىز سېنىڭ ئىلكىڭدىكى قۇللارمىز» دېيىشتى. نۇھ: «قۇلاق سېلىڭلار ساغۇنلار، مەن دېگەن مەن، ناسىر ئەمەس، ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات. سىلەرنىڭ سەۋەنلىكىڭلارنى ئوڭۇشۇڭالغىلى بولمىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل. مەنلا بولمىكەنمەن بارچە ئارزۇلىرىڭلارغا يېتىسىلەر، ئەمرىمگە ئىتائەت قىلىڭلار، ئۆز خىزمىتىڭلارنى ئاقسىتىپ قويماڭلار» دېدى. ھەمدە ئاتىسىنىڭ پۇتىغا كىشەن سالدۇرۇپ قۇھەندىزغا نەزەربەند قىلىپ قويدى. ئاندىن: «قېنى شارابخانىغا چىقايلى» دېدى.

ھەممەيلەن جايلىشۇڭالغاندىن كېيىن ئۇچ قەدەتتىن مۇسەللەس ئېچىشتى. شۇ چاغدا نۇھ: «سىلەر ئۇچ قەدەھ مۇسەللەستىن كېيىن شارابخانىدىكى ھەممە نەرسىنى بۆلۈشۈڭالماقچى بولغانسىڭلار. مەن بۇنداق قىلىشىڭلارغا قاراپ تۇرالمايمەن. ھازىر سىلەرگە بۇنى سوۋغا سۈپىتىدە بېرەي، ئاپىرىپ دەرىجەڭلەرگە

قاراپ بۆلۈشۈۋېلىڭلار» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ھەممىلا نەرسىنى قاپلارغا سېلىپ پېچەتلىگەندىن كېيىن ئىشەنچلىك ئادەملەرنىڭ قوللىرىغا تاپشۇرۇشتى. نۇھ: «سۇ باشى بىزگە زەخمەت يەتكۈزۈشنى ئىستىگەن بولسا تېگىشلىك جازاسىنى تارتتى. ئاتام يولدىن چىققان بولسا ئۇمۇ جازاسىنى تارتتى. سىلەرگە كەلسەك، سىلەر زىياپەتتىن چىقىپ بالاساغۇندىكى دىنسىز تۈركلەر بىلەن مۇجادىلە قىلىشماقچى ئىدىڭلار. ئەمما ھازىرقى پەيتتە بىز بوسۇغىمىزدىكى دىنسىزلار بىلەن مۇجادىلە قىلىشىمىز زۆرۈر. قېنى باھادىرلار، جىھادقا ئاتلىنايلى، ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراساندىكى بارچە دىنسىزلارنى ۋە ئاتامنىڭ دىنداشلىرىنى قىرىپ تاشلايلى. ئۇلارنىڭ ھەممىلا نەرسىسى ۋە بايلىقى سىلەرنىڭ. بۇگۈن بۇ خانىدا ئاتامنىڭ ھەممە نەرسىسىنى سىلەرنىڭ تەسەررۇپىڭلارغا تاشلىدىم. ئەتە پادىشاھلىق خەزىنىدىكى ھەممە نەرسىنى تەسەررۇپىڭلارغا تاشلايمەن. چۈنكى، باتىنىيلارنىڭ مال ـ مۈلكى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىشقىلا مۇناسىپ. بۇ ئىشلارنى تۈگەتكەندىن كېيىن دىنسىز تۈركلەرگە نۆۋەت كېلىدۇ. ھالبۇكى، ئاۋۋال نەسەبى ۋە ئاتامنىڭ يېقىنلىرىنىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىشىمىز زۆرۈر. ئاندىن پۈتۈن شەھەرنى بۇلاڭلار» دېدى.

ئۇلار بىردەمدىلا مۇھەممەد نەسەبنى پۈت ـ قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئېلىپ كەلدى ۋە كاللىسىنى ئالدى. ھەسەن مەلىك، ئەبۇ مەنسۇر چاغانى ۋە ئەسئەد قاتارلىقلارنىڭ كاللىسىمۇ ئېلىندى. باتىنىيلاردىن بولۇپ كەتكەن بىر قىسىم ئەمىرلەرمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار شەھەرنى تىنىتىپ تاپالىغانلىكى دىنسىزلارنى قىرىپ تاشلىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇلار پادىشاھنىڭ ھەيۋىسىگە سۆيۈنۈپ بىدئەتلىكنى ئاشكارا تەبلىغ قىلغانلاردىن بولغاچقا ئۇلارنى تونۇۋېلىش قىيىنغا چۈشمىدى. شۇ كۈنى نۇھ ئەمىرلەردىن بىرىنى قوشۇن باشلاپ جەيھۇندىن ئۆتۈپ تېزدىن مەۋرىگە بېرىپ سەۋدە ئوغلىنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈشكە ماڭ-

دۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ خۇرا-
سانىنىڭ ھەممىلا يېرىدە تېپىۋالغانلىكى باتىنىيلارنى جەھەننەمگە
ئۇزاتتى. ئۇ مۇسۇلمانلارنى ئۆلتۈرۈپ قويماسلىققا ئاگاھلاندۇ-
رۇپ بىرەر مۇسۇلماننى ئۆلتۈرۈپ قويغۇچى بايقالسا ئۆلتۈرگۈ-
چىنى قەتل قىلىدىغانلىقى، ھەرقانداق سەۋەبىنىڭمۇ بۇنىڭغا ئارا
تۇرالمايدىغانلىقى توغرىسىدا قەسەم قىلدى. شۇنداق قىلىپ،
يەتتە كۈن ئىچىدە بۇخارا ۋە پۈتكۈل خۇراسان، ماۋەرا ئۇننەھىر
دىياردا بىرەر دىنسىز تىرىك قالمىدى. تىرىك قالغانلىرى بول-
سىمۇ ئاشكارا سىرتلارغا چىقالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەزھەپ
خوراساندا يوشۇرۇن ھالەتكە ئۆتتى.

ئەمدى شاھ ھەققىدىكى ھېكايىمىزنى سۆزلەيمىز. ئابدۇللا
ئىبنى مەئمۇن بەسرەگە بېرىپ بۇ جايدا يوشۇرۇن دىن تارقاتتى.
ئۆزى ئاشۇ شەھەردە ئۆلۈپ پاسىق روھى دوزاخقا يول ئالدى.
ئوغلى ئەھمەد سۇرىيىگە، ئاندىن سۇرىيىدىن مەغرىبكە (شىمالىي
ئافرىقا رايونى كۆزدە تۇتۇلىدۇ - ت) بارىدى ۋە دىن تارقىتىپ
بېقىپ ئاقتۇرالمىدى. شۇنىڭ بىلەن شامغا قايتىپ سوىدىگەر نىقا-
بىدا سالامى شەھىرىدە ماكانلاشتى. بۇ يەردە ئۇ مۇھەممەد ئىسمە-
لىك بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆردى. ئەھمەد جان ئۈزگەندىن كې-
يىن ئۇنىڭ روھىمۇ دوزاخ سەپىرىگە يول ئالدى. ئوغلى تېخى
كىچىك بولغاچقا قېرىندىشى سەئىد ئىبنى ھۈسەين ئاغىسىغا ۋاكا-
لىتەن مەغرىبكە بېرىپ ئىسمىنى ئابدۇللا ئىبنى ھۈسەينگە يۆتكە-
دى. ئۇنىڭ ئابدۇللا مۇھتەسىب (فاتىمىيلار سۇلالىسى تەرەپدا-
رى) ئىسىملىك بىر بۇرادىرى بولۇپ ئۇنى ئۆزىنىڭ ئورۇنباسارى
سۈپىتىدە بەنى ئەغلەب قا بېرىپ ئۇ جايدىكى كىشىلەرنى ئۆز
دىنىغا دەۋەت قىلىشقا ئەۋەتتى. بەنى ئەغلەبتىكى كىشىلەرنىڭ
كۆپىنچىسى چۆلدە ياشايدىغانلار بولۇپ، بۇ دىننى قوبۇل قىلىش-
تى. كېيىن ئۇ ئۆزلىرى بىلەن دىنداش بولمىغان ھەر قانداق
كىشىنى چېپىپ تاشلاش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى. ئۇلار

شۇنداق قىلغاندىن كېيىن زور تۈركۈمدىكى بەنى ئەغلەپلىقلار بىرلىشىپ شەھەر - ۋىلايەتلەرگە تېگىش قىلدى. ئوت قويۇپ ئادەم ئۆلتۈرۈپ شەھەرلەرنى بىر - بىرلەپ قولغا ئالدى ۋە مەغرىپتىكى كۆپ قىسىم جايلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئىتائەت دائىرە-سىگە كىرگۈزۈۋالدى. شۇ چاغدا زەكەرىۋنھ (كىشىلەر ئۇنى ساھىب خال دەپ ئاتايدۇ) شامدىكى شەھەرلەرنىڭ ھاكىمدارى بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇ تەقۋادار سۈنئىي بولۇپ، ئەلى ۋەھسۇدان دەيلەمى ئۇنىڭ قولىدا سانغۇن ئىدى. ئۇ ئەلىنى شام قوشۇنلىرى-نى باشلاپ ئابدۇللا مۇھتەسىبىكە ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. نەتىجىدە، ئابدۇللا يېڭىلىپ قېچىپ كەتتى. شام قو-شۇنلىرى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يۇرۇپ بەنى ئەغلەبلىقلارنىڭ تاپالىغانلىرىنى تامام قىرىپ تاشلىدى. ئابدۇللا ئىبنى ھۇسەين بەنى ئەغلەب دىيارىدىكى بىر شەھەرگە بېرىپ بېشىغا سەللە يۆگەپ شۇ جايدىكى ھۆرمەتكە سازاۋەر مۆتىۋەرلەردىن بولۇپ قالدى. ساھىب خال ئۇزلۇكسىز ئاشۇ جايدىكى كىشىلەرگە مەكتۇپ يول-لاپ ئابدۇللانى ئۆزىگە تاپشۇرۇپ بېرىشنى ئېيتقان بولسىمۇ، ئۇلار ھەر خىل باھانىلەرنى كۆرسىتىپ ئۇنداق قىلمىدى. ئاب-دۇللا بەنى ئەغلەبلىقلارنىڭ ساھىب خالىنىڭ ئېيتقانلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ بىر ئارالغا كەتتى ۋە ئۆزىگە بىر كەپە ياسىۋالدى. بەنى ئەغلەبلىقلار پات - پاتلا ئۇنىڭغا لازىمەت-لىكلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇردى. ئۇ جان ئۈزگەندە ئوغلى ۋارىس بولدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى خېلى يىللارغىچە بۇ ئەھۋالدا ئۆزگىرىش بولمىدى.

باتىنىيلارنىڭ ھىرات ۋە گۇر ۋىلايەتلىرىدە پەيدا بولۇشى ھەمدە بەربات بولۇشى ھەققىدە بايان

ھىجرىيىنىڭ 295 - يىلى ھىرات ۋالىيسى مۇھەممەد ئىبـ-

نى خەرتەمە سامانىي ئەمىرلىرىدىن ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد («ئەمىر ئادىل» دەپ ئاتالغان زات) كە مەلۇمات ماڭدۇرۇپ گۇر ۋە غارچا تاغ باغرىدا ئەبۇ بىلال ئىسمىلىك بىرسىنىڭ قەرمەتىيلەر ئەقىدىسىنى تەبلىغ قىلىۋاتقانلىقىنى، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئەترا-پىغا توپلىنىپ ئۇنىڭ تۇرار جايىنى دەر - ئادىل دەپ ئاتىۋېلىش-قانلىقىنى، ھىرات ئەتراپىدىن كەلگەن كۆپلىگەن دېھقانلارنىڭ ئۇنىڭ سېپىگە قېتىلىپ ئۇنىڭغا سادىق بولىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم ئىچكەنلىكىنى، ھازىر مۇرتلارنىڭ بىر تۇمەن كىشىدىن ئاشقانلىقىنى يەتكۇزدى. مۇھەممەد ئۆز مەلۇماتىدا: «ئەگەر ئا-لىيلىرى بۇنىڭغا سەل قارىسا ئۇنىڭ مۇرتلىرى تېزلا بىر قاتلىنىدۇ. ئۇ چاغدا چاتاقنىڭ چوڭى چىقىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ ئەبۇ بىلال ياقۇب ئىبنى لەيسىنىڭ يېقىن بۇرادىرى بولۇپ، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىپ كۇفىرلىقنى تەرغىب قىلىۋېتىپتۇ» دېدى. ئەمىر ئىسمائىل بۇ خەۋەرنى ئىشىتىپ: «بىراۋ ئەبۇ بىلالنىڭ قانلىرىنىڭ ئۆركەشلەۋاتقانلىقىدىن بىشارەت قىپتۇ» دېدى ۋە غوجىدارى زەكەريگە: «پاراسەتلىك ۋە جاسارەتلىك 500 مەھرەمنى تاللاپ يېتەرلىك مائاش بەرگىن. ئۇلارغا تىقىش باش بولسۇن. ئۇ دېگەن تولىمۇ ئۆتكۇر يىگىت، ئۇنىڭغا بىر تۇمەن دىنار بېرىڭلار، 500 قۇر كىيىم - كېچەك تەييارلاپ ئىشەك-قېچىرلارغا يۈكلەڭلار. ئەتە ئۇلار جۇي مۇلياندا كۆرەكتىن ئۆتۈ-سۇن» دېدى. غوجىدار بۇنى بەجا كەلتۇردى.

ئەتىسى ئىسمائىل ئەبۇ ئەلى مارۇدىغا مەكتۇپ يوللاپ: «خادىملىرىڭغا مائاش بەرگىن، ئاندىن ئۇلار شەھەردىن چىق-سۇن. ئەڭ ياخشىسى مەھرەملىرىم يېتىپ بېرىشتىن ئىلگىرى شەھەردىن چىقسۇن. ئاندىن ئۇلار بىللە ھېرانقا بېرىپ مۇھەممەد ئىبنى خارتامەنىڭ قوشۇنىغا كىرسۇن» دېدى. مۇھەممەدكە بول-سا: «قوشۇنۇڭنى تەق قىلىپ تىقىش ۋە ئەبۇ ئەلى مارۇدى بارغۇچە كۇتكىن» دېدى. ئۇ تىقىشقا ئۆز بۇرچىنى تولۇق ۋە

ئوڭۇشلۇق ئادا قىلسا مۇھەممەدتىن مەلۇمات كەلگەن ھامان ئۇ-
نىڭغا بىر ئۆلكىنى تەسەررۇپ قىلىپ بېرىدىغانلىقى توغرىسىدا
ۋەدە بەردى. مەھرەملىرىگە بولسا، مۇنداق دېدى: «بۇ ئەلى
ئىبنى شارۇنغا ، ئەمىر ئىبنى لەيسكە ياكى مۇھەممەد ئىبنى
ھارۇنغا قارشى سوقۇش ئەمەس. ئۇ جەڭلەردە بىز خىل جابدۇن-
غان زور قوشۇن بىلەن بىللە ئىدۇق. بۇ قېتىم بولسا، سىلەرگە
تايىنىمىز. ھىرات ۋادىسىدا مالىمانچىلىق يۈز بېرىپ قەرمەتىلەر
ئەقىدىسى تارقىلىۋېتىپتۇ. مۇرتلارنىڭ كۆپ قىسمى پادىچىلار ۋە
دېھقانلار ئىكەن. مۇۋەپپەقىيەت قازانساڭلار تارتۇقلىنىسىلەر، دە-
رىجەڭلار ئۆسىدۇ» . شۇنىڭدىن كېيىن ئىش كۆرگەن مىرىدىن
بىرنى تېگىشلىك خىزمەتنى ئارتقۇزۇشقا ماڭدۇردى.

توقتىش قاتارلىقلار مەرۋىگە يېتىپ كېلىشىگە ئەبۇ ئەلى
لەشكەرلەرنى باشلاپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى. ئۇلار يولنىڭ ئىككى
تەرىپىنى توسۇپ نۆكەرلەرنىڭ خەۋەرنى سىرتقا يېيىۋېتىشىدىن
ساقلاندى. ئۇلار ھېراتقا يېتىپ كەلگەندە مۇھەممەد ئىبنى خارتا-
مە قوشۇن باشلاپ يوللارنى قامال قىلدى ۋە خەۋەرنىڭ ئەبۇ بىلال
تەرەپكە تارقىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن
ئۇلار تاغ ئىچىگە كىرىپ ئۇچ كۈن مۇشەققەتلىك مېڭىپ ئاسىيە-
لارنىڭ ئۇۋۇسى بولغان جايغا كەلدى ۋە ئۇلارنى قاتتىق ھەيرەتتە
قالدۇردى. ئاسىيلار تېخى ھېچ نەرسىنى سەزمەستە ئۇلارنى قور-
شاۋغا ئېلىۋېلىشتى ۋە تامام قىرىپ تاشلاشتى. ئەبۇ بىلال،
ھەمەدان، ئەبۇ زەكە رىيا ۋە باشقا ئوندەك كاتتىۋاش نەزەربەندكە
ئېلىندى. 70 كۈن ئىچىدە ئۇلار بۇخاراغا قايتىپ كەلدى. ئەبۇ
بىلال قۇھەندىزگە نەزەربەند قىلىنىپ كېيىنچە شۇ جايدا ئۆلدى.
قالغان ئوننەچچەيلەن بۇخارا، سەمەرقەند، فەرغانە، خارەزىم،
مەرۋ، نىشاپۇر ۋە باشقا شەھەرلەرگە ئاپىرىلىپ دارغا ئېسىلدى.
شۇنداق قىلىپ گۇر ۋە غارچىستاندىكى توسالغۇلار تۈگەل يوقە-
تىلدى. شۇ يىلى ئەمىر ئادىل ئىسمائىل ئالەمدىن ئۆتۈپ ئىنە-

سى ناسىر ئىبنى ئەھمەد شاھلىق تەختكە چىقتى. ئۇنىڭ قانداق قىلىپ باتىنىيلاردىن بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدىكى ھېكايە بولسا يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلدى.①

باتىنىيلارنىڭ خۇراسان ۋە ماۋەرا ئۇننەھىرده قايتا زاھىر بولۇشىنىڭ بايانى

نۇھ ئاتىسىنى نەزەربەندكە ئالغاندىن كېيىن ئوغا ئىچكۈزۈپ ئۆلتۈردى. بۇنىڭ بىلەن سەرۋاز ـ نەۋكەرلەر ئاتىسىنىڭ ئىسـكەنجىسىدىن ئۈزۈل ـ كېسىل قۇتۇلۇپ نۇھنىڭ پادىشاھلىقى ئۈزاق زامان داۋام قىلدى. ئۇ جان ئۈزگەندىن كېيىن ئوغلى مەنسۇر شاھلىق تەختكە چىقىپ ئاتىسىنىڭ ئىزىدىن ماڭدى. ئۇ ئەلنى سوراپ 15 يىل بولغاندا دىندارلار يوشۇرۇنچە خۇراسان ۋە بۇخارادا دىن تارقىتىپ كىشىلەرنىڭ ئىمانىنى ئوغرىلاشقا كىرىشـتى. بۇ دىنغا كىرگەنلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ئاتىسى ياكى بوۋىلىرى مۇشۇ دىنغا كىرگەنلىكى ۋەجىدىن نەر جېنىدىن ئايرىلغانـدى. مەنسۇر ئۆز زامانىسىدا «ئەمىر رەشىد» دەپ ئاتالغان بولۇپ، ئەبۇ ئەلى بەلامى ئۇنىڭ ۋەزىرى ئىدى. خوراساندىكى قوشۇنلىرىغا ئالىپ تېكىن سۇ باشى بولۇپ، ئۇ كىشى سۇبۇق تېگىننىڭ خوجىسى ئىدى. مەنسۇر ئىبنى بايقارا ئۇنىڭ باش غوجىدارى ئىدى. ئەبۇ يەھيا ئىبنى ئەسئەد فەرغانە ۋالىيسى ئىدى. سارخان ھۇسەين ئىسپىجابنىڭ ۋالىيسى ئىدى. ئىسمائىل شاش (ھازىرقى تاشكەنت) نىڭ ۋالىيسى ئىدى. ئەبۇ مەنسۇر ئابدۇرازاق تۇسنىڭ ۋالىيسى ئىدى. ۋەشمېگىر («قابۇسنامە» نىڭ مۇئەللىفى) جۇرجاننىڭ ۋالىيسى ئىدى. پايتەختتە ئولتۇـ

① سامانىلار سۇلالىسىنىڭ ئالدىنقى تەخت ساھىبى، ئىسمائىلنىڭ ئىنىسى ناسىر ئىبنى ئەھمەد بىلەن ئىسمائىلنىڭ نەۋرىسى ۋەقەرىسى ناسىر ئىبنى ئەھمەدنىڭ ئوتنى ئالمىشىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن.

راقلاشقان باشقا ئەمىرلەردىن بابداھ، ناسىر مەلىك، ھەسەن مەلىك، ئەبۇ سەئىد مەلىك، ھەيدەر چاغانى، ئەبۇ ئابباس جەررا-ھى، بەكتۇزۇن، تاقناق، ئەبۇ ئابدۇللا جەيھانى ۋە جەئفەر قاتارلىقلار يوشۇرۇن ھالدا باتىنىيلارغا مۇرت بولدى. بۇ كىشى-لەرنى باتىنىي ئەقىدىسىگە باشلىغانلار ئەبۇل فازىل زەنگۇرز ۋە يەكچەشمە ئاتىق ئىدى. بۇ مۇخلىسلارنىڭ كۆپىنچىسى ئوردا - ساراي ۋە زوراغا مەھكىمىسىدە مۇھىم خىزمەتلەرنى ئۇستىگە ئالغانلار بولۇپ، دۆلەت ئىشلىرى شۇلارنىڭ قولىدىن چىقاتتى. ئۇلار يوشۇرۇن ھالدا ئۆز دىنداشلىرىنى ئوردا خىزمىتىگە كىر-گۈزۈپ ئۆزئارا ھەمدەملەشتى. بىرەر پېشكەللىككە يولۇقسا ھەم-مىسى ياردەم قولىنى سۇنۇپ ھمايە قىلىشتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ تەسىرى ۋە مۇرتلىرى بارغانسېرى ئېشىپ باردى. پۈت-كۈل خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھر رايونىدا ئۇلار يوق جاي يوق بولۇپ، ئۇلار ھەدىسلا ئىدا قىلىشاتتى (ئۆزئارا دوست تارتىشا-تى). ئۇلارنىڭ ياردىمىدە باتىنىي ئەقىدىسى ئاشكارا تارقىتىلىپ چەت مەملىكەتلەرگىچە كېڭەيدى. يىراقتىكىلەرمۇ ئوردا كاتتىلە-رىنىڭ باتىنىي مۇرتلىرىدىن بولۇپ بولغانلىقىنى جەزملەشتۇ-رۇشكە باشلىدى. كېيىنچە ئەبۇ مەنسۇر ئابدۇراززاق باتىنىي ئەقىسىدىگە ئەگەشتى. ئوردىدىكى باتىنىي مۇرتلىرى فەرغانە، خوجەند ۋە كاساندىكى ساپىد جاماغانلار (ئاق يەكتەكلىكلەر - ت) غا مەكتۇپ يوللاپ ئۇلارنى ئىسيانغا كۈشكۈرتتى ۋە مۇنداق دېدى: «ھەممىزنىڭ مەقسەت - مۇددىئالىرى بىردۇر. ئاۋۋال پادە-شاھنى تۇتايلى، ئاندىن قوشۇن بىلەن بىرلىكتە جەيھۇننىڭ شىما-لىدىكى ئۆلكىلەرنى تامام ئۆز تەسەررۇپىمىزغا ئۆتكۈزۈۋالايلى. ئاندىن خوراسانىنى ئالايلى».

كېيىن باتىنىيلار بىرلىشىپ مەنسۇر ئىبنى بايقارا بىلەن ھەمدەملىشىپ ئىش باشلىدى ھەمدە پادىشاھنىڭ ئالدىدا ۋەزىر ئەبۇ ئەلى بالامى ۋە ئەمىر بەكتۇزۇنغا قارا چاپلىدى. بۇ ئىككەي-

لەن تەقۋادار مۇسۇلمانلاردىن بولۇپ، قۇل ياساۋۇللار بەكتۇزۇدۇ-
نىڭ ئىتائىتىدە ئىدى. مەنسۇر بۇ ئىككەيلەننى قۇھەندىزگە نە-
زەربەند قىلىپ پۈتلىرىغا كىشەن سېلىش ھەققىدە ئەمىر قىلدى.
بۇنىڭ بىلەن ئوردا ئىشلىرىدا زور مالىمانچىلىق كېلىپ چىقتى.
ئالپ تېكىن بەگ - تۆرىلەر ۋە ئوردا كاتتىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى-
نىڭ قەرمەتىلەردىن بولۇپ كەتكىنىنى، پادىشاھقا سادىق بولغان
بۇ ئىككى تەقۋادار بەگنىڭ باشقىلارنىڭ تۆھمىتىگە ئۇچراپ زىن-
دانغا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرۈپ نىشاپۇردىن بۇخاراغا يول ئالدى
ۋە پادىشاھقا بۇ ئىشلارنى مەلۇم قىلىشنى لايىق تاپتى. تۇس
ئەمىرى ئەبۇ مەنسۇر ئابدۇراززاق ئاز - تولا جىگەرلىك كىشى
بولۇپ، خىل قوشۇنغا باش بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇ تېزدىن ئالپ
تېكىننىڭ ئۆتەر يولىنى توسۇپ تۇرۇۋالدى. ئالپ تېكىن يولنى
ئۆزگەرتىپ شىر ۋە رىزا يولى بىلەن مېڭىپ جەيھۇن دەرياسى
بويىدىكى ئامۇلدا قارارگاھ تىكتى. ئەبۇ مەنسۇر قايتىپ كېلىپ
مەنسۇر ئىبنى بايقارا ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىگە مەكتۇپ يوللىدى
ۋە ئالپ تېكىننىڭ ئۇلارنىڭ ئورنىنى تارتىپ كەتمەكچى بولۇۋاتا-
قانلىقىنى ئېيتتى. ئۇلار كېڭىشىپ پادىشاھقا ئالپ تېكىننىڭ
ئىسيان قىلغانلىقىنى شىكايەت قىلىشنى كېلىشتى ۋە پادىشاھقا:
«بۇنىڭدىن مۇقەددەم ئۇنى كۆپ قېتىم ئوردىغا چىللىغان بولساڭ-
مۇ ئۇ زادىلا كەلگىلى ئۇنىمىغانىدى. ئەمدى بولسا، سېنى كۆزد-
گە ئىلماي ئۇشتۇمتۇتلا جەيھۇننىڭ بويىغا كېلىپ، ئۆز بېشىمچە-
لىق بىلەن دەريادىن ئۆتمەكچى بولۇۋاتىدۇ» دېدى. پادىشاھ بېك
ئارسلان ھەمىدى ۋە ھەسەن مەلىكنى بىر بۆلۈك قوشۇن بىلەن
جەيھۇنغا ئەۋەتتى. ئۇلار قارشى قىرغاقتىكى كېمە - قولۇاقلارنى
تامام ئېلىپ كەتكەچكە ئالپ تېكىن دەريادىن ئۆتۈشكە ئىلاجسىز
قالدى.

شۇنىڭ بىلەن ئالپ تېكىن ئۆزىنىڭ كېلىش مۇددىئاسىنى
بايان قىلىپ بىر پارچە مەكتۇپ پۈتتى. مەكتۇپتا «سېنىڭ بەگ-

تۆرىلىرىڭ ئوردا قوروقچىلىرىڭ ۋە مەمۇرلىرىڭ قەرمەتىلەردىن بولۇپ كەتتى. ئۇلۇغلار ۋە ئەزىمەتلەر ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلغىلى تۇردى. ئۇلار ھازىر ئىسيان توغرىسىدا كېڭەشمەكتە. سەن بولساڭ ئۇلارنىڭ پىتنە - پاساتلىرىغا ئىشىنىپ مەملىكەتتىكى ئەڭ تەقۋادار ۋە ئەڭ سادىق ئىككى كىشىنى زىندانغا تاشلىدىڭ. مەن ئاشۇ ناكەسلەرگە قارشى تەدبىر يۈرگۈزۈشنىڭ ئامالىنى قىلىشقا كەلدىم. مېنىڭ سۆزۈمگە ئەمەس، قەرمەتىلەرنىڭ سۆزىگە ئىشەنسەڭ ئاقىۋەتكە ئۆزۈڭ مەسئۇل بول. مەن سېنىڭ ئەرزىمەس چاكىرىڭمەن. شۇڭا ساڭا بۇلارنى مەلۇم قىلىشنى ئۆزۈمنىڭ بۇرچۇم دەپ بىلدىم. ئەمدى بەلكە بارماقچىمەن» دېدى. ئۇ ئوخشاش مەزمۇندا يەنە بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلاپ بۇخارا قازىسى ۋە شەيخۇل ئىسلامغا ماڭدۇردى. بۇ مەكتۇپتا: «قەرمەتىلەر بەكلا زوربېسىپ كەتتى، ئۇلار شۇنچە دەپ - دەپە بىلەن قۇتراۋاتسىمۇ پادىشاھنىڭ كارى بولمايۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا مەكتۇپ يوللاپ پادىشاھلىقنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ھەققىدە تېگىشلىك نەسىھەت قىلدىم» دېيىلگەنىدى. ئاندىن ئۇ بەلكە يول ئالىدى. مەكتۇپ يېتىپ كەلگەندىن كېيىن قازى ئەبۇ ئەھمەد ۋە بۇخارانىڭ شەيخۇلئىسلامى ئىشىنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلگەن بولسىمۇ، ئېغىز ئېچىپ بىر نەرسە دېيىشكە پېتىنالمىدى. چۈنكى، قەرمەتىلەرنىڭ ئوردىنى ئۆز قوللىرىدا پىرقىرىتىۋاتقانلىقى ئۇلارغا ئايان ئىدى. ئۇلار: «پادىشاھ بىزنىڭ گېپىمىز بىلەنلا ئۇلارغا قارشى چىقارمۇ؟! ئۇ كاتتىلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ قولىدا بىردىن ئۆلكە ۋە بىردىن قوشۇن بار. پۈل دېسە پۈلى بار، كۈچ دېسە كۈچى بار. يەنە تېخى ئۇلار مۇشۇ بائىستىن بىزگە رەقىب بولۇپ قېلىشى مۇمكىن» دېيىشتى.

بىر كۈنى چۈشتىن قايتىلغاندا باش قازى ئەبۇ ئەھمەد ئوردىغا كېلىپ پادىشاھ بىلەن خاس مۇلاقەتتە بولدى ۋە: «دىن پېشۋالىرى ھەرقاچان باشقىلارغا نەسىھەت ۋە ئىبرەت قىلىشقا تەييار

تۇرىدۇ. ئاتاڭ نۇھ (ئەمىرگە ئالقىشلار بولسۇن، ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن) ھەر كۈنى شەيخۇل ئىسلام بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ ھەممىلا ئىشتا ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالاتتى. ئاقىۋەت توقۇناق تۇغۇچلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر چىرايلىق جۆندەيتتى. ئۇلار پېشۋالار بىلەن كەم مۇلاقەتتە بولغانلىقىڭ ۋەجىدىن ئاتاڭ ئېدىتلىق سەرەمجانلاشتۇرالايدىغان ئىشلار سېنىڭ قولۇڭدا توقۇناق بولۇپ قېلىۋاتىدۇ» دېدى. ئۇ شۇنداق دېگەچ ئالپ تېكىننىڭ مەكتۇپىنى پادىشاھقا كۆرسەتتى ۋە شەيخۇل ئىسلامغا يېزىلغان باشقا بىر پارچە مەكتۇپنى ئالدى. شۇنداقلا بۇنىڭ ئۆزىنىڭ خاس پىكرى ئەمەسلىكىنى پادىشاھقا بىلدۈرۈپ قويدى.

ئەتىسى سەھەردە ساپىد جاماغانلارنىڭ فەرغانىدە ئىسيان كۆتۈرۈپ، كۆزىگە چېلىققانلىكى مۇسۇلمانلارنى قەتلىئام قىلغانلىقى توغرىسىدا مەلۇماتلار كەلدى. ئۇزاق ئۆتمەي خوراساندىنمۇ قەرمەتىلەرنىڭ تالىقان ۋادىسىدا سابىئىيلار ئەقىدىسىنى ئاشكارا تەرغىب قىلىپ قىرغىنچىلىق جىنايىتىگە پاتقانلىقى توغرىسىدا ئاخبارلار كەلدى. شۇنىڭ بىلەن مەنسۇر ۋەزىرلىكىنى قازى ئەبۇ ئەھمەدكە ئىلتىپات قىلدى. ئۇ چىرايلىقچە رەت قىلىپ: «ناۋادا كەمىنىلىرى ۋەزىر بولۇۋالسام شاھ ئالىيلىرىغا دۇرۇس نەسىھەتىنى كىم قىلىدۇ؟ بۇنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىغانلارمۇ مېنىڭ ئىمان ۋە پادىشاھلىق ئۈچۈن تىرىشقانلىقىمنى ۋەزىرلىك تاماسىدا قىلىنغانىكەن، دېيىشمەمدۇ؟» دېدى. پادىشاھ ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئاپىرىن ئېيتىپ: «ئەمىسە ۋەزىرلىكىنىڭ ئىشىنى قانداق قىلساق ياخشى بولار؟» دەپ سورىدى. ئۇ: «سېنىڭ بىر ۋەزىرىڭ بولغانىدى. ئۇ قابىل ۋە ياراملىق بولۇپلا قالماي، يەنە تەقۋادار مۇسۇلمان ئىدى. يەنە تېخى ئۇ ۋەزىرنىڭ پۇشتى ئىدى» دېدى. پادىشاھ: «ئۇ قەيەردە؟» دەپ سورىۋىدى قازى: «قۇھەندىزدە نەزەر بەندتە» دېدى. مەنسۇر ئەبۇ ئەلى بالامى ۋە بەكتۇزۇننى قويۇۋېتىش، ئۇلارنى شۇ كۈنىنىڭ ئۆزىدىلا زىيانپەتكە تەكلىپ

قىلىپ دەبدەبىلىك مۇراسىم ئارقىلىق مەنسەپ دەرىجىسىنى ئەسـ
لىگە كەلتۈرۈش ھەققىدە يارلىق چۈشۈردى. ئەتىسى پادىشاھ،
ۋەزىر، قازى ۋە بەكتۇزۇن بىرلىكتە خاس مۇلاقەتتە بولۇپ ئەل-
يۇرتتىكى بولۇۋاتقان ھادىسىلەر توغرىسىدا باش قوشۇشتى. ئۇلار
ئاۋۋال فەرغانە ۋە سوغدىيانا ۋىلايەتلىرىدىكى مۇقەننالار (نىقاپلىق-
لار ـ ت) بىلەن تالىقاندىكى قەرمەتىيلەرنى جىمىقتۇرۇش، ئان-
دىن نەزەرىنى ئەبۇ مەنسۇر ئابدۇراززاققا قارىتىشقا كېلىشتى.
بەگ ـ تۆرىلەر ۋە كاتتىلارغا تاقابىل تۇرۇش ئاخىرىغا قويۇلدى.

ئەتىسى ئۆلىمالار ھەرقايسى شەھەرلەردىكى ئىمامىلارنىڭ
يوللىغان مەكتۇپلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ ۋەزىر سارىيىغا كېلىپ شە-
كايەت قىلدى ۋە ئۇنىڭ پادىشاھقا قەرمەتىيلەر ئىسيانى توغرىسـ
دىكى ئىشلارنى مەلۇم قىلىشنى ئۆتۈنۈشتى. ئەبۇ ئەلى بالامى
شۇ چاغدا غەرەزلىك ئارقىغا سۆرەپ بېقىۋىدى ئۆلىمالار: «ناۋادا
ئۇ ئۇلار بىلەن بىر قازاندا قاينىمىغان بولسا بۇنچە دېلىغۇل بولۇپ
يۇرمەيتتى» دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئەبۇ ئەلى پادىشاھقا ئوردىدا
مەجلىس ئۆتكۈزۈش، مەجلىسكە قەرمەتىيلەر ۋە ئۆلىمالار ئىككى
تەرەپ بولۇپ ئىشتىراك قىلىش، ئۇلار بۇ ھادىسە توغرىسىدا
مۇنازىرە قىلىشقاندىن كېيىن شەرىئەتكە ئويغۇن خۇلاسىگە كە-
لىش ۋە شۇ بويىچە ئىش كۆرۈش توغرىسىدا ئاشكارا تەكلىپ
بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى ئەبۇ ئەلى بالامى شاھ ئوردىسىدا
مەجلىس چاقىرىپ ئوردا شەيخۇل ئىسلامى ئەبۇ ئەھمەد ۋە بارچە
دىنىي پېشۋالارنى، ئوردا كاتتىلىرىنى چىللىدى. يەنە قەرمەتىيـ
لەرنىڭ يولباشچىلىرىمۇ كېلىپ ئىشتىراك قىلدى. ئاقىۋەت
يەكچەشمە ئاتىقا يۇز قامچا ئۇرۇلۇپ خارەزمگە يوللاندى ۋە شۇ
جايدا نەزەربەندتە تۇرۇپ ئۆلدى. ئەبۇل فازىل رەنگۇرزگىمۇ يۈز
قامچا ئۇرۇلۇپ خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن ئامۇلغا مەڭگۈلۈك
سۈرگۈن قىلىندى. بەكتۇزۇن پارس ۋە جۇرجان ۋىلايەتلىرىنىڭ
ۋەكىلى بولغان ئەبۇل قاسىم باشلىغان قوشۇن بىلەن بىللە تالـ

قانغا ئەۋەتىلدى. ئۆلتۈرۈلگەنلەردىن باشقا ئۇلار يەنە ئۆزىنىڭ قەرمەتىي مۇخلىسى ئىكەنلىكىنى تەن ئالغان كاتتا تۆرىلەردىن 400 كىشىنى ئەسىر قىلدى. 60 مىڭ دىنار جەريمانە قويۇپ ئوردا خەزىنىسىگە 10 تۈمەن دەرخەم ئالغاچ كەلدى. كېيىن پادىشاھ جەمەتىدىكى ئەمىرلەردىن يەنە بىرى پارس ۋە جۇرجانغا جىھادقا ئەۋەتىلدى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى بويىچە قەرمەتىلەر ئاستانىگە ئېلىپ كېلىنىپ بەزىلىرى دارغا ئېسىلدى، يەنە بەزىلىرى ئۆمۈرلۈك ھەپسىگە ئېلىندى.

تالىقاندىكى ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن مەنسۇر ئىسھاق بەلخى ۋە بېك ئارسلاننى فەرغانىگە ئەۋەتىپ ئۆلتىما ئەبۇ مۇھەممەدنى ئاسىي قوشۇنلارغا دىن تەربىيىسىنى يوقتۇرۇش مەقسىتىدە ئۇلارغا قوشۇپ قويدى. تالىقاندىكى نۇسرەتتىن كېيىن بۇلار قوشۇن باشلاپ فەرغانىگە كەلدى ۋە باشقا ئاسىيلارنى مەغلۇپ قىلدى. ئۇلارنىڭ بەزىسىنى ئۆلتۈرۈپ بەزىسىگە جەريمانە قويدى. ئۆزلىرىنىڭ نادانلىقىغا ئۆكۈنگەنلەر ئىسلامنىڭ توغرا يولىغا قايتۇرۇپ كېلىندى. شۇنداق قىلىپ، قوشۇن غەنىيمەتلەرنى ئېلىپ بۇخارىغا قايتتى. بىراۋ ئەبۇ مۇھەممەدتىن: «بۇ مۇقەننالار قايسى دىندا ئىدى؟» دەپ سورىغاندا ئۇ: «ئۇ شۇنداق بىر دىن ئىدىكى، ئۇلار بىر ـ بىرىدىن پىنھان جايلىرىنى يوشۇرمايتتى، ئۇلاردىكى ئەرـ ئاياللار يېقىنچىلىقىغا چەك قويۇلمايتتى، مەي ـ شاراب ئىچىشنى ھالال دەيتتى، بەدەندىكى كىرلارنى ئېرىغدىمايتتى، ئىگىچە ـ سىكىللىرى ۋە قىزلىرى بىلەن خالىغانچە يېقىنچىلىق قىلىشاتتى، ئىبادەتنى، رامىزاننى، سەدىقە ـ پىترىنى، ھەجنى ۋە جىھادنى رەت قىلاتتى» دەپ جاۋاب بەردى.

بۇ ئىشلارنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئەمىر ئادىل مەنسۇر ۋەزىرى، قازى ۋە بەكتۇزۇننى چاقىرىپ خاس سۆھبەتتە بولدى ۋە قەرمەتىلەر ئەقىدىسىنى قوبۇل قىلغان ئوردا مەنسەپدارلىرىنى ۋە بەگ ـ تۆرىلەرنى قانداق يوقىتىش، ئەبۇ مەنسۇر ئابدۇرازاق

نى قانداق غۇلىتىش، خۇراسان، ئىراق ۋە ماۋرا ئۇننەھەردىكى قەرمەتىيلەرنى قانداق قىلىپ تۇغۇل يوقىتىش دېگەنلەرنى كېڭەش قىلدى. ئاخىرى تۇس ئەمىرى ئەبۇ مەنسۇر ئالىپ تېكىننىڭ خوراساندىن غەزنەگە كېتىپ قېلىشى بىلەن خوراساندا ئەڭ كۈچ-لۈك كىشى بولۇپ قالغاچقا ئاۋۋال ئاستانىدىكى قەرمەتىيلەرنى سېرىپ تاشلاش، ئاندىن ئەبۇ مەنسۇر ۋە باشقا جايلارنى بىر ياقلىق قىلىش پىكرى قوبۇل قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ناسىر ۋەدەۋ-لە (دۆلەتكە ياردەم بەرگۈچى) ئەبۇل ھەسەن سىمىيۇرنى خۇراساز-نىڭ باش سۇ باشى قىلىپ تەيىنلەپ ئۇنى پۈتكۈل خۇراسان قوشۇننىنى باشلاپ ئاستانىگە كېلىشكە بۇيرىدى. بۇ قوشۇن ئاستا-نىگە كەلسە ئۇلار بۇ قوشۇننىڭ ياردىمىدە قەرمەتىيلەر ئەقىدىسىگە مۇرت بولۇپ كەتكەن بارچە ئوردا كاتتىلىرىنى بىراق ئەسىر ئېلىپ مال - مۈلكىنى پادىشاھلىق قىلىش، ئاندىن ھەممىسىنىڭ كاللىسىنى ئېلىش مۇددىئاسىدا بولدى. بۇ ئىشلاردىن كېيىن ئەبۇل ھەسەن سىمىيۇرنى خۇراسان قوشۇننىنى باشلاپ ئەبۇ مەن-سۇرنى تۇتۇشقا ئەۋەتىشىمۇ قارارلاشتۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋەشمېگىر قاتارلىق چېگرا ئەمىرلىرىگە مەكتۇپ يوللىنىپ بارچە قوشۇننى توپلاپ تۇسنى قورشاش، ئەبۇ مەنسۇرنى تىرىك تۇتۇپ ئۇچراتقانلىكى قەرمەتىيلەرنى تۇغۇل قىرىپ تاشلاش بۇيرۇلدى.

ئەبۇ مەنسۇر بۇ چاغدا بىتاب بولۇپ قالغانىدى. ئۇ قوشۇنلار-نىڭ تۇسنى قورشىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ جۇرجان تەرەپكە قاچقاندا ۋەشمېگىر ئۇنىڭ ئالدىنى توستى. ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا ناشتا ۋاقتىدىن ئەسىر ۋاقتىغىچە قاتتىق جەڭ بولدى. ئەبۇ مەن-سۇر كېسەل دەستىدىن قۇرۇق سۆڭەك بولۇپ قالغان بولغاچقا ئاتتىن چۈشۈپ بىر مەھرەمنىڭ مەيدىسىگە بېشىنى قويۇپلا تىنىق-تىن قالدى. قوشۇنى پىتىراپ ۋەشمېگىر ئۇنىڭ كاللىسىنى كېسىۋالدى. قالغانلار قاچقان ياۋنى ئىز بېسىپ قوغلاپ شام ۋاقتىغىچە قىرىپ - چېپىشنى توختاتمىدى. ئۇلار ئەبۇ مەنسۇر-

نىڭ جىمى تەئەللۇقاتلىرىنى ئوڭۇشلۇق قولغا چۈشۈردى. ۋەشمە-گىر ئەبۇ مەنسۇرنىڭ كاللىسىنى ۋە بايلىقلىرىنى، 180 نەپەر ئەسىرنى بۇخارادىكى ئەمىر ئادىلغا يەتكۈزۈدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەبۇ ھەسەن بىر ياقتىن، ۋەشمەگىر ۋە ئۇنىڭ ئوغلى قابۇس يەنە بىر ياقتىن بۇ ئۆلكە، ۋىلايەتنى كېزىپ چىقىپ تۈتۈۋالغانلىكى قەرمەتلى مۇرتلىرىنى تۈگەل قىرىپ تاشلىدى. ئەڭ ئاخىردا پۈتۈن خۇراسان ۋە ماۋەرا ئۇننەھرده بىرەرمۇ باتىنىي مۇرتى قالمىدى. باتۇنىي ئەقىدىسى ئۇزۇل - كېسىل خاراب بولدى

مۇھەممەد بەرقەئى ئەلەۋىنىڭ باش كۆتۈرگەنلىكى ۋە زەڭگىلەر قوشۇنىنىڭ خۇزىستان، بەسرەدىكى باتىنىيلارنى قوللىغانلىقى ھەققىدە بايان

ھىجرىيىنىڭ 255 - يىلى مۇھەممەد ئىبنى ئالەۋىي ئەھۋازدا ئىسيان قوزغىدى. بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇ ئەقىدە تارقىتىپ خۇرزىتاندىكى زەڭگىلەر ۋە بەسرە خەلقىنىڭ ئىمانىنى قىرقىپ يۇرگەنىدى. ئۇ ئەھدە قىلىنغان پەيتتە ئىسيان كۆتۈرۈپ چىققاندا بارچە زەڭگىلەر ئۇنىڭ سېپىگە قوشۇلدى. دەسلەپ ئۇ ئەھۋازنى پەتھى قىلدى، ئارقىدىنلا بەسرە ۋە پۈتكۈل خوراسانىنى ئىگىلە-دى. زەڭگىلەر ئۆز خوجىلىرىنى ئۆلتۈرۈشۈپ ئۇلارنىڭ مال - بايلىقىنى، خوتۇنلىرىنى ۋە ئۆيلەرنى تارتىۋېلىشتى. ئۇلار يەنە خەلىفە مۇئتەمىدنىڭ قوشۇنىنى بىر نەچچە رەت قاتتىق مەغلۇپ قىلدى. ئۇ 14 يىل تۆت ئاي ئالتە كۈن بەسرە ۋە خۇزىستاندا پادىشاھلارغا ئوخشاش ھۆكۈمدارلىق قىلدى. 270 - يىلى (ھىجرىيە) سەفەر ئېيىنىڭ ئاخىرى ئۇ باغدادقا ئېلىپ كېلىنىپ ئۆلتۈمگە بۇيرۇلدى. ئۇنىڭ دىنى ھەممىلا جەھەتتىن مەزدەك دىنى، ئەبۇ زەكەرىيا ئەقىدىسى، خۇرەمىيلار ئەقىدىسى، قەرمەتلى ئەقىدىسى قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئىدى.

ئەقدىسى قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئىدى.

ئەبۇ سەئىد جەننابى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئەبۇ تاھىرنىڭ بەھرەين بىلەن ئەھسا[1] دىكى ئىسيانى ھەمدە ئۇلارنىڭ مەككە شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغانلىقى ھەققىدە بايان

كېيىن خەلىفە مۇقتەدىرنىڭ زامانىسىغا كەلگەندە، ئەبۇ سەئىد جەننابى بەھرەين ۋەئەھسادا ئىسيان قىلدى. ئۇ بۇ جايلاردىكى كىشىلەرنى سەبئىيلار ئەقىدىسى (باتىنىيلار ئەقىدىسى) گە چاقىرىپ يولدىن ئازدۇردى. ئۇ ئۆزىنى ۋە ئۆز ئوغۇللىرىنى مۇستەھكەملىۋالغاندىن كېيىن يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلىش ۋە يېزا - قىشلاقلارنى تالان - تاراج قىلىش بىلەن مەشغۇل بولۇپ يۈردى. ئۇ يەنە بايلىقنى ئومۇمنىڭ قىلىشىنى تەۋسىيە قىلدى ۋە بىر مەھەل يولغا قويغانمۇ بولدى. كېيىن بىر قۇل ئۇنى قەتل قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر بەھرەين ۋە ئەھسانىڭ قۇلىلىرىغا ئىشەنمەس بولۇپ قالدى. ئەبۇ سەئىدنىڭ ئەبۇ تاھىر ئىسىملىك بىر ئوغلى بولۇپ، ئاتىسىنىڭ ئورنىغا چىقتى ۋە بىر مەزگىل تولىمۇ كامىل پەزىلەتتە ياشىدى. ئۇ سەبئىيلار توغرىسىدا ھېچ نەرسىدىن خەۋەرسىز بولۇپ، خادىملىرىغا «بالاغەتۇس سەبىيئە» ناملىق ئەسەرنى تاپتۇرۇپ كېلىپ بىر مەزگىل مۇتالىئە قىلغاندىن كېيىن مۇرتلىققا قول بەردى. ئۇ بەھرەين ۋە ئەھسادىكى بارلىق يىگىتلەر ۋە قىلىچۋاز - نەيزىۋازلارنى ئۆز سېپىگە چاقىرىپ: «كېلىڭلار، مەن سىلەرنى ئىشقا قويايي» دېدى. ھەج مەۋسۇمى يېقىنلاشقاندا ئۇ زور تۈركۈم ئادەملەرنى توپلاپ ئۇلارنى مەككە شەھىرىگە ئېلىپ ماڭدى. ھەج مەزگىلىدە جاھاننىڭ ھەر

---

① ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ كۆۋەيت، قاتار ئارىلىقىدىكى بىر رايونى.

جايلىرىدىن كەلگەن ھاجىلار مەككىگە جەم بولغاندا ئادەملىرىگە قىلىچلىرىنى يالتاڭچلاپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تامام قىرىۋېتىش، بولۇپمۇ مەككىلىكلەر ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرىنى يوقىتىش توغرىسىدا ئەمىر قىلدى. ئۇلار ئۇشتۇمتۇتلا ھۇجۇم باشلاپ قىرغىنىنى باشلىۋەتتى. ئۇلارنىڭ كەئىبىگە قېچىپ كىرىپ قۇرئان ساقلىنىدىغان ساندۇقلارنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇۋېلىشى قانۇنلۇقتى. (ئۇ چاغلاردا قەدىمىي كىتابلار ساندۇقتا ساقلىناتتى) كۆرگەن مەككىلىكلەر ۋە ماغدۇرى بارلىكى ھاجىلار قولىغا تاياق ـ توقماق ئېلىپ ئۇر ـ چاپقا قارشى ئاتلاندى.

ئەبۇ تاھىر ئۆزىنىڭ بىر ئەلچىسىنى كىرگۈزۈپ: «بىز ھەج قىلغىلى كېلىۋىدۇق. ئۇرۇشۇشنى خىيالىمىزغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدۇق. ئەمما سىلەر ھېچ سەۋەبسىزلا بىزنىڭ بىر ئادىمىمىزنى ئۆلتۈرۈپ ئېھرامىمىزنى بۇزۇۋەتتىڭلار ۋە بىزنى قولىمىزغا قىلىچ ئېلىشقا مەجبۇر قىلدىڭلار. ناۋادا مەككىلىكلەرنىڭ قوللىرىغا قىلىچ ئېلىپ ھەجگە كەلگەن ھاجىلارنى قىرغىن قىلغانلىقى ھەققىدىكى سۆز ـ چۆچەكلەر تارىلىپ كەتسە شۇبھىسىزكى، ھېچكىممۇ ھەجگە كەلمەيدۇ. ھەج يولى ئېتىلىپ يامان ئاتاققا قالغىنىڭلار قالغان. ھەجىمىزنى بۇزغانكەنسىلەر ئىشىمىزنى داۋام قىلىشىمىزغا ئىجازەت قىلىڭلار» دېگۈزدى. مەككىلىكلەر ئېھتىمال راستتىنلا بىرەيلەن ئۇلار بىلەن زىتلىشىپ قېلىپ قىلىچىنى سۇغۇرغىنىچە ئۇلارنىڭ بىرەر ئادىمىنى قەبزى روھ قىلغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قېلىشتى. ئۇلار ئىككىلا تەرەپ قوراللىرىنى يىغىشتۇرۇپ قۇرئان تۇتۇپ تۇرۇپ مەڭگۈ ئەھدىدىن يانماسلىق، قايتا قىلىچلاشماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلىشتى. مەككىلىكلەر ھاجىلارنىڭ كەئىبىنى خاتىرجەم زىيارەت قىلىپ ھەج پەرزلىرىنى ئادا قىلىشىغا ئىمكان يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن قايتىشتى ۋە قۇرئان ساندۇقلىرىنى جايىغا قويۇشتى.

ئەبۇ تاھىر قوراللانغان كىشىلەرنىڭ تارقىلىپ كەتكەنلىكىـ

نى قولىغا ئېلىپ بەيتۇللاھتىكى كىشىلەرنى تامام قىرىپ تاشلاش-
قا بۇيرۇق بەردى. قىرىلغانلار قىرىلىپ قاچقانلارنىڭ بەزىلىرى
ئۆزلىرىنى قوغۇلارغا يوشۇرۇشتى، بەزىلەر تاغ ئوستىگە قېچىپ
چىقىۋالدى. ھوجۇم قىلغۇچىلار ھەجەرۇلئەسۋەدنى ئۆز ئورنىدىن
يۆتكەپ كەئىبىنىڭ ئوستىگە چىقتى ۋە ئالتۇندىن ياسالغان نو-
كەشلەرنى قومۇرۇپ: «پەرۋەردىگارىڭلار جەننەتكە كەتكەندە ئۆز
ئۆيىنى قارانچۇقسىز قالدۇرۇپتۇ. شۇنداق بولغاندىكىن ئۇنىڭ
ئۆيى بۇلىنىشى ۋە بۇزۇپ تاشلىنىشى كېرەك» دېيىشتى. ئۇلار
كەئىبىنىڭ ئۆگزىسىنى قومۇرۇپ ۋەيران قىلىۋېتىشتى ۋە مەس-
خىرە يۇزىسىدىن كالامى شېرىپنى نەقىل كەلتۈرۈپ مۇنداق دې-
يىشتى: «بەيتۇللاغا كىرگەن ئادەم ئەمىن بولىدۇ» («قۇرئان»
3 ـ سۈرە، 97 ـ ئايەت)، «بۇ ئۆيگە كىرگەنكەنسىلەر، نېمە
ۋەجىدىن قىلىنچىمىزنىڭ ئۆتكۈر تىغىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدىڭ-
لار؟» ئۇلار ئاشۇنداق كۇفرانە سۆزلەرنى قىلىشقاندىن كېيىن
مەككە ئاياللىرىنى ۋە بالىلىرىنى تۇتۇپ كېتىشتى. شۇ ۋاقىتتا
ئەسىر ئېلىنغان ئىككى تۇمەن ئەرلەردىن ئۆزىنى قۇدۇقلارغا
يوشۇرغانلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا قالغانلىرى تامام قىرىپ تاشلا-
دى. ئۇلار ئۆلۈكلەرنى قۇدۇققا تاشلاپ قۇدۇقلارغا يوشۇرۇنۇۋال-
غانلارنى تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈردى. ئۇلار يۈز مىڭ تۆگىدە سان-
ساناقسىز ئالتۇن، دىنار، رەختلەر، قېچىر، خۇشپۇراق ئىپار،
ئەنبەر ۋە باشقا قىممەتلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ ماڭدى. ئەبۇ تاھىر
ئەھساگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن غەنىيمەتلەرنىڭ بىر قىسمىنى
جايلاردىكى دىندارلارغا سوۋغات سۈپىتىدە ھەدىيە قىلدى. ئىسلام
سەھىپىسىدە يۈز بەرگەن بۇ مىسلىسىز پاجىئە ھىجرىيىنىڭ
317ـ يىلى خەلىفە مۇقتەدىر زامانىسىدە بولغانىدى.

ئەبۇ تاھىر مەغرىبتىكى يەھۇدىي يىگىت ئەبۇ سەئىدكە ئاز-
تولا سوۋغات ماڭدۇردى. ئابدۇللا ئىبنى مەئمۇن قەددىاھنىڭ
ئەھمەد ئىسىملىك ئوغلى مۇشۇ يەھۇدىي يىگىتنىڭ ئانىسىنى

ئەمرىگە ئالغان ۋە ئۇنى بېقىپ قاتارغا قوشقانىدى. ئۇ بۇ ئوغۇلغا ئىلىم ئۆگىتىپ قىممەت باھا بويۇملارنى بېرىپ تۇردى ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ ئەۋلادى قىلىۋالدى. دىنىي ئەقىدە جەھەتتىمۇ ئۇنىڭغا بەزى نەرسىلەرنى ئۆگەتتى. ئەبۇ سەئىد كۇن پېتىشقا يول ئالغاندا سىجىلماس شەھىرىدە تۇرۇپ قالدى. بۇ جايدا ئۇنىڭ ئىشلىرى روناق تېپىپ قىلىچىنى كىشىلەرنىڭ بوغۇزىغا تەڭلەپ يۇرۇپ ئۆز دىنىغا كىرىشكە مەجبۇرلىدى. ئۆزىنى مەھدى دەپ ئاتاپ ئەلى جەمەتىنىڭ ئەۋلادى دەۋالدى. ئۇ باجنى ئېغىرلىتىپ مەي ئىچىشنى ھالال دەپ پەتىۋا چىقاردى. ئۆمەييەلەر ۋە ئابباسىيلارغا قارشى ياغدۇرۇشقا يارلىق چۈشۈردى. ناۋادا ئۇنىڭ بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ قېنىنى تۆككەن قىلمىشلىرى ۋە باشقا شۇملۇقلىرىنى تولۇق بايان قىلىمىز دېسەك سۆز ئۇزىراپ كېتىدۇ. شۇنداقلا ئۇشبۇ ئەسىرىمىزگە سىغمايدۇ. تارىخنامىلەرگە قارىغاندا، ھازىر مىسىر دىيارىدا تەخت ساھىبى بولۇپ تۇرۇۋاتقانلار (فاتىمىيلار سۇلالىسىنى دېمەكچى ـ ت) شۇلارنىڭ ئەۋلادىدۇر.

ئەبۇ تاھىر سەئىد ئەھساگە قايتقاندا تاپالمغانلىكى «قۇرئان كەرىم»، فىقھ كىتابلىرى قاتارلىقلارنى يىغىپ كېلىپ خارابلىككە تاشلىدى ۋە مۇنداق دېدى: «ئۇچ خىل كىشىلەر ئىنسانلارغا زەرەر يەتكۈزىدۇ. ئۇلار پادىچىلار، تېۋىپلار ۋە تۆگە قوغلىغانلار (مۇسا، ئەيسا مۇھەممەد ئەلەيھىسالاملار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.) تۆگە قوغلىغانلار ئالدىنقى ئىككى خىلدىكىدىنمۇ بەتتەرەكتۇر. چۈنكى، ئۇلار ـ پادىچىلار ۋە تېۋىپلار ئالدامچى ـ كاززاپلار خالاس». ئۇ ئەرلەر ئىگىچە ـ سىڭىللىرى بىلەن زىنا قىلسا بولىدۇ، دەپ پەتىۋا چىقاردى ۋە تەرغىب قىلدى. ھەجەرۇل ئەسۋەدنى ئىككى پارچە قىلىپ چېقىپ تەرەت ئازگىلىنىڭ ئىككى تەرىپىگە قويدى، تەرەت قىلغۇسى كەلگەندە ئاشۇ ئىككى پارچە تاشقا دەسسەپ زوڭزايغىنىچە تەرەت قىلدى. كىشىلەرنى پەيغەمبەرلەرگە قارىشى ـ لەنەت ياغدۇرۇشقا قۇتراتتى. بىر قىسىم

مەغرىبلىكلەر ۋە كۈنپېتىشتىكى ئىلىمسىز كىشىلەر بولسا، بۇنى ئوڭايلا يۇقتۇرۇۋالاتتى. ئەبۇ تاھىر ئىككىنچى قېتىم ھەج يولىغا ھۇجۇم قىلىپ پىتنە ئىغۋا تارقاتتى ۋە نۇرغۇن ئادەمنى ئۆلتۈردى. ئەمما خۇراسان ۋە ئىراق مۇسۇلمانلىرى قۇرۇقلۇق يولىدىن باشقا دېڭىز ئارقىلىقمۇ سەپەر قىلغاندا بۇ قاراقچىلار قورقۇشتى ۋە ھەجەرۇل ئەسۋەدنى ئەسلى ئورنىغا ئاپىرىپ قويدى. بىر كۈنى كىشىلەر كۈفەدىكى جامە مەسچىتىدە ھەجەرۇل ئەسۋەدنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيرەتتە بولۇشتى. ئۇلار ئۇنى تۆمۈر بىلەن قاپلاپ مەككىگە ئېلىپ بارىدى ۋە ئۆز ئورنىغا قويدى. كېيىن ئەبۇ تاھىر ئىسپاھاندىن زەجرە ئىسىملىك مەجۇسىي مۇرتىنى ئېلىپ ئەھساگە كەلدى ۋە ئۇنى پادىشاھ قىلىپ تىكلىدى. بۇ مەجۇسىي ئۆزىنىڭ 700 دەك ئادىمىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن ئەبۇ تاھىر ۋە ئۇنىڭ ئىنىسىنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا پاش بولۇپ قېلىپ ئەبۇ تاھىرنىڭ قولىدا جان بەردى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ھەيۋىسى تېخىمۇ ئاشتى. ئەمما بۇ ئىت مەلئۇننىڭ ئىسلام دىيارىدىكى گۇناھلىرى ۋە زۇلۇملىرىنى بايان قىلساق بۇ كىتابقا سىغمايدۇ. بۇ پاراكەندىچىلىك ئەمىردىل زامانىسىغچە داۋام قىلدى. رادىل سەلتەنەتتىكى ۋاقىتتا دەيلەمىلەر ھوقۇقنى قولغا ئېلىۋالىدى.

بۇنى مۇنچە ئېزىپ چۈشەندۈرۈشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى، مەلىكۇل جاھان باتىنىيلار دېگەنىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ گېپىگە ۋە قەسەملىرىگە نېمە ۋەجىدىن ئىشىنىشكە بولىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ قانداق يامانلىقلارنى ۋە گۇناھلارنى قىلىپ مۇسۇلمانلارغا ھەمدە ئىسلام مەملىكەتلىرىگە قارشى چىقىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ پۈرسەت بولسلا مۇشۇنداق قىلىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ نەقەدەر بەدخۇي ۋە ئىسلامغا دۈشمەن ئىكەنلىكىنى بىلىپ قالسۇن.

شۇ ۋاقىتتا مۇقەننا خوراسانىي ماۋەرائۇننەھرىدىمۇ زاھىر

بولغانىدى. ئۇ ئۆزىگە مۇرت بولغان كىشىلەر ياشىغان ۋىلايەتلەر-
دە شەرىئەتنى پۈتۈنلەي ئەملەدىن قالدۇردى. دەسلەپتە ئۇمۇ ئەبۇ
سەئىد جەننابى، ئەبۇ سەئىد مەغرىبى، مۇھەممەد بەرقەئى ئەلەۋى
ۋە باشقا دىندارلارغا ئوخشاش تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. مۇقەد-
نا ماۋەرائۇننەھردە سېھىرگەرلەرچە كارامەت كۆرسىتىپ ئايغا
ئوخشايدىغان بىر نەرسىنى تاغ ئۈستىدە زاھىر قىلدى. بۇ ئەھۋال
خېلى ئۇزاققىچە داۋام قىلدى. ئۇ مۇشۇ ئۆلكىدىكى كىشىلەرنى
باشلاپ ئىسلامىنىڭ باغرىدىن ۋە پەرۋەردىگارنىڭ قانۇنىدىن چەت-
لەشتى. ئۆزىنىڭ ئورنىنى مۇستەھكەملىۋالغاندىن كېيىن ئۇ
ئۆزىدە پەرۋەردىگارغا خاس قۇدرەت بارلىقى توغرىسىدا ۋەز ئېيىت-
تى. كېيىن گۇناھقا پاتقان قانلىق قىسسە يۈز بەردى. چەت
ئۆلكىلەردىن كەلگەن قوشۇن ئۇنى قوللاپ ھەمدەملەشتى. بىر
قانچە يىلغىچە مۇسۇلمانلار ئۇلار بىلەن قاتتىق ئېلىشتى. بۇنىڭ
پۈتكۈل تەپسىلاتىنى بايان قىلسام بۇ كىتابىمىزدىن ئىككى ھەسسە
كەلگۈدەك يەنە بىر كىتاب بولىدۇ. ئۇنىڭغا ئائىت بۇ خىل
ھېكايىلەر كەمىنە تىلغا ئالغان ئاشۇ ئىشلارنىڭ ھەر قاندىقى
ھەققىدىكى ھېكايىدىنمۇ ئۇزۇنراقتۇر. بۇ قىسسە - ھېكايىلەرنى
خەتى مۇقارمات شەكلىدە يېزىپ چىقسا قېلىن بىر پارچە كىتاب
بولىدۇ.

باتىنىيلەر مەيلى قەيەردە زاھىر بولسۇن، ئۇلار ھامان بىرەر
ئىسىم ياكى لەقەم بىلەن تونۇلىدۇ. ھەرقايسى ۋىلايەت - ئۆلكە-
لەردە ئۇلارنىڭ ناملىرى بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدۇ. ئەمما
ئۇلارنىڭ تېگى - تەكتى بىر. ھەلەب ۋە مىسىر زېمىنىدا ئۇلار
ئىسمائىلىيلەر دېيىلىدۇ؛ قۇم، كاسان، تەبەرىستان ۋە سەبزە-
ۋاردا سەبئىيلار دېيىلىدۇ؛ باغداد، ماۋەرائۇننەھر ۋە غەزنەۋىيە-
لەردە قەرمەتىيلەر دېيىلىدۇ؛ كۇفەدە مۇبارەكىيلەر دېيىلىدۇ؛
بەسرىدە رەۋەندىيلەر ۋە بەرقەئىيلەر دېيىلىدۇ؛ رەيدە خەلەفىيلەر
دېيىلىدۇ؛ جۇرجاندا مۇخەممەرىيلەر (قىزىل يەكتەكلىكلەر) دې-

يىلىدۇ؛ كۈنپېتىشتا سەئىدىيلەر دېيىلىدۇ؛ لاسە ۋە بەھرەيندە ساپىد جاماغانىيلەر (ئاق يەكتەكلىكلەر) دېيىلىدۇ. ئىسپاھاندا باتىنىيلار دېيىلىدۇ، ئەمما ئۆزلىرىگە بولسا، دىنىي تەبىلىغچى-لەر ياكى باشقا شەكىللەردىكى ناملارنى قويۇۋالىدۇ. ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ پۈتكۈل مەقسەت ـ مۇددىئاسى ئىسلامنى تاشلاپ ئىنساد-لارنى ھالاكەتكە باشلاشتۇر.

قىرىق يەتتىنچى باب

خۇرەمىي مەسلىكىنىڭ ئىسپاھاندا باش كۆتۈرۈشى ھەققىدە بايان

ئەمدى پېقىر خۇرەمىيلار ھەققىدىكى بابتا ئاتلاپ ئۆتۈپ كەتكەن بەزى مەزمۇنلارنى تولۇقلاشنى لايىق تاپتى. مەلكۇل جەھان (ئاللاھ ئۇنىڭ ھۆكۈمدارلىقىنى زىيادە قىلغاي) ئۇنىڭدىن مەدەت تاپسا ئەجەپ ئەمەس. خۇرەمىيلار قاچانلا باش كۆتۈرمىسۇن باتىنىيلار ھەر قاچان ئۇلار بىلەن ئوخشاش مۇددىئادا بولۇپ ئۇلارنى قوللاپ كەلدى؛ باتىنىيلار قاچانلا باش كۆتۈرمىسۇ خۇرەمىيلار ئۇلار بىلەن ھەمدەملىشىپ ئادەم ۋە ماددىي جەھەتتىن ياردەمدە بولۇپ كەلدى. بۇ ئىككى مەزھەپنىڭ يىلتىزى بىر بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كىشىلەرنىڭ پاك ئىمانىنى ئوغرىلاشتىن ئۆزگە ھېچبىر مۇددىئاسى يوق ئىدى.

مەھدى زامانىسىدە، ھىجرىيە 162 ـ يىلى جۇرجاندىكى باتىنىيلار [ئۇلار «سۇرخى ئەلەم» (قىزىل بايراقلىقلار) ياكى «مۇخەممەررىيلەر» (قىزىل يەكتەكلىكلەر) دەپ ئاتالغانىدى] نىڭ كۆچى زورىيىپ، خۇرەمىيلار ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلدى. ئۇلار: «ئەبۇ مۇسلىم تېخى[1] ھايات، پادىشاھلىقنى تارتىۋېلىپ ئۇنىڭغا قايتۇرۇپ بېرەيلى» دېيىشتى. ئۇلار ئەبۇ مۇغىرەنىڭ ئوغلى (ئەبۇ مۇسلىمنىڭ نەۋرىسى) نى ئۆزلىرىگە داھى قىلىپ

① مىلادىيە 755 ـ يىلى ۋاپات بولغان.

رەيگە قوشۇن تارتتى. ئۇلار ھارام قىلىنغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ھالال دەپ پەتىۋا چىقاردى. ئاياللىرىنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇشتى. كېيىن مەھدى چەت ئۆلكىلەردىكى ۋالىيلارغا مەكتۇپ يوللاپ ئۇلارغا قوشۇنلىرىنى باشلاپ تەبرىستان ۋالىيسى ئۆمەر ئىبنى ئەلانىڭ قوشۇنىغا قوشۇلۇپ بىرلىكتە ئاسىيلارغا يۈرۈش قىلىشنى تاپىلىدى. ئۇلار ئاسىيلارغا ھۇجۇم قوزغاپ ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن غالىب كەلدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھارۇن رەشىد خوراساندا تۇرغاندا خۇرەمىيلار ئىسپاھاندا ئىسيان قىلدى. ئۇلار ئاساسەن پارىدان، كەربالا، باباق ۋە باشقا جايلاردىن كەلگەنلەر ئىدى. يەنە رەي، ھەمەدان، داستابا قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن بىر تۈركۈم مۇرتلارمۇ ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي سانى ئون تۆمەندىن ئېشىپ كەتتى. ھارۇن رەشىد ئابدۇللا ئىبنى مەلىكنى ئىككى تۈمەن قوشۇننى باشلاپ خوراساندىن ئاتلىنىپ ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىشقا ئەۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى قېچىشىپ ئۆز يۇرتلىرىغا كېتىشتى. ئابدۇللا ھارۇن رەشىدكە مەكتۇپ يوللاپ: «ئەبۇدەۋلە بىز ئۇچۇن كەم بولسا بولمايدۇ» دېدى. ھارۇن رەشىد جاۋاب بېرىپ: «ئۇنىڭ يارلىقىغا ئىتائەت قىلغىن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى قوشۇن بىرلەشتى. قەرمەتىيلەر يەنە بىر قېتىم باتىنىيلارنىڭ ياردىمى بىلەن قاتتىق بۇلاڭ-تالاڭ يۈرگۈزدى. ئەبۇدەۋلە ئەجلى ۋە ئابدۇللا ئىبنى مەلىك ئۇلارغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قوزغاپ سانسىزلىغان كىشىلەرنى قىرىپ تاشلدى.

بابەكىيلەر[1]نىڭ ئەزەربەيجاندىكى ئىسيانى ھەققىدە بايان

شۇنىڭدىن توققۇز يىل ئۆتكەندە بابەكىيلەر ئەزەربەيجاندا

① بابەك - بىدئەت خۇرەمىيلەر كۆز قارىشىنى تارقاتقۇچى. ئازەربەيجاندا ئابباسىيلەر خەلىپىسى مەئمۇنغا قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن. يىگىرمە يىلدىن كېيىن ئابباسىيلەر خەلىپىسى مۇئتەسىم بىنىڭ ھەربىي قۇماندانى ئافشىن مەغلۇب قىلغان، سامەررادا دارغا ئېسىلغان.

ئىسيان كۆتۈردى. باتىنىيلار ئىسيانغا ئىشتىراك قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئەۋەتىلگەن قوشۇننىڭ ئىسيانچىلارنى قوغلاپ قېرىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قورققىنىدىن يۈرتلىرىغا قايتىپ كېتىشتى. ھىجرىيە ھېسابىتىدا 212 يىل بولغاندا، خەلىفە مەئمۇن زامانىسىدا، خۇراسانىلار ئىسپاھان، پۈدا (ئىسپاھان يېنىدا) كەربالا ۋە كاراج قاتارلىق شەھەرلەردە ئىسيان قىلدى. باتىنىيلار ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇپ خالىغانچە زورلۇق قىلدى. كېيىن ئەزەربەيجانغا بېرىپ بابەكىيلارغا بېقىندى. خەلىفە مەئمۇن مۇھەممەد ئىبنى ھۈمەيدنى بابەكىيلار بىلەن جەڭ قىلىشقا ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە خۇراسانىلارنى چېكىندۈردى. خەلىفە مەئمۇن ئۇنىڭغا ئاۋۋال زۇھەيىر ئىبنى ئەلى ئىبنە سەداقاغا روبىرو بولۇش توغرىسىدا پەرمان ماڭدۇردى. بۇ چاغدا ئۇ ئىسيان قىلىپ ئىراق-تىكى قۇھىستاندا ھەممىلا جايدا بۇلاڭچىلىق قىلىپ كارۋان يوللىرىدا قاراقچىلىق قىلىۋاتقانىدى. ھۈمەيد ئۇچقانىدەك يول بېسىپ خەلىفە مەئمۇندىن ھېچقانداق تەمىنات سورىمايلا بار لازىمەتلىكلىرى بىلەن ئۆزىنى جابدۇدى. ئاندىن ھۇجۇم قىلىپ زوھەيىرنى تېرىك تۇتۇپ ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنى تېرىپېرەن قىلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن مەئمۇن ئۇنىڭغا قازۋىن (كاسپى)، ماراغا ۋە ئەزەربەيجانىنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىنى بەردى. كېيىن ئۇ بابەكىيلەر بىلەن سوقۇشۇپ ئالتە ئايغىچە توختىماي جەڭ قىلدى. ئاخىرى ھۈمەيد يېڭىلىپ قېلىپ جەڭدە ئۆلدى. بابەكىيلار تەلىيى ئوڭ كېلىپ ئىسپاھانلىق قاچقۇن خۇراسانىلارنى ئىسپاھانغا قايتۇردى. ھۈمەيدنىڭ ئۆلۈمىگە خەلىفە مەئمۇن تولىمۇ بىئارام بولدى ۋە بابەكىيلارغا قارشى جەڭ قىلىش ئۈچۈن ئابدۇللا ئىبنى تاھىرنى خۇراسانىنىڭ باش ۋالىيلىقىغا تەينىلەپ پۈتكۈل قۇھىستان ئۆلكىسى ۋە ئازەربەيجانىنىڭ ئۆز قولىدىكى قىسمىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇللا ئەزەربەيجانغا يۈرۈپ كەتتى. بابەكىيلار تەڭ كېلەلمەي قورغانىغا قېچىپ كىرىۋ-

ژالدى. خۇرەمسيلار پۇتۇنلەي پىتىراپ كەتتى.

ھىجرەتكە 218 يىل بولغاندا پارس، ئىسپاھان، قۇھىستان ئۆلكىسى ۋە ئەزەربەيجاندىكى قەرمەتىلەر خەلىفە مەئمۇننىڭ رۇمغا سەپەر قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىسيان قىلدى. ئۇلار بەباكىيلار باشچىلىقىدا ھەر قايسى ۋىلايەت - شەھەرلەردىكى باجگىرلەرنى، مۇسۇلمانلارنى قىرىپ تاشلاپ ئۆيلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشتى، بالىلرىنى ئاپىرىپ قۇلنىڭ ئورنىدا سېتىشتى. پارستا مۇسۇلمانلار توپلىنىپ ئىسيانچىلارنى مەغلۇپ قىلدى ۋە كۆپ قىسمىنى قىرىپ تاشلىدى. بەزىسىنى ئەسىرگە ئالدى. ئەمما ئىسپاھاندا قەرمەتىلەر ئەلى ئىبنى مەزدەكى ئىسىملىك بىرەيلەننىڭ يېتەكچىلىكىدە دار ۋە پاردىنداپ شېرىكلەشتى. ئەلى ئىبنى مەزدەكى قوۋۇق سىرتىدا ئىككى تۈمەن ئادەم توپلاپ قېرىندىشى بىلەن بىرگە كاراجغا ئاتلاندى. ئەينى ۋاقىتتا ئەبۇدەۋلە كاراجدا يوق بولۇپ، ئىنىسى ماقىل شەھەردە تۇرۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئىلكىدە ئارانلا بەش يۈز نۆكەر بولغاچقا، تەڭ تۇرالماي باغدادقا قېچىشقا مەجبۇر بولدى. ئەلى ئىبنى مەزدەكى كاراجنى ئىگىلەپ بۇلاڭ - تالاڭ ۋە مۇسۇلمانلارغا قەتلىئام يۈرگۈزدى. ئىجلىستىكى ئاياللار ۋە بالىلارنى تامام ئېلىپ كەتتى. ئاندىن ئەزەربەيجانغا بېرىپ بابەكىيلار قوشۇنى بىلەن ئۇچراشتى. خۇرەمىيلار تەرەپ- تەرەپتىن كېلىپ بەش مىڭدىن، بىر تۈمەندىن، ئىككى تۈمەندىن بولۇپ بابەكىيلار سېپىگە قوشۇلدى ۋە كۆھىستان بىلەن ئەزەربەيجان ئارىلىقىدىكى شەھىرىستاننى پاناھ جاي قىلدى.

كېيىن مۇئتەسىم ئىسھاقنى تۆت تۈمەن چەۋەندازنى باشلاپ ئۇلار بىلەن سوقۇشۇشقا ئەۋەتتى. ئىسھاق ئۇلارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغاپ ئۇلارنى ئۇزۇل - كېسىل تارمار قىلدى. ئارقىدىنلا ئىسھاقنىڭ قوشۇنى قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغىنىچە خۇرەمىيلارغا تاشلاندى. ئۆلگەن ۋە زەخىم يېگەنلەرنىڭ ھېسابىنى ئېلىپ كۆر-

سه، ئەل بولغانلاردىن سىرت ئون تۈمەن ئادەمنىڭ قىرىپ تاشلاڭغانلىقى مەلۇم بولدى. ئىسپاھانغا يۈرۈپ كەتكەن يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەرگە ئەلى ئىبنى مەزدەكى قېرىندىشى باشچىلىق قىلىۋاتقان بولۇپ، ئادەم سانى بىر تۈمەنچە كېلەتتى. ئۇلار ئىسپاھان بېگىنىڭ سارىيىنى ئىگىلەپ ئاياللار ۋە بالىلارنى ئەسىر ئالدى. ئىسپاھان ئەمىرى ئەلى ئىبنى ئىسا شەھەردە يوق ئىدى. قازى چاغان بەكىرە ۋە بەزى بەگ ـ تۆرىلەر پۇقرالارنى باشلاپ سىرتقا جەڭ قىلغىلى چىقتى. ئۇلار ئۇچ تەرەپتىن يۈرۈپ ئىستەلاچىلارنى مەغلۇپ قىلدى. بارلىق ئاياللار ۋە بالىلارنى ئەسىر ئالدى ۋە شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ قۇل قىلدى. ياش ئەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ جەسەتلىرىنى ئازگاللارغا تاشلىدى.

شۇنىڭدىن ئالتە يىل ئۆتكەندە مۇئتەسىم يەنە بىر قېتىم خۇرەسىلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ ۋە ئافشىنغا بابەكىيلارغا قارشى سوقۇش قىلىشنى ئەمىر قىلدى. ئافشىن قوشۇنىنى باشلاپ يولغا چىققاندا جاي ـ جايلاردىن كەلگەن خۇرەسىلار ۋە باتىنىيلار بابەكىيلارغا ھەمدەمگە كەلدى. ئىككى يىل ئىچىدە ئۇلار ئافشىن قوشۇنى بىلەن كۆپ قېتىم دەھشەتلىك جەڭلەرنى قىلىشتى. ئىككىلا تەرەپتىن چىقىم ئېغىر بولدى. ئاخىرى ئافشىن بىر پەنت ئىشلىتىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇ نۆكەرلەرنى تارقاقلاشتۇرۇپ ئۇلارغا كېچىسى ئۆزلىرىنىڭ قارارگاھىنى بۇزۇپ تاشلاشقا بۇيرۇدى ۋە ئون فەرسەخ كېلىدىغان جايغىچە چېكىندۈردى. ئاندىن ئافشىن بابەكىيلارغا ئەلچىدىن بىرنى ئەۋەتىپ: «دانىشمەن كىشىدىن بىرنى ئەۋەتكىن، مەن ھەر ئىككىمىزگە پايدىلىق بولغان بىر سۆزنى قىلماقچىمەن» دېدى. بابەكىيلار شۇنداق بىر كىشىنى ئەۋەتكەندە، ئافشىن: «بېرىپ خوجاڭغا ئېيىت، ھەممىلا ئىشنىڭ بىر يېشىمى بولىدۇ، بىر ئادەمنىڭ كاللىسىنى چېپىپ تاشلىغاندىن كېيىن قايتا ئۆسۈپ چىقمايدۇ. ئادەملىرىمنىڭ تولىسى كاللىسىدىن جۇدا بولدى،

هېسابتا ئوندىن بىرىمۇ قالمىدى. ئىشەنچىم كامىلكى، سىلەرنىڭ ئەھۋالىڭلارمۇ بىزدىن پەرقلەنمەيدۇ. شۇڭا ياڭىشىپ قالايلى. شۇ چاغدا سىلەر ئۆزۈڭلار ئىگىدارچىلىق قىلىۋاتقان ئۆلكىنىڭ ھەقدار ھۆكۈمرانلىرىدىن بولۇپ قالىسىلەر. مەن قايتىپ ئەمرۇل مۇئمىنىندىن ئۆلكە مۇھۇرىنى سىلەرگە ئېلىپ بېرىمەن. بۇنىڭغا كۆنمىسەڭلار يەنە بىر قېتىم سوقۇشۇپ كىمنىڭ تەلىيى ئوڭ كېلىدىغانلىقىنى كۆرەيلى» دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئەلچى بۇ يەرنى كۆزىتىپ ئافشىننىڭ ئەھۋالىنىڭ خارابلىقىنى، قېچىشقا ئارانلا تۇرغانلىقىنى كۆردى.

ئەلچى قايتىپ كۆرگەنلىرىنى ۋە ياۋ قوشۇنىنىڭ ھېچقانچە قالمىغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئوچ كۈندىن كېيىن بىر قەپەس ئېلىشىشقا كېلىشتى. ئافشىن تارقاقلاشتۇرۇۋېتىلگەن قوشۇندىكىلەرگە بىر چاپارمەن ماڭدۇرۇپ: «جەڭ بولىدىغان كۈننىڭ ھارپا ئاخشىمى جەڭگاھتىن بىرەر فەرسەخ كېلىدىغان جايغا پىستىرما بولۇپ يوشۇرنۇڭلار. بىز قېچىپ قارارگاھتىن ئۇزاقلاشقاندا بىر بۆلەك ياۋ ئارقىمىزدىن قوغلاپ كېلىدۇ، يەنە بىر بۆلەك ياۋ ئالدىراپ ـ تېنەپ قارارگاھىمىزنى بۇلاشقا كېلىدۇ. شۇ چاغدا سىلەر تاغدىن ئوقتەك چۈشۈپ يولنى توراڭلار. ئۇلار قايتىشقا ئامالسىز قالغاندا مەن ئارقامغا قايتىمەن» دېدى.

جەڭ بولىدىغان كۈنى بابەكىيلار يۈز مىڭدىن كۆپ چەۋەندىز بىلەن چىقىپ سەپراس بولدى. ياۋ قارارگاھىنى كۆزىتىشتىن مەلۇم بولغان ئاخبارغا قارىغاندا ئافشىننىڭ قوشۇنىدىن ۋايىم يېيىشنىڭ قىلچە ھاجىتى يوق ئىدى، جەڭ دۇمبىقى ياڭراپ جەڭ باشلانغاندا ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتى. نۇرغۇن باشلار دومىلاپ چۈشتى. چۈش بولاي دەپ قالغاندا ئافشىن قارارگاھتىن بىر فەرسەخ نېرىغا چېكىندى. ئەلەمدارغا توختاپ تۇغنى لەپىلدىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ پۈتۈن قوشۇننى توختاتتى. بابە-

كىيلارنىڭ چەۋەندازلىرى قارارگاھنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا ئالدىرىماي پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ ئافشىننىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ماڭدى، پىيادىلەر قارارگاھنى بۇلاشقا قالدۇرۇلدى. شۇ چاغدا تاغنىڭ ئارقىسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئىككى تۈمەن چەۋەندەز ئۇيغۇر ـ سول تەرەپتىن چىقىپ يولنى كېسىپ تاشلىدى ۋە ياۋغا ھۇجۇم باشلىدى. ئافشىن ئىككى تۈمەن ئاتلىقنى باشلاپ ئارقىغا قايتتى. بابەكىيلار ئوتتۇرىدا قېلىپ ھەرقانچە تىرىشىپ باققان بولسىمۇ ئاخىرى بابەك ئەسىرگە چۈشتى. قىرغىن ئەسىر ۋاقتىغىچە داۋام قىلىپ، سەككىز تۈمەندىن كۆپرەك خۇراسانىيلار قىرىپ تاشلاندى. ئافشىن ئىككى تۈمەن چەۋەندازنى بابەكىنىڭ قورغانى تۈۋىدە قالدۇرۇپ ئۆزى بابەك ۋە باشقا ئەسىرلەرنى باغدادقا ھەيدەپ ماڭدى. بابەكنى باغدادتا سازايى قىلىپ ھەيۋەتسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى.

خەلىفە مۇئتەسسىم نەزەرىنى بابەكىنىڭ جىسمىغا ئاغدۇرۇپ: «ئى مەلئۇن ئىت! نېمە ۋەجىدىن ئىسيانىنى تەرغىب قىلىسەن؟ نېمە ۋەجىدىن مىڭلىغان مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىنى كېسىسەن؟» دەپ سورىغاندا ئۇ جاۋاب بەرمىدى. مۇئتەسىم ئۇنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى چاناپ تاشلاشقا ئەمىر قىلدى. ئۇلار ئۇنىڭ بىر قولىنى كېسىپ تاشلىشىغا ئۇ يەنە بىر قولىنى ئېغىزىغا تۇتۇپ قولىغا ئاققان قانىنى يۇزىگە سوۋىدى. مۇئتەسىم: «ئى مەلئۇن ئىت، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟» دەپ سورىسا بابەك: «بۇنىڭدا بىر ھېكمەت يوشۇرۇنغانىدۇر» دېدى. «نېمە ھېكمەت؟» دەپ سورىۋېدى، ئۇ: «مېنىڭ پۇت ـ قوللىرىمنى چاناپ تاشلاشماقچى بولۇۋاتقىدۇ. ئادەمدە قان بولغاندىلا رەڭگىرويى قىزىل تۇرىدۇ، قان ئېقىپ تۇگىگەندە بەدەن سارغىيىپ كېتىدۇ، پۇت ـ قول كېسىلگەندە بەدەندىكى قان بەدەندە تۇرۇشتىن مەھرۇم بولۇپ ئېقىپ تۇگەيدۇ. بەدىنىمدىكى قان ئېقىپ تۇگىگەندە كىشىلەرنىڭ مېنى قورققىنىدىن چىرايى سارغىيىپ كېتىپتۇ،

دەپ قالماسلىقى ئۈچۈن قانىنى ئالدىنئالا يۇزۈمگە سۈرۈۋالدىم» دېدى. ئارقىدىن مۇئتەسىم بىر بۇقىنى تۇلۇمچىلاپ سويدۇرۇپ بابەكنىي ئىچىگە سالدى، كالىنىڭ ئىككى مۈڭگۈزى بابەكنىڭ قۇلىقىغا قوشۇپ چىگىلدى. ئاندىن تېرىنى ھىم تىكىپ تاشلاپ نەم ھالەتتىلا ئاپتاپقا تاشلاپ قۇرۇتۇلدى. بابەك مۇشۇ تەرىقىدە تولىمۇ ئېچىنىشلىق ئۆلدى.

نۇرغۇن سەھىپە سەرپ ئېتىپ بابەكنىڭ ئىسيان باشلىغىنىدىن ئەسىر ئېلىنغىچە بولغان سەرگۈزەشتىسىنى بايان قىلدۇق. بابەكنىڭ جاللاتلىرىدىن بىرى ئەسىرگە ئېلىنغاندىن كېيىن بەرەيلەن ئۇنىڭدىن قانچىلىك ئادەم ئۆلتۈرگىنىنى سورىغاندا ئۇ: «بابەك پىرىمنىڭ بىر نەچچە جاللىتى بار، جەڭدە قالغان جاللاتلارنىڭ ئۆلتۈرگەنلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا مەن ئۆزۈم 33 مىڭ مۇسۇلماننىڭ بېشىنى كەستىم» دېگەن ئىكەن.

مۇئتەسىم قولغا كەلتۈرگەن ئۇچ نۇسرەت ئىسلامنىڭ بەرقارار تېپىشىدا زور تۆھپە يارىتتى. ئۇنىڭ بىرىنچىسى رۇمنى پەتھى قىلىش؛ ئىككىنچىسى بابەكىيلارنى قىرىپ تاشلاش؛ ئۈچىنچىسى تەبەرىستاندىكى زەردۇشت (مەجۇسىي) مازىيار ئۇستىدىن غالىب كېلىش ئىدى. بۇلارنىڭ ھەر قانداق بىرى يوق بولغان بولسا، ئىسلام ئۇچۇن بىر زور ئاپەت بولغان بولاتتى.

خەلىفە مۇئتەسىمنىڭ ئۇچ قېتىملىق نۇسرىتى ھەققىدە بايان

بىر كۈنى خەلىفە مۇئتەسىم بىر زىياپەت ئۇستىدە ئولتۇرغىنىدى، قازى يەھيا ئىبنى ئەقتەم ھەزرەتلىرىمۇ شۇ داستىخانغا داخىل بولدى. مۇئتەسىم داستىخاندىن تۇرۇپ بىر ھۇجرىغا كىرىپ كەتتى، كېيىن يېنىپ چىقىپ بىرئاز شاراب ئىچتى، ئاندىن يەنە قوزغىلىپ باشقا بىر ھۇجرىغا كىرىپ كەتتى، كېيىن يېنىپ

چىقىپ ئۇچىنچى ھۇجرىغا كىرىپ كەتتى. بىر كەمدە بۇ ھۇجرىدىنمۇ چىقىپ ھامامغا كىرىپ كەتتى ۋە غۇسلى قىلدى. ئۇزاق ئۆتمەي يېنىپ چىقىپ جەينامازنى ئەپكەلدۈردى ۋە ئىككى رەكئەت نامار ئوقۇپ داستىخانغا قايتىپ كەلدى. ئۇ قازىسىغا قاراپ: «نېمە ۋەجىدىن مۇنۇ ئىككى رەكئەت نامازنى ئوقۇغانلىقىمنى بىلەمدىلا؟» دەپ سورىۋىدى قازى بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ: «ئۇ پەرۋەردىگارىنىڭ بۇگۈن ماڭا ئاتا قىلغان سائادىتىگە تەشەككۇر ئېيتىش ئۈچۈن ئۇقۇلغان نامار» دېدى. يەھيا: «ئى ئەمىر ۋەل مۇئمىنىن، قايسى سائادەت توغرىسىدا سۆزلەۋاتىسەن؟» دەپ سورىدى. ئۇ: «ئۇشبۇ پەيتتە مەن ئۈچ قىزنى نىكاھىمغا ئالدىم. ئۇلار مېنىڭ ئۈچ رەقىبىم بولغان رۇم پادىشاھىنىڭ، بابەكنىڭ ۋە زەردۇشت مازيارنىڭ قىزلىرى» دېدى.

خەلىفە ۋاسىق زامانىسىدا خۇرەمىيلار يەنە بىر قېتىم ئىسپاھاندا ئىسيان كۆتۈرۈپ نۇرغۇن شۇملۇقلارنى قىلدى. ئۇلارنىڭ پاراكەندىچىلىكى 300 يىل داۋام قىلدى. ئۇلار ئىككىنچى قېتىملىق ئىسياندا كاراج شەھىرىنى بۇلاپ، ئاز - تولا ئادەم ئۆلتۈردى، كېيىن قايتىدىن جەمئىتۈرۈلدى. يارىزاد شاھ ئىسيان قىلىپ ئىسپاھان رايونىغا قېچىپ كەتكەندە خۇرەمىيلەر ۋە باتونىيلار ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلاندى. ئۇلار كارىۋان يوللىرى ۋە يېزا-قىشلاقلارغا ھۇجۇم قىلىپ بۇلاڭ - تالاڭ بىلەن مەشغۇل بولدى. چوڭ - كىچىك، ھەتتا نارەسىدە بالىلارنىمۇ ئايىماي ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ بۇ خىل گۇناھكارانە قىلمىشى 30 نەچچە يىل داۋام قىلدى. خەلىفىنىڭ قوشۇنى ئۇلار ئىشغال قىلىپ تۇرغان قورغاننى ھەر قانچە قىلىپمۇ ئالالمىدى. ئاخىردا تىرىك تۇتۇلۇپ كاللىسى ئىسپاھاندا سازايى قىلىندى. ئۇلار بۇ نۇسرەت خەۋىرىنى ئىسلام دىيارىغا تولۇق يەتكۈزۈشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلساق ئەسىرىمىز ئۇنىڭغا سەھىپە بېرەلمەيدۇ. شۇڭا ئۇ ۋەقەلەرنىڭ مىڭدىن بىرىنىلا بايان ئەيلىدۇق. ئاشۇ ئىسيانلار،

باتىنىيلار ۋە خۇرەمىيلارنىڭ جىنايەتلىرىنى بىلىشكە قىزىققۇچىلار نەزەرىنى «تارىخىي تەبىرى» ، «تارىخي ئىسپاهان» ، «تارىخي خەلىفەئى بەنى ئاببباس» قا ئاغدۇرغاي.

ئەينى زاماندا خۇرەمىيلەر ئىسلامدا بەلگىلەنگەن نامازغا تۇرۇش، ھەج قىلىش، روزا تۇتۇش، پەرۋەردىگارنىڭ دۇشمەنلىرىگە قارشى جىھاد قىلىش، بەدەننى پاك تۇتۇش، مەينى مەنئى قىلىش ۋە رىيازەت چېكىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى چۆرۈپ تاشلىدى. ئۇلار مەجلىس ئۆتكۈزگەندە ياكى بىر يەرگە جەم بولغاندا ئاۋۋال ئەبۇ مۇسلىم ساھىبۇد دەۋلەگە ماتەم تۇتۇپ، ئۇنى قەستلىگەن قاتىلغا قارغىش ياغدۇراتتى. ئەبۇ مۇسلىمنىڭ قىزى فاتىمەنىڭ ئوغلى مەھدى ئىبنى فىرۇزغا ئالقىشلار ياغدۇراتتى. روشەنكى، مەزدەكىيلەر، خۇرەمىيلەر ۋە باتىنىيلارنىڭ يىلتىزى بىر بولۇپ، ئۇلارنىڭ تۇرغۇن مۇددىئاسى ئىسلامنى ئاغدۇرۇش ئىدى.

قىرىق سەككىزىنچى باب

بايلىق، ئۇنى ساقلاش ۋە ئىدارە قىلىشنىڭ بايانى

پادىشاھلارنىڭ خەزىنىسى ئىككى بولۇشى لازىم، ئۇنىڭ بىرى كىرىم خەزىنىسى، يەنە بىرى چىقىم خەزىنىسى بولسۇن. يىغىلغان باج كىرىمى ھەمىشە كىرىم خەزىنىسىگە چۈشىدۇ، ئازلا بىر قىسمى چىقىم خەزىنىسىگە چۈشىدۇ. كىرىم خەزىنىسىگە ئادەتتە تەگمىگەن تۈزۈك. كىشىلەر كىرىم خەزىنىسىدىن بىرەر نەرسە ئالغاندا قەرز شەكلىدە ئېلىشى ۋە كېيىن ئەسلى مىقدارىدا قايتۇرۇشى زۆرۈر. بۇنداق تەدبىرنى قوللانمىغاندا مەملىكەتنىڭ بارچە كىرىمى توزۇپ كېتىدۇ. پەۋقۇلئاددە ئېھتىياج تۇغۇلغاندا ئالدىراپ قالىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئىشلار ئاقساپ قالىدۇ. ئىزچىل تەدبىر شۇكى، ھەرقانداق پۇل، باج كىرىمى خەزىنىگە تاشلىنىشى، باشقىغا ئايرىۋاشلانماسلىقى لازىم. شۇندىلا چىقىم قەرەلى بولغان ئىنئام، مائاش ۋە سوۋغات خىراجەتلىرى قەرز قالمايدۇ، دۆلەت خەزىنىسىمۇ ئۇزلۇكسىز تولۇقلىنىپ تۇرىدۇ.

پېقىرنىڭ ئاڭلىشىچە، سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئەمىرى ئالتۇن تاش خارەزمنىڭ شاھلىقىغا تەيىنلىنىپ خارەزمگە ئەۋەتىلگەندى. ئەينى زاماندا خارەزمنىڭ باج كىرىمى ئالتە تۈمەن دىنار بولۇپ، ئالتۇن تاشنىڭ خادىملىرىغا كېرەكلىك مائاش چىقىمى بۇ كىرىمنىڭ ئىككى ھەسسىسىگە توغرا كېلەتتى. ئالتۇن تاش خارەزمگە كېلىپ بىر يىل بولغاندا سۇلتاننىڭ بىر خادىمى باج

پۇلىنى ئېلىپ كېلىشكە خارەزمگە ئەۋەتىلدى. ئالتۇن تاش ئۆزدە-
نىڭ بىر خادىمىنى يوشۇرۇنچە غەزنە شەھىرىگە ئەۋەتىپ خارەزىم-
نىڭ باج كىرىمى بولغان ئالتە تۈمەن دىنارنى ئۆزىگە قالدۇرۇش،
بۇنى زوراغا مەھكىمىسى ئۆزىگە ئاجرىتىپ بەرمەكچى بولغان
ماۋاش چىقىمىغا ئۇرۇۋېتىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئەينى ۋاقتىتە-
كى ۋەزىر ئەھمەد ئىبنى ھەسەن بۇ مەكتۇپنى كۆرۈپ دەرھال
مۇنداق جاۋاب مەكتۇپ يوللىدى: «مەرھەمەتلىك ۋە مېھرىبان
ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئالتۇن تاش ھەرگىزمۇ
سۇلتان مەھمۇد ئەمەس. يېغىۋالغان باج كىرىمىگىنى تېگىشلىك
باھالاشتىن ئۆتكۈزۈپ سۇلتاننىڭ خەزىنىسگە تاپشۇرغىن ۋە بىر
پارچە ھۆججەت ئالغىن. ئاندىن خادىملىرىڭنىڭ ماۋاش چىقىمى
ھەققىدە ئىلتىماس سۇنساڭ بۇست ۋە سىستان ئەمىرلىرىدىن
ئېلىۋالغىلى بولىدىغان پۇل ھۆججىتىگە ئېرىشىسەن. ئاندىن پۇل-
نى ئالغىن ۋە خارەزمگە قايتقىن. شۇندا خوجا بىلەن چاكارنىڭ،
سۇلتان مەھمۇد بىلەن ئالتۇن تاشنىڭ پەرقى مەۋجۇتلۇقىنى يو-
قاتمايدۇ. چۈنكى، پادىشاھنىڭ رولى ۋە قوشۇننىڭ مەسئۇلىيىتى
پەرقلىنىدۇ. خارەزىم شاھ يازىماس گەپلەرنى قىلمىسۇن. ئۇنىڭ
بۇنداق تەلەپ قويۇشى سۇلتانغا مەنسىتمەسلىك نەزەردە قارىغاد-
لىقى ياكى بولمىسا ۋەزىر ئەھمەد ئىبنى ھەسەننى كالۋا ۋە نادان
چاغلىغانلىق، خالاس. بىز خارەزىم شاھىنى كەلگەن ئادالەتلىك
نىداغا ياكى ساغلام پىكىرگە تەشنا ئەمەس، بۇنى ئاڭلىغانلىكى
كىشى ھەيرانلىقتىن ياقىسىنى تۇتماي تۇرالمايدۇ. ئۇ سەۋەنلىكنى
بوينىغا ئالسۇن. قۇلنىڭ خوجىسى بىلەن ھوقۇقتىن تەڭ بەھرە-
مەن بولۇشنى ئىستىشى بەسى خەتەردۇر».

ئۇ سانغۇنلاردىن بىرىنى ئون ياساۋۇلنى ئېلىپ ئۇشبۇ مەك-
تۇپنى تېزدىن خارەزمگە يەتكۈزۈشكە بۇيرۇدى. شۇنىڭ بىلەن
ئالتە تۈمەن دىنار سۇلتان مەھمۇدنىڭ خەزىنىسگە يەتكۈزۈلۈپ
ئايرىۋاشلاندى. ئاندىن غەزنىدىكى زوراغا ھەكىمىدىن بۇست

بىلەن سىستان شەھىرىدە بەش ھەسسە مىقداردىكى ئانار، تېرە، پاختا قاتارلىق نەرسىلەرگە ئايرىۋاشلىغىلى بولىدىغان پۇل ھۆجەجىتىگە ئېرىشتى. ئادەملىرى يۇقىرىقى ئىككى شەھەرگە بېرىپ ھۆججەتتە كۆرسىتىلگەن مالىلارنى ئېلىپ ساتقاندىن كېيىن ئالتە تۈمەن دىنارنى ئېلىپ بۇستتىن خارەزمگە قايتتى.

مۇشۇنداق قىلغاندا پادىشاھنىڭ ئىشلىرى يۈرۈشۈپ كېتىدۇ. چۈنكى، دۆلەت مەنپەئىتى قوغدالسا دېھقانلارنىڭ مەنپەئىتى ۋە دۆلەت خەزىنىسىنىڭ راۋاج تېپىشى كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. بىھايا ۋە ئاچ كۆز قۇللارنىڭ سۇلتانغا مەنسۇپ باج كىرىمى ۋە رەئىيەتنىڭ بايلىقىغا سوزۇلۇشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

قىرىق توققۇزىنچى باب
دەۋاگەرلەرنى بىر ياقلىق قىلىش، ئەرزگە جاۋاب قايتۇرۇش ۋە ئۇنى ئىجراغا قويۇشنىڭ بايانى

ھەر دائىم توپ - توپ دەۋاگەرلەر قازىخانىغا كېلىپ، ئار-زۇ- ئىستەكلىرى جاۋابقا مۇيەسسەر بولغاندىن كېيىنمۇ كەتمەي تۇرۇۋالىدۇ. ياقا يۇرتلاردىن كەلگەنلەر ياكى يات ئەللەر ئەلچىلە-رى بۇ خىل قىقاس - چۇقان ۋە غەۋغالارنى كۆرسە مۇقەررەركى، بۇ قازىخانىدا ئادالەت مەۋجۇت ئەمەس ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قېلىشىدۇ. بۇنداق دەۋاگەرلەرگە ئىشىكنى تاقىۋېتىش لازىم. ئۇلارنىڭ ھەر قانداق تەلىپى بولسا ئاۋۋال ئەرزىنى قەغەزگە پۈتۈپ، تۇرار جايىنى ئەسكەرتىپ قويسۇن. ئاندىن بەش ئادەم قازىخانىغا كېلىپ ئەرز - دادىنى ئېيتسۇن. ئاندىن تېگىشلىك جاۋابقا ۋە ھۆكۈمگە قارىسۇن. ھۆكۈم چىقىرىلغاندىن كېيىن دەرھال قايتسۇن. شۇنداق قىلغاندا ئۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ زۇرۇر بولمىغان غەۋغالارنى كۆتۈرۈپ بىسەرەمجانلىق چىقىرىشىغا زۇرۇ-رىيەت قالمايدۇ.

ئېيتىلىشچە، يەزدىگىرد شەھرىيار بىر چاپارمەننى ئەمە-رۇل مۇئمىنىن ئۆمەرنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتىپ: «پۈتكۈل جاھاندا بىزنىڭ قازىخانىمىزدەك ئالدىراش بىرى يوق، بىزنىڭكىدىن باي دۆلەت خەزىنىسى يوق، بىزنىڭكىدىن قۇدرەتلىك قوشۇن يوق، بىزدەك بايلىققا تىنغان مەملىكەت يوق» دېگەندە، ئۆمەر جاۋابەن: «بەرھەق، سىلەرنىڭ قازىخاناڭلار شۇنچىلىك قىزىپ كېتىدۇ-

كى، ھەممىسلا شكايەتچىلەر؛ دۆلەت خەزىنەڭلار شۇنچىلىك بايكى، ھەممىسلا ھارام بايلىقلار؛ قوشۇنۇڭلار شۇنچىلىك زور-كى، سانغۇنلار، بويۇنتاۋلار، تەقدىر - قىسمىتىڭلار پۈتۈپ قال-غاندا بايلىقنىڭمۇ ئەھمىيىتى قالمايدۇ. بارچە ئالەمەتلەردىن ئاش-كارا بولماقتىكى، تەقدىر - قىسمىتىڭلار پۈتۈپ مەملىكىتىڭلار زاۋال تاپتى» دېگەنىكەن. ھەقىقەت دەرۋەقە شۇنداق ئىدى.

ھەممىلا كىشى ئادىل بولۇش، نامۇۋاپىق ۋە مۇمكىن بولماي-دىغان نىشانلارنى قوغلاشماسلىق ئۈچۈن مەلىكۇل جاھانىڭ شەخسەن ئەلگە ئۈلگە بولغىنىدىنمۇ ياخشىراق ئىش يوقتۇر. سۇلتان مەھمۇد ئەنە شۇنداق ئىدى.

مەسئۇد ئىبنى مەھمۇد ۋە ئۇنىڭ قەرزى ھەققىدە بايان

ئېيتىلىشىچە، بىراۋ مەھمۇدنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ مەھمۇد-نىڭ ئوغلى مەسئۇد ئۈستىدىن ئادالەتكە مۇراجىئەت قىلدى: «پې-قىر بىر سودىگەر بولۇپ، ئۇشبۇ شەھەردە ئۇزاقراق تۇرۇپ قالدىم ۋە يۇرتۇمغا قايتىشقا نىيەت قىلدىم. ئەمما ئەزىز پەرزەن-تىڭ ئالتە تۇمەن دىنارلىق مېلىمنى ئېلىۋېلىپ پۇلنى بەرگىلى ئۇنمايۋاتىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئۆيگە قايتالماۋاتىمەن. پەرزەنتىڭ مەسئۇد بىلەن بىللە قازىنىڭ ئالدىغا بارساق دېگەن ئۇمىدتە مەن». سودىگەرنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان مەھمۇد تولىمۇ خاپا بو-لۇپ دەرھال ئوغلى مەسئۇدقا مەكتۇپ يوللىدى: «قەرز قىلغان پۇلنى سودىگەرگە بېرىۋەت ياكى ئادالەتلىك قازىنىڭ ئالدىغا بار. ئۇ شەرىئەتنىڭ ھۆكۈمى بويىچە بىر ياقلىق قىلىپ قويىدۇ». سودىگەر قازىخانىغا ماڭغاندا بىر چاپارمەن مەسئۇدقا مەكتۇپنى تېزلا يەتكۈزى. مەسئۇد نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي غوجىداردىن: «قاراپ باققىن، خەزىنىدە يەنە قانچىلىك پۇل بارىكىن» دەپ

ئەۋەتتى. ئۇ قايتىپ كېلىپ: «ئىككى تۈمەن دىنار بارىكەن» دېدى. ئۇ غوجىدارغا «مۇشۇ پۇلنى ھازىرچە ئاشۇ سودىگەرگە بەرگىن، كەم قالغىنىنى ئۈچ كۈندىن كېيىن ئېلىۋالسۇن» دېدى. ئاندىن ئاتىسىنىڭ چاپارمىنىگە: «بېرىپ سۇلتانغا ئېيتقىن، ئىككى تۈمەن دىنارنى نەق بەردىم، قالغىنىنى ئۈچ كۈندىن كېيىن بەرمەكچىمەن. شۇ چاغدا دوبۇلغا، ساۋۇتلىرىمنى كېيىپ سۇلتانىنىڭ پەرمانىغا قارايمەن» دېدى. چاپارمەن يېنىپ بېرىپلا سۇلتانىنىڭ يەنە بىر پارچە مەكتۇپىنى ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭدا: «ئادالەت سوتىغا بارغىن ياكى سودىگەرنىڭ پۇلىنى بېرىۋەتكىن. بولمىسا پۇلنى تۆلىگىنىڭدە ئاندىن سەن بىلەن دىدارلىشىمەن» دېگەن مەزمۇنلار بار ئىدى. مەسئۇد قايتا بىر نەرسە دېيىشكە جۈرئەت قىلالماي، تەرەپ ـ تەرەپتىن قەرز ئالدى ۋە ناماز ئەسىر ۋاقتىدا ئالتە تۈمەن دىنارنى سودىگەرنىڭ قولىغا تۆتقۇزدى. بۇ ۋەقە يىراق ـ يىراق مەملىكەتلەرگە يېتىپ چىن، قىتاي، مىسىر ۋە ئەدەن سودىگەرلىرىنى غەزنە شەھىرىگە جەلپ قىلدى، جاھانىڭ سەر خىل ماللىرى بۇ جايغا ئاقتى.

ھالبۇكى، زامانىمىزنىڭ پادىشاھلىرى ئەڭ سادىق قۇللىرى ۋە مەرۋ، بەلخ ۋالىيلىرىنى سوتقا بۇيرۇسا ئۇلار بۇنىڭغا ئىتائەت قىلمايدۇ، پادىشاھنىڭ سۆزىنى نەزەر ـ ئېتىبارىغا ئالمايدۇ.

ھىمس ۋالىيسى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇل ئەزىزگە مەكتۇپ يوللاپ: «ھىمسنىڭ سېپىلى گۆمۈرۈلۈۋاتىدۇ، ياساتمىساق بولمىغۇدەك. سېنىڭچە قانداق قىلايلى؟» دېگەندە ئۆمەر جاۋابەن: «ھىمسنى ئادالەت سېپىلى بىلەن مۇھاپىزەت قىلىڭلار، كىشىلەر يوللاردىكى قورقۇنچنى ۋە زورلۇقنى تازىلىۋەتسۇن؛ خىش، لاي، تاش ۋە ھاكىنىڭ ھاجىتى يوق» دېدى.

پەرۋەردىگارىمىز داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دېگەنىدى: «ئى داۋۇد، مەن سېنى زېمىنىنىڭ خوجىسى قىلدىم، سەن كىشىلەرگە ئادىل ھۆكۈم چىقارغىن». يەنە مۇنداق دېدى: «ئاللاھ

بەندىسىگە (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى قوغداشقا ۋە ياردەم) بېرىشكە يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟» («قۇرئان كەرىم» 39 ـ سۈرە 35 ـ ئايەت)

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەنىدى: «پەرۋەردىگارىمىز بىر ۋالىينى مۇسۇلمانلارغا ھۆكۈمران قىلدى. چۈنكى ئۇ كىشىلەر ئارىسىدا بىراۋنىڭ ئاللاھقا، ئاللاھنىڭ ئەلچىسىگە ۋە بارچە مۇسۇلمانلارغا ئاسىيلىق قىلغان كىشىدىن ياخشىراق ئىكەنلىكىنى بىلمىدۇ».

بۇ دۇنيا پادىشاھلارنىڭ ھېسابات رويخېتىدۇر. ئەگەر ئۇلار دانا پاسىبان بولسا، كىشىلەرنىڭ دۇئاسىغا ۋە ياد ئېتىشىگە مۇشەررەپ بولىدۇ. ئەگەر زالىملاردىن بولسا، قارغىشقا ئۇچراپ ياد ئېتىلىشتىن قالىدۇ. شۇڭا شائىر ئۇنسۇرى مۇنداق يازىدۇ: «خۇدانى ياد ئەتسەك نامىڭ چىقار، ئادالەت كەمىرىنى تاقىساڭ يۈزۈڭ بولار، نامىڭ چىققاندا پاك ۋە مۇستەھكەم بولسۇن، مەشھۇر بولغىنىڭدا نامىڭ ياخشى بولسۇن».

ئەللىكىنچى باب

بارچە ئۆلكىلەرنىڭ باج ھېسابات‌تىنى ساقلاش ۋە ئۇنى بىر ياقلىق قىلىشنىڭ بايانى

بارچە ئۆلكىلەرنىڭ باج كىرىم ھېساباتى ھەر قاچان ياخشى ساقلىنىشى لازىم. ئۇنىڭدىن كىرىم - چىقىمنىڭ ئەھۋالىنى، بولۇپمۇ چىقىمنى ئۇنۇملۇك نازارەت قىلغىلى بولىدۇ. قىسقار- تىش زۆرۈر بولغان ھەر قانداق چىقىمنى دەرھال قىرقىپ تاشلاش كېرەك. ئەگەر بەزىلەر كىرىم ۋە كىرىمنى كۆپەيتىش توغرىسىدا سۆزلىسە ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغۇچىلار جەزمەن چىقىدۇ. ناۋادا ئۇنىڭ سۆزلىگەنلىرى ئورۇنلۇق بولسا ئۇنىڭغا ئىنئام بېرىش لازىم. شۇڭا ئىسراپخورلۇق كۆرۈلسە مۇشۇ ئۇسۇلدا تەھقىقلەشكە بولىدۇ. ئىشنىڭ ھەقىقىتى پىنھان قالمايدۇ.

دۆلەتنىڭ كىرىم - چىقىم ئىشلىرى ۋە باشقا خىزمەتلىرىدە پادىشاھ جەزمەن ئادىل بولۇشى، قەدىمكى دانا پادىشاھلار بەلگە- لەنگەن ئەقىدە - يوسۇنلارغا رىئايە قىلىشى زۆرۈر. ئۇ يامان قانۇنلىرىنى تۈرغۇزمىسۇن، كۇفرىلىققا ھەمدەم بولمىسۇن. پادە- شاھقا تۈرلۈك ئەھۋالاتلارنى تەھقىقلەش، باجگىرلارنى بىر ياقلىق قىلىش، كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىگىلەش، باج كىرىمگە غەمخورلۇق قىلىش، مەملىكەتنى مۇستەھكەملەپ ياتلاردىن ساق- لىنىش ئۈچۈن دۆلەت خەزىنىسى ۋە ئاشلىق خەزىنىسى بەرپا قىلىش مەجبۇرىيەتلىرى يۈكلەنگەندۇر. ئۇ مەشھۇر بېخىللاردىن بولۇپ قالمىسۇن، بولمىسا كىشىلەر ئۇنى مال - دۇنيا ساقلاشقا

قويۇلغان قارانچۇق قۇل دەپ ھاقارەتلىشى مۇمكىن. زىيادە سەۋەبى بولۇپمۇ كەتمەسۇن، بولمىسا بەتخەج بايۇەتچە دەپ ئاتىلىپ قېلىشى مۇمكىن. مەرھەمەت داستىخانىنى ئاچقاندا مەرھەمەت قىلىنغۇچى ھەر بىر خادىمنىڭ دەرىجىسىگە قاراش ئەڭ مۇھىم. ناۋادا بىراۋغا ئون دىنار مەرھەمەت قىلىش مۇۋاپىق بولسا ئۇنىڭغا يۈز دىنار بېرىشكە بولمايدۇ. يۈز دىنار مەرھەمەت قىلىنغۇچىغە. مۇ مىڭ دىنار بېرىشكە بولمايدۇ. بولمىسا بەگ - تۆرىلەرنىڭ كۆڭلىگە شىكەستە يېتىپ، كىشىلەردە پادىشاھ ئۆز خادىملىرى توغرىسىدا ھېچ نەرسە بىلمەيدىكەن دېگەن چۈشەنچە پەيدا بولىدۇ. ۋەزىرلەرنىڭ خىزمىتى ۋە تۆھپىسىگە قارىتا ۋاپاغا جاپا بولۇپ قالىدۇ، ھەممەيلەن رەنج - خاپىلىق ئىچىدە قېلىپ ئىشلارنى يۈرۈشمەسلىك كېلىپ چىقىدۇ.

بۇلاردىن سىرت پادىشاھ شۇنداق ئۇرۇشلارنى قىلسۇنكى ياۋ بىلەن بولغان بۇ جەڭدە سۇلھىگە ئىمكان قالدۇرۇلسۇن؛ پادىشاھ يەنە شۇنداق سۇلھىلەرنى ئىمزالىسۇنكى، بۇ سۇلھىلەردە جەڭگە ئىمكان قالدۇرۇلسۇن؛ رەقىبلىرىگە قارىتا ئۇ شۇنداق كېلىشىملەرنى ئىمزالىسۇنكى، بۇنى كېيىن يىرتىۋەتكىلى بولىدىغان بولسۇن؛ يەنە شۇنداق كېلىشىملەرنى ئىمزالىسۇنكى، ئۇنى يىرتىۋەتكەندىن كېيىن قايتا ئىمزالىغىلى بولسۇن. ئۇ مەي - شاراب ئىچمىسۇن، تولىمۇ ھەييار ياكى زىيادە سۇرلۇك بولۇپ كەتمەسۇن. ئەگەر ئۇ تاسادىپىي يوسۇندا ئىچكۈلۈك بىلەن مەشغۇل بولۇپ قالسا سەدىقە - پىتىر، تەھەججۇد، رامىزان ۋە باشقا خەير- ئېھسان قاتارلىق ياخشى ئىشلارنى قىلىش ئارقىلىق گۇناھىنى تەۋبە قىلسۇن. بۇ ئۇنىڭ ئىككى دۇنيالىقى ئۈچۈن پايدىلىق. ھەر بىر ئىشلىگەن خىزمىتىدە بۇنىڭ بىر ئۇلۇشى پەرۋەردىگارىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيدىغان بولسۇن. شۇنداق قىلسا پېشكەللىك ئۇنىڭغا يېقىن يولىمىغاي. ھەقىقەتەنمۇ ئىتائەتمەگە ئۆتكەندە، دىنىي مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلغاندا ھارماي تەل-

رىشچانلىق كۆرسىتىش لازىم. شۇنداق قىلسا قادىر ئاللاھ ئۇنىڭ-
غا ھەممىلا ئىشتا ئۇتۇق ئاتا قىلىدۇ. ئىككىلا دۇنيادا ئۇزۇنىڭ
مۇراد باغچىسىدىن خۇشبۇي گۈللەرنى ئۈزۈپ ئارزۇ - ئارمانلە-
رىغا بەرقارار يېتىدۇ.

خاتىمە

قادىر ئاللاھنىڭ ياردىمىدە ۋە ئۇنىڭ ئاتا قىلغان شاپائىتى-
ئىلتىپاتىدا ئۇنىڭ ئاجىز ۋە ئەرزىمەس، گۇناھلارغا پاتقان كەمىنە
قۇلى ھىجرىيىنىڭ 673 - يىلى شەۋۋال ئېيىنىڭ ئوتتۇرىسى
ئۇشبۇ رىسالىنى ئاخىرقى قۇرىغا يەتكۈزۈش بەختىگە مۇيەسسەر
بولدۇم. گۇناھلاردىن پاكلىنىپ رەھىملىك ئاللاھنىڭ مەغپىرە-
تىگە مۇشتەرىپ بولۇشنى تىلەيمەن. ھۇسەين ئىبنى زەكەرىيا
ئىبنى ھاجى ھۇسەيىننى ئاللاھ ئەپۇ قىلغاي. ئۇنىڭ ئانىسىنى
ۋە بارلىق سادىق كىشىلەرنى تاكى قىيامەتكىچە مەغپىرەت قىل-
غاي. ئاللاھ تەئالا پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا،
ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرىغا، ساھابىلىرىگە ۋە ئەگەشكۈچىلىرىگە
سائادەت ئاتا قىلغاي، ئاللاھ ئۇلارغا شاپائەت قىلغاي. ئاللاھ
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلىرىنىڭ ئەجرىگە
ھەسسىلەپ ساۋاب بەرگەي، ئۇلارغا مەڭگۈلۈك سائادەتنى نېسىپ
قىلغاي. بارلىق ھەمدۇ - سانا ئاللاھقىلا خاستۇر.

دوكتور تورغۇت ئۈيغۇر تورۇل ئوغلى
2006 . 06 . 03 ئۈرۈمچى

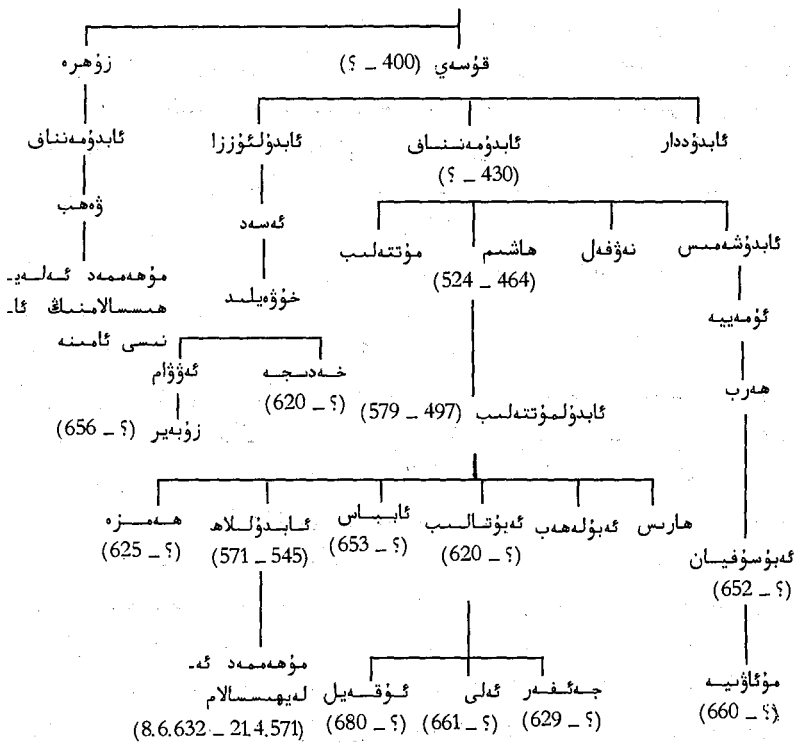
سەرمۇنشىنىڭ ئىزاھى

دەسلەپ نىزامۇل مۇلك ئۇشبۇ ئەسەرنى دەمال 39 باب قىلىپ يېزىپ چىققان بولۇپ، ئۇنى سۇلتان مەلىك شاھقا ئارماغان قىلغانىدى. كېيىن مەملىكەت سەلتەنىتىنىڭ دۇشمەنلىرىدىن قاتتىق ئىزتىراپ بولۇپ ئەسلى رىسالىنى قايتا يازدى ۋە 11 بابنى قوشتى. شۇنداقلا ھەر بىر بابتا بۇنى ئامايان قىلىپ ماڭدى. ئوردا خىزمەتىدىن قول ئۇزۇش ئالدىدا بۇ رىسالىنى كەمىنگە ئامانەت قويدى. كېيىنچە باغداد سەپىرىدە مەنزىلگە يەتمەي تۇرۇپ- لا قەستكە دۇچار بولدى. شۇ زاماندا باتىنىيلار ئىسيان قىلىۋاتقان بولغاچقا رەئىيەت پاراكەندىچىلىككە مۇپتىلا بولدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇشبۇ رىسالىنى جاھان ئەھلىگە ئاشكارا قىلىش زىنھار مۇمكىن بولماي قالدى. ھالا بۇگۇنكى كۇندە ئىسلام ۋە ئادالەت «مەلىكۇل جاھان» نىڭ (قادىر ئاللاھ ئۇشبۇ خانىدانلىقنى قىيا- مەتكىچە بەرقارار قىلغاي) ئۇزاق ھۆكۇمرانلىقىدا قۇدرەت تاپتى.

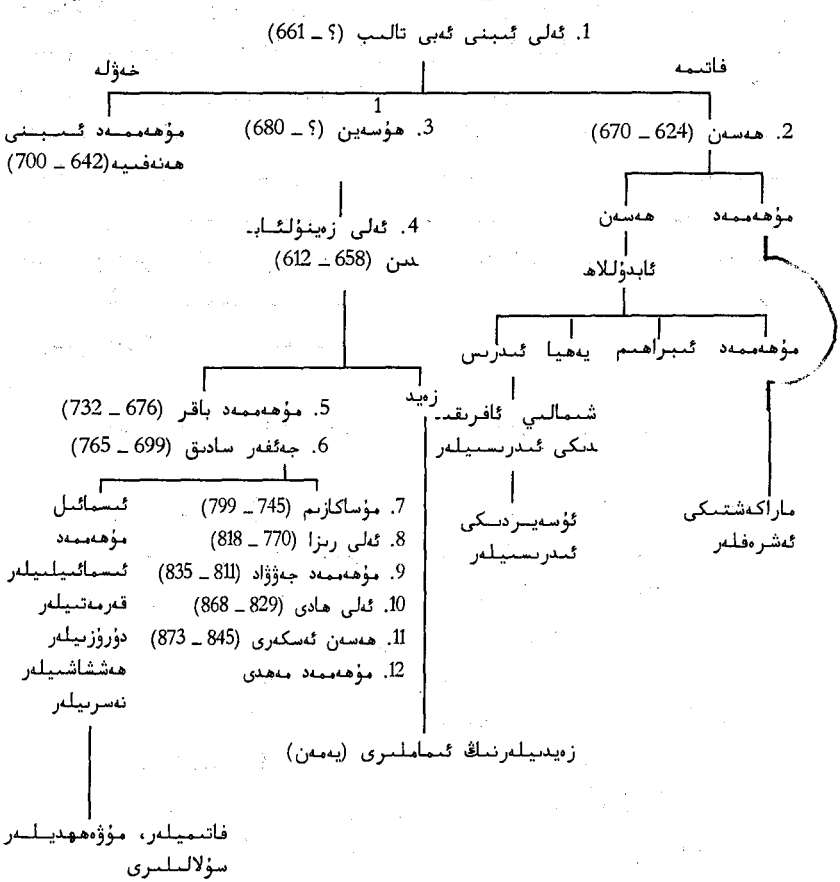
ناۋادا ئوقۇرمەنلەر ئالاقىدار ماتېرىيال مەنبەلىرىنى تېزدىن قاراپ چىقىشقا مۇھتاج بولسا «نەسىھەتنامە» (« ھۆكۇمە- دارلارغا تەكلىپ») ۋە «قابۇسنامە» گە نەزەر تاشلىغاي.

«سىياسەتنامە» ئاتلىق ئۇشبۇ ئەسەرنى ئەسلى تۇسلۇق، پاراسەتلىك، ئادىل، نىزامۇل مۇلك قەغەز بېتىگە پۇتۇپ چىقتى.

قوشۇمچە I مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسەب جەدۋىلى

قوشۇمچە II ئەلەۋىيلەر نەسەب جەدۋىلى

قوشۇمچە Ⅱ : مەشھۇر ئىسلام سۇلالىلىرى يىلنامىسى

1. ئۇمەۋىيلەر سۇلالىسى (1). بۇ سۇلالىنى ئۇمەييە جەمەتىدىن مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبى سۇفيان (سەخر ئىبنى ھەرب ئىبنى ئۇمەييە) دەمەشقتە قۇرغان. ئۇلارنىڭ تەسىر دائىرىسى ئەرەب يېرىم ئارىلى، سۇرىيە، پەلەستىن، ئىراق، ئىران، ئافغانىستان، شىمالىي ھىندىستان، ماۋەرائۇننەھر، بۇخارا، سەمەرقەند، فەرغانە، غەربىي شىمالى ئافرىقا، ئەندەلۇس (ئىسپانىيە، پورتۇگالىيە)، ئىتالىيىنىڭ سىلسىيە ئارىلى قاتارلىق جايلارغىچە بولغان. ئۇلارنى ئابباسىيلار خەلىفىلىكى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان. ئۇلار دەمەشقتىن ئىسپانىيىگە يۆتكىلىپ شۇ يەردە ئۇمەۋىيلەر سۇلالىسىنى قۇرغان.

شام(سۇرىيە) دىكى ئۇمەۋىيلەر يىلنامىسى

1. مۇئاۋىيە (I) ئىبنى ئەبى سۇفيان 661 — 680
2. يەزىد (I) ئىبنى مۇئاۋىيە 680 — 683
3. مۇئاۋىيە (Ⅱ) ئىبنى يەزىد 683 — 684
4. مەرۋان (I) ئىبنى ھەكەم 684 — 685
5. ئابدۇلمەلىك ئىبنى مەرۋان 685 — 705
6. ۋەلىد (I) ئىبنى ئابدۇلمەلىك 705 — 717
7. سۇلايمان ئىبنى ئابدۇلمەلىك 715 — 717
8. ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز ئىبنى مەرۋان717 — 720
9. يەزىد (Ⅱ) ئىبنى ئابدۇلمەلىك 720 — 724
10. ھىشام ئىبنى ئابدۇلمەلىك 724 — 743
11. ۋەلىد (Ⅲ) ئىبنى يەزىد 743 — 744
12. يەزىد ئىبنى ۋەلىد (Ⅲ) 744

13. ئىبراھىم 744

14. مەرۋان (II) 744 — 750

2. ئۈمەۋىيلەر سۇلالىسى (II). ئالتىنچى خەلىفە ۋەلىد ئىبنى ئابدۇلمەلىك 705 ـ 715 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان مەزگىلدە قوتەيبە ئىبنى مۇسلىم ماۋەرا ئۇننەھر، بۇخارا، سەمەرقەند ۋە فەرغانە قاتارلىق جايلارنى، مۇھەممەد ئىبنى قاسىم ھىندىستاننىڭ شىمالىدىكى سىندنى، مۇسا ئىبنى نۇسەير بولغارىيىنىڭ بىر قىسمىنى، مۇسا ئىبنى نۇسەيرنىڭ قول ئاستىدىكى تارىق ئىبنى زىياد مىلادىنىڭ 711 ـ يىلى ئەندەلۇس (ئىسپانىيە ۋەپورتىگالىيە) نى پەتھى قىلغان. 750 ـ يىلى ئابباسىيلار خەلىپىلىكى قورۇلۇپ ئۈمەۋىيلەر سۇلالىسى ئاغدۇرۇلغاندا ئۈمەۋىيلەر جەمەتىدىن ئابدۇرەھمان ئىبنى مۇئاۋىيە ئىبنى ھىشام قېچىپ قوتۇلۇپ مىلادىيە 756 ـ يىلى ئىسپانىيەدىكى قوللىغۇچىلىرى بىلەن ئۈمەۋىيلەر سۇلالىسىنى شۇ يەردە قورغان. تەسىر دائىرىسى ھازىرقى ئىسپانىيە، پورتۇگالىيە، ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ غەربىدىكى تاقىم ئاراللار ۋە ئىتالىيەنىڭ سىلىسىيە ئارىلى قاتارلىق جايلارغىچە بولغان.

ئەندەلۇس (ئىسپانىيە، پورتۇگالىيە) دىكى ئۈمەۋىيلەر يىلنامىسى

1. ئابدۇرەھمان (I) (داخىل) 756—788

2. ھىشام (I) 788—796

3. ھەكەم (I) 796—822

4. ئابدۇرەھمان (II) 822—852

5. مۇھەممەد (I) 852—886

6. مۇنزىر 886—888

7. ئابدۇللاھ 888—912

8. ئابدۇرەھمان (Ⅲ) 912—961
9. ھەكەم (Ⅱ) 961—976
10. ھىشام (Ⅱ) 976—1009
11. مۇھەممەد (Ⅱ) 1009—1010
12. سۇلايمان 1009—1013
13. ئابدۇرەھمان (Ⅳ) 1018
14. ئابدۇرەھمان (Ⅴ) 1023—1024
15. مۇھەممەد (Ⅲ) 1023—1025
16. ھىشام (Ⅲ) 1029—1031

مىلادىيە 1031 ـ يىلى تائىفىلەر (1031 — 1091) خانلىقى ئۇمەۋىيلەر سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان. تائىفىلەر مىلادىيە 1091 ـ يىلىغىچە 11 پادىشاھلىققا بۆلۈنۈپ دەۋر سۈرگەن. ئۇلاردىن كېيىن شىئەلەر ئىچىدىن چىققان مۇۋەھھىدىيلەر (1121 ـ 1269) خانلىقى 1269ـ يىلىغىچە دەۋر سۈرگەن. ئۇلارنى مۇھەممەد ئىبنى يۈسۈپ قۇرغان ئەھمەرىيلەر (بەنۇ-نەسر) سۇلالىسى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان. ئەھمەرىيلەر (1235 ـ 1492) سۇلالىسى 1492 ـ يىلغا كەلگەندە باشقا ياۋروپا ئەللىرىدىن مائارىپتا ئارقىدا قالغانلىقى، ئاسىيا ـ ئافرىقا قۇرۇقلۇقىدىكى مۇسۇلمانلاردىن يارىدەم كەلمىگەنلىكى سەۋەبىدىن ياۋروپا خرىستىئانلىرىنىڭ بىرلەشمە ھۇجۇمىدا ئاغدۇرۇلغان. شۇنىڭدىن كېيىن مۇسۇلمانلار ئىسپانىيە ۋە پورتىگالىيەلەردىن كۆچۈپ كەتكەن. كۆچۈپ كېتەلمىگەنلىرىنىڭ كۆپ قىسمى خرىستىئان بولۇپ كەتكەن.

3. ئابباسىيلار سۇلالىسى. بۇ ئۇمەۋىيلەر سۇلالىسى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن قۇرۇلغان سۇلالە. مەنسۇر (سەففاھ) تۇنجى خەلىفە بولۇپ باغدادنى پايتەخت قىلغان. مىلادىيە 836ـ يىلىدىن 892 ـ يىلغىچە 8 ـ خەلىفە مۇئتەسىم بىللاھ سامەررائـ

نى پايتەخت قىلغان. 15- خەلىفە مۇئتەمىد ئەلەللاھ باغدادنى يەنە پايتەخت قىلغان. 9 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ خەلىفىلىكنىڭ كۈچى ئاجىزلىشىپ ئۇششاق دۆلەتلەر مەيداغا كەلگەن. ئۇلار: ئەھمەد ئىبنى تولۇن قۇرغان مىسىر، سۇرىيەلەردىكى تولۇنىي دۆلىتى (868-905)؛ مۇھەممەد ئىبنى تۇغۇچ قۇرغان مىسىر، سۇرىيەلەردىكى ئىخشىدىيلار دۆلىتى (935 - 969)؛ سالاھىددىن ئەييۇبىي يوقاتقان فاتىمىيلار سۇلالىسى؛ ھەمدان ئىبنى ھەمدۇن ھەلەبتە قۇرغان ھەمدانىيلار دۆلىتى (929 - 1003) قاتارلىقلار. مىلادىنىڭ 945 - يىلى بۇۋەيھىيلار سۇلالىسى باغدادقا بېسىپ كىرگەن. خەلىفە ئۇلارغا قارام بولۇپ قالغان. 1055 - يىلى توغرول بەگ باغدادقا كىرىپ بۇۋەيھىيلار سۇلالىسىنى يوقاتقان. 1258 - يىلى چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىسى، ئىراندىكى موڭغۇل ئىلخانىي دۆلىتىنىڭ قۇرغۇچىسى ھىلاكو باغدادقا بېسىپ كىرىپ ئاببباسىيلار خەلىفىلىكىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى خەلىفىسى مۇستەئسىم بىللاھنى ئۆلتۈرگەن، شۇنىڭ بىلەن ئاببباسىيلار خەلىفىلىكى يوقالغان.

ئاببباسىيلار يىلنامىسى

1. ئابدۇللاھ (سەففاھ) 750—754
2. مەنسۇر (ئەبۇجەئفەر) 754—775
3. مەھدى (مۇھەممەد ئىبنى مەنسۇر) 775—785
4. ھادى (مۇسا ئىبنى مەھدى) 785—786
5. ھارۇن رەشىد 786—809
6. ئەمىن (ئىبنى رەشىد) 809—813
7. مەئمۇن (ئابدۇللاھ ئىبنى ھارۇن رەشىد) 813—833
8. مۇئتەسىم بىللاھ (مۇھەممەد ئىبنى ھارۇن رەشىد) 833—842

9. ۋاسىق بىللاھ (ھارۇن ئىبنى مۇئتەسىم) 842 — 847
10. مۇتەۋەككىل ئەلەللاھ (جەئفەر ئىبنى مۇئتەسىم) 847 — 861
11. مۇنتەسىر بىللاھ (مۇھەممەد ئىبنى مۇتەۋەككىل) 861 — 862
12. مۇستەئىن بىللاھ (ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مۇستەئسىم) 862 — 866
13. مۇئتەززى بىللاھ (مۇھەممەد ئىبنى مۇتەۋەككىل) 866 — 869
14. مۇھتەدى بىللاھ (مۇھەممەد ئىبنى ۋاسىق) 869 — 870
15. مۇئتەمىد ئەلەللاھ (ئەھمەد ئىبنى مۇتەۋەككىل) 870 — 892
16. مۇئتەزىد بىللاھ (ئەھمەد ئىبنى تەۋفىق) 892 — 902
17. مۇكتەفى بىللاھ (ئەلى ئىبنى مۇئتەزىد) 902 — 908
18. مۇقتەدىر بىللاھ (جەئفەر ئىبنى مۇئتەزىد) 908 — 932
19. قاھىر بىللاھ (ئىبنى مۇئتەزىد) 932 — 934
20. رازى بىللاھ (مۇھەممەد ئىبنى مۇقتەدىر) 934 — 940
21. مۇتتەقىي لىللاھ (ئىبراھىم ئىبنى مۇقتەدىر) 940 — 944
22. مۇستەكفى بىللاھ (ئابدۇللاھ ئىبنى مۇكتەفى) 944 — 945
23. مۇتىيئ لىللاھ (فەزل ئىبنى مۇقتەدىر) 946 — 974
24. تائىئ لىللاھ (ئابدۇلكەرىم ئىبنى مۇتىئ) 974 — 991
25. قادىر بىللاھ 991 — 1031
26. قائىم بىئەمرىللاھ (ئابدۇللاھ ئىبنى قادىر بىللاھ) 1031 — 1075
27. مۇقتەدى بىئەمرىللاھ (ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد) 1075 — 1094
28. مۇستەزھىر بىللاھ (ئەھمەد ئىبنى مۇقتەدىر) 1094 — 1118
29. مۇستەرشىد بىللاھ (فەزل ئىبنى مۇستەزھىر) 1118 — 1135
30. راشىد بىللاھ (مەنسۇر ئىبنى مۇستەرشىد) 1135 — 1136
31. مۇقتەفى لىئەمرىللاھ (مۇھەممەد ئىبنى مۇستەزھىر) 1136 — 1160

32. مۇستەنجد بىللاھ (يۇسۇپ ئىبنى مۇقتەفى) 1160—1170
33. مۇستەزيئ بىللاھ (ھەسەن ئىبنى مۇستەنجد) 1170—1180
34. ناسىر لىدىنىللاھ (ئەھمەد ئىبنى مۇستەزيئ) 1180—1225
35. زاھىر بىئەمرىللاھ (ئىبنى ناسىر) 1225—1226
36. مۇستەنسىر بىللاھ (مەنسۇر ئىبنى زاھىر) 1226—1242
37. مۇستەئسىم بىللاھ (ئابدۇللاھ ئىبنى مۇستەنسىر) 1242—1258

4. تاھىرىيلار سۇلالىسى. بۇ خەلىفە مەئمۇننىڭ ھەربى قۇماندانى تاھىر ئىبنى ھۇسەيىن خۇراساندا قۇرغان سۇلالە. تاھىر باغدادقا بېسىپ كىرىپ خەلىفە ئەمىننى تەختتىن چۈشۈرۈپ ئورنىغا مەئمۇننى چىقارغان. خاۋارىجلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغان. بۇ سۇلالىنى سەففارىيلار سۇلالىسى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان.

تاھىرىيلار يىلنامىسى

1. تاھىر ئىبنى ھۇسەيىن 820—822
2. تەلھەئىبنى تاھىر 822—828
3. ئابدۇللاھ ئىبنى تاھىر 830—844
4. تاھىر ئىبنى ئابدۇللاھ 844—852
5. مۇھەممەد ئىبنى تاھىر 862—872

5. سامانىيلار سۇلالىسى. بۇ ئىرانلىقلار خۇراسان، ماۋەرائۇننەھرده قۇرغان سۇلالە. بۇ سۇلالە سەمەرقەند، فەرغانە، شاش (تاشكەند) ۋەھىراتلارنى باشقۇرغان.

سامانىيلار يىلنامىسى

1. ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد 874—907
2. ئەھمەدئىبنى ئىسمائىل 907—914
3. ناسىر (Ⅱ) ئىبنى ئەھمەد 914—943
4. نۇھ (Ⅰ) ئىبنى ناسىر 943—954
5. ئابدۇلمەلىك (Ⅰ) 954— 961
6. ناسىر (Ⅲ) 961—961
7. مەنسۇر (Ⅰ) ئىبنى نۇھ 961—976
8. نۇھ (Ⅱ) ئىبنى مەنسۇر 976—997
9. مەنسۇر (Ⅱ) ئىبنى نۇھ 997—999

6. فاتىمىيلار سۇلالىسى. بۇ شىئەلەر سۇلالىسىنىڭ نامى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ نامىدىن كەلگەن. ئۇنى ئۇبەيدۇللاھ مەھدى تۇنىستا قۇرغان. مۇئىزز دەۋرىدە (969 ـ يىلى) مىسر ئىشغال قىلىنغان ھەم قاھىرە شەھىرىنى بىنا قىلغان. كېيىن ئۇنى پايتەخت قىلغان. سۇلالە كۇچەيگەن چاغدا سۇرىيە، لىۋان ۋە پەلەستىن قاتارلىق جايلارنى باشقۇرغان سالاھىددىن ئەييۇبىي بۇ سۇلالىنى مۇنقەرز قىلىپ ئەييۇبىيلار سۇلالىسىنى قۇرغان.

فاتىمىيلار يىلنامىسى

1. ئۇبەيدۇللاھ مەھدى 909—934
2. قائىم بىئەمرىللاھ 934—946
3. مەنسۇر 946—953
4. مۇئىززى لىدىنىللاھ 953—975
5. ئەزىز بىللاھ 975—996

6. هاكىم بىئەمرىللاھ 996—1021
7. زاھىر 1021—1036
8. مۇستەنسىر بىللاھ 1036—1094
9. مۇستەئلى بىللاھ 1094—1101
10. ئامىربىئەھكامىللاھ 1101—1130
11. ھافىزلىدىنىللاھ 1130—1149
12. زافىر بىئەمرىللاھ 1149—1154
13. فائىز بىنەسرىللاھ 1154—1160
14. ئازىد لىدىنىللاھ 1160—1171

7. غەزنەۋىيلەر سۇلتانلىقى. بۇ تۈركىلەر شەرقىي ئىران، ئافغانىستان ۋە پەنجاپ قاتارلىق جايلاردا قۇرغان سۇلتانلىق. ئۇنى سامانىيلار سۇلالىسىنىڭ ۋالىيلىرىدىن بىرى بولغان ئالپ تېكىن بىلەن كۆيئوغلى سۇبۇق تېكىن قۇرغان. پايتەختى غەزنە شەھىرى بولغان. ئۇلارنى ئافغانىستانىدىكى غۇرىيلار (1148_1215) سۇلتانلىقى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان.

غەزنەۋىيلەر يىلنامىسى

1. ئالپ تېكىن 961—963
2. ئىبراھىم 963—966
3. بىلگە تېكىن 966—972
4. پىرى تېكىن 1072—1078
5. سۇبۇق تېكىن (ئەبۇمەنسۇر) 978—997
6. ئىسمائىل 997—998
7. مەھمۇد (غەزنەۋى) 998—1030
8. مۇھەممەد 1030 ۋە 1040
9. مەسئۇد (I) 1030—1040
10. مەۋدۇد 1041—1048

11. مەسئۇد (Ⅱ) 1048—1049
12. ئەلى 1049—1051
13. ئابدۇرەشىد 1051—1052
14. فەررۇخ زادە 1052—1059
15. ئىبراھىم 1059—1099
16. مەسئۇد (Ⅲ) 1099—1115
17. شىر زاد 1115—1116
18. مەلىك ئارسلان 1116—1118
19. بەھرام شاھ 1118—1152
20. خىسراۋ شاھ 1152—1160
21. خىسراۋ مەلىك 1160—1187

8. سەلجۇقىيلار سۇلالىسى: بۇ تۈركمەنلەر قۇرغان سۇلالە بولۇپ، ئۇلارنىڭ بوۋىسى سەلجۇق. بۇ سۇلالە بىر نەچچىگە بۆلۈنۈپ ھازىرقى ئىران، كىچىك ئاسىيا (تۈركىيە)، ئىراق ۋە سۇرىيە قاتارلىق جايلاردا 11 ـ 13 ـ ئەسىرلەردە ھۆكۈم سۈرگەن. سەلجۇقىيلار ئابباسىيلار خەلىپىلىكىگە زور تەھدىت سېلىپ تۇرغان بۇۋەيھىيلارنى يوقاتقان. (بۇۋەيھىيلار خانلىقى پارسلارنىڭ ئەبۇ شۇجائ بۇۋەيھ ۋە ئۇنىڭ ئىمادۇددەۋلە، رۇكنۇددەۋلە ۋە مۇئىززۇد دەۋلە قاتارلىق ئۈچ ئەۋلادلىرىنىڭ باشچىلىقىدا قۇرغان سۇلالە بولۇپ، بۇ سۇلالە ئىسپاھان، شىراز، كىرمان ۋە باغداد قاتارلىق جايلاردا ھىجرىيە 320 ـ 447 ـ يىللار، مىلادىيە 932 ـ 1055 ـ يىللاردا ھۆكۈم سۈرگەن. بۇ سۇلالىنى توغرول بەگ ئاغدۇرۇپ تاشلىغان.) سەلجۇقىيلارنى چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى يوقاتقان. كېيىن ئاتابەگلەر سۇلالىسى سەلجۇقىيلار زېمىنىنى ئىگىلىگەن.

سەلجۇقىيلار يىلنامىسى

پىرسىيەدىكى سەلجۇقىيلار

1. توغرۇل بەگ ئىبنى مىكائىل ئىبنى سەلجۇق 1037_1063
2. ئالپ ئارسلان 1063 — 1072
3. مەلىكشاھ (I) ئىبنى ئالپ ئارسلان 1072 — 1092
3. مەھمۇد ئىبنى مەلىكشاھ 1092 — 1094
4. بەرۇكيارۇق ئىبنى مەلىكشاھ 1094 — 1105
5. مۇھەممەد ئىبنى مەلىكشاھ 1105 — 1118
6. ئەھمەد سەنجەر ئىبنى مەلىكشاھ 1096 — 1157

ئىراقتىكى سەلجۇقىيلار

1. مەھمۇد ئىبنى مۇھەممەد 1118 — 1131
2. داۋۇد ئىبنى مەھمۇد 1131
3. توغرۇل (I) ئىبنى مۇھەممەد 1132
4. مەسئۇد ئىبنى مۇھەممەد 1133 — 1152
5. مەلىكشاھ (II) ئىبنى مەھمۇد 1152
6. مۇھەممەد ئىبنى مەھمۇد 1153 — 1159
7. سۇلايمان شاھ ئىبنى مۇھەممەد 1159 — 1161
8. ئارسلان شاھ ئىبنى توغرول 1161 — 1177
9. توغرول (II) ئىبنى ئارسلان شاھ 1177 — 1194

رۇم (تۇركىيە) دىكى سەلجۇقىيلار

1. ئارسلان ئىبنى سەلجۇق XI ئەسىر

2. قۇتۇلمىش ئىبنى ئارسلان 1077 — 1186
3. سۇلايمان ئىبنى قۇتۇلمىش (ئاناتۇلىيە) 1074 — 1086
4. قىلىچ ئارسلان (I) 1092 — 1107
5. مەلىكشاھ (I) ئىبنى قىلىچ ئارسلان 1107 — 1156
6. مەسئۇد (I) ئىبنى قىلىچ ئارسلان 1116 — 1156
7. قىلىچ ئارسلان (II) 1156 — 1188
8. مەلىكشاھ (II) 1188 — 1192
9. كەيخۇسراۋ (I) 1192 — 1200
10. سۇلايمان (II) ئىبنى قىلىچ ئارسلان 1200—1203
11. قىلىچ ئارسلان (III) ئىبنى سۇلايمان شاھ 1203 — 1204
12. كەيخۇسراۋ (I) (ئىككىنچى قېتىم) 1204—1210
13. كەيكاۋۇس (I) ئىبنى كەيخۇسراۋ (I) 1210 — 1219
14. كەيقۇباد (I) ئىبنى كەيخۇسراۋ (I) 1219—1236
15. كەيخۇسراۋ (II) ئىبنى كەيقۇباد (I) 1236—1245
16. كەيكاۋۇس (II) ئىبنى كەيخۇسراۋ (II) 1245 — 1257
17. قىلىچ ئارسلان (IV) ئىبنى كەيخۇسراۋ (II) 127—1267
18. كەيخۇسراۋ (III) ئىبنى قىلىچ ئارسلان 1267—1283
19. مەسئۇد (II) ئىبنى كەيكاۋۇس (II) 1283—1296
20. كەيقۇباد (III) 1296 — 1300

سۇرنىيەدىكى سەلجۇقىيلار

1. تۇتۇش ئىبنى ئالپ ئارسلان 1094
2. دۇقاق ئىبنى تۇتۇش (دەمەشق) 1095 — 1103
3. رىزۋان ئىبنى تۇتۇش (ھەلەب) 1095 — 1114
4. سۇلتان شاھ ئىبنى رىزۋان (ھەلەب) 1114 — 1117

9. ئارتۇقىيلار سۇلالىسى. بۇ تۈركمەنلەر 12 ـ 13

ئەسىرلەردە دىيار بەكر (تۇركىيە) دە قۇرغان قۇرغان سۇلالە. ئۇلارنىڭ بوۋىسى ئارتۇق ئىبنى ئاكسىب. ئارتۇق سەلجۇقىيلار شاھلىرىدىن مەلىكشاھ (1)، تۇتۇش ئىبنى ئالپ ئارسلانلارنىڭ قول ئاستىدا خىزمەت قىلغان. تۇتۇش ئۇنىڭغا پەلەستىننى بۆلۈپ بەرگەن. ئارتۇقنىڭ ئوغۇللىرى سوقمان، ئىل غازى ھۆكۈمرانلىق قىلغان. سوقمان ئەۋلادلىرى كەيفا قەلئەسى (تۇركىيەنىڭ جەنۇبىي) دە، ئاندىن ماردىن (تۇركىيەنىڭ غەربى) دە، ئاندىن مەييا فارىقىن (تۇركىيەنىڭ ئوتتۇرا قىسمى) دا، ئاندىن ھەلەب (سۇرىيەنىڭ شىمالى) قاتارلىق جايلاردا ھۆكۈمرانلىق قىلغان.

ئارتۇقىيلار يىلنامىسى

كەيفا قەلئەسىدىكى ئارتۇقىيلار

1. سوقمان (I) 1101—1104
2. ئىبراھىم 1104—1108
3. داۋۇد 1108—1148
4. قارا ئارسلان 1148—1174
5. مۇھەممەد 1174—1185
6. سوقمان (II) 1185—1200
7. مەھمۇد 1200—1222

ماردىندىكى ئارتۇقىيلار

1. ئىل غازى 1108—1122
2. تىمۇرتاش 1122—1152
3. ئالبى 1152—1176

4. ئىل غازى (II) 1176—1184
5. يۇلۇق ئارسلان1184—1200
6. ئارتۇق ئارسلان 1200—1239

ھەلەبتىكى ئارتۇقىيلار

1. سۇلايمان 1121—122
2. بەلەك 1123—1124

10. ئاتابەگلەر سۇلالىسى. ئاتا بەگ دېگەن تۈركچە لەقەم بولۇپ، سەلجۇقىيلار بەزى ۋەزىر، قۇماندانلىرىنى بۇ نام بىلەن ئاتىغان. ئاتا بەگلەر 12 ـ ئەسىردە ئەزەربەيجان، ئىران، ئىراق ۋە سۇرىيەلەردە بىر قانچە دۆلەتلەرنى قۇرغان.

ئاتابەگلەر يىلنامىسى

ئەزەربەيجاندىكى ئاتا بەگلەر

1. شەمسەددىن ئىلدىگىز 1136—1172
2. مۇھەممەد جاھان پاھلىۋان 1172—1186
3. مۇزەپپەرۇددىن قىزىل ئارسلان 1186—1191
4. نۇسرەتۇددىن ئەبۇبەكرى 1191—1210
5. مۇزەپپەرۇددىن ئۆز بېك پەھلىۋان 1210—1225

ئەربىل (شىمالىي ئىراق) دىكى ئاتا بەگلەر

1. زەينۇددىن ئەلى كۇجەك 1144—1168
2. زەينۇددىن يۇسۇف 1168—1190

3. مۇزەپپەرۋەددىن كۆكبۆرە 1190—1233

جەزىرە (شىمالىي ئىراق) تىكى ئاتا بەگلەر

1. مۇئىززۇددىن سەنجەر شاھ 1180—1208
2. مۇئىززۇددىن مەھمۇد ئىبنى سەنجەر 1208—1241
3. مەسئۇد ئىبنى مەھمۇد 1241—1250

دەمەشقتىكى ئاتا بەگلەر

1. تۇغتېكىن 1104—1128
2. بۆرە ئىبنى تۇغتېكىن 1128—1132
3. ئىسمائىل ئىبنى تۇغتېكىن 1132—1135
4. مەھمۇد ئىبنى تۇغتېكىن 1135—1139
5. جامالىددىن / مۇھەممەد ئىبنى تۇغتېكىن 1139—1140
6. مۇجىرىددىن ئاباق 1140—1154

سەنجەر (غەربىي شىمالى ئىراق) تىكى ئاتا بەگلەر

1. ئىمادۇددىن زەڭگى 1171—1197
2. قۇتبىددىن زەڭگى 1197—1219
3. ئىمادۇددىن شاھنشاھ 1219
4. جالالىددىن مەھمۇد 1219—1220

ئىرانىدىكى ئاتا بەگلەر

1. سۇنقۇر ئىبنى مەۋدۇد 1148—1160
2. زەڭگى ئىبنى مەۋدۇد 1160—1174

3. تەكلە ئىبنى زەڭگى 1174—1194
4. توغرۇل ئىبنى سۇنقۇر 1194—1203
5. سەئدۇددىن (I) ئىبنى زەڭگى 1203—1231
6. ئەبۇ بەكرى قۇتلۇغ خان 1231—1260
7. سەئدۇددىن (II) 1260
8. مۇھەممەد ئىبنى سەئدۇددىن (II) 1260—1262
9. مۇھەممەد شاھ ئىبنى سالغار 1262—1263
10. سەلجۇق ئىبنى سالغار 1263—1264
11. ئابىش خاتۇن 1264—1287

مۇسۇل (ئىراق) دىكى ئاتا بەگلەر

1. ئىمادۇددىن زەڭگى 1127—1146
2. سەيپئۇددىن غازى (I) 1146—1149
3. قۇتبۇددىن مەۋدۇدى 1149—1169
4. سەيفۇددىن غازى (II) 1169—1180
5. ئىززۇددىن مەسئۇد (I) 1180—1193
6. نۇرىددىن ئارسلان شاھ (I) 1193—1210
7. ئىززۇددىن مەسئۇد (II) 1210—1218
8. نۇرىددىن ئارسلان شاھ (II) 1218—1219
9. ناسىرۇددىن مەھمۇد 1219—1233
10. بەدرۇددىن لۇئلۇئ 1233—1259

11. ئەببۇبەكىلار سۇلالىسى. بۇ سۇلالىنى سالاھىددىن ئەييۇبىي قۇرغان. ئەسلى ئىسمى يۇسۇف ئىبنى ئەييۇب كۇردىي. ئىراقنىڭ تىكرىتتا تۇغۇلۇپ دەمەشقتە ۋاپات بولغان. ئەھلى سەلىب ئۇرۇشى دەۋرىدىكى مەشھۇر ئىسلام خاقانى. ئۇ دادىسى ۋە تاغىسى شىركۇ بىلەن نۇرىددىن زەڭگىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەگەن مىسىردا فاتىمىيلار شاھى ئازىدىنىڭ ۋەزىرى بولغان. كې-

يىمن فاتىمىيلار سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ ئەييۇبىيلار سۇلالىسىنى قۇرغان. 1171- يىلى ئاببباسىيلار خەلىفىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن. سۇرىيە، مۇسۇل قاتارلىق جايلارنى ئىگىلىگەن. 1187 - يىلى ھىتتىن دېگەن جايدا ياۋروپا بىرلەشمە ئارمىيىسىنى مەغلۇپ قىلىپ قۇددۇسنىڭ قورچاق خرىستىئان ھۆكۈمرانىنى ئەسىر ئالغان، بەيتۇلمۇقەددەسنى فەتھى قىلىپ ئەھلى سەلىب ئارمىيىسىنى سۇلھى تۈزۈشكە مەجبۇر قىلغان، ئۇلارنىڭ باشلىقىنى قويۇپ بەرگەن.

ئەييۇبىيلار يىلنامىسى

مىسىردىكى ئەييۇبىيلار

1. ناسىر سالاھىددىن / يۇسۇف ئىبنى ئەييۇب 1174
2. ئەزىز / ئوسمان ئىبنى سالاھىددىن 1193
3. مەنسۇر / مۇھەممەد ئىبنى ئوسمان 1198
4. ئادىل (I) / ئەھمەد ئىبنى ئەييۇب 1199
5. كامىل (I) / مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد 1218
6. ئادىل (II) / مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد 1238
7. سالىھ نەجمۇددىن / ئەييۇب ئىبنى مۇھەممەد 1240
8. مۇئەززىم / تۇران شاھ ئىبنى نەجمۇددىن 1249

دەمەشقتىكى ئەييۇبىيلار

1. ئەفزەل نۇرىددىن / ئەلى ئىبنى سالاھىددىن 1193
2. ئادىل (I)/ ئەھمەد ئىبنى ئەييۇب 1196 (مىسىر سۇرىيە)
3. مۇئەززەم / ئىيسا ئىبنى ئەھمەد 1218
4. ناسىر / داۋۇد ئىبنى ئىيسا 1227
5. ئەشرەپ / مۇسا ئىبنى ئەھمەد 1229

6. سالىھ / ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد (بىرىنچى قېتىم) 1237 (ئىككىنچى قېتىم) 1239—1245

7. كامىل(I)/مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد1238(مىسىر، سۈرىيەدە)

8. ئادىل (II) مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد 1238 (مىسىر، سۈرىيە)

9. سالىھ نەجمۇددىن / ئەييۇب ئىبنى مۇھەممەد (بىرىنچى قېتىم) 1239 (ئىككىنچى قېتىم) 1245—1249

10. سالىھ / ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەد (ئىككىنچى قېتىم) 1239

11. سالىھ نەجمۇددىن / ئەييۇب ئىبنى مۇھەممەد (ئىككىنچى قېتىم) 1245 (مىسىر، سۈرىيە)

12. مۇئەززىم / تۇران شاھ ئىبنى نەجمۇددىن 1249 — 1250 (مىسىر، سۈرىيە)

ھەلەبتىكى ئەييۇبىيلار

1. ئادىل (I) ئەھمەد ئىبنى ئەييۇب 1183 (كېيىن، مىسىر، سۈرىيەدە)

2. زاھىر/غازى (I) ئىبنى سالاھىددىن 1186

3. ئەزىز/مۇھەممەد ئىبنى غازى 1216

4. ناسىر/يۈسۇف ئىبنى مۇھەممەد 1236—1260

ھىماتتىكى ئەييۇبىيلار

1. تەقىيۇددىن / ئۆمەر ئىبنى تۇران شاھ ئىبنى ئەييۇب 1178

2. مەنسۇر (I)/ ئەھمەد ئىبنى ئۆمەر 1191

3. ناسىر/قىلىچ ئارسلان ئىبنى سۇلايمان 1220

4. مۇزەپپەر (I)/ مۇھەممەد ئىبنى سۇلايمان 1229

5. مەنسۇر (II)/مۇھەممەد ئىبنى مەھمۇد 1244
6. مۇزەپپەر (II)/ مەھمۇد ئىبنى مۇھەممەد 1284

ھىمىستىكى ئەييۇبىيلار

1. مەنسۇر/شىركۇھ ئىبنى شازى (ۋاپات بولغان ۋاقتى) 1169
2. قاھىر/مۇھەممەد ئىبنى شىركۇھ 1178
3. مۇجاھىد/شىر كۇھ (II) ئىبنى مۇھەممەد 1186
4. مەنسۇر/ ئىبراھىم ئىبنى شىر كۇھ(II) 1240
5. ئەشرەف/مۇسا ئىبنى ئىبراھىم 1246—1263

مەيياپارىقىن دىكى ئەييۇبىيلار

1. ناسىر/سالاھىددىن ئىبنى ئەييۇب 1185
2. ئادىل (I)/ئەھمەد ئىبنى ئەييۇب 1194
3. ئەۋھەد/نەجمۇددىن ئىبنى سەيفۇددىن 1199
4. ئەشرەف/مۇسا ئىبنى سەيفۇددىن 1210 (كىيىن سۇرىيەدە)
5. مۇزەپپەر/شھابۇددىن غازى ئىبنى يۇسۇفۇددىن 1221
6. كامىل/ناسىرۇددىن مۇھەممەد ئىبنى شھابۇددىن 1284_1244

12. مەملۇكىيلار سۇلالىسى. بۇ مىسىردا قۇرۇلغان ئىككى سۇلالىنىڭ نامى. بۇ سۇلالىنى قۇرغۇچىلار ئەسلىدە ئەيۇبىيلار سۇلالىسىنىڭ ئەسكەرلىرى بولۇپ، تۈرك، چىركەس ۋە موڭغۇل قۇللىرىدىن تەركىب تاپقان. نىل دەرياسى بويىدا سۇلالە قۇرغانلار ئۆزلىرىنى «بەھرىيلەر» دەپ ئاتاشقان. قاھىرە-دىكى بۇرج قەلئەسىدە سۇلالە قۇرغانلار ئۆزلىرىنى «بۇرجىيلار» دەپ ئاتاشقان. ئۇلارنىڭ تەسىر دائىرىسى مىسىردىن ھالقىپ

سۇرىيە، كىچىك ئاسىيانىڭ بىر قىسمىغىچە يېتىپ بارغان. ئۇلار ئەھلى سەلىب ۋە موڭغۇل قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغان ئوسمانىيلارنىڭ تۇققۇزىنچى سۇلتانى سەلىم (سەلتەنەت دەۋرى 1512 ـ يىلدىن 1520 ـ يىلغىچە) 1516 ـ يىلى مەرەج دابىق ۋەقەسىدە مەملۇكىيلارنى يوقاتقان ھەم سۇرىيە ۋە مىسىرلارنى پەتھى قىلغان.

مەملۇكىيلار يىلنامىسى
بەھرىيلار

1. شەجەرەتۇددۇررى (سۇلتانە) 1250
2. ئايىبەك (ئەلمۇئىززۇ ئىززۇددىن) 1250
3. ئەلى ئىبنى ئايىبەك (مەنسۇر نۇرىددىن) 1257
4. قۇتۇز (مۇزەپپەر سەيفۇددىن) 1259
5. بەيبۇرۇس (I) بەندەقدارى (زاھىر رۇكنىددىن) 1260
6. بەركەت خان (سائىد ناسىر ىددىن) 1277
7. سەلامىش (ئادىل بەدرۇددىن) 1279
8. قالاۋۇن (مەنسۇر سەيفۇددىن) 1279
9. خەلىل (ئەشرەف سالاھىددىن) 1290
10. مۇھەممەد ئىبنى قالاۋۇن (ناسىر) 1 — 1293 — 1294
2 — 1298 — 1308
3 — 1309 — 1341
11. كەتۇبغا (ئادىل زەينۇددىن) 1294
12. لاچىن (مەنسۇر ھىسامۇددىن) 1296
(مۇھەممەد ئىبنى قالاۋۇن) (ناسىر) (ئىككىنچى قېتىم) 1298
13. بەيبۇرۇس (II) جاشنگىر (مۇزەپپەر رۇكنىددىن) 1308
مۇھەممەد ئىبنى قالاۋۇن (ناسىر) (ئىككىنچى قېتىم) 1298
14. ئەبۇبەكر ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (مەنسۇر سەيفۇددىن) 1341

15. كۆچەك ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (ئەشرەف ئەلا ئۇددىن) 1341
16. ئەھمەد ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (ناسىر شىھابۇددىن) 1342
17. ئىسمائىل ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (سالىھ ئىمادۇددىن) 1342
18. شەئبان (I) ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (كامىل سەيفۇددىن) 1345
19. ھاجى (I) ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (مۇزەپپەر زەيـ
نۇددىن) 1346
20. ھەسەن ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (ناسىر)
1351—1347—1
1361—1354—2
21. سالىھ ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (سالىھ سالاھىددىن) 1351
ھەسەن ئىبنى ناسىر مۇھەممەد (ناسىر) ئىككى قېتىم 1354
22. مۇھەممەد ئىبنى ھاجى (مەنسۇر سالاھىددىن) 1361
23. شەئبان (II) (ئەشرەف ناسىردىن) 1363
24. ئەلى ئىبنى شەئبان (مەنسۇر ئەلا ئۇددىن) 1376
25. ھاجى (II) (سالىھ سالھىددىن) 1381_1382

بۇرجىيلەر ياكى چىركەسلەر

26. بەرقۇق (زاھىر سەيفۇددىن) 1382
27. فەرەج ئىبنى بەرقۇق (ناسىر) 1_1398_1405
2_1405_1412
28. ئابدۇلئەزىز ئىبنى بەرقۇق (مەنسۇر) 1405
فەرەج ئىبنى بەرقۇق (ناسىر) ئىككىنچى قېتىم 1405
29. شەيخ مەھمۇدى (مۇئەييد ئەبۇننەسر) 1412
30. ئەھمەد ئىبنى شەيخ (مۇزەپپەر) 1421
31. تاتار (زاھىر) 1421
32. مۇھەممەد ئىبنى تاتار (سالىھ) 1421
33. بارسباي (ئەشرەف سەيفۇددىن) 1422

34. يۈسۈپ ئىبنى بارسباي (ئەزىزجامالىددىن) 1438
35. چاقماق (زاھىرسەيفۇددىن) 1438
36. ئوسمان ئىبنى چاقماق (مەنسۇر فەخرۇددىن) 1453
37. ئىنال ئەلاي (ئەشرەف سەيفۇددىن) 1453
38. ئەھمەد ئىبنى ئىنال (مۇئەييد شىھابۇددىن) 1460
39. خۇشقەدەم (زاھىرسەيفۇددىن) 1460
40. يىلباي مۇئەييدى (زاھىرسەيفۇددىن) 1467
41. تۆمۇر بۇغا (زاھىر) 1468
42. قايىتباي (ئەشرەف سەيفۇددىن) 1468
43. مۇھەممەد ئىبنى قايىتباي (ناسىر)
1 — 1496 — 1497
2 — 1497 — 1498
44. قانسۇ (زاھىر) 1497
مۇھەممەد ئىبنى قايىتباي (ناسىر) ئىككىنچى قېتىم 1497
45. قانسۇ ئەشرەف (زاھىر) 1498
46. جانبۇلات، جىنبۇلات (ئەشرەف) 1500
47. تۇمەن باي (I) (ئادىل) 1501
48. تۇمەن باي (II) (ئەشرەف) 1516

13. ئوسمانىيلار سۇلتانلىقى. بۇ 1281- يىلى ئوسمان (I) باشچىلىقىدا قۇرۇلغان سۇلتانلىق تۈزۈمىدىكى سۇلالە. سەلجۇقىيلار سۇلالىسى ئاناتولىيە ئېگىزلىكىدىن يوقالغاندىن كېيىن ئۇ يەرلەرنىمۇ ئىلكىگە ئالغان. 1453 - يىلى مۇھەممەد فاتىھ قۇستەنتىنىيە (ئىستانبول) نى فەتھى قىلىپ ئۇنى پايتەخت قىلغان. شۇنىڭ بىلەن شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى ئاغدۇرۇلغان. ھەمدە ھازىرقى ۋېنگىرىيە، گىرۇزىيە، بۇلغارىيە، رومىنىيە، ئالبانىيە، ئوتتۇرا دېڭىزدىكى تاقىم ئاراللار، ئىتالىيىنىڭ جەنۇبىي قىسمى، پولشانىڭ بىر قىسمى، بىلروسىيە، ئوكرائىنا،

كوسوۋو، ئاۋستىرىيىنىڭ بىر قىسمى، سېربىيە، سىربىيە، قاراتاغ، مولداۋىيە، قىرىم، ئىراننىڭ بىر قىسمى، سۇرىيە، ئىئوردانىيە، پەلەستىن، سەئۇدى ئەرەبىستانى، يەمەن، ئۇمان، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپلىكى، بەھرەين، قاتار، كۇۋەيت، ئىراق، مىسىر، تونىس، ئالجىرىيە، لىۋىيە، ماراكەش، سۇدان قاتارلىق جايلارغىچە كېڭەيگەن. شۇنىڭ بىلەن ئاسىيا، ياۋروپا ۋە ئافرىقىغا كېڭەيگەن زور ئىمپېرىگە ئايلانغان.

17 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە كۈچى ئاجىزلىشىشقا باشلىغان. چار روسىيەنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا بالقاندا مۇستەقىل لىق ھەربىكەتلىرى كۈچەيگەن. ئالدى بىلەن مۇھەممەد ئەلى (1769ـ849) مىسىرنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرغان. 1830 ـ يىلى گىرىتسىيە مۇستەقىل بولغان. ئارقىدىنلا ئوسمانىيلار قىرىم ئۇرۇشىدا چار روسىيەدىن مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن رومىنىيە ۋەسىربىيە قاتارلىق دۆلەتلەر مۇستەقىل بولغان. 1923 ـ يىلى مۇستافا كامال تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنى ئېلان قىلىپ ئوسمانىيلار سۇلتانلىقىنىڭ ئاغدۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغان.

ئوسمانىيلار يىلنامىسى

1. ئوسمان (I) 1281—1324
2. ئورخان 1324—1360
3. مۇراد (I) 1359—1389
4. بايەزىد يىلدىرىم (سائىقە) 1389—1402
5. مۇھەممەد (I) 1403—1413—1421
6. مۇراد (II) 1421—1444— ۋە 1446—1451
7. مۇھەممەد (II) (فاتىھ) 1446—ۋە 1451—1481
8. بايەزىد (II) 1481—1512
9. سەلىم (I) 1512—1520

10. سۇلايمان (I) قانۇنى 1520—1566
11. سەلىم (II) 1566—1574
12. مۇراد (III) 1574—1595
13. مۇھەممەد (III) 1595—1603
14. ئەھمەد (I) 1603—1617
15. مۇستەفا (I) 1617—1618 ۋە 1622—1623
16. ئوسمان (II) 1618—1622
17. مۇراد (IV) 1623—1640
18. ئىبراھىم (I) 1640—1648
19. مۇھەممەد (IV) 1648—1687
20. سۇلايمان (II) 1687—1691
21. ئەھمەد (II) 1691—1695
22. مۇستەفا (II) 1695—1703
23. ئەھمەد (III) 1703—1730
24. مەھمۇد (I) 1730—1754
25. ئوسمان (III) 1754—1757
26. مۇستەفا (III) 1757—1774
27. ئابدۇلھەمىد (I) 1774—1789
28. سەلىم (III) 1789—1807
29. مۇستەفا (IV) 1807—1808
30. مەھمۇد (II) 1808—1839
31. ئابدۇلمەجىد (I) 1839—1861
32. ئابدۇلئەزىز 1861—1876
33. مۇراد (V) 1876
34. ئابدۇلھەمىد (II) 1876—1909
35. مۇھەممەد (V) رىشاد 1909—1918
36. مۇھەممەد (VI) 1918—1922
37. ئابدۇلمەجىد (II) 1922—1924

ئۇرۇمچى «تەڭرىقۇت» كىتابخانىسىنىڭ كىتابلىرى

1. ئەرەب يېزىقىنى ئۆلچەملىك ئوقۇش قائىدىسى ـ تەجۋىد (ئۇنئالغۇ لېنتىلىق).
2. ئەرەب تىلى دەرسلىكى (دروس اللغة العربية لغير الناطقين بها ئۇچ قىسىم)
3. قىسقىچە ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى (صرف، معزى، عوامل، حركات، شرح متن الاجرومى، ئەرەبچە ـ ئۇيغۇرچە گراممانتىكا ئاتالغۇلىرى سېلىشتۇرمىسى).
4. ئەرەب تىلى گراممانتىكا يېتەكچىسى (كافيه، هداية النحو).
5. ئەدەب ئاچقۇچى (مفتاح الادب: ئابدۇقادىر دامۇللام ئىبنى ئابدۇلۇارىس قەشقەرى تۈزگەن).

يۇقىرىدىكى كىتابلارنى بېسىپ تارقىتىش هوقۇقى بىزدە، ئوغرىلىقچە بېسىپ ساتقۇچىلارنىڭ قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ.

ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 13999249197
(1991)—2877704

E—mail: TengRikut @ Buyuk tuRan.com

مەسئۇل مۇھەررىرى: قادىر قاۋۇز
مەسئۇل كوررېكتورى: پەرىدە ئېلى
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆكۈمدارلىق يولى

(سىياسەتنامە)

ئاپتورى: نىزامۇل مۇلك

تەرجىمە قىلغۇچى: قۇربان تۇران

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلئەھەد ئەمىر قۇتلۇق

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 №)
ئۇرۇمچى لۇڭيىدا باسما چەكلىك ھەسسىدارلىق شىركىتىدە بېسىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلىدۇ
فورماتى: 1168 ×850 مىللىمېتىر ، 1/32
باسما تاۋىقى: 14 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2003 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى
2003 - يىلى 6 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN7—228—07973—6/K.370.6
باھاسى: 22.00 يۈەن